

THEOLOGIAI SZEMLÉ

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.

SZERKESZTŐ:
CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM:

Az Ige: Urunk akaratának megismerése. *D. Csikesz Sándor.* 1—2. lap.

Tanulmányok: *Gál Lajos:* Geleji Katona István ígéhirdetése. Első közlemény. 3—34. lap. —

Révész Imre: Jegyzetek Méliusz Péter és a cseh-morva atyafiak levélváltásához. 35—40. lap.

Folyóiratok szemléje: Theológia. Hittudományi folyóirat. 1938: 1—4. szám és 1939: 1. szám. *Módis L.* 40—42. lap.

Külföldi szemle: *Galling, Kurt:* Biblisches Realexikon, 1937. *Módis L.* 42. lap. — *Weth, G.:* Weimission muss sein! *Dr. Horváth Jenő.* 42. lap.

Hazai irodalom: *Lr. Varga Zsigmond:* Bibliai vallástörténet. 1938. *Módis L.* 42—45. lap. — *Nagy József:* Kálvin ígéhirdetése. 1938. *Módis L.* 45—46. lap.

Tudományos élet: **Nagy Béla 1877—1939** 46. lap. — **Dr. Schneller István 1847—1939.**

D. Dr. Cordier L. 1887—1939. — A losonci református theológia záróünnepé, S. 46. — 46. lap. — Sörös Béla püspök felsőházi tag. 46. lap. — Új theológiai doktor: Márkus Jenő. 46. lap. — Theológiai tanári konferencia. 46. lap. — A 400 éves debreceni Kollégium tiszteletbeli professzorai. 46—47. lap. — A 400 éves debreceni Kollégium bronz plakettjei 47. lap.

Szerkesztő üzenetei: Olvasóinkhoz. Kimutatás pénzküldeményekről. 48. lap. — Máv. hirdetés

E SZÁM ÁRA KETTŐ PÉNGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGIUM

MEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZEGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGIAI TANULMANYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN AGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós fűzésben

1. szám. *Bunyay Lajos*: „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor*: Magyar református káteirodalom. Vallás-paedagógiai tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns theologiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanftásának vallás-paedagógiai módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marion János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazár Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. Az Orsz. Ref. Lelkészség-Egyesület határozata. 24 lex. oktáv lap, petit szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Károly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Mélius Péter* szentháromságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gúspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* theologijának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth Károlytól*? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-köztöti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI és XVII. században. Két facsimile-vel és személynmutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „Uj-Sálem”-Mozgalom. Adalék az újjabbkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szek-tákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* proféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavasz Sándor*: A dialektikai theologia a főiskolai theologiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi év-kör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soos Bela*; *Zwingli* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy kérés-zülő Zwingli-életrajzból. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*; A buddhizmus etnikája a „Negyedik Nemes Igazság” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a theologiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*; az ifjkor lélektana és az ifjuság lelkipond zása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr. Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr. Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinatoról és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati theologijája. Tanulmány a gyakorlati theologia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr. Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és tíz táblázat paradigma. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálmán legelső* magyar támadója *Draskovich György* és *Confutatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A theologia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára 1.20 P.

Az Ige.

Urunk akaratának megismerése.

Alapige: Lukács ev. 12:47-48.

Am az a rabszolga, aki az ő Ura akaratát ismeri és nem viszi végbe, vagy csak a maga akaratát szerint cselekszik: sok korbácsot kap. Az pedig, aki nem ismeri és úgy cselekszik verést érdemlő dolgokat, kevés korbácsot kap. Mert mindenkítől, akinek sok adatott, sokat is követelnek attól és akire sok bízott, még többet kérnek tőle számon.

Egy keleti nagyúr legmagasabb rangú rabszolgájának végleges megítéltetéséről van szó. Gazdag jutalom, vagy halálos győtrelem. Attól az időtől, hogy a nagyúr udvarába kerül a rabszolga, el egész a végső pontig: a megítéltetésig, sok minden gyökeresen megváltozik. Előre halad az életkor, öregbül a bölcsesség, növekedik a tekintély és befolyás. Egy körülmény azonban nem változik: minden a gazdáé. A hatalom, a vagyon, az országlás, a földi javak, a célkitűzés, az irányítás, a számoltatás még akkor is, ha a nagyúr hosszú évekre, vagy akár évtizedre elvonul más égtájak felé terülő birtokaira, s a fő-fő rabszolgáját helytartóul magára hagyja. Minden a gazdáé. Még az is, akire bízta javai kezelését,

A rabszolgától legelőször az kívánatik, hogy ismerje az ő Ura akaratát. Hogy mi valamilyen dolog tekintetében valakinek az akarata, szándéka, azt sokféleképpen tudakolhatjuk, de igazában megismerni kétféle módon bírhatjuk. Az első, hogy együttéljünk vele, hosszú időn át megfigyelhessük, háza népe körébe tartozunk. Ekkor a gazda személyes irányítása, később pedig az ezekre való élénk emlékezés biztosan útba igazít és megtanít arra, hogy mi a gazda akarata. A másik mód pedig: szájából hallani, frásos rendelkezéséből olvasni és megérteni kétségtelen akaratát. Ez a rabszolga mind a kétféle módon megnyerte az oktatást Ott élt Ura udvarában. Tetszést és kegyelmet nyert a nagy Úr előtt, s közelében forgolódhatott, s megkapta kétségtelen formában minden részletre vonatkozólag Urának parancsát. Ősmerhette tehát Ura akaratát. Láthatott: nem egy számonkérést, s annak kimenetele néha lelkesíthette. mások elrémíthette. Ura távoztával ennek az akaratnak megismerésében kellett erősítenie magát és felrisszítani agyát. Ezt az akaratot kellett érvényesülésre előkészíteni, illetőleg úgy munkálkodni, hogy ez az akarat mindenben megvalósuljon. Ha így cselekszik a szolgál, egyre többre bízatik és a végső jutalom nem maradhat el.

A tragikus fordulat ott kezdődik, amikor a rabszolga, bár ismeri az ő Ura akaratát, mégis a maga akaratát szerint cselekszik. Nehéz elképzelni azt, hogy valaki a nagy Úr állandó jelenlétében és akaratának ismeretében a maga feje után induljon és saját akaratát szerint cselekedjék. De könnyű elképzelni ezt a végzetes fordulatot akkor, ha a nagyúr évek óta távol van és korai visszatérése egyáltalán alig remélhető. Ilyenkor könnyen elfeledkezik a szolgálélek Ura akaratának alappilléreiről, hogy minden vagyon, föld, hatalom a gazdáé. A rendeltetés megszabása is a gazdáé. Sőt a rendelkezést végrehajtó rabszolga is teljesen a gazda tulajdona. Először csak egy-egy esetben és titokban próbálja áthágni a rendelkezést Talán csak úgy, hogy eltűri a visszaélést. Nem gyomlálja ki az itt-ott felburjánzó gyomot, vagy nem elég szorgalommal irrogatja. Később felbuzdulva a sikerem egyre nyiltabban és nyiltabban hanyagolja el Ura akaratát, s helyettesíti a maga egyéni akaratával. Mennyi törekvés és tudás kell ahhoz, mennyi kerülő út és ravasz okoskodás, hogy a világgal elhitesse: ő voltaképp Ura akaratát teljesíti, csak más változatban, modern formák között, korszerű módon, a haladottabb idők igényei szerint, stb. stb. Hányszor próbálja úgy feltüntetni, mintha Urától titkos új utasítást kapott volna, hogy az új módszer szerint cselekedhessék. Bűnét olyan színben tünteti fel, mintha a gazda külön újabb rokonszenve, s kitüntető kegyelme jele volna S titokban egész raktárra valót tartogat a mentségekben, kibúvókból, hátsó ajtókból, másokra háritásból, ártatlanok belekeveréséből, körmönfont menekvésekből. Még bűne javában folytatódik, s nem veszi észre, hogy már bűnhődése is elkezdődött. Mert valami szorongó félelem villamos feszültsége nehezedik reá, mint a tikkasztó nyári hévségre a még sehosem látható, de már biztosan elindult dübörgő zivatar. Alvásába belenyilallik, mint rémült ébredés. A felé hangoztatott ártatlan szavakban és megjegyzésekben a gyanú és vád ölé mérgeit szimatolja. Minden levél, futár-üzenet gyökerén markolja szivét, hátha ebben van az ítélet? Hátha ezzel kezdődik a vég? Pedig az már elköltözött! Közben jön a parancs az Urától, hogy megbízásából számoltassa meg ezt, vagy amatt a szolgatársát s az ítékezés ünnepélyes köppevényében mondja ki a könyörtelen döntést, s ezalatt lelkiismeretében egy egész gyehenna lobbanlángra, férge ki nem aluszik és tüze el nem lankad. Ijedten tapasztalja, hogy a reabízottak egyre zsugorod-

nak, hogy az ő kicsinyes önző akarata nyomorult kérései között elérhessenek. Először csak megáll a dolgok folyása. Elposványosodnak a vizek, elhinárosodnak és elláposodnak a rétek és pagonyok, Elzúzmósodnak, mézgásodnak a fák. Szemetes lesz a vetés. Mirigyos a jószág. Az ijedelem fel-felsikolt benne: nekem sok adatott, sokat is követelnek majd tőlem, rám sok bízott, még többet kérnek majd számon. A rémület, a zúzos, jeges veríték özönében fürdési naponként. S a legborzasztóbb, hogy hiába próbálna megállni, újra kezdeni; a bünt nem lehet megállítani, újabb és újabb bűnöket szül.

Egyszer aztán lesújt az ítélet. A keleti kényúr sokszor korbácsoltatt halálra egy-egy hűtlen szolgát. Véres cefatokban repítette és nyúzta le róla a korbács a bőrt, a húst, s ájulásából fölmosva vitték iszonyú börtönébe, hogy másnap a heggesedő, varrosodó sebeket újra fölzsággassák a szörnyű korbács és beborítsa egész testét lángoló harapásával. Hetekbe, hónapokba telt, míg a halál megváltotta szenvedéseitől. Sok korbácsot kellett kapnia, mert tudta az ő Úra akaratát és nem azt viitte végbe, hanem a maga akarata szerint cselekedett. Nem vigasztalás, hogy vele szenvedtek munkatársai is, mert azok nem ismerték az Úr akaratát, s csak így cselekedtek verést érdemlő dolgokat. Büntetésük is csak kevés korbács-ütés.

Az Úr Jézus Krisztus, kinek adatott minden hatalom mennyen és földön: Ő a mi Urunk, gazdánk és számoltatónk. Mi földi emberek, mi vagyunk az Ő rabszolgái, akiket magához emel és ránk bizza életünket, lelkünket, életfolytatásunkat, hivatásunkat, családtagjainkat, barátainkat, intézményeket, egyházat, nemzetet, népet, mert minden az Ő tulajdona. De ránk bizza akarata megismerését is, hogy mindezeket az Ő evangélioma, s a vele folytatott életközösség útmutatása szerint gondozzuk, és készítsük elő a sáfárság számadására. Az Ő akarata a mennyei Atya akarata. Ez neki mindennapi eledele, s azt akarja, hogy nekünk is eledelünk legyen. Mi magunk is az Ő tulajdonai vagyunk. Sóvárogva kell fohászzkodnunk segédelméért, könyörületéért, hogy vigye véghez bennünk Szentlelke által azt a megtérést, amely egészen azonosítani tudja gondolatainkat, érzéseinket, akaratunkat, életünket Ővele. Csak ha az újjászületés kegyelmi ajándékában részesültünk, akkor lesz egészen természetessé, hogy ne a mi magunk akaratát cselekedjük, hanem a mi Urunk, Megváltónk akaratát. Akkor már nem a büntetéstől való félelem rettent, hanem a Tőle való parányi eltávolodás lehetősége is. S a legnagyobb boldogság pedig az lesz, ha már itt e földön az Ő seregébe soroz, az Ő juhai közé számol.

Az Ige magyarázó napról-napra gyarapodnak az Ő akaratának ismeretében. Mint ahogy a fának elvetett magja a kicsirázástól kezdve napról-napra növekszik, úgy kell fejlődni nekünk is és növekedni az Úr akarata megismerésében. Ez a növekedés nemcsak a belső erők helyes elrendezése és gyarapodása, hanem állandó menetelés ellenséges erők felé. A kicsiny makkot még el tudja takarni fagytól, széttiprástól a hulló avar, de amint csirázik, s amint növekszik, egyre jobban megy elébe a veszedelemnek. Bogár, hernyó felzálja gyenge leveleit. Az erdő őrült vadja leharapja gyenge héját és parányi ágait. Zuhanó fatörzsek derékon törnek. A többi fák föléje borulnak és elfogják a napfényt. Örlő féreg rágja ki törzsét. Villam vágja, fagy feszíti, vihar cibálja, orkán tépi, repkény fojtogatja, fagyöngy szípolyozza, fejsze dönti ki. És mégsem szűnik meg az utolsó pillanatig is az Úrnek a teremtésben nyilvánított akaratát végrehajtani, a szivós növekedésével, sebei beforradásával csorokjai lombbaltakarásával, elhaló parazsával betölteni azt az rendeltetést, amit az Úr akar. Az ígéretet várt, hogy ő sokszoros mértékben teljesítse az Úr akaratát az Ige megismerése, az Ige szerinti élet gyakorlása és az Ige hűséges hirdetése által. A tanítványok és hívek egész sokasága bízott reánk. Számoljuk meg őket, s úgy vigyük véghez az Úr akaratát, hogy sokkal többet kérnek tőlünk számon. Az Ige tanulmányozása, az Ige élése, az Ige hirdetése Jézus kegyelmével, Szentlelke segítségével egész életünket úgy lefoglalja, hogy minden megőltetés nélkül tudjuk áldozni a mi Urunk akarata szolgálatára. Így lesz a mi boldogságunk teljes, mert átérezzük, hogy mindenestől fogva a mi Urunk Jézus Krisztus tulajdona vagyunk. Amen.

Cs, S.

Geleji Katona István ígehírdetése.

Írta : **Gál Lajos** református lelkipásztor. Budapest.

BEVEZETÉS.

A XVI. század végén és a XVII. század első felében a magyarországi, és az erdélyi ígehírdetésben uralkodó a vitázó szellem. Mindegyik fél a kiválasztott tárgynak, kitűzött céljának kidolgozásában és előadását tekintve ezt a harcos modort választja.

Ebbe illeszkedik bele Geleji Katona István is, aki az orthodox teológiának a híve és mint ilyen kapcsolódik bele abba a szellembe, heidelbergi tanulmányútján is, amelynek ott különösképpen Pareus Dávid nagy orthodox teológus professzor a megszemélyesítője.

Igen sok oldalú működési területe, amely egészen közel hozza őt előbb mint nevelőt, később mint udvari papot, azután mint Erdély vezető orthodox püspökét, az erdélyi fejedelmi udvarhoz.

Mint udvari papnak a politikailag nagyvonalú európai összeköttetésű Bethlen Gáborra nem volt hatása, mint ahogy általában abban a korban a protestáns udvari prédikátorok és a katolikus gyóntató papok ebből a szempontból igen fontos szerepet játszottak.¹ Bethlent lángesze, magas látóköre sokkal inkább fölülemelte a felekezeti türelmetlenségen, semhogy udvari papjai nagy befolyást gyakorolhattak volna reá főképp politikai ügyekben.² Bethlen alatt Erdélyben lelkiismereti szabadság uralkodott, a hazájukból kiüldözött anabaptistákat letelepítette Alvinczen, a zsidókat is szabadalmakkal ajándékozta meg, a szombatosok elleni végzéseket nem hajtotta végre, sőt még a római katolikus Káldi György nagyszombati jezsuita magyar nyelvű biblia fordítását fejedelmi bőkezűséggel támogatta. Szerette vallását, de nem volt türelmetlen. Meghitt papja egyébképpen Alvinczi Péter volt, kassai lelkipásztor, aki maga sem volt türelmetlen ember.³ Egyben mégis hatást ért el, része volt a papok nemesítési, Bethlen Gábor által kiadott rendeletben. I Rákóczi Györgyre már befolyást tudott gyakorolni és fejedelemsége idejében bontakozott ki Geleji Katona Istvánnak széles körű ígehírdetői, egyházkormányzói, sőt törvényhozói működése is.

Erdélyi református püspöki működése egybeesik Erdély aranykorával.⁴ Tanultabb, buzgóbb, hívebb püspöke alig volt az erdélyi ref. egyháznak G. K.-nál. Mint ígehírdető európai vonatkozásban is kimagaslík, sőt egy bizonyos tekintetben felette is áll az összes külföldi ígehírdetőknek : a válság átélése szempontjából.

Nemcsak viszonylagosan nagy ígehírdető, mert abban a korban alig adtak ki őt megelőzőleg prédikációkat református részről, mint ahogy ő erre hivatkozik is munkájában,⁵ ahol azt mondja, hogy alig jelent meg magyar nyelvű mű. Az egyszerű falusi papok kezén forog néhány prédikációs könyv (Simon Pál, Hemmingi Miklós, Kulcsár József) és a Szenczi Molnár Albert által magyarra fordított Skultéti Ábrahám úrnapi beszédei. De mind az óriási anyag tekintetében, amit feldolgozott és ahogyan azt összehordta tudományosság szempontjából is elsőrangúak beszédei, amelyekkel mind lelkészársain akart segíteni, mind pedig az olvasó világiaknak hasznukra akart lenni. A latin nyelvű prédikációi még gazdagabb tartalmuak a bennük foglalt korrajzaiknál fogva, mint a magyar nyelvűek.⁶ Sok fáradságot fordított a teljesen elhanyagolt énekűgy rendezésére is, valamint az igaz hitű evangéliumi református egy-

¹ Brassai Károly: Geleji Katona István élete és munkái 1902. 23 lap.

² U. o. 23. lap : II. Ferdinánd magyar királyra Lamormain gyóntatója gyakorolt nagy hatást.

³ U. o. 24. lap.

⁴ Imre Sándor: Geleji Katona főleg mint nyelvész Pest 1870. 51. lap.

⁵ II. P. E Praef. ad Praecones veritatis in ungar. et Transyl.

⁶ Brassai Károly: id. m.

ház megerősítésére Erdélyben mindazokkal szemben, akik akár a protestáns részről, akár a római katolikus részről más véleményen voltak.

Kimagasló egyénisége nagy volt mint egyházkormányzó püspök, mint magyar nyelvújító, — ha maradandó hatású nem is volt — mint énekügy rendezője, de legnagyobb volt, mint igehirdető.

Ezért foglalkozunk Geleji Katona István igehirdetésével, hogy belőle mint korának legkimagaslóbb és legnagyobb befolyású orthodox református lelkipásztornak munkáiból megrajzoljuk a XVII. század gyülekezetének arcképét és azt, hogy hogyan hirdette az ígét, amelyet hirdetett mint hithű református igehirdető.

Témánk körülhatárolásaként meg kell állapítanunk, hogy bár érintjük életrajzát, egyházkormányzói működését, homiletikai nagy harcait, valamint felöleljük munkánkban a nem kifejezetten igehirdető munkáit is és szólunk róla mint nagy nyelvészről, magyar nyelvújítóról: Munkánk azonban mégsem foglalkozhatik részletesen sen az életrajzával, sem püspöki működésével, sem az u n. puritanizmussal való harcával, sem az énekügy reformjával, sem törvényhozói működésével, sem nyelvtanával, hanem tisztán csak az ő igehirdetésével.

Természetesen idetartoznak összes igehirdetői munkái, mind magyar, mind latin nyelven írottak; mind kézíratos vagy nyomtatásban megjelentek. Másodlagos forrásai munkáinknak Geleji Katona István egyéb munkái; harmadlagos források egyéb írásai, levelei; negyedleges források a vele egykorú igehirdetők; további források egykorú feljegyzések; végül mindazok a külföldi és hazai munkák, amelyek mind az ő, mind a korának megértéséhez szükségesek, valamint amelyek a ma élő tudományos munkákban életrajzi és egyéb művekben vele foglalkoznak.

Sajnos kézírataihoz, valamint arcképéhez nem juthattam hozzá, és így a rendelkezésre álló magyar és latin nyelvű munkákat kellett vizsgálatom alapjául vennem, mind Magyarországon, mind Németországban a heidelbergi egyetemi könyvtárban.

A feldolgozás módszere. Feltárni kívánja forrás-kritikailag azt, hogy honnan vette bibliai szövegét abban a korban, amidőn már elfogytak a Károlyi Gáspár, valamint Szenczi Molnár Albert kiadásában megjelent református fordítású teljes magyar bibliák és hogyha ő fordította, milyen értékűek stílus szempontjából fordításai.

Igehirdetéséből reámutatunk a XVII. század egyházi, társadalmi és politikai hátterére és úgy mutatjuk be homiletikai értékkutató módszerrel prédikációinak homiletikai jelentőségét.

Igehirdetésének tárgyában analitikus módszerrel állítjuk össze az ő valláspedagógiáját, homiletikáját, liturgikáját, euchetikáját, szociológiáját. Általában az egész munka szellemtörténeti módszer szerint megy végbe.

Az így körülhatárolt, megjelölt források alapján és módszerek szerint tanulmányozott anyagot a következő felosztással adjuk:

- 1) Életrajza,
- 2) A XVII. század politikai, társadalmi, egyházi háttere Geleji Katona István igehirdetésében.
- 3) Igehirdetői munkáinak felsorolása.
- 4) Geleji Katona István bibliája.
- 5) Igehirdetésének feldolgozása:
 - a) Szerkezete (a beszéd homiletikai részei).
 - b) Nyelve.
 - c) Szónoklati rendszerének forrásai.
 - d) Igehirdetéséhez tartozó ima.
 - e) Igehirdetéséhez tartozó éneklés.
 - f) Egyházi kánonainak, nyoma igehirdetésében.
 - g) Medgyesi Pállal való harca.
 - 6) Igehirdetésének tárgya (tartalmi részletezés).
 - 7) Igehirdetésének hatása.

Végül megemlítjük, azért közlünk sok szövegidezetet Geleji Katonától, hogy így elősegítsük a megismerését. Igen gazdag tartalmú és óriási terjedelmű munkáihoz nem lehet könnyen hozzáférni és így nem kívánható, hogy sokan ismerjék.

Munkáinak fősorolása.

Munkáit időrendi sorrendben adjuk, két főcsoportosításban és pedig a nyomtatásban megjelent és kéziratban annakidején megvolt munkáiról szólunk.

I.) Nyomtatásban megjelentek :

A) Igéirdetői munkái.

Heidelbergi első tanulmányi tartózkodása idejében iratai: az 1—4 p. a.

- 1) 1615. „De sacramentis in genere Heidelberg“.
- 2) 1616. „De certitudine fidei Heidelberg.“
- 3) 1616. „De fide et justificatione Heidelberg.“
- 4) 1617. „De iustificatione hominis peccatoris coram Deo.“
- 5) 1624. Latin nyelvű két halotti beszéd Gyulafehérvárt („Exequiarum Caeremonialium libelli duo második részében“).
- 6) 1638. Praeconium Evangelicum I. kötete teljes címe a következő :

„In Quo Evangelia Omnia Anniversaria, vulgo Dominicalia vocitata, Concionibus CCII plenè, perspicuè solidè ac methodicè explicantur ac enarrantur. Doctrinae ex ipsis textuum visceribus dextrè eruntur; usus ostenditur; Dubia enodantur; Loca controversa a corruptelis Errantium, qua veterum, qua recentiorum, mascule vindicantur; Dogmata autem fidei orthodoxae contra eosdem signanter autem contra Rabbinos, Samosatenianos, Socinianos, Francisci Davidistas, Anabaptistas, Papistas, Lutheristas, etc. testimonnijs sacrosanctae Scripturae, ac purioris antiquitatis fortiter astruuntur, Praxisque pietatis studiosè inculcatur, ac insimul Patrum scriptis, historicorum monumentis, Sapientium apofthegmatis sententijs, allegorijs, similibus et exemplis tum sanctorum, tum profanorum selectissimis illustratur; adeo ut hoc opus merito pro Corpore doctrinae coelestis, ac Thesauro rerum memorabilium sit habendum. Quod Quidem In Aedificationem imprimis Aulae Transsylvanicae, ac Ecclesiae Albae-Julien sis, vivo vocis eloquio enuntiatum, nunc vero summa cura ac diligentia recognitum, auctum, ac in gratiam neophitorum verbi Dei Praeconum, suae potissimum inspectioni subjectorum, publici juris et usus factum Per S. K. G. Ungarum, Orthodoxum Transsylvanicae Episcopum ac Ecclesiae Albensis Antistem. Albae-Juliae. Anno Verbi Incarnati MDCXXXVIII.

Ez három részre oszlik; üdvözlő versek vannak benne Alsted Henrik Jánostól, Piscator Lajos Fülöptől, Nidersius Alberttől, Keresztúri Páltól (a fejedelem fiának nevelőjétől). Ajánlólevele és figyelmeztetése vezet be — Adventől pünkösdig vasárnapi evangéliumok és néhány más egyező szentírásbeli helyek elemzése, magyarázata 119 beszédben.

- 7) 1640. Praeconium Evangelicum II. kötete teljes címe: „Praeconi Evangelici Tomus Secundus, Seu Pars Aestivalis et Autumnalis Continens textuum omnium, seu pericoparum Evangelicarum, à Dominica Trinitatis. ad XXVI. usque post Trinitatis accuratam, perspicuam, didacticam, ac elenticam in Conciones XCIII. digestam enarrationem, Cum Indicae triplici. 1. Dominicarum et Concionum 2. Locorum Sacrae Scripturae 3. Rerum et verborum selectiorum. Opera ac studio, S. K. G. Mysteriorum Dei in Ecclesia Alba Juliensi dispensatoris, caeterarumque omnium, inprimis Orthodoxarum per Transsylvaniam dispersarum, Episcopi, seu Inspectoris supremi. Albae-Juliae, Illustrissimi Transsylvan. Principis, Domini Georgii Rakoci, etc. Anno Incarnationis Verbi MDCXL Ajánlólevél, ön-életrajz, üdvözlő versek Csulay György és Medgyesi Pál udvari lelkészekről, az erdélyi összes senioroktól és 93 prédikáció.
- 8) 1645. Titkok Titka Kolozsvár (a kolozsvári vita eredménye.) Teljes címe: „Az az: Az öröktől fogva magától őszinte való, és meg oszladozhatatlan egységű Jehovai természetben levő, és élő állatval, hatalomval, és méltósággal egyenlő Elohim személyeknek, háromi többségek felől való mennyei titkos tudomány. Melly az Óv, és Új Testamentumoki kétségtelen igazságú, Isten-ihlette szent-írásokból,

az üdvösségre elégségesen ki nyilatkoztatik, el-rontathatatlanul megerősítettik, és a Régiék helyébe' minapéban támadott új Tévelygőknek, s' nevezet szerint Enyedi Györgynek, testi okoskodásitól, agyas tsavargásitól, és színes magyarázatitól, s' fortélyos ellenvetésitől vastagon meg oltalmaztatik. Es, imé, azon egy igaz Jehovah Istennek, az Attyanak Fiunak és Szent Léleknek, ditsőségére, a' Magyar Keresztyénységnek az igaz Isteni isméréthben valo gyarapodására, s' az ellen káromkodoknak pedig szájok bé dugattatására, minden olvasni akarokval Istenes kegyességből és atyafiságos szeretetből közöltetik. Tartalmazza ajánló beszédét Rákóczi György fejedelemhez; előszavát a kegyes olvasókhhoz és utána hús prédikációját a Titkok Titka kinyilatkoztatásának, melyet két főrészben (vágaték) prédikációként (melyet részeknek nevez) fejt ki.

- 9) 1645. Valtság Titka. Teljes címe: „az az: Az Örök Igenek, A' Megváltó Messiás Christe Jesusnak a' választatott hívekért a' profeciák szerént, az üdőknek teljességében valo meg-testesülése, születése, környül metéltetése, Attya jobbjára-ülése, és Sz. Lelket küldése felől valo Keresztyéni titkos tudomány.

Melylynek Igazsági az Esztendőt szakai Het jeles üdnepekre: Adventre, Nagy-Karátsonra, Kis-Karátsonra, Nagy hétre, Husvétre, Áldozo-Tsetertekre (a' mint őket hívják) és Pünköstre való Predikációkban, a' derék szent írásokból erősen meg-bizonyittatik, és a' Tévelygőknek, úgy-mint Sidoknak, Socinianusoknak, Blandristáknak, Pápistáknak, Lutheranus atyafiáknak, és egyebeknek ellenkező vélekedésik meg-czáfoltatnak.“

Ajánlás I Rákóczi Györgyhez. Összesen 75 prédikációból áll, melyből: 29 Krisztus megtestesüléséről; 20 Krisztus születéséről (mai karácsony); 3 Krisztus körülméltetéséről, névadásáról (Kis-karácsony); 11 újesztendei; 4 a bójtról; 3 az imáról; 4 Krisztus színe változásáról; és 1 a virágvasárnapról szól.

- 10) 1647. A' Valtság-Titkanak Második Volumenje, forgatékja. Teljes címe: „Melylyben Be-foglaltatnak A' Negyedik, és Ötödik Részek, úgy-mint a' Christusnak a' mi váltságunkért valo gyalázatos, és keserves szenvedés i, kereszt fára feszítetése, halála, temetsége, és a' halálból valo ditsőséges fel támadása, s' az után lött egy néhányszori meg jelenései, a' Negyedikhez ragasztatott két Függlekettekvel egygyütt.

Mindenestől fogva LXXVII. Prédikációk.

1. A' Prédikációknak, és azoknak céljaiknak;
2. A' bizonyosságra fogatot, vagy meg-magyaráztatott óv és uj Testamentumi szent írás béli helyeknek;
3. A' nevezetesb, s' meg-jegyeztetendőbb dolgoknak Laistromikval.“

Ajánlás Lórántffy Zsuzsannának és a barátságos olvasókhhoz. Összesen 77 prédikációból áll, melyből: 39 nagyheti Krisztus szenvedéseiről; 1 nagypénteki, Krisztus eltemetése; 9 ugyancsak a szenvedéseiről függelék; 1 a bünösnek Isten előtt való megigazittatásáról; 27 a Krisztusnak halálból való feltámadásáról és azután való megjelenéseiből, husvétii ünnepekre.

- 11) 1649. A' Valtság-Titkainak Harmadik Volumen-je, egybe hajtogatékja. Teljes címe: „Melylyben A' Hatodik, És Hetedik Reszek úgy-mint a' Christusnak győzedelmes menybemenetele, s' Atytya-jobbjára valo ülése; és a' Szent Leleknek mind személyje, s' mind el-küldetése, és ajándékjainak bővségesen valo ki-öntetések, a' hozzájuk ragasztatott három illendő Függlekettekvel, az Újvá-születéssel, a' Keresztségvel, és az Úr vatsorájával egygyütt, a' szent írásokból igazán meg-magyaráztatnak, s' az ellenkező értelmek pedig meg-czáfoltatnak. Szám szerént LXXVI. Prédikációkban.

Mellyek három Mutato-táblákra szedetttenek

1. A' Prédikációké, és azoknak céljaiké.
2. A' szent-írásokból bé-hozatott helyeké.
3. A' meg-tartatásra méltobb dolgoké.“

Ajánlás II. Rákóczi György fejedelemhez. Összesen 76 prédikáció, amelyből: 5 Krisztus mennybemeneteléről; 5 atyjának jobbjára valo üléséről, áldozócsütörtökre; 17 a Szentlélekről és annak a Krisztustól való elküldetéséről, a pünkösdi

ünnepére; 6 az ujjászületésről, melyek közül az első a szentháromság vasárnap-jára; 10 a keresztség sakramentumáról, vagy a Krisztusnak megkeresztelkedéséről; 33 az Ur Krisztusnak végvacsorája sakramentumáról szólnak.

Az I—III. V. T.-ban összesen tehát van 3 ajánlás, 1 a barátságos olvasóhoz címzett szózat és összesen 228 prédikáció az egyéb kimutatások és szokásos tudós üdvözléseken kívül.

Mind a három V. T. ban összesen van 7 rész, amelyeket ő folytatólagosan számoz az I. V. T.-tól kezdődőleg és ezeket kötetenként egészíti ki függelékekkel.

B) *Nem igehirdetői munkái.*

- 1) 1636. Öreg Graduál Gyulafehérvár. Teljes címe: „Az keresztyén üdvözítő hitnek egy nyomban járó igazsághoz intezettetett ekes rythmusu hymnuszokkal, prophetai lelektől szerzettetett szent Soltárokkal, örvendetes notáju Prosakkal és több sok nemű, született nyelvünkre fordított Ditséretekkel és esztendő szakai templumbéli kegyes Caeremoniakkal tökelletesen meg töltetett öreg Gradval, mely mind az első fordításban, vagy ujjonnan valo szerkesztetésben s mind pedig az egy exemplarbol másban valo irattatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmasan meg tisztogattott, és sok hozzákévéntatott szükséges részekkel meg öregbítettett. Keserüi Dajka Jánosnak és Geleji Katona Istvánnak erdelyi Országában levő magyar keresztyén reformata Ecclesiaknak Püspökinek és az gyulafehérvárnak Lelki Pásztorinak, fáratságos munkájok által. Es elsőben a bódog emlékezetű felséges Bethlen Gábor fejedelem urunknak gondviseléséből, ez itt valo Feirvari Ecclesiabeli szolgálatba, kézzel nagy öreg bötükkal leiratott. S méltán immár Isten kegyelméből, annak székiben ülő kegyes urunknak Rakoci György Fejedelmünknek, keresztyén szorgamatoskodásából, az Istennek ditsőségére, és a Christusnak a Magyar nemzetségben levő Ecclesiaknak közönséges javokra, még az irótnál is sokkal Tellyesebben és tisztábban ki nyomtatott. Gyula Fehir-Varatt. Az igenek megtestesülése u'án MDC XXXVI esztendejében.”

Tartalmazza 1. 1—172. lapon a sátoros ünnepekre rendelt énekeket, advent-től pünkösdig;

2. 173—227. lapig hétköznapi énekeket;
 3. 228—248. lapig urvacsoraosztáskor énekelt prózák és himnuszok;
 4. 249—272. lapig lamentatiók Jeremias imádságával együtt;
 5. 273—442. lapig passiók.
 6. 443—513. lapig Antiphonae Dominicales.
(ujra kezdődik a lap számozás.)
 7. 1—214. lapig zsoltárok;
 8. 215—218. lapig Canticumok;
 9. 219—221. lapig Athanasius simboluma;
 10. 222—240. lapig Responsoría Dominicalis.
 11. 241—251. lapig Versiculi Dominicales.
 12. 242—268. lapig Benedictiones Dominicales.
- 2) 1645. Magyar Gramatikátska, Gyulafehérvár. Teljes címe: „Magyar Gramatikátska A'vagy, Az Igaz Magyar Írásban, és szollásban kévéntato néhány szükséges Observatiók. Mellyeket irogatási, és elmélkedési között, egyszer másszor eszében szedegetett, meg-jegyezetett, és Magyar munkájiban, fő képpen a' Titkok-Titkaban, keövetett-is, és egy-ként a' maga írásának, és szollásának mentségére, s, más-ként pedig a' Magyarságon kapdoso elmés ifjúságnak oktattatására, ki bótátott.”

Tartalmazza a kegyes olvasóhoz előszaván kívül az igaz magyar szollásról szóló nyelvtanát.

- 3) 1646. Canones Ecclesiastici, Ex veteribus qua hungariensibus qua Transsylvaniensibus, in unum collecti, plerisque tamen aliis etiam, pro temporis ratione, aucti, ac in Paulo meliorem ordinem redacti.

Tartalmaz: Geleji Katona Istvánnak a jóakarató olvasóhoz való előszaván

kivül 100 kánont, amelyet I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által Szatmár-németibe 1646. június 10-re egybehívott zsinat határozott el.

II. Nyomtatásban meg nem jelentek. (Kéziratban annakidején meglevők.)

(A III. V. T.-ban A kegyes olvasókhöz fejezetben említi.)

- 1) A teremtő Isten tiszteletinek a teremtett állatoknak tulajdonittatásáért való bosszúkodás.
- 2) A szentek hétféle tiszteletinek, melyek el is számláltatnak Bellarminusnál, tzáfoltatások, Bellarminus és Pázmány ellen, melyeknek kellett volna legelsőbbben is az ő ajándéka szerint Nap-fényre kelnie; de Isten az alkalmatosságot úgy szolgáltatta, hogy azt hátra-maradván ezek jöttek-légyen ki; szánakozásra méltó káros dolog leszen, ha olyan Istenes derekas, és az egész Pápastaságnak nyakaszakdában-járó munka el-fog temetődnie.
- 3) Isten két külső munkáiról, a' Teremtésről, és Gond-viselésről való jozan vizsgálódás.
- 4) A' Hamisságnak-titka, az Anti Christusnak eredéséről, és nevedéséről, a' Szent Pál jövendölése szerint, II. Tess. 2.
- 5) Halott temetés kori predikacioim, egy-néhány hozzájuk illendő Függölékekvel.
- 6) Agenda.
- 7) Több egygyet-mást aproságok,

Várja kegyelmes urának „bölts tetszését, és a' szent Ekklesiának kegyes censuráját.“

Az itt felsorolt munkái közül sajnos a kézíratosokkal nem foglalkozhattam, mivel azokhoz hozzá nem is juthattam.

A nyomtatásban megjelent ígéhirdetői munkái közül a heidelbergi vitairatain kivülieket tárgyalni fogjuk ígéhirdetésünk szerkezetében könyvek szerinti felsorolásban; ígéhirdetése tárgyában s fejezetünkben pedig a különböző tárgyi ismertetések-nél jegyzetünkben hivatkozunk a helyre, ahol olvashatók és közöljük a latin nyelvű szöveget is.

Az Öreg Graduállal, a nyelvtanával és az egyházi törvényekkel különállóan részletesen nem foglalkozhatunk, mert az kivülesnek tárgykörünkön, azonban ígéhirdetéséhez tartozó éneklésben adjuk az Öreg Graduálra vonatkozó ismertetést annyiban, amennyiben az az istentiszteleti énekléssel kapcsolatban álló; vizsgáljuk azt, hogy kánonjai mennyire érvényesültek ígéhirdetéseiben és végül Gramatikátskája alapján ismertetjük ígéhirdetésének magyar nyelvű stílusát.

Munkánk közben a következő rövidítéseket használjuk a könyvek megjelölésénél: Titkok Titka = T. T.; A Válság Titka első volumenje = I. V. T.; a Válság Titka második volumenje = II. V. T.; a Válság Titka harmadik volumenje = III. V. T. — A Praeconium Evangelicum első kötete = I. P. E.; a Praeconium Evangelicum második kötete = II. P. E. Az Öreg Gradual = Gu; Gramatikátska. = Gr; Kánonai = K. — A már egyszer idézett munkát közvetlen ismétlésnél U o. — ponttal —, valamint a más, róla szóló, könyvünkben említett megnevezésű munkáknál másodszori felhasználásnál a könyv szerzőjének neve után idézett munka = id. m. jelzést alkalmazunk.

Geleji Katona István életrajza.

I) Ifjúkora.

1) Gyermekkora.

Geleji Katona István Gelej⁷ községben született 1589. második felében; atyja Katona János közönséges nemes ember volt,⁸ anyja Varju Katarína. Atyját hat hónap múlva elvesztette, árván maradt. Anyja kegyes asszony volt; róla mindig ilyen jelzőkkel emlékezik meg: „Dulcissima mater“, „clarissima genetrix“, „pietissima ac in sincero Dei cultu devotissima foemina“; A legédesebb anyja, a legkegyesebb szülő, az Isten tisztében a legkegyesebb és legalázatosabb asszony, amelyet sok példával megbizonyított. Atyjáról hallomásból mondja,⁹ hogy kegyes és szorgalmas volt; neve lovaskatonát jelent, azt nem tudja, hogy valaha katonáskodott volna, ha csak nem ifjúkorában.

1596. okt. 26-án III. Mohamed török szultán hada megsemmisítette Gelej községet,¹⁰ a nép elhagyva Gelejt, a nem messze fekvő Keresztes községbe menekült. Édesanyja a gyermekkel szintén ott keresett menedékhelyet és ott is telepedett le és gondviselésének szárnyai alá vette, védte az atyjától megfosztott kis gyermeket.

Erre nagy szüksége is volt a kis gyermeknek. Hét esztendő korában nagy szerencsétlenség érte, amelyből csak az anyai önfeláldozó szeretet mentette ki.

A török hódoltság alatti területen élő magyarokat állandóan fenyegette az a veszedelem, hogy fiú gyermeküket héttől, tizenkét-tizenhárom éves korig elrabolják a törökök; a töröknek volt az a szokása, hogy keresztény kis fiú gyermekeket raboljon és Aziába vigye, hogy ott belőlük képezzen vitéz janicsárokat. Ezeket azután többé sem szüleik nem látták, akár el is sirathatták, de még kétszeresen is, mert a szorongatott szegény magyar nemzetnek váltak ellenségeivé, mint felnőtt, szülőföldjüket elfelejtett vitéz janicsárok.

Részben ez történt a kis Katona Istvánnal is. Hét esztendő korában kóborló tatárok elrabolták a kis fiú-gyermeket és Szolnokon a rabszolgavásáron eladták a törököknek.¹¹

Itt következett be egész életére elhatározóan kiható fordulata életének. Midőn édesanyja keresve gyermekét, megtudta, hogy Szolnokon a török kezében rab: egy hónap múlva nagy áldozatok árán kiváltotta gyermekét a török rabságból és ezzel egyútt megváltotta életét abból a veszedelemből, amely reá következett volna a mohamedán vallásban janicsárrá neveltetése által. Geleji Katona István, mint váltság theológus erre a tényre úgy mutat rá, hogy ő Krisztus váltság munkáját saját életében is átélte, — amint ezt munkánk más fejezetében is érintettük — és egyik prédikációjában is a váltság hasznát midőn fejtegeti, hasonlatul mutat reá arra, amikor a törökök foglyul ejtenek magyar embereket és azokat kiváltják, tehát meg nem nevezve saját gyermekkorának ezen fontos eseményére céloz.

⁷ Vitás, hogy Gelej nevű szülőfaluja azonos-e a mai Borsod megyei Gelej községgel dr. Ötvös A. „G. K. I. élete és levele I. Rákóczi Györgyhez“ Uj Magyar Muzem 1859. évfolyam I. K. Borsodba teszi; Brassai K. „G. K. I. élete és munkái“ 11. lap Hevesbe teszi, hivatkozván a II. P. E.-ban közölt saját életrajzára, amely szerint Eger közelében levő Gelej községben született, Imre S. „G. K. I. főleg mint nyelvész“ 1. lap szerint szülőfaluja utóbb elpusztult. Lampe: „Historia Eccl. Ref. in Hungaria et Transsylvania“ miat elpusztult helyiséget említi, ahol hajdan virágzó református egyház volt.

⁸ Brassai K. id. m. 11-től lap, alacsony sorsúnak nevezi atyját G. K., de ebből nem következik, hogy ő jobbágy gyerek lett volna.

⁹ II. P. E. Praef. ad Praecones Veritatis in u. et. T.-ban közölt életrajzában.

¹⁰ Magyarország vármegyéi és városai: Heves vármegye, Szintén közli, hogy 1596. október havában vette be a török Egert és a közvetlen környezetét. Tehát ez is bizonyítéka annak, hogy Geleji Katona a Heves megyei Gelejben született, amelyet azonban a török elpusztított.

¹¹ II. P. E. életrajza. „Puerum septennem a Tartaris cum innumera hominum multitudine in captivitate à patria abductum, Turcaeque Solnokiensi, sub auctione venditum, menstruo exacto spacio, certo lytro redemptum... In sinum Ecclesiae suae ... clementer reduxit.“

2. Tanulóévei.

a) *Hazánkban.* Édesanyja megfogadta annakidején, hogyha fia születik, azt Isten szolgálatára fogja szentelni. Fogadását meg is tartotta. Prédikátorrá neveltette gyermekét.¹³

Az elemi igazságokat és a pedagógiában való első esztendeit Jónás nevű német barát tanítótól sajátította el. A további tanulmányai folytatására került Szántóra, Göncre, Sátoraljaujhelyre és végül Sárospatakra. Tanítóiról, tanáraitól kegyesen emlékezik és áldja emléküket.¹³ Budai János Szántón; Szepesi Korózt György Göncön; Beszerményi Péter Sátoraljaujhelyen; Szepsi Lányi Mihály, Szißszay Siderius István Sárospatakon voltak a tanárai.

Édesanyja, továbbá nagybátyjai és pedig néhai atyjának testvére Geleji Katona Gáspár, valamint anyjának testvére segítették őt anyagilag élelmezési és ruházkodási költségeiben, nehogy tanulását félbe kelljen szakítania.

Kitünő tanuló volt. A még szakálatlan ifjút Sárospatakon Seniorrá választják, ami igen nagy kitüntetés számba ment¹⁴ Innen később a beregszászi iskola vezetője lett. Így lett a tanulóból tanító! Ez a megbízatása további előrehaladást biztosított számára, mert Tiszabét Gáspár a kászoni egyháznak kiváló előljárója, felhívta figyelmét Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek a fiatal tanítóra, hogy külföldi akadémiaira küldjék tanulmányainak további folytatása végett. A csengeri egyetemes sinodus határozata alapján, Keserői Dajka János udvari lelkész által ajánlják külföldi akadémiaira. Bethlen Gábor költségén ment ki a német Athénbe, Heidelbergbe, ahová 1615. november 14 én érkezett meg.

b) *Külföldön.* Heidelbergben tanult theológiát, bölcseletet, eltöltött két esztendőt, leghíresebb tanárai voltak: Paraeus David, Coppenius Bartholomeus, Alting Henrich János, és még rajtuk kívül mások. Nemcsak nyilvánosan, de magánúton is tanult.

Hogy a heidelbergi tanulmányainak további működésére való hatása is megállásék, rövid ismertetését adjuk az akkori heidelbergi egyetemi életnek, — mint erről különben részletesebben szólunk munkánk egyéb részében. A heidelbergi egyetem a német birodalomnak legrégebbi egyeteme,¹⁵ I. Ruprecht fejedelem alapította pápai jóváhagyás mellett. Az első előadást 1386. október 19.-én tartották meg és még az első évben több mint 500 hallgatója volt; 1936 ban nagy ünnepélyességgel emlékeztek meg az 550 éves történelmi évfordulóról. Az egyetem helyzete a következő évszázadokban is szoros összeköttetésben állott az egyetemes politikai helyzettel és a fejedelmek személyeivel, akik a fejedelmi székben ültek. A XVI és XVII század egyetemei nem a mai modern egyetemek. Ennek az alapját képezték a középkorban a renaissance és a reformáció; a heterogén egyéniség helyett az egyén személyiségét tették szabaddá. A renaissanceban fontos helyet nyert a személyes tapasztaltság és annak kifejezése; egyéniségnek önbizalma és öntudata a reformációban az erősen

¹³ Brassai K. id. m. 11. laptól idézi Lampe id. munkáját: Geleji Katona Istvánnak két fiú testvére volt. Jónás és Gáspár; Jónás monoki iskolában tanult, a Gáspár 1633-ban szikszói pap és 1643-ban gömöri esperes is. Ennek a Gáspárnak a leányát vette feleségül a presbiterianus küzdelmekben olyan kiváló híre szert tett Tolnai János sárospataki tanár. Ezért írta Geleji Katona István I. Rákóczi Györgyhez intézett 1640. okt. 22-i levelében a következőket: „En nekem immár sógorommá leszen.” Ebből a házasságból született az a Katona István. — akiről munkánkban életrajzának további részében szó van — akit Geleji Katona István a püspök maga mellett tartott, költségén taníttatta, később székelyudvarhelyi pappá és esperessé lett.

¹³ II. P. E. életrajza.

¹⁴ Brassai K. id. m. 13-14. lap. Ismerteti a hazai protestáns főiskolákban a németországi hatásokra létesített seniorságokat. A főiskolai seniorságban az önkormányzat elve uralkodott. A tanulók tanítottak is, amennyiben segédtanítók (collaboratorok), magántanítók (pedagogusok), szolgástanulók (medicanusok). A pataki és debreceni iskolákban seniornak nevezték az iskolai ifjuság előljáróit és választotta az iskolai ifjuság (coetus) és a tanárok, rectorok erősítették meg a választást. A seniornak jámbor, okos, tanult, mértékletes, hitükben kipróbált és kifogástalan életű egyéneknek kellett lenniük. Hivatásuk volt örködni a rend és fegyelem felett, a törvények végrehajtására; kezelték és szétosztották a szegény tanulók között az alamizsnákat és 9 tanácsossal (primarii) képezték az iskolai törvényszéket. Jövedelmük a közpénztárból 10 denár, a büntetések 1/3-a és minden hordóból a seprő.

¹⁵ W. Lexis: Die Universität im Deutsche Reich. 543. lap,

vallásos érzésből, a régi egyházból kiemelve egyedül Istenhez vitett. Mind-kettőnek a következménye lett a dolgoknak új helyzete, amely német szellemet a középkorban a felvilágosodottsághoz, új humanizmushoz vezetett el.¹⁶ Mindkét hatás eredményt ért el a német egyetemeken. Az egyetemes helyzetet jellemzi az egyházi szakadás. A régi állapot megszűnván, a protestáns területen részekre oszlik az addig egyetemes egyház és mindegyik testület arra törekszik, hogy biztosítsa hitvallásos befolyását, és hogy teológiája és tanárai számára megbízható iskolája legyen országai határain belül. A másik jellemvonása az állam befolyása; az a protestáns országokból ered.¹⁷ Az egyetemeken az uralkodó tudományág: a teológia volt.¹⁸ A tanszabadság nagy kérdés volt!¹⁹ A nyelvek közül első volt a latin, mögötte maradt a görög.²⁰

A heidelbergi főiskola a tudományos szabadismeretek terén magasabb helyet foglalt el a többiekénél.²¹ Megtartotta szigorú református vonását, amely nem volt meg Németország egy más főiskoláján sem és épen ezért külföldről sokan fölkeresték.²² A hallgatók a tanárok nyilvánosan meghirdetett előadásain kívül is jártak privatim az illető tanárhoz előadást hallgatni (amint Katona is megemlíti életrajzában). A heidelbergi Szentlélek templomban felolvasásokat tartanak a hallgatók, a mi nagyjában szolgált további képzésükre.²³ Ezen előadások mellett az összes fakultásokon voltak deklamációk és disputák a tanárok vezetése alatt. Iskolai ünnepélyek, beiktatások, jubileumok, vizsgák alkalmával a nyilvánosság bevonása mellett; valamint a XVII. században az egyházi ünnepek alkalmával is és előtérbe kerültek a dogmatikai kérdések.²⁴

A XVI. század második felében és a XVII. század kezdetén, — tehát amikor Geleji Katona István ott tanult — lépett előtérbe a dogmatikus kérdések tárgyalása, amely Paraeus Daviddal, — mint már fejtegettük — az élén, nagy hatást gyakorolt Geleji Katona Istvánra.

Tanár és hallgatók közötti viszony tudományosan kiakadulhatott, nemcsak a privatim előadásokból, de abból a gyakorlatból is, amelyet bevezettek. Heidelbergben 1569-ben, a hallgatók kívánságára mind a jelen korukról, mind az előadás tárgyát képező korról felvilágosító előadást tartottak hallgatóknak, amelyből kitűnt azután, hogy milyen a tanár helyzete hallgatóival szemben.²⁵

Itt tanult két eszendeig is itt gyakorolta magát a hitvitázó irodalomban is — mint ahogy eről életrajzában írói részletében külön is fogunk szólni.

3) Tanári működése.

a) Erdélyben. 1617.-ben innen hazatérvén,²⁶ a gyulafehérvári iskola igazgatója lett, amelyet egy évig vezetett, tanította a teológiát, bölcséletet és nyelveket.²⁷ A heidelbergi

¹⁶ U. o. 12, 13. lap.

¹⁷ U. o. 13. lap.

¹⁸ U. o. 14. lap.

¹⁹ U. o.

²⁰ U. o.

²¹ Johann Friedrich Hautz: Geschichte der Universität Heidelberg II. Band előszó.

²² U. o. 60. lap.

²³ U. o.

²⁴ F. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts 327. lap. Brassai K. id. m. 16. lap.; G. K. I. heidelbergi munkái is ilyen vitairatok voltak (D. Parei Collegiorum Theologicorum II. 262-264. u. o. 309-314; u. o. 350-351 lapon jelent meg). A tanárok jelöltek ki védelmezőt és támadót. Az első támadó 1/2 óráig, a többi rövidebb ideig beszélhetett; a védő szerényen tartozott tetteit védeni.

²⁵ U. o.

²⁶ H. P. E. életrajza: Útját szárazföldön és a Dunán hajón tette meg; „...tercio iam vertente anno... redium in patriam meditor eunque itinere tum terrestri, tum navali secundo Danubio, maturo.” I. P. E. (701. lap.) is megemlékezik erről az útról és egy érdekes részletet ír le ebből. (Közli Brassai K. id. m. 17. lapja is). Linzen alul vihar támad, de ők szerencsésen megmenekültek a viharból. A magyarok azt a helyet, ahol őket ez a vihar érte a Dunán „ördög gátjának” nevezték. A Duna partján levő szomszédos kolostorból úgy látszik nézték a vihart és az azzal küszködő hajót és miután látták, hogy a hajó megmenekült. egy barát kis csónakon hozzájuk evezett és szerencsés megmenekülésükre tőlük alamizsnát kért. Mind Geleji Katona István, mind a „kis gróf” adtak, ezzel intézte maguk között az ügyet Geleji Katona: „cretisandum est cum cretensibus” (megértőnek kell lenni a gyengeelméjűekkel szemben).

²⁷ Pintér Jenő: Irodalomtörténet G. K. I. életrajza.

tapasztalatait értékesítve, nemcsak az iskola falain belül magánjellegűleg, de nyilvánosan a templomban is tartottak vitákat, melyekkel gyakorolták tanítványaikat; némelyiken megjelent maga a fejedelem is, kiváló kíséretével és kérdéseket is tett fel az orthodox igazságnak az ellenkező véleményekkel szemben megvédése tárgyában.²⁸ A fiatal kollégiumi igazgató-tanár ugyancsak megszorongatta tudományos vitáin Csánádi Pál unitárius tanárt, a későbbi unit. püspököt is.²⁹

b) *Nevelői tiszte.* Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kérésére a fejedelem testvéreinek iktári gróf Bethlen István főispánnak István nevű fiával³⁰, mint kísérője, nevelője újból kimegy Heidelbergbe 1619. április 26 án. Ez a második útja kezdetben nagyon fárasztónak, unalmasnak tünt fel előtte, de mégis sohasem bánta meg.³¹ A megbízatás olyan nagy volt, hogy nem mondhatott ellent és vállalnia kellett³² Érdekes az, hogy ezen második heidelbergi tartózkodása alatt folytatja, — tehát látszik, hogy már az első alkalommal is foglalkozott vele — a matematikai és történelmi tanulmányait, melyekhez ő vidáman lát hozzá.³³

A harmincéves háború megindulával a spanyol Spinola vezérlete alatt megtámadják a palatinusi seregeket, a pfalzi választófejedelemséget és Heidelbergben való tartózkodásuk veszedelmessé vált, — mint mondja nem saját személye, hanem a fiatal Bethlenre való tekintettel, — elhagyják Heidelberget.³⁴ Először Nürnbergbe mennek, majd Prágába és kevéssel a végzetes fehérhegyi csata előtt visszatérnek Pozsonyba.³⁵ 1620 őszén jöttek haza és nevelő-tanárnoklását még egy évig folytatta.³⁶

4.) *Felszenteltetése és udvari lelkészkedése.*

1621. november 23-án Szatmárnémetiben Gönczi József püspök és a többi „tisztelendő öregek keze által” felszentelték rendes lelkészé, miután ehhez hozzájárult a tiszáninneni egyházi hatóság és a fejedelem. A fejedelem udvari papja lesz, a szatmári várban. A fejedelem sok kérésre felmentette nevelői tisztétől.³⁷ Alvinczi Péterrel levelez, aki maga akarta pappá szentelni, de a halálos betegségben synylődő fejedelem-asszony, Károlyi Zsuzsanna nem engedte el és azért szentelte fel a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke a szatmári zsinaton.³⁸

²⁸ II. P. E. életrajza.

²⁹ Pintér Jenő: Irod. tört.

³⁰ Brassai K. id. m. 19. lap.: Neveztek: „Istók” nak, a környezete „kis gróf”-nak. Míg Bethlen Gábor másodszer meg nem nősült, utódjául szemelte ki és iránta kifejezte bizalmát, nagyrabecslését. Geleji Katonával szembeni fejedelmi bizalomnak kifejezése tehát az is, hogy a serdülő fiút, féltett kincsét reá bízta.

³¹ II. P. E.: „Cuius quidem reditus, ut ut molestus ac taediosus mihi is ab initio sit visus, nunquam tamen me poenituit.”

³² Pintér: Irod. tört.

³³ II. P. E.: „Cum interruptum ante sesqui annum studiorum meorum cursum haud minori quam ceperam, alacritate continuarim... mathematicis item ac historicis profectum non contenuendum fecerim.”

³⁴ Brassai K. id. m. 19. lap.: A kis gróf még sem töltötte hiába idejét Heidelbergben, megjelent egy munkája is; „Declamatiuncula, De Nativitate Domini Jesu Christi... 1619. Heid.” U. o. 20. lap. 13 éves volt, mikor kiment Heidelbergbe, 26 év körüli volt, mikor meghalt.

³⁵ II. P. E. életrajza.

³⁶ Theologiai ismeretek tára, szerkesztette Zoványi Jenő Mezőtúr 1898.

³⁷ Pintér: Magyar Irod. Tört.: Brassai K. id. m. 21. lap. Geleji Katona István mindig pap akart lenni, akarata ellenére bízták meg a nevelőséggel, már 32 éves volt mikor pappá szentelték, nem csoda, hogy ha már az akart lenni.

³⁸ U. o. Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna Alvinczi Péterhez írt leveléből: „...Mivel, hogy beteges voltom miatt a templomba nem járhatok, itt magam mellett kell tartanom... Azért uram itt is papok gyűlése léssen, én magam is felszenteltetem ökegyelmét” Ötvös A. id. m.: Bethlennek levele Alvinczihez 1621. szept. 30. szerint meghallgatván kérését Geleji Katonának, írja Alvinczinek, hogy a gyermekkel együtt rendelje Kassára és vegye ki a gyermek melletti szolgálataiból és helyibe állítsa Károlyit „Gelejit pedig mivel ennek utána udvari prédikátorunknak akarjuk tartani, az papságnak méltóságos tisztére inaguralja és szentelje fel; ki azután mi udvari prédikátorunk lévén, mind ez, s mind pedig a Károlyi káplánsága kegyelmednek nagy könnyebbségére léssen.” Szilágyi S. Egyháztörténeti monográfiák 10. lap: Ugyancsak ezzel a papkérdéssel foglalkozik, Bethlen Gábor még mindig Morvaországban tartózkodik, Magyar Bródból írja 1621. november 24-én Alvinczinek, amikor még nem dönt el, hogy a fejedelemnő magánál tartja Gelejit. Bethlen mellett nincs pap a háborúban ebben az időben és lelképíztort kíván Alvinczitől, ezért írja: „...avagy hívassa Gelejit kegyelmed és hozza őtet magával el.”

Udvari lelkészi szolgálatban mintegy 10 évet töltött el, mint mondja: „minden baj és becsülete kára nélkül.” A fejedelmet elkísérte hadjárataiban is.⁸⁹

5.) Püspöksége.

Keserői Dajka János erdélyi orthodox püspök halála után, 1633. június 6-án az enyedi egyetemes sinodus az elhunyt püspök helyére megválasztotta püspökké Geleji Katona Istvánt.

A fiatalon, 44 éves korában püspökké választott Katonának püspöki működése korszakalkotó volt az erdélyi református egyház történetében, amennyiben az erdélyi református egyháznak a többi felekezetekkel szembeni kiváló állása az ő idejében szilárdult meg.⁴⁰ Katona magát tudatosan püspöknek nevezi és nem superintendensnek, mert mint mondja: „ha minden dolognak, amiben valamikor valami visszaélés történt, más elnevezést akarunk adni, akkor még az ecclesia nevet is el kellene hagynunk és egészen új nomenklaturát kellene alkotnunk.”⁴¹ Tekintettel arra, hogy püspöksége alatt különböző irányú egyházkormányzati és politikai fontos események játszódtak le Erdélyben, amelyekben ő vezérszerepet vitt, címletekre osztjuk ezen életrajzi alfejezetünket és pedig:

Mint püspöknek: a) Viszonya a fejedelmi udvarhoz politikai természetű harcok idejében;

b) szerepe az unitáriusok és szombatosokkal szemben hozott törvényes intézkedéseknél;

c) magatartása az erdélyi román egyházakkal szemben;

d) magatartása az evangélikusokkal és a római katolikusokkal szemben;

e) szerepe a presbiterianusokkal szemben;

f) szerepe a törvényhozó kánonalkotó szatmári zsinaton.

a) Viszonya a fejedelmi udvarhoz politikai természetű harcok idejében.

Bethlen Gábor halála után bekövetkezett erdélyi fejedelmi trónviszály idejében, mint a gyulafehérvári főiskolának püspöki tisztéből hivatalból gondnok, jutott ellentétbe I. Rákóczi György fejedelemmel. A fejedelem kölcsönvett a gyulafehérvári kollégium vagyonából 26.000 forintot, Katonának, mint püspöknek a tudta nélkül; ennek a visszafizetése tárgyában a fejedelem és a püspök között ellentétek származtak.⁴²

Bethlen István, aki rövid ideig a fejedelmi székben követte Bethlen Gábort és vissza szeretne volna szerezni a fejedelemséget I. Rákóczi Györgytől, — akit pedig először ő hívott meg a fejedelmi székbe — azt írja egyik levelében:⁴³ „Püspök Geleji István uram ennihányszor meg izente, hogy ne szorgalmaztassam hiában, mert ő soha köz embert sem látott, aki hitit annira semminek tartsa, mint Rákóczi uram.” A püspököt ez a levél kellemetlenül érinthette, — dacára hogy a kölcsön visszafizetését maga is szorgalmazta a fejedelemnél —, de különös színben állította őt a fejedelem elé, amelyre adott válaszából kitűnik, hogy Bethlen Istvánt félrevezették információjában. Idevonatkozó válasza egyrésze a következőképpen ismeri el egyfelől azt, hogy szorgalmazza a fejedelemnél a kölcsön visszafizetését, másfelől tisztázza a fejedelem jellemét.⁴⁴ „En senki vétkét, még a fejedelmekét se, ... lelkem

⁸⁹ Brassai K. id. m. 22. lap. A hadjárat alatt átszenvedett nélkülözések testi egészségét nagyon megrongálták és ezért egész életében betegeskedett. U. o. 24. lap. Megemlíti, hogy mint udvari pap Gyulafehérvárt a fejedelmi palotában lakott Geleji Katona. Keserői Dajka János püspök megszerette, támogatta és munkatársává is fogadta az Öreg Gradual megszerkesztésénél és kiadásánál. Feltétlenül hatással volt Geleji Katonára a Dajka szigorú, rendszerető, egyházkormányzó egyénisége.

⁴⁰ Theológiai ismeretek tára: szerk. Zoványi Jenő Mezőtur 1898.

⁴¹ Pintér J. id. m. 141. lap.

⁴² Brassai Károly id. m. 40-41. lap.

⁴³ Szilágyi S.: Az erdélyi országgyűlési emlékek IX. 408. és 482. lap.

⁴⁴ Révész Imre: Figyelő 1877. évfolyam 225-226. lap.

⁴⁵ Brassai K. id. m. 43. lap.

ismereti s erős hittel való esküvésem ellen nem szoktam takargatni, hanem megszoktam ő felségeket s ő Ngokat, mind publice, mind privatim rola fedni s a mostani Kegyelmes urunknak gratiáját is azzal nem igyekeztem captálni, hogy az ő Nsága fogyatkozásait, ha miket benne látok, legyezgessem, avagy azokra hunyorítsak " De tagadja, hogy a Bethlen-féle levél szerint szólt volna, hihetőleg az üzenetvivő szolgálta többet mondott és nem úgy adta elő a dolgot mint kellett volna.⁴⁵ Közben fegyveres erővel a nagyszalontai (1936. okt. 16.) csatában intéződőtt el a fejedelmi trónkövetelési kérdése Bethlen Istvánnak I. Rákóczi György javára és megindultak közöttük a béketárgyalások. Úgy látszik, Geleji Katona István tartott attól, hogy a Bethlen név varázsa mégis erősebb lehet, másfelől féltette is a gyulafehérvári iskola vagyonát és nem látta biztosítottnak a fejedelmi visszafizetési kötelezvénnel, meg a hagyományozó Bethlen Gábor végrendeletében kikötött 10% os kammat helyetti 5% os kammat fizetésével, ezért felhívja Bethlen Istvánt, hogy a tárgyalásokban meg ne feledkezzék az iskolavagyon visszaállítására vonatkozó követeléséről.⁴⁶

Bethlen István követelésére Rákóczi kötelezte magát, hogy két év alatt 20.000 forintot kifizet a püspöknek és 6.000 forintot fordít a kollégium építésére.⁴⁷

I. Rákóczi Györgynek rosszul esett Geleji Katona eljárása, viszont azonban helyesen cselekedett, mert nem vállalhatta a felelősséget, mint kollégium gondnoka, az esetleges bekövetkező vagyoni romlásért. Dilemmában volt kétségtelenül, mert hiszen abban az időben nyomatta ki I. Rákóczi György saját költségére a Graduált, így ez a fejedelmi bőkezűsége vele szemben őt hálára kötelezte. Viszont az említett anyagi felelőssége az egyháznak gondjaira bízott gyulafehérvári iskolájával szemben, cselekvésre indította a fejedellemmel szemben, hogy biztosítsa a köztvagyon, mert úgy gondolkodott: legjobb, ha a pénz odajut, ahova szánva volt és ahol legjobban gyümölcsözhetik.⁴⁸ A fejedelemnek neheztelését igazolja következő feljegyzése a visszakapott kötelezvényére:⁴⁹ „Mindennél az Bethlen István uram háborgatási között, kiket Isten látott, hogy méltatlan szenvedtünk, az volt keservesebb, hogy az mostani erdélyi püspök, Geleji István uram, sem az obligatorianknak, sem az Isten tisztességéhez való tökéletességünknek nem hívén, abban az állapotban az trakta idején ellenségünkhöz folyamodott volt ennek megvételéért; maga bizonyosságom az Isten s magam lelkiismerete, ha ezt nem cselekedte volna is, meg adtuk volna s még többet is... De hála Istennek ennek is megfeleltünk s nem panaszkodhatik már. Albe-Julae 1. szeptember 1638. ada vissza, irtuk mi is ezt rá.”

Később valószínűleg a fejedelem is belátta azt, hogy a püspök csak a kötelességét teljesítette ebben a fejedelemre nézve kínos ügyben és amint látjuk állandóan kegyében tartotta, mint egyik legbizalmasabb emberét és tanácsosát.⁵⁰

Sokkal kellemesebb szerepe volt Geleji Katonának, mint püspöknek egy másik alkalommal, amely végül a harminc éves háborúban való részvételre kényszerítette I. Rákóczi Györgyöt is Lórántffy Zsuzsanna fejedelemasszony „Mózes és a próféták” címen 1641-ben könyvet adott ki, amely az első nyomtatott könyv magyar nő tollából, amely szentírásbeli idézetek gyűjteménye a református vallás győzhetetlen bizonyosságaiul. Ebből először nagy irodalmi háború lett, majd pedig valóságos háborúba is vitte a fejedelmet. Széchenyi György kanonok, a későbbi primás egy évvel a

⁴⁶ Brassai K. id. m. 43. lap.

⁴⁷ Szilágyi S id. m. IX. 581. lap Ugyancsak Szilágyi S. Bethlen Gábor síremléke. Akadémiai értesítőben beszámol az 1638. okt. 6-án kelt kölcsönvisszafizetési elszámolásról. Ennél az egyházat képviselték Geleji, Alsted és Csulai. A kollégium követelése volt tőkepénzben és kamatban összesen 31250 forint. Erre visszafizetett Rákóczi készpénzben 21250 forintot, a kollégium építésére többet adott ki 6000 forintnál, 4768 frt 52 pénzzel, miből azonban csak 4000 forint számított csak ide be, és a Kollégiumra íratta a Miklós-laki, továbbá a gyógyi portiot, Felső-Orbot és kis-Orbot örökösön, amit összesen 6000 forintban számítottak be. Brassai K. id. m. 44. lap. szerint tehát tévesek Kemény Jánosnak idevonatkozó Rákóczit gyanúsító állításai; viszont Szilágyi S. szerint csak 768frt. 58 pánz volt az elszámolás szerint a Rákóczi ajándéka, ami nem tekinthető nagy megerőltetésnek részéről, mivel a végrendeletileg kikötött 10% os kammat helyett csak 7 és 1/2 % os kammatot fizetett, valamint készt a kollégiumi építkezéssel is és az ő kezén maradt a kollégiumot illető tokaji Hétszözlő.

⁴⁸ Brassai K. id. m. 45. lap és Történelmi Tár 1890. évfolyam 181. lap.

⁴⁹ Brassai K. id. m. 43-44. lap., Szilágyi S.: Bethlen Gábor síremléke.

⁵⁰ Brassai K. id. m. 46. lap.

könyv megjelenése után, névtelenül megtámadta a fejedelemszonyt, gúnyolódó röpiratban. I. Rákóczi György III. Ferdinánd magyar királytól megtorló intézkedéseket kért. Végül is az említett hadjárat megindítását indokoltnak látta a bécsi udvar ellen.⁵¹

Néhány évvel később jelent meg Geleji Katona Válság Titka második kötete, melynek ajánló részét a fejedelemszonyhoz intézi és ebben — látszik, hogy mintegy ki nem mondottan védelmezi a röpiratokból támadt bántalommal szemben — különösen megdicséri nagy biblicitásáért: „Mert Nagyságod — is gyakorlatossággal, még az asztal felett — is, a Christus szolgáitól való tanulás felől szorgalmatosb, mint a külső eledel felől... Kegyelmes Asszonyom... ez ilyen üdvösségben járó dolgok felől értelmesen is vizsgálódik”⁵²

b) Szerepe az unitáriusok és szombatosokkal szemben hozott törvényes intézkedéseknél. Mint püspök a székelyföldön az unitarizmus terjedésének gátat vetett. Kiváló érdemeként említi fel, hogy a székelyföldi egyházakat a legszigorúbban megvizsgálta, a papokat kemény cenzura alá fogta és azokat akik a heterodoxia gyanújába estek, hivataluktól megfosztotta.⁵³ Mégis mint Kálvint Servet, úgy Geleji Katonát Torockai⁵⁴ püspök fia megköveztetése, lelkiismereti türelmetlenség vádjával illeti az utókor szemében.⁵⁵ Vannak azonban, akik⁵⁶ reámutatnak ebben az ellenhatásra, amelyet hatás előzött meg az unitáriusok részéről, amire Geleji Katona jegyzetünkben idézett szavaiban reá is mutat Toroczkai megköveztetésével kapcsolatban. A szentháromság elleni élcek, Jézus személye iránti tiszteletlenségek váltották ki ezt az ellenhatást. Ugyanaz a lelkiállapot játszódhatott le a nagy erdélyi püspöknél, ami a nagy genfi reformátornál. Mind a kettő féltette az evangéliumi tiszta magvetését, a szentháromság tagadó konkolytól és azt akarta megvédeni. Nem a mai kor szempontjai szerint kell tehát megítélnünk az esetet, kiragadva környezetéből, hanem kortörténetileg kell vizsgálnunk és akkor azt látjuk, hogy szigorú büntetések, élet és vagyonvesztés nem egyedülálló jelenségek a hatalom birtokosainál, már pedig Geleji Katona erdélyi püspöknek, — mint a genfi reformátornak — meg volt a világi végrehajtó hatalomra a legerősebb befolyása.

A szombatosok perében 1638. április 23. án az országgyűlés egyes bizottságot választott, melynek feladala volt végezni Désen július 1-én az unitáriusok viszályában és kapcsolatban letárgyalni a szombatosok perét is.⁵⁷ Ebben a bizottságban a református, lutheránus és katolikus bevett vallásfelekezetek tagjai közül 17—17-et választottak. Megkezdődött a végrehajtás nagy munkája május 23.-án; akik 1635. karácsonyáig nem tértek valamely bevett vallásfelekezetbe, vád alá estek a szombatosok közül.

Hogy a fejedelem ilyen mélyen nyúlt bele minden valószínűség szerint Geleji Katonának a tanácsára, ebbe a kérdésbe, annak politikai háttere is volt, mert hiszen a szombatosok a portán pénzzel támogatták Székely Mózes, Rákóczi György ellenfelét fejedelmi trónra és ezért hűveik folyton szaporodtak.⁵⁸

Geleji Katona Rákóczi legnagyobb érdemének tekintette a szombatosok elítélését és magasztalta őt ezért.⁵⁹ Kellemes látvány előtte, hogy „a semi judaismus és atheismus ...most kiírtatott.”⁶⁰ Az unitáriusokkal szemben megállapítja, hogy a kemény büntetés mégis bizonyos célt ért el „a mi ulta még is valami tilahottak.”⁶¹

⁵¹ Pintér J. id. m.

⁵² II. V. T. ajánlóbeszéd.

⁵³ T. T. ajánlólevél.

⁵⁴ II. V. T. 150, 299. lap.: Toroczkai agyon kanyogtatását szívből helyesli, mert a megsemmisített káromkodó eretneket kötelessége a magistratusnak megöletni."

⁵⁵ Brassai K. id. m. 43. lap.

⁵⁶ Imre Sándor idm. 11. lap.

⁵⁷ Szilágyi S.: Erdélyi országgyűlési emlékek X. k. 18. lap.

⁵⁸ Bod Péter: Hist. Hungária Eccles. II. 316. lap.; Szilágyi S.: Erdélyi országgyűlési emlékek X. 29. lap.

⁵⁹ Irodalomtörténeti közlemények 1894.: „Megért magvú terjedékeny dögleletességnek konkolyait gyökerestül kiszagatta.”

⁶⁰ II. P. E. 176., 694, 727. lap.

⁶¹ T. T. 1071. lap.

c) *Magatartása az erdélyi román egyházakkal szemben.* A románok főpapjának kinevezését az erdélyi fejedelemnek; azok hittanítása, ceremoniai egyházi rendtartása feletti örökös és szabályozási jogot az erdélyi református püspököknek igyekszik fenntartani.⁶² A románokkal szemben azonban semmiféle hatalmaskodást nem követett el, sőt inkább megtartotta azt, amit a II. V.T.-ban ajánl.⁶³

d) *Magatartása az evangélikusokkal és a római katolikusokkal szemben.* A Duraeustól tervbevett protestáns (református és lutheranus) uniót Geleji Katona felkarolta, a gyulafehérvári zsinat 1634. febr. 7-én Geleji Katona elnöklése alatt örömmel fogadta Duraeus felhívását és a fejedelem pártfogását is kilátásba helyezte.⁶⁴ Sajnos ez az egyesülés nem sikerült. Hasonló volt ebben Geleji Katonának a szerepe, mint a heidelbergi volt tanáré, Pareusé.⁶⁵ Ezért volt kénytelen Geleji Katona harcolni a lutheránusokkal szemben és azoknak németországi éles támadásait Erdélyben hasonlókkal viszonzni.

A legújabb irodalomtörténeti megállapítás szerint,⁶⁶ a királyi Magyarországon a katolikus császári hatalom, Erdélyben a református állami vallás támad időként a más hitűekre és Geleji Katona István amellettt érvel, hogy az államfőnek joga és kötelessége eltiporni az eretnekeket. „Az unitáriusokat megtörik, a szombatosokat megtizedelik, az ágostai evangélikus szászokat nem bántják hitvallásukért. A katolikuság a maga csekély számában moccani sem mer“(!?). Pintér szerint nem bíznak a katolikusokban és ezért kihagyják őket a legfontosabb ügyek intézéséből, még azt a néhány katolikus nemes embert is, akik tehetségük és rokonságuk révén álláshoz vagy előkelőbb tiszthez jutnának a fejedelmi udvarban. Közöltük ezt a véleményt, tekintettel az írójának illusztris személyére, azonban általánosságban nem oszthatjuk erdélyi vonatkozásban, mivel nem igen egyeztethető össze Bethlen Gábor 16 éves fejedelemsége alatti vallás szabadságkorlattal.

e) *Szerepe a presbiterianusokkal szemben.* Miután Geleji Katona ígéhirdetése részletes tárgyalása során külön fogunk szólni a puritán presbiterianus mozgalom erdélyi vezérével Medgyesi Pállal folytatott harcáról, ezért életrajzában csak megemlítjük püspökségének idevonatkozó működési részét is. Tény az, hogy törekedett számbelileg növelni — mint Pázmány — az áttérőkkel egyházát.⁶⁷

f) *Szerepe a törvényhozó kánonalkotó szatmári zsinaton.* Az 1646-i szatmári zsinat (első kiadás 1649.) elfogadta kánonait; irányadónak tekinti Magyarország és Erdély hitvallási keresztyénsége.⁶⁸ Kánonai a református egyházkormányzatot episcopalisá, püspökvivé tették, szemben a hierarchizmust ellenző presbiteri irányzattal.⁶⁹

Püspökségét a felsorolt részletes szempontok szerint főbb vonásaiban jellemeztük, ígéhirdetési és irodalmi tevékenységén kívül, amelyről külön kívánunk szólni. Kemény kezű, aki ha kell be is börtönözteti a vétkeket,⁷⁰ amelyre a fejedelem részéről mandátuma van, de mint látni fogjuk ígéhirdetéséből: Krisztus hűséges szol-

⁶² Imre Sándor: id. m. 11. lap.

⁶³ A barátságos olvasóhoz: „Szinte ezen módon a' lelk. ismeretek-is, a' mellyeket szakadatlanul gyötrőnek, kénatnak, sokára ugyan néki táskásodnak és keményednek, mint az iga-vono ökröknek a nyakok, és osztán a hallgatók tsak fülök mellől botsátják a feddőzéseket...”

⁶⁴ Brassai K. id. m. 36. lap.: Ezt az okmányt aláírták Geleji püspök, Alsted, Piscator, Bisterfeld tanárok, 10 esperes, 1 dékán, 3 lelkész. Többek között a következőket mondja ki: „Legforróbban óhajtjuk az egyesülést az erdélyi szász egyházakkal... Még is fog történni, mihelyt a wittenbergi és lipcsei akadémiák mellénk állnak.” U.o. 38. lap.: „A lutheránusokat nem tekintették halálos ellenségnek.” Az I. P. E. 465. lap. II. P. E. 674 stb. tárgyalják, hogy a lutheránusok támadják őket és még a töröknél, zsidónál alábbvalónak nevezik a ref.-okat; békét kötöttek a katolikusokkal, hogy őket kiírtsák.

⁶⁵ D. Pareus Operum Narratio I. pars. 26. lap. Reámutat végrendeletében, hogy a lutheránusokkal való béke szíven feküdt és fájtt neki, hogy ez nem sikerült. 1622. márc. 19. kelt végrendelete idevonatkozólag a következőket mondja: „Caeterum non sine gravi dolore saepius intuens infelices distractiones Evangelicarum Ecclesiarum ...Cuius rei in illo die magno iustissimum Iudicem testem in voco adversus omnes Pacis osiores persecutores.”

⁶⁶ Pintér J. id. m. 11-13. lap.

⁶⁷ II. P. E. életrajza.

⁶⁸ Pintér J. id. m. 141. lap.

⁶⁹ U. o.

⁷⁰ Pintér J. id. m. 141. lap.

gája, aki óriási szaktudását Úrának szolgálatába állítja, amely mellett hűségesen és makacsul kitart „legyen az egy jelentéktelen ortográfiai szabály, vagy történelmi fontosságú egyházpolitikai kérdés.”⁷¹ Jellemét elismeri Pázmány is, a nála megfordult Kemény János — Geleji Katona egykori tanítványához — intézett nyilatkozatában.⁷²

6. Házassága.

Házasságára nézve eltérő véleményekkel állunk szemben. Saját életrajzában,⁷³ amelyet 1640-ben adott ki, megemlékezik házasságáról; e szerint 1624. november 5.-én, 35 éves korában megnősült és feleségül vette Szegedi Bátsi Katharinát, Milotai Nyilas István tiszántúli református püspök, utóbb erdélyi udvari lelkész özvegyét. Ezt a feleségét így jellemzi: „Pia et honesta matrona.” (Kegyes és tiszteletreméltó matróna.) Gyermeük nem volt — a mi neki fájdalmat okozott⁷⁴ — s valószínűleg ezért vette maga mellé és taníttatta költségén testvére hasonló nevű fiát, — mint arról már említést is tettünk. — Újabb történelmi adatok szerint⁷⁵ még egyszer megnősült és második felesége Szegedi Anna nevű nő volt. Egy 1662. december 7-én kelt tanúvallomás szól özvegy Geleji Katona Istvánné, Szegedi Anna 62 éves asszonyról, aki nem lehetett azonos a Szegedi Bátsi Katharina Geleji Katona Istvánnéval, mert akkor első házasságát Milotai Nyilas Istvánnal olyan fiatalon kellett volna megkötnie, ami abban az időben szokatlan volt lelkész részéről és viszont második házasságát 27 éves korában kötötte volna és akkor nem nevezhette volna őt Geleji Katona „matrónának.” Egyébképpen több részletet erről nem tudunk. Ha Kánonaiban használt „matrona” kifejezésére gondolunk a papok feleségei megnevezésénél (Pl. LXXXIV. K.), akkor nem döntő jelentőségű az, hogy feleségét matrónának nevezi. Geleji Katona 60 éves korában 1649. december 12-én halt meg Gyulafehérvárt.

7. Írói munkássága.

Munkáinknak külön részeiben részletesen foglalkozunk ezzel a kérdéssel. Életrajzában összefoglaló szempontok szerint kívánunk csak röviden néhány megjegyzést fűzni ehhez. A XVI. és XVII. századnak a magyar számára két nagy problémája volt: a törökök elleni harc és a keresztyén valóságoknak egymással szembeni mérközése.⁷⁶ Geleji Katona ezek közül az utóbbit választotta és ennek nemcsak előszóval, de írásban is csodálatos teljesítményű munkása volt. Rengeteg prédikációját „nemcsak a könyvetlen lelkészeknek segítségére írta, hanem az olvasni tudó külső rendeknek épületére is, hogy így meggyőzhessék az ellenkezően gondolkodókat.”⁷⁷ Álláspontja az volt, hogy kétféleképpen taníthatnak: előszóval, és írásban; előszóval a jelenlevőket, írásban a távollevőket.⁷⁸ Ezért azután rengeteget írt anyaszentegyháza felvirágoztatására, Isten dicsőségére.

De hatalmas munkát fejtett ki az énekügy rendezésében, a nyelv formálásában és az egyházkormányzat terén is. Kiadatlanul maradt ágendája, melyből megállapíthatnók, hogy a Samarjai-félével minő viszonyban állott, mennyiben tért el attól.⁷⁹

Prédikációinak egyrészét magyarul, jórészt, — és főleg a korrajzokban rendkívül gazdagokat — latinul írta; már 1627 körül hozzáfogott beszédei megírásához, amelyeket azután 1638. évtől kezdődőleg adott ki I. Rákóczi György fejedelem költségén.⁸⁰

⁷¹ Dr. Ravasz László: Homiletika, 212. lap.

⁷² Imre S. id. m. 6. lap.

⁷³ II. P. E.

⁷⁴ II. P. E. ajánlólevél; ahol arról szól, hogy a gyermekeken kívül teljes a földi boldogsága. II. P. E. 603. lap, ahol arról szól, jobb hogy nincsenek gyermekei, hogy nem kell szomorkodni betegségük és haláluk felett.

⁷⁵ Tört. Társ. 1890. évfoly. 182. lap.; Brassai K. id. m, 27. lap.

⁷⁶ Pintér Jenő id. m.

⁷⁷ II. V. T. A barátságos olvasókhöz; II. P. E. Praef. ad p. etc.

⁷⁸ I. P. E. Praemonitio etc.

⁷⁹ dr. Csikesz Sándor előadásából: Már attól az időtől kezdve törekedtek a liturgia egységesítésére, azt azonban csak 1931-ben értük el.

⁸⁰ I. V. T. A jó akaró olvasóhoz: „...mert én sokakat ezek között régen ez előtt 15. 16. 17. 18. esztendőben írtam, a mikor még csak e nyíre sem voltam a Magyarországon gyakorlott, mint mostan.”

Hogy mennyire egész lelkével dolgozott prédikációinak a kinyomattatásán, szolgáljon egy kis részlet ennek jellemzéséül.⁸¹ Maga mondja el, hogy felette sok különböző gond és súlyos betegség gyötörte, amelyek mind elvonhatták volna őt ettől a munkától, mindazonáltal az Istennek nagy jósaága áradt ki reá, úgy hogy valahányszor vasárnapra megérkezett a sajtólenyomat, amint csak tehetett, betegen felkelt az ágyból, hogy elvégezhesse azon a szükséges javító, korrigáló munkákat.

8. Emberi jellemvonásai.

Ha jellemezni kívánnók Geleji Katonát, mint embert, akkor dr. Ravasz Lászlóval, az Úr bajnokának⁸² kellene nevezni, akinek rengeteg harc jutott osztá'yrészéül életében, az anyaszentegyház érdekében.

Pintér Jenő szerint⁸³: „Nagyon világos fejű, de fanatikus meggyőződésű ember.”

A múlt század történelmi materialista szellemű megítélése szerint,⁸⁴: „Geleji méltónak mutatta magát Kálvinhoz, akit a vakbuzgóságban, ridegségben és szeretetlenségben hű tanítványaként követett.”

Imre Sándor szerint:⁸⁵ „buzgó főpap. . . kitűnő lelkész és egyházkormányzó, korának kétségtől legelső protestáns magyar tudósa.”

Geleji Katona Istvánt szólaltassuk meg, hogyan jellemzi önmagát, — talán nem vétünk a tárgyilagosság szabályai ellen, ha meghallgatjuk őt⁸⁶: „...mert ezt úgy mint tsendes természetemhez idegen dolgot, némi nemű képpen kénytelenségből kell tselekednem.” Tehát alapjában csendes természetű ember volt, aki a korának viharos támadó stílusát kénytelenségből vállalta a szent ügy, Isten országa érdekében.⁸⁷

9. Jubileumi év.

1939-ben ünnepli a magyar reformátusság Geleji Katona István születésének 350 éves fordulóját. Hisszük, hogy nemcsak Csonkamagyarország, de munkájának egykori területén lakó magyarság is megfelelőleg kiveszi majd részét a három és fél-százados jubileumból.

Mint ahogy 1909-ben Genfben a világ reformátussága Istent dicsőítette az egykori nagy harcos, genfi reformátor életéért és szolgálatáért, akinek jellemadata volt: Post tenebras lux, sötétség után világosság; azonképpen hisszük, hogy a magyar reformátusság is megéri az egykori nagy erdélyi református igehirdető, egyházkormányzó, reformátor püspökének kimondatlanul átélt jelszavát: kegyelem-ből tartattunk meg az Úr Jézus Krisztus által és a váltás nagy theológusának 350 éves születésnapján hálát ad a kegyelem Istenének, hogy mindig gondoskodott az evangélium szövétnékét magasan lobogtató vezérekről, pásztorokról és az evangéliumot követő nyájról és nem hagyta el népét a különböző megpróbáltatásoknak legnagyobb viharai között sem.

⁸¹ II P. E. Praef. ad. Praecones etc.: „ . . . nam etsi mille difficultates ac impedimenta, curae nimium variae aegritudinesque graves, me ab hoc dimovere poterant, ea tamen divini numinis in me affulsit bonitas, ut quotiescunque praelum ad Dominicas. . . pervenit, . . . ut e lecto, quamvis aegre admodum, surgere, iisque limandis ac locupletandis incumbere potuerim.”

⁸² dr. Ravasz László id. m. 216. l.

⁸³ dr. Pintér J. id. m. 136-138. lap.

⁸⁴ Brassai K. id. m. 43. lap.

⁸⁵ Id. m. 10-12. lap.

⁸⁶ III. V. T. 201. lap.; Medgyesi Pál: Doce nos . . . munkájában az ajánlólevélben „a legsémbesebb” természetű embernek mondja ugyan, azonban tekintettel a közöitük fennálló ismeretes szellemharcra, a XVII. század érintkezési formái ismerete mellett, ezt a nyilatkozatot teljességgel szavahi-hetőnek nem fogadhatjuk el. Mindössze belőle annyit, hogy kritikus természetű lehetett, ami nagy tudása mellett, erős egyházkormányzó szelleméből méltán következett is.

⁸⁷ I. V. T. előbeszéd. „E vetelkedéseknek talám ugyan nem is kellene lenniök, ha az ottan-timádó ellenkezőknek alkalmatlankodásoktól nem kényszerítetténék. . .” Hasonlított Pareusra ebben is, a kiről fia megállapítja halála után, hogy szelíd theológus ember, a sötétségnek szenvedélyes bírálója volt (D Pareus F. Narratio 33. lap).

A XVII. század politikai, társadalmi, egyházi háttere Geleji Katona István ígéhirdetésében.

A XVII. század magyar életének rajzát ismerjük már különböző írók munkáiból. A mi célunk nem különálló korszak festése, — bár végül ez is azzá válik, — hanem Geleji Katona István ígéhirdetéséből összerakni egy olyan mozaikképet, amelyik megmutatja nekünk a XVII. század magyarjának arcképét, azt a nép és gyülekezeti életet, amelynek hirdette az Igét.

Ez a korszak hazánk történelmében a multban való feldaraboltságnak ideje és ezzel kapcsolatos politikai küzdelme, színtere; hiszen három részre osztják föl Magyarországot: A magyar királyság (Habsburgok) alatti Magyarország; az önálló erdélyi fejedelemség és a törökhódoltsági rész. Ma élő nemzedékünknek sorsához nagyon közelfekvő ez az állapot; a Trianon által feldarabolt Magyarország magyarsága, élete éppen ezért közelebb hozza megérzéseinkhez és megítélésainkhoz a bizonyos tekintetekben — német és török járcm — hasonló 300 évvel ezelőtti magyar életet.

Nem nélkülözhatték tehát — mint látni fogjuk — Geleji Katona István prédikációi sem politikai, sem morális szempontból azokat a kérdéseket, amelyek egy ilyen életből származtak. Különösen a sok háború megrontotta az erkölcsöket, amelyeket erősen ostoroz ígéhirdetésében és így elénk tárja a magyar életnek korszakait. De megláthatjuk annak szép vonásait is és megérezhetjük belőlük a szigorúbb, kezeszyénibb, reformatoribb felfogást is és talán éppen ezért látszik erősebbnek és sötétebbnek a kor festése beszédeiből, mint amilyen különben volna a későbbi századok ígéhirdetésének szellemében.⁸⁹ Így alakul ki alábbiakban előttünk képe annak a gyülekezetnek, amely Geleji Katonát hallgatta.

a.) Politikai háttér.

A magyar sors.

Erdély különállásának a század több szempontból megítélt vitás kérdése⁸⁹ foglalkoztatja, midőn megemlékezik Erdély fejedelemségének 1540-ben való megalapításáról.⁹⁰ A nemzeti királyság érdekében emel szót.⁹¹ A római katolikus papok úgy mond — ösztönzik a vármegyéket és főrendeket, hogy inkább legyenek idegen császárok az ország élén, mint nemzeti királyok.⁹² A Krisztus és evangélium hirdetői ellen való emészthetetlen méregből és dőlyfősségből ösztönzik ezek a vármegyéket és főrendeket arra, hogy inkább „uraljanak” idegen császárokat, hogy sem saját nemzeti királyt válasszanak. „Érzik is a régi ősoktól maradt szép szabadságoknak

⁸⁸ Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténete XVII. század 558-560. lap. A XVIII. század prédikációinak erkölcsi témái a papok emberi megfigyelései s ezekkel kapcsolatban buzdítások és korholások, panaszok és intelmek. A lelkipásztori álláspont sokkal szigorúbb a társadalmi bűnökkel szemben, mint volt néhány századdal később. Ezért Geleji Katona prédikációiból vett megállapítások szerint idézi a különböző társadalmi bűnöket és különösen ostorozza G. K. I. a részegséget, öltözködési cifralkodásokat, paráznaságot . . . A protestáns papok különösen ostorozzák a részegséget, mert a bűntállal szemben senki sem tartott mértéket, még ha a káromkodást és a szintén kifogásolt tárcot sikerült is szűkebb térre szorítani a hatóságok támogatásával.

⁸⁹ Székfü Gyula: Bethlen Gábor (35.lap) Bocskai István szerint — ez az erdélyi álláspont: „Míg a magyar korona ott ugyan nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik oltalmokra, javokra léssen.” U. o. 33. l. Magyarazatát is adja Bocskai, mert míg azelőtt Erdélynek védbástyái voltak a török hullámmal szemben Nándorfehérvár, Temesvár, Gyula, Csanád, Szolnok, utóbb ezek a végvárok is mind török kézre kerülvén: „Ahonnan elébb segílyt várhatott Erdély, onnan most török erők vonulnak ellene.” U. o. 104. lap.: A török álláspont jut kifejezésre. Attól féltek a törökök, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesülése gyengíteni fogja hatalmukat; Erdélyt Szulimán találmányaképpen sajátjukul tekintették, benne jobban bíztak, mint Magyarországgal és másnak nem akarták hagyni. U. o. 223. lap.: Kifejezésre jut a római katolikus vezetőemberek és a Habsburg-ház felfogása Erdély önállóságával szemben: Túrni kell az adott helyzetet, de állandóan törekedni is kell Erdélynek a magyar királysággal való egyesítésére. Ezért megnehezítik Bethlen Gábor uralmának kezdetét, lenézik alacsonyabb származását és ki akarják úzni Erdélyből.

⁹⁰ II. P. E. 695. lap.

⁹¹ II. V. T. 359. lap.

⁹² II. V. T. 359. ; I. V. T. 359. lap.

nagy romlását és látják személyeknek a német nemzet előtt való böcstelenségét, de mégis inkább elszenvedik. . . . az antikrisztushoz való buzgó szeretetükből."

A vallásháborúk⁹³ okairól is szól. A katolikus papok magatartásában látja ennek okát. „A papok, akik tekintélyökből, és hamis előjárói tisztükből nem akarnak leahagyni semmit. . . . akik a népből inkább akarnak halmot rakni, sok mezőt embervérrel megfesteni, mint engedni az ő tekintélyökből és hamis előjárói hatalmukból.”⁹⁴ A szerzetesek is „csak nem ugyanazon dalra fogják az evangéliumi hitű predikátorokat, mint a zsidók Krisztust Pilátus előtt és pedig a barátok a szószékéből kiálltanak a magistratusra, a jezsuiták tanátsolják a fejedelmek titkon és nyilván, hogy ne szenvedjék el birtokukban, üzzék ki őket az országból, akasztassák, égessék, őket.”⁹⁵ Mődjük volna a szörnyű hadakozásokat és keresztyén vérontásokat megszüntetni, „de a Krisztus hívei vérét kívánó kajafásoknak nevét akarják szolgálni.” Nyilván meg is állapítja az erdélyi fejedelmek által vezetett többször meg-megismétlődő vallásháborúk huzamos idejéről, hogy ebből erednek: „Mert nagy részint ha igazat kell mondani, ez az iszonyu hosszas tragédia mind csak ama feszumra lépő. . . . és telhetetlen. . . . szekuláris papoknak hatásokért vagyon. . . . kiváltképpen, hogyha oly elméjökkel egyező és tanátsoknak mindenben engedő alkalmas vazallusokat találhatnak.”⁹⁶ A Habsburg király ilyen alkalmas vazallusa a katolikus papságnak; idézi is II. Ferdinánd mondását: „Jobb Magyarországnak pusztán maradni és annak rókáknak, farkasoknak lakóhelyekké lenni, hogy sem az evangélikus keresztyének lakják,”⁹⁷ majdnem kedvök telhetett volna benne, ha az Isten meg nem könyörült volna.⁹⁸

A török pusztításai miatt sok kifogás éri az erdélyi fejedelmeket azért, mert a törökökkel politikai összeköttetésben állanak.⁹⁹ Maga is szerencsétlen és megen-

⁹³ A Szekfű-féle megállapítással szemben, mely elismeri ugyan Bethlent a XVII század nagy magyarjának, kiváló államférfinak, de egész működésében a hatalmi önzést és nagyravagyást látja (Bethlen Gábor 21. lap): Megállapítható az általa is használt kútforrásokból (u. o. 208. 209. lap.) Bethlen ki-jelentéseinek idézeteiből, hogy Bethlen Gábor szíven hordozta a magyar nemzeti szabadság és a reformáció híveinek Magyarországon vallás szabad gyakorlata nagy ügyét, hogyha bele is kapcsolódott abba a politikai korszemlembé, amely akkor uralkodó volt és ha alkalmazkodnia kellett is a török politikájához. Ezért mondja szemrehányólag a nikolsburgi békekötés után: „De bizon nem jön többé Bethlen Gábor segítségkre, megégetvén a kása az száját, nem köti fel másszor az harangot, falu fejében, nem költi el éretteket ötször, hatszor, vagy százezer forintját, látván mostan szemeivel mely igen elvonszák az emberek magokat, nem akarnak hazájokért, Isten tiszteletéért, religiojokért, szabadságokért semmit költeni és személyekben szolgálni.” U. o. 210. lap. kútforrásából vett idézete igazolja, hogy ő állandóan törődött említett nemzeti és vallás szabadságjogok védelmével: „. . . Elhígy-jék bizon” — mondja öt héttel a nikolsburgi békekötés után — „az eszemet Magyarországon tartom és a szemem az bizon bécsi-kapura néz. . . .” Ugyanez az álláspontja I. Rákóczi Györgynek is. Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelmi család levelezése. (18. lap) Lőrántffy Zsuzsanna feleségének Tordáról 1636. szeptember 30-án írja: „Küld édesem éjjel nappal a tizezer forintot, a hateraz tallért is hozd be minél hamarabb, most kell édesem. . . csak élhesünk Istenünknek, hazánknek s nemze-tünknek, édesem” De kitűnik az is, hogy Erdély megsegítése nélkül elveszett volna a magyar nemzeti és vallás-szabadság, mert hiányzott a királysági részen az az áldozatkészség, amelyet a szentügy megkívánt. Bethlen írja 1620. tavaszán I. Rákóczi Györgynek (Bethlen politikai levelei. Szekfű Gyula B. G. 117. lap): Kezdetkor bizon uram mán kívántatnék, hogy minden egy megmutatná hazájához való szeretetét, de amint látom abban senki nem kell; s én mellém eddig egy ur, egy nemes ember nem jött, hanem csak az erdélyi haddal vagyok. . . .” Hasonlóan olvassuk I. Rákóczi György I. Lőrántffy Zsuzsannához Körtvélyesről 1636. őszén intézett következő levelében (Szilágyi S. A két R. Gy. f. cs. levelezése 168. lap): „Zemplin vármegyében, Ungban, Ujvárnban, Borsodban, sőt ezekben a vár-megyékben igen kevés vallásunkon levő nemes embert találánknak, az ki elhagyna jószágát az Isten tisz-teletéért, annál inkább életét elfogyatná azért, kiről sokat irhatnánk.” U. o. 204 l. Írja I. R. Gy.: „Azt bizon teli torokkal vallják a keresztyén világon, az hadakozásban senki az svekusoknak s többi con-federatus fejedelmeknek, annyit nem szolgált, mint mi.”

⁹⁴ II. V. T. 363., 364. lap.

⁹⁵ I. V. T. 360. lap.

⁹⁶ I. V. T. 363. lap.

⁹⁷ II. V. T. 365. lap.

⁹⁸ I. V. T. 365. lap.

⁹⁹ Bethlen Gábor és I. Rákóczi György is alkalmazkodnak a törökhöz, hogy külső hadműveleteik alatt meg ne támadja Erdélyt. Szilágyi S.: A két Rákóczi György fejed. csal. lev. 190. lap. írja Lőrántffy Zs.-nak Terebesről: „Az ajándék adásnál figyelembe kell venni, mert ki nagyobb ki kisebb rendbeli, vigyázni kell az időre és dologra. Olyan csauznak, aki Budán előkelő volt és szolgálataval élhetett, Rákóczi adott 20-25 tallért: ha vezértől jött, levelet hozott 40-50, sőt 60 tallért; mikor a budai vagy temesvári pasától jött ajándékkal, akkor még többet adatott, minden rossz, potor török-

gedhetetlen dolognak tartja¹⁰⁰ azt az erdélyi helyzetet, amidőn a törökökkel együttesen harcolnak a keresztények ellen Fölhözza hasonlatul a zsidónép életéből az I. Királyok XXII: 45. és a II. Királyok XVIII: 21 ben ismertetett állapotot, midőn a zsidók Josafáttal meg a Faraóval próbálták békeességben élni, illetve bennök bízni. A hitetlenek megfertőztetik a kegyeseket is.¹⁰¹ Nem lehet annak semmi jó eredménye, amikor összevegyítik a pogány seregeket a hívőkkel és a kegyesekkel. Nem kötelesek tehát a keresztények velük közösen háborút viselni. Emlékeztet is arra, amikor a boldog emlékeztű Bethlen Gábor a lengyelek ellen harcolt a törökökkel együtt. Méltóságának értékes közbevetésével háritotta el a mindkét részre véres ütközetet és így szerzett magának maradandó és dicséretes emléket.¹⁰²

Mindazonáltal oknyomozólag vizsgálva a török kérdést, arra a következtetésre jut, hogy nem az erdélyi fejedelmek és nem a reformáció hívei az okai annak (sem a református, sem az evangélikus vallás), „...hogy a török Európába betört és hatalma alá hajtotta a magyar tartományokat... a német műve volt az, mivel kedvezett a törököknek azzal, hogy birodalmunkat eláraszthassák seregeikkel.”¹⁰³

A sok pusztulás látására, amelyet a török, tatár és a római katolikus részről üldöztetés okoz, maga is felkiált: Mi végső sorsa lehet tehát már a magyar nemzetnek!? Mintha csak történelmünk jelenében élne. A kérdésre felelet is ad: Isten kezéből senki sem ragadhatja ki juhait; megnyugszik tehát Isten akaratán.¹⁰⁴

Összehasonlítja a zsidók sorsát a magyarokéval (Luk. 19. : 41. — végig, alapján), az Isten vezette el a magyarokat Scythiából az ő evangéliuma világosságára. Együgyű istenimádásukból az Ő nevének valódi imádására... Megmutatta a gondviselését ezenkívül különböző szerencsétlenségekben, háborúkban, árvizekben, tűzvészekben. Különösen Erdély megtapasztalhatta az Isten gondviselését; emlékeztet Básta uralmára és így érkezik el gondolatmenete ismét a török kérdéshez: az Isten adta a magyar hazát a török kezébe. Ismerje fel tehát a magyar, meglátogatásának idejét.¹⁰⁵

Máté XXII: 15—22. vers alapján vitatkozik az anabaptistákkal, akik a sokféle hatalmaskodásra mutatnak rá, — amelyek Erdélyben mentek végbe: Bástha György, Mihály oláh vajda, a török részéről — ebből arra következtetnek, hogy ez nem származhatik Istentől. Geleji Katona István felel nekik és a felelete a török és minden más hatalmaskodási kérdésre is felelet: Minden jó hatalom Istentől ered, „de nem Istentől vannak a törvénytelenek és bűnösök.”¹⁰⁶

A fejedelmi udvar.

Az erdélyi fejedelmi udvarnak nem a világ szerinti külső¹⁰⁷ képe, hanem annak belső lelki világa ismerhető meg beszédeiből.

nek azonban nem adatott,“ (1644. június 26.) U. o. 212 l. Munkácsról 1644. júl. 25-én írja: A törököt ellenséggé tenni nem hasznos; ...a svédék nélkül nem érhet célt a törökkel szemben. U. o. 40 l. nem hisz azonban a töröknek: „Mi tudván cigányságukat, nem hiszünk neki, igen nagy vigyázatban vagyunk.” U. o. 95 l. Erre vall a köv. utasítása; „Budára 30 keszér pénzt indítottak ki a portáról, mívégre ők tudják, de vigyázatok igen mindenfelé.”

¹⁰⁰ II. P. E. 739. lap.: „Pari ratione Transsylvanis cum vel pro Turcis adversus Christianos pugnare infaustum atque nefas esse duxerim.”

¹⁰¹ U. o. 740. lap.

¹⁰² U. o.

¹⁰³ U. o. 866. lap.: „Non ergo religio reformata et Evangelici ipsi in causa sunt, quod Turca Europam invaserit, Ungariam et provincias ei annexas subegerit; verum ipsorum potius causa hactenus Germaniae et toti Impero, ne illud innudaret pepercit.”

¹⁰⁴ II. P. E. 863. 865. lap.: „Haec omnia nos quoque Ungari, abunde experti sumus... Quid ergo iam, nisi extremum genti Ungaricae fatum restat? ..Oves tuas nemo rapiet è manibus tuis. (Jan. 10:28.) Fiat voluntas tuas.”

¹⁰⁵ II. P. E. 310.: „...Non agnovisti tempus visitationis tui.”

¹⁰⁶ II. P. E. 714.

¹⁰⁷ Szekfü Gy.: Bethlen Gábor (202. lap). Bethlen Gábor a renaissance és barokkstilben újjáépítette a gyulafehérvári fejedelmi palotát Külsőleg tornyos, belül festett, aranyos mennyezetű, olasz renaissance mintára készült. A termeket velencei üveg csillárok, kárpitok ékesítették, melyekre Julius caesar és egyéb nagyobb rómaiak törtékeit szőtték; szőnyeg, drága bútor, ezüst és kristály asztalfelszerelés tették gazdaggá azt. Szilágyi S.: A 2 R. Gy. cs. lev. 1647. febr. 20.-i levél ifj. Rákóczi Györgytől anyjához; a pataki vár alacsonyabb, de szinosabb a gyulafehérvárinál.

Alkalma nyílt ennek a fejedelmi belső világnak a megismerésére, hiszen Isten jó akaratából — mint magáról mondja életrajzában¹⁰⁸ — három fejedelmet szolgált és tisztessége, becsülete kára, lelkiismerete sérelme nélkül, mintegy 10 évet töltött el munkás, udvari lelkészi szolgálatban.

I. Rákóczi György fejedelemnek bőkezűségét prédikációs köteteknek kinyomatattatása körül dicséri.¹⁰⁹ A fejedelem kényszerítette őt beszédeinek kiadására, irányában állandóan jóakaratot mutatott, a költségektől nem riadt vissza, a költségek visszaszolgáltatását sohasem kívánta. A kinyomatott 800 példányt szétosztotta az arra reászoruló lelképásztorok között.¹¹⁰

A fejedelem résztvesz az istentiszteleteken.¹¹¹ Mint udvari lelkész prédikált Bethlen Gábor első feleségének Károlyi Zsuzsannának, mivel betegeskedése miatt nem járhatott a templomba.¹¹² Fontos feladatot teljesített Geleji Katona István Bethlen Gábor második feleségénél Brandenburgi Katalinnál is özvegye idejében.¹¹³

I. Rákóczi György fejedelem feleségéről Lórántffy Zsuzsannának közismert vallásosságáról értékes részleteket ad Geleji Katona I.¹¹⁴ Lórántffy Zsuzsanna naponként örömet kérdezősködik az üdvösség dolgai felől. Nincs neki nagyobb szomorúsága és szívének keservesebb fájdalma, mint Krisztus híveinek üldöztetése és öldökltetése. Az ecclesiát, mint Krisztus testét és az ő szükölködő tagjait kenegeti jótéteményének olajával. Érdekes összehasonlítást tesz — G. K. I. — Lorántffy Zsuzsanna és az ökeresztényen időkben élt Heléna császárné között. Kegyesebbnek és eszesebbnek tartja Lorántffy Zsuzsannát Heléna császárnénél, mivel nem szorgalmatoskodik a felől, hogy hogyan szerezzék meg Krisztus fakesztjét, vagy annak valami részecskéjét, hanem arra törekszik, hogy Krisztust szívébe zárhassa és hitével megragadhassa, minden érdemlett javaival magáévá tehesse; továbbá Krisztus keresztjét nem imittamott messze földön kerestesse, hanem hazájában és az Isten ígében evangéliumi testvérei között keresi és szemléli az evangélium olvasása, hallgatása és a szent sakramentummal való élésben, amelyekben a megfeszített Krisztus „nyilvánvalóbban és elevebben kiabrázoltatik, mint a reves tőkében, vagy szüette néma feszületekben.” Reámutat arra is, hogy az ecclesiában afféle „lelki piktorok képirók és hivesges tanítók vannak, akik az evangéliumokból Krisztusnak szenvedéseit és megfeszítettését

¹⁰⁸ II. P. E. Praefatio ad praecones veritatis in ungar. et Transsylv.

¹⁰⁹ II. P. E. bevezetése: valamint II. P. E. életrajza,

¹¹⁰ Szilágyi Sándor: A két R. Gy. f. csal. lev. (99 lap) Geleji Katona István postilláját 2 ládában küldi, egyben-egyben 100 példány. (Buda, Kecskemét, „ref. egyházaknak ingyen) „hogy ne a pap, hanem az ecclesiáké legyen, ha szintén a papok a szokás szerint változnának is, de a könyvek el ne idegenedjenek azoktól a helyektől, ahova rendeltetnek. Valamelyeknél nevezetesebb faluk, városok vannak a hódoltságban, mindenikbe küldjön ökegyelme (t. i. Pécsváradi uram) ha mi azokból meg marad ott a partumban, onnan hozza ökegyelme.” U. o. 239. lap Oláh papnak, aki az újtestamentumot oláh nyelvre fordította, I. Rákóczi György fejedelem adott 50 forintot, 1 dolmányra való posztót, de ezt is Geleji Katona István püspök útján.

¹¹¹ Családi levelezéséből is kiténik, álljon itt néhány példa: Szilágyi S. a két R. Gy. f. cs. lev. ből (85. lap) fiához: „Akartuk volna igen, ha ma indultál volna meg Váradról, elsőben hallgattál volna prédikációt s attál volna... hálát az Úr Istennek azbeli örök emlékezetre, melytől kegyelmességéért, melyet azelőtt négy esztendővel cselekedék velünk s veletek is.” U. o. feleségéhez írja I. Rákóczi György: „Az hónap igen jó reggel prédikációt hallgatván. úgy indulunk meg (t. i. szalontai csatába), nekünk ma Kőrösfőn igen szép prédikációk lőn.” U. o. (87. lap) „Medgyesy uram ma reggel prédikálván Sebesváron, viszabocsjátam leesőben levő feleségének.” U. o. (190. lap); A kassai istentisztelettel való melegegedéséről szól feleségéhez intézett levelében: „Vagyon szép rendtartások, arról is talám példát vesznek mások is róla.” U. o. 324 l. A táborban reggel 6 ó. van prédikáció, ha elmarad, akkor déleste 2 ó. és 5 ó. könyörgés naponként, midőn egy helyben vannak.

¹¹² Pintér Jenő: M. I. Története XVII. sz. G. K. I. életrajz-ban Károly Zsuzsanna szatmári levele Alvinczi Péter kassai lelkészhez: „Mivel hogy beteges voltam miatt a templomba nem járhatok, itt magam mellett kell tartanom ökegyelmét prédikálásnak okáért, ökegyelme prédikál” (t. i. G. K. István).

¹¹³ Pintér Jenő: M. I. Tört. XVII. sz. G. K. I. élete: Brandenburgi Katalin titokban róm-katholikussá lesz, a dolog kiderül és G. K. I. téríti őt vissza a református egyházba, szoltárokat énekel, imádkozik, prédikál az özvegy fejedelemné mellett és miután sikerül kiűzni belőle a sátánt, a gyulafehérvári nagy templomban felolvassa a fejedelemné következő nyilatkozatát: „Conosz tanácsadó álnokul becsábították a pápisták sötétségébe, de Isten meggyógyította testét és lelkét, bűnbáncon viszszer az igaz hitre és másokat is róla.” U. o. 324 l. A táborban reggel 6 ó. van prédikáció, ha elmarad, akkor déleste 2 ó. és 5 ó. könyörgés naponként, midőn egy helyben vannak.

¹¹⁴ II. V. T. bevezető szavai.

hathatós beszéddel a hallgatók elébe rajzolják és így „...fa és köfeszületekre, valamint néma bálványokra semmi szükség nincsen.”

Apró mozaikként rakhatjuk össze beszédeiből a mi még a fejedelmi udvar képének megrajzolásához rendelkezésünkre áll. Így meg kell említenünk, hogy őszinte, nagy tisztelet nyilatkozik meg az erdélyi fejedelmekkel szemben, aminek G. K. I. is kifejezést ad.¹¹⁵

Nem áll módunkban beszédeiből megalkotni külső képét a fejedelmi udvarnak, amint az egyéb kútforrásokból lehetséges,¹¹⁶ hanem azért igen érdekes és bepillantásra jellemző vonást nyerünk G. K. I.-tól,¹¹⁷ a fejedelmi udvari ebédek szelleméről. Elmondja, hogy ha őt a fejedelem asztalához hívja meg vendégül: „böcsülettel, térdhajtással s nagy alázattal ült le és arról nagy hálaadással és köszönettel evett.”

A fejedelmi udvarnak tehát az ő idejében életfelfogása evangéliumi hitről tanúskodik.

b) Társadalmi háttér.

Erkölcsei korpék.

Geleji Katona István prédikációinak bár nem általános jellemvonásuk az erkölcsei feddőzés, mert ő mint orthodox teológus a hitvallásszerű igazságok igazolására törekszik és azoknak másokkal való elfogadtatását akarja elérni,¹¹⁸ mindazonáltal neki is sokat kell foglalkoznia beszédeiben százada bűneivel.¹¹⁹ A nagy ellentét

¹¹⁵ I. V. T. 873. lap. Megemlékezik beszédeben Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek 1629. évben történt elhalálzásáról; továbbá II. P. E. Praefatio ad precones veritatis in ungar. et Transsylv. Kemény János: Önéletrajza: kiadta Szilágyi S. 59. l. és 61. l. Jellemzi Bethlen Gábor vitéz katonai jellemét. Többször fenyegette életét veszedelem. Egyizben sátrán keresztülment a golyó és a szomszéd sátorban az asztalról lelélt egy cipőt. Másszor lovát lőtték ki alóla. Morvában egy hídon lóval beszorult és ő belezuhant a vízbe.

¹¹⁶ Szekfű Gyula: Bethlen Gábor 202. lap. Leírja Bethlen Gábor yulafehérvári palotáját és jellemzi építkezéseinek stílusát. Szilágyi S.: A két R. Gy. csal. lev. (329 l.) ifj. Rákóczi György írja anyjának Lórántffy Zsuzsánnának 1647-ben Désről, hogy a Sárospataki lakás télen rossz az udvar népére nézve.

¹¹⁷ III. V. T. 867. lap. Továbbá Szilágyi S.: A két R. Gy. csal. lev.-ből: Érdekes részleteket tár fel a fejedelmi udvar józan, mértékletes szelleméről (66. lap). Jellemző I. Rákóczi György takarékoságára: „Igen eltávoztad jó fiam az esztelen költséget.” Lórántffy Zsuzsanna fejedelemasszony mint egy polgári asszony, úgy gondoskodik a fejedelmi udvarnak háztartásáról és fejedelmi férje távollétében óriási bírtokaiknak gazdasági vezetéséről. 76. lap: „Amire Isten segélt, édes uram én is azon leszek, hogy meglátszanék, hogy itthon vagyok a gazdasszony.” Nagy figyelemmel van a fejedelem felesége iránt (385, 389, 390, 392. lap) küld feleségének nyulat, fácánt, majd özet, kecsagét, narancsot, citromot. A fejedelmi étkezéseknél szeretik fogyasztani a halat a vadak mellett (375. lap) Rendeli, hogy küldjenek, ha nem is élve, tok, viza, potyka, pozsár halakat, mert most mind ezt eszik; másutt (58. lap) mondja, hogy esznek szarvast, vadkant, pisztrángot, gyümölcsöt (pomagránát-almákat) jó ízű bor is kell hozzá, melyet pincetokokban küldjenek, egynéhány félét, somlyóit, (385. lap) A patoki bort a fejedelem nem tartja jónak, az erdélyi bort megtörődik és színét hagyja, ha hordókban szállítják. Szamosújvárt igen savanyú a bor, (389. lap) Szatmárról Munkácsra küldet magának. A bort Rákóczi savanyú vízzel issza, még az asszú bort is (366. lap), a többiek úgy isszák, mint a vizet, az asszú bort is. A korszak bűne a magyaroknál az alkohol szeretete meg van a fejedelem környezetében is, de ő magát attól távöltartja (56. lap); írja Bethlen Ferencnél tartott ebédről: „... Ott nálamon kívül s Rákóczi Györgyön, józanon nem maradott (t. i. senki).” Erre inti fiát is a későbbi II. Rákóczi György fejedelmet (243. lap): Parancsolja fiának vigyázzon mértékletesen ital használatából beteg ne legyen és Isten iránti kötelessége tegye őt becsületes, üdvösséges, hasznos, mértékletes vigyázóvá, gondviselővé. A fejedelmi udvar I. Rákóczi György alatt jellemzett takarékosága mellett is tudja a kötelességét, idegen magas méltóságok látogatásai alkalmával és ilyenkor Bethlen Gábor fejedelemiségre emlékeztető módon tesz ki magáért az udvar (366. lap): A fejedelem küldet Zsigmond fia útján 65 ezüst látat, 25 gyümölcsstartót, hogy herceg fogadásánál megfelelő legyen a felszerelés táborozása helyén is.

¹¹⁸ Pintér Jenő: M. I. Tört. XVII. sz. (558-560. lap.)

¹¹⁹ Pintér Jenő dr, id m, megrajzolja a század korpékét. — Mik a bűnök — kérdi Pintér? Felel reá G. K. I. prédikációiból vett megállapítások szerint: „A hívők nem

a jó és rossz között; a XVII. század magyar társadalmának egyfelől ijesztő nyomora, rettenetes szenvedése a nemzetnek elnyomtatása miatt, vallási üldöztetésekből kifolyólag és másfelől a legszélsőségesebb földi öröm-keresések, mulatozások, fényűzés, kapzsiság, hiúság megrázó vonásokkal tárják fel beszédeiből azt a kort, azt a társadalmi életet, amelynek kortársaként hirdette az Ígét.

„Sokak ugyan e mi üdönkben a gonoszak —ugymond— mert megvesztek az erköltsők, fajtalanok az emberek, meghidegült bennök a szeretet, üldöztetik tőlök az igazság.”¹²⁰

Nagy a szegénység, a háborúskodások miatt szenved a nép¹²¹ és szenved a különböző elnyomtatások és üldöztetések alatt. A mi hitünkhöz tartozó szegényeket különösképpen támogatni kell.¹²² Ruházni kell az ecclesia szegényeit és segíteni az ebben való szent szolgálatot.¹²³ Az evangélium prédikátorait is segíteni kellene a földesuraknak, hiszen Isten rendelése szerint nekik a szent dolgokból kell élniök; e helyütt sokszor látnak rongyos, meztelen öltözetű ígéhirdetőt; többen közüllök éhség és hideg miatt pusztulnak el. Ez valósággal szegény a keresztyén nemzetre! Nem óhajtják Isten Ígétének lelki eledelét, ellenkezőleg arra készek, hogy elvegyék az egyháziak szájából napi fenntartásukhoz szükséges kenyerüket.¹²⁴ Sajnos ugyanez az eset ismétlődik meg az ecclesia tanítóival is; közöttük is nagyon sok a rongyos, és félig meztelen tanító, mert a földesurak és a hatalmasok az ecclesia javait, mint zsákmányt maguk között felosztották a reformációnak, a religiónak, az istentiszteletnek színe alatt. „Böcsület illesse a kegyes patrónusokat, levonnák a hitvány gunyát katonáékról is.”¹²⁵ Ezekkel szemben különösen ostromozza a mulatozásokat. A kiáltó szegénység és az észnélküli tobzódás, mint két véglet jelentkezik a század kórképében. Az ünnepnapokat is csak azért tartják meg, hogy vendégeskedhessenek s nagyrészt dobzódásban töltik el azokat. Az ilyen mulatságokból származnak gyilkosságok, paráznaságok és „egyéb szarvas vétkek.” Ugy látszik, egy bizonyos általános felfogás szerint, hogy a jóllakás az ünnep szentelésének a formája, amely

járnak templomba, nem tartják meg az ünnepeket, káromkodnak, ez az igazi bevett vallás a magyarok között; lakmároznak, fényűzően élnek ez a magyar erkölcs; az öltözködésben sokan utánozzák a nagyurakat a nemeseiket, majmolják az idegen viseletet, az asszonyok kenik-fenik magukat s inkább nem esznek, csak hogy cifrálkodjanak; még a temetés is gög és cicomaság náluk, a tehetősebb emberek néha vagyont költenek a végső tisztességtételre, gazdagon kiöltöztetik az elhunytat, hogy a temetési menetet díszes fényűzéssé változtassák; a törököt szidják a többnejűségért, pedig hányan élnek a magyaroknál is baromi szenvedélyeiknek, hány feslett életű nő kószál a városokban, az emberi lélek örök kárhózatára. Nem csoda, hogy az Isten ostromozza a magyar népet a törökkel; könnyen meglőrténhetik, hogy nemzetünk végső veszedelemben kerül és Isten elsöpri a föld színéről. Mindezek mellett a pápista eretnekség a nagy veszedelem. Vajha valaki megszabadítaná az országot a török zsarnokságától és a pápista eretnokségtől. Nagyobb a lelki szabadság a török hódoltságban, mint a pápista magyarok között.”

¹²⁰ III. V. T. 394. lap.

¹²¹ Szilágyi S.: A két R. Gy. f. cs. lev.-ből (262. lap) Rákóczi írja 1644 szept. 20. feleségének Lórántffy Zsuzsánnának: „Az szegénység bántódását oly szomorúan szenvedem, hogy tudja az Úr Isten könyvezem, de az ide kiváló prédáláshoz szokott s tolvajláshoz tanult nemzet annyira elvetemedett, él az Isten, ha egy holnapra, avagy kevesebb időre fizetnének is neki, de ha nem prédálhatna, semminek tartaná...” Majd szeptember 24-ről u. o. írja feleségének: „Ha lehetne egy szempillantásban szabadíthatnák meg a szegénységet is az hadak terhétől.” U. o. (357. 358.) Lórántffy kéri férjét, hogy ne legyen „nagyobb romlásuk az hadak miá a földnek”... ami kevés széna volna, azt is felkeresik és felveszik.

¹²² I. P. E. (159. lap): „Exerce liberalitatem erga pauperes quosvis, maxime autem erga domesticos fidei, erga Ministros Ecclesiae, erga exules etc. juxta admonitionem domini Es. 58. fej. 7 vers. Hinc Augustinus: Pauperum et rogare, divitum erogare, Dei vero compensare.” I. V. T. 370—382.

¹²³ I. V. T. (1237. lap).

¹²⁴ II. P. E. (323. lap) „Sacrilegium enim est, sacros proventus, in usus profanos convertere. Hinc est quod tot egeni, pannosi, ac seminudi Concionatores apud nos visantur, qui salario suo a Deo ipsi destinato perdominos terrestres, a quibus iuvandi potius essent, spoliantur, et nisi manus ad operas rusticas adicerent, fame et frigore eis circa praedicationem Evangelii occupatis, essent... Sed vae harpyis illis, et Christiani nominis opprobriis, qui non tam optant panem verbis Dei spiritualem ex ore Ecclesiasticorum accipere, quam panem corporalem, quotidianae vitae sustentatricem ex ore illorum extrahere.”

¹²⁵ I. V. T. (404. 464. lap) Továbbá Szilágyi S.: A két R. Gy. f. csal. lev.-ből (119. lap) Rákóczi írja feleségének: „Az gyalogok s németek számára való kék veres posztót... küldését siettesd édesem utánunkhozni”; fiának írja (134. lap) „sürgeti a brassói veres posztót; ugyancsak fiának írja (89 lap) Marassa le a céhmesterrel és osztassa szét a ruhát. A gyalogos katonáknak van zöld ruházatuk is. Tehát gondoskodik I. Rákóczi György katonái ruházatáról szemben azokkal, akik-mint G. K. I.

megengedettebb ünnepeken mint köznapokon.¹²⁶ A leghetlenebb és undok dolgoknak nevezi azt az állapotot, amit az alkohol tesz az emberekkel; nincs oly lehetetlen és kegyetlen, undok cselekedet, amit így a sátán keresztül ne vinne a részegemberekkel.¹²⁷ Általában ajánlja a híveknek, hogy szombatokként ne igyanak éjfélig, hogy vasárnap figyelmesen hallgathassák az Isten ígését; éppen így „ha este könyörögni akartok, vatsorán meg ne töltözzetek.”¹²⁸

A mulatozások részegségek következménye: A *paráznaság*. Részletesen szól a házasságonkívüli és a házasságban levő paráznaságról¹²⁹ I. Kor. VI.: 13. vers-től végig, alapján hirdeti, hogy a paráznaság nem olyan szabados dolog, mint amilyenek azt a korinthusiak tartották. Tilalmas az ifjú embernek is és mindnyájunknak tudnunk kell, hogy mire kötelez bennünket Istennek a félelme, a törvény becsülete, a mi szemérmünk. Az Isten özönvízzel borította el az első világot a tisztátalansáért. Szívünkől vessük el a paráznaságnak töviseit, melyeket a sátán ültetett oda.¹³⁰

A földi gyönyörűségek keresésében harmadszor: A *fényűzést* olyan bűnnek tartja, mint a milyen betegség a belpoklosság, ami lassan elpusztítja az egész életet.¹³¹

Fényűzők: a) *ruházkodásokban*; b) a *halottak* iránti kegyeletük megnyilvánításában.

Az a nő, aki magát nagyon cicomázza és ékesíti testét, hasonlónak lesz az olyan emberhez, aki háza elé cégért tesz, hogy megtudják az emberek: Ott bort vehetnek. Ezért a fényűző ruházatu nőt, közönségesen gyalázatos címmel szokták illetni, mivel lelke az ördög hálójában van; mivel benső része alantas dolgokra vágyik, melyek lelkét gyalázatba viszik.¹³² Idézi I. Tim. II.: 9-10, valamint I. Péter III.: 3-5. verseit, ezek szerint tehát: „...az asszonyok test szerinti öltözetükben szemérmetességgel és mértékletességgel ékesítsék magukat...”¹³³

A ruha nem luxusra való, hanem szükségét elégíti ki; mint ahogy az élelem sem dőzsölésre való, hanem az éhséget csillapítja.¹³⁴ Természetesen az egyszerű ruha nem megvetendő, sem el nem ítéendő, mert az Isten elfogadja a ruházkodást kinek-kinek az ő helyzetéhez képest. Ugyancsak természetesnek tartja tehát, hogyha a fejedelem kitűnik díszben az alattvalóitól, mert az Isten feldíszítette az emberi test fejét szemmel, füllel, orral, szájjal, nyelvvel, értelemmel, emlékezettel, itélettel, okoskodással és ennek következtében lát, hall, érez, okoskodik, beszél, ítél, emlékezik.¹³⁵ De kirívónak tartja, amidőn például az iparosmesterek házaiban sokszor azt láthatják, hogy azok, akik arcuknak verejtékével nagyon nehezen keresik meg a mindennapi kenyeret, olyan drágán ruházkodnak, minthogyha királyok volnának. Ha ez nem a magyarok között, hanem külföldön volna így, bizonyára bárki azt hihetné

mondja — a hitvány gunyát is lehúznák róluk. Sőt (258. lap) Zsigmond fiának Tokajból írt levelében 1644-ben még a katonai menetelésre vigyáz: „...Az hadakat ugyan úgy kell hoznod, el ne tikkadjanak, szép módjával hozzád...”

¹²⁶ I. V. T. 342. lap.

¹²⁷ I. P. E. (341. lap): „Nihil enim tam est absurdum, tam crudele et foedum, quod Satana persuadere nequeat vino repletis.”

¹²⁸ I. V. T. 1048. lap.

¹²⁹ I. V. T. 1004. lap; *μοιχευα* = adulterium = házasságban élő személyeknek idegenekkel való parázna viszonya; *πορνεία* = cortacio = szabadon élő személyek közötti pajkosság.

¹³⁰ I. V. T. 396–397.

¹³¹ II. P. E. 406.: „Luxuria ergo est veluti quaedam lepra inficiens et aliis facile adhaerens quae totum fere mundum pervasit.”

¹³² II. P. E. 51. lap: „Mulier enim nimium se comens ac ornans, suspecti pudoris, ac venalis esse corporis vulgo habetur... Unde mulier luxuriosis vestibis induta, ignominiosis titulis vulgo notari solet; quod videlicet. Sit rete, hamus, sagena Diaboli ad capiendas animas; viscus aucupis infernalis ad animas decipiendas, et in perditionem trahendas.” A Nemzeti Muzeyumi példányban ez a kézírásos bejegyzés olvasható: A szebeni szászok azt tartják, hogy feleségeik ne kevélykedjenek és a tanácsbeli embernek a felesége is régi módon járjon és nem engedik ujformában járni. Oh magyar asszonyok ettől távol vagytok!

¹³³ G. K. I. fordítása szerint.

¹³⁴ I. P. E. 56. lap: „Vestitum gerit non ad ornatum splendorem, aut luxum, sed ad necessitatem; „Cibo utitur non ad saginandum cutem aut in flammandam Venerem, sed ad sedandam famem.” Továbbá: U. o. 57. lap: „Est enim luxoriae fomentum et superbiae iritamentum.” Hivatkozik Augustinusra: „Vestitus insignis vexillum est superbiae, et nidus luxuriae.”

¹³⁵ II. P. E. 49. lap.

róluk, hogy a varga és a tímár úri rendhez tartoznak.¹³⁶ Egyidőben csakis a királyok és környezetük, barátaik vagy kegyeiket élvezők öltözködtek bársonyban, „ma egyszerű magán emberek is teszik ezt.”¹³⁷ Idevonatkozólag érdekes ószövetségi hasonlattal él Geleji Katona István, amidőn szól az első pár embernek paradicsomi ruházatáról. Azt mondja, hogy Isten sem adott selyemruhát Ádámnak, hanem bőrbőlvalót és nem is díszül, hanem csak szükségből, a mezítelenségük eltakarására; Ádám bolond is lett volna, hogyha gőgösködött volna ruházatában, amikor inkább pirulnia kellett az első parancs áthágása miatt.¹³⁸ Ostorozza tehát a női divatbűnöket: Nem nevezhetők-e bolondoknak azok, akik hiúságból nyakukat feldíszítik függő ékkövekkel, kirakott tőrrel! Még nagyobb esztelen-ég arany és skarlátszínű ruhákkal ékeskedni, büszkélkedni.¹³⁹ Mindezeknek a megállapításoknak a végső következtetését ebben foglalja össze: Ne kevélykedjünk tehát a ruházatban, amely a bűnök és halandóságnak a cégére és jele, . . . amely minket figyelmeztet bűneinkre, halandóságunkra, nyomorúságos állapotunkra, és „a Krisztus igazságának miní igaz lelki köntösének hittel való felvételére, melyet a paradicsomban csináltatott báránybőr köntös ábrázol.”¹⁴⁰

Amint általában elfogadhatónak ítélte az életrend szerinti egyszerű ruházkodást, úgy hirdeti azt is, hogy „az evangéliumi tudomány nem tiltja az asszonyoktól a tisztességes és kinek kinek személyéhez, rendjéhez illendő külső ékes öltözetet, csak hogy . . . a belső és lelki ékesség felől legyenek főképpen szorgalmasok.”¹⁴¹ Továbbá: „Arcukat idegen festékekkel ne paráznítsák, Aeopus tarvarjaként mások tollaiban ne ékeskedjenek, magokat felettébb ne fickézzék, hanem az ő fehéritőjük legyen a kegyesség; pirosítójuk a szemérmesség; függőjük, klárisuk a szívnek tisztasága. (I. Péter III: 3-6. vers).”¹⁴² Mi dicsőséget keresünk, a ruhák pedig bűnöket vonnak maguk után, minek következtében azok, akik a ruhákkal kevélykednek: Gonoszaknak látszanak; olyanok ők, mint akik nem ezt a dicsőséget, hanem a kárhozatukat keresik. Mindezeket vonatkoztatja az özvegyasszonyokra is.¹⁴³ Legyenek háziasak az asszonyok; lássák el szorgalmasan házi dolgaikat; neveljék kegyesen gyermekeiket, tanítsák meg azokat kegyes szokásokra; ne töltsék idejüket hiábavaló dolgokkal és ezek helyett ne törődjenek inkább azzal, hogy magukat ékkövekkel díszítsék.¹⁴⁴

A szerény öltözködést ajánlja a papoknak is, mivel Krisztus öltözete sem volt fényes, azonban rendes volt. Ezért az egyház szolgáinak is illendő méltóságos köntöst viselniök, csak felül ne haladják a rendet és a módot.¹⁴⁵ „Amint az igen friss, gyöngyös, aranyos, fényes öltözet az egyházi embert kevélységgel vádolja, viszont az igen slejt, rongyos ruha is főképpen ha jobbnak szerét tehetné, sordít esnek, csunyaságnak és fősvénységnek vétkével kárhoztatja és az egyházi méltósá-

¹³⁶ I. P. E. 56-57. lap: Trivialis közmondás: „Non decet simiam purpura,” nem illik a majomra a bársony. Az egyszerű ruha nem jelenti azt, hogy az illető szegényebb.

¹³⁷ U. o.: „Regibus autem et Principibus Evangelium non detrahit purpuram nea tollit splendorum ornatum, ad conciliandum maiestatem, modo eo ad luxum et superbiam non abutantur.”

¹³⁸ I. P. E. 57. lap: „Dedit olim vestes Deus Adamo non seliceas, sed pelliceas; non ad ornatum aut luxum, sed ad necessitatem, ut nuditatem velaret.”

¹³⁹ U. o. „Maior autem dementia est, veste aurea et coccinea, quae patibuli forsitam bices supplebit, delectari et superbire.”

¹⁴⁰ II. V. T. 453. lap.

¹⁴¹ I. V. T. 1105. lap.

¹⁴² I. V. T. 1104. lap és I. P. E. 115. lap: „Mulieribus autem iam viris conubiali vinculo iunctus, id maxime incumbit, quod viros suos sincere ament, etiamsi sint duri et morosi Nabales, simplicitatem eorum sua prudentia tegant, exemplo Abigail, thorum deinde illorum intemeratum conservent, rem domesticum administrent, liberos suos pie educent, maritus suis decori et ornamento sint, picitati morumque probitati magis quam formae venustati studeant, forma enim elegans sine castitate in muliere improba est tanquam circulus aureus in naribus porti, ut ait Salomon (Péld. XI: 22. vers. „Mint a dísznőorrában az arany perec, olyan az a szép asszony, akinek nincs okossága.” Péld. XXXI: 10. v. a derék asszony dicsérete: J. Péter III.: 3-6. vers, házastársak köteleessége)

¹⁴³ I. P. E. 115. lap: Unde in viduas male moratas, lascivas, forum, oenopolium, et symposium, magis quam templum, frequentantes graviter in vehi poteris” és I. P. E. 57. lap: „Nos vero inde gloriam quaerimus . . . Vestes enim peccatum invexit. Quamobrem qui ob easdem vult insolescere, maleficos initiari videtur, stigmatibus et cauterio, quod maleficiis sibi suis acquisiverunt, laudem et adorem quaerentes.”

¹⁴⁴ I. P. E. 115. lap (Az 55. idézetünkben már részleteztük latinul.)

¹⁴⁵ II. O. T. 465. lap.

got ugyan böcstelenségbe hozza.¹⁴⁶ Továbbá: „Sem a pápa nem vehet okot az ő bársonyos öltözetére, sem a kolduló barátirend csúfos, ijesztő csuklyájának oltalmazására, a Krisztus öltözetéből.”¹⁴⁷

Ezzel kapcsolatban érinti a címzésekkel való fényűzést, a katolikus papok világi szokás szerinti nagy fokozatú *megszólításait*: severissimus, illustrissimus, eminentissimus, tehát nagyságos, kegyelmes, mint a fejedelmek, királyok címei!¹⁴⁸

Párhuzamot von a katolikus és a kálvinista *papok társadalmi magatartása* között is. A katolikuso-k külsőleg nyájaskodnak, udvariaskodnak, elfogadják, hogy dicsérik őket, A kálvinista papok tréfás, nem komor emberek. A mai református lelképászoroknak is nagyon megszivlelésre méltó intézkedéseket is fűz ehhez: Nekünk azonban Krisztust kell követnünk és jobb komornak, mint nyalkának lenni, a boremberekkel, a világfiával, ha nem így bánunk, akkor Krisztusnak tisztességét megmocskoljuk.¹⁴⁹

Ha már meglátja a fényűzést a katolikus papok *címzéseiben*, szükségesnek tartja, hogy általában hirdesse ebben is a megkívánható alázatosságot. Így figyelme kiterjed az előkelők, királyok tanuló fiaira, leányaira, mint akik társadalmi állásuknál fogva könnyebben áldozatul eshettek az ilyen kísértéseknek, mert hiszen „a kevelység az ördög gyermeke és különösképpen hatalmába szokta ejteni a világ nagy urait, fejedelmeit, királyait.”¹⁵⁰ Ne kérkedjenek címeikkel, ősi nevükkel, állásuk címével, fiatalságuk díszével; ne felejtsek el, hogy ebben a mulandó világban minden ilyen dísz elmúlik és olyan az csak, mint a ma nyíló és holnap elhervadó ibolya-virág élete.¹⁵¹

b) A fényűzés divatbűnét látja a *temetéseknél* is. Teljesen indokolatlannak, haszontalannak, — sőt erős kifejezéssel is él — bolondságnak tartja, hogy az elhalt ember testét, annak eltemetése előtt 3—4 nappal felöltöztessék ékes ruhákba. Az ilyen temetési fényűző szokás értelmetlenségét hasonlítja egy olyan összeomló házhoz, amelyet valaki arannyal akarna befestetni.¹⁵² A temetőhelyek és temető síremlékek fényűzéseit és megengedhetetlen szokásait is előadja. Így pápista szokásnak minősíti és megengedhetetlennek tartja a templomokban való temetkezést.¹⁵³ A mauzoleumokat a síroknak díszítéseit szintén neveisleges bolondságnak tartja. A halott teste úgy sem igényli ezeket a díszítéseket, hiszen az már nem érez. Sokkal jobb volna, hogyha szeretettel vennék körül a földön élő hátramaradottakat.¹⁵⁴

Mindezen szélsőséges irányú magatartással szemben *józanágra* inti az embereket: „Te azért ember, ha ezt a vigasztaló és világosító isteni lelket hozzád akarsz édesgetni és nálad marasztani, józanon, kegyesen és igazán élj; részegséggel szívedet meg ne terheld, testedet paráznasággal meg ne fertőzd, nyelvedre hamis esküvést, szitkot, átkot, hivalkodó beszédet ne végy, mert azokkal az Istennek tisztes és szentséges lelkét tőled elidegeníted.”¹⁵⁵ Élünk kegyesen!¹⁵⁶

A XVII. század magyar társadalmának két ellentétes szélsősége, egyfelől — különösen a hódoltsági területen — a kiáltó nyomor és másfelől a fényűzés, mu-

¹⁴⁶ U. o. és II. V. T. 59. lap.

¹⁴⁷ II. V. T. 466. lap.

¹⁴⁸ I. V. T. 241. lap.

¹⁴⁹ II. V. T. 312. lap.

¹⁵⁰ II. P. E. 406. lap: „Satanae filia est superbia: Haec peculiariter regibus, principibus et mundi magnatibus nupit.”

¹⁵¹ II. P. E. 603. lap: Statuant haec sibi ob oculos omnes, imprimis autem Magnatum et Regiorum filii, filiaeque adolescentes, nec de avito generis ac prosapiae suae splendore, illustri titulo, honorisque; eminentia superciliose gloriantur, nec in vernanti iuventutis suae flore, aliisque corporis ac ingenii dotibus arroganter insolescant; nihil enim illis in natura fugacius, nihil flaccidius esse potest; fragrantibus certe violis sunt similimae. quas tempore verno, una dies et nasci et mori videt.”

¹⁵² I. P. E. 57. lap: Nam ut stultum est domum ruinis auro depingere: Ita non minus stolidus ille dicendus, qui corpus hoc, quod post triduum aut quadriduum in terram descendet, atque in cineres rediget, superbis et preciosis vestibus exornat.”

¹⁵³ II. V. T. 644. lap.

¹⁵⁴ II. P. E. 83. lap: „Stoliditas etiam inepta est mortuum ornare, sumtuose efferre eum, qui non amplius sentit. Nonne melius esset superstitis tali amictu orari, quam cum mortuo putrefieri sinere?”

¹⁵⁵ III. V. T. 352. lap.

¹⁵⁶ II. P. E. 756. lap: „Vita pia, seu Pietas . . . semper comitatur”

latozás között nagyon erős vonásokkal jellemzi a század általános magyar vonása, — a már említett — részegeskedés mellett, egy másik hasonló általános tulajdonságot: a lopást. Egyetemes keresztyén szempontból kezelve a kérdést, I. Kor. III. 17. verse alapján elítéli mindazon társadalmi jelenségeket, amelyekben egyesek bántalmazták Istennek szent templomát, amellyé kell lenniök az embereknek is. Ide tartoznak: a lopás, zsákmányolás, simónia, uzsora, hamis nyereszkesedés, csalás.¹⁵⁷

Mindenféle lopás bűn. Az emberek különböző módon lopnak. Ennek mintegy érdekes csokrát köti össze a következőkben: A pénzváltók nem adnak annyi jó pénzt, amennyit kellene. Kalmárok hamis singgel, hamis mértékkel és hamis fonttal mérnek.¹⁵⁸ Megkisebbitik a különböző mértékeket (vékát, fontot, ölet); a kereskedő megcsalja vevőit rossz és hitvány áruval, nagyobb értéket kérvén értük a valódi értéküknél.¹⁵⁹ Művesek nem dolgozzák meg az igazi napibért. Urak a szolgáknak nem adják meg bérüket. Tutorok ellopják a rájuk bízott árvák vagyonát. A fejedelmi kincstartók meglopják urukat. Hasonlóképpen, aki jó helyett rosszat ad másnak: finom ezüst, arany gyanánt, rézzel, vagy önnel megelegyített „purdit”; színbor helyett vízeset.¹⁶⁰ Aki másnak adja meg tartozását, hogy abból levonhasson, például az apa tékozló fiának, a feleségének vagy szolgájának;¹⁶¹ vagy nem megfelelő időben, amikorra kikötötték adja meg, hanem alkalmatlan időben a hitelezőnek kárával és a maga hasznárá. Ha valaki felveszi a tizedet, a „quartat”, de nem szolgál meg érte, nem tanul: „Sem ízi, sem büzi, sem semmi értelme” nincsen munkájának, a bért csak ellopja.¹⁶² Annál inkább, aki az „ecclesia” kenyerén nő fel, valamely keresztyén patronus segítségével, költségével taníttatik azért, hogy lelkipásztor legyen belőle, de nem lesz pappá.

A fejedelemnek, az államnak, az egyháznak javait lopják el, amelyet rendszert a főemberek követnek el, az ilyet nem engedik a közembereknek.¹⁶³ Van, aki az „ecclesia” tulajdonát képező templomból lop szőnyeget, bársonyt, ezüstcímert, koporsókodarabokat, felbontja a koporsókat, megfosztja a holttesteket; van, aki elidegeníti az „ecclesia” javára, a templom épületére, a lelkészek, deákok tápláltatására hagyott jövedelmeket.¹⁶⁴ „Ebben is a fő főrendek szokták inkább kezöket mártani, akiknek nagyrésze szentségtörö, mert nagyon sokan közülök az ecclesia kenyérével, úgymint a tizedvel és egyéb papi jövedelmekkel élnek, csak quartat is neheztelnek a sereg tanítóknak adni belöle, holott egészen öket illetné.”¹⁶⁵ Hasonlóképpen azon földi urak, akiknek az evangélium prédikátorait segíteni kellene, ehelyett kifosszák és közönséges kézímunkára kényszerítik öket.¹⁶⁶ Valamint akik az iskola ügyeiben ellenzékei a továbbfejlődésnek, de csak azért, hogy az így megmaradt pénzt hamisan maguk élvezete céljára fordíthassák, vagy pedig judásleszármazottjaként maguknak eltegyék.¹⁶⁷ Vagy pedig embereket lopnak, mint ahogy: „... Sokan vannak a mostani üdőben is, akik mások gyermekeit, leányait csak felragadják... lovak farára, vagy kocsiokra s elviszik szegény szüleiknek holtig való keserőségük-

¹⁵⁷ II. P. E. 293. lap: „Denique de bonis temporalibus, ut nimirum illa comparaverimus, num furtis, rapina Simonia, usura, turpi, lucro, fraude et artibus illicitis?” Szilágyi S.: A két R. Gy. f. cs. lev. (115. lap) Rákóczinak is sok baja van a csavargókkal, a következőket írja erröl: „A csavargókra való vigyázás jól lett, csak mind addig sem szünik meg, míg külömb állapot nem leszen Magyarországon.”

¹⁵⁸ I. V. T. 974. lap.

¹⁵⁹ II. P. E. 416. lap: „vel vero merces corruptas ac viles iusto maiori pretio emtoribus impo-

nunt; I. V. T. 936. lap,

¹⁶⁰ I. V. T. 974. lap.

¹⁶¹ U. o. 976. lap.

¹⁶² U. o. 976. lap.

¹⁶³ I. V. T. 971. Ezért mondja az erdélyi tisztviselőkre vonatkoztatva: Vajha a mi tisztviselőinkre is ezen dolog nem mondatnék; több maradott volna az ország tárházában a változás után. I. V. T. 972. lap.

¹⁶⁴ I. V. T. 972. lap.

¹⁶⁵ U. o.

¹⁶⁶ II. V. T. 58. lap: Egyháziak büneitül írja, ha a papok járandóságát nem jól szolgáltatják ki.” II. P. E. 320 lap: „Sacri legium enim est, sacros proventus, in usus profanos convertere.”

¹⁶⁷ I. V. T. 1238. lap.: „Öh bár csak századrésnyire volna a mi embereinkben a Krisztus és az Ö országához való buzgóság és adakozókészség, mint a pápistákban vagyon... Nem heverne az Ö

re; avagy pedig a mások szolgálait, vagy összes jobbágyait elszöktetik és magukévá teszik. De még olyanok is vannak, akik a lopott gyermekeket eladják, ezek ...mar-talócok, nyársat, ...sütést érdemelnek."¹⁶⁸ Vannak, akik szántóföldeket, házakat ra-bolnak el és az illetőket éhségbe, szegénységbe, szükségbe döntik.¹⁶⁹ Nem egyszer annyira ráéheznek az özvegyasszonyok vagyonára, hogy amikor tehetik, megszeplő-sítik azoknak ártatlanságukat is.¹⁷⁰ „Hamis tanítók, akik hosszú imádságokkal lelke-kért való birbitélésekkel az özvegyeknek házakat, az árváknak vagyonukat meg-emésztek, mert ami őket illetné, lélekváltságért ők azt valamely Chlastrumhoz hagy-ják az atyáikkal, anyáikkal, a bűnbocsátnak bővön való osztogatásával, a lélek-nek purgatóriumból való kiszabadításával, vagy inkább azoknak csalárdul való hazudtatásokkal, e világnak kincsét magukhoz gyűjtik.”¹⁷¹ Olthatatlan szomjúsággal és legnagyobb mértékben igazságtalanul gyűjtik az aranyat, ezüstöt, kincset.¹⁷² Ha-sonlóképpen az olyan mesteremberek, akik nem készítik el munkájukat az ígért napra.¹⁷³

Ekbe a gondolkörbe tartozik társadalmának azon egyháziak részéről meg-nyilatkozó bűne is, akik csak arra figyelnek, hogy erszényüket, konyhájukat töltsék; akik elveszik a juhok tejét és gyapiát, de az embereket nem táplálják az Isten ígé-jének eledelével, hanem emberi találmányok és ceremóniák elemeivel tartják jól őket; akiknek nincs gondjuk Krisztus szegényeire, hanem csak saját kevélységükre, fényezésükre és gyönyörúségeikre költenek.¹⁷⁴ Ugyanezt az ítéletét kiterjeszti az állam, társadalom vezetőire is, valamint a családban a szülőkre; ha nem védik meg az előbbieket az igazságot és nem büntetik meg a gonoszakat, pedig Isten azért adott nekik méltóságot, gazdagságot; az utóbbiak pedig nem nevelik gyermekeiket megfe-lelően, pedig arra hívtak el: Mindannyian Isten előtt ítélettel vádoltatnak.¹⁷⁵

Mindez quantite lopás és büntetendő!

A lopással kapcsolatosan említi a mohó pénzszerzést,¹⁷⁶ pénz-mádást és így az uzsorát is, melyet a kölcsönön felül vesznek, a pénznek kiadatásáért; az adós kárára

dicsősége szintén ily igen láb alatt a sárban. Továbbá I. P. E. 519. lap: „quique in Ecclesiae et Scho-larum promotionem impensa, perditionem esse aiunt: Lucrum vero putant quod in canes, in meretrices in adulatores, parasitos, moriones etc., vel vero in saccum suum recondunt, impendunt.” Továbbá II. P. E. 964. lap: „Quicumque igitur Ecclesiarum Collegiorum. Scholarum... a piis maioribus ac Principibus legatos ad se rapiunt, et authores sua avaritia, ac rapacitate sunt, ut Scholae in cursu studiorum ho-nestorum et sancta morum disciplina impediuntur, pauperes vero et egeni ad famem ac inedia[m] extre-mam redigantur, de iis certe graves olim poenas Dominus in die illo critico sumpturus est.”

¹⁶⁸ I. V. T. 973. lap.

¹⁶⁹ II. P. E. 415. lap.: „... agros, domos... eripiunt, atque hoc modo omnibus vitae prae-sidiis eos destitutos fame enecant, pauperibus ac egenis subsidium detrahunt, quod perinde est ac occidere.”

¹⁷⁰ U. o.: „... fornicantur cum divitiis suis, tanquam idolis... quando opibus viduarum in-hiantes, pudicitiam quoque; earum expugnant, modot iis potiantur.

¹⁷¹ I. V. T. 977. lap.

¹⁷² II. P. E. 415—416. lap.: „Inextingibili auri argentique; siti aestuantes, thesaurum iniuste ac ma-ximo cum aliorum detrimento colligunt, modium, stateram, ulnas et diminuunt, ...”

¹⁷³ I. V. T. 936. lap.

¹⁷⁴ II. P. E. 294. lap.: „Magna profecto erit ibi confusio titularium illorum et ignavorum Clero-rum, qui loculis, ventri, Veneri, et culinae suae prospexerunt; Lac et lanam ab oviculis extorse-runt, detonderunt, miseris autem ipsas salutari verbi Dei pabulo non paverunt, sed inanibus tantum hominum figmentis et egenarum caeremoniarum elementis; ingentes opes corraserunt, et non in pa-uperes Christi, verum in fastum, luxuriam, et delicias suas impenderunt.”

¹⁷⁵ II. P. E. 294. lap.: „Pastores accusabunt animae, eorum ignavia condemnatae. Magistratus deferent afflicti, viduae, pupilli, oppressi, subditi ultra modum pressi et gravati. Parentes incusabunt filii fillaeque, ob eorum indulgentiam damnati... mora subsequetur.”

¹⁷⁶ II. P. E. 415. lap.: „Auri cupiditatem, venenum charitatis dicere veritus non est.”; II. P. E. 47—49. lap.: „Idézi Krisztoztus mondását a fősvénység és a gazdagságra vonatkozólag: A fősvény nem gazdag, mert sokat nélkülöz, aki pedig sokat nélkülöz, az sohasem gazdag. Idézi Salamont: Aki sok ezüstöt gyűjt, nem elégszik meg az ezüsttel. Idézi Epictetust: Ki gazdag az emberek között? Így felel rá Epictetus: Aki megelégedett azzal amije van (Qui, inquit, satis est, quod habet.) Idézi to-vábbá a I. XII. zsoltár 11. versét: Ne bizzanak a rablott vagyonban és ne örüljenek annak a gazdag-ságnak. Összehasonlítja e világi élet gazdagságát és annak gyümölcsét a mennyei javakkal és azt a következtetést vonja le, amit I. Tim. IV. fej. 8. verse mond: „... a kegyesség mindenre hasznos megélvén benne a jelenvaló és a jövő életnek ígérete.”

van, tiltja az Irás, kárhoztatják a próféták is.¹⁷⁷ Egyébképpen elfogadja a pénz rendes kamatozását,¹⁷⁸ melyről külön fogunk részletesen szólani ígéhirdetése tárgya c. fejezetünkben.

Ezek után lássuk a XVII század társadalmának azon különböző szokásait, melyekről Geleji Katona István megemlékezik ígéhirdetéseiben és állást foglal velük szemben az Irás szerint.

Munkára serkenti a *tunya tisztviselőket*, „akiknek pálca van a kezökben, de egyet sem hajtanak meg velök a verebekben, melyek a húzát vagdalják e'öttük.”¹⁷⁹

Fájdalommal állapítja meg: Vannak vezető főemberek, akik a „maguk jogát érvényesítik tüzzel, vassal, de a religioért semmi nehézséget nem vesznek fel, valamint a Krisztus szolgáláért sem, hanem azokat készek kiadni jószágukból a másvalásúak kívánságára; akik a pápistákkal soha össze nem vesznek.”¹⁸⁰ Ezért határozottan meri mondani: „Megmaradásunkat és szabadon prédikálásunkat csak egyedül az Istennek és nem embereknek tulajdoníthatjuk.”¹⁸¹

Kipellengérezzi korának *cégéres szokását*, a „*megsententiazott*” bűnös szemben. Ártalmasokat, gonosztevőket, pártában megaggott vénleány kérésére elbocsátják, völegénné teszik és a büntetés helyett mennyegzőt szereznek neki.¹⁸² A „magistratusnak” meg kellene ölnie a gonoszokat, paráznákat, gyilkosokat, tolvajokat és nem megházasítani azokat. Istentelen szokásnak tartja ezt, amely nyilván kapcsolatban áll a zsidóknak azon szokásával, hogy husvétkor elbocsátanak egy gonosztevőt.

Nem mint cégéres, de társadalmi szokásra mutat reá — ezzel a gondolatkörrel kapcsolatban —, hogy elbocsátják az *adóst* a börtönből, ha valaki kezességet vállal érte és magáveszi az adósságát.¹⁸³

Bár a szegények segítéért és támogatáséért, mint láttuk, felemeli szavát, de mégis elítéli a *koldusok* szokását, midőn az útszélen mutogatják gennyes lábsebeit, hogy így gyűjtsenek maguknak adományokat, amelynek látására sokan az arramenők közül „megcsömörtenek”. Az ilyen koldusok visszaélnek az emberi kegyesség törvényeivel.¹⁸⁴

Minden idők és így kora társaséletének bűnös hibájára mutat reá azoknál, akik szentől-szembe igen nyájasak, de hátuk mögött megrágalmazzák az embereket; *képmutatók*, rágalmazók ezek.¹⁸⁵

Érdekes, hogy már a XVII. században felvetődött az a probléma, amely még ma is mint nem elintézett kérdés foglalkoztatja a komolyan gondolkozó keresztyén lelkeket: a *vasárnapi vásárok* ügye Geleji Katona István lelkét is bántják ezek a vasárnapi „sokadalmak”, amelyeket nagyobb haszonért tartanak és megszegik velük az Isten törvényét.¹⁸⁶ A „magistratus pedig álszeméremből” nem zabolazza meg ezeket, alkalmazható is reájuk Ámos próféciája (VIII: 5. vers)¹⁸⁷

A vasárnap megszentelésére nem elég a prédikáció hallgatása, hanem az egész napot szenteljük Istennek; annál inkább nem szentelik meg a vasárnapot azok,

¹⁷⁷ I. V. T. 990. lap.

¹⁷⁸ Szilágyi S.: A két R. Gy. cs. lev.-ből. 246. lap. I. Rákóczi György fejedelem Velencében kamatoztatta pénzét.

¹⁷⁹ I. V. T. 947—948. lap; I. P. E. 229. lap.: „Periculosissima deinde est somnolentia Magistratui.”

¹⁸⁰ II. V. T. 308. lap.

¹⁸¹ U. o.

¹⁸² I. V. T. 341. lap.

¹⁸³ II. V. T. 791. lap.

¹⁸⁴ II. P. E. 385. lap.: „Peccant in hanc charitatis et civilitatis legem mendici quidam, purulenta et saniosa pedum suorum ulcera, non sine multorum intuentium nausea absque; ullo propudio delegentes et visui exponentes, quo quidem praetereuntes ad commiserationem erga se flectere, et elemosynam ab iis extorquere intendunt, sed interdum vomitum iis cientes oculos eorum a se avertunt”

¹⁸⁵ II. P. E. 156. lap.: „Qui etiamsi blande coram te loquantur, te tamen absente et post tergum tuum, tibi virulenter detrahunt, ac dicta factaque tua veteratorie traducunt.” Azt ajánlja ezekkel szemben: Ne törődjünk velük: „... Secus aures praelermitamus.”

¹⁸⁶ II. P. E. 415. lap.: „Transgrediuntur . . . dum ob qaestum exercendum et maius lucrum acquirendum, Sabbatha quoque Dei profane negligunt, contempnunt, et in iis ad nundinas negotiationis ergo, currunt.” „. . . Aut . . . magistratus coerciti tamdiu substiterint . . .”

¹⁸⁷ U. o.

akik vasárnap éppúgy rendszeresen dolgoznak, mint más napokon,¹⁸⁸ Elítéli azt a társadalmi szokást is, amely *keresztelésekből* valóságos *lakadalmakat* csinál. Az ilyen lakodalmas keresztelőknek a vége verekedés szokott lenni.¹⁸⁹

Dacára annak, hogy már Kálmán királyunk törvényben kimondotta: Boszorkányok nincsenek, úgy látszik az *ördögüzés* hite a XVII. században mégis sok ember lelkében tartotta magát Megéríthető, hiszen a már jellemzett üldöztetés, elnyomatás sokféle szenvedés alatt, a nép általános felvilágosítása nehezen haladhatott előre és ilyenkor mind a lelki, mind a szellemi sötétség könnyebben terjed. De meg más volt a kor felfogása is.¹⁹⁰ A régi ördögüzést a következőképpen írja le: „Ecclesia hallatára bizonyosságot tesznek, hogy ellene mondanak az ördögnek.., és ennek külső jeleül tenyerüket összecsatoltatják és szájukkal kifújják, jeleníven, hogy ők a sátánt gyomrukából gyűlölik és teljes tehetségükkel távoztatni igyekeznek”.¹⁹¹ Tanácsot is ad: „Az ördögöt nem szitokkal kell elűzni, hanem józansággal, vigyázással, igaz hittel és könyörgéssel.”¹⁹²

Magyar népünknek ma is sokszor különféle helyről megemlített és megrótt bűnére, a *hamis esküvésre és hazudozásra* oknyomozólag mutat reá: „Ti hamisan esküvők és hazudozók tudjátok-e micsoda lélek szól a ti szájatokból? Nyilván nem az Atyának a lelke, hanem a hazugságnak a lelke.”¹⁹³

A XVII. század társadalmának erkölcsi körképe az előadottak szerint így bonthatozik ki Geleji Katona István ígéhirdetéséből. Nem volna azonban teljes ez a kép, hogyha nem tüntetnők föl annak *jó vonásait* is. Nagyon természetesen ezt nem részletezzük, mint a divatbűnök ismertetésénél tettük. Egy mondatban összefoglalható ez, úgy amint azt Geleji Katona István megállapította: „De ismét emellett sok jókkal is bővülködik ez az utolsó üdö, ...mert az Isten-ismeret bennök igen világos, az Ő szentigéje az üdvösség felől tisztán és gazdagon hirdettetik, a nemzetségek között való különbség elvétellett.”¹⁹⁴

c) Egyházi háttér.

Katholikusok vallásüldözése.

A XVII. században a politikai kérdések mellett a vallási kérdések domináltak és így a magyar élet, — mind a kirátságai, mind a fejedelemségi részen — ebben jutott legteljesebb kifejeződésre. A politikai, társadalmi háttér már megrajzoltuk G. K. I. ígéhirdetéséből, most feladatunk megrajzolni az egyházit,

Az egyházi háttér uralkodó színe kifejezésre jut abban az üldöztetésben, amelyet az ellenreformáció jelentett a protestánsok számára; aminek következtében kellett fegyvert fogniok az erdélyi fejedelmeknek, (Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi Gy.). A történeti igazság kedvéért meg kell jegyeznünk azt is, hogy viszont Erdélyben nem kis részük volt ebben azoknak a nem református és nem evangélikus keresztyén vallásfelekezeteknek, — kevésbé érte alatta a római katolikusokat is, — amelyek nem az uralkodó református valláshoz tartoztak, vagy pedig annak közelebbi (evangélikus) protestáns felekezetéhez; különösen Geleji Katona István püspöksége idejében.¹⁹⁵

¹⁸⁸ II. V. T. 643. lap; Szilágyi Sándor: A két R. Gy. f. cs. lev. 116., 117. lap.: „Parancsoljuk induljatok meg Isten áidásából . . . de igen eltávoztasd vasárnapon ne legyen járásod . . .”

¹⁸⁹ I. V. T. 705. lap. U, o. említi meg, hogy a keresztyermeknek ajándékot adnak a keresztpapák és keresztyányák; később maguk is megtartják születésnapjukat. A főrendek ajándékot is adnak szolgáljuknak. Fiaik születésekor „subditusok votumokkal celebrálnak, alumnosok versekkel üdvözlők, a matematikusok avagy genetiatusok figuraikat erigálják és hogy éljen-éljen mind nagy fenszóval kiáltják.”

¹⁹⁰ Szekfü Gy.: Bethlen Gábor 207. lap.: Bethlen Gábor hitt a boszorkányokban és gyógyító-képességükben is, égetett is boszorkányt; Debrecen járt elől jópéldával. Más korszak volt Bethlen korszaka, melyet mai felfogásunk egyszerű visszavetítésével semmiképpen nem tudnánk teljesen megítélni.

¹⁹¹ III. V. T. előszó.

¹⁹² III. V. T. 353. lap.

¹⁹³ III. V. T. 353. lap; Szilágyi S.: A két R. Gy. f. cs. lev. 213. lap.: A török nem szegényli a hazugságot.

¹⁹⁴ III. V. T. 394. lap.

¹⁹⁵ Pintér J.: M. I. Tört. XVII sz. G, K. I. élete 124. lap. „Geleji Katona István nem a kato-

Mi azonban kizárólag, általában a római katolikus részről bennünket ért üldözeteiről szólunk, ezen fejezet keretében.

Ma is közismert a római katolikusok idegenkedő magatartása és lekicsinylő véleménye a református templomokról, amelyeket nem ismernek el templomokul, csak imaháznak tartják azokat. A XVII. században „pajta”-nak nevezték, tisztátalannak tartották. „Inkább az ő templomaik érdemelnék meg... az fertőzi meg az embert, ha azokon átmev, belép oda” mondja Geleji Katona István. Tisztátalannak tartják, mert nincsenek bálványai.¹⁹⁶

Ma is bántó egyházi jogi befogásuk a nem római katolikus pap előtt kötött egyházi házasságról¹⁹⁷ és a XVII. században is így van. Szidalmazták a katolikusok a református házasságot.¹⁹⁸

Bár általában gyakorolt jogelv volt a XVII. században is a cuius regio, eius religio, mégis nem jelentette azt, hogy brutálisan bánjon a földesúr a másvallású alattvalójával. A katolikusok megölhetik jobbágyukat, a protestáns prédikátort, vagy iskolamestert a nélkül, hogy ebből bántódásuk lenne, mert megvédik, sőt meg is jutalmazták őket.¹⁹⁹

Hasonló a helyzete az evangéliumi hitű embernek, ha igazságát keresi és pápista hallgatja ki. Ez a kihallgatás hasonlít Krisztusnak Heródes előtti kihallgatásához. Katonák bántalmazták, vallását káromolják, ruháját csúfolják, házasságában trágárkodnak és nem azért kérdezik az evangéliumi lelkészt, mert vallomására figyelmet akarnának fordítani, hanem, hogy szavaiból ellene hálót szőjjenek, mint azt a spanyol inquisitorok tették.²⁰⁰ A török hódoltsági területen, a reformátusok, általában a nem törökök vallási helyzete békességesebb volt, mint a katolikus Habsburg királyi ház védelme alatt. Ennek természetes oka is van, mert a török nem törődik alattvalóinak magyar érzésével és keresztyén vallásával; és így békében hagyja őket vallási dolgaikban.²⁰¹

Iskolaügy.

Geleji Katona István elvi álláspontját leszögezi abban, hogy az egyház sohasem volt iskola nélkül és az iskolák az evangélium világosságát sugározzák. A jó államférfi kötelességének tartja, hogy gondoskodik az egyházak iskoláinak, konviktusainak támogatásáról állampénztári fedezet útján, hogy azoknak tanárai és tanulói ilyen megsegítéssel szabadon élhessenek.²⁰² Példákra is hivatkozik, dicsőségesen uralkodó királyok, fejedelmek életéből, akik így állítottak maguknak maradandó emléket azzal,

likusokban látta a kálvinizmus legveszedelmesebb ellenségeit, hanem Dávid Ferenc felekezetében, az unitáriusokéban.” U. o. 10. lap.: „A vallás abban az időben nagyobb szakadék az emberek között, mint a nyelv, rang, vagyon . . . Háboru idején a jobágnak és papnak különösen nehéz a helyzete: a jobbágy házi tűzhelyét feldulják, a papot elkergetik . . . A legyelmetlen tisztek és a szilaj legénység ott dul, rabol, ahol tud. Akie a hatalom, az parancsol a vallásban, a gyengébb fél védelméért kiált, de ha ő lesz a hatalmasabb, nem ismeri el az isteni tisztelet szabadságát.” U. o. 11. lap.: „A királyi Magyarországon a katolikus császári hatalom, Erdélyben a református állami vallás, támad időnként a más hitűekre. A Habsburg tájékon az evangélikusok lakolnak, Erdélyben az unitáriusok és szombatosok. Keserüi Dajka János erdélyi református püspök fegyveres erővel meg végig az unitárius községeken; utóda Geleji Katona István nemcsak szónoklataiban, hanem nyomtatott könyveiben is amellet érvel, hogy az államfőnek joga és kötelessége eltiporni az eretnekeket, a szászokat nem bántják ágostai hitvallásukért, de az unitáriusokat megtörik, a szombatosokat megtizedelik.”

¹⁹⁶ II. V. T. 261. lap a zsidók Pilátus házat nevezték pajtának.

¹⁹⁷ Ágyastársi viszonyoknak minősítik.

¹⁹⁸ II. V. T. 373. lap.

¹⁹⁹ II. V. T. 399. lap; Szilágyi S.: A két R. Gy. csal. lev. 76. lap. Az erdélyi fejedelmek türelmesebbek, példa : Rákóczi fiához írt levele : „A misézést tudjuk mi is, hogy ott meg nem engedték azelőtt, de 1630. uniot csinálván, mint ott vagyon írva tarstid ahhoz magadat.” U. o. (216. lap.) Viszont I. Rákóczi György éppen úgy nem hisz a pápistáknak, mint a törököknek. U. o. (170. lap) A pápisták rosszindulatúak, hajlamosak a rossz híreket terjeszteni. U. o. (277. lap) A rossz hírek miatt Lórántffy Zs.-nak sok busulása is volt.

²⁰⁰ I. V. T. 320. lap.

²⁰¹ P. E. II. (750. lap): „Christiani sub clientela Turcalum pacifice viventes...” „...Sub potestate Turcica vivere licere, quam sub Pontificia, et Deum Evangelicam confessionem in gente nostra ope hactenus Turcarum, in opprobrium Catholicissimorum, . . . defendisse et adhuc hodie defendere.”

²⁰² II. P. E. 726. lap.: „Quia vero nunquam Ecclesia sine Scholis fuit, sed eae Ecclesiis semper adfunctae sunt, . . . ideo boni et pii Magistratus officium est ut Scholas quoque; seu seminaria Eccle-

hogy kollégiumokat alapítottak, akadémiákat létesítettek adományaikkal az isteni és emberi tudományok művelésére.²⁰³ Magyar példakul hozza fel Erdélyben Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmet.²⁰⁴

Tehát iskolákat kell nyitni és fenntartani: „Grófok, urak, városok indíttassanak scholák és collegiumok építésekre és fundáltatásokra, hogy azokban a szükséges nyelvek taníttassanak, mivel a scholák a nyelveknek kiváltképen való művelői.”²⁰⁵ Amit valaki az egyház és iskola fejlesztésére fordít, azzal jó munkát végez, azt majd az Isten igazolja, amint a biblia szavai szerint szólva így jellemzi ezt a munkát: „Aki az egyházat és az iskolát segíti, a Krisztus fejét és lábát keni.”²⁰⁶

G. K. I. saját életéből tapasztalta meg nagy fontosságát a felekezeti iskolának, hiszen őt is Bethlen Gábor fejedelem költségén küldték Heidelbergbe két évi tanulmányútra,²⁰⁷ majd pedig később ugyancsak Bethlen Gábor fejedelem kérésére, mint nevelő kísérté el Bethlen rokonöccsét, Bethlen Istvánt Heidelbergbe, ahonnan a harmincéves háború kezdetekor tértek vissza Magyarországra, illetve Erdélybe.²⁰⁸

Régi múltja van az iskolaügynek Erdélyben Izabella óta, de Bethlen Gábor új úton jár, külföldi mintára akadémiát, azaz egyetemet akar felállítani; a főiskolát Gyulafehérvárt alapítja meg és szándékozik kifejlesztetni, hová külföldről tanárokat hívott el.²⁰⁹

I. Rákóczi György és felesége Lőrántffy Zsuzsanna hasonlóan támogatja az iskolaügyet, különösképpen a sárospatakit veszik gondozásukba.²¹⁰ Ezért ítéli el Geleji Katona István — mint már a korképnél jellemeztük — az egyház és iskolai vagyon megrövidítőit.²¹¹ Senczi Molnár állapítja meg erdélyi utazásakor: „...Erdélyben nemcsak elpusztult területek virulnak fel, hanem az orthodox iskolák újraélednek és meggyarapodnak.”²¹²

sia, expublico aerario aedificet, et tum docentes, tum vero discentes, liberaliter alat, exemplo laudatissimorum Regum ac Principum, qui sui esse muneris agnoverunt, Scholas aperire; Collegia fundare, erigere Academiisque humanorum ac divinarum scientiarum officinas, novis rebus donare.”

²⁰³ III. V. T. 475. l.: II. P. E. 430. lap: „...pii Reges ac Principes, . . et alii, quibus prima cura fuit gloriam Dei promovere, religionem puram ac sinceram in sua ditione conservare, Collegia et Scholas fundare, aperire, rebus donare, templa aedificare...”

²⁰⁴ III. V. T. 475.: „Ezt követik a jelenlegi keresztény fejedelmek és Istent féltő egyházi személyek is, akik az iskoláknak és azokban tanuló ifjúságnak patrocinálnak.”; Szekfű Gy.; B. G. (198. lap) Bethlen Gábor külföldi mintára létesítette a gyulafehérvári akadémiát, amelyet egyetememmé akart fejleszteni. Alapját nagy értékű adományával vetette meg és pedig: 20000 frt. kamatra tőkésítve végrendeletileg 6000 frt. az építkezések befejezésére, Nagyenyed város évi 200 frt. dézsmája, Debrecen 2.000 frt. taksája, 5 falu, több részbirtok és a tokaji szállók. A gyulafehérvári akadémián 40 tanuló kapott ingyen lakást és ellátást. (u. o. 199. lap.) Ezt a gondoskodását beleviszi az erdélyi törvénybe is (u. o. 198, 199. lap) és szigorú büntetéssel tiltja el a földesurakat attól, hogy a jobbágyfiakat erőszakkal kivessék az iskolából, hová tanulásért és nem is öreg korukban mennek. Azt akarja, hogy a gyulafehérvári kollégiumban szegény családok gyermekeit képezzék ki a teológiai tudományokban. Ez ellentétben állott a magyar rendi felfogással (u. o.), mely szerint püspök nem lehet jobbágyfiú, hanem csak nemesember gyermeke. Ezért (u. o. 202. lap) Geleji Katona István hatására egyszersmindenkorra megnevesítette Erdélyországnak minden református ígérvetőjét, avagy szolgáját fiaikkal és leányaikkal együtt. Szilágyi S.: A két R. Gy. f. cs. lev. (149). A sárospataki főiskolát támogatja különösképpen:

²⁰⁵ III. V. T. 474. lap,

²⁰⁶ I. P. E. 521. lap: „Quicquid ergo ad conservationem Ecclesiae et Scholarum impenditur id Deo probatur, tanquam opus bonum. . . Ecclesias enim et Scholas iuvare, id vero est Christi caput est pedes nūgere.”

²⁰⁷ II. P. E. Praefatio ad praecones veritatis in Ungar et Transsylv. Tiszabét Gáspár hívja fel figyelmét Dajka úján Bethlen Gábornak, hogy G. K. I.-t külföldi akadémiára küldjék. A csengeri egyetemes sinodus határozza el, hogy őt Keserői Dajka János udvari lelkésszel ajánlják; Bethlen Gábor adott útiköltséget.

²⁰⁸ II. P. E. Praef. ad praecones, , etc.

²⁰⁹ Sárospataki füzetek 1864. (668—670. lap.) Senczi Molnár Albert Bethlen Gábornak levelet írván 1617. december havában, melyben megköszöni, hogy őt a gyulafehérvári iskolához professzorul elhívta, minthogy azt nem foglalhata el kéri, hogy mentségét kegyelmesen fogadja és megígéri, hogy intésére irataival mégis híven fogja szolgálni a hazát. Mellékeli Scultéti Ábrahám beszédét, melyet Heidelbergben tartott a Szentlélek templomban, a reformáció egyszázados fordulója alkalmából. Ennek a levélnek a végén feljegyzi hogy kik tanúlnak azon idő szerint a heidelbergi, illetőleg a marburgi egyetemen, köztük van Geleji Katona István neve is.

²¹⁰ Szilágyi S.: A két R. Gy. f. cs. lev. (149, lap): „Az pataki deákok pénze, hogy elhídjék. attul Isten ójjon meg kell az övéknek meg kell lenni, édesem,”

²¹¹ II. P. E. 964, lap; I. P. E. 519. lap.

²¹² Ez a gondoskodás az erdélyi iskolaügy által, ideszámítva a partiumot is, emeli a század szellemi színvonalát és nincs oly merev különbség a társadalom különböző munkáiban, mint az ellenkező szociális irányban haladó Magyarországon,

d) Összefoglalása az a)–c) alatti háttérnek.

Az elmondottakból látjuk, hogy Geleji Katona István a megpróbáltatások nehéz sorsdöntő idejében hirdette az evangélium ígét a magyar népnek.

Egyrésztben a török általi megszállás és seregének harácsoló, rabló, pusztító hatása, másrésztben az osztrák uralomnak nemzetünk és vallásunk szabadsága elleni törekvése: Írtják a fajmagyar reformátusságot, bizonytalanná és boldogtalanná teszik mindennapi életét. Az élet és vagyon ilyen bizonytalansága, a különböző idegen hadak különféle, de mindenesetre nem evangéliumi vallásossága: megrontják a közerkölcsöket. A testiségnek örömei, a pillanatnak hedonista szellemű kihasználása uralkodnak a lelkeken; életük jelenét—sajnos nem töltik be örökkévaló célok, hanem csak a földi életüknek alantas, állati igényei, kívánságai.

De Isten iránti nagy hálával állapíthatjuk meg, hogy hazánk erdélyi önálló fejedelemségi részében azalatt évtizedek telnek el mind a népi kultúra háborítatlan fejlődésében, mind a vallás szabad gyakorlásában.

Az íge, amelyet hirdetett Geleji Katona István, ezek szerint olyan magyar reformátusságot talál, amely megrendítően ellentétes állapotok között élt, aránylag nem túlnagy területen. Erdély aranykorának nevezett időben élő erdélyi magyar és székely reformátusság vallását szabadon gyakorolja ugyanakkor, amikor Magyarországon üldözött az élete. Itt az ország jórészt dűlja a török, míg benn Erdélyben előfordul, hogy másfélévtizedig ellenség nem teszi be lábát. Viszont a vallásháborúk hadserege előállítására Erdély magyarságát, székelységét is érinti. Mindezekből általánosságban az következik az egész ország területén, hogy romlanak az erkölcsök.

Ezekben a küzdelmekben élő magyar reformátusságnak szól tehát az íge — mint, majd látni fogjuk „az íge tárgyában” — mindazon témákról, amelyek az Isten büntetését és Krisztusban a váltságot tárják eléjük. Ítélet és Kegyelem kellett e sok sebtől vérző népnek. De a védő és tanító munka is. Ezért válik hitvitázóvá; ezért szól az egyházi iskolákról. Mindezekben az erdélyi fejedelmi udvar pártolása áll mögötte. A mai élethez sok tekintetben hasonló közállapotok között élő magyarokból alakul tehát G. Katona István gyülekezete, melynek hirdette az ígét.

(Folytatása a „Theológiai Szemle” XV. évfolyam 2. számában)

Jegyzetek Méliusz Péter és a cseh-morva atyafiak levélváltásához.*

A múlt számunkban közölt publicatio magyarázataként írta: **Révész Imre**

Pap Károlynak.

1. Az a nagyértékű történelmi gyűjtemény, amelyben ez a levelezés számunkra fennmaradt s amely a nemzetközi tudományban az „Acta Unitatis Fratrum” címen ismeretes, a cseh-morva testvérközösség két nevezetes XVI századi püspökének, Černý Jánosnak és ifjabb kortársának, Blahoslav Jánosnak alapvető munkálkodásával kezdődött. Még egyikük sem volt püspök, amikor amaz, aki már megelőzőleg írt az atyafiak dolgairól egy kisebb krónikaszerű művet, 1547-ben elkezdte a közösség történetére vonatkozó fontos iratokat rendszeresen gyűjteni és másolni. Ezt a munkát 1552-ig folytatta, azután az egésznek a feldolgozását és továbbfolytatását rábízta Blahoslavra, akinek megelőzőleg szintén volt már valamelyes történetírói működése. Blahoslav a gyűjtést és a feldolgozást azzal a módszerrel folytatta, hogy az időrendben egymás után illesztett cseh vagy latinnyelvű iratok közé hosszabb-rövidebb cseh szövegeket szőtt, bevezetésül, illetőleg magyarázatául az egyes daraboknak. Ezt a munkát Blahoslav egészen 1566-ig vitte, nemcsak a rendelkezésére álló kortörténelmi okmányokat gyűjtve gondosan össze, hanem még az 1547 előtti időkből is összeszedve, amit lehetett. Így állította egybe Blahoslav az Acta I-IX. kötetét (amelyek közül azonban feldolgozó, vagyis inkább összedolgozó munkája csak a VII.-től — az 1547-i anyagtól — kezdve érvényesül). A IX. kötet 1566-ig való anyagot közöl, de Stephan András, később szintén püspök, aki erre az 1571-i zsinattól hivatalos megbízást nyert, az általa összegyűjtött X. kötetbe is vett föl 1557 előtti anyagot s annak gyűjtését s egybedolgozását 1569-ig folytatta. *Ebben a X. kötetben van a mi anyagunk*, amelynek első kézből való eredéséhez s következőleg teljes hiteléhez semmi kétség nem fér. Stephan András, éppúgy mint Blahoslav, az atyafiaknak szellemi és tudományos tekintetben is legkiemelkedőbb vezetői közé tartozott a reformáció korában. Semmiképen nem tehetni fel róla, hogy a közölt latinnyelvű levélváltáson a feljegyzések összeállítása során módosított volna valamit; aki különben ismerős a Méliusz stílusával és dolgozási módjával, az ezt a két latin levelet még akkor is öneki tulajdonítaná, ha nem volna megmondva, hogy tőle származnak.

Az együtt XIII kötetre terjedő Acta, amely az 1589. esztendeig bezárólag ölel föl anyagot, a lengyelországi Lissában (Lesno), a menekült atyafiak egyik fő települési helyén — amely a Comenius élettörténetéből is ismeretes — maradt fenn, itt találta meg a Johanniskirchében Plitt János, az atyafiak egyik legérdemesebb régebbi németnyelvű történetírója, (megh. 1841) s innen került a Plitt fáradozásai eredményeként 1840-ben a herrnhuti Unitátsarchívba, ahol jelenleg is őrzik.

2. A cseh-morva atyafiaknak az 1450—60-as években keletkezett közössége (Unitas fratrum, Jednota bratrská, Brüdergemeinde) a huszitizmusból ágazott ki, mint annak evangéliumi szempontból legértékesebb sarja. A Méliuszal való levelezésük megindulása idején, 1564 körül, számuk Cseh- és Morvaországban mintegy hetvenezerre volt tehető; Morvában sűrűbben laktak, mint a tulajdonképeni cseh földön. Az akkori Cseh- és Morvaországnak bőségesen számítva kb. három millió lakosa között tehát meglehetősen törpe kisebbség volt az övék; de szellemileg igen eleve nek voltak s hitbuzgóságukkal, példás egyházfegyelmeükkel, a mártíriumra való szakadatlan készségükkel számarányukat messze meghaladó befolyásra tettek szert. Csöndes, békés viselkedésükkel, szorgalmas munkásságukkal, főként iparűzésükkel, meg

*Ezt a dolgozatot eredetileg a Pap Károly-emlékkönyvbe szántam, de rajtam kívül álló sorozatos akadályok miatt nem volt módom idején elkészíteni. Legyen szabad legalább ezzel az utólagos megemlékezéssel kifejezmem tiszteletemet az iránt a magyar irodalomtörténettudós iránt, aki a nem-theologus kutatók között legnagyobb szeretettel foglalkozott Méliusz Péter emberi személyiségével. *R. I.*

ama rendkívüli odaadásukkal, amelyet a vallásos nevelésre és irodalomra fordítottak, a cseh-morva nemesség soraiból is sikerült megszerezniök nagyszámú, némely esetben igen tekintélyes és hatalmas pártfogót. Honfitársaik legnagyobb része (a mintegy 300.000 római katolikust nem számítva) a huszitizmus konzervatív ágának, az ú. n. utraquismusnak volt a követője. Ez az utraquismus azonban ekkor már éppen nem volt egységes tábor, ha az egyházi szervezete annyira-amennyire egységes volt is (sok tekintetben analóg jelenség volt a mai anglikánizmussal); kisebb része alig tért el valamiben Rómától a két szín alatti úrvacsorázáson, a pápaellenességen meg a nemzeti nyelv istentiszteleti használatán kívül (sőt voltak köztük olyanok is, akik egyenesen a Rómával való reúniónak próbálták egyengetni az útját); a jóval nagyobb része ellenben ekkor már teljesen át meg át volt hatva a lutheri és kisebb részben a svájci, kivált persze a kálvini reformáció eszméitől s a többi európai reformatori-protestáns egyházakkal volt állandó és belsőleges érintkezésben.

Az „atyafiak” maguk már 1522-től érintkezést találtak Lutherrel, 1540-től pedig a strassburgi reformátorokkal, köztük az akkor ott tartózkodó Kálvinnal is. A reformatori gondolatvilág hatása alatt — amelyben a magukéval rokon lelket véltek fölismerni — nem egy tekintetben elmélyült és megtisztult az eredeti hitbeli felfogásuk. Különösen megbarátkoztak a reformatori megigazulástannal, amely azelőtt a maga tiszta és teljes bibliai megalapozásával és kifejezésével náluk még hiányzott: a kegyelem és az érdem, a hit és a jócselekedetek viszonyáról csak ettől fogva kezdtek igazán evangéliumi módon gondolkodni (tehát a reformációt éppen a maga legközpontibb tanításában egyáltalán nem előzték meg — amint cseh részről, nyilvánvaló propagandacélzattal, manapság hangoztatni szokás!). Viszont úrvacsoratanukban a reformátorokkal való kapcsolódás után is egészen véve ragaszkodtak a maguk régebbi elmosódó fogalmazásaihoz, a szimbolista és a realista felfogás szempontjait érdekes változatokban elegyítő megoldási kísérleteikhez, és sohasem tudták elszánni magukat egy egészen kristályos reformatori megfogalmazására e tannak, már akár lutheri, akár helvét-kálvini értelemben. E mellett a reformatori protestáns hatások magukba fogadása után is nagyon sokáig csüngöttek még a rendi papság fogalmán és gyakorlatán, a papi coelibatusnak (lassanként ugyan meglazított) követelésén és a kötelező pap-előtti magángyónáson (régebben még az újrakeresztelet is gyakorolták, de a reformáció korában erről már letettek). Mindez természetesen nem volt alkalmas arra, hogy a nagy reformátorokat korlátlan bizalommal fölse el irántuk, noha mindegyikük igaz testvéri jóakarattal fogadta közeledésüket. Ők viszont a majdnem folytonos üldöztetés közepett — amelyben nemcsak a világi hatóságoktól és a római papságtól, hanem az utraquistáktól is részük volt — csak annál jobban megtanulták értékelni önállóságukat s mivel vezetőik között, különösen az idősebb nemzedékekben igazán képzett theológus alig akadtt (papaik, püspökeik nagy többsége is egyszerű iparos-ember volt), meglehetősen idegenkedéssel nézték azokat a theológiai fogalmakat és problémákat, amelyeknek a reformatori protestantizmusban oly sorsdöntő szerepük volt. Az sem nagyon fokozta bizalmukat a lutheri és a helvét egyházalakulatok iránt, hogy azokban — kivált az előbbieken — távolról sem láttak akkora fegyelmet, mint amelyet ők, egyik fő büszkeségükként, eleitől fogva fenntartottak maguk között, s némileg az apró szekta spirituális göggyével nézték le a reformatori nép — és tömegegyházakat, ahol kezdettől a legsúlyosabb és legnehezebben megvalósítható, még egy Kálvint is, tudjuk, mennyire megpróbáló feladatok közé tartozott az újszövetségi értelemben vett fegyelmezés.

Az atyafiak és a reformatori egyházak közti, pedig egyébként barátságos viszonynak ez a feszültsége érzik a Méliusz-féle levelezés hátterében is.

3. Az atyafiaknak az a latin- és németnyelvű hitvallása, amelyet Méliusznak megküldtek, az 1530-as évekből ered. Első latin szövege „Confessio Fidei ac Religionis” címmel 1538-ban jelent meg Wittenbergben, Luther előszavával. Az elég terjedelmes irat egyfelől a németbirodalmi reformátorok előtt akart hiteles képet adni a testvérközösség tanáról és gyakorlati keresztyén magatartásáról, másfelől önigazolásul akart szolgálni Ferdinánd cseh és magyar király előtt, aki az atyafiakat sohasem nézte jó szemmel. Minthogy e kettős cél mellett harmadikul még az is vezette a hitvallás szerkesztőit, hogy a reformatori protestantizmushoz való lehető hozzájárulás mellett a közösség sajátos vonásait se engedjék elhomályosulni: könnyen

érthető, hogy ez az irat nem tartozik a theologiai legfélreérthetlenebb és leggerincesebb hitvallási művek közé. Ez maradt azután az atyafiak hitvallása mindaddig, amíg egyáltalán *külön* hitvallásuk volt. A későbbi kiadásokban, — amelyek latin, cseh, német, lengyel szövegben egyaránt létesültek — ezt a hitvallást át-át-dolgozták ugyan, de theologiai alapjelleme mindvégig ugyanaz maradt. (A XVII. század elejéről származó végső alakja olvasható a Müller E. F. K.-féle gyűjteményben: Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche, Leipzig, 1903. 453. skk. II. v. ö. XXXIX—XL. 1.) Méliuszhoz valószínűleg az 1558-i tübingeni latin kiadást (mely azonban az 1538-inak teljesen változatlan újrayomása) és az 1564-i, valamennyire átdolgozott német kiadást juttatták el. — Ez az irat tehát (amely 1538-i latin alap-szövegében a Niemeyer-féle Collectio Confessionum-ban, Lipsiae, 1840. a 771. skk. lapokon olvasható), megkülönböztetendő az általában Confessio Bohemica-nak emlegetett 1575-i hitvallási irattól (amelynek latin szövege csak 1619-ből való); ez már nem a testvérközösség *külön* hitvallása, hanem a reformátori utraquismus valamennyi árnyalatának közös hitét kifejező, az atyafiaktól is helyeselt hitvallási irat, amelynek fő rendeltetése az volt, hogy a többé-kevésbé evangéliumi protestáns alapon álló cseh vallási pártokból, elsősorban a habsburgi ellenreformációs törekvésekkel szemben, közös arcvonalat létesítsen (ez olvasható Niemeyernél i. m. 819. skk. II.)

4. A következőkben néhány részletmegvilágítással igyekszem szolgálni a főljegyzések s a levelezés szövegéhez.

Az ügyben szereplő személyekről a testvérközösség történetének eddig leg részletesebb németnyelvű feldolgozása, a Müller J. Th.-féle háromkötetes „Geschichte der Böhmischen Brüder“ nem ad közelebbi felvilágosítást, aminthogy ugyanez a mű magát ezt az egész ügyet sem említi föl.

Magyar-Bródban és környékén nagy számmal éltek morva atyafiak, még nagyobb számú utraquista közé elkeveredve.

András, a bródi pap minden bizonnyal utraquista plébános volt. Fentebb már szólottam arról, hogy az utraquisták az atyafiakat, noha ugyanazon huszita töről sarjadtak velük, nemcsak jó szemmel nem nézték, hanem üldözték is. Az utraquista papság, amelyet sokszor egyszerűen csak a kenyéririgység vezetett, a féktelenségig menve izgatott ellenük a prédikációiban, súlyos rágalomokkal is elhalmazva őket. Emberi dolog, hogy a különben szelíd és békességesen tűrő atyafiak is igen keserű érzéssel viseltettek a mostoha testvérek iránt. Innen van, hogy ebben az esetben is rögtön megszületik az atyafiaknak a sorok közül kiolvasható gyanakodása: Ádám tulajdonképpen az András pap „agent provocateur“-je volt; a testvérek befektetésére szolgáló adatok utraquista forrásból jutottak el Méliuszhoz és ez ennek következtében lépett a bródi pappal összeköttetésbe! A főljegyzések igen éles hangja ezen a ponton a miatt is van, mert az atyafiak általában rendkívül felháborodott hangon szoktak ítélkezni a közösségükből kilépettekről: András pap, úgy látszik, ilyen renegát atyafiaktól volt körülvéve és ezektől merítette értesüléseit.

A „leányzóka“ dolgában föltett kérdés valószínűleg annak a következménye volt, hogy Méliusz az atyafiak közt uralkodó papi coelibatus árnyoldalai felől faggatózott s Ádám talán szándékos kétértelműséggel nyilatkozott e tárgyban. Ama szektaszzerű zártság miatt, amelyben a testvérközösség élt, természetesen burjánzottak fel róluk a legképtelenebb rágalomok is, elsősorban éppen a coelibatussal kapcsolatban.

Erdélyben Méliusz 1559—1567 között többször (legalább háromszor) megfordult, előbb a lutheránizmussal, majd az antitrinitárizmussal hadakozni. Az úrvacsorai megegyezés, amelyet rögtön ki is nyomattak, az 1559-i marosvásárhelyi hitvallás (l. Magyar Református Egyháztörténelmem 113-114. l. — kinyomatni ugyan Kolozsvárt nyomatták ki!). — A császárnak átadott hitvallás a Debrecen-Egervölgyi (M. R. E. 120-123. l.), amely azonban Ferdinándnak valószínűleg sohasem jutott a szeme elé, vagy ha igen, éppúgy soha sem olvasta el azt, mint ahogy az atyafiaknak hozzá 1535-ben benyújtott hitvallásáról maga megmondta 10 év múlva, hogy még nem volt érkezése elolvasni!

Valdensék és pikárdok. A XII. század végén keletkezett, sok tekintetben evangéliumának mondható, de a katolikus-római gondolattal teljes elvi tisztaságban még nem szakított, csodálatos mártíromságok szakadatlan sorában is híven megállott, sőt terjeszkedő valdens szektának a huszítizmussal való kapcsolatai ma sincsenek teljes

pontossággal tisztázva; de az valószínűnek látszik, hogy leginkább csak a huszitizmus szélső balszárnyára, a rajongó és fegyveresen aktivista, eschatologikus-kommunista táboritákra volt valamelyes befolyásuk. — Az atyafiakat, akik a már akkor rég letűnt táborita rajongással minden közösséget megtagadtak, éppen ezért már az ingerelte, ha kívülállóknak valdenseknek emlegették őket (valójában volt az Unitasnak egy „szudétanémét” ága is, és ez tényleg a Brandenburgból bevándorolt s Fulnek és Landskron körül letelepedett németországi valdensek ivadékaiból állott — de az Unitas egészben véve sohasem volt a valdensekkel egyenes kapcsolatban). Azért meg éppen fel tudtak habo-rod-ni, ha valaki „irigységből”, „gyűlölségből”, „megvetésből” (itt már más okot — pl. tudatlanságot, tájékozatlanságot — el sem bírtak képzelni) pikárdoknak emlegette őket. A pikárdok szektája — a nagy középkori szektamozgalom egyik legszélsősége-sőbb és legbizarrabb ágaként — északi Franciaországban, Pikárdiában keletkezett (régebben tévesen kapcsolták a pikárd nevet a „beghard” névvel, amely bizonyos felszerzetességet jelent — a női „beginák” férfi párhuzamaként — és nincs eretnek melléki-ze); néhány fanatikus tagja, az inkvizíció elől menekülve, innen szivárgott át a huszita forradalom tetőpontján, 1418 táján Csehországba, azt remélve, hogy ott akadálytalanul tudják majd eszméiket hirdetni és azoknak híveket toborozni. A husziták azonban hamarosan rájöttek arra, hogy a pikárdok teljesen bibliaellenes és amorális spiritualista misztikája a „szellem szabadságának” örve alatt erkölcsi féltelenségnek, sőt nemi és egyéb perverzításoknak egyengeti az útját; épp ezért tüzzel-vassal igyekeztek őket — még az egyébként szintén rajongásra hajlamos táboriták is — önmaguk közül kiküszöbölni, hiszen méltán a legsúlyosabb teherfételnek érezték a huszita mozgalomban megkísérelt elkeveredésüket. A pikárdizmust sikerült is elfojtani, ez azonban a huszitizmus ellenfeleit legkevésbé sem akadályozta meg abban, hogy rájuk még egy-másfél század múlva is ne alkalmazzák kedvteléssel a megbélyegző „pikárd” jelzőt. Ebből aztán mindjárt elképzelhetjük azt is, micsoda hideg zuhany lehetett az atyafiak barátságos közeledésére, hogy Méliusz a hozzájuk írt két levelében, az ő levelükben megadott igen világos figyelmeztetés ellenére, csak azért is valdenseknek és pikárdoknak címezte őket! Lehet, hogy e részben is már az Ádám-András-féle „sutgó propaganda” hatása alatt állt; lehet, hogy a hitvallásukkal szemben érvényesített kritikáját akarta ezzel is nyomatékosabbá tenni; az is lehet, hogy egyszerűen csak sietségben vette el a dolgot — ami vele egyébkor is megesett. Mindenestre már ezzel a tyúkszemrehágó megszólítással lehetetlenné tette, hogy közte és az atyafiak között megértő és meleg érintkezés alakuljon ki. (Egyébként arról, hogy a pikárdok kik és mik voltak valójában, Méliusznak sejtelve sem igen volt az a két hely, ahol emlegeti őket — Válogatott Prédikációk 171. l. [a 4] és Magyar Prédikációk 52 — erre látszik vallani (egyebek mellett már csak azért is, mert a jezsuitákkal, pápistákkal, anabaptistákkal hán-ya-ja őket egy zsákba!).

Méliusz bírálata az atyafiak hitvallásáról nem teljesen alaptalan ugyan, de elhamarkodott és sértő. Az bizonyos, hogy az atyafiak hitvallásának vonatkozó pontjain a teológiai fogalmazás legkevésbé sem éles, sokszor nem is szabatos, tehát helye mindenestre volt a bírálatnak. De Méliusz módfelett eltúlozta a kifogásolt hiányokat s e mellett az első levélben — amelyet nem jó egészségi állapotban írt — a bírálat sokkal zavarosabb, mint maga a megbírált úrvacsorai tan. Tény, hogy az atyafiak a Méliusz elé került hitvallásukban erősen realista módon tanítják Krisztus testének és vérének az úrvacsorában jelenlétét (a kálvini úrvacsorát akkor még nem nagyon értékelték, sokkal inkább a lutherivel rokonszenveztek); az is tény, hogy vannak egyes nyilatkozataik, amelyek nem egészen hangzanak össze a kegyelem mindenhatóságáról szóló reformátori alaptannal; de mindez még tárgyilag nem jogosíthatta fel a fiatal magyar püspököt (akit egyébként az atyafiak egyetlenegyszer sem említettek püspöknek, és ő sem magát) arra, hogy rögtön sarkophagiát és transzsubstantiatiót emlegessen és az Isten megélmének lerontását és megüresítését tulajdonítsa nekik. A coelibatus meg a gyónás dolgában Méliusznak volt igaza kritikájával; de ennek a kritikájának értékét is csökkentette azzal, hogy — valószínűleg az utraquista sugalmazás hatása alatt — tisztátalan és törvénytelen nemi életet vetett a szemükre; sőt megismételte az ellenük utraquista részről Csehországban már régóta hangzó gyűlöletes vádak közül azt is, hogy „az özvegyek házát fölemészti” (v. ö. Márk 12: 40 és paralleljeivel.) — Ez a vád nyilván az atyafiak részére juttatott

nagy számú kegyes hagyománnyal s az örökségtől elesett rokonok e miatti elkeseredésével volt kapcsolatban.

Második Illyricus. Célzás az Illyricus melléknéven ismert, délszláv eredetű Flacius Vlacics Mátyásra, a kitűnő egyháztörténészre és exegetára, egyben a lutheri tan legszélsőségesebb és legszenvedélyesebb képviselőjére (1520—1575), akivel az atyafiak kevéssel e levelezés előtt (1555—56) kerültek először érintkezésbe s kölcsönösen nem alkottak egymásról jó véleményt. Flacius szokott szenvedélyességével kifogásolta az atyafiak tanában a Lutherével nem egyező pontokat, a mellett — igen eles látással — arra is rájött, hogy a testvérközösség tana és rendtartása népegyháznak nem alkalmas („eorum ratio religionis formaque Ecclesiarum ac ceremoniarum non satis erit apta ad complectendas magnas civitates et integras gente.“) — az atyafiaknak viszont az volt róla a benyomásuk, hogy bár buzgó, tanult és őszintének látszó ember, de gögös, makacs, engesztelhetetlen, civakodó természet, aki alig tudja szenvedélyét fékezni. Amint az egész följegyzés mutatja, Méliuszt is ugyanilyen okokból nevezik második Illyricusnak.

A *Méliusz küldötte iratok* voltak: az első alkalommal a „Refutatio Confessionis de Coena Domini, Matthiae Hebler, Dionysii Alesii, et his coniunctorum . . .“ és az ezzel egy kötetben megjelent „Apologia et Abstercio ecclesiae Debreciensis a calumniis . . .“ (Debrecen, 1564); a második alkalommal pedig a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás (Confessio Catholica, ill. Confessio Ecclesiae Debreciensis, Debrecen, 1562). A cseh följegyzés lesújtó véleménye erre az utóbbira szól s a Méliusz egyéb vaskos és vigyázatlan elszólásai mellett főképp azokra a dolgokra vonatkozhatik, amelyek a hitvallás Kiss Áron-féle fordításának (A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése, Budapest, 1881.) 228., 231. és 284. lapjain olvashatók.

Bachans: A „baccalarius“ (legalsóbb egyetemi grádus) szó csúfondáros átalakítása: kóbor, kicsapongó diákkéfé embert jelent, főleg a kor német nyelvhasználatában.

Borboriták (vagy borboriánusok): „a pocsolya emberei“ a legbizarrabb és legelfajzottabb apró gnosztikus szekták egyike; még a IV. században is megvolt Szíriában és Egyiptomban. Kultuszukat leírhatatlan nemi perverzítés jellemezte.

Ilyen sajnálatos módon szakadt meg az érintkezés Méliusz és a cseh-morva atyafiak között. Nagyon meglehet, hogy Debrecen tüzes ifjú prédikátora tovább sem hagyta volna az atyafiakkal szemben bordában a vásznát, de akkor már, amikor feddő levelüket megkapta, minden idejét és erejét az antitrinitárius arcvonala felé kellett összpontosítania; térben s egyébként is tőle meglehetősen távoleső dolgokkal és emberekkel nem törődhetett többé. Hirtelenkedése semmiesetre sem szolgált javára annak az evangéliumi testvériségnek, amelyet az atyafiak olyan nagyon kerestek, jóformán Európa-szerte tapogatózva megértők és pártfogók után a protestantizmus területein; de azt meg kell állapítanunk, hogy kedvezőtlen véleményének — akár mily túlzó és bántó formában fejezte is ki — megvolt valamelyes alapja az atyafiaknak abban a theologiai magatartásában és gyakorlati rendtartásában, amelyet már ismertettünk. Annál megnyugtatóbb, hogy még ebben a helyzetben is mind a két fél talál a másikkal elismerő szavakat, s e tekintetben különösen tiszteletreméltó az atyafiak megnyilatkozása a nekik oly nagy keserűséget és csalódást okozó Méliusz képességeiről és buzgalmáról. A följegyzésben megörökített egyéb adalékok részben megerősítik a Méliusz életének, munkásságának, jellemének már eddig máshonnan is ismeretes adatait és vonásait, részben pedig nagyon becses kiegészítéssel szolgálnak azokhoz, legelsősorban a fiatalságát és a betegeskedését illetőleg, amelyekre nézve eddig csak találgatásokra, vagy éppen sejtésekre voltunk utalva.

Amint ebből a kútfőből egészen nyilvánvalóan kiderül, a magyar református egyháznak, sőt általában a magyar nyelvű protestantizmusnak ez az eddig egyedül ismeretes XVI. századi érintkezése a cseh-morva testvérközösséggel teljesen alkalmaslag, incidentaliter jött létre; magyar reformátusok és cseh-morva atyafiak a hatvanas évek derekáiig jóformán nem is tudtak egymásról és mondhatni akkor fedezik fel egymást, nem minden tekintetben szerencsés körülmények között. A gyorsan megszakadt szálakat csak a Comeniusszal kapcsolatba jutó magyar református theologusok veszik fel újra, majdnem egy század múlva, de szintén nem sokáig; Comenius szeretete a magyarok iránt azután unokájában, Jablonsky Dániel Ernő porosz

udvari prédikátorban és a lengyelországi atyafi-gyülekezetek püspökében (1660—1741) éled fel: neki irodalmi és diplomáciai téren egyaránt sokat köszönhetett szorongatott egyházunk a XVIII. század elején. Viszont ugyanennek a századnak a végén az önkéntes magyar református lelkes-emigráció tett ismeretes nagy szolgálatokat a romjaikból akkor megéledni kezdő csehországi református gyülekezeteknek (amelyek azonban nem a Csehországból akkor már majdnem maradéktalanul kiszorított Unitas Fratrum-nak voltak egyenes folytatásai, hanem sokkal inkább az utraquismusból kihajtott, kifejezetten református egyházi életnek, amelyet — éppúgy, mint minden más cseh evangéliumi életet — a fehérhegyi csata után bekövetkezett habsburgi visszahatás tiport el). Az Unitas ifjabb hajtásával, a XVIII. század első felében keletkezett Zinzendorf-féle herrnhuti „Brüdergemeine“-vel már nem volt a magyar reformátusságnak történelmileg számottevő érintkezése.

Magyarok és csehek között az Evangélium igazságában és a reformáció örökségében való mélyebb és állandóbb kapcsolódás legfőljebb csak ezután lesz még valamikor lehetséges. Kivánatos, hogy akkor majd jobban megismerjék és megértsék egymást, mint a Méliusz idejében. Viszont ennek meg sok minden egyéb volna az előfeltétele — ami már nem ide tartozik.

IRODALMI JEGYZET.

A fentiek összeállításában fő kalauzom a Brüdergemeinde történetírása Nestorának, Müller József Tivadarnak már fentebb is említett háromkötetes standard-műve volt: *Geschichte der Böhmischen Brüder, Herrnhut*, I. 1922., II. 1931., III. 1931. — Igen jó hasznát vettem még *Bartos F. M.* cseh tudós francia nyelvű tanulmányának: *Picards et „Picarti“, Bulletin de l'Association du Protestantisme français* 1931—32., valamint *Peschke Ehrhard* széles alapozású művének: *Die Theologie der Böhmischen Brüder in ihrer Frühzeit. I. Das Abendmahl. I. Untersuchungen*. Stuttgart 1935. — A cseh-morva atyafiak és Kálvin 1540-i érintkezésére l. *Doumergue E. Jean Calvin . . . c.* műve II. kötetének 405. skk. lapjait s az ott felsorolt kútfőket.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Theologia. Hittudományi folyóirat Szerkeszti: Iványi János. Kiadja a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi kara. 1938. évi 1—4. szám.

1. szám. *Pataky Arnold*: „Szent Pál tanítása az eucharisziáról, vallástörténeti megvilágításban.” Pál apostol a Korintusiakhoz írt első levele két helyén foglalkozik az eucharisziával: X: 16—21. és XI: 23—32. Az előbbi helyen Pál apostol négyszer használja a *κοινωνία, κοινωνιός* szót, ami belső életközösséget jelent s ami megtalálható a pogányok áldozati terminológiájában is. A 21. versben pedig szembeállítja az Úr asztalát az ördögök asztalával. Egykorú zsidó és pogány emlékek igazolása alapján is Pál szerint az eucharisziás áldozat. Ha nem annak tekintené az apostol, bizonyításának egész menete alapnélküli lenne. — A második résznél, az. u. n. szerezetési igéknél nyújtja Szerző előbb a szövegmagyarázatot, majd az egyes magyarázók felfogását a szöveg értelmét és eredetét illetően. Végeredményben megállapítja, hogy a kritikai iskola hívei általában nem a szöveget értelmezik, hanem saját véleményüket magyarázzák a szövegbe. Pál semmi újítást sem hozott be, hanem a synoptikus hagyomány logikus következményeit vonta le. Ő is, mint az őskeresztények Jézus valóságos testét és véréát látták az eucharisztia jegyeiben, amiket az ldvezítőnek az utolsó vacsorán elhangzott s ismételt szavai változtattak át. Nem a misztérium vallásokból kölcsönözte az apostol az eucharisziát már azért sem, mert azokat gyűlölte, de meg „egyetlen pogány misztériumban sem szerepelt az a gondolat, hogy az áldozati la-

komákon a beavatottak megesszik isteneiknek húsát, hogy azoknak az erejében és természetében részcsüljenek.” (1-12. lap). — *Aistleitner József*: „A Keret-legenda.” A rasz samrai leletek egy újabb részletét dolgozza fel Szerző ugyanazzal a pontosággal, nyelvi megalapozással, mint tette azt már korábban más szövegcsoporthoz kapcsolatban. Ismerteti a szöveg eddigi feldolgozásait és azokhoz fűzött jelentősebb magyarázatokat (Ch. Virolleaud; R. Dussaud; M. Albright és de Vaux). Nyújtja a legenda ép szövegrészeinek fordítását. A legenda tartalma a következő: Keret El fia, Ugarit királya. Ellenség pusztítja el családját, rokonságát s bánatában sírásra fakad. Álmában megvilágosítja a király városát s El parancsa szerint a békés elintézésre vár. — A hely és személy nevek azonosítása még nem végleges, sőt a szöveg értelmezése sem egyöntetű. Annyi azonban kétségtelen, hogy a legenda az Ószövetséghez is gazdag anyagot szolgáltat. A feldolgozást nyelvtudományi megfigyelések egészítik ki. Mint a német nyelvű kivonatból értesülünk, a feldolgozás részletes német nyelvű ismertetése is megjelent a Szent István Társulatnál *Die Keret-Legende* címen. (13-24. lap). — *Iványi Endre*: „Renaissance-kutatás és teológia.” A legújabb kutatások megállapítása szerint a humanizmus és a renaissance, az előbbi mint műveltség, az utóbbi mint individualista szellemi áramlat két egymás mellett, de egymástól teljesen függetlenül fejlődő jelenség. (25-34. lap). — *Ibrányi Fe-*

renc: „A kamatkérdés erkölcsstudományi problematikája.” (Folytatás) (35-42. lap). — *Kontor* Lajos: „Az egyház vagyoni jogai a háború utáni konkordátumokban.” A leit. olasz, román, német és csehrák konkordátumok ismertetése. (43-54. lap). — *Tiefenthaler* József: „A misztika és az eucharisztia.” (55-65. lap). — *Móra* Mihály: „Az egyházjogi irodalom útja.” Folytatás és befejezés. (66-78. lap). — Szemle: *vitéz Kárpáthy-Kravjánszky* Mór: „Nagybójtai feyvelem Rómában.” Történeti áttekintés (79-81. lap). — Irodalom — Idegennyelvű kivonatok. (81-96. lap).

2. szám. *Schütz* Antal: „Az eucharisztia helye a hitrendszerben.” Nem a gyakorlat, hanem az elvi tisztánlátás szempontjából fontos a kérdés tisztázása. Az eucharisztia a középpont, mely lehetővé teszi a hit egész területének megismerését (97-105. lap). — *Pataky* Arnold: „Az oltáriszentség tana az ősegyházban.” A Didaché, antiochiai Ignác, Jusztiánus és Irenéus ide vonatkozó tanításait ismerteti. Bár területileg egymástól távol élnek, hitük mégis azonos. Valamennyien annak a tisztia áldozatnak tekintik az euch.-t, amiről Malakiás próféta jövendölt s aminek tekintette maga Pál apostol is. (106-116. lap). — *Hajnóczy* Iván: „A lőcsei középkori misekönyv.” (117-122. lap). — *Ibrányi* Ferenc: „A kamatkérdés erkölcsstudományi problematikája.” Befejező közlemény. (123-137. lap). — *Kontor* Lajos: „A házasság szabályozása a háború utáni konkordátumokban.” A litván konkordátum elismeri az egyházi házasságkötést. Az olasz konkordátum az előbbi gyakorlattól eltérően az egyházi házasságkötésnek is megadta a polgári joghatásokat és pedig minden felekezetnél, de a polgári házasságot is meghagyta. Németországban kötelező az előzetes polgári házasságkötés. Az osztrák konkordátum elismeri ugyan az egyházi házasságkötést, de fakultative bevezette a polgári házasságkötést is. (138-145. lap). — *Br. Brandenstein* Béla: „Az okság elvéről.” Első közlemény. (146—153. lap). — *Móra* Mihály: „Magister Gratianus mint perjogász.” Első közlemény (154—169. lap.) Szemle: *Pataky* Arnold: † *Lagrange* Mária József 1855-1938. Domonkos rendi szerzetes, a bibliai tudományoknak nagynevű művelője. Ő alapítja meg 1890-ben a jeruzsálemi biblikus iskolát. Hatalmas és értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. Méltán dícserekedhetik vele a római egyház. (170-172. lap). — Irodalom, — Idegennyelvű kivonatok. (172-192. lap.)

3. szám. *Kühár* Flóris: „Az eucharisztia szükségessége.” Aquinói Tamás szerint a helyes megoldás, hogy az üdvösség elnyerése végett feltlenül szükséges a Krisztus misztikus testébe való valamilyen bekapcsolódás. (193-200. lap). — *P. Gyéressy* Ágoston: „A pálos mise.” Utóljára *Fráter* György adatta ki 1537-ben Velencében, melyet aztán 1600-ig használtak, attól kezdve a római mise könyvet vették használatba (201-205. lap). — *Br. Brandenstein* Béla: „Az okság elvéről.” Folytatás és befejezés. (206-214. lap). — *Marczell* Mihály: „Az élmény és a cselekedetek erkölcsi-sége.” (215—227. lap). — *Hermann* Egyed: „Szerzetesség és lelkipásztorkodás a koldulorendek fellépéséig.” Első közlemény. (228-239. lap). — *Móra* Mihály: „Magister Gratianus mint perjogász.” Folytatás. (240-248. lap). — *Bendefy* László: „Az Ázsiai magyarok megtérése.” II. közlemény. (249-259. lap). — Szemle: *Pataky* Arnold: „Egy újabb szentírás kézirata a 4. századból.” A Lukács ev. I-VI. fejezeteinek számottevő töredékeit tartalmazó P⁴ jelzésű papyrus kódexet P. Scheil 1891-ben vette meg s a következő évben közölte és ismer-

tette. Álláspontja szerint a papyrus a Kr. u. VI. sz.-ból származik. 1935-ben ismét kiadta *Lagrange* s megállapította, hogy a szöveg a Vatikáni kódex-el egyezik. 1938-ban *Merell* adta ki ismétletlen a szövegrészeket, de kibetűzte a töredékeket is. Ezek bizonyító adatai alapján, valamint a paleografusok mai álláspontja szerint is e kódex töredék a Kr. e. 4. sz.-ból származik. Szerzőnk pontosan közli a P⁴ és a Vatikáni kódex közti (jelzése B) különbségeket. Lényegbeli eltérés sehol sem található. (260-263. lap). — *Pataky* Arnold: „Újabb kritikai vélemények az Efezusiakhoz írt levél hitelességéről.” *Maurice* Goguel újabb álláspontját ismerteti. Még 1926-ban megjelent irodalomtörténetében tagadta e kiváló tudós az efezusi levél páli eredetét. 1935-ben azonban már megváltoztatta álláspontját és úgy nyilatkozik, hogy e levélben két réteg fonódik össze: egyik az apostol hiteles levele, a másik pedig valamelyik tanítványának későbbi bedolgozása. A részeket pontosan el is különíti. Az elkülönített, tehát szerinte nem hiteles részek két gondolat köré csoportosíthatók: Krisztus titokzatos teste az egyház s hogy a kereszt embernek állandóan küzdenie kell a gonosz lelkék ellen. Szerzőnk közelebbi vizsgálat alá véve a kifogásolt részeket világos áttekintésben és nyomós érvekkel igazolja, hogy ezek a részek is származtathatók magától az apostoltól (263—266. lap). — *Ervin* Gábor: „Szemponok a nem-keresztény misztikusok méltatásához.” (266—270. lap). — Irodalom, — Krónika. — Idegennyelvű kivonatok. (270—288. lap).

4. szám. *Galla* Ferenc: „Borromei szent Károly hatása Magyarországon.” A négyszázéves születés alkalmából ismerteti B. K. egyéniségét és reformtörekvéseit, egyetemes hatását a róm. kat. egyházban, a magyarok érintkezését az államtitkárbíborossal. (289-300. lap). — *Péterffy* Gedeon: „Az oltáriszentség és a pap” (301-317. lap). — *Hermann* Egyed: „Szerzetesség és lelkipásztorkodás a koldulorendek fellépéséig.” Folyt. és befejezés (318-331. lap). — *Ivánka* Endre: „A modern individualizmus és a történelmi protestantizmus” A történelmi protestantizmus eschatologikus hátterét tárgyalja. (332—344. lap). — *Móra* Mihály: „Magister Gratianus mint perjogász.” Befejező közlemény (345—354. lap). — *Bárd* János: „A szenttamási oksági elv védelmében.” Első közl. Válasz *Br. Brandenstein* B. előbbi számokban közölt cikkeire. (355—361. lap). — Szemle: *Schütz* Antal: „Szent Tamás szellem-történeti megvilágításban.” — *Kontor* Lajos: „Liberal-katholicizmus.” (366—368. lap). — Irodalom. — Idegennyelvű kivonatok. (368—388. lap).

Dr. Módos László

Theologia. Hittudományi folyóirat. Szerkesztli Iványi János. Budapest. A Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karának kiadása. 1939. évi 1. szám.

Kniewald Károly: „A Pray-kódex miserendje.” A tanulmányt magyar nyelvre fordította *Dr. Kühár* Flóris. Ez első közleményben találjuk a kódex vonatkozó része két lapjának fényképmásolatát. (1-27. lap.). — *Marczell* Mihály: „A lélekelemzés kat. erkölcsstudományi megítélése.” Korábban megkezdett tanulmány befejező közleménye. Végső megállapítása, hogy a lélekelemzés segítő társ lehet az egyház léleképítő munkájában. (28-45. lap). — *Galla* Ferenc: „Borromei szent Károly hatása Magyarországon.” A tanulmány a B. K. születésének négyszázados évfordulójára íratott. E második köz-

lemény rámutat, hogy B. K.-t Magyarországon II. Ferdinánd alatt ismerik meg. A szent tisztelete a XVIII. században már virágkorát éri el. Bár az egykori milánói püspök elsősorban a lelkipásztorok példaképe, tiszteletét a magyar ifjúság és nép körében is általánossá tette főként a jezsuiták iskolai színjátéka, melyet először Kolozsváron adtak elő Sanctus Carolus Borromaeus címen (46-57. lap). — *Ivánka* Endre: „Hugo de Balma és a misztika elméletének története a XII. századtól a XVI. századig.“ Első közlemény. (58-65. lap). — *Bárd* János: „A szenttamási oksági elv védelmében.“ Befejző közlemény. (66-74. lap). — *Br.*

Brandenstein Béla: „Mégegyszer az okság elvéről.“ Polemikus cikk *Bárd* János előbbi cikkével kapcsolatban. (75-79. lap). — Szemle: *Iványi* János: „Egy tudományos per tanulságai.“ A Sipos—Kállay vitát ismerteti világos áttekintésben. Gazdag irodalmi felsorolásban mutat rá, hogy a tudomány mindinkább közeledik a hagyományos felfogáshoz. A vita alapvető kérdésében Sipos mellett foglal állást. (80-84. lap). — Irodalom, ismertetések (84-94. lap). — Krónika *Pacelli* Jenő bibornok díszdoktorrá választásáról a bpesti egyetem hittudományi karán. (95. lap). — Idegennyelvű kivonatok. (95-96. lap). — *Módis* L.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Galling, Kurt; Biblisches Reallexikon. Handbuch zum Alten Testament, Herausgegeben von Otto Eissfeldt. Erste Reihe I. Tübingen, 1937. (J. C. B. Mohr). 548 lap. 133 képpel és kronológiai táblázzal, Ára 13-50 RM.

Szerző, — a Halle-wittenbergi egyetem professzora négy évi munkával készítette el a kötetet. Az anyag megválasztásában, pontos és biztos feldolgozásában nagyban elősegítették palesztinai tartózkodásai, valamint az ásatásokban való aktív részvételei. A kötet felöleli az Ót. reális vonatkozású anyagát s azokat címszavak szerint tárgyalja, aránylag röviden, ami egyik nagy előnye, de emellett mindig tömören s a legújabb időkig terjedő tudományos anyag felhasználásával. Minden egyes cikke egyetemes beállítású akár történelmi, vallástörténeti, vagy művelődéstörténeti vonatkozású. A cikk végén a legfontosabb irodalmi utalásokat és összefoglalást kapjuk.

Nagy értéket képviselnek a szemléltető képek, melyeket részben kölcsönöz a legmegbízhatóbb szakmunkákból (így főként *Watzinger* kötetei), de részben Szerző maga rekonstruálta illetve rajzolta.

A sorozatnak, melyben megjelent, minden egyes eddigi megjelent kötete kiváló alkotás, de legértékesebbnek az első kötetet ítéljük. És pedig nemcsak tudósok számára jelent értéket, de a gyakorló lelkésznek is, akár a vallástánítás, akár az igazhitetés területén dolgozik hathatós támogatója és biztos útmutatója. A kötet külön is megrendelhető. Kiállítása minden igényt kielégít.

Módis László.

Lic, G. Weth: Weltmission muss sein! Wuppertal-Barmen, Évsz. néik. 20 old.

Olyan egyházban (s ide tartozik a miénk is)

ahol a külmisziói munka még csak a kezdetén áll és jobbára törekvésben, közvetett szolgálásban nyilvánul, elsődrendű szükség az apologetikus irat amilyen az előttünk levő füzet is. Weth miszió felügyelő e traktátusa pedig annyira ügyesen oldja meg feladatát, hogy érdemes lenne egészében átültetni magyarra és közreadni.

A bevezető szakasz felállítja az alaptételt: amilyen a viszonyod a miszióhoz, olyan Jézus Krisztushoz is. (Miszió alatt kifejezetten külmisziót ért.) Ezt fejtí ki aztán, az első részben bizonyoságként a miszió barátjainak, a másodikban fegyverként a miszió ellenségei ellen.

A pozitív rész végig bibliai megalapozású. Hat szakaszban követeli a világmisziót, mert ez Isten ügye, nem emberi találmány, a Teremtő akaratából folyik a teremtményekért (korlátozás nélkül), indokolja a bűnös ember nyomorúsága, a Megváltó szava és célja, Isten országának nagy jövője s végül saját lelkünk üdve.

A második részben sorra veszi az ellenvetéseket: a misziót lebecsülő névleges keresztyéneké; az itthoni nyomorúság nagy volta nem enged rá erőt, időt, aztán: a pogányok élete természetes paradicsom, aztán: képtelenek a keresztienységet másként, mint külsőleg magukévá tenni, aztán: az eddigi misziói eredmények is gyengék s végül: van itthon is elég pogányság. Az ellenségek ellenvetései: a miszió esztelenség, megszegényítése, megrontása a német népnek, elkorcsosítása másoknak. S miután gyökerükben megdönti ezeket, kerekén kimondja, hogy le kell vetniök a jószándék álarcát az ellenvetőknek s meg kell látniuk, hogy támadják a misziót azért, mert ellenségei a miszió Urának.

Dr. Horváth Jenő,

HAZAI IRODALOM.

Dr. Varga Zsigmond: Bibliai vallástörténet I. Bevezetés a bibliai vallástörténetbe. II. Az őszövetségi vallás története. Debrecen, 1938. Szerző saját kiadása, 714 lap nagy 8°. Ára 20.—P.

A magyar református egyház tudományos irodalma olyan művel gyarapodott e kötet megjelenésekor, amely eddig még u. n. hézagpótló formájában sem létezett. Fialat tudományágnak nevezhető az általános vallástörténet is, még ifjabbnak a bibliai vallástörténet. Kétségtelen, hogy hazánkban is akadtak, akik érdeklődtek a vallástörténet iránt, de ez érdeklődések legfeljebb ki-

sebb-nagyobb részletmunkákat eredményeztek, átfogó munkát nem. Dr. Varga Zsigmond az első hivatott vallástörténészünk, ki évtizedekig tartó szorgalmas búvárkodás és számos előkészítő, illetve részletmunka után 1932-ben megajándékozta irodalmunkat a két kötetes Általános Vallástörténet c. művével, melyben az összes idetartozó kérdéseket felöleli és tárgyalja. Most pedig talán még gazdagabb terjedelemben adta közre a bibliai vallástörténet első kötetét. A következőkben — minden más szempont figyelmen kívül hagyásával — megkíséreljük e kötet anyagának összefüggő rövid ismertetését.

I. Az első rész a bibliai vallástörténet bevezető kérdéseit tárgyalja (9—120. lapokon). A bibliai vt. kötelessége, hogy a bibliai vallások életét minden vonatkozásban feltárja, megismertesse. Lényege és feladata szerint tehát az általános vt. körébe tartozik. Hogy mégis önálló tudományként jelenik meg, azt a bibliai vallások specialis tartalma és értéke hozza magával. Targykezelésénél semmiféle *elvi* megkötöttséget sem fogad el. — Ma már tisztázottnak tekinthető a bibliai vt. és az u. n. biblica theologia egymáshoz való viszonya. Mindkettőnek megvan a létjogosultsága egymásmellett. De az utóbbi ma már nem dogmatikai segédtudomány, mint volt régen, hanem történeti alapon és módszerrel ugyanazon anyagot dolgozza fel, mint a b. vt., csupán csak más szempontok szerint rendezi. E szempont az isteni célgondolat világos szemléltetése és hangsúlyozása. Ha a b. vt. ezt a szempontot is érvényesíti, — amint jelen mű érvényesíti, — akkor a két tudomány egybeesik. (9—15. l.) — A módszer csak vallástörténeti lehet, mivel az anyagot a történetkritika eszközeivel kell tisztázni. A bibliai vallások is térben és időben jelentek meg; analogiák mutatkoznak, melyek felett dönteni kell; észre kell vennie a biblián kívüli is eni kijelentés nyomait; meg kell állapítani az értékkülönbségeket, természetesen a dogmatikai fogalmak figyelmen kívül hagyásával. mivel ez utóbbiak mindig csak másodrendűek. Előbb a vt. tisztázza az anyagot s az így tisztázott anyagot adja át a theológiai magyarázás céljára. (28—29. lap). — A következőkben a theológiai tudományok legújabb fejlődésének áttekintő ismertetését nyerjük. (Ásatások; emlékek megfejtése, feldolgozása; irányzatok, formai kritika stb. úgy az ó-, mint az újszövetséggel kapcsolatban). Részletes jellemzést olvasunk a különböző exegetikai módszerekről, irányzatokról. (Hagyományos v. orthodox, vallástörténeti, formátörténeti, pszichológiai, pneumatikus). Kiemelten foglalkozik a könyv az u. n. dialektika theológia (Barthi theológia) által inaugurált legújabb exegetikai irányzattal. Mivel ez irányzat éppen Magyarországon talált legnagyobb visszhangra, nemcsak annak lényegét ismerteti, de hibáira, fogyatékoságaira is rámutat. Így most már magyar irodalmunkból is realisabb képet alkothatunk ez irányzatról az eddig túlzottan egyoldalú beállításokkal szemben. Alapvető hibája, hogy Istent túlzottan transcendentálja, szinte kizárja a világból. Ezt cselekedte az ótestamentumi nép is hanyatlásának korszakában. Elmellőzi, mert kénytelen is előbbi állásfoglalása nyomán ezt tenni, hogy mi Isten gyermekei vagyunk. Helytelenül ítéli meg az Ige és kánon viszonyát. Az Ige történefeletti és megismerhetetlen. A két Szövetség között nincs semmi értékkülönbség. Ilyen állítások kapcsán szinte a verbális inspiráció vonalára jut. Az élménytheológiát Barthék teljesen elítélik. A biblián kívüli isteni kijelentés őket nem érdekli. Ezeket az elveket azfán exegetikai téren is érvényesítik. A történetkritikai adatokat kevésre értékelik s mellőzik. A magyarázást megelőzi a dogmatizálás, ami pedig igen veszedelmes, mert alkalmat ad az Írásba való belemagyarázásra, végeredményben az Írás meghamisítására. Miközben erősen keresi, hogy mit rendel az Írás a mai ember számára, szem elől téveszti, hogy mit rendelt a mindenkori ember számára. Valóban alapvető bajok vannak itt, amelyekkel nálunk is foglalkozni kellene. A helyes exegetikai módszer kérdésénél Szerzőnk arra az álláspontra helyezkedik, hogy mindenikből át kell venni azt, ami jó, mert ez vezethet biztos eredményre. (102—114. l.).

II. A második rész hatalmas anyaga két csoportra tagozódik. Az első művelődéstörténeti és vallás-phenomenológiai megvilágításba helyezi Izrael vallását, a második pedig az ószövetségi vallás történeti rajzát tartalmazza. Mindkét csoport célszerűen további részekre, szakaszokra oszlik.

A. A művelődéstörténeti kép kialakításában, melyben az ótestamentumi nép megjelenik, a különböző népcsaládokba tartozó népek egész sora vesz részt évezredekken keresztül. A kiemelkedőbb népek a sumérok, babylonok, assyrol, egyiptomiak, arabok, amoriták, elamiták, hittiták, kanaaniták, phöníciaiak, syrek. Az ószövetségi nép élete folyamán még más népek is bekapcsolódnak a műv. tört-i kép színezésébe, így a méd-szittyia törzsek, a perzsák, a görögök és a rómaiak. Történetük, Izraellel való kapcsolatuk ismertetése a 154. lapig. A művelődés alapja az *írás*. Az ó-i nép kezdettől fogva betűírást alkalmazott, mely a phöníciaiak betűírásával mutat szoros rokonságot. A régi, főként H. Winkler által képviselt álláspont, mely szerint Írásal hivatalos Izsáa Hízkias király koráig az assyr ékírás lett volna, a rasz samrai leletek alapján teljesen megdőlt. (154-163. lap). — Az ószövetségi nép *nyelve* nem önálló. Alapját a kanaanita sémi nyelv képezi, egyébként, mint Hans Bauer és Pontus Leander hangsúlyozták: keverék nyelv. A szó-összetevések, melyekből elég bő választékot olvashatunk Szerzőnk összeállításában, határozottan igazolják ezt. (163-172. lap). — Egyike a legnehezebb és legkényesebb kérdéseknek, hogy az *ész-i irodalom* milyen viszonyban áll az ókori kelet irodalmával úgy *műfaji*, mint *tartalmi* vonatkozásban. Szerzőnk felelete, hogy a műfaji és tartalmi összefüggések az egész ókori keletet illetően kimutathatók s „*e nagy összefüggés alól Izrael sem kivétel.*” Az irodalmat műfajok szerint, idő megjelenés sorrendjében csoportosítva ismerteti. Így kerülnek tárgyalás alá: a *varázsszövegek*, a *hymnus* költészet (hymnusok, panaszdalok, bűnbánati zsoltárok); a *mythosirodalom*; az *előjelekből való jóslást* feldolgozó szövegek; a *legendarikus szövegek*; a *prophetikus irodalom* és a *bölcsesség*, vagy példabeszéd irodalom. Hogy az összefüggések úgy műfaji, mint tartalmi tekintetben mennyire fennállanak, Szerző gyakran illusztrálja párhuzamos idézetekkel is. De amikor az ószövetségről tárgyal, mindenkor a legerőteljesebben hangsúlyozza azt a *lényegbeli különbséget*, amit a külső egyezések mellett ugyancsak kénytelen megállapítani a tárgyvilágos kutató. A vallástörténet régebbi, egyoldaluan beállított túlbuzgó tudósai ezen a ponton vétettek nagyot s tették szükségessé a vallástörténet új alapokra fektetését. (172-258 l.).

A *vallásos élet* jellemzése terén nemcsak a sémi népek vallásait kell figyelemre méltatnunk, hanem valamennyi vallást be kell vonni a vizsgálódási körbe, amelyeknek közvetlenül vagy csak közvetve is kapcsolata volt az ó-i néppel és vallással. Szerző itt ismét az anyag kettős csoportosítását tartja szükségesnek és érvényesíti is. Az első csoportban a vallási élet azon formáit tárgyalja, melyek minden ókori keleti népnél, így Izraelben is megtalálhatók a végleges letelepülés idejéig. Ilyenek a primitív vallási kategóriák: az *animizmus*, a *mana* képzetek és a *totemizmus*. (258-318. lap). — A második csoportban az ókori keleti vallások fejlődési irányait és magasabb fejlődési fokát ismerjük meg. Bizonyos fokig Izrael vallása is részese e fejlődési folyamainak, de aztán oly lényegesen eltér e fejlődési iránytól, hogy egészen új, sajátos jelleget ölt. Új vallásos világot teremt. És

épen ez az, ami az ó-ti vallást elkülöníti a többi vallásoktól. (318-495. lap). —

B. Míg az előbbi bő vallásfenomenológiai feldolgozás tisztázta a fogalmakat az egyes vallási jelenségek eredetét és fejlődésének felmutatásával, addig e második szakasz az őszövetségi vallás kialakulásának átfogó történeti rajzát tárja elénk.

Izrael vallásos élete tulajdonképpen Mózesrel kezdődik. (495. l.) Az ő műve, hogy Jáhvét népe Istenévé, a népet pedig Jáhve tulajdonává tette. (496. l.) A wellhauseni iskola kétségbe vonta Mózes történetiségét is. Ezzel szemben a tudomány mai álláspontján is a leghatározottabb tényként hirdetjük, hogy Mózes valóban történeti személy volt és a hozzá kapcsolódó események történetiek, legalább is történeti alappal bírók. Mózes Isten választotta el, hogy népének szabadtója és üdvakarátának közlője legyen. (499. l.) A név az egyiptomi *msw* gyökből ered, mely *valakitől születt-et* jelent. (500. l.) Eredetileg Midiánban lakott és onnan ment népe szabadítására Egyiptomba. (501. l.) Nemcsak belső érvek, de külső kortörténeti mozzanatok is igazolják, hogy a M zessel kapcsolatos események történetiek, legfeljebb csak színezte azokat a későbbi kor. Történeti esemény a Hóreb (Sinai) hegyi Isten jelenés, Aron szerepe Mózes mellett, a Veres tengeren való átkelés, a pu ztai átvonulás és tartózkodás, a manra és a fürjek, az amaletikákkal való harc, a Jetróval való találkozás, a Sinai hegyi szövetségkötés, a dekalógus, a Jáhve ládája, a szent sátor, a qádesi tartózkodás, Mózes halála Moáb földjén, stb (501-510. lk.). A *mózesi vallás alapja M. Isten-élménye* (Exod. 3. fej.). A tudomány nagy erőfeszítésekkel próbálta igazolni, hogy Jáhve idegen isten, akit M. átvett, de legfeljebb annyit sikerült elérnie, hogy talán más népnél, vagy népeknél is volt hasonló nevű isten, ez, vagy ezek azonban a név kivételével semminemű kapcsolatban sincsenek M. Jáhvéjával. Valószínűbb az, hogy Jáhve kezdetől fogva izraelita törzsissten volt, akit M. látomása és a nép szabadításában megbizonyított hatalma tett igazi Istenné. (517. l.) Jellemvonásai közül kiemelkedik a *demonisztiko-manaisztikus*. Ennek létrehozója elsősorban a puszta, továbbá a vulkanikus karakterű Hóreb hegy s ez ezekkel kapcsolódó lélektani adottságok, E jellemvonás következményei lettek, hogy az összes démonok eltűntek Jáhve mellett, feleslegessé váltak, Jáhve népe körében egyeduralomra emelkedett s tisztelete ellenében erkölcsi jóságát biztosította a nép számára. Volz szerint e folyamat a demonizmus Jáhvizálása és a manaizmus etizálása. Jáhve tehát M. válásában még nem monotheos, hanem csak *henotheos*, azaz egy nép istene [518—23. lk.] További jellemvonása, hogy a természetitől, annak jelenségeitől független, azoknak felette áll, tehát tiszta szellemi lény. Ezzel függ össze az erkölcsi gondolkodásmód. Senki mási ne tiszteljenek rajta kívül. (524-26. lk.) Lényeges vonás a kiválasztás, mely a szabadtással függ össze, továbbá a törvényadás a sinai hegyi szövetségkötésben, melynek *erkölcsi, általános jogi és kultikus* része különböztetendő meg. Hogy ezekből aztán mi volt a mózesi eredetű és mi a későbbi fejlődés eredménye, nehezen dönthető el Mózes összműködését véve tekintetbe megállapítható, hogy Mózes szent személy volt, ősatya az izraelita papságnak és prófétaságnak. (526-540. lk.)

A mózesi örökséget Józsué veszi át hiánytalanul, de nehéz küzdelmet kell folytatnia annak megtartásáért és továbbfejlesztéséért. (560. l.) Az Egyiptomból kivándorolt Ráchel törzsek a sinai hegyi

szövetségkötésben tapasztalták meg és élték át Jáhve kiválasztását és megszentelését. A Kanaán földrén csatlakozott hat Lea törzs ellenben a patriarcháknak tett isteni ígéretekben találja meg a kiválasztás gondolatát. Így Izrael népének kettős kiválasztási gondolatot találunk s ezeknek egyesítése teszi lehetővé a törzsek egyesülését. (563-69. lk.). Kanaánban nagy átalakuláson megy keresztül a Jáhve vallás. A nép lelkében felülül a régi animistiko-manaisztikus szemléleti mód, sőt a totemisztikus örökség is. (570. l.). A kananiták részéről az *El* és a *Baal* kultusz hatnak, de közvetve hatással vannak a távolabbi népekre: az assyr-babiloniak, az egyiptomiak, stb. vallásos képzelei is. De nemcsak kedvezőtlen, hanem jó hatása is volt a kanaáni tartózkodásnak. Elmélyült az istenfogalom. Jáhve nemcsak törvényadó, hanem *teremtő* Isten lett, aki tehát minden teremtményétől független. (573-74 lk.). De Jáhve egyszersmint *nemzeti* Istenné is lett, Nem ugyan mint monotheos, hanem mint henotheos, tehát *partikuláris* jellege erősen kiszíneződik. (574. l.). A nemzeti jelleg kialakulása a jövendő biztosítása érdekében megerősítette az *eschatologikus reménységet*, mely a nép lelke legmélyéből fakadt, tehát nem idegen eredetű. Alapja a Sinai hegyi élmény. (578-81. lk.). Kanaanita hatásra változások történnek a kultuszban is. Istentiszteleti helyek (*bámót*-magaslatok), érzéki szimbolomok, maccébák, Asérák, művészies oltárok játszanak szerepet, melyek Mózesnél még ismeretlenek. Ujraélednek az áldozatok, lakomák, tánc, körmenet, sőt az emberáldozat szokása is. A legnagyobb veszedelmet azonban az állami szervezeti élet kialakulása jelentette. Idegen hatások alatt megvalósul a *királyság* intézménye, Ennek nagy jelentősége abban van, hogy az ókori keleti felfogás szerint a király az isten(ek) fia, helyetese, megszemélyesítője. (585-87. lk.)

Az elvilágiasodástól a próféták mentik meg a vallást. Bátor erkölcsi magatartással veszik védelmükbe a mózesi örökséget. A próféták sorát *Sámuel* nyitja meg. Társai a nagy írás-próféták fellépése előtt Náthán, Gad, Achijja, Illyés és Elizeus. Valamennyien a mózesi örökség védelmezői. Ismerik a politikát is s azt úgy igyekeznek befolyásolni, hogy Jáhve ügyének kedvezzenek. Így juttatja trónra Náthán próféta, Dávid után Salamont, ki a kultuszvallás fundátora lett. A hagyományokhoz való ragaszkodásukat igazolja, hogy Sámuel ragaszkodik a *chérem* fenntartásához, hogy Náthán nem engedí Dávid templomépítését. (587—601. lk.). A próféták sorában legkiemelkedőbb *Illyés*. Baal ellen harcol Jáhve szolgálatában olyan hűséggel és kitartással, hogy Mózes mellé emelkedik nagyság tekintetében. Jáhve végleges győzelmét az ő küzdelme készíti elő. Az ország kettészakadása után működik. E szakadást előkészítette, sőt szükségessé tette a Salamon vallásos berendezkedése, amely valószínűleg a Mózesi vallás végpusztulásához vezetett volna. Illyés méltó munkatársa *Elizeus*. (601—617. l.)

Az íráspróféták működése kétirányú. Egyrészt fedi a nép bűneit és hirdetik Isten haragját, másrészt azonban a megtérést, a nép belső újjászületését munkálják. Közöttük időrendben első *Ámos*, a tekoai pásztor, ki Bétélben prófétál. Időrendben Hózeás, Ézsaiás, Mikeás, Zophonías, Náhum, Jeremiás, Ezékiel, Deutero-Ezsaiás következnek a fogságig. Fogság utánaiak: Haggeus, Zsakarías, Trito-Ezsaiás, Joel, Malakiás, Deutero és Trito-Zakarías. A fogság előtti nagy próféták nevéhez fűződik a történelem főleg emelkedett *universalis monotheizmus* kialakítása. Az őszövetségi vallás ezzel emel-

kedik fejlődése legmagasabb fokára. (618—686.)

A denteronomiumi reformtól (Kr. e. 622.) kezdve egy másik fejlődési folyamat észlelhető: a *judaizmus* kialakulása. A judaizmus „a régi kultusz-vallás törvényes gyermeke.” [686. l.] Kétféle fejlődési fokát lehet megkülönböztetni: 1] Kr. e. 622-200-ig és 2] 300-tól Jeruzsálem pusztulásáig, Kr. u. 70-ig. A kultusz s a törvény a fontos. Nem csoda, ha erre az időre esik *Esdrás* és társainak törvény kodifikáló munkálkodása, Ezzel szemben áll a *krónikás* szemlélete, kit az „Istenben bízó optimizmus” jellemez (694. l.), szemben a papi törvényben levő aszketikus szigorúsággal.

Külön fejezet jut a Zsoltárok kegyességének, valamint Izrael bölcsességirodalmának és Jób könyvének vallástörténeti ismertetésére. A zsol-tárkönyv az ixilium utáni templomi istentisztelet imádságoskönyve, ami azonban nem azt jelenti, mint a welihausemi iskola állította, hogy minden zsol-tár exilium utáni eredetű. A törvény szelleméből három zsol-tár táplálkozik: 1. XIX:8—15. és CXIX. A zsol-tárok többsége prófétai szelleméből táplálkozik. [694. l.] — A bölcsességirodalom általában régi keletű és jórészt Salamon korára vihető vissza — Jób könyve olyan problémát tárgyal, mely az exilium után vetődött fel. [697. l.] — A korai judaizmus univerzalizmusát két könyvecske tükrözi: *Ruth* és *Jónás* könyve. [698. l.] Ezzel végződik a kötet tárgyaló része.

A kötetben való könnyű és gyors tájékozódást a részletes index és tartalomjegyzék teszik lehetővé. A kötet kiegészítő része az *Eszenyi Lajos* theologus által rajzolt jób áttekintésű térkép, mely a tárgyalás folyamán említett helyeket tünteti fel a Földközi tengertől a Perzsa öbölíg, a Fekete tengertől Pelső-Egyiptomig,

A kötet e rövid ismertetése keretében is ki kell emelnünk, hogy minden egyes kérdéssel kapcsolatban a legrészletesebb és a legjobb irodalmi áttekintést nyújtja. Különös figyelemben részesíti a magyar irodalmat, s mintegy annak megbecsülésé-
sekpen még a kevésbé jelentős alkotásokat is megemlíti. Az irodalmi felsorolások kapcsán még azt is jelzi, ha az illető mű a debreceni kollégiumi nagykönyvtárban, vagy a debreceni tudományegyetem valamelyik szeminárium könyvtárában megtalálható. Ezzel jelentős segítséget nyújt azok számára, akik esetleg tovább érdeklődnek a részletekérdések után. — Sajtóhiba aránylag alig található. — A kiállítás megnyerő. — A kötetet legszívesebben a Parochiális Könyvtár sorozatában látnuk volna, amely így minden egyes lelkész kezébe jutva lehetővé teszi e ma már nélkülözhetetlen alapvető tudomány minden kérdésében való biztos tájékozódását. Szerző érdemét csak növeli, hogy az anyagi áldozatot is vállalta műve közrebocsátásánál.

A közölt anyaggal kapcsolatban kívánatosnak tartjuk a következők megemlítését. A sumír nyelvet az újabb kutatások eredményeként nem az ural-altai, hanem a kaukázusi nyelvek közé sorozzák. Ilyen irányban foglaltak állást a szak-tudósok az 1930. évi bécsi orientalista kongresszuson is. — Ninive esztének legújabb évszáma nem 607 [141. lap], hanem 612. — Ceakis elírás eredménye lehet, hogy a kultusz vallás fundatoraként a 601. lapon Sa'amon, a 686. lapon pedig Józsué említettik.

Ismertetésünk befejezéseként a legteljesebb elismeréssel és hálával kell adóznunk e nagyszerű munkéért, mely bizonyára hathatós tényező lesz a mai teológiai gondolkodás átalakításában.

Dr. Módos László.

Nagy József: Kálvin igehirdetése. „Református Világszemle” kiadása. 1938. 80 lap 8°.

Szerző dévai református lelkész, a kolozsvári theologia magántanára, a losonci theologia volt előadója Műve első fejezetében bemutatja, hogy milyen volt az igehirdetés Kálvin idejében. Amint a kultusz általában, úgy a prédikáció is a teljes lehangoltság állapotát mutatja. A templomi énekeket szerelmes nóták dallamára énekelik, a prédikációtól pedig szórakoztatást vártak. Ebből a sülyedségből emelte ki Kálvin a prédikációt, amikor minden mellétekintet mellőzésével az Igét hangsúlyozza és hirdeti (3-6 l.) A második fejezetből Kálvin igehirdetésének külső lefolyását ismerjük meg. Első prédikációját még Franciaországban mondja Noyon melletti faluban. Párisban már reformátori szellemű prédikációkat, biblia magyarázatokat tart 1549-ig keveset tudunk Kálvin igehirdetői munkásságáról. Az első időkben Genében nem prédikáló lelkész, hanem valóságosító lelkész. Prédikációi főrészt 1549-1560 közötti időkből maradtak reánk. Ezeknek száma mintegy 1200, melyek közül még 450 kiadatlan. Kb. 550 beszéde pedig elveszett. Ő maga nem írta le prédikációit, hanem gyorsírók jegyezték le. A Biblia könyveit elejétől végig magyarázta. Az ünnepekkel keveset foglalkozott. 1550-ben a tanács a vasárnap kivételével eltörölte az összes ünnepeket. Beszédeinek egy része már életemben megjelent nyomtatásban. A Bibliának több olyan könyve található, melyekről nem maradt fenn beszéde (János ev., Jelenések k., Római lev., közönséges levelek). (7-15. lap.) — A harmadik fejezet Kálvin képeit, hasonlatait tárgyalja, melyeket prédikációiban használt. Képei válogatottak s izlés jellemzi azokat. Képeit a katonai, jogászai, természeti, iskolai és családi életből veszi. (15-25. lap.) — A következő fejezet K. prédikációinak alap-gondolatait tárgyalja. Ezek: Isten ajándékai, a teremtő Isten és törvénye, a bűn, a váltság, az istenfogalom. (25-49. lap.) — A végső utal arra, hogy éppen a mai időkben meg kell találnunk az alkalmat, hogy K. prédikációi magyar nyelven is megszólalhassanak. K. saját szavai szerint is mindig a legnagyobb egyszerűsége törekedett, bár lett volna alkalma tudománya fitogtatására, de ez méltatlan az igehirdetéshez. (50-52. lap.) — Függelékül K. négy prédikációját kapuk magyar nyelven. Befejezi a művet az irodalmi felsorolása és a tartalomjegyzék.

A könyvnek e rövid áttekintése is mutatja, hogy Szerző szép, hasznos és élvezetes munkát ad kezünkbe. Sajnálattal állapítjuk meg azonban és a könyv határozott hiányának tartjuk, hogy nem ves tudomást D. Csikesz Sándor egyet. professzornak arról az átfogó, legmélyig ható pompás tanulmányáról, mely „Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei” címen a *Kálvin és a kálvinizmus*, Debrecen, 1936. kötet 235—274. lapján jelent meg. Ennek ismerete feltétlenül mélyítette és gazdagította volna a Szerző munkáját is. De ugyanígy megtalálta volna a teljes irodalmi felsorolást is, amire legalább is utalni kellett volna. Nem hagyhatjuk említés nélkül a sajtóhibák sokaságát, amit nem is próbálunk részletezni, mert lapokra terjedne. Ez igen zavarólag hat az olvasóra, de aligha írható a Szerző rovására, mivel a nyomdától nagy távolság, sőt országhatár választotta el. Végül: teljes mértékben helyeseljük Szerző óhaját, hogy K. prédikációi az igehirdetés mai korszakában feltétlenül szólaljanak meg magyar nyelven. De ezzel kapcsolatban azt is nyomtatékosan hangsúlyozandónak tartjuk, hogy pre-

dikációival egyidejűleg jelenjenek meg magyar nyelven exegetikai munkái is, mert míg amazok csak gyökértelen utánzásokra készíthetnek bárkit is, emezek éppen az ígében való gyökerezésük segítségével az ígéhirdetőt. Már pedig ez a fontosabb,

mert csakis ez tüntetheti el ígéhirdetésünkéből a tudományfilitogtatást, a körmönfont egyéni gondolatok álpolitikát, vagy éppen a szórakoztató feleségést, az üres semmitmondásokat.

Dr. Módos László.

TUDOMÁNYOS ÉLET.

Nagy Béla 1877—1939. Január hó 17-én tért meg Istenéhez hosszas szenvedés után. Több mint két évtizeden át működött a sárospataki teológiai akadémián, mint a systematika teológia professzora Tanulmányait Sárospatakon végezte. utána széniorrá s egyben segédtanárrá választották. Hosszabb ideig tartózkodott külföldön. Visszatérve az egri gyülekezetet gondozta. Innen hívta el professzoraul az ősi főiskola. Súlyos betegsége korán nyugalomba kényszerítette s megakadályozta tudományos munkássága további kifejtésében, igen nagy kárára tudományos irodalmunknak.

Dr. Schneller István 1847—1939. A magyar pedagógia e kiváló művelője január 23-án fejezte be földi pályafutását. Működését mint a pozsonyi ev. teológia tanára kezdte. 1895-ben már a kolozsvári egyetem professzora, 1920-tól a szegedi egyetemen működött nyugalombavonulásáig. A személyiség pedagógiájának hirdetője és buzgó munkása. Hosszú munkássága alatt generációkat nevelt, kik a tőle nyert drága értékeket gazdagon gyümölcsöztettek. Tanítványai a legnagyobb szeretettel emlegették és emlegetik az atyai szívű professzort, ami legfényesebben igazolja, hogy a személyiség pedagógiáját nemcsak hirdette, de gyakorolni is tudta.

D. Dr. Cordier, Leopold. 1887-1939 A debreceni Kollégium négyévszázados fennállása alkalmából az egész világ protestáns tudósai és egyházi vezetői közül a Kollégium fenntartó testületei harminchat kiváló férfit tiszteltek meg azzal, hogy őket a négyszázéves debreceni Kollégium tiszteletbeli egyházi főiskolai professzoraivá választották, s erről a határozatukról díszes kivitelű oklevelet készítettek. A tiszteletbeli professzori díszoklevelek kiosztása a Kollégium jubileumi ünnepség programjának egyik legfontosabb része. A jubileumi ünnepség 1938. október 4-i dátumát az akkori külpolitikai események letörölték. Az új időpont: 1939. június 29-30. fölé is agasztoán tornyosultak a fellegek.

A jubileum örömet gyászfényvel borítja be az a szomorú hír, hogy a harminchat tiszteletbeli egyházi főiskolai professzor közül egy, életkorra egyike a legiljabbabbnak, tudományos és egyházi érdemeire, hitvalló lelkületére egyike a legérdemesebbeknek: a Giesseni egyetem gyakorlati teológiai professzora, szívvel, lélekkel református érzületű tudós „kimetszett bélyege”: D. Dr. Cordier Leopold folyó évi március hó elsején, rövid betegeskedés után váratlanul elhunyt. Ő lett a debreceni négyszázéves Kollégium első jubileumi halottja.

Ősi hugenotta családból származik. Nála a reformátusság a történelmi múltban őseit ért mártíromság, üldöztetés, száműzetés és szenvedés folytán csontjaiba rekesztett tüzzé vált és keresztyén személyiségének éltető légköre lett. Egyik őse (Cordier Mathurin) Párisban Kálvinnak volt feled-

hetetlen tanító mestere, akihez a nagy Reformátor egynegyed század múlva is így ír: „Tanúságot akarok tenni az utókor előtt, — hogy — ha valamikor a világ valami hasznát veszi iratomnak tudja meg, miszerint részben Te vagy az, akinek azokat köszönheti”; s ez a tanítványi kegyelet hívja a genfi iskolához a reformátori hite miatt üldözött agg Cordiert. Azóta a Cordier család számtalan lelkipásztort, tudós professzort adott a református egyháznak.

Cordier Leopold született 1887-ben, július 14-én a pfalzi Landauban hugenotta ároni családból. Lelkész pályáját, mint katonai segédlelkész kezdte 1914-ben Kalsruhében. Majd református lelkész lett a Bádeni Eschelbronnban 1914-ben és a Maina melletti Frankfurtban 1917-ben. Az itteni kiváló működése elismerésül hívja meg 1922-ben az Elberfeldi gyülekezet lelkipásztorául. Gazdag eredményekre tekintő lelkipásztori működése mellett nem szűnik meg tudományos kutatásokat végezni és e nemű dolgozataival nemcsak a gyakorlati teológia, s ennek körén belül a valláspedagógia és hymnológia egyik leg többet ígérő művelője lett. 1910-ben jelenik meg első főbb dolgozata: *Vallásbölcsészeti főbb problémák Pestalozzinál*; majd 1914-ben követi: *A vallásos ifjúság nevelése Pestalozzinál*; 1915-ben: *Rousseau és kálvinizmusról* ir mélyreható tanulmányt. Az ifjúság nevelését szolgálja a *Tizparancsolatról* szóló magyarázata (1910). Mind e művei több kiadást értek. 1925-ben szerzi meg a teológiai licentiátust és egyben a gyakorlati teológiai tudományokból való habilitációt a bonni egyetem protestáns teológiai fakultásán, s mint elberfeldi lelkész szorgalmasan megírja bonni magántanári előadásait is. 1926-ban hívja meg a Giesseni egyetem a gyakorlati teológiai tanszékre, s ugyanez évben tiszteli meg a Bonni egyetem teológiai fakultása a honoris causa teológiai doctori címmel. Mélyreható tudományos kutatási eredményeképpen sorra jelennek meg alapvető művei: *Katholisch und Evangelisch*, 1924, *Hugenottenlieder*, 1925; *Evangelische Jugendkunde*, 2 kötet, 1925-26; *Not und Verheissung*, 1927; *Jugend und Gemeinde*, 1927; 1921 óta szerkesztője volt a „Christdeutsche Stimmen” című komoly evangéliumi folyóiratnak, úgyszintén szerkesztette a német hugenotta egy.ület történelmi folyóiratát. 1914-ben mozgalmat indított és annak eredménye képen Hohenzolm várát kibérelte és benne rendezte meg az első „Jugendburg”-ot, mint szünidei diák és ifjúsági üdülő telepet. 1927-ben alapította a kommunista és atheista irányzatokkal szemben a pozitív hitű „Christdeutscher Bundot.” amelyet nem szabad összetévesztetni az újabb „Deutschr Christen” mozgalommal amely utóbbi a német fajelmélet és a Rosenberg-fele mythus felé hajlik.

Halála pótolhatatlan veszteség a teológiai tudományosságra, különösen pedig a református valláspedagógiára és ifjúságnevelésre. Ő volt a német teológiai tudományosság összekötő tisztje a francia és schweizi francia-nyelvű protestantizmus felé. Szeretetteljes szívű egyénisége mindenkit

tisztelőjévé tetti, akivel csak érintkezett, Meleg érdeklődéssel fordult a magyar reformátusság felé is, s különösen érdekeltte az a probléma, hogy Kálvin zsolttárai miként hódították meg olyan mélységesen a magyar református egyszerű hívek lelkiéletét. Erre a problémára vonatkozólag többször intézett kérdést és folytatott megbeszélést e sorok írójával is, s óhajtott volna személyesen is tanulmányozni a magyar református kegyesség és liturgiális élet megnyilvánulásait éppen a debreceni ünnepekképpel kapcsolatban, de az Úr másképp végzett s aránylag fiatalon, 52 éves korában magához szelítette hűségese szolgáját

A négyszázados fennállását ünneplő debreceni Kollégium Isten akaratán megnyugvó lélekket és szívből gyászoló emlékezettel gondolt kiváló tiszteletbeli egyházi főiskolai tanárára, aki családi örökségképpen ugyanolyan négyszáz éves küzdelmes múltat mutathat fel, s a aki egész életében is ugyanazon hitbeli eszményekért küzdött.

D. Csikesz Sándor.

A losonci református theologia záróünnep.

A losonci theologia, mely 1925-től kezdve működött, f. évi január 25-én ünnepélyes keretek között zárta be kapuit. A záróbeszédet Sörös Béla püspök theol. igazgató mondotta. A volt növendékek az ősi theológiákon, főként Pápan, Sárospatakon és Debrecenben irakoztak be. A theologia munkásságát lapunk múlt számában ismertettük részletesen.

Sörös Béla losonci református püspököt Kormányzó úr Ófömlétsága a felsőház tagjává nevezte ki életfogytiglan.

Uj theológiai doktor. Márkus Jenő tatatóvárosi lelkész, theológiai akadémiai magántanár theológiai doktori s görögati tetti az egyháztörténelmi szakcsoportokból a debreceni tudományegyetem hittudományi karán „cum laude” fokozattal.

Theológiai tanári konferencia. Ez évben február 23—25. napjain a budapesti theológiai akadémia rendezte meg a konferenciát. A konferencián résztvettek a bpesti theol. akadémia professzorain kívül D. Csikesz Sándor, Dr. Kállay Kálmán, Dr. Makkai Sándor, Dr. Vasady Béla debreceni, Dr. Tóth Lajos, Dr. Pongrácz József, Dr. Tóth Endre, Dr. Trocsányi Dezső pápai, Dr. Zsiris József, Dr. Marton János, Dr. Mátyás Ernő, Dr. Szabó Zoltán és Dr. Nagy Barna sárospataki, Dr. Gönczy Lajos és Maksay Albert kolozsvári professzorok. Sörös Béla, Dr. Ravasz László, Dr. Révész Imre püspökök, valamint Bilkei Pap István nyug. professor szintén megjelentek a konferencián. A konferencián a következő előadások hangzottak el: Dr. Czeglédy Sándor a gyakorlati írásmagyarazatról, Dr. Marton János és Dr. Tóth Endre a lelkészképzésről a visszacsatolt Felvidékek kapcsolatban, Dr. Pongrácz József a külföldi tanulmányutak eredményesebbé tételéről, Dr. Trocsányi Dezső a modern nyelvek eredményesebb tanulásáról. Ugyancsak foglalkozott a konferencia az ötéves lelkészképzés kérdésével.

A 400 éves debreceni Kollégium tiszteletbeli professorai. A Tiszántúli Református Egyházkerület elhatározta, hogy a debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem református Hittudományi Kara tagjainak javaslatára a Kollégium tiszteletbeli egyházi főiskolai professorai sorába választja négyszáz éves jubileuma alkalmából a következő kiváló külföldi tudósokat, illetve vezető egyházi férfiakat:

1. D. Dr. H. W. Beyer: egyetemi professor.

Leipzig. A Gusztav Adolf Egyet. theológiai csoportjának vezetője. — 2. D. Dr. J. Bohatec: egyetemi professor. Wien. 3. D. Dr. H. Bornkamm: egyetemi professor. Leipzig. Az „Evangelischer Bund für Deutschland” elnöke. — 4. Dr. A. M. Brouwer: egyetemi professor. Utrecht. — 5. D. Dr. F. M. Th. Böhl: Egyetemi professor. Leiden. Vallástörténész és sémifilológus. — 6. Dr. E. Bruston: Főiskolai professor. Montpellier. 7. D. A. Lecerf: Lelkipásztor és professor. Paris. — 8. Dr. E. F. H. Clavier: Főiskolai professor. Montpellier. — 9. D. Dr. L. Cordier: Egyetemi professor. Giessen. Az ifjusági munka és az énekgyűgy legalaposabb ismerője. Hugenoita leszármazott. — Meghalt 10. D. W. A. Dekker: Lelkipásztor, Kirchenpräsident. Friesland Amagarság nagybarátja. Magyarul beszél. — 11. Rev. D. Dr. S. G. Duncan: Egyetemi professor. St. Andrews. — 12. D. Dr. H. Frick: Egyetemi professor. Marburg. — 13. D. Dr. G. Geissler: Leipzig. A Gusztav Adolf Egyet. volt főtitkára, a Németországban n. tanuló ifjuság, magyar diákok pártfogója. — 14. Dr. H. Gerber: Egyetemi jogi professor. Leipzig. A Gusztav Adolf Egyet. elnöke. — 15. D. Dr. M. Goguel: Paris. Egyetemi professor. A protestáns theológiai fakultás dékánja. — 16. Dr. S. Greijdanus: A Theológiai Főiskola tanára. Kampen. — 17. D. Dr. F. W. Grosheide: Amszterdam. A „Vrije Universiteit” theológiai fakultásának professzora. — 18. Dr. L. Th. Haitjema: Groningen. A „Rijksuniversiteit” theológiai fakultásának professzora. — 19. D. Dr. H. Hermelink: Eschenbach bei Göttingen. Lelkipásztor. Volt marburgi egyetemi professor. — 20. D. Dr. H. Hesse: Lelkipásztor. Wuppertal-Elberfeld. A német református Szövetség moderátora. — 21. D. Dr. A. Keller: Egyetemi professor. Genf. Az Oekumenisches Seminar igazgatója. — 22. D. Dr. C. J. Köpp: Egyetemi professor, Tartu. A szegedi egyetem tiszteletbeli doktora. — 23. H. H. Muanik: Lelkipásztor. Zwolle. A szigor református egyház egyik irányítója. Hollandiában. — 24. D. Dr. J. Pannier: Paris. A „Société de l'Histoire du Protestantisme Français” titkára. — 25. Principál Rev. D. Dr. Fr. J. Paul: Belfast. A „Presbyterian College” professzora. — 26. Dr. L. Perrier: Főiskolai professor. Montpellier. — 27. Dr. M. van Rhijn: Egyetemi professor. Utrecht. — 28. D. Dr. U. Richards: Főiskolai professor. Lancaster. USA. A Presbiteri Világszövetség v. elnöke. — 29. Jean de Saussure: Lelkipásztor. Genf. Kálvin kutató. — 30. D. Dr. H. Strohl: Strassburg. Egyetemi professor. — 31. Rev. D. Dr. G. T. Thomson: Egyetemi professor. Edinburgh. — 32. D. Dr. E. Thurneysen: Lelkipásztor és professor. Basel. — 33. Dr. C. van Til: Theológiai professor, Westminster Seminary. Philadelphia. — 34. Dr. jur. ing. L. Weisz: Egyháztörténet-kutató. Zürich. — 35. D. Dr. A. Zimmermann: Kantonális egyháztanácsos, Zürich. — 36. Dr. G. Zweremann: Superintendens és a főegyháztanács tagja. Wien

A 400 éves debreceni Kollégium bronzplakettjei. A debreceni Kollégiumi földszinti árkádjai alatt a 400 éves jubileum alkalmából huszonek bronz dombormű helyeztetett el, melyek a Kollégium egykori neves pártfogóit, tanárait, tanítóit örökítették meg. A domborművek, melyek ket Beck Odón Fülöp, Borberek Kovács Zoltán, Debreceni Tivadar, Medgyessy Ferenc, Nagy Sándor János, Pásztor János és Pátzay Pál művésze terveztek, a következő férfiakat ábrázolják a jelzett feliratokkal:

1. Szegedi Kiss István: 1505-1572. Reformátor, baranyai, majd alsódunamelléki püspök. — 2. Bethlen Gábor: 1580-1629. Erdélyi fejedelem, pártfogónk. — 3. I. Rákóczi György: 1593-1648. Erdélyi fejedelem, pártfogónk, tanszékalapítónk. — 4. Apafi Mihály: 1632-1690. Erdélyi fejedelem, pártfogónk, tanszékalapítónk. — 5. Maróthy György: 1715-1744. Deákunk, tanárunk, tantervűjítő, cantusalapító, mennyiségtan-író. — 6. Hatvani István: 1718-1786. Deákunk, tanárunk, természettudós, orvos-doktor, valláspedagógus. — 7. Domokos Lajos: 1728-1803. Deákunk, Curatorunk, debreceni főbíró. — 8. Sinay Miklós: 1730-1808. Deákunk, tanárunk, választott püspök, természettudós. — 9. Szikszay György: 1738-1803. Deákunk, debreceni lelképásztor, a „Keresztyéni tanítások...” szerzője. — 10. Kazinczy Ferenc: 1759-1831. Deákunk, a pápai főiskola-újraszervezője, s tanára. — 11. Mándi Márton István: 1760-1831. Deákunk, a pápai főiskola újraszervezője, s tanára. — 12. Budai Ézsaiás: 1766-1841. Deákunk, tanárunk,

püspökünk, tantervűjítő, göttingai h. c. th. doctor. — 13. Kerekes Ferenc: 1784-1850. Deákunk, tanárunk, kiváló paedagógus, matematikus. — 14. Péczeli József: 1789-1849. Deákunk, tanárunk, alapítványtevőnk. — 15. Török Pál: 1808-1883. Deákunk, dunamelléki püspök, a budapesti theol. akadémia alapítója. — 16. Lugossy József: 1812-1884. Deákunk, tanárunk, kiváló nyelvtudós. — 17. Jókai Mór: 1825-1904. A debreceni diákélet költői megörökítője. — 18. Révész Imre: 1826-1881. Deákunk, debreceni lelképásztor, történettudós, bécsi h. c. th. doctor. — 19. Baksay Sándor: 1832-1915. Dunamelléki püspök, a debreceni diákélet költői megörökítője, genfi h. c. th. doctor. — 20. Balogh Ferenc: 1836-1913. Deákunk, tanárunk, Kolégiumunk történeltrója, genfi h. c. th. doctor. — 21. Dégenfeld József gróf: 1847-1927. Egyházker. főgondnokunk, az egyetemmel alakulás egyik irányítója. h. c. th. és r. pol. doctora. — 22. Ady Endre: 1877-1919. Deákunk.

SZERKESZTŐ ÜZENETEI

Olvasóinkhoz. Köszöntés az első szavunk, — mindjárt az Isten iránti hálaadás után — kedves munkatársainkhoz és olvasóinkhoz az új ciklus kezdetén. Isten kegyelme ismét lehetővé tette, hogy két évfolyamot békességgel lezárjunk. A való körülmények között minden lehető megtettünk, szinte a lehetőségeket is megkíséreltük, hogy a tudomány szolgálata terén célkitűzéseinket megközelítsük, megvalósítsuk. Az ítélet nem a miénk. A miénk csak az alázatosan vállalt és végzett önzetlen szolgálat.

Az örök Isten kegyelmébe, segédelmébe bízva kezdjük az újabb 1939. és 1940. évekre terjedő ciklust is. Célkitűzéseink ugyanazok maradnak. Isten dicsőségét kívánjuk szolgálni s az egyházunkra bízott örök értékeket őrizni, biztosítani, terjeszteni a tudomány hatalmával is. Némi változás csak lapunk külső beosztásában történik azzal, hogy a pótfüzet rendszert megszüntetjük s a hosszabb tanulmányokat is ismét lapunk hasábjain közöljük.

Lapunk jelen számát szeretettel küldjük meg a visszacsatolt gyűlekezetek pásztorainak, őrállóinak is. Reménységünk és bizakodásunk, hogy most, amikor a szabadtársnak Istene megszüntette az egymástól elzáró határokat ebben a testvéri közösségben, ebben az áldozatos szolgálatban is egyek leszünk. Eddig is számtalanszor megkíséreltük a közösség kiépítését, de nem sikerült. Az elküldött lapeldmények közül alig egy-kettő jutott át a határon rendeltetési helyére, a többi vagy visszaérkezett, vagy egyszerűen eltűnt.

A folyóirat előfizetési árát, — bár okunk volna rá, — nem emeljük, úgy, hogy az évi előfizetési díj 9 (kilenc) pengő marad. Segédlelkészek, teológusok évi 6 (hat) pengő előfizetési díjért kapták a lapot. Az előfizetők sorába való jelentkezés két évi előfizetési kötelezettség-vállalást jelent tehát az újabb ciklusban az 1939. és 1940. évre tekintjük előfizetőnek azt is, aki a lapot megrendeli, valamint azt is, aki lapunkat elfogadja.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy lapunk az egyetlen magyar protestáns tudományos teológiai folyóirat, amit tovább folytatnunk is, de támogatásunkkal felkarolnunk is több, mint kötelességünk: becsületbeli ügyünk. Nemcsak a jelent szolgáljuk ezzel, de a jövődönnek is dolgozunk. Lehetünk szegények, bajokkal küzdők magunk és gyűlekezetünk egyaránt, de ez nem nyújt felmentést kötelezettségünk alól és nem hártja el rólunk felelőségünket. A magyar protestantizmus halálát jelentené, ha a tudomány fegyverét letenné kezéből.

Folyóiratunkat [továbbra is negyedévenként jelentetjük meg, a régi terjedelemben, tehát éventét cca. 16-20 ív nagy lexikon oktav terjedelemben.

Jelen számunkhoz csekklapot mellékelünk s kérjük annak felhasználásával a 1939. évre esedékes előfizetési díj szíves beküldését. Hátrálékos előfizetőinket pedig szeretettel kérjük tartozásaik rendezésére.

Lapunkat az új ciklus kezdetén olvasóink szeretetébe ajánljuk, reájuk, munkatársainkra, valamint ügyünkre a kegyelmes Isten gazdag áldását esedezzük.

Szerk

Kimutatás a Theologiai Szemle részére az 1938. évi XIV. évfolyam 4. számában a 274. oldalon közzétett kimutatás lezárása (1939. jan. 10.) óta érkezett pénzküldeményekről.

a) Az 53735. sz. „Theologiai Szemle szerkesztősége és kiadóhivatala Debrecen” c. csekkszámán a következő befizetések érkeztek:

Ref. gimnázium Tanári könyvtára Mezőtúr 9. Eggenberger féle könyvkereskedés Budapest 9. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja (Fővárosi nyilv. kár részére) 9. Hajdu Miklós Baktalóránt-háza 9. Ref. Horthy gimnázium Kisújszállás 9. Simon Ernő Dunapataj 9. Ref. Püspöki Hivatal Budapest 9. Gócza József Jászkisér 9. Méliusz könyvkereskedés Debrecen (Ref. Tanárképző Intézet és Egyetemi Egyháztörténelmi Szeminárium részére) 18. Dr. Pröhle Károly egyet. tanár Sopron 18. Ref. Egyház Kocsord 9. Dr. Pap László Budapest 5. Ref. Egyház Vámososzi 2. Kövér Pál Ziliz 9. Jakucs Sándor Balmazújváros 9. Ref. gimnázium igazgatósága Hajdunánás 4 50. Zászkaliczky Pál Fót 9. Ref. Egyház Tiszaföldvár 9. Ref. Egyház Békés 12. Nyíró Károly Pilismarót 13'16. Ref. gimnázium igazgatósága Debrecen 12. Dr. Kálmán Sándor Hajdubabás 9. Dr. Pekár Mihály egyet. tanár Pécs 9. Dr. Ravasz László püspök Budapest 9. Dr. Tomay Dezső Derecske 9. Berey József Újpest 9. Komjáthy Aladár Tárkány 9. Dr. Dezső László Pécs 9. Füle József Bicske 9. Ref. Egyház Révanyos 15 pengő.

b) A 41.357 sz. „Csikesz Sándor Debrecen” c. csekkszámán a következő befizetés érkezett:

Egyet. Ref. Jogakadémia Kecskemét 9 pengő.

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmáért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakzszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakfőúrból álló bizottság mond véleményét.
3. A Theologiai Szemlében megjelent minden cikk a *Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különlenyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25—50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Meg nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépekt, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára irt kéziratot fogadunk el előzetes megbírállásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbélyegezett s megcímezett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában megjelent művek:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P.
- Dr. Halmi János*: Aranyhárfá. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lev. oktáv lap. . . . Ára félbörkötésben 15 P.
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Otrokocsi Foris Ferenc* gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyosságot tevők ellen. 1679. Fordította *Dr. Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikész Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris Otrokociano V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab *Alexandro Csikész* collata: „*De Vita Francisci Foris Otrokociani*.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédkezései*, első kötete: *Czeglédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bibliai Lexicon*, *Csikész Sándor* kiadói előzsvával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben. 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikész Sándor*, egyetemi professzor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60— P. III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40— P. V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40— P. VII—VIII. évfolyam, 1931—32. év. Ára 40— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Új folyam. Szerkeszti: *Csikész Sándor* egyetemi professzor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12— P. XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9— P. XIII. évf. 1937. Ára 9— P. XIV. évf. 1938. Ára 9.— P.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

1938. téli menetrend.

Debrecen állomásról indul mikor, hova?

1.50 Püspökladány, 4.55 Nyirábrány, 5.02 Nyiregyháza—Szerencs—Miskolc. 5.08 Füzesabony, 5.20 Hajduböszörmény—Tiszalök, 5.45 Nyiregyháza, 6.01 Balmazújváros, 6.29 Nagykereki, 6.32 Püspökladány, **7.35 Bpest ny. p. u. gyors.** 7.40 Hajdunánás, 7.58 Nagyléta-Vértes, 8 Nyiregyháza—Szerencs, 8.10 Nyirábrány-Valea lui Mihai, 9.29 Derecske. **11.50 Bp ny. p. u. sebesvonat.** **11.53 Nyiregyháza gyors.** 12.10 Füzesabony, 12.27 Hajduböszörmény—Tiszalök, 12.30 Nyirábrány—Valea lui Mihai, 13.22 Bpest ny. p. u. 13.25 Nagyléta—Vértes, 14.27 Nyiregyháza—Szerencs, 14.30 Hajduböszörmény—Tiszalök, 14.32 Nyirábrány, 14.35 Nagykereki, 14.38 Balmazújváros, 15.26 Nyiregyháza *sinautó*, **17.11 Bpest ny. p. u. gyors.** 18.43 Nyirábrány, 18.48 Nyiregyháza—Szerencs, 18.58 Nagykereki, 19 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta-Vértes, 18.45 Tiszalök, **20.45 Bpest k.p.u. sinautó**, 21.36 Nyiregyháza, **22 Bpest ny. p. u.**

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

4.40 Bpest ny. p. u. 7.07 Nyirábrány, 7 Tiszalök-Hajduböszörmény, 7.10 Tiszafüred, 7.20 Nagykereki, 7.45 Nagyléta-Vértes, 7.27 Nyiregyháza, 7.30 Püspökladány, 7.55 Balmazújváros, 8.35 Tiszalök-Hajduböszörmény, 8.50 Püspökladány, Szerencs-Nyiregyháza, 10.13 Nagyléta-Vértes, 11.25 Hajdunánás, 11.26 Nyiregyháza-Szerencs, 11.35 Derecske, 11.36 Nyirábrány-Valea lui Mihai **11.46. Bpest ny. p. u. gyors.** 12.26 Füzesabony 13.52 Bpest ny. p. u. 14.15 Nagykereki, 14.26 Nyiregyháza, **15.24 Bpest keleti p. u. sinautó.** 15.37 Hajduböszörmény-Tiszalök, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány-Valea lui Mihai, 16-55 Nagyléta-Vértes, **17.04 Nyiregyháza gyors.** 18.25 Nagykereki **18.35 Bpest ny. p. u. gyors.** 18.39 Nyiregyháza, 20.08 Füzesabony, 20.42 Tiszalök-Hajduböszörmény, **20.43 Nyiregyháza sinautó**, 21.23 *Bpest ny. p. u. sebes*, 21.25 Nyirábrány, 21.35 Miskolc-Szerencs-Nyiregyháza.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 2. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
36. szám *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tanak az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
37. szám *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacSORAOSZTÁS Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
39. szám. *Dr. Ila Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: Az ígéhirdetés és a teológiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor*. 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcsellete. 108. lex. okt. lap. Ára 4.— P
43. szám. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. o. l. Ára: 4.— P.
44. szám. *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. o. l. Ára: 3,20 P.
45. szám. *Patay Lajos*: Kálvin valláspedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. szám *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő ifjúság telkigondozásának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. szám. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P
48. szám. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. szám. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin natása Erdélyre (XVI—XVII sz.). 12 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
50. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképevel. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
51. szám. *Nagy S. Béla*: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. 152 lex. o. l. Á. 5.— P.
52. szám. *Dr. Feigl József*: Kultura és kereszttyén világnézet. 24 lex. o. l. Ára 1.50 P.
53. szám. *Bartha Tibor*: Az Isten ígéje és ígéhirdetésünk. 62 lex. okt. lap. Ára: 2.50 P.
54. szám. *Tunyogi Csapó András*: Szemponatok az Ószövetség teológiai magyarázásához. 15 lex. okt. lap. Ára: 1.— P
55. szám. *Dr. Horkay László*: Böhm és a német idealizmus. 26 lex. okt. lap. Ára: 1.50 P
56. szám. *Pákozdy László*: Az istennevek hasznaiata a Bileam-perikopában. 8 lex. okt. lap. Ára: — 50 P
57. szám. *Luhács László*: Törvény és evangélium. Sajtó alatt.
58. szám. *Bodonhelyi József*: A superintendensi intézmény a skót református egyházban. 80 lex. oktáv lap. Ára: 3.50 P.
59. szám. *D. Dr. Schumann Fr. Károly*: Kijelentés és teremtés. 23. lex. okt. lap. Ára: 1.50 P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a ThSz. Kiadóhivatala utján is. (Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház mult századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollégiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára —.50 P.
4. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: Bíráló jegyzetek a kátétanítás újabb módszertanához. —.50 P.
5. szám. *Nagy Antal*: A Ref. egyh. törv. I. tc. 89. §-a szerinti „általános többség” értelmezése a zsinatpresbiteri elv világitásánál. Ára: —.50 P
6. szám. *Dr. N. Balogh Ernő*. Orvosok és a materialista világnézet. 16 lex. okt. lap. Ára: 1.— P
7. szám. *Tomay Dezső*: Az élmény lélektana és szerepe a nevelésben. (Különös tekintettel a cserkészetre.) 32 lex. okt. lap. Ára: 2.— P
8. szám. *Csendes József*: Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban. 32 lex. okt. lap. Ára: 2.— P
9. szám. *D. Csikesz Sándor*: A debreceni Kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázolata. 8. lap. Ára —.50 P.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XV.
Nr. 1.

Debrecen, 1939.
Ostern.

Redigiert von Universitäts-Professor ALEXANDER CSIKESZ Debrecen, Ungarn.
Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.
Subskriptionspreis pro Jahr Goldmark 10., Schw. Fr. 10.

Erscheint vierteljährlich. — Mit der Unterstützung des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Vereins

INHALT:

Das Wort: Das Erkennen des Willens unseres Herrn. *D. Alexander Csikesz*. S. 1—2.

Studien: *Ludvig Gál*: Die Predigt bei Stefan Geleji Katona. I. Teil S. 3—34.—*D. Dr. Emerich Révész*: Zum Briefwechsel zwischen Peter Melius und den böhmisch-mährischen Brüdern. S. 35—40.

Zeitschriftenschau: *Theologia*. Religionswissenschaftliche Zeitschrift 1938: Folge 1—4. und 1939: Folge 1. L. Módis. S. 40—42.

Auslandschau: *Kurt Galling*: Biblisches Reallexikon. 1937. L. Módis. S. 42. — *G. Weth*: Weltmission muss sein! *Eugen Horváth* S. 42.

Vaterländische Litaratur: *Dr. Zsigmond Varga*: Biblische Religionsgeschichte. 1938. L. Módis. S. 42—45. — *Josef Nagy*: Die Predigt bei Calvin, 1938. L. Módis. S. 45—46.

Wissenschaftliches Leben: *Béla Nagy 1877—1939*. — *Dr. Stefan Schneller 1847—1939*.

D. Dr. Cordier L. 1887—1939 S. 46. — Abschliessen des ref. theol. Seminars zu Lősonc. S. 46.—

Bischof *Béla Sőrös*, Mitglied des Oberhauses (Senator). S. 47. — Doctor der Theologie: *Eugen Márkus* S. 47. — Konferenz der Theologie-Professoren. S. 47. — Ehrenprofessoren des 400. jährigen Kollegiums in Debrecen S. 47. — Bronzenplakette des 400 jährigen Kollegiums in Debrecen S. 47. —

Post des Schriftleiters: An unsere Leser. Quittierung von Geldsendungen. S. 48. — Ankündigung der Staatseisenbahn.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volumen XV.
Number 1

Debrecen, 1939.
Easter.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.
Chief-contributors Emerich Révész University-professor and John Deák University-professor.
Subscription price 10 s. or 3 Dollars.
Threemonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers

CONTENTS:

The Wort: *D. A. Csikesz*: To know the will of our Lord. pp. 1—2.

Essays: *L. Gál*: The preaching of István Geleji Katona. I, pp. 3—34 *D. Dr. E. Révész*: Notes on the correspondence of Péter Méliusz and the Bohemian-Moravian Brothers. pp. 35—40.

Review of Reviews: pp. 40—42. — **Foreign Review:** pp. 42. — **Home Literature:** pp. 42—46. —

Scientific Life: pp. 46—48. — **Editorial Messages:** p. 48.

REVUE DE THÉOLOGIE

XV. Année.
No. 1.

Debrecen 1939.
Paques.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université, Debrecen, Hongrie.
Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Emerich Révész, professeur d'université.
Abonnement 10 francs suisses par an.
Paraissant tous les 3 mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformées de Hongrie.

SOMMAIRE:

La Parole: *D. A. Csikesz*: Apprendre la volonté de notre Seigneur. pp. 1—2. **Études:** *L. Gál*: La prédication de István Geleji Katona. I. pp. 3—34. — *Dr. E. Révész*: Quelques notes sur l'échange de lettre entre Péter Méliusz et les frères tchèques-moraves pp. 35—40.

Revue de Revues: pp. 40—42. — **Littérature étrangère:** pp. 42. — **Littérature hongroise:** pp. 42—46. — **Vie scientifique:** pp. 46—48. — **Editorial:** p. 48.

THEOLOGIAI SZEMLE

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.

SZERKESZTŐ:
CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM:

Az Ige: Kétféle fájdalom: A megváltó szeretet. *Geleji Katona István.* 49—50. lap.

Tanulmányok: *Gál Lajos:* Geleji Katona István ígéhirdetése. (Folytatás). 51—178. lap — *Zoványi Jenő;* Patay K. István. 178—180. lap,

Folyóiratok szemléje: Archiv für evangelisches Kirchenrecht. 1938. *Dr. Kálmán Sándor.* 180—81. lap.

Külföldi szemle: Torczyner, H.: The Lachish letters. 1938. *Pap László.* 181. lap.

Hazai irodalom: *Szilády Jenő:* A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom 1518—1711. 1939.

Csikész Sándor. 182—183. lap. — *Dr. Sőregi János:* Dr. Ecsedi István. 1937. Cs. S. 183. l.

Dr. Marton János: Nagy Béla. Emléklapok. 1939. Cs. S. 183. lap.

Tudományos élet: **D. Dr. Albrecht, Otto 1855—1939** 183. lap. — **Rev. D. D. Pater-**

son, w. P. 1860—1939. 183. lap. — **Dr. Tóth Tihamér 1889—1939** 184. lap. — Uj evangé-

likus püspök: Túróczy Zoltán; Dr. Balogh Jenő kitüntetése; Dr. Kovács Sándor püspök jubileuma; Valláspedagógiai konferencia; A debreceni Kollégium jubileumi ünnepségeinek elhatalasztása; Jubileumi egyházzenei hangverseny; Reformátori szobrok leleplezése; Uj theologiai doktorok; A 400 éves debreceni Kollégium emléktáblája. 184. lap.

Szerkesztő üzenetei: 184. Nyugtázások. — Máv. hirdetés.

E SZÁM ÁRA ÖT PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ' S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGIUM

MEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZEGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGIAI TANULMANYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tártós fűzésben

1. szám. *Bányay Lajos*: „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor*: Magyar református katekézisdokumentumok. Vallás- és neveléstudományi tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás- és neveléstudományi módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marion János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazar Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. *Az Orsz. Ref. Lelkész-Egyesület* határozata. 24 lex. oktáv lap, petit, szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Karoly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth Károlytól*? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezeti Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-közvetítő statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személymutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „Uj-Sálem”-Mozgalom. Adalék az újabbkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szektákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai teológia a főiskolai teológiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soós Béla*: *Zwingli* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy beszélgetés Zwingli-életrajzból. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája a „Negyedik Nemes Igazság” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a teológiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjúság lélektana és az ifjúság lelki gondozása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr. Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban; reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr. Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinationőről és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr. Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és táblázat paradigma. Ára 6.—
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és *Conrath* útutatója. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A teológia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. 17 lex. oktáv lap. Ára 1'20 P.

Az Ige.

Kétféle fájdalom: A megváltó szeretet.¹

— Részlet Geleji Katona István egyik latin prédikációjából. —

Alapige: Luk. 15:1-10.

Nem elég megismerni a bűnöket, de szükséges azok feletti lelki bánat és szomorúság is. A szomorúság pedig lelki: valahányszor az ember megretten bűnének megismerésétől, egész lelkével fájlalja, hogy megbántotta az Istent, az oly jó és kegyelmes atyát.

Ez a szomorúság tehát először nyilván a bűnnek ama megismeréséből és a bűnnel szembeni isteni harag meggondolásából bűnbánatra indít, mert midőn igen tetszenek valakinek a testiség bűnei és azokban természet szerint gyönyörködik, sohasem szomorkodik azok miatt, míg át nem látja undok voltukat és nem érzi bensejében Istennek ezekre haragvó neheztelését.

Az istentelenek és latrok is megismerik ugyan bűneiket, azonban anélkül, hogy miattuk szomorkodnának. sőt még inkább vigadoznak; oly annyira nem szomorkodhatnak a gonoszságok, vétkek miatt, mint ahogy képtelenek voltak azokat el nem követni.

Szomorkodnak ugyan ezek is a vétkek miatt, ha azokat megjegyzik, különösen feltárják, na persze ezeknek a büntetésük miatt; ez ez, amelyet világ szerinti fájdalomnak, vagy szomorúságnak nevezünk; ilyen volt a Kainé, Ezsaué, Saulé, Júdásé és más hasonlóké (II. Kor. 7:10). De a hívők és Istennek választottai szomorkodnak elkövetett bűneiken nemcsak azért, mert érettük meg kell lakolniok, hanem azért, mert bűneikkel a hozzájuk mindig oly jószágos atyát, annyiszor vakmerő bátorsággal megbántották. Aki pedig rajtuk úgy mag sokasította jóakarátát, őket teremtette, születésüktől fogva gondozta, megtartotta, fia által a Krisztus által bűnöktől, a haláltól és az örök kárhozattól megszabadította; ezt a másodikat nevezi ugyanott az apostol az Isten szerinti fájdalomnak, szomorúságnak.

Ilyen szomorúság töltötte be a tékozló fiút bűneinek megismerése által; nem azért szomorkodik felettük, mert tovább nem pazarolhat, nem paráználkodhatik és nem művelhet más mondhatatlanul gonosz dolgokat, hanem mert érzületében maga reájött arra, hogy mennyire kegyetlen volt ő a hozzá annyira kegyes és jószágos atyjához, akitől szilajul kikövetelte vagyonrészét és azt elhozva, elköltötte. És végezetre ez a szomorúság tetszik magának az Istennek, amelyet olyan sokszor az írásek szerint kíván az övéitől.² Ezt teszi az elhivatott Dávid király és próféta, mert ez kedves az Istennek áldozat helyett.³ Így szól a legfelségesebb Úr! Ez a fájdalom engesztelte meg a haragvó Istent, a niniveiek iránt is.⁴

Bánkódjunk tehát bűneink miatt és szomorkodjunk áhitatosan, buzdúljon lelkünk igaz és nem képmutató bánatra és szomorúságra.

Mert a vétkezés megszokásából való bolondozás és vigadozás, testi gyönyörúségek élvezete, felette veszélyes és elítélendő. Annakokáért meg kell siratnunk azoknak a kétségbeesett vakmerőségüket és szentségtelenségüket, akik a magukhoz hasonlóknak nagy gyönyörúséggel és édes nevetéssel meszlik el erkölcstelen viszonyaikat, dobzódásaikat és más fiatalkori bűneiket. Bizonyára rossz jel és rosszra mutató a bűnök között, a válogatott vétkek feletti örvendezés; olyan ez, mint a hagyománybetegségben a nevetés. Ebből azonban világosan megítélhetjük, az ilyenek nem bánták meg magukat, semmit sem félük az Istent, haragja nem rémíti meg őket, valóban reájuk illik, amit Pál a prófányokra vonatkozólag kijelent.⁵ Bizonyára még most is nem másunnan születik sokakban a bűnös szabadság, minthogy ők maguk nem hiszik el, hogy van Isten, Akit bűneikkel megbántanak és Aki

¹ Geleji Katona István II. Praeonium Evangelicum latin prédikációjából részlet (151-152, 160 l. befejezése); fordította: Gál Lajos lelkipásztor.

² Jóél 2:13. rev. ford. szerint: „Szíveteket szaggassátok meg, ne ruháitokat, úgy térjete meg az Úrhoz, a ti Istenetekhez.”

³ Ll. zs. 19. v. rev. ford. sz.: „Isten előtt kedves áldozatok: a töredelmes lélek; a töredelmes és bűnbánó szívet oh Isten nem vedet te meg.”; Es. 66:2. rev. ford. sz.: „Hanem arra tekintek én, aki szegény és megtörött lelkű, és akit beszédemet rettegi.”

⁴ Jónás 3:5. rev. ford. sz.: „A niniveiek pedig hívének Istenben, és böjtöt hirdetének, és nagyjaiktól fogva kicsinyeikig zsákba öltözének.”

⁵ Efez. 4:19. rev. ford. sz.: „Így erkölcsi érzés nélkül, önmagukat... adták, minden tisztátlanságnak.”

ellenük fordul igen súlyos büntetésével; ezért közülök akármelyik nyugodtan megjegyzi, hogy semmit sem törődik az Istennel, nem ijeszti őket semmiféle emberi büntetésnek a félelme.

Pedig mindig készenállnak rendelkezésünkre a legnagyobb bizonyítékok, amelyek bennünket figyelmeztetnek Istennek a bűnök iránti haragjára és azoknak megbüntetésére. Ezen bizonyítékok felett mindenek felett nyilvánvaló és a legrettenetesebb az, hogy az Isten az ő egyszülött fiát is szörnyű halálra adta mások bűneiért. Kicsoda tehát az, aki vagy szemet húnyhatna bűnei felett, vagy azt hihetné, hogy őt majd kedvezőbben fogja megítélni az Isten, Aki akarta, hogy az ő szeretett és egyszülött fiát is keresztre feszítsék, a legiszonyubb fájdalommal emésszék, a legkegyetlenebb emberi szidalmakkal gyalázzák és végül két gonosztevő között meghaljon, hogy az ő méltó áldozatával kien-gesztelődhessék? Bizonyára, akik ezt az egy bizonyítékot nem immel-ámmal hányják-vetik meg maguk között, könnyen nem gondolkodhatnak a véikekről, hanem meg fognak ijedni az Istennek kemény haragjától és őszinte lélek szerinti fájdalom fogja betölteni szívöket.

Sőt azzal, hogy valaki igazán és valóban megtért, még nem lesz egészen tökéletessé, hanem igaz hitvallástétel és abban való megerősítés után is, a Krisztus érdemében vetett bizalommal kell járulnia a kegyelmes és könyörülő Istenhez: mert különben a bűnöknek megisméréséből nem származik lelkiismereti béke és csendesség, hanem a legvégső kétségbeesés.

Könyörögjünk alázatosan az Istenhez, hogy megtartson minket a hitben és tévelygő világban, mint Lótót a Sodomabeliek, Józsefet az Aegyptomiak, Dánielt és három ifjú társát — Sidrach, Misach és Abednegót — a Babyloniak között, minden veszedelemtől és halálos vétektől; bár testileg velük együtt éljünk, de érzésben és lelkileg távol legyünk tőlük; míg végül a halál által közülük távozunk és átköltözünk ama boldog mennyei közösségbe, amelybe többé nem fogadnak be semmiféle hitetlen, gonosztevő, rút lelkiismeretű, egyháztól elszakadtat, hanem egyedül csak azokat, a kiket Jézus Krisztus megigazitott, megszentelt és a mennyei igazságban megvilágított.

Az Atya Isten szent fiáért a Jézus Krisztusért, ezen boldog, megszentelt és meg nem szentség-telenítetteknek közösségébe társaikul és velük egy állapotuakká tesz bennünket, a kegyesekkel ve-gyesen, elegy-belegy élő hitetlenek közül, áldott halállal való kimenetelünk után, Akié legyen minden hatalom, dicséret, dicsőség, örökkön örökké, Amen.

Geleji Katona István ígéhirdetése.

Írta: **Gál Lajos** református lelkipásztor, Budapest.

(Folytatás)

Geleji Katona István bibliája.

1. Micsoda bibliából prédikált Geleji Katona István.

Alábbiakban megállapítjuk, hogy maga fordította textusait. Így ezeknek gyűjteményéből adunk részleges magyar bibliafordítást is.

Latin prédikációi textusait is maga fordította latinra. Ezekből nem adunk egy részleges bibliafordítást, azonban részletesen foglalkozunk vele, összehasonlító bibliai tanulmányunkban, az alábbi egyik részben.

Az I. V. T. egyik prédikációjában²¹³ idevonatkozólag tett nyilatkozatából, — mint látni fogjuk — világosan megállapíthatjuk, hogy maga fordította textusait az eredeti zsidó és görög szöveg alapján és nagy körültekintéssel megnézte az idegen „exemplarokat,” azonban mindvégig egyéni maradt. Különös hatással volt reá Béza latin fordítása, ami a latin szövegénél kimutatható. Míg Szenczi Molnár Albert inkább Tremelliust követte, addig Geleji Katona István bár megtekintette Tremelliust is, de ő Bézát követi. Egyébképpen mindig egyéni marad.

Említett prédikációjában kétséget kizárólag mondja a következőket: „A' Vulgata versionak authoritasára, hogy azon mi semmit tsak egy köröm feketényit sem adunk; bötsület adassék annak a' bizott urunknak, a' ki fordította. Nem vagyunk mi sem egy más versiohoz köttettek, hanem egyedül tsak az igaz görög textushoz az Uj Testamentumban, az Sidóhoz az O-ban: és szabad a' Deák exemplarokat meg vetnünk, valamennyiszer ők a' kút-fő mellől el mennek, az az, az autenticus textusval nem egyeznek. Ő magok-is a' ravaszok, a' mi ellenkezőink, mikoron a' fordításban valamit ő ellenök lenni látnak, melly nem szintén egygyezne az eredet szerént való bötüvel, ottan a' kút-főre provocálnak.”

A Vulgata mellett az Erasmus-féle fordításra vonatkozólag is nyilatkozik ugyanott a következőkben: „Az Erasmus autoritasan-is itt ez aránt tsak anyit adunk, a' menyit a' Vulgata version, az az, egy mákszemnit sem. Tudjuk Erasmus melly habozo elméjü ember lött légyen a hitnek ágazatiban, és melly vak-merőképpen vesztegetett légyen sok világos irásokat meg. A nagy tudomány őtet sok helyeken bolondoskodtatta.”

Mint említettük, Geleji Katona István megnézi a különböző „exemplarokat” és úgy fordítja saját véleménye szerint az „autenticus” textust, a görög vagy zsidó szöveget. Idevonatkozólag is lássunk néhány idézetet az I. V. T.-ből.

A Tremellius latin fordítására hivatkozik²¹⁴ I. Timót. III. 16. fordításánál: „És nyilvánvalóval kegyességnek nagy titka ez...” fordítja ő, de azt mondja, hogy: „...Némelyek a mi hitünknek titkának is fordítják, de nem a' betü szerént, mert a' textusban *εὐσεβεία*, pietas vagyon, avagy justitia, mint Tremellius fordítja.” Hasonlóképpen az I. Mózes XLIX: 16 ban Silóh szó fordításánál: „A Silóh anyit tézen a Sidó nyelvben, mint ő fia, a mint némelyek ugyan úgy is fordítják, mint a Tremellius és a' Junius is.”²¹⁵

Így azután előfordult, hogy a Vulgata is megfelelőnek tartotta, hivatkozik is erre Lukács II.: 13, 14. vers fordításánál:²¹⁶ „Némelyek így fordítják: a' jo akaratu emberekben, avagy a' jo akaratnak emberiben; mint a vulgatus interpres is, melyet javal Piscator-is”. Ehhez fűzött véleményében útal Béza Tódor reformátor bibliafordítóira is, akinek latin szövegét leginkább követi: „Nem ellenkezik semmit, sőt igen egygyez az igazsággal e fordítás-is, mivel némely régi exemplarokban mind Görögökben, s mind Deákokban úgy-is olvastatik, mint Béza-is bizonyítja. „Hasonlóképen Eféz. IV.: 26-34 ben a „harag” szó fordításánál hivatkozik Bézára:²¹⁷ A mint Béza is fordítja; super exacerbatione, a ti busulástokon, avagy neki keseredetségeken, dúlástokon, fulástokon.” Jellemző azonban az előbb említett független fordítására, hogy ezt is a különböző értelmezések mellett mégis a saját megítélése szerint fordítja: „haragosságtokon”-szóval.

²¹³ 159-160. lap.

²¹⁴ I. V. T. 148. lap.

²¹⁵ U. o. 717. lap.

²¹⁶ U. o. 579. lap.

²¹⁷ U. o. 941. lap.

Hivatkozik zsidó rabbikra is, amiből látszik, hogy a LXX. mellett figyelembe veszi ezeknek a fordítását, véleményét is ; pl. az előbb említett Silóh szó fordításánál, — mint mondja — : „javalja ezt a' jegyzést G. Aben Esra -- is, aki ennek a' szónak különb-különb jegyzéseit számlálván elől, végre avval rekeszti bé, avagy, úgymond, végezetre Silóh azt teszi, hogy Beno, ő fia.”²¹⁸ Hogy azután itt is egyéni megítélés szerint fordítja, igazolja további álláspontja : „Jegyez ugyan ezen szöveg csendet, békességést-is, de itt minden környül-állások úgy kívánják, hogy ezt jegyezze . . . akarám ez közönségesb olvasást meg-tartani, és ezeket az ígéket . . .” és fordítja : „az emberekhez jó akarat.”²¹⁹

A zsidó nyelvű fordítások említett vizsgálatára még álljon itt a következő példa. A szóbanlevő Silóh kérdéssel kapcsolatban teszi fel a kérdést²²⁰ : „Kit ért vallyon rajta a Patriarcha ? Nem egygyezhetnek, úgy vagyon, szintén meg rajta a' Rabbínusok, de az értelmesebbek, és a' régiebbek, mind a' Sidók, s mind a' Chaldaeusok közzül, inkább mind a Messiás Christusra magyarázzák, úgy-mint a' Zohár Cabalisterum, a Thálmudisták, és a Targum Jerosolymitanum, melly így fordítja : Míg nem el-jövend a' Silóh, az az, az üdö-ig, a' míg el-jövend a Christus. De főv képpen a' Jonathán és az Onkelos Chaldaeus Paraphrastések, az az a' Sidó bibliák Chaldaei nyelvre, magyarázatnak okáért bővebb szövvvel fordítók, eben az értelemben meg-egygyeznek ; mert a' Jonathán így fordítja : Míg nem el-jövend a' Messiás király, az ő kis fia. Az Onkelos pedig így : Míg nem el-jövend a' Messiás. Egygyez ezekvel ama régi könyv-is, a' mellyet Bereschit-Rabbanak intitulálnak, mert aban-is így irattatik : A Silóh. a Messiás Christus, úgy mond. De még az ujjabbak is némelyek ere az értelemre térnek, és a' Silóht hasonló-képpen a Messiásra magyarázzák, mint a, Rabbi Salamon, Kihin, Beohai, és többek.”

Hivatkozik a LXX.-re is : „Mert a LXX. görög böltsek, a' jegyzés szerént való szollást tulajdon képpen fordítják: nem fogy el, úgy mondanak, a fejedelem, a Judából.”²²¹

A Syr fordítást is figyelembe veszi egyes esetekben ; így Eféz. IV : 20—24.-ben a „lélek” magyarázatánál : „ . . . a Syrus interpres, a ki az Uj Testamentumot Syriai nyelvre fordította (—magyarázza t. i.—), hogy ez légyen az értelme : Ujjíttasatok meg a ti elméitekben, Szent Lélek által.”²²²

Általában nagy nyelvtudást kívánt a kiválóbb ígéhirdetőtől, anyanyelvén kívül még hármat és pedig : zsidó, görög és latin nyelvtudást. Ez biztosítja részére, hogy eredetiben olvashassa a bibliát és latinul elolvashassa az egyházatyák írásmagyarázatait, melyek nélkül sok bibliai helyet nem magyarázhat helyesen. A III. V. T.²²³-ban állapítja meg ezeket a fontos kellékeket, melyek egyszersmind kétségbevonhatatlanul igazolják a már elmondottakkal együttesen, hogy eredetiből fordította textusait, bibliai idézeteit. Álljon itt ezen nagyfontosságú kijelentése : „Az egy helyben való tanítás, Doctorság, Prédikátorság, vagy Pásztorlás, még is talán meg-lehet imígy amúgy egy nyelvnek segítsége által is, de az Apostolság semmi képpen nem lehetett; mert éretlen nyelven az idegen nemzetiségeknek beszélni tsak annyi lött-volna, mint malomban hegedülni, avagy süketnek mesét beszélni.

Ahonnán meg-tetszik, melly szükséges és egyszersmind drágalátos ajándékja légyen az Istennek az Ekklesiában a' nyelveknek tudatások. Nyilvánággval aki boldogul és éppületvel akar az Ekklesiában, vagy Académiában, és Scholában szolgálnia, legalább négy nyelveket, szükség annak tudnia, a Sidot, tudni illik, a Görögöt, a Deákot, és a' maga született nyelvét ; mert ha Sidot semmitsem tud, az Ov Testamentumot nem tudja igazán magyaráznia, sőt volta-képpen maga-is meg nem ért-heti, holott sok Sido ígéknek terhes jegyzések más nyelven soha olyan hatoson és jegyzősen ki nem bötüztethetnek ; . . . Hasonló-képpen a görög nyelvben való tudóság nélkül az új Testamentumnak értelmére senki nem juthat ; mert noha Deákul, és egyéb nyelvekre megfordítottatott ugyan, de nem olly fontoson és hatoson, mint az original-ban vagyon ; *Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae.* Ha . . . Deáktalan, a

²¹⁸ U. o. 717. lap.

²¹⁹ U. o.

²²⁰ U. o. 717-718. l.

²²¹ U. o. 721. lap.

²²² U. o. 912. lap.

²²³ III. V. T. 427-428. l.

tudos Patereknek, és Doctoroknak commentariusikat, a magyarázatikat nem érti, azok nélkül pedig nem minden érkezik reá, hogy a maga fejtől minden írás-béli helyeket meg-értsen."

2. Milyen szöveg alapján fordított Geleji Katona István és milyen értékű a fordítása ?

Nestle²²⁴ szerint a „K” Koine kódex képezte az alapját az 1633.-i úgynevezett Elsevir nyomtatott szövegnek, a Textus Receptusnak. Ennek korábbi használatát Erasmusnál is látjuk és így Luther Márton is használta.

Megemlíti a chódex Beze Cantabrigiensist (evangéliumok és a cselekedetek könyve) is.

A szöveg (textus)-kritikai tudomány szempontjából Geleji Katona István szövegét inkább bírálhatjuk, mint pontosan meg tudnók jelölni azt a szöveget, amelyet ő „autenticus”-nak nevezett. A Textus Receptus kezében lehetett, de nagy a valószínűség, hogy a Béza-féle görög szöveget használta az újtestamentumi- és különös tekintettel volt a LXX-ra az ószövetségi zsidó szöveg fordításánál.

I. Szövegkritikai értékelési szempontok.

Miután textus-kritikai és magyarnyelvű bibliafordítása értékelése szempontjából is bírálat tárgyává kívánjuk tenni magyar bibliafordítását: Ezért mielőtt e kétféle szempontból összefüggőleg tárgyalnók, reá kell mutatnunk azokra a kritikai szempontokra is, amelyeket Káldi György 1626-ban megjelent római katolikus első magyar nyelvű teljes bibliafordításának oktató intésében sorol föl, az 1590-ben Vizsolyban megjelent első református Károli Gáspár-féle magyar teljes bibliafordítással szemben.²²⁵

A) *Elvi eltérésekre* mutat reá, a biblia általános olvasása és így használata fölött. A bibliának a protestánsok által kötelező általános olvasásával szemben vitatja, hogy ezt az Isten nem is akarta, mert ha akarta volna, akkor úgy adta volna, hogy mindenki olvassa, pedig közel másfél évezreden keresztül csak egyesek olvasták. De nem is szükséges, mert vannak az Istennek más üdvöszközei is, amelyeket felhasznál az emberek üdvözítésére. Ezért nem volt szükséges a bibliának magyar nyelvre lefordítása; bár azt is vitatja, hogy a reformátusok foglalkoztak volna ezzel először, mert ő „látta” már Károli fordítása előtt is, ha nem is az egész, de a bibliának nagy részét római katolikus részről magyar nyelvre lefordítva. Viszont mégis, mivel a Károli fordítását használták a magyar katolikusok is, szükségesnek tartotta, hogy a Vulgata alapján lefordítsa és így igyekezik bebizonyítani a Károli-féle bibliának fordítási hibáit.

B) *Gyakorlati szempontból* a következő főbb szempontok szerint bírálja az első teljes református bibliafordítást.

a) *A szöveg (textus)*. Károli Gáspár, valamint Szenczi Molnár Albert nem nevezik meg pontosan, hogy milyen bibliai kódex, szöveg alapján dolgoznak, hanem kijelentik: „nem kötelezik magukat a Vulgatahoz, hanem követnek sok jámbor tudós embert és azoknak fordítását, a 70 magyarázóknak görög nyelven való fordítá-

²²⁴ D. Ervin Nestle: *Novum testamentum Graece et latine, editio undecima*. Stuttgart 1932. Bevezetésében ismerteti a bibliai kódexeket és a textus-kritikai tudományos kutatásnak legutóbbi időkig elért eredményeit. Itt állapítja meg, hogy a 19. századnak munkája alatt az újtestamentumi textus lényegében változatlanul fennmaradt, egyébképen a legutóbbi századnak a kutatása sem vezetett az újtestamentumnak általánosan elismert textusához. Csak a textus olvasási módjára nézve a görög szövegen alkalmaztak bizonyos jelvényeket (zárjelek, vonalak stb.); továbbá a textus tárgyi értelmére nézve, ahol addig megfelelő írásjelek, pontok nem voltak; a vers kezdeteket is egyes helyeken észrevehetőség céljából megjelölték és átvizsgálták a textusnak értelem szerint való beosztását is.

²²⁵ Káldi György nagyszombati jezsuita Bécsben 1626-ban kiadott bibliájában: „Oktató intés, melyből a keresztyén ember könnyen ítéletet tehet a magyar nyelven íratott Kálvinisták Bibliájáról, melyet elsőben Károli Gáspár gönci prédikátor Magyarországon Visolyban, az-után Molnár Albert Németországban Hannoviában nyomtatott: és észbe veheti, ha az, igaz szent biblia-e vagy nem.”

sát.²²⁶ Követik Franciscus Vatablus római katolikus párisi akadémiai tanárt,²²⁷ Pagninust, Tremelliust.²²⁸

Ezért mondja Káldi: Mit válogat benne, mint a vad körtvéiben?²²⁹ Ha pedig mind hibázik: „Ki tette Károlit oly hatalmas tudos emberek bírójává, hogy ő megítélje az ő fordításával, ki értette légyen jól vagy gonoszul az Írást?²³⁰ Továbbá: „Avagy miért nem jegyezte fel mindenütt azt hol követett? És azzal megmutatta ítéletit. De nem akar egy úton járni, hogy fel ne nyomozhatnák.”²³¹ A Sz. Molnár A.-nál említett Tiguri bibliáról mondja: „ismeretlen a fordítója, nem alázatosságból, hanem hogy ne ismerjék meg, mint az állatot szőréről.”²³²

Megállapítja Káldi, hogy az eredeti görög és zsidó biblia fogatkozás nélkül való volt, valamint a régi latin is, de „az íróknak tudatlansága, s tunyasága vagy a tévelygőknek álnoksága és gonoszsága miatt” később megzavarodott. Akik tehát elhagyták az anyaszentegyház által hitelesnek nyilvánított Vulgata latin fordítást, azok zavaros forrásokra találhatnak. Így aztán nem egyeznek egymással azok a bibliák sem, amelyeket azokon a nyelveken írtak és fogatkozások vannak bennök.²³³

Elismeri, hogy az eredeti nyelven való írást lehet kutatni és törekedni a jobb fordításra, hozzátézi azonban — és ezzel teljesen értékteleníti tudományosnak tetsző álláspontját—: „Csak az anyaszentegyház mondhatja meg, hogy kinek a fordítása legyen az igaz.”

Ítéleteit így foglalja össze: Jobb lett volna, ha a Vulgata követi Károlit, „mert ahol módja volt, valóban elpártolt tőle, nem gátolta meg hogy az újítók közül találtak, akik a Vulgata Edítiót igazán megdicsérték.”²³⁴

b) *Kifogásolja a glosszákat*: melyeket később Szenczi Molnár Albert kiadásában el is hagyott. Azt mondja Az „Újítók” hirdetik, hogy a bibliát mindenkinek kell olvasnia, tehát akkor mindenkinek meg is kell értenie, de minek akkor magyarázat hozzá! ? Ha pedig nem érthetik meg minden részét, mert vannak homályos részei, akkor ki biztosít bennünket arról, hogy a Károlit-féle glosszák-magyarázatok teljesen hitelt érdemlőek!? Nem hinné ugyanis, hogy Károlit glosszabeli magyarázatait egyenlő értékűnek tartsa a bibliáéval, mert ez nagy „kevéltség volna tőle”; ha pedig nem tartja egyenrangúknak, akkor a magyarázat felől különböző más vélemények is keletkezhetnek. Hol van tehát az igazi biblia?

c) *A bibliát megváltoztatja: megtoldja*. „A dült betűkkel” nyomtatott szövegről szól. Elismeri ugyan, hogy ezt Károlit is toldaléknak minősítik és ezért szedeték feltűnően, azonban kétségbevonja, hogy ezt így mindenki megértene és feltételezi, hogy később ezek a jelzések el is maradnak.

d) *A bibliát megváltoztatja: kihagy a bibliából*. Ezek a következők — Károlit által apokrifusoknak nevezett— bibliai részek: Tóbiás, Judith könyve, Bárúk könyve, Jeremiás levele, Azárius imádsága, Dániel 3 társának éneke, Susanna históriája, a babiloni sárkány históriája, Eszterhez adatott toldalék, Makkabeusok első, második könyve, Bölcsességnek könyve, Jézus Syrak könyve, vagy Eclesiasticus. Szerinte az újítók azért tekintették apokrifusoknak ezeket a könyveket, mivel ezekben tanításukkal ellenkező igazságok vannak, így: Jesus Syrak könyve megerősíti az ember szabad akaratáról szóló tanítást; Tóbiás a jó cselekedetek üdvszerző voltát; Judith könyve a bőjtöt és a szüzességet ajánlja; a Makkabeusok könyve a halotta-

²²⁶ U. o. 13. lap.

²²⁷ U. o. Káldi megjegyzi: Amennyiben nem Vatablus fordította volna a nevről elnevezettet, úgy Béza.

²²⁸ U. o. Káldi szerint Pagninusról Genebrardus azt írja, hogy a Vulgata után a latin fordítások közül a legjobb, de azt is mondja, hogy „nem igen szorgalmatos és a Rabbinsok aprólékos rendszerének követője”. „Tremelliust az anyaszentegyház ellenségének tartja”, aki természet szerint zsidó volt (zsidóból lett barátta, barátból kálvinistává, azután megint zsidóvá.) Fordításait még maguk az újítók sem javasolják. Káldi szerint Luthernek sem tetszett. Sz. Molnár A. írja Praefatione Mauritiumban, hogy főleg a Tremelliuséval élt. avagy talán a kálvinista Tiguri latin bibliával.

²²⁹ U. o. 13. lap.

²³⁰ U. o.

²³¹ U. o.

²³² U. 14. lap.

²³³ U. o. 14. lap.

²³⁴ U. o. 21. lap.

kért való könyörgést és a meghalt szenteknek érettségük való esedezését állítja és így tovább.²³⁵

e) *Hittani kifogásai a szöveg fordításával kapcsolatban.* Részletesen reámutat azokra a bibliai lókusokra, amelyek a római katolikus egyház hittani igazságainak biblikus alapjául szolgálnak és amelyeket Károli vagy kihagy, vagy másképpen fordít; viszont ezzel „az újítók” hitelveiket akarják biblikusan igazolni.²³⁶

f) *Fordítási homályosságok.* Károli fordításbeli nyelvtani hibáit érti ezalatt, úgy látszik azonban, hogy csak visszavágás tüzelte Káldit erre; megjegyzi ugyanis, hogy ilyen észrevételeket nem tenne, mert jól tudja, hogy sok derék, kegyes keresztyén, tudós ember izzadt már bele ebbe, azonban ki kell térnie erre a kérdésre is azért, mert Károli is erősen megbírálta a Vulgata latin fordításának homályosságait.

II. Ítéletünk a fentiek szerint.

Megalkothatjuk ítéletünket Geleji Katona István magyar bibliafordításáról, szövegkritikai szempontból.

Geleji Katona István szintén nem jelöli meg azt a kódexet, amelyet fordításának alapjául vesz, hanem csak „autenticus” textusnak nevezi mind görög, mind zsidó nyelven; viszont ő is hivatkozik a különböző „versiók”-ra, közöttük Tremelliusra is, Bézára, meg mint fent említettük egyebekre. Viszont egyezik Káldi elvi felfogásával, hogy törekedhetünk az eredeti bibliai szöveg minél jobb fordítására. Természetesen tér el Kálditól ő is, mint ahogy Károli is eltért tőle abban az elvi nagy kérdésben: A tudományos vizsgálat adja-e meg elismert bélyegét a fordításnak, vagy pedig a tridenti zsinat határozata!? Geleji Katona István is, mint Károli Gáspár és a többi református magyar bibliafordítók mind azt a helyes elvet követték, hogy a tudományos vizsgálat.

Geleji Katona István nem alkalmaz glosszákat, — mint Károli —, de eléggé bőven használja a zárójeleket, melyekben a fordított szöveget, a Károli-féle dült betűs szövegkiegészítésszerű magyarázatokkal látja el. Ez Káldi idejében kétségtelenül kifogásolható volt és így kifogásolható volna Geleji Katona István fordításával szemben is; de az újabb szövegkritikai kutatás eredménye — mint azt előbb a Nestle-féle újszövetségi görög s latin bibliakiadás bevezetésével kapcsolatban említettük — ennek helyt ad, amely a különböző célú jelények használatát a legújabb kiadású görög bibliában alkalmazza is.

Azt már azonban hibájául róhatjuk föl Geleji Katonának, hogy túl liberálisan kezeli egyes esetekben a szöveg fordítását, amidőn a jelzett versből csak részleteket fordít le magyar nyelvre.

Természetes, hogy mint nem római katolikus bibliafordító, követte azt az álláspontot, a bibliai könyvek kanonikus jellege elismerésénél, amit a protestánsok vallottak és így az ószövetségben csakis azokat fogadta el kanonikusoknak, amiket a zsidók kanonizáltak és így apokrifusoknak jelzi ő is a Káldi kritikájában felsorolt könyveket.²³⁷

Külön bibliai tanulmány tárgyává tehetnők a magyar protestáns bibliafordítás értékelésénél mindazokat a bibliai helyeket, amelyeket Káldi megjelöl előbb érintett e) pont alatt a vitatott hittani kérdések szempontjából, azonban ez eltérítene tárgyunktól. Megállapíthatjuk azt, hogy Geleji Katona, mint orthodox teológus és bibliafordító ebben a kérdésben természetesen legfeljebb ellentétbe Káldival és a római katolikus bibliafordítási kritikával.

Így tehát összegezve a felmerülhető textus-kritikai szempontokat, megállapíthatjuk: Geleji Katona István részleges magyar fordítása szövegkritikai szempontból a legnagyobb tudományos felkészültséggel ment végbe az eredeti szöveg alapján különböző egyéb általa ismert fordítások figyelembevételével; módszerében a

²³⁵ U, o. 25. lap.

²³⁶ Ilyenek pl.: a miseálzat fogalma; a Melkisédek rendi és az Áron szerinti papság, kapcsolatosan az áldozó szereppel; a szüzesség, mint magasabb erény fogalma, kapcsolatosan a nőtlenség értékelésével; az urvacsora szentségének magyarázása; purgatórium; a haldoklók olajjal megkenése stb.

²³⁷ I. V. T. 1291. 1: Szól a biblia elfogadható és elfogadhatatlan könyveiről és az ó-testamenti könyvek között „gyanusnak” nevezi az apokrifusokat.

célt tartotta szem előtt, hogy a szöveg értelmét minél világosabban tegye át magyarra és ezen célja elérésénél nem riadt vissza szabadosságoktól sem, a szó szerinti szöveggel szemben.

4. Részletes ismertetése magyar bibliafordítása különböző formáinak.

a) A zárójeles betoldás.

Példákat hozunk föl, melyeknél a tőle idézett szöveg után zárójelben közölt szöveg, mint szövegértelmezési kiegészítés fordul elő a magyar bibliafordításában.

II. Mózes VI: 2, 3. v-től: „Es monda én vagyok a te atyádnak Istene, az Ábrahámnak Istene...” monda és az én vagyok közé (a Jehovának Angyala, a Jehova, az Isten a Messiásnak);

II. Sámuel XXIII.: 2.: „A Jehovának lelke szollott én általam és az ő igéje az én nevem által” az én általam után (mond Dávid);

Esaiás VI.: 9.: „Es mondá menj el...” (Esaiásnak);

Zakariás IX.: 9.: „Örülj Sijonnak lánya, örvendezz Jeruzsálemnek leánya; Imé jövt a te királyod, te neked szeliden és számaron, s a számaroknak vehén ülvén” a te neked után (igaz és magát megtartja);

Máté XXII.: 43.: „Milyen módon hívja tehát Dávid őtet a Lélek által Urának,” az őtet után (a Christust);

Lukács II.: 11.: „Mert született ti néktek ma a Meg tartó, a Dávidnak várasában,” a Meg tartó után (a ki az Ur Krisztus);

János XI.: 11.: „Örülök ti érettetek, hogy ott nem voltam,” a ti érettetek után (hogy hidjetek);

I. Kor. VIII.: 5.: „Mert bár szintén legyenek is akik Isteneknek mondassanak, mind az égben, s mind a földön” (a mint hogy vagynak is sok Istenek és sok Urak);

I. Kor. X.: 9.: „Sem meg ne kísérsük a Christust, mint azok közül némelyek megkisértették,” az azok után (a pusztai Sidok);

Kolosszé II.: 12.: „A melly által ő véle feltámasztattak” a mely után (a kereszttség);

I. Péter I.: 3.: „A ki az ő nagy irgalmassága szerént ujonnan szült minket...” a ki után (a mi urunk Jébus Christusnak atyja);

b) Különböző fordítása a szövegnek.

Geleji Katona István magyar bibliafordításában határozott fejlődést állapíthatunk meg azon idő alatt, amíg a Titkok Titkától eljutott a Válság Titka III. kötetének kiadásáig, mintegy negyedszázad alatt. Ez a javára való fejlődés a nyelv grammatikai használatánál jut különösen kifejeződésre, de a tárgyunkat képező fordítás világosabb kifejezésinél is.

Lássunk példákat idevonatkozólag.²⁸⁸

Máté III.: 16.: „Es megkeresztelkedvén a Jesus, fel jöve mind járt a vízből, és, imé, meg nyilatkoznak nékie az egek, és látá az Istennek Lelkét le szállnia, mint egy galambot, és ő reája mennie.” Ugyanezt biblia-fordítása kezdetén így fordította: „Es, imé, meg nyílnak az egek, s látá (Keresztelő Szent Jánost) az Istennek lelket le szállni, mint a galambot, és ő Rea a (Christusra) jövní.”

Máté III.: 17.: „Es imé, szov adaték az egekből, mondván: ez amaz én szerelmes Fijam, a kibem kedvem bé tölt;” előbbi fordítása: „Es, imé szozat lön az égből; Ez, azt mondván, amaz én szerető fiam, a kibem meg nyugodtam.”

Kétféle fordítás ugyanazon időben: Máté IX.: 15.: „Es mondá nekik Jesus: A'vagy gyászolhatnaké az ágyasháznak fiai, amíg vélek leend a' vő-legény?”

Lukács I.: 35.: „Annak okáért a szent is, amelly te belöled születik, Isten fiának hivattattatándik,” régebbi fordítása: „Anak okáért a melly szent te belöled születik is, Isten Fiának hivattattik.”

Róm.: IX.: 5.: „Akikéi az atyák akiből való a Christus test szerént, a ki

²⁸⁸ A régebbi elnevezésű idézett szövegek a T. T.-ből, az újabbak a V. T. ból valók.

mindenek felett áldott Isten, Amen." régebbi: „És a kikkől (a Sidokból) való a Christus Test Szerent, a ki mindenek felett Aldott Isten mind örökké Amen."

Fil. II. 10 : „Hogy a Jesusnak nevére a mennyieknek, földieknek, és földalatt lévőeknek minden térdek meghajoljon" régebbi: „Hogy a Jesus nevére minden térd meghajoljon, menyeeiké, és földieké, és pokoliaké."

I. Tim. III. 16. : „És nyilvánággal kegyességnek nagy titka ez, hogy Isten jelent meg a testben, meg igazítottatott lélekben, láttatott az angyaloktól, hirdettetett a pogányoknak, hitel adatott néki e világon, felvétel a dütsőségben." régebbi: „Es meg vallásképpen a kegyességnek nagy titka: az Isten meg jelent a testben, meg igazítottatott lélekben, láttatott az angyaloktól, hirdettetett a pogányok között, hittetett e világban, fel vétetett a dütsőségben."

Zsidó XII. : 26. : „A kinek a szava a koron a földet meg rendíti" régebbi: „A kinek (a Christusnak) szava mozdítá meg akkor (a törvénynek a Sinai hegyen való ki adattatásakor) a földet."

IV. Mózes X : 35. : „Mikor peng a láda meg indítottatott volna", más : „Mikor peng a láda alább indítottaték vala."

Aggeus II. : 6. : „Igy monda a Seregeknek Ura, még egy kevés üdö, és En megrenditem..." más : „Azt mondja a Seregeknek Ura ; Még kicsiny üdö vagyok, és én meg fogom indítani."

c) Szöveg helyesbítések.

A dültbetűvel szedett szövegrészek a helyesbítések,

V. Mózes V : 6. : „En vagyok a Jehova, a te Istened, a ki ki hoztalak tégedet, Aegyptus földéből, a szolgálának *avagy szolgáltnak* házából." (T. T.)

Hóseás XII : 3. : „Az ő anyjának méhében alája sarkallott az ő bátyának, *avagy megsarkallotta* az ő bátyát; *világosan*: meg fogá, és tartotta; ő bátyának..." Továbbá u. o. : „...és az ő erősségével meggyőzte az Istent; *avagy fejedelmi módon viselte magát az Istenvel.*" (T. T.)

Máté XXVI : 26. : „Es adá *avagy adta* a tanítványoknak." (III. V. T.)

I. Kor. XI. : 24. : „Es monda : *avagy mondott*: vegyétek." (III. V. T.)

I. Kor. XI. : 24. : „Vötte a kenyeret" majd „Vevé a kenyeret;" „Meg töré", majd „Megtörte." (III. V. T.)

d) Nem alkalmazkodik szorosán a bibliai versekhez.

Részleges bibliafordításában nagyon sok verset a), b),-vel jelzünk e miatt. 1. Példák arra, hogy a versnek csak az első felét fordítja le:

I. Mózes XI. : 22., XVIII. : 2; 21, II. Mózes III. : 2, 6., XVII. : 2., XXXIII. : 2., V. Mózes I. : 33, XII. : 7., XXI. : 5.; Zsoltárok L. : 15.; Esaiás VI. : 2, 8.; Esékiel XXXIV. : 28.; Márk XVI. : 6.; Lukács II. : 7.; János I. : 14.; XVI. : 7, 13, XVIII. : 16.; I. Kor. : X. : 4.; Zsid. XII. : 26.; Jelenések II. : 23.

2) Példák arra, hogy a versnek csak a második felét fordítja le:

I. Mózes I. : 2, XII. : 12 ; II. Mózes XVII. : 2.; Józsue V : 13.; Jeremiás XXIII. : 6.; Dániel IX. : 22.; Jóel II. : 31.; Aggeus II. : 5.; Máté XXVI : 56, 59.; János V. : 34.; Róma : VI. 4. ; Fil. II. : 7.; I. Péter III : 18.; Judás 4. vers.

e) Rossz számozása a verseknek.

Nyilván nyomda hiba lehet. A kötetei végén : „Szemet" cím alatt foglalkozik a „Volumen"-ből „ki-sepregettetett és eg rakásban gyűjtögettetett bötüt-szedés és corrigálás béli hibáknak" javításával. Hozzáteszi azonban a végén: „Ha hol mi több e féle vétségek az olvasás közben találkoznak, az értelmes olvasok ön-kénjeken eszeken-vehetik és mint kellett volna lenniük, el-vélhetik ; mert a könyv-nyomtattatás fogyatkozás nélkül alig eshetik."²³⁹

Az itt felsorolt hibák azonban mind nem olyan egyszerű természetűek, hogy bármelyik olvasó, mint mondja: „el-vélheti.”

I. Mózes XXII:4, helyesen XII:14. (T. T.) I. Mózes II:7, helyesen: XI:3 (T. T.); I. Móz. XII:3., helyesen: XVI:13. (T. T.) Esaiás: II. 11, helyesen: XI:1. (I. V. T.); Esaiás XIII:52, helyesen LII:13 (II V. T.); I. János I:2 helyesen: II:2. (II. V. T.); Jóel II:2, 3, helyesen: II:28. (III. V. T.); I. Kor. II:20—22., helyesen: XI:20—22. (III. V. T.); I. Kor. II:23—25, helyesen: XI:23—25. (III. V. T.).

f) Összeírt textusok.

Több esetben nemcsak egy textust vesz föl, hanem kettőt, sőt hármat is és fordításukban nem különíti el őket, úgy hogy könnyen zavart támasztnak az olvasóban. Pl.: János XVIII:13, Máté XXVI:58, 69—74, Lukács XXII:63—65 (II.V.T.); Lukács XXII:66., Máté XXVI:59—63 (U. o.); János XVIII:19—21., Máté XXVI:63—64 (U. o.); János XVIII:22—23. Máté XXVI:55—56. (U. o.); János XVIII:29—31., Lukács XXIII:2. (U. o) Lukács XXIII:13—19., Máté XXVII:15—19. (U. o); Máté XXVII:44., Lukács XXII:39—41. (U. o.); I. Móz. XXVIII:20—22., XXXI:11—13., (T. T.)

g) A tartalmilag egyező két textus közül egyet fordít le, de a másikat is jelzi.

V. Mózes I:17 és II. Paral. XIX:6. (T. T.); Róm. VI:4; Márk XVI:6. (II. V. T.);

h) Egy eset, amidőn két textust mutat ki, de hármat fordít le.

Máté XIII:43., XXV:46 és hozzáfordítja az ószövetségi kontextust, de nem jelzi (Dániel XII:2,3) (TT.).

5. Összehasonlító magyar bibliafordítási tanulmány.

Geleji Katona István magyar bibliafordítása értékelésénél szemléltető összehasonlítást teszünk Károlyi Gáspárával, Káldi Györgyével, az Erdélyben megjelent majdnem teljes Heltai Gáspárával.²⁴⁰ A Szenczi Molnár-féle Hannai és Oppenheimeri kiadásoknak a Károlyi-féle Vizsolyi kiadással való összehasonlítása egy egész külön tanulmány tárgyát képezhetné, mivel ortographiai jelölésektől eltekintve, jó formán nem különböznek tőle. Tehát igen részletekbe menően, — a mi tárgyunktól eltérne — lehetne csak arról szó, hogy kimutassuk Szenczi Molnár Albertnek a Hannai kiadásban tett állítását, hogy „néhol megjobbította” a Károlyi-féle fordítást.

Latin fordításokkal (Vulgata, Tremellius, Béza.) szintén azért nem hasonlítjuk itt össze, mivel erről külön összehasonlító fejezetben szólnuk, latin bibliafordításával kapcsolatban. Ha Geleji Katona István részleges magyar bibliafordításának értékét megállapítani kívánjuk az alábbi összehasonlító tanulmányból, akkor a következőkben foglalhatjuk azt össze.

A legkorábbi Heltai féle nem teljes, valamint a századokon át használt Károlyi-féle teljes magyar bibliafordításokkal szemben, a magyar nyelv használatában s a szavak helyesírásában a Geleji Katona-féle fordítás általában jobb, még hogyha az eredeti szöveg fordításában egyeznek is, de nyelvészetileg fejlettebb.

A Káldi-féle fordításnak szépségei sokszor egészen meglepnek, a mai revideált fordításéhoz hasonlóak. Mindazonáltal a Geleji Katona-féle fordítás értelmileg az eredeti szöveget mindig a legmegfelelőbbben adja vissza.

Itt következnek a szemelvényyszerű példák. Az első versben adott, teljes nevű felsorolás után, a bibliafordítók nevét rövidítjük.

²⁴⁰ Heltai Gáspár kolozsvári lelképásztor („Colosvari Sentegyhasnak szolgálja”) 1562-ben nyomtatott Kolozsvárt. „Igaz és szent könyvekből.” Nincsen versekre, csak részekre osztva, és vonatkozó idézetekkel van ellátva.

1. vers.

G. Katona István. Máté I : 23 : „Imé a' szüz meg terhesedik és fiat szül és hívni fogod az ő nevét Emmanuelnek, melly ha megmagyarázod, velünk (Van) Isten“.

Károlyi Gáspár
(K. G.)

„Imé egy szüz, fogad az ő méhében, szül fiat, és nevezed őtet Emmanuelnek melynek magyarázattya azt teszi-mivelőnc Isten.“

Heltai Gáspár
(H. G.)

„Imé, Egy, szüz terhes leszen, és fiat szül, és az ő nevét Immanuelnek-nevezed, melly, annyét teszen, ha meg magyarázod, Isten velünk.“

Káldi György
(K. Gy.)

„Imé a szüz méhében fogad és fiat szül : és a nevét Emmauelnek hívják : melly így magyaráztatik, Velünk az Isten.“

2. vers.

G. K. I. Máté III : 14 : „János pedig igen kérelmesen tiltja- vala őtet, mondván : Nékem vagyon szükségem reá, hogy tőled meg-kereszteltessen, s te jövszé én hozzám ?“

K. G.

„A János pedig erőssén tiltja vala őtet, monduan : Ennékem kell te tőled meg kereszteltetném, te pedig én hozzám jövszé ?“

H. G.

„De János erőssen tiltta vala őtet, mondván : Ennekem szükség, hogy te tőled megkeresztelkődgyem, és te jösz én hozzám ?“

K. Gy.

„János pedig tiltja vala őtet mondván : nékem kell tőled meg-kereszteltetnem, és te jösz-hozzám ?“

3. vers.

G. K. I. Máté III : 15 : „Felevén pedig Jësus monda néki : Hagyj kényt most nékem ; mert így illik mi-nékünk bé-töltenünk minden igazságot. Akoron kényjére botsátá őtet.“

K. G.

„Feleluén pedig Jësus, nékie : hagy békét most nékem, mert így illic mi nekünc az mi tisztüknec minden igazságot bé töltenönc.“

H. G.

„Felele kedig Jësus és monda nékik : Had el most : Mert e képen illik minékünk betelljessíteni minden igazságot : Ackoron engede néki.“

K. Gy.

„Felevén pedig Jëssus monda nékik : Hadd reá most : mert így illik bé-tölteni minden igazságot. Akkor reá hagyá.“

4. vers.

G. K. I. Máté III : 16 : „Es meg-keresztelkedvén a Jësus, fel-jöve mind járt a' vizből, és, imé, megnyilatkozánc nékie az egek, és látá az Istennek Lelkét le-szállania, mint egy galambot, és ő reája mennie.“

K. G.

„Mikoron azért megkereszteltetett volna, Jësus azonnal ki jöve az vizből, és ime megnyilatkozánc az egec ő nékie; és látá az istennek lelkét fel iöni, mint egy galambot, és ő reá szállni.“

H. G.

„Es minek utána Jësus meg keresztelkődöt volna, legottan a vizből ki jöve. Es imé megnyilatkozzának ő neki a menyec és látá, hogy az Istenec Lelke leszála minth egy galamb, és ő reája szála.“

- K. Gy. „Meg-kereszteltetvén pedig Jéssus, mingyárt, fel-jöve a vizből : és imé meg-nyilvának néki az egek : és látá az Isten lelkét alá jöni mint egy galambot, és reá szállani.“
5. vers.
G. K. I. Máté III : 17. : „Es, imé, szov adaték az egekből, mondván : Ez amaz én szerelmes Fijam, a' kiben kedvem bé tölt.“
- K. G. „Es imé az egből szózat adatéc, melly ezt mondgya vala: Ez amaz én szerelmes fiam, kiben én megengeszteltetem.“
- H. G. „Es imé szózat lön mennyekből, eszt mondván : Ez amaz én szerelmes fiam, kibe nyugszom.“
- K. Gy. „Es imé szózat lön mennyekből, mondván : Ez az én szerelmes fiam, kiben nékem kedvem tölt.“
6. vers.
G. K. I. Máté XVII : 1. : „Es hat napok után fel-vévé Jesus Pétert, és Jakabot és Jánost az ő atyafiát, és vivé őket külön magoknak egy magas hegyre,“
- K. G. „Az vtán hatot nappal melléje vövé Jesus Pétert, Jakabot, és Jánost az ő atyafiát, és fel vivé őket magoknak, egy nagy magas hegyre.“
- H. G. „Es hat nap-után mellé vövé Jesus, Petert, Jacabot és Jánost annak atyafiát, es külön vivé őket egy magas hegyre.“
- K. Gy. „Es hat nap után melléje vévé Jéssus Pétert és Jakabot és Jánost, annak az ötsét, és vivé őket egy magas hegyre külön:“
7. vers.
G. K. I. Máté XVII : 2. „és által-formáltaték ő előttök és tündöklék az ő orcája mint a' Nap, ruhái pedig fejeükvé lőnek mint a' fényesség,“
- K. G. „es elváltozéc ő előttök, és fényes vala az ő ortzáia mint a Nap, és az ő ruhái feiérec valánac mint az fényesség “
- H. G. „es elváltozéc ő előttök, és az ő ortzáia fénlík vala mint a nap, Az ő ruhái kedíg feierré lőnec mint a világosság.“
- K. Gy. „és színébe el-változék előttök. És fénylék az orcája mint a nap : a ruhái pedig feiérc lőnek mint a hó.“
8. vers.
G. K. I. Máté XVII : 3. : „Es imé láttatának ő tőlek a' Moses és az Illyés ő véle beszélgetvén.“
- K. G. „Es imé látác Moosest és Illyést beszéleni ő véle.“
- H. G. „Es imé látác Mosest és Illyest ő vele beszélni.“
- K. Gy. „Es imé meg-jelenének néki Moysses és Illyés szolván néki.“
9. vers.
G. K. I. Máté XVII : 4. : „Felevén pedig Péter, monda Jesusnak : Uram, jo minékünk itt laknunk, ha akarod, tsináljunk itt három sátorokat, (hajlékokat) néked egygyet, Mosesnek is egygyet, s Illyésnek-is egygyet.“
- K. G. „Feleluén pedig Péter monda Jesusnac : Wram jo minékünc itt laknunc : ha akarod tsinállyunc itt hajlékokat, néked égygyét, Mósesnec másikat, és Illyésnec az harmadikot.“
- H. G. „Peter kedíg felele, és monda Jesusnac : Wram : Jo nekünc it Laknunc. Ha akarod, cinállyunc három sátort it, Neked egyet Mosesnec egyet, és Illésnec egyet.“
- K. Gy. „Felevén pedig Péter mondván Jéssusnak : Uram, jó nekünk itt lennünk : ha akarod, chinállyunk itt három hajlékokat, néked egygyet, Moyssesnek egygyet, és Illyésnek egygyet.“

10. vers.

G. K. I. Máté XVII : 5. : „Még midőn ő szólana, imé fényes felyhő árnyékozá-bé őket, és imé szózat lőn a' felyhőből, mondván : Ez amaz én szerelmes Fiam, a' kiben meg-tsendesedem, őtet hallgassátok.“

K. G. „És mikor ezeket mondaná (Péter), imé Nagy fényes köd környül vőué őket, és imé a ködből szó adatéc, ezt mondván: Ez az én szerelmes Fiam, kiben én megnyugodtam, őtet hallgassátoc.“

H. G. „Midőn még beszélne, Ime fénes köd beárnyékozá őket. És imé egy szózat a ködből eszt monda : Ez am az én szerelmes Fiam, kiben nyugszom : őtet hallgassátoc.“

K. Gy. „Még ő szólván, imé fényes köd árnyékozá meg őket. „És imé szózat a ködből, mondván : Ez az én szerelmes Fiam, kiben nekem jól kedvem tölt : Őtet hallgassátok“.

11. vers.

G. K. I. Máté XVII : 6. : „Es ezeket hallván a' Tanítványok, orcájokra esének, és félnek felette igen.“

K. G. „Es mikor ezt hallotác volna az tanítványoc artzal leesé-
nec, és igen meg rémuléne.“

H. G. „Es mikor hallották volna a tanítványok artzal leesének, és igen meg félemlének.“

K. Gy. „És halván a tanítványok, orcájokra esének, és igen meg-
félemlének.“

12. vers.

G. K. I. Máté XVII : 7. : „és hozzájok menvén, Jesus, megilleté őket s' monda : kel-
jetekek-fel és ne féljetekek.“

K. G. „Acor Jesus jároluán illeté őket, s monda : Kellytetek fel
és ne félljetekek.“

H. G. „Es Jesus hozzáioc menvén, illete őket, és monda : Kelye-
tec fel és ne félljetekek.“

K. Gy. „És hozzájok méne Jéssus, és illeté őket : és mondá nekik :
Kellytetek- fel, és ne félljetekek.“

13. vers.

G. K. I. Máté XVII : 8. : „Fel-emelvén pedig szemeiket senkit sem látának, hanem
tsak a' Jesust magát.“

K. G. „Felemeluen pedig az ő szemeket, senkit, nem látnak, ha-
nem tsac Jesust egyedül.“

H. G. „Midőn kedig felemeltéc volna szömöket, senkit nem látá-
nac hanem cac ő magát Jesust.“

K. Gy. „Fel-emelvén pedig az ő szemeket, senkit nem látának,
hanem chak egyedül Jéssust.“

14. vers.

G. K. I. Luk. II : 8. : „Valának pedig pásztorok azon tartomány-ban, vigyáztván,
őrízvén az etszakának őrizetit az ő nyájok felett.“

K. G. „Valánac pedig pásztoroc azon tartománban, kic kün az me-
zön hálnac vala, és vigyáztnac vala éttzáka az ő nyájok mellett.“

H. G. „Es pásztoroc valánac vgyan azzon tartományba, kic a vir-
raszuan a mezőn, őrzic vala éyel az ő nyájokat.“

K. Gy. „És pásztorok valánac azon tartományba vigyáztván, és őriz-
vén az éjeli vigyázásokat, az ő nyájoknál.“

15. vers.

- G. K. I. Lnk. II : 9. : „és imé az Urnak Angyala előttök terme, és az Urnak ditsősége környül-ragyogá őket, és félnek nagy felelemvel.“
- K. G. „Es imé az Urnac Angyala hozzájoc eljőve, és az Urnac dicősége környül vőue őket, és nagy felelemmel megfélemléne.“
- H. G. „Es imé az Wrnac Angyala melléiöt állatéc, és az Wrnac vilá-gossága környül foga őket, es igen megfélemléne.“
- K. Gy. „És imé az Úrnak Angyala meg-állapék mellettök és az Isten fényessége környül-fogá őket, és nagy felelemmel megfélemléne.“

16. vers.

- G. K. I. Luk. II : 10. : „A'kor monda nékik az Angyal : ne féljeteK, mert imé hirdetek ti-néktek nagy örömet, melly leszen az egész népnek örömére.“
- II. : 11. „Mert született ti, néktek ma Meg-tartó (a' ki az Úr Christus) a' Dávidnak Városában.“
- K. G. II : 11 „Es monda az Angyal nékiec :²¹ Ne félljeteC : Mert imé hirdetec néktec nagy örömet, melly mind az egész népnek öröme leszen. Mert született néktec ma a Megtaro (ki az Ur Christus) a Dávidnac városában.“
- H. G. II. : 10 „Es monda nékic az angyal. Ne félljeteC : Mert imé hirdetec tü néktec nagy örömet, melly mind az egész népé leszen.
- II : 11 Mert született tü néktec ma Vudvözitő, ki az Wr Christus, Daudnac városába.“
- K. Gy. II : 10 „És monda nékik az Angyal : Ne félljeteK ; mert imé nagy örömet hirdetek néktek, melly leszen minden népnek :
- II : 11 Mert született ma néktek, Üdvözitő, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában.“

17. vers.

- G. K. I. Luk. II : 13. : „Es hirtelenségvel lön az Angyalval, a' mennyei vitézlő seregeknek sokasága, kik az Istent ditsérík vala, mondván :“
- K. G. „Es hirtelenséggel jelenéc az Angyallal mennyei seregeknek sokasága, kik az Istent dicérik vala és ezt mondgyác vala.“
- H. G. „Es hirtelen lön az Angyallal à mennyei seregeknek sockasága, kic dicziric vala az Istent.“
- K. Gy. „És mingyárt lön az Angyallal mennyei seregeknek sokasága, dichérvén az Istent, és mondván :“

18. vers.

- G. K. I. Luk. II : 14. : „ditsőség a' magasságban az Istennek, és e földön békesség, az embereknek jó-akarát.“
- K. G. „Ditcőség az magasságos mennyekben az Istennek, és ez földön békeség, és az emberekhez jó akarát.“
- H. G. „esz mondjác vala. Dützőség magasságban az Istennek, Es a földön békesség, embereknek jó akarát.“
- K. Gy. „Dichőség magasságban az Istennek, és a földön békeség a jó akaratu embereknek.“

²¹ Károlyi Gáspár 1590.-i vizsolyi kiadásában a revideált biblia 10. versének további része már a 11. versben foglaltatik és ez az ugrás végigmegy Lukács evangéliumán,

19. vers.

G. K. I. Luk. XXIV : 13. : „Es, imé ketten ő közzülök mennek vala, ugyan azon napon, Emmaus nevü faluban, melly hatvan futamatni földön vala Jeruzsálemtől,”

K. G. „Es imé azoc közzül ketten menne vala, ugyan azon napon egy faluba, melly Jeru-álemtől hatvan futamatni föld vala, mellinec neve vala Emmaus.”

H. G. „Es ime kettő ő közzülök azon nap, menne vala egy faluba, melly Jerusalemhöz hatvan Stadium földni vala, mellynecc Emaus vala neue.”

K. Gy. „És ime ketten ő közzülök azon nap mennek vala egy Emaus-nevü kastélyba, melly hatvan futamatnyi földön vala. Jerusalemtől.”

20. vers.

G. K. I. Luk. XXIV : 14. : „és beszélgetnek vala egymás között mindazokról a' mellyek lettenek vala.”

K. G. „Es szolnac beszélnecc vala ön kösztöc, mind azokrol az mellyec löttenecc vala.

H. G. „Es beszélnecc vala önkösztecc mind azzoc felöl, mellyec löttek vala.”

K. Gy. „És ők szólnak vala egymással mind azokról, a mik történtek vala.”

21. vers.

G. K. I. Luk. XXIV : 15. : „Es lön mindön beszélgetének, és egy-mástol kérdezkednének, a' Jesus maga-is hozzájok járulván. egygyütt mégyen vala ő vélek.”

K. G. „Es lön mikor ketten ön köztöc beszélgetnénecc, és egy mást kérdeznénecc, Jesus hozzájoc méne, és vélecc egygyütt mégyen vala az úton.”

H. G. „Es lön midön beszélgeténecc, es kérdeszkednénecc egymás köszt, Jesus hozzáioc közélgetvén mégyen vala velöc.”

K. Gy. „És lön, midön beszélgetnénecc, és kérdeszkednénecc egymás között ; ő-maga Jéssus-is el-közélgétvén, vélecc mégyen vala.”

22. vers.

G. K. I. Luk. XXIV : 50. : „Ki-vüvé pedig őket az ajton Bethániáig, és fel-emelvén kezeit; meg-áldá őket.”

K. G. „Ki vivé pedig őket Bethaniaig, és fel emeluén az ő kezeit meg áldá őket.”

H. G. „Ki vivé kedig őket Bethaniaig : Es kezeit fel emeluén meg áldá őket.”

K. Gy. „Ki víué pedig őket Betaniába : és fel-emelvén kezeit, meg-á'dá őket.”

23. vers.

G. K. I. Luk. XXIV : 51. : „Es lön midön őket meg-áldaná, el-távozóék ő tőlök, és fel-vitetik vala az égbe.”

K. G. „Es lön, mikoron ő áldana azokat, ő tölöc elszakadván oda felvitetic vala menybe.”

H. G. „Es lön, hogy mikoron ő megáldaná őket, el válván tölöc, fel vitetic vala menyben.”

- K. Gy. „És lőn, midőn őket áldaná, el-válék tőlök, és menybe vi-
vitetik vala.”
24. vers.
G. K. I. Ján. I:1. : „Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél vala, és Isten
vala az az Ige.”
- K. G. „Az kezdetben vala amaz Ige, és az az Ige vala az Isten-
nél és az az Ige Isten vala.”
- H. G. „Kezdetben vala amaz Ige: és az Ige Istennél vala: és az
Ige Isten vala.”
- K. Gy, „Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél vala, és Isten
vala az Ige.”
25. vers.
G. K. I. Ján. III: 3. : „Felele Jesus, és monda nékie: Bizony bizony mondom
tenéked, hanem ha ki viszont ujonnan születendik, de nem
láthatja az Istennek országát.”
- K. G. „Felele Jesus és monda nékie: Bizony bizony mondom
néked, ha valaki vijonnan nem születendic, nem látthattya
az Istenec országát.”
- H. G. „Felele Jesus, es monda néki: Bizony bizony mondom
teneked, Hanem ha valaki wyonnan nem születendik: nem
látthattya Istenec országát.”
- K. Gy. „Felele Jéssus. és monda néki: Bizony, bizony mondom
néked, ha ki ujonnan nem születik, nem látthattya az Isten
országát.”
26. vers.
G. K. I. Ján. III: 5. : „Felele Jesus: Bizony bizony mondom tenéked, hanem-ha
ki születendik vízből, és Lélekkől, de nem mehet-bé az
az Istennek országába.”
- K. G. „Felele Jesus: Bizony bizony mondom néked, ha valaki
nem születendic víztől és szent lélektől, nem mehet be az
Isten országába.”
- H. G. „Felele Jesus: Bizony bizony mondom teneked, hanem ha
valaki születendic vízből, és szent Lélekből, be nem mehet
Istenec országába.”
- K. Gy. „Felele Jéssus: Bizony bizony mondom néked, ha ki u-
jonnan nem születik vízből és Szent Lélekből, nem mehet-
bé az Isten országába.”
27. vers.
G. K. I. Ján. XIV:16/a.: „En kérem az Atyát s' más törekedőt (vigasztalót) fog-ad
nia tinéktek.”
- K. G. „En pedig kérem az attyát, és más vigasztalót botsát nek-
tec.”
- H. G. „Én kedig kerem az Atyámat és más vigasztalót ad tü
néktec.”
- K. Gy. „És én kérem az Atyát, és más vigasztalót ad néktek, hogy
örökké veletek maradgyon, az igazságnak Lelkét.”
28. vers.
G. K. I. Ján. XVI: 13/a: : „Az igazságnak Lelke bé-vezet titeket minden igazságban.”
- K. G. „...amaz igazságnac lelke, minden igazságra vezere-
l titeket...”
- H. G. „Az igazságnak amà Lelke, be viszen tütüket minden igaz-
ságba.”

- K. Gy. Mikor pedig el-jövend amaz igazságnak **Lelke**, meg-tanít titeket minden igazságra, mert nem szoll ő-magától: hanem valamiket hall azokat szóllyá; és a mellyek jövendők, meghirdeti néktek."
29. vers.
G. K. I. Csel. V : 3. : „Monda pedig Peter : Anania, miért töltötte bé a Sátán a te szivedet, hogy hazudva meg-tsalnád a Szent Lelket ?”
- K. G. „Monda pedig az Péter : Anania, miért foglalta el az Sátán az te szivedet, hogy hazudnál az szent lélec ellen . . .”
- H. G. „Monda kedig Peter : Anania, Miért töltötte be à Satán szüuedet, hogy hazudnál a Szent Lélec ellen,”
- K. Gy. „Monda pedig Péter : Anánia, miért kísértette-meg a Sátán az te szivedet, hogy hazudnál a Szent-Léleknek, és chalárdúl chelekednél a mező árrával ?”
30. vers.
G. K. I. Csel. V : 4. (vége) „Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek.”
- K. G. „nem embereknek hazudtál, hanem Istennek.”
- H. G. „Nem embereknek hazudtál, hanem az Istennek.”
- K. Gy. „Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek.”
31. vers.
G. K. I. Csel. XXVIII: 25/b : „Nyilva jól szolott a Szent Lelek az Esaias Profeta által a mi atyáinknak, mondván :”
- K. G. „Jól Szólott az Istennek lelke az Esias Prophéta által, az mi mi atyainknac. 26/a v. Ezt monduán :”
- H. G. „Jól szolt à Szent Lélec à mi atyainknac Isaias prophetá-nac általa, monduán”
- K. Gy. Hogy jól szollott a Szent-Lélek Isaias profeta-által a mi atyáinknak, mondván :”

6. Összehasonlító latin bibliafordítási tanulmány.

Geleji Katona István a latin nyelvre is maga fordította textusait, és ebben Béza Tó-dort követte — eltérőleg Szenczi Molnár Alberttől, — aki Tremelliust követi. Ezen állításunk igazolásául a Praeonium Evangelicumban használt újszövetségi textusai közül, a különböző evangéliumokból többet összehasonlítottunk a Béza, a Tremellius és a Vulgata fordításaival. Az összehasonlító táblázatos kimutatásunkban a megnevezett forrásmunkák eltérő szövegét adjuk a Geleji Katona István idézett teljes szövege mellett: Katona szövegében dültbetűvel szedtük a Bézánál változott szavakat.²⁴² Az összehasonlításból kitűnik, hogy G. K. I. leginkább Bézával egyezik. Meglátszik azonban a latin fordításán is az, ami a magyarén, hogy teljesen egyéni és nagy nyelvész. A participiumos használat — klasszikusokéhoz hasonlóan — a kedvelt beszédformája, ha eltérnek is sokszor egymástól Béza és Geleji Katona, ugyanakkor egyéb tekintetben teljesen meg is egyeznek.

Tremelliust is figyelte, — erre különben a V. T. beszédeiben számtalanszor — hivatkozik is egyes szómagyarázatainál, — azonban általában mégsem őt követi, hanem Bézát.

A Vulgátát is minden bizonnyal megtekintette, de döntő tekintélyű nem volt előtte, amire hivatkoztunk is magyar nyelvű bibliafordításának forrásainál. Az első vers után rövidítjük a bibliafordítók neveit.

²⁴² Theodoro Beza : Interprete 1565 — Genève Excudebat Henricus Stephanus, illustris viri Huld- richi Fuggeri Typographus „Jesu Christi novum testamentum. sive foedus. graece et latine” „B.” szöveg.

1. vers. Mt. 5:20-25.:

G. Katona István 20 v.: „Dico enim vobis, nisi abundaverit vestra iustitia plusquam Scribarum et pharisaeorum, *non intrabitis* in regnum coelorum.“

Béza Tódor: „...vos nequaquam...“

Tremellius: „...vos nequaquam...“

Vulgata: egyezik.

2. vers.

G. K. I. 21. v.: „Audistis *quod dictum sit à veteribus*: Non occides, quisquis autem occiderit, tenebitur iudicio.“

B. T.: „Audistis dictum fuisse antiquis...“

T.: „Audistis *quod dictum sit veteribus*...“

V.: „Audistis quia dictum est antiquis...“

3. vers.

G. K. I. 22. v.: „Ego vero dico vobis, quicumque irascitur fratri suo temere tenebitur iudicio: Quicumque vero discerit fratri suo, *raca* tenebitur *concilio*: Quisquis autem dixerit, fatue, tenebitur gehenna ignis.“

B.: „...consesu...“

T.: „Ego autem dico vobis quod quisquis irascetur contra fratrem suum temere, reus est iudicii. Et quisquis dixerit fratri suo *raca*, obnoxius est concilio; et omnis qui dixerit, fatue obnoxius est Gehennae ignis.“

V.: „ . . . reus erit concilio . . . “

Görög: *ἕσθαι τῷ συνεδρίῳ.*

4. vers

G. K. I. Mt. 5:23.: „Igitur si munus tuum attuleris ad altere, et illic memineris fratrem tuum habere aliquid (nyilván sajtóhiba: aliquid contra te.“

B.: Ugyanaz.

T.: ”

V.: U. a.

5. vers.

G. K. I. Mt. 5:24.: „Omne illic munus tuum coram altari, et abi: primum re conciliator fratri tuo, et tum veniens offer munus tuum.

B.: U. a.

T., V.: Előbbi egyezés, hasonlítása e két versnek elmaradt.

6. vers.

G. K. I. Mt. 5:25.: „Esto amicus adversario tuo cito, dum es in via cum eo. Ne quando te tradat adversarius iudici, et iudex te tradat ministro, et in custodiam(*carcerem*) coniciaris.“

B.: „Az egész szöveg egyezik a „carcerem“ nélkül.

Béza görög szövege: *καὶ εἰς φυλακὴν βληθῆς*

T.: „ . . . et incidas in domum victorum . . . “

V.: „ . . . et in carcerem mittaris . . . “

7. vers.

G. K. I. Mt. 6:25.: „Propterea dico vobis, ne estote solliciti de anima vestra: quid *esuriti* sitis, aut quid bibituri;“

B.: „ . . . esuri . . . “

T.: „ . . . quid esuri sitis, aut quid bibituri“

V.: „ . . . quid maducetis . . . “

8. vers.

G. K. I. Mt. 6 : 28 : „Ac de vestitu quid solliciti est is? Considerate lilia agri quomodo crescunt; non laborant neque nent.”

B: „ . . . discite quomodo lilia agrorum crescunt, . . . non fatigantur, neque nent.”

T: „Et de vestimento quid solliciti estis vos? Considerate lilia agrestia, quomodo crescunt, quae . . .”

V: „ . . . considerate lilia agri, quomodo crescunt, . . .”

Béza görög szövege: καταμάθειτε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς ἀξάνει, οὐ κοπία οὐδὲ νήθει.

9. vers.

G. K. I. Mt. 6 : 29. : „Sed tamen dico vobis, ne Salomonem quidem in universa gloria sua sic amictum fuisse, ut unum ex istis.”

B: „ . . . „tamen“ nélkül . . . Solomonem quidem cum . . .

T: „Dico autem ego vobis, quod ne Schelamaun quidem in universa gloria sua, amictus fuit, sicut unum ex illis.”

V: „Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua . . .”

Béza görög szövege: λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ . .

10. vers.

G. K. I. Mt. 6 : 30 : „ . . . ; nonne multo magis vos, o exigua fide praediti! . .

B: „ . . . nonne vos multo magis (tehát szórendi változás van csak).”

T: „ . . . nonne multo magis vos, pusilli fide?”

V: „ . . . quanto magis vos modicae fidei?”

11. vers.

G. K. I. Mt. 6 : 34. : „Ne sitis igitur solliciti de crastino: nam crastinus dies sollicités erit de rebus suis: sufficit cuique diei afflictis sui

B: „ . . . sufficit diei sua vexatio.”

T: „ . . . sufficit ipsi diei malum eius.”

V: „ . . . sufficit diei malitia sua.”

12. vers.

G. K. I. Mt. 9 : 1. : „Ingressus igitur navigium, traiecit, et venit in suam Urbem”

B: „Et . . . urbem” igitur nélkül

T: „Et ascendit in navim et traiecit ac venit in civitatem suam.”

V: „Et ascendens in naviculam”

13. vers.

G. K. I. Mt. 9 : 6. : „Ut autem sciatis potestatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata (tunc dixit Paralytico) Surge, attolle tuum lectum, et abi domum tuam.”

B: „ . . . auctoritatem . . . (. . . dicit paralytico) . . . tolle . . .”

T: „Ut cognoscatis autem quod potestas sit Filii hominis . . . (ait illi paralytico) . . . accipe lectum . . .”

V: „Ut autem sciatis, quia filius hominis . . .”

14. vers.

G. K. I. Mt. 22 : 2. : „Simile est regnum coelorum, homini Regi, qui fecit nuptias filio suo.”

B: „ . . . caelorum, cuidam regi . . .”

- T. „Simile factum est regnum celorum homini regi, . . .convivium filio suo.”
- V. „Simile factum est regnum caelorum homini regi, . . .”
15. vers.
- G. K. I. Mt. 22 : 4. : „. . .omnia parata : *adeste* ad nuptias.”
- B. „. . .venite . . .”
- T. „. . .sunt parata : venite ad convivium”
- V. „. . . venite . . .”
16. vers.
- G. K. I. Mt. 22 : 7. : „Rex autem quum hoc audisset, iratus est: et missis *copiis suis*.”
- B. „. . .exercitibus suis
- T. „. . .et misit exercitus suos,”
- V. „. . .et missis exercitibus suis..”
17. vers.
- G. K. I. Mt. 25 : 33. : „Et statuet, oves quidem ad *dexteram* suam, hoedos autem ad *sinistram*. . .”
- B. „. . .dextram . . .”
- T. „. . .à dextra sua, et hoedos à sinistra sua. . .”
- V. „. . .à dextris suis, hoedos autem à sinistris. . .”
18. vers.
- G. K. I. Mt. 25 : 40. : „Amen dico vobis, quatenus id *fecistis* uni ex istis fratribus meis *minimis* . . .”
- B. „. . .fecisti . . .”
- T. „. . .quod sicut fecistis uni . . .meis pusillis”
- V. „. . .quamdiu fecistis uni ex his fratribus. . .”
19. vers.
- G. K. I. Mt. 25 : 45. : „Tunc respondebit eis. . .”
- B. U. a.
- T. „. . .respondebunt etiam illi..”
- V. „. . .respondebit illis . . .”
20. vers.
- G. K. I. Mk. 7 : 34. : „Et quum *suspexisset* in caelum.”
- B. „Ac suspiciens in caelum. . .”
- T. „Et suspexit in caelum.”
- V. „. . .et suspiciens in caelum.”
21. vers.
- G. K. I. Mk. 7 : 35. „. . .solutum est vinculum linguae *ipsi* . . .”
- B. „. . .eius. . .”
- T. „. . .eius. . .”
- V. „. . .eius. . .”
22. vers.
- G. K. I. Mk. 8 : 7. : „. . .et cum benedixisset, *dixit* ut hos *quocumque* apponerent.”
- B. „. . .et. . ., dixit. . .etiam. . .”
- T. „et etiam super eis benedixit: et iussit ut apponerent eos.”
- V. „. . .et ipsos benedixit, et iussit apponi. . .”
23. vers.
- G. K. I. Luk. 14 : 1. : „Et factum est, cum venisset *in domum* cuiusdam ex primoribus *Pharisaeorum*, Sabbatho, ad *edendum panem*, et ipsi observabant eum,”

- B. „...Pharisaeis... ad capiendum cibum...“
 T. „...quum ingrederetur... ex principibus Pharisaeorum in die sabbathi...“
 V. „...intravit Iesus in domum... Principis... manducare panem...“
24. vers.
 G. K. I. Luk. 14 : 3. : „Et respondens Iesus, dixit *Legisperitis* et Pharisaeis, in haec verba : Licetne sanare Sabbato ?“
 B. „Tum... Legis interpretibus... Sabbatho ?“
 T. „Et respondit Ieschua, et dixit Legisperitis ac... Non licet in sabbatho sanare ?“
 V. „... ad Legisperitos, et Pharisaeos, dicens : Si licet sabbatho curare ?“
25. vers.
 G. K. I. Luk. 14 : 4. : „At illi tacuerunt...“
 B. „Ipsi vero...“
 T. Ipsi vero.
 V. „At illi...“
26. vers.
 G. K. I. Luk. 14 : 5. : „Et respondens *ad illos*, dixit : Cuius vestrum asinus aut bos in puteum cadet, et non *continuo* extrahet illum die Sabbati ?“
 B. „... eis... Quis... si ipsius... incidat, non statim extrahet eum...“
 T. „Et dixit eis, Quis ex vobis, cuius cecidit filius aut bos in... et non statim haurieus extrahit eum ?“
 V. Ugyanaz, mint G. K. I.
27. vers.
 G. K. I. Luk. 14 : 8. : „Cum *invitatus* fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco, ne forte honoratior te sit *invitatus* ab illo :“
 B. „Quum vocatus... vocatus ab eo :“
 T. „Quum invitatus ab aliquo in domo convivii, ne abiens accumbas in primo accubitu, ne sit invitatus ibi aliqui qui honoratior sit quam tu :“
 V. „... ad nuptias, non discumbas in primo loco, ne forte honoratior te sit invitatus ab illo :“
28. vers.
 G. K. I. Ján. 4 : 46. : „Erat autem in *urbe* Capernaïmo Regius quidam, cuius filius *infirmus* erat.“
 B. „...in Capernaum regius... aegrotabat.“
 T. „Et erat in Cephath — Nachum quidam gerens vices regis, cuius filius infirmus erat.“
 V. „Et eram quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.“
29. vers.
 G. K. I. Jan. 4 : 47. „...ac sanaret suum filium...“
 B. „... ipsius...“
 T. „...filium suum“
 V. „...filium eius“
30. vers.
 G. K. I. Jan. 4 : 48. : „Dixit ergo Iesus ei, nisi signa et prodigia videritis...“

- B. „...Nisi... et miracula...“
 T. „Dixit ei Jeschua, Si ...non videritis“
 V. „...ad eum: Nisi...“
31. vers.
 G. K. I. Jan. 4:49.: „...descende priusquam moriatur *puerulus* meus.“
 B. „...filius meus.“ (Úgy látszik fölöslegesen változtatta meg K. I. „puerulus“-ra, mert későbbi versben már maga is „filius“-t használ; 51. v.: „Filius tuus vivit.)
- T. „...puer meus“
 V. „prius quam... filius...“
32. vers.
 G. K. I. Ján. 4:54.: „Hoc rursus scundum signum edidit Jēsus, quum venisset ex Judaea in Galilaeam.“
 B. „u. a.“
 T. „...fecit Jeschua... ex Judaea...“
 V. „Hoc iterum secundum signum fecit Jēsus, cum venisset à Judaea...“
33. vers.
 G. K. I. Mt. 11:3.: „Dixit ei, Tunc is es qui venturus erat, an *alium* expectabimus?“
 B. „...alterum...“
 T. „...aliosne exspectemus?“
 V. „...in alium expectamus?“
34. vers.
 G. K. I. Mt. 11:4.: „Et respondens Jēsus dixit eis, *Ite* et renuntiate Joanni quae auditis et videtis;“
 B. „...Profecti...“
 T. „...Ite, renunciate Juchannan ea...“
 V. „...Euntes renuntiate Joanni...“
35. vers.
 G. K. I. Mt. 11:5.: „Caeci visum recipiunt, et claudi ambulant, leprosi mundantur, et surdi audiunt, mortui *suscitantur*, et pauperibus evangelizatur.“
 B. „...excitantur...“
 T. „...mortui resurgunt, ...“
 V. „...mortui resurgunt,“
36. vers.
 G. K. I. Mt. 11:7.: „Quid existis in desertum *spectaturi*? arundinem *agitam* à vento?“
 B. „... ut spectaveris? ... quae agitetur...“
 T. „... ad videndum? ... quae a vento agitur?“
 V. „videre,... arundinem vento agitatam?“
37. vers.
 G. K. I. Mt. 11:8.: „Sed quid *existis visuri*? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerunt molles vestes in domibus regum sunt.“
 B. „... existis ut videretis?...“
 T. „... ad videndum...“
 V. „Sed quid existis videre?...“

38. vers.

G. K. I Mt. 11 : 9. : „Sed quid existiis *visuri*? Prophetam? certe, dico vobis, etiam amplius quam Prophetam.“

B. „... videretis?...“

T. „ad videndum...“

39. vers.

G. K. I Mt 11:11 „Amen dico vobis, non *est suscitatus inter genitos* è mulieribus quisquam maior Joanne Baptista: sed qui est minimus in regno coelorum maior eo est...“B. „... surrexit inter eos qui *gignuntur*,... Johanne...“

T. „...surrexit inter natos hominum..“

V. „...surrexit inter natos mulierum...“

40. vers.

G. K. I Mt. 21 : 5. : „Dicite filiae Sion, Ecce rex tuus venit tibi *mitis*, et insidiens asinae, ac pullo *foetni* subiugis asinae.“

B. „...mansvetus, ...pullo filio...“

T. „... mansvetus et sedens super asinam et super pullum filium asinae.“

V. „... mansvetis, sedens super asinam, et pullum filium subiugatis “

41. vers.

G. K. I Mt. 21 ; 6. : „Profecti autem sunt discipuli, feceruntque sicut imperarat eis Jesus.“

B. „U. a. (sunt autem szórend)“

T. „Et abierunt discipuli...“

V. „Euntes autem discipuli...“

42. vers.

G. K. I Mk. 16 : 1. : „Et *exacto* intercedente *Sabbatho*, Maria Magdalene et Maria Jacobi mater et Salome *emerant* aromata, ut venientes ungerent eum.“

B. „... quum exactum esset... emerunt...“

T. „... quum transivisset sabbathum...“

V. „... quum transisset sabbatum...“

43. vers.

G. K. I Mk. 16 : 2. : „Et valde mane, primo die hebdomadis, veniunt ad monumentum, exorto Sole.“

B. „Itaque... so le.“

T. „In aurora autem...“

V. „...una sabbatorum...“

44. vers.

G. K. I Luk. 2 : 1. : „Factum est autem diebus illis, ut *prodiret* edictum à Caesare Augusto ut describeretur *totus terrarum orbis*.“

B. „... illis venit edictum... tota terra.“

T. „...exiit edictum... universus populus possessionis eius.“

V. „...exiit edictum... universus orbis.“

45. vers.

G. K. I Luk. 2:4. : „Ascendit autem etiam Josephus à Galilaeae, ex urbe Nazarethae, in Judaeam, in urbem Davidis quae vocatur Bethlehema, propterea quod ipse *erat* ex domo et familia Davidis.“

- B. „... Joseph ... Nazareth ... , David ... , Betlehem, (...quod esset ... David :)“
- T. „...Jauseph ... Nazrath ... Bethlechem ... (quia erat ex,..)“
- V. „... Nazaret ... Betlehem ... : eo quod esset de domo :“

7. Geleji Katona István részleges magyar biblisfordítása,
(Összeállítva a textusaiból, a T. T. V. T. műveiből.)

Ószövetségi részből,

I. Mózesből.

- I. 2/b. És az Istennek Lelke terjeszkedik-*vala* ki a' vizek színén.
26. Monda pedig az Elohimok, alkossunk embert a' mi ábrázatunkban, a Minnen hasonlatosságunk szerint.
- III. 15. Ellenségeskedést tészek te közzéd, és az aszonyiállat közzé, a' te magvad közzé, és az ő magva közzé, ő meg töri tenéked a fejedet, s' te is meg rontód neki a sarkát.
- XI. 22/a. Ihon az ember, olyá lött, mint egy mi közzülünk.
3/b. Nosza égessünk téglákat.
4. és építsünk magunknak várost aban tornyot, a' mellynek feje az eget érje.
5. Alá jöve a' Jehova, hogy meglátná a' várast és a' tornyot.
7. Nosza szálljunk-alá, és ögyelítsük-el ott az ő ajkokat.
- XVI. 7. Találá ötet a' Jehovának Angyala és monda neki:
8. Honnan jösz és hová mégy?
9. Térj vissza a' te asszonyodhoz, és alázd meg magad az ő kezei alatt.
10. És hozzá tövé a' Jehovának Angyala: Megsokasítván még sokasítom a te magvadat es meg nem számláltathatik a sokaság miatt
11. Ezt is hozzá tövé a' Jehovának Angyala: Imé terhes vagy, s' szülsz fiat, és hívod az ő nevét Ismaelnek.
13. Es hívá a' Hágár a' Jehovának nevét a' ki szözlött *vala* ő néki: Te engem láto-Isten.
- XVIII. 1/a. Meg jelenék pedig néki a' Jehova,
2. Mikor fel emelte volna szemeit, látá, és imé, Harom Férjfiak állnak *vala* ő mellette.
17. És monda a' Jehova; avagy el titkolome én az Abrahamtól a' mit én tselekedendő vagyok?
20. Monda anak okáért a' Jehova: Mivel a' Sodomának, és Gomorrhának kiáltása meg sokasodott, és az ő bünök felette igen meg nehezedett;
21/a. Leszállok most, és meg látom, hogy ha az ő kiáltások szerint, melly én hozzám érkezett tselekedtek-é.
- XVIII. 22/b. Az Abraham még a' Jehova előtt áll *vala*.
- XXII. 11. A'koron kiállta ő hozzá a' Jehovának Angyala az égből és mondá: Abraham, Abraham,
12/b. Most ismérem-meg, hogy Isten-félő légy, hogy nem kedvezél-légyen a' te fiadnak, a' te egyetlenegygyednek, En Erettem.
14. Es hívá Abraham anak a' helynek nevét, A' Jehova meg fog latni, avagy gondot fog viselni.
- XXVIII. 20/a. Es fogada a' Jakob fogadást, mondván: Ha lejénd az Isten én velem, és meg őrizénd engemet eben az utban. a' mellyel járok.

21. S meg is térendek békességben az én atyámnak házához, a' Jehova léssen énnem Istenemvé;
22. És ez a kő, a' melyet emlékeztető jelül töttem, Isten háza léssen.
- XXXI. 22. A'kor monda énnem az Istennek Angyala álmomban: Jakob! Es felelték: Jelen vagyok,
12. kezd. és 13/a ő pedig monda: En vagyok a' Bethelnek Istene, a' hol meg kenéd az oszlopot, a' hol énnem fogadást től.
- XXXII. 24. Egyedül hagyaték a'nak okáért a' Jakob, és egy Férjfi küzdék ő véle, míg nem a hajnal fel jövine.
- XXXV. 9. Meg-jelenék pedig ismét az Isten a Jakobnak, a mikor vissza vala padan Arambol, és meg áldá őtet.
10. s' monda néki az Isten: A' te neved mostan Jakob, de nem hivat-tatik tovább a' te neved Jakobnak, hanem Izrael léssen a' te neved. Hívá azok okáért az ő nevét Izraelnek.
11. S hozzája adá néki az Isten: En vagyok a' mindenható Isten, ne-velkedjél és sokosodjál, nemzetségeknek nemzetsége és serege lé-szen te belőled, és Királyok jönnek ki a' te ágyekodból,
12. és azt a' földet, a' melyet adtam az Arahamnak, és az Isaaknak, teneked adom és még a' te magvadnak is te utana adom azt a' földet.
- XLVIII. 5. A te két fiad, kik születettek teneked az Aegyptusban, úgy mint az Ephraim, és a' Menasseh, enyéim, mind szintén a' Reuben, és a' Simeon.
- XLVIII. 6. A több fiak pedig, a' kiket nemzettél azok után, tieid lesznek, és az ő bátyaiknak nevükről hivattatnak az ő örökségeikben.
15. Az Isten a' kinek előtte járnak az en atyaim, az Abraham, és az Isaák; az Isten, a' ki táplált engemet az üdőtől fogva, mindez napiglan:
16. Amaz Angyal, a' ki ki-ragadott engemet minden gonoszból, áldja meg ezeket a' gyermekeket, hívassék ő benne az én nevem, és az én nevem, és az én Atyáimnak, az Abrahamnak és az Isaknak nevek.
- XLIX. 10. Nem távozik-el a királyi-pálca a Judából, és a Törvén-tévő az ő lába elől, míg nem el-jövend a' Silóh, és ő hozzá léssen a népeknek gyülekezések.

II. Mózesből.

- III 2./a. Meg-jelenék pedig nékie a' Jehovának Angyala lángozo tűzben, a tsipke bokor közepiből,
4. Látván pedig a' Jehova, hogy oda térne a' meg látásra, hívá őtet az Isten a' tsipke bokor közepiből és monda: Moses, Moses
5. Ne közelíts ide, old meg a' te saruidat, és vesd le a' te lábaidból, mert a' hely a' melyben te állasz, szent föld.
- III. 6./a. Es monda (a' Jehovának angyala, a' Jehova, az Isten, a' Mosesnek) En Vagyok a' te Atyádnak Istene, az Abrahamnak Istene, és az Isak-nak Istene és a' Jakobnak Istene.
- XIII. 5. Mikoron hé vijjend tégedet a' Jehova a' Chananaeusok földére, mellyről meg-esküdt a' te atyáidnak, hogy azt a' téjvel, mézvel folyo földet ő nékiek adja.
21. Es a' Jehova előttök mégyen vala őnékiek nappal a' felyhőnek osz-lopában, hogy vezetné őket az uton; étszaka pedig tűz oszlopban, hogy világoskodnék nékiek, és járnának éjjel és nappal.
- XIV. 19. El méne anak okáért az Istennek angyala, a' ki az Izrael tábora előtt jár vala, és mene hátok megé, és el méne a' felyhőnek oszlopa, melly ő előttök vala s' álla az ő hátok megé.
- XVII. 2./b. Mit versengtek én velem? Miért kesergetitek a' Jehovát? Es hívá annak a' helynek nevét Massáhnak, és Meribahnak az Izrael fiainak

- versengések miatt, és hogy megkisértették volna a' Jehovát, mondván :
Vagyon é a' Jehova mi közöttük avagy nintsen.
- XX. 1. Es szollá az Isten mind ezeket a' beszédeket, mondván.
- XXIII. 20. Imé én el küldöm az angyalt te előtted, hogy meg-örizzen tégedet az uton, és bé-vigyen tégedet a' helyre, a' melyet el készítettem:
- XXIII. 21. Meg ódd magad annak orcájától, és engedj az ő szavának, meg ne keserítsd őtet, mert nem kedvezend te törvény által hágasodnak, az én nevem vagy on ő közepelte.
23. El megyen az angyal te előtted, és bé-viszen tégedet az Emmora-
eusra, Hitthaeusra, Parisaeusra, Chananaeusra, Hivaeusra, és Jebu-
saeusra,
- XXXII. 10. Hagydsza. Moses, botsass el engemet, hagyd gerjedjen fel az en
busulásom ez kemény nyaku nép ellen, s emésszem meg őtet, téged
penig nagy nemzetségvé tézlek.
11. De miért gerjed, o Jehova, a'lte busulásod fel ez nép ellen, a' kit
ki hoztál az Aegyptus földébő nagy hatalomvál, és erős kézzel?
12. Miért mondándják felőled az Aegyptiusok: Tsalárdul hozá őkök ki,
hogy meg ölják őkök a' hegyekben, és hogy el emésztenék őkök ez
földnek színéről: Térj meg a' te haragodnak busulásától, és bánkod-
jál a' te népednek gonoszán.
13. Emlékezzél meg az Abrahamrol, Isakrol, és Izraelről, a' te szolgálid-
rol, kiknek meg esküttél te magadra.
- XXXIII. 2/a. Es el-küldöm te előtted az Angyalt,
3. s' én nem megyek fel te közzéd. mert kemény nyaku nép vagy,
hogy valamint meg ne emésszelek tégedet az uton.
4. Hallván pedig a' nép ezt a' beszédet. sira, és nem tévé egy-is köz-
zülök az ő ékességét magára'

IV. Mózesből.

- X. 35. Mikor penig a' láda alább indittaték-va, a' Moses monda va-
la: Kelj-fel Jehova oszlattassanak el a' te ellenségeid, s' fussanak el a'
te orcád elől a' téged gyűlölök.
- XXXII. 20. Es monda nékik a' Moses: Ha ezt tselekedénditek, ha magatokat
a' Jehova előit fegyvervel a' hadra fel övetzenditek.

V. Mózesből.

- I. 30. A' Jehova a' ti Istentek. a' ki ti előttetek jár, fog-hadakozni ti éret-
tetek szintén a' mint tselekedett ti-veletekben Aegyptusban a' ti
szemeitek előtt.
- I. 31. és a' mint a' pusztában, a' hol láttad, hogy hordozott tégedet a' Jehova,
a' te Istened, a' miképpen az ember az ő fiát szokta hordozni, az
egész uton, a' mellyen jártatok, miglen jönnétek mind ez helyig,
32. s mégsem hittetek a' Jehovának, a' ti Istenteknek,
- 33/a. a' ki ti előttetek jár va.
- V. 6. En vagyok a' Jehova, a' te Istened, a' ki ki hoztalak tégedet Aegyp-
tus földéből a' szolgának avagy szolgálatnak házából.
- VI. 4. Halld meg Izraél; a' Jehova, a' te Elohimod, Egy Jehovah.
- XII. 7/a. Es eéndetek ott a' Jehova, a' ti Istentek előtt, ti és a' ti házi tse-
lédeitek,
- XVIII. 18. Prófétát támasztok ő nékik az ő attyok líai közzül, a' minemü te vagy,

- és tészem az én beszédeimet az ő szájában, és szollnia fogja mind azokat, a' mellyeket parántsolándok nékie.
- XIX. 17. A'koron... azok a' két emberek, kiknek perek vagyon, a' Jehova eleiben, a' Papok és a' Bírák eleiben, akik azokban a' napokban leéndenek.
- XXI. 1. Mikoron, meg-öletett embernek teste találtatándik a' te földedben s nem tudatik ki ölté-légyen meg őtet.
2. A'koron ki menyjenek a' te véneid és bíráid és mérjék-meg a' holt testnek fekvő helye körül lévő városokig a' földet,
3. és a' melly városhoz közelebb lészen az a' holt test, annak vénei vegyenek a' nyáj közzül egy ünőt, mely soha igát nem vont,
4. és vigyék egy háta-hopás, darabos, . . . völgyben, melly soha nem szántatott, sem nem vettettetett, és vágják-el ott a' nyakát.
- 5/a. Es mind a' Leviták,
6. s mind a' közelebb lévő városnak vénei mossák-meg kezeiket a' meg-öletett ünő felett,
7. és tegyenek bizonyrágot mondván : A' mi kezeink nem ontották-ki ezt a' vért, sem a' mi szemeink nem látták :
8. Légy kegyelmes, Ur Isten, a' te népednek, az Israelnek, kit meg-váltottál, és ne tulajdonítsd néki ez ártatlan vérnek ki ontatását ; Es tiszták lésznek a' ki-ontatott vértől.

Józsué könyvéből.

- V. 13/b. Imé egy Fé'rifí áll vala ellenben véle
14/a. és monda : En a' Jehova Seregének Fejedelme vagyok.

Bírák könyvéből.

- VI. 11/a. El-jöve a' Jehovának Angyala,
12. és láttaték ő tőle a' Jehovának Angyala, és monda nékie : Jehova veled, erős férjfi.
- XIII. 3. Es meg-jelenék a' Jehovának Angyala az asszonynak (a' Mánoab feleségének) és monda nékie : Imé, most magtalan vagy, és nem szültél, fogadsz pedig méhedben, és szülsz fiat.

I. Sámuel könyvéből.

- XII. 3/a. A' Jehova előtt, s' az ő Christusa előtt,
5/a. bizonyrág a' Jehova, bizonyrág az ő Christusa.

II. Sámuel köyvéből.

- VI. 2. Aki fel kele és el mene, s' az egész nép-is, a' melly ő vélek vala' a' Báála Jehudából, hogy el hoznák onnét az Istennek ládáját, a' mellynek neve hivattatik, Seregeknek Urának, nevének, a' ki ül a' felett a' Cherubinok között.
- XXIII. 2. A' Jehovának lelke szollott én általam (mond a' Dávid) és az ő Igéje az én nevem által.
3. Mondott az Israelnek Istene énnékem, szollott az Izraelnek Köv-Sziklaja, az emberek között Uralkodo Igaz, az Isten félelmében Uralkodo.

I. Királyok könyvéből.

- VIII. 27. Igazé, hopy az Isten a' földön lakozzék? Imé, az ég, a' föld, és az egeknek egei téged be nem foghatnak, mentől inkább nem ez a'ház, melyet építettem.

Zsoltárok könyvéből.

- XXII. 2. En Istenem, én Istenem, miért hagytál-el engemet, és miért távoztál illy messze az én meg-szabadittatásomtól, és az én rikoltásaimnak beszéditől?
3. En Istenem, nap estig kiáltok hozzád, s' nem hallgatsz-meg :
- XXII. 7. Imé 'én olyan vagyok, mint a' féreg, és nem ollvan mint a férjfi, hanem embereknek gyalázatjok, és népeknek utálatosságok ;
8. mindenek a' kik engem látnak tsufolnak, félre vonszák ajakokat, s hajtogatják a' fejeket,
9. ezt mondván : Az Urra hagyta dolgát, s'szabadítsa meg ötet, ragadjaki ötet e veszedelemből, ha kedveli ötet.
13. Környül vöttek engemet sok kövér tullok, a Bársan bikáihoz hasonló kegyetlenek meg-környékeztenek engemet,
15. mint a viz ki-öntöttem, véremtől megüressedtem, el-váltak minden én tsontaim, és az én szívem mint a viasz meg-olvadott,
16. el-aszott a'testem, mint a' tserép, és az erőm belőle ki-száradott, az én nyelvem inemhez ragadott, és a halálnak porában töttél engemet.
17. Mert környül-fogtanak engemet az ebek. a' gonoszoknak gyülekeztek meg környékeztenek engemet, meg ligádták lábaimot, s' kezeimet,
18. meg-olvashatnám minden én oldalteteimet, s' ők tsak reám néznek szegény mezítenre ;
19. mert el-osztották közöttök az én ruháimot, és az én dolmányomra sorsot vettenek.
20. Te azért, oh Jehova, ne távozzál mesze tőlem, én erősségem, és én segítségem, siess hozzám, ne késsél.
21. Szabadítsd-meg a' fegyvertől az én lelkemet, az ebeknek kezektől az én egygyetlen egygyemet.
22. tarts-meg engemet oroslánynak szájától, és az unicornisoknak szarvaik között hallgass-meg engemet.
23. Beszéllem a te nevedet az én atyámfiainak, a' gyülekezetnek közepette ditsérlek tégedet.
- XXIV. 7. Emeljétek fel oh ti kapuk, a' t' fejeiteket,és emelítétek-fel magatokat örökkévaló kapuk, és bé mégyen a' Ditsőségnek Királyja,
8. Kitsoda az a' Ditsőségnek Királyja? Az erős, és hatalmas Jehova az erős hadakozó Jehova.
- XXXIII. 6. A' Jehovának Igéjével teremtettenek az egek, és az ő szájának Lelkevel minden ő seregei.
- XLVII. 2. Minden népek tapsoljatok kezetekvel, vigadozzatok az Istennek örvendezésnek szavában ;
3. mert a' Jehova magosságos, rettenetes, nagy Király minden földön,
4. a' népeket mi alánk hozza és a' nemzetségeket a' mi lábaink alá,
5. külön-választotta mi nekünk a' mi örökségünket, a' Jákobnak ditsőségét, a' kit szeretett :
6. Fel-ment az Isten vigasággal, a' Jehova trombitaszóval.
7. Énekeljétek az Istennek, énekeljétek : énekeljétek a' mi Királyunknak énekeljétek.
8. Mert az egész földnek Királyja az Isten, énekeljétek a' ki értetek.

9. Mert az Isten országol a' nemzetségeken, az Isten ül az ő szent székiben.
10. A' népeknek Fejedelmei összevgyülnek, hogy az Ábrahám Istenének népe legyenek; mert az Istenéi a' földnek paisai, felette igen felmagasztaltatott.

- L. 15./a. Hivj segítségül engemet a' szorultságnak napján,
 XCVII. 7. Horgaszátok-meg magatokat ő Neki minden Elohimok.
 CX. 1. Mondotta Jehova az En Uramnak, állj az én jobbomra, miglen teéndem a' te ellenségidet a' te lábaidnak sámojokvá.

Esaiás könyvéből.

- VI. 1. Látám a' Jehovát ülni az ő magassan fel-emeltetett székiben, és az ő prémje bé-től'ik-va a' templomot.
 2./a. Serafimok állonak va azon.
 3. És kiált va egyik a' másikhoz: Szent, szent, szent a' Seregeknek Jehovajok, tele minden föld az ő ditsőségével.
 8/a. Hallám az Urnak szavát; ki monda: Kit küldjek-el? és ki-megyen el mi-nekünk?
 9. Es monda (Esaiásnak) menj-el, és mondjad enek a' népnek: Halljatok halva, és ne értsetek...
- VII. 14. Imé, a' Szűz megnehézkedik, és szül fiat s' hívja az ő nevét Immanuelnek.
- VIII. 13. A' Seregeknek Jehováját szentelénditek.
 14. és lészen megütközésnek kövévé, és meg-romlásnak köv szikláivá az Izráelnek két házainak.
 15. és meg-ütköznek aban nagy sokan, s' el-esnek, és meg-romlonak.
- IX. 6/a. Es hívja az ő nevét Erős Istennek.
- XI. 1. És vesző-szál jöv ki az Isai törökéből, és fiatal sördül-fel a'nak gyökereiből.
- XL. 3. Kiáltonak szava a' pusztában: Tisztogassátok a' Jehovanak utját, gyengessétek a' kijetlenben a' mi Istenünknek ösvényjét-ki.
- XLII. 8. En vagyok a' Jehova, ez az én nevem, és az én ditsőségemet másnak nem adom.
- XLIV. 6/b. En küvölöttem nintsen Isten,
 XLV. 8. Harmatozzatok egek onnan felül, és az egek tsepegienek igazságot, nyiljék-meg a' föld, és számazonak a' szabadulás, és az igazság, én ur teremtettem őtet.
 9. Jaj a'nak a'ki az ő alkotójával perlekedik! Jaj a' tserépnek a' melly a' föld tserépekkel fedőzik Mert a'vagy mondjaé a' sár az ő fazekásának: Mít mivelsz? és a' te munkádnak nem voltak kezei!
 10. Jaj a'nak a' ki mondándja az ő attyának, miért nemzesh? és az Asszonyi-állatnak m'ért szülsz?
- XLV. 22/b. En vagyok az Isten, és nintsen én küvölöttem;
 23. meg-esküdttem békével ennen magamra, ki-ment az én számból igazság va beszéd, és nem tér-visza, hogy énnékem hajtatik-meg minden térd, és én reám esküszik minden nyelv.
- XLVIII. 16/b. Az Ur Jehova küldött engemet és az ő Lelke.
 LII. 13. Imé érteni fog az én Szolgám, fel-magasztaltatik és (nagy-péntek) fel-emeltetik, magas lészen igen.
- LIII. 2. Az ő (Jehovának) orcájának Angyala őket meg-szabadította az ő szeretetiért, és nektek valo kedvezéseért, őket megváltotta, és hordozta, s vitte őket az ő üdejeknek minden napjaiban, ők pedig el-

- lene párt ütők voltak, és meg-haragították az ő Szent Lelket, annak okáért változott ő nekik ellenségekké, és ő harcolt ellenök.
- LXII. 4. Nem mondatik teneked többé, El-hagyatott, sem a' te földednek nem mondatik tovább, El-pusztult, hanem így hivatatol; Az en akaratom ő benne; mert a' Jehovának kedve meg nyugodt te benned.
16. Kérdezkedjétek a' régi ösvények felől, mellyik légyen a' jo út, és azon járjatok, és a' ti lelketeknek nyugalmat találtok."

Jeremiás könyvéből.

- XXIII. 6/b. Es ez az ő neve, a' mellynek őtet hívják: Jehova Mi Igazságunk.
- XXXIII. 15. Azokban a' napokban, és aban az üdőben, monda az Isten, bimbóztatok a' Davidnak igazságának bimbóját, és tészén itéletet, s' igazságot ez földön.
- XXXIII. 16. Azokban a' napokban meg-tartatik a' Jehuda, és a' Jeruzsálem bizvást lakik; és az a' ki őtet hívja, Jehova mi igazságunk.

Ezékiel könyvéből.

- XXXIV. 2/b. Jaj, az Israel pásztorainak, a' kik magokat legeltetik, s' nem a' nyájat!
3. A' sirját el-vettétek, a' gypjával ruházkodtatok, a' kövérit nyuztátok, s' a' juhokat nem legeltettétek,
4. az erőtlenekeket nem gyámolgattátok, a' betegeket nem gyógyítottátok, a' törött lábuvakat bé nem kötöztétek, az el-tévedteket fel nem kerestétek, hanem a' kik előttetek voltak, azokon keményen, és kegyetlenül uralkodtatok:
5. melly miatt el-szélhedtek imide-amoda, mint ha pásztorok sem lett volnak, meg marattanak, és elszaggattattanak a' mezei vadaktól.
7. Azért halljátok-meg ti pásztorok:
8. (kezdet) Elek én, Isten,
10. hogy elől kérem a' ti kezeitekből a' juhokat, és nem engedem, hogy többé az én juhaimat legeltessétek, hanem kivésem őket a' szájatokból, hogy ne éljétek a' husokval.
23. és más pásztort támasztok nekik, a' Davidot, az én szolgálmat a' ki legeltesse őket,
- 28/a. hogy többé ne legyének praedára, és farkas kaszára,

Dániel könyvéből.

- IX. 22/b. Daniel, imé most jövtem-ki, hogy meg-értessem te veled az értelmet,
24. hetven hetek határozattattanak a' te népedre és a' te városdra, hogy el-végeződjék a' törvénynek meg-szegegettetése, és el-emésztessék a' bűn, és a' hamisságért elég-vétessék, és az örökké-valo igazság el-hozattassék, és el-végeződjék a' látás és a' profeciálás, és el-kenetessék a' szenteknek szente.
25. Tudd-meg azért, és értsd-meg, hogy a' beszédnek, a' népnek visszavitetése, és Jeruzsálemnek meg építettése felől valo ki-menésétől fogva a' Christus Vezérig, hét hetek, hatvan két hétek, lesznek, és megtér, s' ujonan meg építetik az útca, és a' kő-fal, az üdőnek szorosságában.
- IX. 26. A' hatvan-két hetek után pedig, ki-vágattatik a' Christus, és a' várost s a' szentséges el-pusztítja a' jövődő Hercegnek népe, és

annak vége áradással leszen, és a hadnak végig-pusztulásokkal kivágattatik.

27. És megerősíti frigyét sokaknak egy hétén, és fél-hétében megszünteti az áldozatot, és fel-vitetett ajándékot.
- X. 13. Es, imé, a Michael egy az első fejedelmek között, jöve, hogy segítségvel lenne énnékem.
- 12/1. Mert leszen szűkülésnek (nyomorúságnak) üdöje, a' mi-nemü nem volt az üdőtől fogva, a' miulta emberi nemzetség volt, mind ez üdeiglen. Es aban az üdőben meg tartatik a te néped, valamely a könyvben.
2. Es sokan a' földnek porában aluvok között fel-serkennek, ezek az életre, amozok a' gyalázatra, és az öröké való meg vetésre
3. Az értelmesek, pedig tündökölnek, mint a tsillagos égnek fényesége, es a sokakat meg igazítók, mint a' tsillagok, örökön és öröké.

Hóseás könyvéből.

- 12/3. Az ő anyjának méhében alája sarkallott az ő bátyjának, avagy megsarkallotta az ő bátyát; világosabban: meg fogta, és tartotta az ő bátyának, (az az) és az ő erősségével meggyőzte, az Istent; avagy fejedelmi módon viselte magát az Istennel.

Jóel könyvéből.

- I. 28. Es leszen ezeknek utánok: Ki-öntöm az én Lelkemet minden testre, és profétálnia-fognak a' ti fiaitok, és a' ti leányaitok, a' ti véneitek álmokat álmodnak, a ti ifjaitok látásokat látnak.
29. Sőt a' szolgálókra, és a' szolgálókra-is azokban a' napokban ki öntöm az én Lelkemet.
- 31/b. Minek-előtte el-jövine az Urnak nagy és rettenettes napja.

Mikeás könyvéből.

- V. 2. Te pedig Betlehem Ephrathah kitsid vagy, hogy légy a' Judának ezreiben, mind-az-által te belőled jöv ki énnékem a' ki uralkodo az Izraelben, és az ő ki-jöveteli eleitől, és örök napoktól fogván valok.

Aggeus könyvéből.

- II. 5/b. Az én lelkem ti köztetek-fog állni, ne féljeteK,
6. mert azt mondja a' Seregeknek Ura; Még egy kitsiny üdő vagy on, és én meg fogom indítani az eget, a' földet, a' tengert, és a' szárazt.
7. Fel-indítok minden pogány nemzetséget-is, és el fog jöveni a' minden pogányoknak kívánságok, és bé-töltöm ezt a házat ditsőséggel, azt mondja a Seregeknek Ura.
8. Enyéim az ezüst, és enyéim az arany, azt mondja a Seregeknek Ura.
9. Nagyobb leszen ennek az utolsó háznak ditsősége az elsőnek ditsőségénél, azt mondja a Seregeknek Ura, és eben a' helyben békeséget adok. Mondott a' Seregeknek Ura.

Zakariás könyve.

- I. 12/a. Es felele a Jehovának Angyala, s monda: O Seregeknek Ura, meddig nem emlékezel-meg Jeruzsálemről,

- 14/a. És felele a' Jehovának Angyala vigasztalo szokot.
- II. 10. Örvendezz Sijonnak leánya, mert imé el-jövök, és lakozom te közepetted.
11. és gyülekezni fognak sok nemzetségek a' Jehovahoz azon a' napon, és lesznek én népemvé, és lakozom te közepetted, és a' koron megismerénded hogy a' Seregeknek Ura küldött légyen engemet te hozzád.
- III. 1. Meg mutatá ennekem a' Jehosua fő Papot állnia Jehova Angyala előtt és a Satan áll vala az ő job-keze felől, hogy ellenkeznek vele.
2. Es monda a' Jehova a' Satannak; fedjen meg tégedet a' Jehova, Satan, fedjen-meg mondom, tégedet a' Jehova, a' ki választotta a Jeruzsálemet.
- IX. 9. Eörülj Sionnak leányja, eörvendez Jeruzsálemnek leányja: Imé jövt a' te királyod te-neked (igaz és magát meg tartja) szeliden és számá máron, s' a' számárnak vemhén ülvén.
- XII. 10. Es ki-önténdem a' Dávid házára, és a' Jerusalemnak lakosira a' kegyelemnek, és a' könyörgésnek Lelkét, és nézni fognak Enream, a' kit által ütötenek.

Újszövetségi részből.

Máté evangyéliumából.

- I. 23. Imé a' szüz meg-terhesedik és fiat szül, és hívni fogod az ő nevé Emmanuelnek, melly ha megmagyarázod, velünk (Van) Isten.
- II. 13. A'koron jöve Jesus Galileából a' Jordán mellé Jánoshoz, hogy megkereszteltetnék ő tőle.
14. János pedig igen kérelmesen tiltja -- vala őtöt, mondván: Nékem vagyon szükségem reá, hogy te tőled me kereszteltessem, s te jövsz é én hozzám?
15. Felelvén pedig Jézus monda néki: Hagyj kénynt most nékem; mert így illik mi-nékünk bé-töltenünk minden igazságot. Akoron kényjére botsátá őket.
16. Es meg-keresztelkedvén a' Jézus, fel-jöve mind-járt a vizből, és, imé meg-nyilatkozának nékie az egek, és látá az Istennek Lelkét le-szállania, mint egy galambot, és ő reája menie.
17. Es, imé, szóv adaték az egekből, mondván: Ez amaz én szerelmes Fijam, a' kiben kedvem bé tölt.
- IX. 14. A'koron menének ő hozzá a' János tanítványai, mondván: Miért, hogy mi, és a' Pharisaeusok, sokat böjtölünk, a' te tanítványaid pedig nem böjtölnek?
15. Es monda nékik, Jesus: A'vagy gyászolhatnánaké az ágyas háznak fiai valamig a vő-legény ő vétek vagyon? El-jövnék a' napok, a' mikor elvétetik ő tőlek a' vő-legény, s' a' kor böjtölni fognak.
- X. 20. Nem ti vagytok, a' kik szoltok, hanem a' ti Atyátoknak Lelke szolal ti benetek.
- XI. 5. A'koron meg-nyilnak a' vakoknak szemeik, és a' süketeknek füleik meg-nyilatkoznak; A'koron szökik a' sánta mint a' szarvas, és a' némának nyelve ditsőséget énekel.
- XII. 31. Mondom tinéktek, hogy minden bűn, és káromkodás meg-botsáttatik az embereknek; a' Szent Lélek ellen való káromkodás pedig meg nem botsáttatik az embereknek.
32. És valaki szot szólánd az embernek Fija ellen, megbotsáttatik nékije, a' ki pedig szólánd a Szent Lélek ellen, nem botsáttatik meg nékije, sem e világon, sem a következőben.

- XVII. 1. Es hat napok után fel vevé Jesús Pétert, és Jakabot és Jánost az ő atyafiait, és vivé őket külön magoknak egy magas hegyre,
 2. és általa-formáltaték ő előttük és tündöklék az ő orcája mint a Nap, ruhái pedig fejerekvé lőnek mint a fényesség.
 3. Es imé láttatának ő tőlek a Moses és az Illyés ő véle beszélgetvén.
 4. Felelvén pedig Péter, monda Jesusnak: Uram, jó minékünk itt laknunk, ha akarod, tsináljunk itt három sátorokat, (hajlékokat) néked egygyet, Mosesnek is egygyet, s Illyésnek-is egygyet.
- XVII. 5. Még midőn ő szólaná, imé fényes felhő árnyékozá-bé őket, és imé szozat lőn a felhőből, mondván: Ez amaz én szerelmes Fiam, a kiben meg-tsendesedem, őtet hallgassátok.
 6. És ezeket hallván a Tanitványok, orcájokra esének, és féinek felette igen,
 7. és hozzájok menvén Jesus, megilleté őket s monda: keljetek fel és ne féljetek.
 8. Fel-emelvén pedig szemeiket senkit sem látának, hanem tsak a Jesust magát.
- XVIII. 20. Valahol ketten a, vagy hárman összve vagynak gyülekezve az én nevemben, ott vagyok, közepettek.
- XII. 43. Mily módon hívja tehát Dávid őtet (a Christust) a Lélek által Uranak, mondván?
 44. Monda az Ur, az én Uramnak, ülj az én jobbomra?
- XXIV. 23. A'kor ha ki mondádjá tinéktek, imé, itt a Christus, a vagy amott, ne hidjetek.
- XXV. 31. Mikoron pedig el-jövend az embernek Fija az ő ditsőségében, és minden szent Angyalok ő véle.
- XXVI. 6. Mikoron pedig Jesus volna Bethániában, a bél-poklos Simonnak házánál,
 7. jövt vala ő hozzája egy aszszony, kinél vala drága kenetvel tellyes alabastrum edény, és ki-tölté ő-néki az ülőnek fejére.
 17. A kovásztalan kenyereknek üdnepeinek pedig első napján, kerülé-a tanitványok Jesushoz, mondván: holott akarod, hogy elkészítsük tenéked a husvéti bárányt, a meg-ételre?
 26. Ők pedig midőn enének, vévén Jesus a kenyeret, és meg-áldván, meg-töré, és adá az ő tanitványinak, s monda: vegyétek, és egyétek, ez az én testem.
- XXVI. 27. Es a pohárt -is vévén s meg-áldván, adá őnekik, mondván: igyatok ebből mindnyájan.
 28. Mert ez az én vérem Uj Testamentomnak vére, melly sokakért ki-ontatik az ő bűneiknek botsánatjajokra.
 47. Es midőn még ő szolna, imé Judás, egy a tizenkettők közzül, el-jöve, és ő vele sok sereg, fegyverekkel, és dorongokkal, a fő papoktól, és a népnek véneitől küldetvén.
 48. Az pedig ki őtet el-árulja-vala, adott vala néki ilyen jegyet, mondván: akit én meg-tsokolándok, az az, fogjátok-meg őtet.
 49. Es mind járást járulván a Jesushoz, monda: egészségvel! És meg-tsokolá őtet,
 50. Jesus pedig mondá néki: barátom, de mire jöttél? A'koron járulván, kezeket a Jesusra veték, és megfogák őtet.
 51. Es, imé, egy azok közzül, a kik Jesusval valának, kezét kinyujtván, fegyverét, ki-voná, es tsapván a fő papnak szolgájához, el-vágá anak fülét.
 52. A'koron monda néki Jesus: Fordítsd vissza fegyveredet az ő helyében; mert valakik fegyvert fognak, fegyverrel vesznek el.

- 56/b. mind el-hagyván,
 57. el-vivé a Cajaphás fő-Paphoz, ahol az írás-tudók, és a vének ösz-ve-gyülekezve valának,
 59.b és keresnek vala hamis bizonyságokat a Jesus ellen, hogy őtet meg-ölnék.
 63. Es felelvén a fő-Pap, monda : Kénszeritlek tégedet az élő Istenre, hogy meg-mondjad mi-nékünk, ha te vagy ama Christus, az Istennek Fija.
 64. Monda néki Jesus: Te mondád ; mind-az-által mondom ti néktek, hogy ez üdőtől fogva, meg-látjátok az Embernek Fiját, az Isten hatalmasságának jobbán ülni, es az égnek folyhőiben el-jövní.
 65. A'koron a fő-Pap megszakasztá ruháját, mondván : Káromkodik, mi szükségünk vagyon még-is mi-nékünk több tanukra ? imé mostan halljátok az ő káromkodását.
 66. mi tetszik ti-néktek ? ők pediglen mondának : Méltó halálra.
- XXVII. 15. Szükség vala pedig nékie el-botsátani azoknak minden üdnepekben egygyet, a kit akarnak vala.
 16. Vala pedig ő néki egy hires foglya, ki Barabbásnak mondatik vala.
 17. Azok azért öszve-gyülekezve lévén, monda nékik Pilátus : Mellyiket akarjátok, hogy el botsássam ti néktek ? Barabbást a' vagy a Jesust, a ki mondatik Christusnak ?
 18. Mert tudja vala, hogy irigységből adák volna kézben őtet.
 20. A Papi fejedelmek pedig, és a vének reá dobolták a sereget, hogy a Barabbást kérné, a Jesust pedig el-vesztené.
 21. Felelvén pedig a Helyt-tarto, monda nékiek : Mellyiket akarjátok a kettő közzül, hogy ti-néktek el-botsássam ? Eők pedig mondának : Barabbást.
 22. Monda nékiek Pilátus : Mit tegyek tehát a Jesusnak, a ki mondatik Christusnak ? Mondának néki mind-nyájjan : Feszíttessék-meg :
 23. A Praeses pedig nékik monda ; valyon s micsoda gonoszt ? De azok anál inkább kiáltják vala, mondván : Meg-feszíttessék.
 24. Látván pedig Pilátus, hogy semmit sem használna, hanem anál nagyobb zene-bona lenne, vizet vévén meg mosá kezeit a sereg előtt, mondván : Ártatlan vagyok én az igaznak vérétől, ti lássátok.
 25. Es felelvén az egész nép monda : Az ő vére mi-rajtunk, és a mi fijaikon.
 26. A'koron el-botsátá nékik Barabbást, Jesust pedig meg ostorozván nékiek adá, hogy megfeszítenék.
 27. A'koron a Praesesnek vitézei el-vivén a Jesust a tornácban, reá-gyűjték az egész sereget,
 28. és le-vetkeztetvén őtet, Skárlát Szinü veres kurta palástot adának környül reája,
 29. és tövisből fonatott koszorut tövének a fejében
 30. Es nád szálát adának az ő jób kezében, és előtte térdet hajtván tsufo-lák vala őtet, mondván : Egészségvel Sidók Királyja ! Es reá pökdösvén, vévék azt a nád szálát, és főben verék véle.
 31. Es minek-utánna meg-tsufo-lák volna őtet, ki-vetkezteték őtet a kurta palástból, és öltözteték az önnön ruhájában, és el-vivék őtet, hogy meg-feszítenék.
- XXVII. 35. Minek-utánna pedig meg-feszíték őtet, sorsot-vetvén, el-oszták az ő ruháit, hogy bé-tellyesednék a mi meg-mondatott a profétától : Meg-oszták az én ruhámon, és az én ruhámra sorsot vetének.
 36. Es ülvén ott tartván vala őtet :

37. Es tévék feje feliben az ő meg-irt okát: Ez a Jesus, a Sidoknak Királyjok.
38. A'koron meg-feszítettének ő véle, két latort, egygyik jobb, s másik balfelől.
39. A mellette el-menők pediglen káromolják vala ötöt, tsóváltván fejeiket
40. és mondván: Te ki el-rontod a templomot, és harmadnapra fel-é-píted, tartsd-meg tennen magadat; Ha Istennek Fija vagy, szállj-le a keresztről.
44. A latrok-is pedig a kik ő véle egygyütt meg-feszítettetek vala, azont hányják vala Szemére.
45. Hat órától fogva pedig setitség lön az egész földön mind kilenc óráiglan.
46. Es kilenc órakor tájban fel-kiálta Jesus nagy szoval mondván: Eli, Eli, Lama Sabachthani, az az: En Istenem, én Isténem, miért hagyál-el engemet.
47. Némellyek pedig az ott állók közzül ezt hallván mondanak vala: az Illyést hívja ez.
57. Mikoron pedig késő estve lőtt volna; el-jöve egy Arimathea-beli kazdag ember, Josef nevü, aki-is a Jesusnak tanítványja vala.
58. Az hozzája méne Pilátushoz, és meg-kéré a Jesus testét. A'koron Pilátus parantsolá meg-adatni a testet,
59. és vévén a testet Josef, bétakargatá azt tiszta gyolcsban,
60. és helyezteté az önön uj koporsojában, mellyet kősziklából vágott vala ki, és nagy követ hömpölygetvén a koporso ajtajára, elmené.
- 61- Vala pedig ott Mária Magdalene és a másik Mária, ülvén a koporsoval által-ellenben,
- XXVIII. 19. Elmenvén, tanitsatok minden nemzeteket, meg-keresztelvén őket az Atyának, a Fijunak, és a Szent Leleknek nevében.
20. En veletek vagyok minden napokon világ végezedésig;

Márk evangyéliumából.

- XVI. 1. Es el-mulván a Szombat, a Mária Magdalene, és a Jakab anyja Mária, és a Salome, vettenek vala keneteket, hogy el-menvén meg-kennék ötöt.
2. Es Igen regvel a Szombatoknak Egyikén mennek a koporsohoz Nap fel-kelve.
3. és mondanak vala egy-más között: Kitsoda fordítja-el mi-nénkünk a követ a koporsonak a szájáról? mivel az nagy vala igen.
4. Es tekéntvén, láták a követ el-fordítva lenni.
- 6/a. Meg ne rémüljete.
19. Az Ur a'nak okáért minek-utánna nékiek ezeket mondotta-volna, fel véteték az égbe, és üle az Istennek jobbára.

Lukács evangyéliumából.

- I. 35. A Szent Lelek felül jövend te beléd, és a Magasságosnak ereje ár-nyékoz bé téged, s a'nak-okáért amely Szent te belőled születik is Isten Fijának hivattatik.
- II. 7/a. Szülé az ő első szülöttét.
8. Valának pedig pásztorok azon tartomány-ban vigyáztván, őrizvén az etszakának őrizetit az ő nyájok felett.
9. és imé az Urnak Angyala előttök terme, és az Urnak ditsősége kör-nyül-ragyogá őket, és félnek nagy félelemvel.

10. A'kor monda nékik az Angyal: ne féljeteK, mert imé hirdetek ti-
néktek nagy örömet, melly lészen az egész népnek öröme.
11. Mert született ti-néktek ma Meg-tartó (a ki az Ur Chritus) a Dá-
vidnak Várasában.
13. Es hirtelenséggel lőn az Angyalval, a mennyei vitézlő seregeknek
sokasága, kik az Istent ditsérik vala, mondván:
14. ditsőség a magasságban az Istennek, és e földön békeség az embe-
reknek jó-akarát.
- II. 21. Es minek utána el-tölének volna a 8 napok, hogy környül-metéltet-
nék a gyermetske, hivaték az ő neve Jesusnak, amellynek hivaték
az Angyaltul, még minek előtte a méhben fogantatnék.
- XXII. 66. És hogy nappalón, össze-gyüleneK, a népnek vénei, és az elsőbb
Papok, es az írást-tudók, és vivék őtet a gyülekezet eleiben.
- XXIII. 2. Bizonyossan úgy találtuk, hogy ez az ember magát Király-Christus-
nak mondotta lenni.
66. Pilátus pediglen a Galileat hallván, kérdé, hogyha az a nagy ember
Gaelileus volnaé,
7. és mikoron meg-tudta volna, hogy a Herodes hatalma alá valo volna,
vissza-küldé őtet Herodeshez, a ki is azokon a napokon Jeruzsá-
lemben vala.
8. Heródes pedig látván a Jesust igen örüle; mert régulta kevéja vala
látni őtet, mivel sokakat hallott vala felőle, és reménlené, hogy
valami jegyet látna ő tőle leténi.
9. Sok beszédekvel kérdezi vala pedig őtet, de ő semmit nem felele-
néki.
10. jelen állanak vala pedig a fő fő Papok, és az Írást-tudók, nagy
ügyekezettel vádolván őtet.
11. Meg-utálá pedig őtet Heródes az ő seregével egygyütt, és meg-tsu-
folván, minek-utánna fel-öltöztette volna fényes ruhában, vissza küldé
Pilátusnak,
12. és lőnek barátságosak egy-más között Pilátus és Heródes azon a
napon; mert az előtt ellenségesek valának egy-másval.
13. Pilátus pedig össze-híván a fő fő Papokat, a fő rendeket, és a köz-
séget,
14. monda nékik: Előmben hoztátok énnékem ezt az embert, úgy mint
a népnek el fordítóját, és én előttetek őtet meg-kérdezvén, semmi
okot nem találtam ebben az emberben, azok közzül, a mellyekvel
őtet vádoljátok.
15. De még Heródes sem; mert vissza-botsátalak titeket ahoz, és imé
semmi halálra méltó dolgot nem tétetett ő tőle.
16. Meg-veretem azért őtet s el-botsátom.
26. És mikoron el-vivék őtet meg-fogván egy nemi-némű Cyréné-beli
Simont, ki a mezőről jöv vala, reá kényszeríték, hogy a keresztet
vinné a Jesus mellett:
- XXIII. 27. Követi vala pedig őket népnek és asszony-állatoknak nagy soka-
ságok, kik siratják, és kesergik vala őtet.
28. Reájok-fordulván pedig Jesus monda: Jeruzsálemnek leányai ne
siránkozzatok én rajtam, hanem sirjatok magatokon, és a ti gyerme-
keiteken.
32. Vitetének pedig vala más két gonoszt-tévők ő véle együtt meg-öletni.
33. Es minek-utánna menének volna a helyre, melly hivattatik koponyáknak helyének, meg-megfeszíték őket és azokat a gonoszt-tévőket
egygyiket jobb kéz felől, a másikat bal kéz felől.

42. Es monda a Jesusnak : Uram emlékezzél-meg én rolam, a mikor jutándasz a te országodban.
43. A' koron mondá néki Jesus : Bizony mondom tenéked, ma velem lészesz paraditsomban.
- XXIV. 13. Es, imé ketten ő közzülök mennek vala, ugyan azon napon, Emmaus nevü faluban, melly hatvan futamatni földön vala Jeruzsálemtől,
14. és beszélgetnek vala egymás között mind azokról a mellyek lettek vala,
15. Es lön midőn beszélgetnének, és egy-mástól kérdezkednének, a Jesus maga-is hozzájok járulván, egygyütt mégyen vala ő vélek.
26. Nem-de nem meg kellett a Christusnak ezeket szenyvednie, és úgy mennie-bé a ditsőségbe ?
27. Es el-kezdvén a Mosesen, és a Profétákon, magyarázza ő nékiek minden irásokban, a mellyek ő felőle valának.
30. Es lén mikoron le-telepedett-volna ő vélek, vévén a kenyeret, meg-áldá, és adá nékiek.
31. Meg-nyilatkozának pedig az ő szemeik, és meg-ismérék őtet ; de ő látatlanvá téteték ő előttök.
32. Es mondanak egymásnak : Nem de nem gerjedez-valaé a miszivünk mi bennünk, midőn szollna mi-nékünk az úton, és fejtegetné mi-nékünk az irásokat ?
36. Ezeket pedig midőn azok beszélnek, meg-állá Jesus ő közepettek, és mondá nékiek : békeség ti-néktek.
37. Meg-háborodván pedig és meg-rémülvén, vélik vala, hogy ők lelket látnának.
- XXIV. 38. A' kor monda nékik Jesus : miért háborogtatok-meg, és miért mennek-gondolatok-fel a ti sziveitekben ?
39. lássátok-meg az én kezeimet, és lábaimat, mert ennen magam vagyok, tapogassatok-meg engemet, és lássátok-meg, mert a léleknek husa és tsontja nitsen, a mint látjátok nékem lennie.
40. Es ezeket mondván, meg-mutatá nékiek az ő kezeit és lábait.
41. Még-is pedig azok nem híven az örömnök miatta, és tsudálkozván, monda nékiek : Vagyoné itt valami enetek-valo ?
42. Ők pedig adának néki egy rész sült halat, és lépes-mézet,
43. és vevén, ő előttök meg-evé.
44. Es mondá nékiek : Ezek a beszédek, amellyeket szol'ottam én ti-néktek, miglen még veletek volnék, hogy szükség volna bé-telleyesedniek mind azoknak, a mellyek meg-vagynak irattatva a Moses törvényeiben, a Phrofétákban és a Soltárokkban énfelőlem.
45. A'koron meg-nyitá az ő elméjeket, hogy értenék az irásokat.
46. Es monda nékiek, hogy így iratott-meg, és így kellett a Christusnak szenyvednie és fel-támadnia a halálból egy-harmad napon,
47. és hirdettetnie az ő nevében a penitenciát, és a bünöknek botsá-natokat minden nemzetségek közt, el-kezdén Jeruzsálemtől.
50. Ki-vüvé pedig őket az ajton Bethániáig, és fel-emelvén kezeit, meg-áldá őket,
51. Es lön midőn őket meg-áldaná, el-távozáék ő tőlök, és fel-vitetik vala az égbe.

János evangéliumából.

- I. 1. Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél vala, és Isten vala az az Ige.
14/a És az Ige testvé lön,

- III, 3. Felele Jesus, és monda nékie : Bizony bizony mondom tenéked, ha-
nem-ha ki viszont ujonnan születendik, de nem láthatja az Istennek
országát.
5. Felele Jesus: Bizony bizony mondom tenéked, hanem ha ki szüle-
tendik vízből, és Lélekből, de nem mehet-bé az Istennek országába.
14. A mint Moses felemelte a kígyót a pusztában, úgy kellett fel-
emeltetni az embernek Fiának ;
- III. 15. hogy minden valaki hiszen ő benne el-ne vesszen, hanem örök élete
légyen.
17. Mert nem botsátotta Isten az ő Fiát e világra, hogy el kárhoztassa e
világot, hanem, hogy meg-tartassék e világ ő általa.
- V. 19. A Fiu nem munkálkodhat Magától semmit, hanem csak a mit lát
hogó az Atya munkálkodik.
- V. 21. A miképpen az Atya halottakat támaszt, es elevenit, úgy a Fiu is,
a kiket akar, meg eleveniti.
26. A mint az Atyának magában vagyon élete, úgy adja a Fiunak is,
hogó légyen élete ő magában.
- 34/b, Mert nem adja az Isten mértékre a Lelket.
- VI. 54, A ki észí az én testemet és isza az én véremet, örök élete vagyon,
és én fel-támasztom őtet az utolsó napon.
- X. 30. En, (Christus) és az Atya, Egy vagyunk.
- XI. 15. Eőrülök ti érettetek (hogó hidjetek), hogó ott nem vóltam, de jertek
mennýnk-el hozzájáa.
- XII. 28. Atyám ditsőítsd meg a te nevedet, s jöve ilyen szó alá az égből :
Meg ditsőítettem s ismét meg ditsőitem.
41. Ezeket mondotta Esaias, mikor látta Az ő (a Christus) ditsőségét, és
szóllott ő rola.
- XIV. 16. En kérem az Atyát s más törekedőt (vigasztalót) fog-adnia tinéktek.
- 24/b. A beszéd a melyet hallottatok, nem enyim, hanem azé, a ki engem
el küldött, az Atyáé.
- XV. 26. Mikoron pedig el-jövend a-vigasztalo, a kit én fogok küldenie ti-
néktek az Atyától (az igazságnak Lelke, ki az Atyától származik)
az bizonyáságot fog-tennie énfelőlem.
- XVI. 7./a. Használ tinéktek, hogó én el-mennýek.
- 13./a. Az igazságnak Lelke bé vezet titeket minden igazságban.
28. Ki-jövtem az Atyától s jövtem e világra, ismét el hagyom e világot
és mégyek az Atyához.
- XVII. 3. Ez az örök élet. hogó ismerjenek Teged (Atyám)amaz-egyedül Igaz
Istent.
24. Atyám a kiket ennekem adtál, azt akarom hogó ahol en vagyok, azokis
ott legyenek en velem égygyütt, hogó nézzék az en ditsőségemet.
- XVIII. 12/b. Es meg-fogván a Jesus-t megkötözék ;
13. Es vivék elsőben az Annáshoz; mert az a Cajaphasnak ipa vala ki
fő-Pap vala abban az esztendőben, az pedig kötözve küldé őtet a
Cajaphas fő-Paphoz.
- 16/a. Péter pedig ül vala küvöl az udvarban,
17. és járula ő hozzája egy szolgalocska, mondván: te is a Galilaeai
Jesusval valál; ő pedig meg-tagadá mindenek előtt mondván: nem
tudom mit mondasz.
22. Ezeket pediglen mikor ő mondotta volna, egy az ott álló szolgák
közűl bototskával meg-üté Jesus-t, mondván: Így felelsz e a fő-Papnak?
23. Felele néki Jesus: Ha gonoszul szólltam, tégy bizonyáságot a go-
noszrol, s ha pediglen jól, miért versz engem ?

28. Es anakokáért Jesust a Cajaphástól a törvényt-tévő házhoz vívék, vala pedig regvel, és ők nem menének bé a törvényt-tévő házban, hogy meg ne tisztátalaníttatnának, hogy meg-enék a husvétot.
29. Ki-méne azért Pilátus ő hozzájok az aijton, és monda: Mitsoda vádolást hoztok ez ember ellen?
30. Felelének és mondának: Ha e gonoszt-tévő nem volna, nem adtuk volna őtet tenéked.
31. Monda azért nékik Pilátus: Vegyétek ti őtet, és a ti törvényetek-szerént sententiázátok-meg őtet. Mondának anakokáért nékie a Sidok: Nékünk nem szabad senkit meg-ölnünk.
33. Bé-mene azért Pilátus ismét a Pa'otába (a tanátsházban) és hívá Jesust, és monda neki: Te vagyé a Sidok királlya?
34. Felele néki Jesus: Magadtól mondodé te ezt, vagy mások mondoták te néked én felőlem?
35. Felele Pilátus: Avagy Sido vagyoke én? a te nemzetséged, és a fő-Papok adtának tégedet énnékem, mit tselekedtél?
36. Felele Jesus: Az én országom nem e világból valo, ha e világból volna az én országom, az én szolgálaim harcoltanak volna én mellettem, hogy a Sidok kezében ne adatnám, mostan pedig az én országom nintsen innét.
- XIX. 28. Anak-utánna tudván Jesus, hogy immár mindenek végben mennek volna, hogy bé tellyesednék az írás, monda: Szomjuhozom.
- XIX. 29. Vala azért ott le tételve egy ecetvel tellyes edény. Eők a'nak-okáért meg-töltvén egy spongiát ecetvel, és isopval környül-vévén fel nyujták a Szájához.
30. Mikoron pedig el-vőtte volna Jesus az ecetet, monda: Bé tellyesedett.
- XX. 16. Monda néki Jesus: Mária. Az meg-fordulván monda néki: Rabboni, a melly mondatik mesternek.
17. Monda néki Jesus: meg ne illes engemet; mert nem mentem még fel az én Atyámhoz, hanem menny-el az én atyámiaihoz, és mond-meg nékik: Fel megyek az én Atyámhoz, és a ti Atyátokhoz, az én Istenemhez, és a ti Istentekhez.
21. Monda pedig ismét nékik Jesus: Békeség ti néktek: A mi képpen el-küldött engemet az én Atyám, úgy én is el-küldelek titeket.
22. Es mikoron ezeket mondotta volna, reájok lehellék, és monda nékiek: Vegyetek Szent Lelket,
23. ha kiknek megbotsáttándjátok büneiket, meg-botsáttatnak nékiek, ha kiknek meg-tártándjátok, meg-tartattak.
24. Tamás pedig Tizen-kettő közzül, a ki mondatik kettősnek, nem vala ő vélek a mikor el-jött vala Jesus.
25. Mondának a'nak-okáért néki a többi Tanítványok: Láttuk az Urat. Eő pedig monda nékiek: Hanem ha látándom az ő kezeiben a szegeknek helyét, és nyujtándom ujjamat a szegeknek likaiban, és botsáttándom kezemet az ő oldalában, de külömben semmi-képpen nem hiszem.

Cselekedetek könyvéből.

- II. 2. És lön hirtelenségvel zugás az égből, mint sebessen fuvo vagy ri-jado szélnek zugása, melly bé tölté az egész házat, a hol ülve valának.
3. Es láttatának ő tőlük részekre osztatott nyelvek, tüzképpen, és üle ő nékiek mindenikére.
4. Bé-telének mind-nyájjan Szent Lélekvel, És kezdének szolnia más

- nyelveken, a mint a Lélek ad-va-ó nékiek szolnók.
- III. 11. Halljuk őket szolnia, mi nyelveinken az Istennek nagyságait.
13. Az Ábrahámnak, Isáknak, Jakobnak Istene, a mi Atyáinknak Istene meg ditsőitette az ő Fiát, a Jesust.
- V. 3. Monda pedig Peter : Anania, miért töltötte bé a Sátán a te szivedet, hogy hazudva meg-tsalnád a Szent Lelket ?
4. Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek.
- VII. 30. Láttaték ő tőle az Urnak Angyala a tsipke bokor tűznek lángjaiban.
35. A Mosest az Isten (az Atya) el-küldötte. Fejedelmül, és Szabadítójul amaz Angyalnak kezével, a ki ő neki látszott-va a tsipke bokorban.
53. A kik vötték a törvényt az Angyaloknak rendelések az az szolgál-atjok által, és meg nem tartottátok.
- XIX. 10. Meg lásd, hogy azt ne tselekedjed; te szolgál társad vagyok, es a te atyádfia, az Istent imádjad.
- XXVIII. 25. Nyííva jól szolott a Szent Lelek az Esaias Profeta által a mi atyá-inknak, mondván:
26. Menj-el a néphez, és mondjad: Hallván hallotok . . .

Rómabeliekből.

- I. 3. Az ő fiafelől, ki a Dávid magvából lött test szerént.
- III. 24. Meg-igazítottak lévén ingyen az ő kegyelméből a Christus Jesusban lött váltság által.
25. A kit az Isten engesztelésvé rendelt hitnek általa, az ő vérében, az ő igazságának meg-muttatására, az eleve tselekedett bűnöknek meg-botsáttatásokért, az Istennek elszenyvedésében.
28. Szedegetjük a'nak-okáért, hogy az ember meg-igazítottatik hitvel a törvénynek tselekedetei nélkül.
- IV. 25. A mi Urunk Jesus fel-támadott a mi meg-igazittatásunkra.
- V. 8. Mikor még bűnösök volnánk, a Christus mi érettünk meg-holt.
- VI. 4./b. Feltámadott a Christus a hallottak közzül, az Atyának ditsőségére.
- VIII. 3./b. Az Isten az ő Fiát el küldötte a bűnnek testének hasonlatosságában.
16. A Lélek egygyütt bizonyítja a mi lelkünkvel, hogy mi Isten fiai legyünk.
34./b. A ki (a Christus) az Istennek jobbán vagyon, és a ki törekedik -is mi érettünk.
- IX. 5. Akikéi az atyák és akiből-va a Christus test szerént, aki minde-nek felett-va áldott Isten örökké, ámen.
- XVI. 27. Az egyedül bölts Istennek (az Atyának) a Jesus Christus által, lé-gyen ditsőség mind örökkön örökké. Amen.

I. Korintusból.

- II. 10. b. A Lélek mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is.
- III. 16. Avagy nem tudjátoké, hogy ti az Istennek templuma vagytok, és az Istennek Lelke lakozik bennetek ?
- V. 6. Avagy nem tudjátoké, hogy egy kitsiny kovász az egész tésztát meg kovászositja ?
7. Tisztítsátok-ki a'nak-okáért az ov kovászt, hogy legyetek új tészták, a mint hogy kovásztalanok vagytok. Mert a mi Husvétunk, a Christus meg-áldoztattatott.
8. A'nak-okért üdnepet üllünk nem régi kovászval, sem gonosz-ságnak, és fajtalanságnak kovászával, hanem tökéletességnek és igazmondo-ságnak kovásztalan kenyérivel.

- VI. 13./b. A test nem a pajkosságra rendelttetett, hanem az Urnak, s az Ur a testnek ;
14. Az Isten pedig az Urat-is fel-támasztotta, s minket-is fel fog támasztania az ő hatalmával.
15. A vagy nem tudjátoké, hogy a ti testetek Christus tagjai legyenek? Vévén azért a Christus tagjait paráznának tagjává tegyemé? távol-
légyen.
16. A vagy nem tudjátoké, hogy aki paráznához szövetkezik, egy testvé tétetik aival? Mert lésznek, úgy-mond, ketten egy testvé.
- VI. 17. A ki pedig az Urhoz szorítkozik, egy lélek ő véle.
18. Távoztassátok-el a paráznaságot; minden bűn a melyet ember tselekszik, a testen kívül vagyon, de a ki paráználkodik, a maga teste ellen vétkezik.
19. A vagy nem tudjátoké, hogy a ti testetek a Szent Léleknek temploma, a ki bennetek vagyon, akit az Istentől vöttetek, és nem vagytok magatok hatalmában?
20. Mert árron vétettetek, ditsőítsetek anak-okáért az Istent a ti testetekben, és a ti lelketekben, a melyek Istenéi.
- VIII. 4. Tudjuk, hogy semmi légyen a bálvány e világon, és hogy ne légyen a bálvány e világon, és hogy ne légyen Több Isten, hanem Tsak Egy?
5. Mert bár szintén legyenek-is, a kik Isteneknek mondassanak, mind az égben, s mind a földön (A mint hogy vagynak is Sok Istenek, és Sok Urak).
6. Nékünk mind-azon által Egy az Atyaisten, a kikkől mindenek, s mi-is ő benne.
- 3 Es mind nyájjan (az Atyák) azon lelki eledelt ették,
- 4./a és mind-nyájjan azon lelki italt itták:
- 4./b. Mert isznak-vala az őket követő lelki köv sziklából: Az a köv-szikla pedig a Christus vala.
9. Sem meg ne kísértjük a Christust, mint azok (a pusztai Sidok) közzül némelyek meg kísértették (a Christust) és a kigyok miatt el-vesznek.
- X. 16. A meg-áldásnak pohára, a melyet meg-áldunk, nem de nem a Christus vérével való közösülésünké? A kenyér, a melyet meg-törünk, nem-de nem a Christus testével való közösülésünké?
- XI. 20. Mikoron a'nak-okáért ti egybegyülekeztek, az nem Ur vatsorájának étele;
21. Mert ki-ki közületek az önnön saját vatsoráját észí elébb meg, és ime-ez éhezik ugyan, s ama pedig részeg.
22. A'vagy nintsené házatok az ételre, és italra? A'vagy az Istennek Ekklesiáját meg vetiteké, s azokat a kikknek nintsen megszegyentiteké? Mit mondjak tinétek? Ditsérjelek benneteket? épen nem ditsérlek.
23. Mert én az Urto! vöttem, a melyet néktek-is adtam. Hogy az Ur Jesus azon az éjszakán, a mellyen el-árultattatott, vötte a kenyeret.
24. És hálákat adott, meg töré es adá a Tanítványoknak es monda: Vegyétek, egyétek. Ez az én testem, melly ti érettetek meg-töröttetek. Ezt tselekedjétek az én emlegettetésemre.
- XI. 23. Azon képpen a pohárt is, minek-utánna vatsorált volna, mondván: Ez pohár új testamentum az én véremben: Ezt tselekedjétek valamennyiszer ijándjatok, az én emlegettetésemre.
27. A'nak-okáért vala-ki ejéndi ezt a kenyeret. és ijándja ezt az Urnak poharát méltatlanul, vétkezik az Urnak teste, és vére ellen.

28. Meg-próbálja tehát az ember önnön magát, és úgy egyék abból a kenyérből, s úgy igyék aból a pohárból.
29. Mert a ki észik és iszik méltatlanul, magának itéletet észik és iszik, nem különböztetvén-meg az Urnak testét.
30. Azért vagynak ti közöttetek sok betegesek, és egészségtelenek, s aluszna- is sokan.
- XII. 4. Különbségek vagyon az ajándékoknak, de azon a Lélek,
5. és különbségek vagyon a szolgálatoknak, de azon az Ur,
6. és különbségek vagyon a tselekedeteknek, de azon az Isten, a ki munkálkodik mindent mindenekben.
11. Mind ezeket tselekszi amaz egy, és ugyan azon Lélek, osztogatván külön-külön mindenkinek, a mint akarja.

II. Korinthusból.

- VII. 10. Mert az Isten szerént valo szomorúság, megbánhatatlan penitenciat szerez az üdvösségre; e világnak szomorúsága pedig halált munkálkodik.
11. Mert, imé, ez, hogy Isten szerént meg-szomorodtatik, mi némű nagy igyekezetet munkálkodott ti bennetek? Sőt mentséget, sőt boszorkodást, sőt félelmet, sőt kívánságot, sőt buzgást, sőt bosszut állást, mindenekben tisztáknak bizonyították magatokat lennie e dologban.
- XIII. 13. Az Ur Jesus Christusnak kegyelme, és az Istennek szerelme, és a Szent-Léleknek közlése légyen mind-nyájítottakval.

Galátzia-beliékhez irt levélből.

- III. 19. A törvény rendeltetett az angyalok által a közben-járó követnek keze által.
- IV. 4. De minek-utánna el jött az üdőnek tellyessége, ki botsátotta Isten az ő asszonytól lőtt, és törvény elé vettetett fiát.
- VI 15. Mert a Christus Jesusban sem a környül-metélkedés nem használ semmit, sem a környül-metélkedetlenség, hanem az új teremtés.

Efëzus-beliékhez irt levélből.

- II. 10. Mert ő munkája vagyunk, teremtettek-lévén a Christus Jesusban a jo tselekedetekre, mellyeket eleve el készített az Isten, hogy azokban járjunk.
- IV. Egygy a Lelek, Egygy az Ur, Egygy az Isten, és mindeneknek Atyok.
21. Meg tanultátok immár a kik a Christust hallottátok,
22. a régi társalkodás szerént valo ov embert le-tenni, a ki tsalogato kívánságokkal magát meg vesztegeti;
23. megújittattata pedig a ti elmeiteknek lélkével,
24. és fel öltöz amaz Új embert, a ki Isten szerént teremtetett igazmondoságnak szentségében
25. Anak okáért a hazugságot le-tevén szolljon igazságot mindenitek az ő fele barátjával, mert egygyiunk a másinknak tagjai vagyunk.
26. Haragudjatok, és ne vétkezzetek, a nap el ne enyészék a ti haragságtokon,
27. és ne adjatok helyt az ördögnek.
28. A ki lop vala, többé ne lopjon, hanem inkább rendesen dolgozzék, kezeivel művelvén azt, a mi jo, hogy légyen adni a szükségét szenyvedőnek,

- 29 Minden rothadt beszéd a ti szájjitokból ki ne mennyen, hanem a mellyjo az épülésnekhasználatjára, hogy áldástszerezzena hallgatóknak;
30. Es meg ne szomorítsátok az Istennek Szent Leikét, a ki által elpéttettetek volt a váltság napjára.
- XIX. 22. Es meg-térnek a Jehovához, s meg-engesztelődik ő hozzájok, s meggyógyítja őket.

Filippi beliekhez irt levélből.

- II. 6. Aki mikoron az Istennek formájában vólna, nem vélte ragadomány-nak magát az Istennel egyenlőnek lenni.
- 7./a. hanem ő magát ki üritette, szolgának formáját fel-vévén, az embe-
- 7./b. reknek hasonlatosságokban lévén, és ábrázatval úgy találtatván, mint és 8. ember Meg-alázta magát, engede'mes lévén mind a halálíg, a keresztnek haláláíg pedig.
9. Anak okáért az Isten-is őtet fel-magasztala, és adott ő nékie nevet, melly minden név felett vagyon ;
10. hogy a Jesusnak nevére a mennyeieknek, földieknek, és földalatt lévőknek minden térdek meg-hajoljon.
- III. 21. A' ki (A Christus) által változtatja a mi alázatos testünket, hogy egyformájú legyen az ő ditsőséges testével.

Kolossé-beliekhez irt levélből.

- I. 16. Mindenek ő általa teremtettenek, mind a mellyek az egekben, s mind a mellyek a földön vagynak, látható és láthatatlanok.
- II. 9. Mert ő benne lakozik az Istenségnek minden tellyessége, test szerént.
12. A melly (Keresztség) által ő véle (a Christusval) fel támasztattatok, amaz Istennek hathato erejének hite által, a ki fel-támasztotta őtet holtak között.
13. Es titeket a ti bűneitekben, és testeteknek körül metéletlenségében meg-holtakat ő véle egygyütt meg elevenített, meg-botsátván tinéktek minden bűneiteket.

I. Tessalonikabeliekhez írott levélből.

- IV. 13/b. Ne szomorkodjatok a ti halottaitokon, mint egyebek, akiknek reménységük nintsen.
16. Mert az Úr serkentetésnek kiáltásával és az archangyalnak szavával és az Istennek trombitájával alá-jő az égből,

1. Thimoteushoz irt levélből.

- II. 5. Egy a közben járó Isten és emberek között az ember Jesus Christus.
- III. 16. Es nyilvánággal kegyességnek nagy titka ez, hogy Isten jelent-meg a testben, meg igazítottatott Lélekben, láttattott az Angyaloktól, hirdettett a pogányoknak, hitel adatott néki e világon, fel-vétett a dütsőségben.

Titushoz irt levélből.

- II. 13. Várván boldog reménységet és ama nagy Istennek, és a mi megtarto Urunk Jesus Christusnak ditsőségének meg-jelenését.

Zsidókhöz írt levélből.

- I. 1. Sok képpen, és sok féle módon, szollott Isten régen az Atyáknak a Profetákban, az utolsó napokban pedig szollott minékünk az ő fiában, az ő fia által
- I. 5. Mellyiknek monda valaha (az Atya Isten) az Angyalok közzül: En Fiam vagy Te, En Ma Szültelek Tégedet ?
6. Es imádják őtet (a Christust) az Istennek minden angyalai.
8. A Te Királyi széked, Isten ! örök üdönnek örök üdejéig valo.
9. Anak-okáért meg-kent Téged ? Isten ! a te Istened örvendezésnek olajjával, a te közöseid felett.
- II. 2. Mert hogyha az angyalok által hirdetett beszéd erős volt.
14. Mivel anakokáért a gyermekek részesülnek a testből és a vérből, ő-is hasonlatos-képpen részesül azonokból.
16. Mert nem Angyalokat vett-fel, hanem Ábrahám magvát vette-fel.
- 17./a. Hasonlatosnak kellett lenni minden képpen az ő atyafiaihoz.
- VIII. 3. Mert minden fő Pap az ajándékoknak, és az áldozatoknak fel-vitet-tetésekre rendeltetik, a honnan Szükség lött enek-is (a Christusnak) lenni valamijének, a mit fel-vinne.
- IX. 26. A Christus most egyszer az üdőknek el-telésekben, a bűnnek az önön maga meg-á'doztatása által valo el rontatására meg-jelent.
- X. 5. Anak-okéért bé-jöven e világra, monda : Áldozatot és fel-vitetett ajándékot nem akartál, nekem pedig testet alkottál.
14. Egygyetlen egyszeri áldozatjával tötte tellyesekvé mind örökké a meg-szenteltetteket.
- XI. 24. Hit által nem akart Moses, meg-öregedvén, a Farao Király leánya fiának hivatatni ;
26. nagyobb kazdaságnak tartván a Christus gyalázatját az Aegyptusiaknak kéntseknél.
- XII. 25. Meg-lássátok, hogy meg ne vessétek azt a ki szoll ; mert ha azok el nem szaladtak a kik meg vetették azt, a ki Isten képében szollott a földön, sokval inkább mi, ha azt meg-vetjük, a ki az egekből vagyon.
- 26./a. A kinek szava a koron a földet meg-rendíté.
- XIII. 8. A Jesus Christus tegnap, és ma, azon és mindörökké.

I. Péterhez írt levélből.

- I. 3. A ki (a mi Urunk Jesus Christusnak Atytya) az ő nagy irgalmas-sága szerént ujonnan-szült minket élő reménségbe, a Jesus Cristusnak holtak közzül valo fel-támadása által.
- 10./a. A melly üdvösség felől értekeznek, és vizsgálottanak a proféták.
11. Visgálván, mellyik, és mi-sodás üdöre jelentené a Christusnak ő bennök-lévő, elevé bizonyito Lelke, a Christusban lejendő szenyvedéseket,
- III. 18./b. Meg-élesztetvén pedig (a Christus) Lelekvel,
19. A ki által azoknak a lelkeknek-is, kik a tömlecben vagynak el-menvén prédikállott,
20. A Noe napjaiban, midőn a bárka faragtatnék.

Vers rész.

I. Jánoshoz irt levélből.

- II. 2. Első (a Christus) engesztelés a mi bűneinkért, nem tsak a miéinkért pedig, hanem az egész világéért is.
- III. 8./b. Ere jelent meg az Istennek fia, hogy az ördögnek munkáját el-bontsa.
- IV. 3. Valamely lélek nem vallandja hogy a Jesus Christus a testben eljött légyen, az nints az Istenből, hanem az anti Christusnak lelke.
- V. 7. Mert Hárman Vagynak, a Kik bizonyoságot tésznek az égben, az Atya, az Ige, és a Szent Lelek, és ez Hármak Egy vagynak.
- 20./b. Es vagyunk emez igazban, az ő fiában, a Jesus Christusban, Ez az Igaz Isten, és az örök élet.

Judás leveléből.

- 4./b. Es az Egyedül valo Gazdat, a mi Istenünket, és Urunkat, a Jesus Christust tagadják.
5. Tudván azt egyszer, hogy az Ur (a Christus) midőn a népet Aegyptusból Ki Szabadította volna, ismét azokat, a kik nem hittek vala, el vesztette-légyen.
9. Mihael Archangyal mikoron az ördögvel vetekedvén harcolna a Moses teste felől, nem mere ára káromkodásnak, (gonosz mondásnak) itéletit vetni, hanem monda : feddjen meg tégedet az Úr.

Jelenések könyvéből.

- I. 8. En vagyok, az alpha, és az oméga, a kezdet és a vég, azt mondja az Ur, a ki vagyon, a ki vala, és a ki el-jövendő, ama mindenható.
- II. 23/a. Es megismérik minden Ekklesiak, hogy én veseknek és sziveknek vizsgálójok légyek.
- XVII. 14. Ezek a Bárányval harcolnak, és a Bárány őket meg győzi, mert Uraknak Ura, és Királyoknak Királyok.

Geleji Katona István ígéhirdetésének szerkezete.

1. Részei.

A Praeonium Evangelicumban¹ beszédeit hat részre osztja és pedig : 1.) Exordium.² A bevezetést idézetek, hasonlatok, vagy példák adják a szent vagy profán gondolatkörből. 2.) Argumentum seu Summa.³ A tartalom vagy tárgy, maga a textus. 3.) Propositio.⁴ A főtételek vagy egyszerű vagy összetett; az egyszerű maga a textus, az összetett a textus felosztása, amely vagy dogmatikai vagy textuális. A dogmatikusban a benne rejlő hittani tételeket sorolja fel, a textuálisnál a textus szövegét osztja fel. 4.) Explicatio propositioais.⁵ A főtételek kifejtése magából a textusból és

¹ I. P. E. Praef. Dedic.

² u. o. : „sumitur plerumque, à dictis, similitudinibus, vel exemplis, iisque, vel sacris, vel exoticis.”

³ U. o. „seu Summa, est textus enarratio indistincta.”

⁴ „aut est unica et simplex, aut varia et multiplex; et haec posterior est partitio textus, eaque vel dogmatica, vel textualis. Illa proponit locum communem e textu; haec textum, prout jacet, partitur.”

⁵ „sumitur e textu, aliis Scripturae locis.”

más szentírási helyekből meríti az anyagot. 5.) Usus⁶. A hasznosítása (a haszon) 5 féle és pedig : a.) tanítói, amely az Istennek, embernek, a közbenjáró Krisztusnak, vagy a Sátánnak természetéről, vagy műveiről tárgyal ; b.) cáfoló, amely megcáfolása az Isten ígéjével ellenkező valamely tévelygésnek, vagy hamis tantételnek ; c.) megjobbító, amely tanítás a krisztusi ember kötelességeiről ; d.) fenyítő, intés a vétkekből jó útra térésre, amelyekkel ellenszegülni a krisztusi embernek kötelessége ; e.) vigasztaló, mindenféle kísértésekkel szemben, amelyek megtörténni szoktak a keresztyén emberekkel 6.) Konklusio.⁷ A befejezése a beszédnek jóformán ismétlésből áll, buzdításból, könyörgésből, Isten, vagy az Isten névének dicséretéből. Ezeket széljegyzetekben kijegyezte a margóra, az intelligens emberek segítségéül, hogy a szíves olvasók kedvére könnyen megismerhetők legyenek.

Részletesen vizsgálva beszédeit, két fontos megállapítást kell tennünk ezen felosztáshoz. Az első az, hogy összes beszédeinek címet ad és ez a cím nem más, mint a beszédének : „Célja” ; egyébképpen ez a „célja”⁸ nem más, mint a propositio. Azt mondhatjuk, hogy beszédeinek „célja” című megnevezéseit kivétel nélkül mindig betartja. Erről az előbb említett felosztásánál (I. P. E.) külön nem emlékezik meg.

A másik vonás, az egy olyan lényeges tulajdonsága a prédikációnak, amelyről azt mondhatjuk, hogy majdnem valamennyi prédikációjának alapvető főfontosságú tulajdonsága és az általa említett hat részre beosztása a beszédnek, e mellett csak formai jelentőségű.

Geleji Katona István hitigazságokat prédikál, így : Krisztus megtestesüléséről, Krisztus születéséről, szenvedéséről, felmagasztaltatásáról (feltámadás, mennybemenetel), az újjászületésről, a sakramentumokról, az imáról, a böjtről stb. ; neki kizárólag az a célja, hogy ezeket az orthodox hitvallás szerint bebizonyítsa és az ellenkező felfogásokat lerontsa. Ezen hitigazságok ígéhirdetéseire választ textusokat. Prédikációk formájában, a textust elemezve, és felosztva fejti ki az említett hitigazságokat. Nem számít azonban előtte semmit sem az, hogyha bevégeződött a prédikációja, de nem fejtette még ki kívánság szerint a célul kitzűzött hitigazságot, így több, sőt sok prédikáción keresztül fejti ki azt. A jellemző az, hogy egy alappredikációjában megállapított felosztását, annak alfelosztásaival viszi át következő nem is egy, sőt sokszor több beszédeibe és így egy egész beszédcsoportja szól a feltett céljáról, egy-egy hitigazságnak a bebizonyításáról. Így az úrvacsora szentségéről⁹ tartott 29. prédikációjában maga mondja : „A kenyérről és a körül való tselekedetekről, s azok felett tétetett ígéretekről, és parantsolatrol ekédiglen XXVIII. predikációkban bővségesen, talám keleténél bővségesben is tanítottam, és disputáltam : Vagynak már hátra, a második jegyről, a pohárról, avagy borrol való ígék.” ; és hogy egymásba folynak ezek a beszédei, azt ugyancsak ott olvashatjuk a 8. P.-ban¹⁰ : „... hogy nemtsak a Sido szokásból törte legyen meg idvezítőnk az első vatsorában a kenyeret, ide feljebb a 7. P.-ban a harmadik bizonyosságban mutatám meg.” ; valamint ugyanitt a 15. P.-ban,¹¹ az I. Kor. 11 : 24. textus szerint tartott beszédében mondja

⁶ cuiusque loci sacrarum literarum possunt esse quinque, (II. Tim. III.) ut patet ex II. Tim. III : 16. et Rom. XV : 4. hoc nimirum ordine. a) Doctrina, quae agit de natura aut operibus Dei. hominis, Christi Mediatoris, vel diaboli. b) Redargutio, quae est refutatio alicuius erroris, aut falsi dogmatis, cum verbo Dei pugnantis. c) Institutio, id est praeceptio officiorum hominis Christi. d) Correctio, id est, admonitio de corrigendis vitiis. quae offitio hominis Christiani adversantur. e.) Consolatio, contra omnis generis tentationes, quae homini Christiano accidere solent. Hi, dico, sunt quinque usus : doctrina veri, redargutio falsi, institutio boni correctio mali, consolatio infirmi. Qui usus quando accomodantur in specie, nascitur *Applicatio*. Et quando dubium aliquid in his suboritur, *Prolepsis*, id est *Occupatio*, seu *Praeoccupatio*.”

⁷ „Concionis ferme constat repetitione, exhortatione, voto, doxologia, seu laude divini nominis. Atque hoc modo se habent Notae marginales, quae intelligentiam et memoriam supra quam dici queat adiuvant ; ut cordatus Lector suo commodo experiri facile poterit.”

⁸ Néhol : „Feltölt cél”, „közönséges feltétetett cél”, „elintéztetett cél”, „kiváltképpen való cél”, „közönséges cél” címen szerepel, a prédikációban is.

⁹ III. V. T. 1489—1490. lap.

¹⁰ U. o. 959. lap.

¹¹ U. o. 1067. lap.

a következőket: „...immár következnek az ígék, avagy a beszédek, amelyekkel Christus Urunk szerette ezt a szentséget, a IV. P. elődetin való elintézés szerént.” Valamint a 26. P.-ban ugyanezen textus alapján jelenti ki: „...mert amíg oda fel a XIV. P.-nak elődetin megjegyztettem, ennek a kenyérről szolo mondásnak három része vagynak: ...az elsőről talám keleténél is bővebben vizsgálódtam, XII teljes prédikációban: következik immár a második és a harmadik.¹²” Végül a 6 prédikációjában I. Kor. 11:20-22. alapján¹³ előbbi beszédével összefüggő felosztású beszédére vonatkozólag olvashatjuk következő megállapítását: „Melly ígékben meg-kezdí immár az apostol mutogatni az úr vatsorájának igaz ususát, ... az első prédikációm-ban való dispositiom, intézése szerént ... melly a második prédikáciobeli osztás szerént második rendben helyeztettedék...”

Az I. P. E. ban általa megállapított hat felosztása a beszédnek, ezen főjellemonásával együttesen tárja elénk az ő prédikációinak szerkezetét; kevés kivételével azon beszédeknek, amelyek felosztás nélküliek, vagy amelyek a témát egy-egy prédikáció keretén belől kifejtik.

Nem lényegi, csak formai megjegyzésünk még az is, hogy voltaképpen hét részből áll a beszéd szerkezete, ha a propositio felosztását is külön számozzuk, amit ő nem tesz, mert a propositio fogalmával együttesen állapítja meg: vagy dogmatikai, vagy textuálisnak. (I. P. E. Praet Dedic.) Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a propositionnak ilyen két főcsoportra való felosztása, sokszor kétféle sajtáságos formában jelenik meg és pedig vagy a kriaban, vagy a targumban, a klasszikus retori szokásnak megfelelőleg. Úgy hogy alábbi táblázatos kimutatásunkban mind a textuális, mind a dogmatikai felosztást külön-külön mutatjuk föl, ahol vagy a kria, vagy a targum formában jelenik meg a textus felosztása és ezért több beszédét négyféle megjelenési formára osztjuk.

Az „usus“-ai közül rendszerint néhányat használ egy-egy beszédében, ritkában mindaz öt-félét, amint erről behatóan fogunk szólni. Bevezetéseiben — a mint meg is állapította — alkalmazza a diatribét, bölcsmondások kifejtését. De nyilvánvalólag a puritánok támadásaival szemben védekezőleg jelenti ki, hogy a P. E.-ban alig használ föl két pogány elbeszélést: egyébképpen szükségeseknek tartja ezeket, a beszéd fűszerezéséül,

2. A textus.

Geleji Katona István rendszeres egymásután következő vasárnapi és ünnepi latin prédikációiban a perikopát követi. Részletesen foglalkozik is ezzel a kérdéssel,¹⁴ reámutat a keresztyén perikoparendszer kialakulására, Nagy Károly rendeletére, majd pedig a lutheránus perikoparendszer használatára. Érinti a perikoparendszer elleni kifogásokat is. Szerinte nem minden súlyos ok nélkül volt, hogy Nagy Károly rendeletére Paulinus diaconus elkészítelte a négy evangélium ünnepnapoként használt perikopiáit, mert „noha az egész írás hasznos a tanításra, megjobbításra, és az igazságra (II Tess. 3), mindazonáltal bölcs Salamon szerint, amint van aranyból való, van ezüstből való kép. Az íge tehát nyilván megfelelő időben, helyen az embereknek értelme szerint előadatik. A nem megfelelő épúgy nem használható, mintha valaki temetési beszédet akarna mondani keresztelekor, vagy megfordítva. Nem gondolhatunk nagyobb botrányt, mintha valaki Krisztus urunk feltámadási napján beszélne az Ő fogantatásáról, vagy születéséről, vagy megfordítva, amely haszontalan beszéddel távol állna attól, hogy mind hallgatóit emelje a buzgóságukban, mind abban előbbre vigye.” Augusztinusra hivatkozik, hogy a régiek erre való tekintettel félbeszakították a rendszeresített bibliarészek felolvasását.

Az ünnepi állandó textusokon kívül reámutatott még az évnék olyan időszakaira, amikor szintén megegyező beszédek mondtak (pl. tavasz, virágzás, vetés, szőlőművelés, aratás, nyár, ősz).

Az evangélikusok perikopa-használatával szemben megjegyzi, hogy a reformá-

¹² U. o. 1420. lap.

¹³ U. o. 909—910. lap.

¹⁴ II. P. E. Praef. Ad Praecones veritatls in Ungar. et Transsyll.

tusok nem követték. Neki „úgy tetszik, hogy ezzel az apostoli jól bevált rendszert akarták az evangélikusok létrehozni.” Az évenkénti megismétléssel többek között megszokják a hallgatók és megtanulják, amik az igaz hitre valók :...„quod salutare exinde in doctrina fidei incrementum sumant.”¹⁵ Valamint az is a cél, hogy a chatechesisből a gyermekek tanuljanak: „...haud secus atque pueri ex studio catecheticó;” mert a chatechesis a theológiának summája, vagy megrövidítése, így azok a vasárnapi textusok a négy evangéliumnak rövid velejét képezik.¹⁶

A perikopa igazolására hivatkozik Pál apo tolnak Filip 3:1 versére („Ugyanazokat írni néktek én nem restelem, tinéktek pedig bátorságos” Rev. ford.), miből következik szerinte, hogy nem kell restelkednie és szegyenkeznie valahányszor ismétél, az egész anyag haszna és szükségessége miatt (:quotannius repetere, propter summam utilitatem ac necessitatem pigeret, puderetque?”)¹⁷

Végül azt ajánlja, hogy ezeket az állandó jellegű textusokat csak vasárnap a reggeli órákban használják, h étköznaponként este pedig, vagy nagyheti előkészületkor a profétákat, evangélistákat, az apostoli leveleket, vagy az egész fejezetet, vagy azoknak egyrészét hozzák elő magyarázásuk céljából. Tehát tárgyalják az összes kanonikus bibliai könyveket Mózesőtől Jánosokig.¹⁸

Egyéb beszédeiben csak részben követi a perikopát, e mellett szabadon választ textusokat.

Főleg a Luther által javított régi perikopákat követi, e mellett néha használja a Nagy Károly által készítettelt Paulus Diaconus-féle Homiliarum perikopáit, a jelenlegi római katolikus és protestáns perikopa-rendszernek őst. Mint mindenben, úgy ebben is egyéni és előfordúl, hogy néhány esetben nem ragaszkodik szorosan a vers számához, hanem vagy eggyel kezdi, vagy eggyel tovább folytatja.

Lássuk már most táblázatos kimutatásban perikopáit, összehasonlítva a Luther-féle régi és a Paulus-féle Homiliarum perikopákkal; az eltéréseket jelezzük áttekinthetőség végett.

3. Összehasonlító perikopa-kimutatás a Praec. Ev. beszédekből.

Vasárnapok és ünnepnapok megjelölése.	Geleji Katona István textusai	A régi (Luther-féle) perikopák	A Homiliarum-ban foglalt perikopák	Jegyzet
Adv. I.	Mt. 21 : 1-9.	Mt. 21 : 1-9.	Mt. 21 : és kk.	
Adv. II.	Lk. 21 : 25-33.	Lk. 21 : 25-36.	Lk. 21 : 25. kk.	†
Adv. III.	Mt. 11 : 2-11.	Mt. 11 : 2-10.	Mt. 9 : 2. és kk.	
Adv. IV.	Jn. 1 : 19-28.	Jn. 1 : 19-28.	Jn. 1 : 19 és kk ; Mk. 1 : 1 és kk.	††
Nativ.	Lk. 2 : 1-14.	Lk. 2 : 1-14.	Mt. 1 : 18 és kk, Lk. 1 : kk és Lk 2 : 15 és kk	††
Post Nativ.	Lk. 2 : 33-40.	Lk. 2 : 33-40.	Lk. 2 : 33. és kk.	
Circumc.	Lk. 2 : 21.	Lk. 2 : 21.	Lk. 2 : 21.	
Post „	Mt. 2 : 13-18.	Mt. 2 : 13-23.	Mt. 2 : 19. és kk.	†
Epif.	Mt. 2 : 1-12.	Mt. 2 : 1-12.	Mt. 2 : 1. és kk.	
Post Ep. I.	Lk. 2 : 41-végig	Mt. 2 : 1-12.	Lk. 2 : 41. és kk.	††
„ „ II.	Jn. 2 : 1-11.	Jn. 2 : 1-11.	Jn. 2 : 1. és kk.	
„ „ III.	Mt. 8 : 1-13.	Mt. 8 : 1-13.	Mt. 8 : 1. és kk.	
„ „ IV.	Mt. 8 : 23-27.	Mt. 8 : 23-27.	Mt. 8 : 23. és kk.	
„ „ V.	Mt. 13 : 24-30.	Mt. 13 : 24-30.	Mt. 11 : 25. és kk.	†
Septuag.	Mt. 20 : 1-16.	Mt. 20 : 1-16.	Mt. 20 : 1. és kk.	
Sexag.	Lk. 8 : 4-15.	Lk. 8 : 4-15.	Lk. 8 : 4. és kk.	
Quinc.	Lk. 18 : 31 végig	Lk. 18 : 31-43.	Lk. 18 : 31. és kk.	

*Az egy kereszttel jegyzettek lényegtelen, a kettővel a lényegesebb eltéréseket jelzik; különös tekintettel a régi perikopákra, de figyelemmel a részben használt Homiliarum perikopáira is.

¹⁵ U. o.

¹⁶ U. o.

¹⁷ U. o.

¹⁸ U. o.

Quadr.	Mt. 4 : 1-11.	Mt. 4 : 1-11.	Mt. 4 : 1. és kk.	
Reminisc.	Mt. 15 : 21-28	Mt. 15 : 21-28.	Mt. 15 : 21. és kk.	
Oculi.	Lk. 11 : 14-28.	Lk. 11 : 14-28.	Lk. 11 : 14. és kk.	
Laetare.	Jn. 6 : 1-15.	Jn. 6 : 1-15.	Jn. 6 : 1. és kk.	
Judica.	Jn. 8 : 46-végig.	Jn. 8 : 46-53.	Jn. 8 : 46. és kk.	
Palma.	Mt. 21 : 1-9.	Mt. 21 : 1-9.	Mt. 21 : 1. és kk.	
F. nov. pasch.	Mk. 16 : 1-8.	Mk. 16 : 1-8.	Mk. 16 : 1 és kk.	
II.	Lk. 24 : 13-25.	Lk. 24 : 13-35.	Lk. 24 : 13. és kk.	†
III.	Lk. 24 : 36 végig			††
Quasimodo	Jn. 20 : 19-végig.	Jn. 20 : 19-31.	Jn. 20 : 19. és kk.	
Misericord.	Jn. 10 : 11-16.	Jn. 10 : 12-16.	Jn. 16 : 16. és kk.	†
Jubilate.	Jn. 16 : 16-22.	Jn. 16 : 16-23.	Jn. 16 : 16. és kk.	†
Cantate.	Jn. 16 : 5-15.	Jn. 16 : 5-15.	Jn. 16 : 5. és kk.	
Rogat.	Jn. 16 : 23-30	Jn. 16 : 23-30.	Jn. 16 : 23. és kk.	
Ascens.	Mk. 16 : 14-végig.	Mk. 16 : 14-20.	Jn. 17 : 1. és kk.	†
Exaudi.	Jn. 15 : 26-27.	Jn. 15 : 16 : 4.	Jn. 15 : 26. és kk.	†
Pentec.	Jn. 14 : 23-végig	Jn. 14 : 23-31.	Jn. 14 : 15. és kk.	
Trinit.	Jn. 3 : 1-15.	Jn. 3 : 1-15.	Jn. 3 : 1. és kk.	
Post. " 1.	Lk. 16 : 19-végig	Lk. 16 : 19-31.	Lk. 16 : 19. és kk.	
" " 2.	Lk. 14 : 16-24.	Lk. 14 : 16-24.	Lk. 14 : 16. és kk.	
" " 3.	Lk. 15 : 1-10.	Lk. 15 : 1-10.	Lk. 15 : 1. és kk.	
" " 4.	Lk. 6 : 36-42.	Lk. 6 : 36-42.	Lk. 16 : 3. és kk.	†
" " 5.	Lk. 5 : 1-11.	Lk. 5 : 1-11.	Lk. 5 : 1. és kk.	
" " 6.	Mt. 5 : 20-26.	Mt. 5 : 20-26.	Mt. 5 : 20. és kk.	
" " 7.	Mk. 8 : 1-9.	Mk. 8 : 1-9.	Mk. 8 : 1. és kk.	
" " 8.	Mt. 7 : 15-21.	Mt. 7 : 15-23.	Mt. 7 : 15. és kk.	†
" " 9.	Lk. 16 : 1-9	Lk. 16 : 1-9.	Lk. 16 : 1. és kk.	
" " 10.	Lk. 19 : 41 végig.	Lk. 19 : 41-47.	Lk. 19 : 41. és kk.	
" " 11.	Lk. 18 : 9-14.	Lk. 18 : 9-14.	Lk. 18 : 9. és kk.	
" " 12.	Mk. 7 : 31-végig	Mk. 7 : 31-37.	Mk. 7 : 31. és kk.	
" " 13.	Lk. 10 : 23-37.	Lk. 10 : 23-37.	Lk. 10 : 23. és kk.	
" " 14.	Lk. 17 : 11-19.	Lk. 17 : 11-19.	Lk. 17 : 11. és kk.	
" " 15.	Mt. 6 : 24-végig.	Mt. 6 : 24-34.	Mt. 6 : 24. és kk.	
" " 16.	Lk. 7 : 11-17.	Lk. 7 : 11-17.	Lk. 7 : 11. és kk.	
" " 17.	Lk. 14 : 1-11	Lk. 14 : 1-11.	Lk. 14 : 1. és kk.	
" " 18.	Mt. 22 : 34-végig.	Mt. 22 : 34-46.	Mt. 22 : 34 és kk.	
" " 19.	Mt. 9 : 1-8.	Mt. 9 : 1-8.	Mt. 9 : 1. és kk.	
" " 20.	Mt. 22 : 1-14	Mt. 22 : 1-14.	Mt. 22 : 1. és kk.	
" " 21.	Jn. 4 : 46 végig	Jn. 4 : 47-54.	Jn. 4 : 47. és kk.	†
" " 22.	Mt. 18 : 23 végig	Mt. 18 : 23-35.	Mt. 18 : 23. és kk.	
" " 23.	Mt. 22 : 15-22.	Mt. 22 : 15-22.	Mt. 22 : 15. és kk.	
" " 24.	Mt. 9 : 18-26.	Mt. 9 : 18-26.	Mt. 9 : 18. és kk.	
" " 25.	Mt. 24 : 15-28.	Mt. 24 : 15-28.	Jn. 6 : 5. és kk.	†
" " 26.	Mt. 25 : 31 végig	Mt. 25 : 31-46.		

4.) A T. T. és a V. T.-ban mondott beszédei és a perikoparendszer.

A T. T. nem jöhet figyelembe perikopa szempontjából, mert kizárólag a szentháromság hitigazságának dogmatikai bizonyítására szolgáltattak ott foglalt beszédei és hozzájuk válogatta mind az ó- mind az újszövetségből az általa legmegfelelőbbnek vélt textusokat.

A V. T. három kötetében részben követi a perikopát, részben pedig önállóan választja a textusait; a perikopát a nagyünneppek beszédeinél következetesen megtalálhatjuk.

Ezen gazdag textuariumánál, — midőn egy-egy ünnepi alkalomra sok beszéde szolgált — gondosan átnéztük a rendelkezésünkre álló összes, különféle perikopákat¹⁰ és felmutatjuk, hogyha valamelyikben megközelítő textus található. Azonban nem merjük állítani teljes bizonyossággal, hogy mindezeket felhasználta volna, úgy mint a

¹⁰ dr. vitéz Bogár János: „Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre“ 105—124 lap

már előbbi táblázatos kimutatásunkban teljesen elfogadhatólag igazoltuk azon perikopákat, amelyeket követett a Praeconium Evangelicum beszédeiben; de viszont az sincs kizárva, sőt valószínűnek látszik, hogy fel is használhatta ezeket is, tekintettel — a szövegfordításnál már érintett — széleskörű, vizsgálgató, tudományos természetére

A.) I. V. T.-ben használt textusai, figyelembe jöhető perikopákkal egyeztetett kimutatása.

1. Fogantatás. Karácsony. *G. K. I. által használt textusok.* *Perikopákban felfalálható hasonló textusok.*

Mt. 1 : 23.

Homiliarum : Mt. 1 : 18. és kk.

Lk. 2 : 7-14.

Régi : Lk. 2 : 1-14.

Jn. 1 : 14.

Homiliarum : Jn.: 1. és kk.

Gal. 4 : 4.

Régi : Gal. 4 : 1-7. (Kar. u. 1. v)

Róm. 1 : 3.

Pamelius-Recensio : Róm. 1 : 1. és kk.

Mt. 2 : 5 ; 26 : 2 ; 18 : 20 ; 24 : 23 ; Lk. 1 : 35 ; Jn. 3 : 17 ;

I. Tim. 2 : 5 ; 3 : 16 ; Róm. 8 : 3, 9 : 5 ; Kol. 2 : 9 ; Zsid.

2 : 14-19, 10 : 9, 13 : 8 ; I. Ján. 3 : 8, 17, 4 : 3 ; V. Móz.

18 : 18 ; Es. 35 : 4-6, 45 : 8-10 ; Dán. 9 : 24-27 ; Zak

9 : 9 ; Mikeás 5 : 2 ; Agg. 2 : 6-10.

Perikopákban nem található textusok.

2. Újév. *G. K. I. által használt textusok.*

Perikopákban felfalálható hasonló textusok.

Lk. 2 : 21.

Homiliarum : Lk. 2 : 21.

Mt. 16 : 16 ; I. Kor. 6 : 3 ; Ef. 4 : 20-34 ; Gal. 6 : 15 ; Jóel 2 : 31.

Perikopákban nem található textusok.

3. Virágvasárnap. Mt. 21 : 1-9.

Régi : Mt. 21 : 1-9.

4. Böjt. Mt. 9 : 14-15.

Perikopákban nem található textus.

B.) II. V. T.-ben használt textusai, figyelembe jöhető perikopákkal egyeztetett kimutatása.

1. Szenvedés, Nagypéntek. *G. K. I. által használt textusok.*

Perikopákban felfalálható hasonló textusok

Mt. 26 : 6-63 ;

Régi : Szenvedés története.

Mt. 27 : 20-61.

Jn. 18 : 22-38.

Pamelius-féle recensio : Jn. 18 : 1. és kk.

Jn. 19 : 28-30.

Anglikán egyház perikopája : Jn. 19. 1-37.

Fil. 2 : 8.

Örmény perikopák : Jn. 19 : 17-37.

Zsid. 10 : 14.

Örmény p. : Fil. 2 : 5-11.

Anglikán p. : Zsid. 10 : 1-25.

Régi : Es. 53 : 1-12.

Es. 52 : 13-15.

Galikán perikopák : Es. 52 : 13; 53 :

53.

12.

Zsid. 8 : 3.

Róm. 3 : 24-26, 5 : 8, 9 : 26 ; Zsid. 8 : 3 ; } Perikopákban nem található
I. Ján. 1 : 2 ; Zsolt. CX. : 4, L : 14. } textusok.**2. Feltámadás,**

Húsvét. Mk. 16 : 1-8.

Jn. 20 : 16-17, 21-29.

Lk. 24 : 13-35.

I. Kor. 5 : 6-8.

Régi: Mk. 16 : 1-8.

Örmény: Jn. 20 : 1-18 (a régi Jn.
20 : 19-31, húsvét u. 1. v.)

Homiliarum: Lk. 24 : 13. és kk.

Pamelius-féle recensio: I. Kor.

5-7 és kk.

Róm. 4 : 25 ; Kol. 2 : 12-13.

Perikopákban nem található textusok.

C.) III. V. T.-ben használt textusai, figyelembe jöhető perikopákkal egyeztetett kimutatása.**1. Mennybemenetel. G. K. által használt textusok.**

Lk. 24 : 49-53.

Jn. 16 : 7 ; Róm. 8 : 34 ; Zsolt XLVII, CX.

2. Pünkösd. G. K. I. által használt textusok.

Jn. 14 : 16.

Jn. 15 : 26.

Ap. csel. 2 : 2-4, 11.

I. Móz. 1-2.

Mt. 12 : 31-32 ; Jn. 16 : 13 ; Róm. 8 : 16 ;

I. Kor. 3 : 16, 2 : 10, 12 : 11.

Perikopákban feltalálható hasonló textusok.

Galikán perikopák: Lk. 24 : 50-51.

Perikopákban nem található textusok.

Perikopákban feltalálható hasonló textusok.

Baluzius recensio: Jn. 14 : 15-21.

Homiliarum: Jn. 15:26. és kk. (pünkösd.
u. 1. v.)

Régi: Ap. csel. 2 : 1-13.

Pamelius recensio: I. Móz. 1. és kk.

} Perikopákban nem található textusok.

3. Kereszttség, úrvacso: a szentségeiről tartott beszédeinek textusaiul természetesen evangéliumi és apostoli levéلبeli közhelyeket használ, amelyek, — mint a T. T. beszédeinél már jellemeztük —, perikopailag nem bírálhatók.

Geleji Katona István fentiek szerint, mint orthodox teológus egyrészt követte ugyan a perikopát, másrészt azonban annak a célnak érdekében, amelyért beszédeit tartotta, a fő-hitigazságok bebizonyítása és az ellenkező felfogásúak lerontása érdekében válogat textusokat, amelyeket legalkalomszerűbbeknek tart, illetve amelyeket az orthodox teológusok annak tartottak. Ezek szerint fölmerülhet az a kérdés: Voltak-e és ha igen, mely textusok voltak kedvenc textusai? Erre igennel felelhetünk, Geleji Katona István mutat erre reá.²⁰

4/a. Egy néhány nevezetesebb bibliai hely az ó- és újszövetségből.

I. Móz. 1 : 26, 16 : 13, 18 : 1-2, 22 : 11-12, 32 : 24, 48 : 16 ; II. Móz. 3 : 6 ; IV. Móz. 10 : 35, V. Móz. 6 : 4 ; Józsué : 5 : 13-14 ; Bírák 6 : 11-12, 13 : 3 ; II. Sám. 23 : 2-3, Zsolt. 24 : 7-8, 33 : 6, 97 : 7, 110 : 1 ; Es. 6 : 1-3, 7 : 14, 8 : 13-14, 9 : 6, 40 : 3, 44 : 6, 45 : 22-23, 43 : 16, 53 : 9-10 ; Jer. 23 : 6 ; Dán. 10 : 13 ; Agg. 2 : 7 ; Zak. : 1 : 12, 12 : 12 ; Mt. 3 : 16-17, 22 : 43-44, 28 : 19 ; Jn. 1 : 1, 1 : 14, 5 : 19, 10 : 30, 12 : 41, 14 : 16, 15 : 26, 16 : 13, 17 : 3 ; Ap. csel. 5 : 3-4, 28 : 25, 26 ; Symbolum Apostolorum ; Róm. 9 : 5, 16 : 27. I. Kor. 3 : 16, 6 : 19, 8 : 4-6 ; 10 : 4, 10 : 9, 12 : 4-6 ; II. Kor. 13 : 13 ; Ef. 4 : 4-6 ; Fil. 2 : 10 ; I. Tim. 2 : 5, 3 : 16 ; Tit. 2 : 13 ; Zsid. 1 : (vagy 10) : 5, 6. verse, az 1.-nek, 8. 9. verse az 1.-nek ; 11 : 24-26 ; 12 : 26, I. Péter 1 : 10-11, 3 : 18-20 ; I. Ján. 5 : 7 ; Judás 4. és 5. vers.

²⁰ T. T. táblás kimutatása, melyben foglalt textusokat magyarázta és Enyedy Györggyel szemben megőltalmazta,

5. A Szentíráson kívüli textusai.

A kanonikus könyvekből vett perikopán kívüli és különböző ismertetett perikopa szerinti textusai mellett, beszédei alapjául veszi a Credo-t is, megfelelő részletezéssel. I. V. T.-ben: „Ki fogantaték Szent Lélekből”; „Születék szűz Máriától”; a II. V. T.-ben: „Szenvedett Poncius Pilátus alatt”; „Harmadnapra a halotak közül fel-tamadott”;

a III. V. T.-ben: „Felment az egekben”; „Üle az Istennek jobbjára;” „Hiszek a Szent Lélekből” — Credo beli részletek alapján mond rendszerint 2-2 beszédet, Sem az I. P. E., sem a II. P. E.-ben és a T. T.-ben nincs ilyen textusa.

Amint látható az idézett textusaiból, ezeket legnagyobb részben nagyünnepek alkalmával, ugyanazon alkalomra írt több prédikációja textusai kiégszítéséül vette egyes beszédeinek alapjául; így karácsonykor, nagypénteken, husvétkor, áldozócsütörtökön és pünkösdkor. Mindössze három beszéde nem osztályozható ide, melyek Krisztus-nak fogantatásáról szóltak.

6. A Titkok Titka, a Praeconium Evangelicum I-II és a Válság Titka I-II-III. köteteiben levő prédikációinak homiletikai szerkezete.

A T. T. beszédei egészen külön szerkezetűek, mint a P. E. és a V. T. prédikációi. Ezekről alábbi idevonatkozó kimutatásunknak a bevezetésében is szólunk.

A P. E. és a V. T. prédikációi nagyrésze csoportos beszéd, egy-egy textus, vagy több textus alapján; néha ugyanazon textusról mondott több beszédében (különösen a P. E.-ban) Vannak egy textusról egy beszéd keretén belől mondott prédikációi és vannak eltérései, u. n. textuscsavarások.

Az I. és II. P. E.-ből beszédcsoportokat tárgyalunk szemelvényyszerűleg; az I., II., III. V. T. összes beszédeit tárgyaljuk az érintett szempontok szerint, figyelemmel arra, hogy felosztásos, vagy felosztás nélküliek a beszédei.

Adjuk az alapigét és a felosztást eredeti szövegidézetekkel. Megjelöljük, hogy hányadik prédikáció (pl. 5. P., 15. P., vagyis 5. prédikáció, 15. prédikáció értendő a főcímletben megjelölt Válság Titka kötetében); az arab számmal megjelölt felosztások jelentik, hogy annyi részre osztotta fel azt a beszédet. Az összefüggőleg több beszédben kifejtett textusai és így csoportos beszédei homiletikai szerkezetének áttekinthetése végett grafikonnal is szemléltetjük azt a homiletikai szokását, hogy főgondolatát, célját egy vagy több textus alapján, de több beszédben fejt ki és leginkább első alapbeszédének felosztása további beszédek során alcsoportokra oszlik és így fejt ki célját. A szemléltető grafikonnál kétféle eljárást követünk és pedig: az I. V. T. csoportos beszédeiből készített grafikonok feltüntetik egész részletességbe menőleg a beszédeknek alfelosztásokon keresztül való összefüggéseit; ezek tehát jelzik először az alapigét, és utána az arab számok jelentik, hogy azt a prédikációt hány részre osztotta fel és a felosztásból hányat tárgyalt le a megjelölt első beszédében, másodikban és így tovább, valamint azt is fölmutatják azután, hogy ezek a részek a további beszédek során, hogy osztódtak még újabb alrészek csoportjaira és azokat hányadik beszédében és milyen összefüggéssel tárgyalta le.

A II. és a III. V. T. ben az összes beszédét tárgyaljuk, de a beszédcsoportoknál csak főbb, mintegy kiinduló prédikációja felosztását adjuk szövegidézeteinkben. A grafikonok, — ahol adjuk — arra szorítkoznak, hogy keretszerűleg megjelöljék: az alapige beszédével (amely jelöli a prédikáció számát is), mely számú prédikációi függnek össze; itt tehát — bár az említett módon szintén közöljük eredeti szöveg-
idézetekkel a felosztásait, több helyütt propositiojait is, de a grafikonnal az alrész-csoportosítását már nem mutatjuk föl. Ezek szerint látni fogjuk a prédikációi számozásából, hogy a kiinduló beszédével kapcsolatos, sok beszéde a beszédcsoportjai között. Mind a kétféle szemléltető grafikonnál külön-külön megjelöljük, — úgy az I. V. T. alrészei kimutatásánál, mint a II. és III. V. T. egymásba függő beszédei kimutatásánál, — hogyha az összefüggő további prédikációjának új alapigét adott ugyan, de ugyanazon tárgykört folytatta vele is. Tájékozás végett megemlíjük még azt is, hogy Geleji Katona István Válság Titka munkájában az egyes kötetek keretén belől (I, II., III.) megismétli a prédikációk számozását főcímletei szerint: u. m. Krisztus

születése, megtestesülése, újévi, böjti, virágvasárnap stb. prédikációknál.

Geleji Katona beszédei — saját megállapítása szerint — (I. P. E. Praef. Dedicat.) két főcsoportú felosztásúak és pedig : Textuális, vagy dogmatikus természetűek. Mi is igyekeztünk az alábbi összes V. T.-beli beszédeinek felosztásait ezen két főcsoportban kimutatni ; miután azonban sokszor a textuális vagy dogmatikus felosztása a klasszikus retorok szabályai szerint, — melyről később külön szólni fogunk — kriaszerűek és a zsidó szokás szerint targumszerűek ; ezért ugyanakkor az ilyen felosztásuknál figyelemmel vagyunk erre a körülményre is és megfelelőleg kimutatjuk ezt a vonását is.

Lássuk már most ezeknek előrebocsátása után sorban T. T., P. E. és a V. T. beszédeinek felosztásait, több helyütt propositiójukkal együttesen is.

A szemléltető grafikonokat részletenként a beszédcsoporthoz kapcsolódóan adjuk.

A.) Beszédszemelvények a T. T.-ből.

A T. T. beszédei eltérően a P. E. és a V. T. beszédeitől, nem felosztásosak, hanem kizárólag a kolozsvári vitának beszédekre osztásszerűleg előadásai. Mindazonáltal textusok szerint folynak.

Textusai : I. Móz. 1 : 26. : „Monda pedig az Elohim alkossunk embert a mi ábrázatunkra, a minden hasonlatosságunk szerint.” (7. lap) ;

I. Móz. 3. : 22. : „Ihon az ember ollyá lött mint egy mi közzülünk” (55. lap.) ;

I. Móz. 2 : 7. : „Nosza égessünk tég'ákat, es építsünk magunknak várost es a'ban tornyot, a'mellynek feje az eget erje.” (77. lap.) ;

Mindegyik rész azzal kezdődik, hogy megmondja milyen bizonyosságot hoz elő az idézett ígével, textussal kapcsolatosan és úgy következik annak a bizonyítása, feleletek és ellenvetések formájában.

Így is előfordul, hogy mint említettük egyik beszéd átmegey a másik beszédbe.

Példák : I. könyv, első vágaték, 8. rész, II. Móz. 3 : 6 : „En vagyok a te atyáidnak Istenek, Az Abrahamnak Istene, az Isaknak Istene, és a Jakobnak Istene.” Amelyben az isteni személyeknek többsége felől „keresztyén igaz értelem ötödik kiváltképpen való bizonyossággal erőssítettik meg.” Az utána következő 9. részben pedig folytatja ezt 6. és 7. „kiváltképpen való bizonyossággal.”

A 10. részben részletezi az 5. bizonyágtételt a CX. zsolt. és Mt. 22. : 43-45. verse alapján.

A 11. részben a 6. bizonyágtételt tárgyalja Es. 48 : 16 és I. Péter 1 : 10, 11. alapján. A második vágaték, első része szól arról, hogy a lényegileg egy Istenben három személy van, Mt. 3 : 16, 17. alapján.

A második részt tárgyalja Mt. 28 : 19. alapján, hogy nincs több, de három személy van az egy Istenben.

B.) Beszédcsoporthozatok I. P. E.-ből (Szemelvények).

1. beszédcsoporthoz.

I. beszéd. Felosztása, Lukács 8 : 4-15.

1. A magvetőről szóló példázat szerzésének és elmondásának alkalmatosága.
2. A magnak és az istenországának hasonlatossága.
3. Az isteni íge hallgatóinak négyszeres fajtája, miképpen négyszeres jelentősége van a szántóföldre.

II. beszéd.

U. a. folytatás.

III. beszéd.

U. a. folytatás.

IV. beszéd.

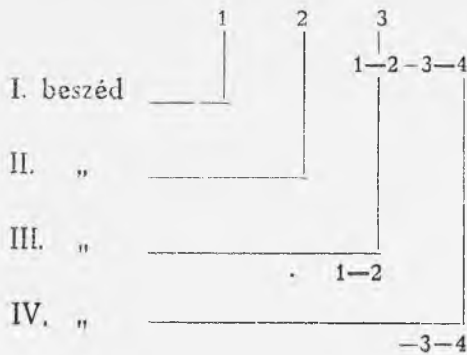
U. a. folytatása.

Szemléltető grafikonja.

A római számok a beszédeket, az arabszámok a beszéd felosztását jelölik. A függőleges vonalakkal jelezzük a beszédeknek összefüggéseit (pl. Az I. beszéd 3. része fölcszlik 4. alrészre, melyek közül az 1-2. részt a III.-ban, a 3-4. részt a IV.-ben tárgyalja). A közölt bibliai íge a fölvetett textus. A vízszintes és függőleges vonalakkal együttesen azt is kimutatjuk, hogy a megjelölt beszéd a felosztásból hány részt fejt ki. Miután a szó-

veg latinból való fordítás, mai helyesírással adjuk, csak alkalmazkodunk a fordításnál az eredeti szöveghez.

Luk. 8 : 4-15.

2. beszédcsoport.

Mt. 4 : 1-11.

Propositio.

„Krisztus megkísértésének körülményei.”

I. beszéd.

1. A történt dolgok körülményei.
2. Krisztus hogyan készült ezen megkísértésére.
3. Három megkísértés, vagy viaskodás.

II. beszéd.

Propositio.

„Krisztusnak megkísértéséhez való előkészülete, vagy 40 nap alatt éjjel-nappal való böjtölése.”

1. Miért böjtölt Krisztus ezen formán ?
2. Az ő példája nekünk is példa, hogy hasonlóan böjtöljünk ?
3. Az ajánlott böjtöknek mi az igazi oka a szentírásokban ?

III. beszéd.

Propositio.

„A Sátán első megkísértéséről, Krisztussal folytatott megkísértő viaskodásáról.”

1. Amelyben a tisztátalan lélek még imádta Krisztust.
2. Amelyben őt megtréfálta.

IV. beszéd.

Propositio.

„A második megkísértés, a Sátán támadása, Krisztustól való visszaveretése.”

1. Milyen Krisztust imádott volna a kísértő.
2. Hogyan verte vissza Krisztus.

V. beszéd.

Propositio :

„A harmadik és utolsó megkísértés, tehát a legélesebb viaskodása a Sátánnak Krisztussal.”

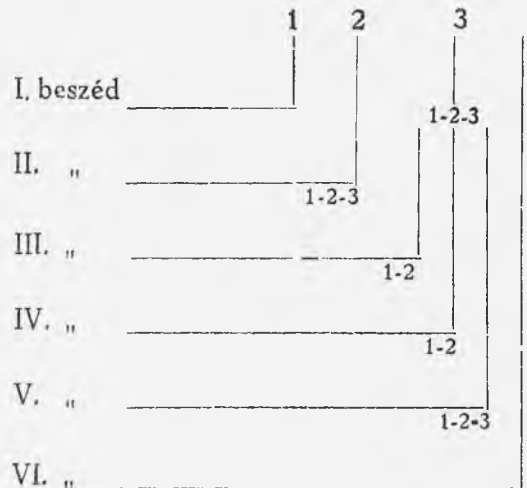
1. A Sátán viaskodása.
2. Krisztus helytállása.
3. Az eredménye.

VI. beszéd.

A legutolsó és mindnyájunknak a Sátántól legélesebb megtámadtatásáról. Krisztustól erős legyőzéséről, ennek a párbajnak, végzetes kettős harcnak örövendetes végéről.

Szemléltető grafikonja.

Mt. 4 : 1-11.

(Szabálytalan különálló beszéde u. a. textusról.)

3. beszédcsoport.

Propositio.

Mt. 21 : 1-9.

„Krisztusnak Sion fényes királyának Jeruzsálembé, az ő országába bemenetele és az ő diadalmas kísérete.”

Felosztás.

1. Körülményei ezen bemenetelnek,
2. A tanítványok és a nép öröme, és így Krisztusnak a tiszte.

II. beszéd.

Propositio :

„Sion leányának, vagy az ecclesiának, Krisztus mennyasszonyának az ingerlések által öröm és vígságra való okai. Négy oka.”

III. beszéd.

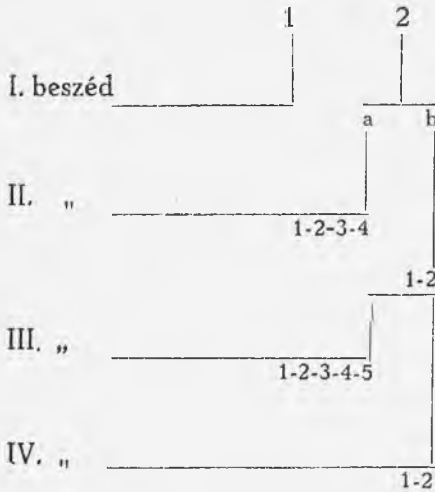
1. Krisztus királynak királysága.
2. Milyen legyen Krisztus Királysága.
3. Milyen az ő hadserege.

IV. beszéd.

1. Krisztus királyságának az igazgatósáról, gondosság.
2. Kegyelmesség.

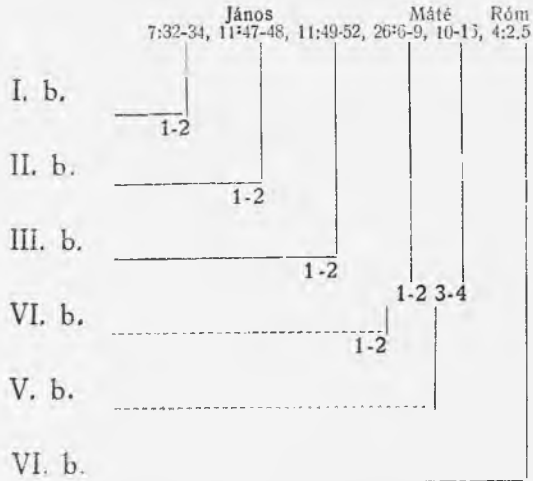
Szemléltető grafikonja.

Mt. 21: 1-9.

1. Ki adta.
2. Kinek adta.
3. Miért adta. (Kriszterű).

Szemléltető grafikonja.

Pünkösd ünnepek.

4. beszédcsoport.

Hebdomas magna (nagyheti beszédek).
Ján. 7: 32-34.

Propositio.

„A jeruzsálemi klérusnak Jézussal szembeni kegyetlen szándéka.”

I. beszéd.

1. A papok és a farizeusok kegyetlen szándéka Jézussal szemben.
2. Krisztusnak válasza a követeknek.

II. beszéd. Ján. 11: 47-48.

P. „A zsidóknak Jézussal szemben ugyanazon szándéka.”

Felosztás.

1. A zsidóknak szándéka, az elveszítendő Krisztusról.
2. Kajafás főpaprak kevélysége és kegyetlen ítélete.

III. beszéd. Ján. 11: 49-52.

P. „Kajafás jövendőltő ítélete.”

1. Kajafás véleménye.
2. A Szentlélek véleménye.

IV. beszéd. Mt. 26: 6-9.

1. Az asszony tette.
2. Krisztus tanítványainak ítélete ezen tetről.
3. Ezen tettnek védelme Krisztustól.
4. Judás árulása.

V. beszéd. Mt. 26: 10-16.

Mária tettének védelme és Judás árulása, elveszte.

VI. beszéd. Róm. 4: 25.

„Krisztus három adománya.”

5. beszédcsoport.

Ján. 14: 23-végig.

Propositio.

„A Szentléleknek hétféle ajándéka és adománya.”

Felosztás.

1. Igazi keresztyénségre kiválasztás.
2. A szentháromság benne lakozása.
3. Vigasztalás.
4. Hűséges felvilágosító és figyelmeztető intés.
5. Igaz és valódi békesség.
6. E világból menekülés.
7. Önkéntes engedelmességnek ajándékozása.

II. beszéd. Csel. könyve. 2: 1-13.

„A Szentlélek munkájának ideje, tárgya és jelképe.”

1. Mikor küldetett a Szentlélek.
2. Kiknek küldetett. (Kriszterű)
3. Hogyan küldetett.
4. Mi lett az eredménye küldetésének.

III. beszéd. U. a. textus.

1. A tanítványoknak egymás iránti tekintélye, a nyelv beszéd miatt.
2. Az idegenek részéről kifejezett tisztelet a látottak alapján.

IV. beszéd. Csel. könyve 2: 14-18.

1. Péter válasza a vádakra.
2. A csodának igazi oka feltárása.

V. beszéd. Csel. könyve 2: 4.

A Szentlélekről.

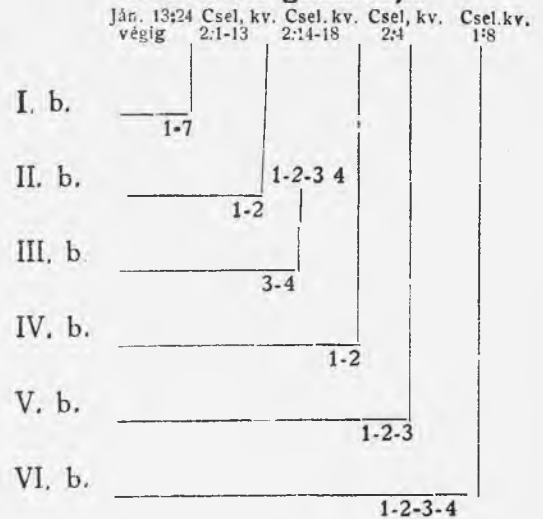
1. Nevének meghatározása.
2. Személyének három bizonyítékkal megerősítése.
3. Az Atyával és Fiúval való egylényegűségének három bizonyítéka.

VI. beszéd. Csel. könyve 1 : 8.

P. „A négy jótétemény, amelyet a Szentlélek ad az embernek,“

1. Megújítja és megerősíti a léleknek értékét.
2. Feltüzeli az emberi lelket az Isten szeretetére.
3. Megerősíti a lelket.
4. Erényekkel ékesíti a lelket.

Szemléltető grafikonja.

C.) Beszédcsoportozatok a II. Praec. Ev.-ból.

1. beszédcsoport.

Mt. 24:15-28.

I. beszéd.

Propositioja :

„Jeruzsálem megszállásának és elpusztulásának biztos ideje.“

Felosztása :

1. Dániel próféciájából ismerteti a megszállás pontos idejét és leírja helyét.
2. Vigasztal azzal, hogy a kegyesek annakidején gondoljanak a futásra.
3. A hamis tanítókkal szemben szükséges fegyelmeztést ad.

II. beszéd.

1. Nyáron legyen a futás.
2. Minden gond és dolog elhagyása.
3. Kérjék az Istent, hogy futásuk akadályok nélkül való legyen.

III. beszéd.

U. a. folyt.

IV. beszéd.

U. a. folyt.

V. beszéd.

1. Megjósolja a csalókat, akik a föld különböző helyein Krisztusnak mutatják magukat.
2. Figyelmezteti, hogy ne higgyenek nekik.
3. Értelemszerűleg megerősíti intését.

VI. beszéd.

1. Amit nagynevűek mondanak.
2. Nagy és ámulandó csodákról szólnak.

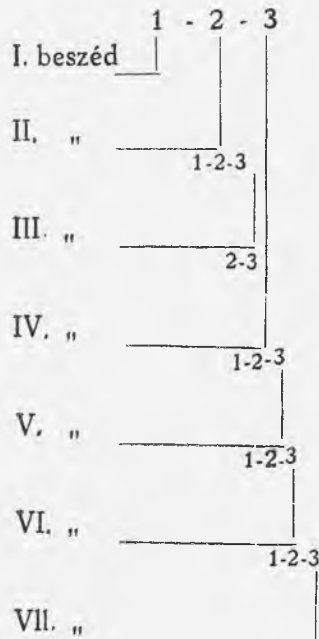
3. Csodálatos és kiváltképpen való csodáldással használják.

VII. beszéd.

U. a. folyt.

Szemléltető grafikonja.

Mt. 24: 15-28.

2. beszédcsoport.

Mt. 21 : 1-14.

Propositio.

„A zsidóknak az Isten országában való elhivatásuk legfőbb lényegéről, amelyek

kinyilatkoztatnak Krisztus és az ecclesia testi hasonlatosságából."

I. beszéd.

1. Az Isten gondja, a zsidók elhivatására.
2. A zsidóknak megátalkodottságuk.
3. A hálátlanságnak bosszúállása.
4. Az egybegyűjtött és elpusztított lakadalmasok.

II. beszéd.

U. a. folytatja.

III. beszéd.

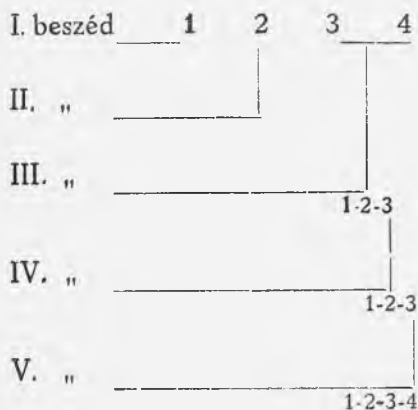
U. a. folytatja.

IV. és V. beszéd.

U. a. folytatja.

Szemléltető grafikonja.

Mt. 22:1-14.

3. beszéd csoport.

Mt. 9:18-26.

Propositio :

"A vérfolyásos asszony gyógyításának csodája; az a cselekedet, amellyel megnyerte a Krisztus gyógyítását."

I. beszéd.

1. A vérfolyásos betegsége és megszerzett egészsége.
2. A meghalt leányának életrehívása.

II. beszéd.

U. a. folytatja.

III. beszéd.

U. a. folytatja.

IV. beszéd.

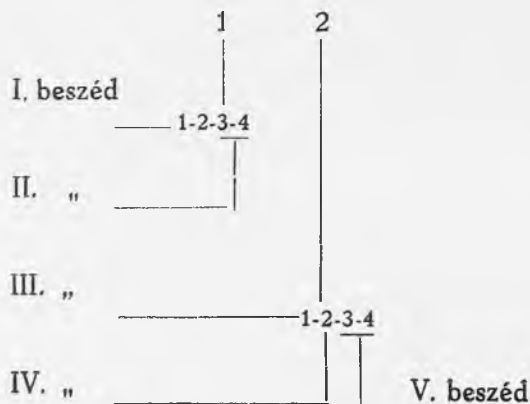
U. a. folytatja.

V. beszéd.

U. a. folytatja.

Szemléltető grafikonja.

Mt. 9:18-26.

4. beszéd csoport.

Luk. 7:11-17.

Propositio.

"A naini anya fiának feltámasztása három főrészenek körülményei: ideje, helye, alkalmatossága."

I. beszéd.

1. Ezen feltámasztási csoda körülményei.
2. A feltámasztás módjai.
3. A csodának gyümölcse és híre.

II. beszéd.

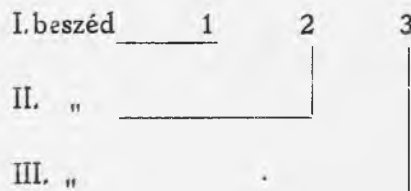
U. a. folytatja.

III. beszéd.

U. a. folytatja.

Szemléltető grafikonja.

Luk. 7:11-17.

5. beszéd csoport.

Luk. 16:19-végig.

Propositio.

"Névtelen vendégeskedő életének leírásáról, a gazdagok visszaéléséről, fényűző öltözködéséről."

I. beszéd.

1. Mind a vendégeskedő, mind a szegény élete leiratik.
2. Halála és állapota mindkettőnek a földi élet után.

3. A gazdagnak beszélgetése Ábrahámval.

II. beszéd.

1. A gazdagok kétféle tékozása.
2. A Lázárok élete.

III. beszéd.

1. A gazdag és a szegény halála
2. Mindkettő állapota a földélet után.

IV. beszéd.

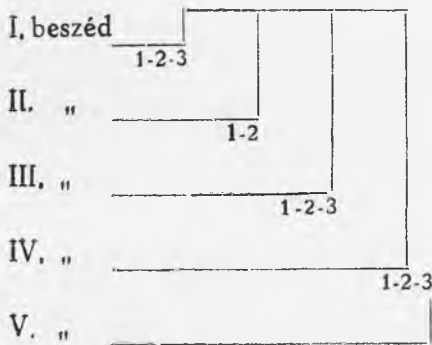
1. A test helyéről, ahová eltemetik.
2. A lélek helyéről, ahova az kerül.
3. Mindkettőnek az állapotáról.

V. beszéd.

U. a. folytatás.

Szemléltető grafikonja.

Luk. 16: 19- végig.

6. beszédcsoport.

Ján. 3: 1-15.

Propositio :

„Krisztus és Nikodemus között lefolyt párbeszéd négyféle anyagáról.“

I. beszéd.

1. Párbeszéd a kiváló személyek között az újjászületésről.

II. beszéd.

U. a. folytatás.

III. beszéd.

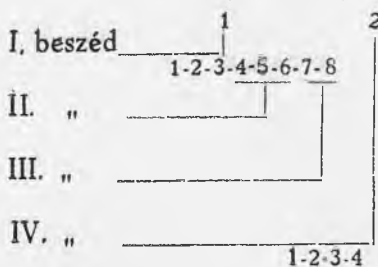
U. a. folytatás

IV. beszéd.

U. a. folytatás.

Szemléltető grafikonja.

Ján. 3: 1-15.

7. beszédcsort.

Lukács 14: 16-24.

Propositio :

„Az isteni bőkezű nagyvacsora készítéséről és az emberinem hajlandóságáról.“

I. beszéd.

1. A nagyvacsora készítéséről és a készületnek bőkezűségéről.
2. A meghívottaknak háládatlanságáról és büntetésükről.

II. beszéd.

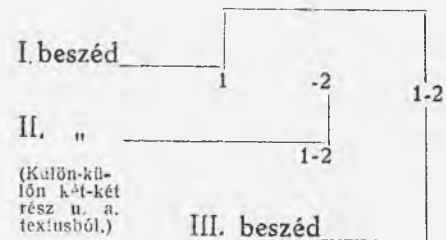
1. A három kifogást emelő meghívottak.
2. Büntetésük.

III. beszéd.

1. A harag.
2. Megszegényedés.

Szemléltető grafikonja.

Luk. 14: 16-24.

(Külön-külön két-két rész u. a. textusból.)

D.) Az I. V. T. beszédei.

I.) Felosztásos beszédek.

a) Egy beszédben kifejtett textusok.
Textuális.

5. P. Róm. 1: 3.

1) Miképpen legyen Christus Istennek Fia. 2) Miképpen mondassék Dávid fiának

6. P. Luk. 2: 13-14.

1) Előljáró készülét, 2) az anyagi ének.

7. P. I. Ján 3: 8.

1) Mitsodás legyen az ördög munkái, 2) Hogy hogy rontotta el azokat a Christus.

14. P. I. Móz. 49: 16.

1) A Messiás nemzetsége, 2) Annak eljövetele bizonyos ideje, 3) Annak jövőő országa és birodalma.

19. P. Ésaías 45: 8-10.

Két rész.

2. P. Gal. 6: 15.

1) A körümetékedésnek és körümetékedetlenségnek haszontalan volta az örökélet megnyerettetésében.

2) Az új teremtésnek hasznos volta az üdvösségre.

Dogmatikus.

6. P. Róm. 9 : 5,

1) Christus igaz és természet szerént való ember egyszer és mind örökké való Isten.

15. P. I. Tim. 2 : 5.

Öt ok.

18. P. I. Tim. 2 : 5.

U. az.

19. P. Zsid. 2 : 17

U. az.

12. P. Aggeus 2 : 6, 10.

1) A Messiás eljött,

2) A Messiás a Christus.

13. P. Aggeus 2 : 6-8.

Hat cikkely.

18. P. Ésaías 2 : 1.

1) A Messiás eredete.

2) A Messiás személye.

20. P. V. Móz. 18 : 18.

Christus tiszteinek kifejtése.

<i>Kria.</i>	<i>Textuális.</i>	<i>Dogmatikus:</i>
	7. P. Gal. IV. 4. 1) Christus eljövetele.	4. P. Ef. 4 : 25. 2) Mitsoda léssen a hazugság. 2) Hányféle legyen. 3) Szabad e hazudni keresztyén embernek. 1. P. Mt. 16 : 16. 1) Christus neve jegyzése. 2) Oka. 3) Titkos célja (vége).
<i>Targum.</i>	5. P. Luk. 2 : 9-12. 1) Mitsoda hirt hoztak az angyalok az embernek. 2) Mitsoda verssel és dicsérettel hirdetik az Istennek munkáját. 15. P. Dán. 9 : 24 27. 1) Bötüinkénti magyarázat. 2) Tanuság. 16. P. Zak. 9 : 9. 1) Igék rendvel magyarázása. 2) Tanság	10. P. I. Tim. 3 : 16. 1) Mit odás testben jelent meg. 2) Miképpen igazított meg lélekből. 3) Hogy látatott az angyaloktól. 4) Mint hirdettetett a pogányoknak. 5) Miképpen adatott legyen neki hitel e világon. 6) Mint vétetett fel legyen a dicsőségben. 12. P. Zsid. 10 : 5. 1) Minek okáért. 2) Bójövetel) t. i. e világra). 9. P. Mt. 1 : 23. 1) A személy felől. 2) A Fiu felől. 3) Annak neve felől.

b) Több beszédben összefüggőleg kifejtett textusok I. V T-ből.

I. beszédcsoport.

Credo.

I. beszéd.

„Ki fogantaték Szent Lélekből “

1. Kicsoda az, a'ki fogantott.

2. Kitől fogantott.

3. Miképpen fogantott.

IV. b. Ján. 1 : 14, XVII b. Luk. 1 : 35.

XXXIX. b. Fil 2:9.

II. beszéd.

1. Az ő emberségének teremtetéséből.

2. A'nak megszenteléséből.

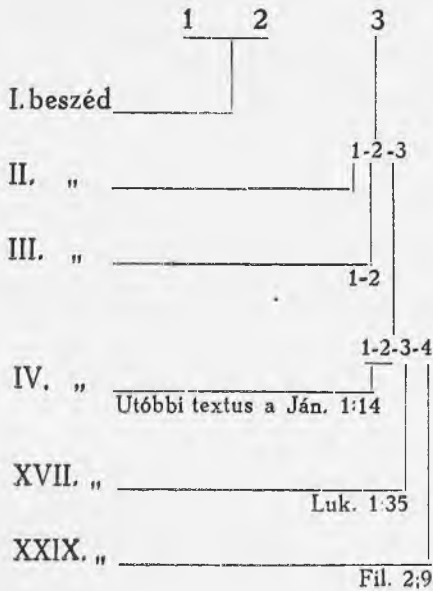
3. Végezetre annak az Istenségre való összveszerkesztetéséből.

III. beszéd.

Két pontban.

Szemléltető grafikonja.

Credo.

2. beszédcsoport.

Filip. 2:6-7.

I. beszéd.

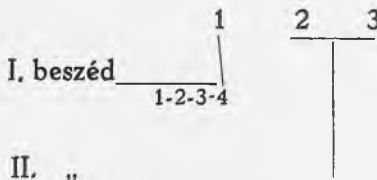
1. Megtestesülése előtt való ditsőséges és fényes állapota.
2. Megtestesülése után maga megalázása.
3. Maga megalázása után való felmagasztaltatása.

II. beszéd.

U. a. folytatása.

Szemléltető grafikonja.

Fil. 2:6-7.

3. beszédcsoport.

Ján. 16:28.

Propositio.

„Hogy a Christus ez alsó világból az Atyához az égben felmenvén, immár itt alatt a földön test szerént ne legyen, innen e helyből a lutheránusok ellen erősen megbizonyítatik.“

I. beszéd.

1. bizonyság: Aki test szerént elhagyta

e világot, annak teste nincsen mindeütt.

2. bizonyság: Christus teste a mi testünkhöz hasonlatos volt mindenkben az egy bűnön kívül.

3. bizonyság: Ha a Christus teste az ígével való egyesülésének szent pillanatában mindenütt valóvá tétetett volna, úgy a mi hitünk a Christus személy és az egész váltság felől elromlanék.

4. bizonyság: Christus testének előbbeni természeti megdicsőülésével el nem vétetett, hanem megmaradott, megdicsőített.

II. beszéd.

Mt. 26:2

III. beszéd.

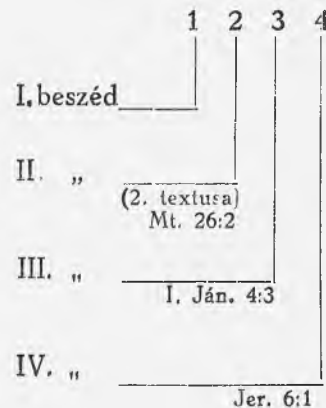
I. Ján. 4:3

IV. beszéd.

Jer. 6:16.

Szemléltető grafikonja.

Ján. 16:28.

4. beszédcsoport.

Karácsonyi.

Credo.

„Születék szüz Máriától.“

I. beszéd.

1. Hogyha született egyen-e immár a Christus.

2. Kitől született legyen.

3. Mi állapotban, és mi formán.

4. Az ő születése kik által tudódott legyen ki,

5. Mitsoda jó végei, hasznai és gyümölcsei legyenek az ő születésének.

Kriszterű.

II. beszéd.

Luk. 2:5-7

III. beszéd.

U, az.

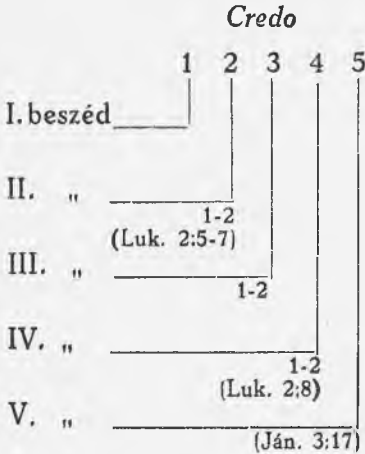
IV. beszéd.

Luk. 2 : 8.

V. beszéd.

Ján, 3 : 17.

Szemléltető grafikonja.

5. beszédcsoport.

Fil. 2 : 6-7.

Propositio :

„Ezeknek á terhes jegyzésű ígéknek megfejtetésekből, nyilván ki-hozatik hogy á Christus, a Máriától való születése előtt-is Isteni lévő személy lött légyen.”

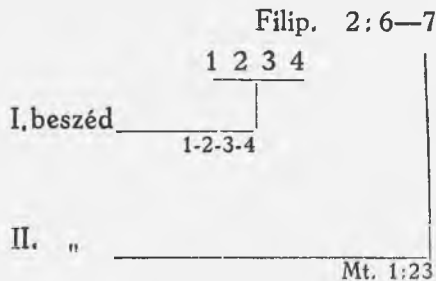
I. *préd.*

4 pontban.

II. *préd.*

U, a. folytatása. (Mt 1 : 23)

Szemléltető grafikonja.

6. beszédcsoport.

Mik. 5 : 2.

I. beszéd.

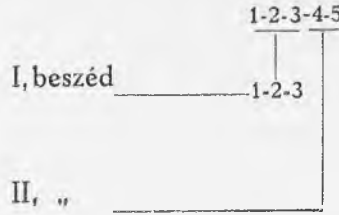
5 pontban bötü szerint (Targum)

II. beszéd.

U, a.

Szemléltető grafikonja.

Mik. 5 : 2

A harag.

7. beszédcsoport.

Ef. 4 : 26 34.

I. beszéd.

1. Intését letészi. (Kriaszerű.)

2. Okát adja.

3. Nemeit előszámlálja.

a) Igaz harag oka;

b) Tárgya ;

c) Módja.

II. beszéd.

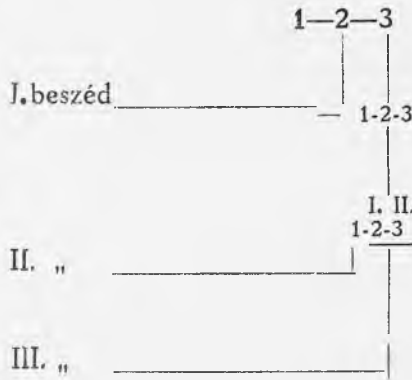
U, a. folyt.

III. beszéd.

U, a. folyt.

Szemléltető grafikonja.

Ef. 4 : 26-34.

A lopás.

8. beszédcsoport.

Ef. 4 : 28,

Propositio :

„Az új életet élő embertől tilalmas a' lopás, és az mitsoda, s' hány féle légyen.”

I. beszéd.

1. Mi légyen a lopás? (Kriaszerű.)

2. Hány-féle légyen ?

3 Minden-féle lopás büné ?

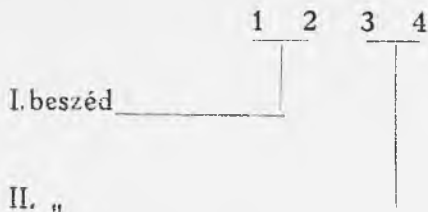
4. A' lopásnak mi légyen büntetése ?

II. beszéd.

U, a. folyt.

Grafikonja.

Ef. 4:28.

A böjt.

9. beszédcsoport.

Mt. 9:14-95

Propositio:

„A böjtnek különb-különb nemeiről és azok közül mellyik legyen az igaz keresztényeni böjt.“

I. beszéd.

1. Hányféle legyen a böjt és egyik is másik is az ő neme szerint mi legyen? (Kriaszerű.)

2. Mitsodák legyenek a böjtnek igaz okait?

3. Mitsodák és melyek legyenek a böjtnek igaz módjai?

4. Mitsodák legyenek a böjtnek igaz végei?

II. beszéd.

U. a. folyt.

III. beszéd.

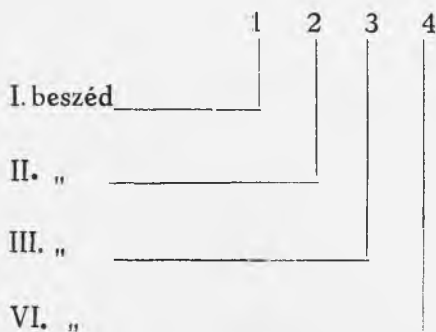
U. a. folyt.

IV. beszéd.

U. a. folyt.

Grafikonja.

Mt. 9:14-15

Az imádkozás.

10. beszédcsoport.

L. zsolt: 15 v.

Propositio:

„Mi legyen az Istennek igazán való segítségül hívattatása, és mint kellessék azt formálni.“

I. beszéd.

1. Mitsoda a segítségül való hívás?

2. Kit kell segítségül hívni? (Kria)

3. Mikor kell segítségül hívni?

4. Mitsoda reménységgel kell segítségül hívni?

II. beszéd.

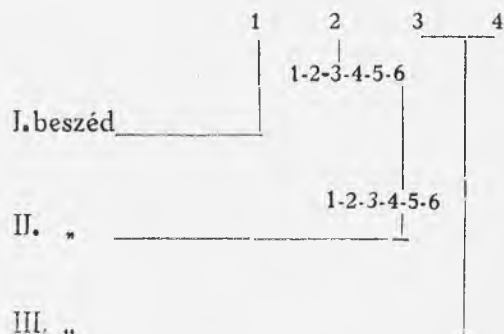
U. a. folyt.

III. beszéd.

U. a. folyt.

Grafikonja.

L. zsolt: 15

II. Felosztás nélküli beszédek.

Christus megtestesüléséről:

11. P. vitázó, Zsid. 2:14-16; 14. P. Mt. 1:23, Enyedi állításait három részben cáfolja, 20. P. Kol. 2:9. hitigazolása, 21. P. Ján. 3:34, vitázó két részben, de felosztás nélkül, 27. P. Mt. 18:20. U. az.; 28. P. Mt. 24:23. lutheránusok ellen.

Christus születéséről:

17. P. Mt. 2:5, és Es. 35:4-6, az eljövendő Messiás Christusról.

Újévi:

1. P. Luk. 2:21. Három szabály.

Virágvasárnapi:

Mt. 21:1-9.

E) A II. V. T. beszédeiből fentiek szerint.

I.) Felosztásos beszédek.

a.) Egy beszédben kifejtett textusok.
Textuális.

4. P. Christus szenvedéséről, Mt. 26:6-16.

1.) Az asszony tselekedete. 2.) A tanítványok ítélete. 3.) Christustól való mentése,

4.) Judás árulása.

5. P. Urvacsora szerzése. Mt. 26 : 17-25.

1.) A husvéti báránynak szereztetése és elkészítése. 2.) Christus Urunknak a husvéti bárány étel felett való beszélgetése. 3.) Az Ur vatsorájának, annak helyében való szereztetése. 4.) A vatsora után való tselekedete.

38. P. Fil. 2 : 8. Szenvedése.

1.) Christus alázatossága. 2.) Christus en-

gedelmessége. 3.) Halála és halálának nemei.

Dogmatikus.

1. P. Megigazulás. Róm. 3 : 28.

1.) Mi a megigazulás.

2.) Mi által legyen.

1. P. Christusnak papi tisztei. CX. zsolt.

4. v.

A papok nemei, rende, tiszte, Christus főpapi tiszte és részei.

Kria.	<i>Textuális</i> 12. P. Feltámadás, Mk. 16 : 1-8. 1.) Kiknek jelent meg, 2.) Mitsoda felelősségben levőknek. 3.) Miformán,	<i>Dogmatikus.</i>
Targum.		A 4. P. folyt. 6. P. 1.) Mitsoda a hit. 2.) Miképpen igazít a hit. 3.) Miért rekesztetnek ki a törvénynek tselekedetei. 5. P. Christus papi tiszte. Róm. 3 : 24-26. Megigazulás: 1.) Megigazittatnak, 2.) Hit által. 3.) Az ő vérében. 4.) Igazságnak megmutatására, 5.) Az eleve lett bűnöknek megbotsátására. 6.) Az Istennek elszenvedésében.

Textuális.

39. P. Nagypénteki. Es. 13 : 52-53.

1) Eredete szerint, 2) életének folyása szerint. 3) Utolsó szenvedése szerint.

40. P. Eltemettetése. Mt. 27 : 57-61.

1) Temetésének körülálló dolgai. 2) Annak okai.

Dogmatikus.

26. P. Feltámadása. Ján. 20 : 24-29.

1) Okai. 2) Tselekedetei.

27. P. Feltámadása. I. Kor. 5 : 6-8.

1) Mitsoda készülettel kellessék keresztyén embernek a husvét ünnepet megülnie. 2) Mitsoda hasonlóság legyen a régi husvéti bárány között és a mi husvéti bárányunk, a Christus között.

b) Több beszédben összefüggőleg kifejtett textusok.*Textuális.*

1. beszédcsoport.

14. P. Christus szenvedése.

Ján. 18 : 19-21. és Mt. 26 : 63-64.

1) Tanítványai felől, 2) Tudománya felől, 3) Személye felől.

15. P. Christus szenvedése.

Ján. 18 : 22-53. Mt. 26 : 55-66.

1) A szolga ütése, 2) Christus felelete.

Textuális.

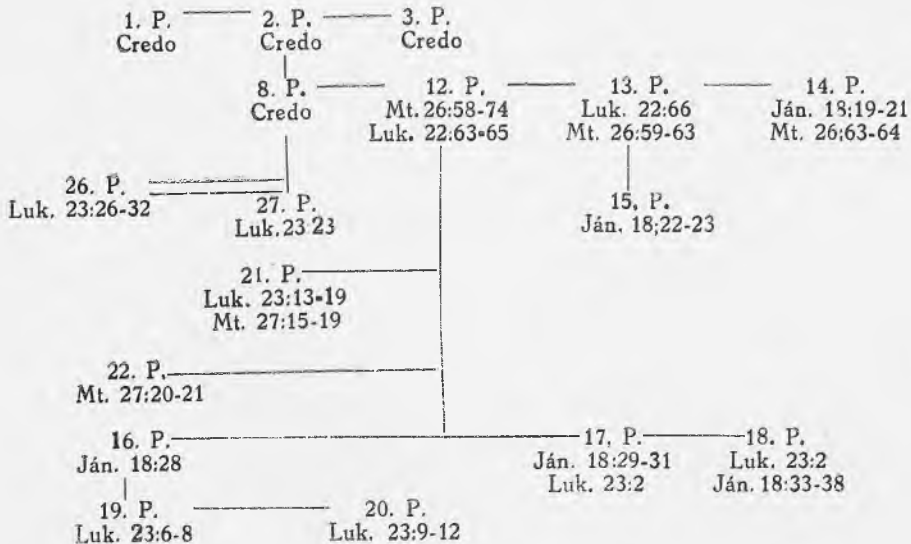
Dogmatikus

Kria.	<p>8. P. Christus szenvedése, Credo. 1) Künn a Getsemané kertben, 2) Benn a városban Jeruzsalembe, 3) Künn a városban a Golgothán. Az 1) : 1) Judás érkezése előtt, 2) Érkezése után, 12. P. Christus szenvedése. Mt. 26 : 58-74. és Luk. 22 : 60-65, A) Idő : Éjjel és nappal. B) Hely : 1) Chajaphás, 2) Pontius Pilatus, 3) Herodes Tetrarca előtt. C) Nappal Chajaphás előtt: 1) A Concilium elé vitetése. 2) Hamis tanuk ellene vitetése és vallatása. 3) Examináltatása. 4) Veresége. 5) Halálra való sententiaztatása. 16. P. Christus szenvedése. Ján. 18 : 28. 1) Szendvése Pontius Pilatus házánál, Herodeshez vitettetése előtt. 2) Herodes udvarában. 3) Herodestől visszavittetése után. Az 1) : a.) Pilatus elé hurcoltatása. b) vádoltatása.</p>	<p>1. P. Christus szenvedése, Credo, 1) Kitsoda szenvedett, 2) Mitsoda okai vannak a szenvedésnek. 3) Miket szenvedett, azoknak hasznaival. A 2. : a) Istenben. b) Ördögben, c) Emberben.</p>
	<p>19. P. Christus szenvedése. Luk. 23:6 8, 1.) Miért botsátotta Herodes elé, 2.) Mint fogadja őt Herodes, 3.) Mivel vádolták őt a papok és írástudók, 4.) Milyen börtenségekben tartotta őt Herodes és botsátotta vissza, 5.) Milyen gyümöltse lött Herodes és Pilatus között,</p>	
Targum.	<p>1, P. Christus szenvedése, Credo. 1.) A szenvedés, 2.) A tisztviselő személye, aki alatt a szenvedés lött.</p>	

Szemléltető grafikonja az 1. beszéd csoportoknak.

(A számok a préd. számai, itt alrészeket nem tüntetünk föl.)

Alapige : Credo.

2. beszédcsoport.

*Textuális.**Dogmatikus.*

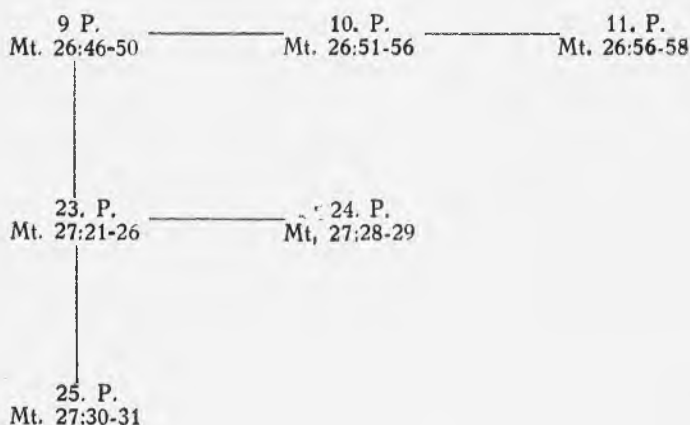
9. P. Szenvedés. Mt. 26 : 46-50.

- 1) Kézbe adattatás.
- 2) Megfogadtatás,
- 3) Megkötötetés.
- 4) Elhagyhattatás.
- 5) Elvitettetés.

27. P. Christus szenvedése. Luk. 23 : 23-25.

- 1) Miért kellett megfeszíttetnie.
- 2) Hol feszíttetett meg.
- 3) Mi módon feszíttetett meg.
- 4) Mikor.

Szemieltető grafikonja a 2. beszédcsoportnak.

3. beszédcsoport.

*Textuális.**Dogmatikus.*

28. P. Christus szenvedései. Mt. 27:35-38.

- 1) Gyalázatosság.
- 2) Szidalom.
- 3) Istentől való elhagyatás.
- 4) Szomjuság.
- 5) A halál.

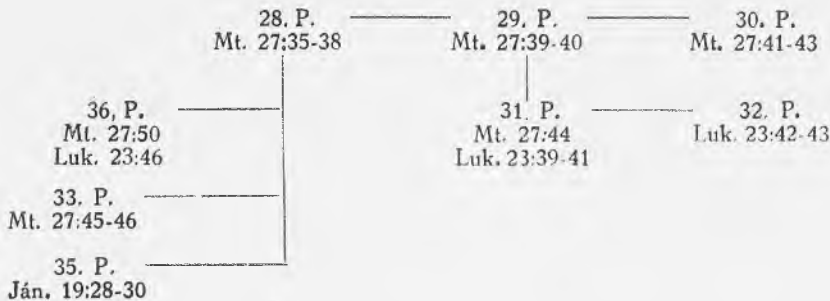
29. P. Mt. 27 : 39-40. Christus szidalmazók.

- 1) Utonjárók.
- 2) Fő papok, írástudók, vének.
- 3) Tolvajok.

*Kria.*31. P. A tolvajokkal a keresztfán,
Mt. 27 : 44. és Luk. 23 : 39-41.

- 1) Miképpen káromkodott a tolvaj.
- 2) Mint feddette őt a másik tolvaj.
- 3) Mint szólította meg azután Christust.
- 4) Mit felelt neki Jesus.

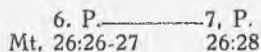
Szemléltető grafikonja a 3. beszédcsoportnak.

4. beszédcsoport.

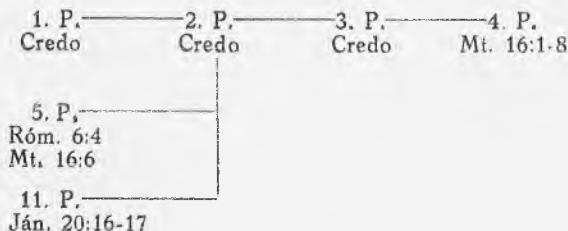
	<i>Textuális.</i>	<i>Dogmatikus.</i>
<i>Kria.</i>	6. P. Szenvedés. Urvatsora. Mt. 26:26-27. 1) Ki szerezte az urvatsorát. 2) Mivel szerezte. 3) Mi formán szerezte. 4) Mi végre szerezte.	

Szemléltető grafikonja a 4. besz. csop.-nak.

Textuális.

5. beszédcsoport.	3. P. Credo.
2. P. Feltámadására. Credo.	1) Az esztendőnek melyik részében támadott fel.
Textuális folytatás, kriaszerű felosztással.	2) Melyik hónapjában.
1) Kitsoda a feltámadás oka.	3) A hétnek melyik napján.
2) Mikor támadott fel.	4) A napnak melyik órájában.
3. Mi módon támadott fel.	5) Halála után hányadik napon.
4) Mik a hasznai feltámadásának.	
5) Kik a tanúi a feltámadásának.	

Szemléltető grafikonja az 5. besz. cs.-nak.

6. beszédcsoport.

Dogmatikus.

Feltámadása, 1. P. Credo. 1) Felmagasztaltatásáról és ennek egyik részéről.
2) A feltámadásról.
6. P. Rom. 4:25.

Christus feltámadásának hasznáról több részben.

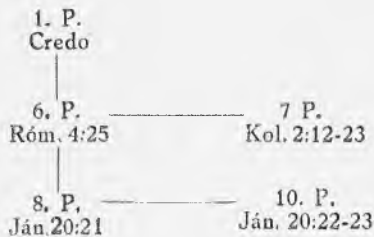
8. P. Ján. 10:21.

Hasznai: 1) Békesség. 2) Apostoli méltóságos tiszt.

3) Szentlélek.

4) Bűn oldás-kötés.

Szemléltető grafikonja a 6. beszédcsoport-nak.

7. beszédcsoport.

*Kria.**Textuális.*

13. P. Luk. 24:13-35.

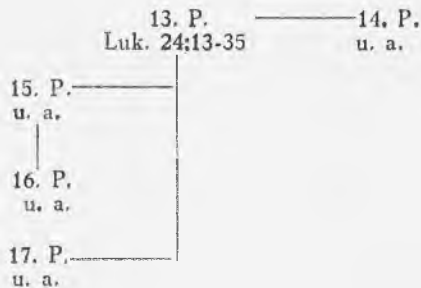
1) Kiknek jelent meg.

2) Mitsoda dologban foglalatkosodóknak.

3) Mi módon.

4) Mik követték az ő megjelenését.

Szemléltető grafikonja a 7. beszédcsoport-nak.

8. beszédcsoport.

*Kria.**Textuális**Dogmatikus.*

Megjelenési módjáról. 18. P. Luk. 24:36.

1) Az üdö.

2) A hely.

3) A személyek, akik előtt a megjelenése volt.

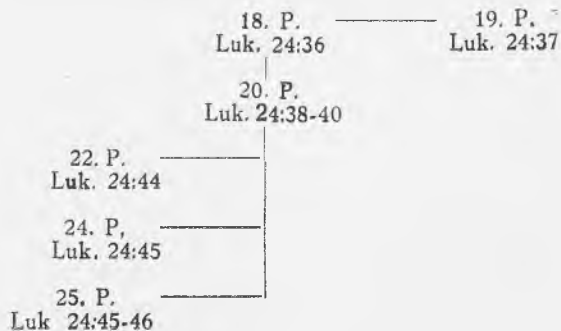
A 2. rész: a) Megjelenés környül-
állók céljai,

b) Módjai.

c) Tanítványokban lett munkája.

d) Bizonyos okokból lett munkája
a megjelenteknek.

Szemléltető grafikonja a 8. beszédcsoport-nak.

9. beszédcsoport.*Dogmatikus.*

Christus papi tisztái.

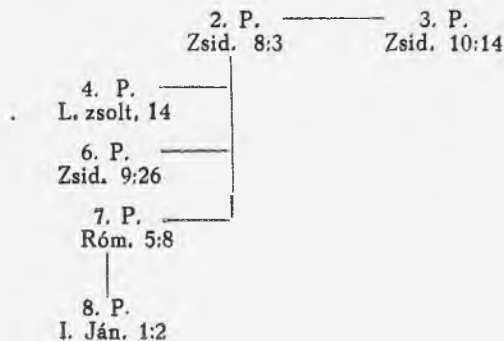
2. P. Zsid. 8:3.

Az engedelmesség,

1) Áldozó személy,

2) Áldozat,

3) Áldozatnak hasznai (utóbbi három részre osztva).

Szemléltető grafikonja a 9. beszédcsoport-nak.**II. Felosztás nélküli prédikációi.**

Christus szenvedéseiről.

34. P. Mt. 27: 45-47., három részben; 37. P. Ján. 19:30.

Christus papi tisztéről:

9. P. Róm. 5:8.

Feltámadásáról:

9. P. Ján. 20:21.; 21. P. Luk. 24:41-43.; 23. P. Luk. 24:44. Mindezek vitatkozó jellegűek.

III. A b) alattiakon kívül textus-elcsavarások.

A 16. P. Christus feltámadásáról. Luk. 24:13-35 alapján tárgyalja a 15. P. harmadik alpontját, amelyik foglalkozik a 13. P. feltámadási módozatával és utána folytatja Christus szenvedéseinek felsorolását felosztás nélkül. Ez a kettő egymáshoz nem illik össze.

24. P. Christus feltámadásáról: Luk. 24:45 alapján foglalkozik a 20. P. harmadik alpontjának második részletével „megnyítja elméjeket az írásoknak az értelmén.” Nincs összefüggésben a textussal felosztás szerint.

F. III. V. T.-beszédei.**I. Felosztásos beszédek.****a) Egy beszédben kifejtett textusok.***Textuális.*

16. P. Szentlélekről. Róm. 8:16.

„Az embernek tökéletesen bizonyosnak kell lennie üdvössége felől, erre bizonyosságot ad.”

1) Istennek lelke.

2) A mi lelkünk.

9. P. A keresztségről. Mt. 3:14-15.

Christus és Keresztelő János vitája a keresztelés felől:

1) János tilalma.

2) Christus dorgálása.

3) János engedelmissége.

Dogmatikus.

17. P. Szentlélekről. Mt. 12 : 31-32.

A Szentlélek ellen való megbotsáthatatlan vétokról.

- 1) A vétokról és a káromkodásról.
- 2) A Fiu ellen való káromkodásról
- 3) A Szentlélek ellen való káromkodásról.

31. P. Urvacsoráról. I. Kor. 10 : 3-4.

Az ószövetségí urvatsora :

- 1) A manna.

2) A kö-szikla.

32. P. U. a. I. Kor. 10 : 16.

Bálvány áldozati hussal nem szabad táplálkozni.

1) Mitsoda jegyekből és ceremóniákból álljon az urvatsora.

2) Mire valok legyenek azok a jegyek és mi jót szerzenek a vévőknek.

b) Több beszédben összefüggőleg kifejtett textusok.

I. P. Mennybemeneteli. Credo.

1) Egyik ágazat Christusnak mennybe felmenése.

2) Második ágazat az atya jobbjára való ülése.

<i>Kria.</i>	<i>Textuális.</i>	<i>Dogmatikus.</i>
		<p>Az 1. P. első felosztása : a) Mi légyen a mennybe való felmenetele,</p> <p>b) Mikor ment légyen fel.</p> <p>c) Honnan ment légyen fel.</p> <p>d) Hová ment légyen fel.</p> <p>e) Miképpen ment légyen fel.</p> <p>f) Miért ment fel.</p>
		<p>5. P. Mennybemeneteli. Mk. 16:19.</p> <p>1) Ki légyen tsoda oka a Christus fel menetelinek.</p> <p>2) Mi légyen a Christus fel menetelinek határa (hova ment fel).</p>
		<p>Istennek jobbján van és törekedik értünk :</p> <p>1. P. Róm. 8 : 34.</p> <p>1) Kitsoda aki törekedik.</p> <p>2) Ki előtt törekedik.</p> <p>3) Kikért törekedik.</p> <p>4) Mi módon törekedik.</p>
<i>Targum.</i>		<p>Az Atya jobbjára ülés. 1. P. Credo.</p> <p>a) A szókat mivel homályosak megmagyarázom.</p> <p>b) A szónak értelmüket a dolognak végét is meg fejtegetem.</p>

Targum.	Textuális.	Dogmatikus.
		c) Az üdöt vizsgálom meg mikor ült legyen az atyának jobbára. d) A helyet holott ült legyen. e) Miképpen avagy melyik természeté szerént ült legyen. f) Az atya jobbára valo ülésnek okai.

1. beszédcsoport.

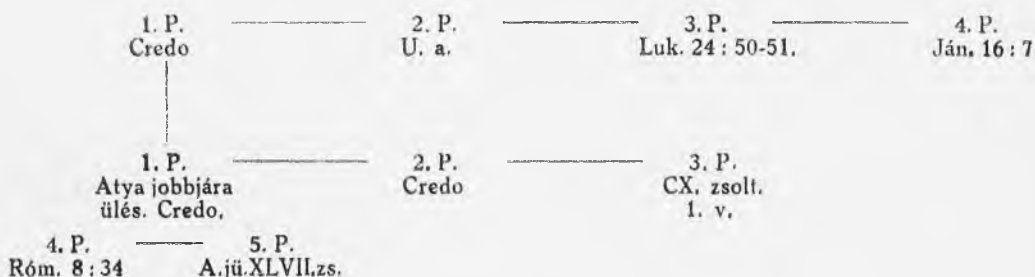
Textuális.

5. P. XLVII. zsolt.

2) Okait adja mellyekre képest kellessék

1) Salamon izgatja az egész nemzetséget örülniök.
 örömré.

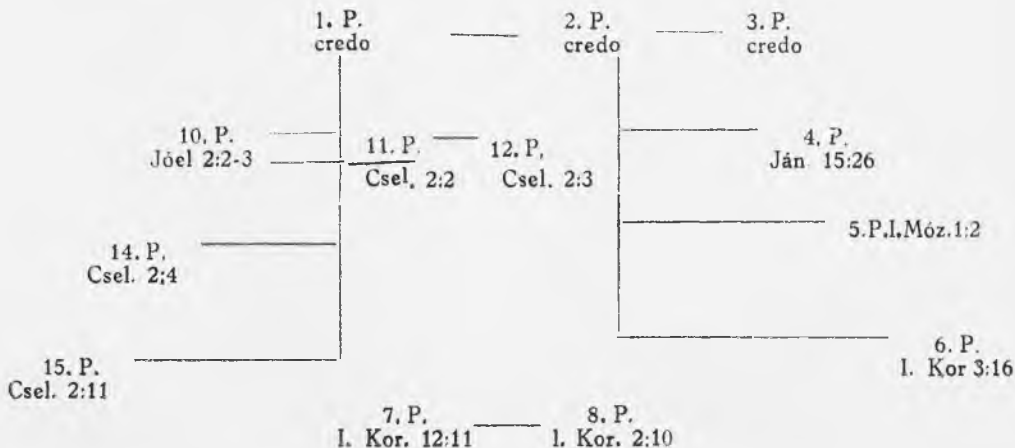
Szemléltető grafikonja a 1. besz. csop. nak.

2. beszédcsoport.

Kria	Textuális.	Dogmatikus
		Credo. 1. P. Szentlélekről. 1) Kitsoda a Szentlélek. 2) Kitől adassék. 3) Mi módon. 4) Kiknek. 5) Minemű haszonra. Az 1) nevezeteit, 2) A végét magyarázza meg.

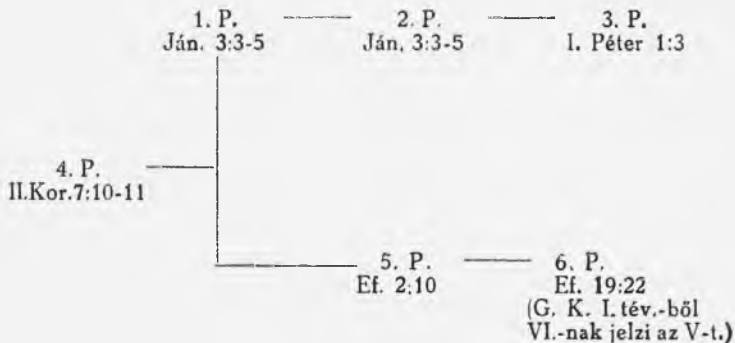
Szemléltető grafikonja a 2. beszédcsoportnak.

3. beszédcsoport.

	<i>Textuális</i>	<i>Dogmatikus.</i>
Kria.		<p>Ujjászületés.</p> <p>1. P. Ján. 3:3-5.</p> <p>1) Mi nemű szükséges legyen az ujonnan való születés.</p> <p>2) Az ujjászületés mitsoda legyen.</p> <p>3) Mitsoda okoktól legyen.</p> <p>4) Az ujjászületésnek mitsoda munkái és jelei legyenek.</p> <p>5) Az ujonnan való születésnek minemű végei legyenek.</p> <p>Az I. 1) Mi az ó ember.</p> <p>2) Mi annak megöletése.</p> <p>3) Miért mondassék így.</p> <p>A II. 1) Mi az új ember.</p> <p>2) Mi legyen annak megelevenítetése.</p> <p>3) Miért neveztesék így.</p>

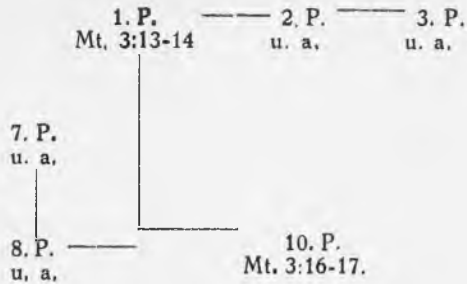
Szemléltető grafikonja a 3. besz. csop.-nak.

4. beszédcsoport.

	<i>Textuális.</i>	<i>Dogmatikus:</i>
Kria.	<p>Keresztiségről.</p> <p>1. P. Mt. 3 : 13-14.</p> <p>Háromrésze osztja. 1) Az üdö, amikor a Christus Urunk jöve.</p> <p>2) A hely ahonnan jött.</p> <p>3) Viszont ugyan a hely ahova jött.</p> <p>4) A személy akihez jött,</p> <p>5) A vég amiért jött.</p> <p>Keresztiségről. 10. P. Mt. 3 : 16-17.</p> <p>1) Hogy az egek megnyiltanak.</p> <p>2) Hogy a Szent lélek galamb ábrázatban az égből a Christusra alá repült.</p> <p>3) Hogy az Atya Isten azon egekből a Christushoz le szolt.</p>	

Szemléltető grafikonja a 4. besz. csop.-nak.

5. beszédcsoport.

Textuális.

Dogmatikus.

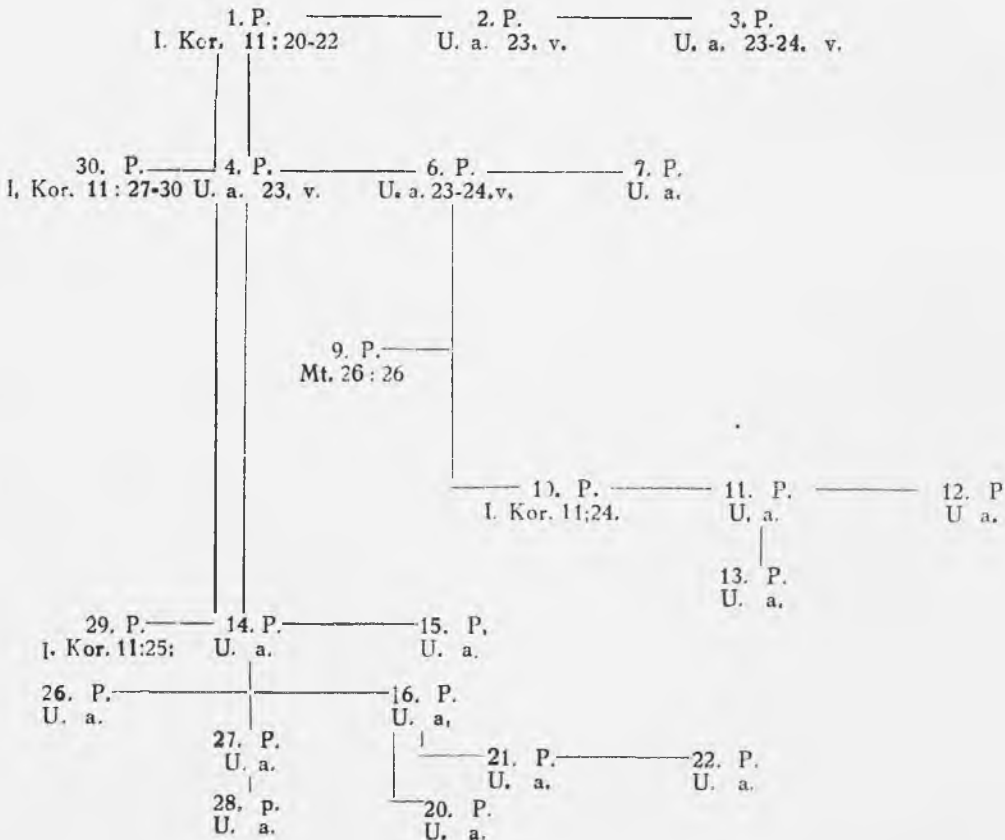
Kria.	<p>Urvatsorai. 1. P. I. Kor. 11 :20-22. „Urvatsorai abusosok.”</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Megmutatja és megfeddi a korinthusiak között az urvatsorával való gonoszul élést. 2) Megmutatja annak igaz és a Christus szerzése szerint való ususát, hasznát, kiszolgáltatásának és véle való élésnek módját. 3) Megjeleníti avval nem jól élőknek Istentől való méltó büntetéseket. 	
	<p>Urvatsorai. 4. P. I. Kor. 11 : 23.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Mivel szerzette. 2) Miképpen. <p>Az 1. : a) Kenyér, b) Bor.</p>	
	<p>Urvatsorai. 4. P. I. Kor. 11 : 23-24. Christus részére való ceremonia.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Ceremonia az, hogy vette a kenyeret. 2) Hogy megáldotta. 3) Hogy megtörte. 4) Hogy a tanítványoknak adta, osztogatta. 	
		<p>Urvatsorai. 11. P. I. Kor. 11. P. I. Kor. 11 : 24. A tanítványok részére való ceremonia.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Mít jegyez ez a parantsolat. 2) Mi felől parantsol Christus, 3) Kiknek parantsolta, 4) Miképpen kellessék azt enniök. <p>Az 1): a) lelki, b) testi. 14. P. u. a. I. Kor. 11 : 24.</p>

Textuális.

Dogmatikus.

Kria.		<p>A kenyérről: 1) Titkos jegyzést mutogató igék: a) A szent jegyvel való élés mellé tétetett igét,</p> <p>b) A'val való élés felől tétetett parantsolat, a végvelegyütt amire képest avál élni kellessék.</p> <p>Az 1) Hoc est corpus meum: 1) mit jelent ez a szó,</p> <p>2) Minemü kellessék legyen a neme.</p> <p>3) Mitsoda legyen ennek a tulajdon értelme.</p>
Targum.		<p>16. P. U. a. I. Kor. 11 : 24,</p> <p>1) Mi képpen mondassék Christus teste a kenyérről.</p> <p>2) Hol légyen benne a tropus.</p> <p>3) Mitsoda tropusnak neme légyen benne.</p>

Szemléltető grafikonja a 5. besz. csep.-nak.

II. Felosztás nélküli predikációk.

Keresztség. 4. P. Mt. 3 : 13, 14. ; 5. P. U. a. ; 6. P. u. a. mind vitázók.
 Úrvacsora. 5. P. I Kor. 11 : 20-23 ; 8. P., 15. P., 17. P., 18. P., 19. P., 23. P.,
 24. P. 25. P. ugyanazon alapigékről, mind vitázók.

III. A b. alattiakon kívüli textus-elcsavarások.

Már az előbbi I. és II. V. T. tárgyalásánál is láttuk, egnél meg még inkább beigazoltuk homiletikájának a mai rendszertől elütő vonását, amelyet általa említett néhány példával is hadd mutassunk be; ezeket a példákat a III. V. T.-ből vesszük.

Az úrvacsorai predikációi között a 3. predikációjában, ahol a felosztás következik és folytatnia kellene a második rész második felét, olvassuk a következőket (863. lap.) : „S ez volna immár a második résznek második czitkelje, sőt az egész úrvacsorájafelől való tudományban a drága dolog: De mégis nem mehetek töstént tartozatlanul által reája, mivel nem bocsátanak az igék; holott az Apostol is m'nek-előte ennek a szent szerzetnek eredet szerént való modját megmutogatná, két környül álló dolgokat bocsát elől..” „mert I. megjelenti mégis e szerzetnek autorát, okát, első szolóját. II. megjegyzi üdejét, mikor és mi üdőtájban jött légyen első kezdetje és szerzetése. Mikben mivel igen szép és értésre tett hasznos sőt üdvösséges dolgok, forognak, nem mehetek tsak száraz lábval el mellőlök, hanem minekelötte mégis a dolognak fejére mennék, ottan méltán tsak e két elől tétetett czikeljéről tészek tanítást előttetek.” Így szurja közbe az említett két részt: *Kiől vette és mikor vette.* Az egész predikáció ezzel be is fejeződik.

A 14. Predikációjában maga is reámutat, hogy minek kellene következnie és dacára annak, ismét közbeszur egyebet (1067. lap) : „Immár következnek az igék, avagy a beszédek, amelyekvel Christus Urunk szerzette ezt a szentséget, a IV. Predikáció elődetin való elintezés szerént. de a mint hogy ékédig a szerzésbeli rendet a Szent Pál írásának betüi szerént megtartottam, és nagyrészt mégcsak a szent kenyérré nézendő dolgokat forgattam: ugy ebben is megtartom, és: Elsőben a kenyérré tartozó igéket magyarázom meg s úgy mégyek osztán által a pohárra; avagy a borra nézendő ceremoniakra és igékre.”

A 15. predikáció I. Kor. 11 : 24. alapján, egyszerűen folytatja a 14. P. vitázását, tehát két predikációban — formailag — voltaképpen egy predikáció az.

7. Beszédeinek textusszerúsége.

A T. T., I. és II. P. E., valamint az I., II., III. V. T. többszáz (mintegy félezer) predikációját az ismertetett textus felosztás után, abból a szempontból kellene vizsgálat alá vennünk, hogy vajjon textusszerűleg magyarázza-e az írást és nem tér-e el attól? Bizonyos vonatkozásban ugyan már érintettük is ezt a kérdést (kitérés a felosztásnál), de azt hisszük, hogy leghelyesebben járunk el ezen igen nehéz kérdésnek elbírálásánál, ha figyelembe vesszük magának Geleji Katonának idevonatkozólag pl. a II. V. T.-ben Krisztus szenvedéseiről tartott beszédeire tett megállapítását is.²²

A tanításban — mondja Geleji Katona és érti alatta a predikálást —: „ilyen rendet, módot tartottam, hogy elsőben az igéket meg-fejtegetvén, a Christus szenvedéseinek iszonyatosságokat, gyalázatosságokat, és méltatlanságokat, az ő hohérjainak kegyetlenségekvel egygyüt élőven meg-mutogattam; annak utánna azoknak okait, amelyekért a' mi édes Idvezitönkön.. mind azoknak esniek kellett az írásokból elő-keresgettem; s' egy-szer s' mind végeiket s' hasznaikat is azoknak megjegygettem, a' ki váltképpen való tanuságokat belőlök ki szedegettem; ... a Christust az ő tagjaiban üldözö mostani hatalmasokra.. fejesztem; s' végtére osztán vi-gasztalásval, vagy intésvel bé-rekesztettem.” Tehát ebben az egész predikáció homiletikai magyarázata benne van. Az ígéhrdetésben (a tanításban) az ő módja megfelelő bevezetés után a textus szövegének, az íge szavainak fejtegetése, magának a beszéde kifejezett céljának (az idézett részben Krisztus szenvedésének) vitázó, oko-

²² II, V. T. A barátságos olvasókhöz 2, pont.

zati, ellenvetések és cáfolatokkal való kifejtése. Valamennyi prédikációja ilyen. A további, az usus használata és berekesztése. Az usus használatáról, valamint a bevezetéséről és befejezéséről munkánk további részében fogunk szólni.

A feltett kérdésre válaszukat így formulázhatjuk meg, vizsgálatunk alapján és G. K. állításának figyelembevételével: Mint orthodox ígérvető mindig a hitvallásszerű igazságot hirdette és mindig textusából indult ki és azt fejtegette; mint a 17. századnak református papja pedig mindenről beszélt, ami közvetlen vagy pedig közvetett kapcsolatra hozható volt a témájával. Utóbbi adja a beszédeinek legalább is háromnegyede, de mindenesetre a nagyobb részét. Ez azután nagyon színes, melyet ismertetünk ígérvetése tárgyában. Szigorúan bírálva a kérdést, azt mondhatnók, hogy *rengeteg nem textusszerű* része van tehát beszédeinek. Viszont azonban *nem ítéltük meg a mai homiletikai szabályok szerint*, mivel a XVII. századbeli ígérvetés olyan alkalom volt a népnek, amely egyetlen módja volt szellemi szomja kielégítésének, mert számára a „prédikáció volt minden: napilap, népművelődési előadás, iskolán kívüli oktatás stb.”²³ Tehát nem róható föl Geleji Katonának sem hibájául!

8. Beszédeiben használt jellegzetes mondások (közmondások).

A beszédei elemzésénél reámutattunk a görög rhetori formának a kriának használatára. Miután minden rövid jellegzetes mondás, (közmondás), kép: tanító kria,²⁴ foglalozzuk csoportosítva, szemelvényyszerűleg a beszédeiben előforduló jellegzetes mondásokkal, közmondásokkal.

Ismertebbek.		Ismeretlenek.		
I. V. T.-ből	Lapsz.	I. V. T.-ből	Esetleg magyarázatra szoruló értelmezések	Lapsz.
Könnyebb a hazug embert megfogni mint a sánta ebet.	924.	A gyülvész község fejellen lába.	A gyülevész község a legállhatatlanabb.	22. préd.
Gyermekes háznál ördögöt ne emlegess.	1019.	Aki az ördögnek szolgál, az előtt léssen jutalma.		588.
Csak az imádság tart bennünket.	1128.	Lágy pásztor előtt, farkas gyapjat hullat.	Nem fél tőle és úgy bánik a nyájjal ahogy jól esik.	659.
Az aranyon nem fog a rozsdá.	263.	Félelmesebb a szarvasok serege oroszlán vezetéssel, mint az oroszlánok serege szarvas vezetéssel.	Sok függ a vezető től.	660.
II. V. T.-ből.				
Nem minden arany ami fénylik.	134.			
Az embert szaván fogják, mint az ökröt a szarván.	222.	A bor a Vénusnak a teje: Vinum est lac Veneris.	A felgyuladt testi kívánságok táplálója.	1041.
Mondj igazat, betörök a fejed.	231.			
Kezes, fizess.	973.			

²³ dr. Incze Gábor: Tolnai Mihály: Szent Had. 4. lap.

²⁴ Walz Keresztély: „Rhetores Graeci Stuttgarti“ 201-202. l. „πᾶσα, γὰρ γνῶμη δύντομος εἰς πρόσωπον ἀναφερομένη χρεῖαν ποιεῖ.“

Ismertebbek.		Ismertlenebbek		
III.V. T. Amilyen a férfi, vagy amilyen a személye, olyan az ő cselekedete vagy munkája : „Qualis wir; vel qualis persona, talis eius ac- tio, seu operatio.” Deus, qui destinat ad finam, destinat etiam ad media : Értsd ; A kit az Isten szol- gálatára elrendelt, meg- adja annak a szolgál- latra szükséges ke- gyelmi ajándékokat is.	313. 475.	Az ismeretlen do- lognak nincsen sem- mi kívánsága. A bor hajtja a ven- dégtségben a dalt. A melancholizáló gondolkodó fő, az ördögnek bányája, avagy földője.	1212. 1278. 1128.	
I. Praeconium Evangelicum,	Lapsz.	II. V. T.	Esetleg magyará- zatra szoruló értelmezések	Lapsz.
Qui nesit orare, veniat ad mare : Aki nem tud imádkozni, menjen a tengerre.	175.	Nem mind barátunk, aki reánk mosolyo- dik.		134.
Natura hominis novi- tatis avida : Az em- beri természet kívánja az új dolgokat.	193.	Ptrusoval fogják meg a lovat, sípszó- val a madarat.	Boldog ember, aki másan tanul	134.
Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe ca- dendo : A vízcsepp a követ, nem erővel, hanem lassu fogyasz- tásával mossa ki.	287.	A futó vitéz gya- korta megfordul és megharcol : Vir fu- gitus denus pugna- bit.	A Krisztustól egy- ideig elfordult em- berek, visszatéré- sére alkalmazza.	171.
Concordia res parvae crescunt, discordia ma- ximae dilabuntur : Az egyetértés a kis dol- gokat megnöveli, az egyenetlenség a na- gyokat is szétbontja.	423.	Latornak nincs mar- hája.	Nincs szabadsága.	743.
Belé Balázs lovát ad Isten.	362.	Malomban hegedül. III. V. T.	Hiábavaló beszéd, értelmetlen beszéd.	1058.
Otium est pulvinar Sa- tanae : A henyelés az ördög párnája.	435.	Süketeknek mesét mond.	Értelmetlen beszéd.	427.
Oculus Domini saginat aequum : Az ur szeme növeli a lovat.	641.	Hiába szappanozod a szerecsent, mert ugyan nem fehére- dik meg. I. Praeconium Evang. Dum fervet olla, fer- vet amicitia : Egy más formájú hasz- nálata : Fervet olla, vivit amicitia.)	Haszon!alanul fára- dozni. Addig tart a barát- ság, amíg zsíros a konyha.	458. 54.

Ismertebbek.		Ismeretlenebbek.	
II. Praeconium Evangelicum.		Non decet simiam purpura :	Majomhoz nem méltó a bársony. 57.
Male parta, male dilabuntur : „Ebül gyűjtetett szérdéknek, ebül kell elveszni.”	417.	Respondent rebus nomina saepe suis :	A dolgokhoz gyakran illik a nevük. 135.
Jobb ma egy veréb, hogysen, mint holnap egy tűzok.	123.	Discere non pudor est, pudor est nil discere velle :	Tanítani nem szégyen, nem akarni tanítani szégyen. 652.
Lacrimae crocodili : „Ugy szánnya, hogy tsak nem tekerhetné ki az nyakát.”	186.	II. Praeconium Evang.	
Asperius nihil est miserorum surgit in altum : Nincs durvább a szegénynél, ha felcseperedik.	214.	A vékony flöstköm a kazdag ebédet elveszti : „Kis tsuporra s nagy tsuporra kell szert tennem.”	Kisebb gondom is nagyobb annál. 129.
Si fecisti, confiteri : Hattetted, tagadd.	647.	Luxuriat semper perbene pas'a caro.	A paráznság mindig igen jó husevés. 261.
		Qui iacet in terra, non habet unde cadat.	Aki a földön fekszik, nem eshetik le. 337.
		Az özvegyasszony olyan, mint az útfelen vettetett borsó.	458.
		Az özvegyasszonynak ha a kapu tzu-lákja mind aranyos volna is, el kelne.	Szab. Társadalmi ostorozása az ilyen természetű erkölcsi kilengéseknek. 459.
		Amor descendit, non ascendit.	Felülről ésnem alulról támad a szeretet. 608.
		Nincs az Istennek, „porban hányó (avagy hányandó) beszéde”	Minden prédikációból építhet az Isten. 613.

9. Usus használata.

A II. Tim. 3 : 16. vers szerint : „A teljes írás Istentől ihletett és hasznos a tanításra, a fedésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre.” Ez a bibliai hely képezi alapját Geleji Katona István prédikációi usus-használatának, ő azonban mint az I. P. E.-ből már megelőzőleg ismertettük, ötféle usust állapít meg és pedig : Tanítói, cáfoló, megjobbító, fenyítő és vigasztaló usust.

Továbbá előre kell bocsátanunk azt is, hogy Geleji Katona István kéziratái letisztázására íródeákat alkalmazott, aki azzal kedveskedett neki, hogy vállalt feladatán kívül elkészítette a *szeljegyzeteket*, melyek röviden megjegyezték az egyes részek tartalmát, summáját.²⁵ Ez bennünket érdekel az usus-használat vizsgálataánál.

Több mint kétszáz prédikációját vettük tüzetes vizsgálat alá, mindegyikben alaposan megvizsgálva a használt ususait és ebből vonjuk le az alábbi következtetéseket.

1. Usus használata fokozatosan fejlődött. 1647-ben megjelent II. V. T.-ben a leggazdagabb, azt megelőzőleg kevésbé az és viszont utána az 1649.-i III. V. T. kiadásában sem ugyanaz.

2. Mind az öt usust egyszerre ritkán használja ; az említett beszédeiben mintegy tizszer ; leginkább kettenként-hármanként használja az ususokat, de különösen

a III. V. T.-ben mintegy 15 prédikációjában egyáltalában nem alkalmazza a szokásos usust és azt is megállapíthatjuk, hogy az I. V. T.-ben mintegy 12 prédikációjában egyszerűen kérdés-felelet, tehát vitája előzi meg a berekesztést, vagy esetleg az utóíma.

A II. V. T.-ben már legtöbb a hármanként és négyenként használt usus. A III. V. T.-ben pedig 16 beszédében egyetlen egy usust használ.

3. Az ötféle usus közül általában: legtöbb a megjobbító (prédikációban intőnek szokta nevezni), cáfoló és vigasztaló és legkisebb mértékben szerepel a fenyítő (feddő, dorgálónak nevezi) usus. Ezek sem egyformán oszlanak meg arányszerűleg, mert például a fenyítő (feddő, dorgáló) ususból a II. V. T.-ben megegyeszer annyi van, mint az I. V. T.-ben (27 12 vel szemben) és a III. V. T.-ben is legalább felével több mint az I. V. T.-ben (17 a 12 vel szemben); ebből az következik tehát, hogy a fenyítő, feddő, dorgáló usust további beszédeiben kevésbé alkalmazta, mint a későbbiekben.

Hasonló eredményt látunk az usus mellőzése terén is, és pedig míg a II. V. T.-ben mindössze egy beszédében fordul elő, addig a III. V. T.-ben 15 beszédében.

4. A csoportosításban: kettenként, az I. V. T.-ben legtöbbet szerepel a cáfoló és vigasztaló, a II. V. T.-ben intő, vigasztaló usus; a III. V. T.-ben ez nagyon vegyes, amely megoszlik a következőképpen: cáfoló, intő (megjobbító), tanító-intő (megjobbító), tanító vigasztaló ususok.

Hármanként: az I. V. T.-ben leginkább a következők szerepelnek: cáfoló-intő (megjobbító)-vigasztaló; tanító-intő (megjobbító)-vigasztaló; a II. V. T.-ben cáfoló-intő (megjobbító)-vigasztaló; a III. V. T.-ben: cáfoló-intő (megjobbító)-vigasztaló ususok. Amint látjuk tehát ebből a kimutatásból, a cáfoló-megjobbító vigasztaló ususok dominálnak és ez bővül ki a további csoportosításnál is.

Négyenként: az I. V. T.-ben leginkább a következők szerepelnek: tanító-cáfoló-intő (megjobbító)-vigasztaló; a II. V. T.-ben: tanító-cáfoló-intő (megjobbító)-vigasztaló; a III. V. T.-ben: cáfoló,-intő (megjobbító)-feddő (dorgáló, fenyítő) vigasztaló ususok.

Általában a cáfoló, tanító és vigasztaló ususok szerepelnek egymagukban; néha az intő (megjobbító), de nem szerepel a fenyítő (feddő, dorgáló). Usus nélküli beszédei legjava részét a III. V. T.-ben találhatjuk, így például az úrvacsoráról mondott beszédeiben egymásután hat prédikációnál sem találunk usust.²⁵

A Praeconium Evangelicumban is hasonló az usus használata, mint a V. T. I.-III. köteteiben.

A II. P. E.-ből külön statisztikát készítettünk ususairól és ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a leggyakrabban használt ususai: az Institutio, Redargutio, Correctio, Doctrina, tehát a megjobbító, cáfoló, fenyítő, tanítói. A vigasztalót 93 beszédében legkevesebbszer alkalmazza a többihez viszonyítva. Az a különbség mindenestre azonban megállapítható a V. T. beszédeivel szemben, hogy itt több a fenyítő ususa, mint a V. T. beszédeiben.

Ami az öt-féle ususának együttes használatát illeti, alig van olyan beszéde, amelyben ezek közül egy sem fordulna elő, viszont néhányban alkalmazza együttesen az öt-féle ususát és leggyakoribb ezek közül három féle ususnak a használata egy beszédben.

5. Fölmerülhet az a kérdés, hogy alkalmazott-e más usust is, az említett öt-félén kívül? Erre a fölvetett kérdésre: igennel kell felelnünk. Bár sietünk megjegyezni, hogy ezek inkább kivétel számban fordulnak elő, de feltalálhatók. Lássuk ezeket a következőkben:

a. „Citkelyenként való alkalmazás”. Ez a neve egészen kis számban előforduló haszonnak, amikor nem szerint nem jelöli meg az usust, hanem az említett részenkénti tárgyalásban adja elő. (I. V. T. 694. lap).

b. „Alkalmazás” című usus. Ezzel már inkább találkozunk az I. és a II. V. T. néhány

²⁵ I. P. E. P. Dedicatoria végén: „*Quem cum per Amannenses in purum describi curasem, hoc mihi, imo Deo ipsi, de cuius gloria agebatur, et novellis ministris gratificatus est, ut iuxta promissum suum minutatim percurreret, et lemmata marginalia, quae vocant, adiecerit, quae id praestant lectori, iquod hermae, seu statue Mercuriales, Viatori.*”

²⁶ III. V. T. 1083, 1096, 1118, 1143, 1162, 1176. lapok.

beszédében. Az alkalmazásnak lényege az, hogy valami bibliai személyt, tárgyat, esetleg helyet vonatkozásba hoz korabeli személyekkel, tárgyakkal, helyekkel és így mutatja fel a közöttük levő hasonlatosságot. Az Alkalmazás megismertetésére szolgáljon néhány szemelvényyszerű példa. Az I. V. T.²⁷-ben Betlehemnek Juda városai feletti méltóságát az Üdvözítő ottani születéséből magyarázza és alkalmazza Gyulafehérvárra, annak az Erdélyi többi városok felett nagyságára, mivel Gyulafehérvárról indul ki a leglisztább ígérbírdetés. A II. V. T.-ben azt, hogy Pilátus véleménye ellenére megostoroztatja Krisztust, alkalmazza a korabeli evangéliumi hitűeknek üldöztetésére. Ugyanott egy másik beszédében pedig a tanítványok megrendülését Krisztus elfogatása alkalmával fölhasználja arra, hogy tanulságul mutasson reá az egyház könnyű lelkiismeretű tagjaira, kik hitüket megtagadják a megpróbáltatásuk idejében.²⁸

c. „Kárpáló alkalmaztatás,” vagy „kárpálás”. Ezt a II. V. T.-ben alkalmazza hasonlóan a b. alattihoz, de ez élesebb jellegű. Így Pilátus bíraskodásához hasonlítja a katolikus magistratusok bíraskodását.²⁹

d. Egyszerűen „Haszon”. Nem egyszer tévútra vezethet, ha nem vesszük figyelembe a tárgyat, mivel sok esetben ez a széljegyzet csak tárgybeli eredményre, de nem a tényleges ususra vonatkozik.³⁰

e. „Rémítés Ijesztés- Ingerkedés- Bosszantás-” címen alkalmazott usus. Ezek is inkább kivételei a szabály alól, azonban érdekességüknél fogva is említésreméltók.

Azra szolgált, hogy a bibliai feltűnőbb, megrázóbb eseményt vagy fenyegetőleg alkalmazza korabeli bűnösökre vagy pedig — egészen rendkívüli módon — nem a gyülekezetre alkalmazza, hanem a megzemélyesített halálra vagy az ördögre.³¹ f. „Jó kívánság” Az előbbivel ellentétes természetű, hasonlóan igen ritka alkalmazása. Igaz keresztyén jellemvonásnak a dicsérete, szavait valakihez intézve; így pl. Nikodémus³²,

Az usus-használattal kapcsolatban meg kell állapítanunk azt, hogy Geleji Katona István saját kijelentése szerint, a *prédikáció lelkének tartotta az applikációt, az*

²⁷ I. V. T. 612. lap.: „Légyen bár legczondorlottabb, légyen legpusztább ez Országbeli több városok között ez mi Fejérváruk-is de nem utolsó evel, hogy a Christus ionen származik, azaz a Christus evangéliuma itt majd leglisztábban és világosan hirdettetik és a több keresztyén városakra is annak hirdetője innen származnak ki; ditsekedjenek egyéb városok az ő erős kerítésekből, széles kerületekből, és bővnapúségekben, mi ditsekedünk a Christus evangéliumának tisztán való hirdetésében.”

U. o. 562 l.: A betlehemi pásztorokról szólva: „Oh vajha én löttem volna a pásztorok között! Egygyik! Vajha én is ezt az Evangéliumot hallhattam volna!”

²⁸ II. V. T. 366. lap.: „Kegyelmes tollajok sokan vannak, akik a keresztyén atyafit, Christusnak tagjait jól megveretik, hogy kegyetlennek ne láttassanak és eleresztik; köszönjék, azt mondják, hogy meg nem öletik, holott egy pénz arra bűnök sincsen és csak egy ujjal való ütést sem érdemel-nének.” U. o. 647. lap.: „Így szokott az lenni gyakran, hogy a békességben és az Ecclesianak boldog állapotjában a markokat igen pökik. — hogy így s amúgy lézsen a dolog, ezt s amaz művelik, vagy szenyvedik a religioért, a Christus vallásáért, s azonban ha rá kellnek, csak a hátokat sem ütetik meg érte, sőt még csak meg sem merik vallani, hogy ők azon a hiten vagynak.”

²⁹ U. o. 266. lap.: „Hamisabb bírák Pilátusnál pápistaságbeli magistratusok, akik az evangélium híveit mihelyt kezökbe adják, fel hóhéroltatják, amellyel megmutatják, hogy nem bírák, hanem perdok és hóhérok.” U. o. 271. lap.: „Vajha a pápista fejedelmek nem hagynák olyan könnyen nyakukra ülni ama nagy reputatios fenn pökő Papokat.”

³⁰ U. o. 787 l. Haszon: „Ezekből ímár ki-jöve a Christus halálának és áldozatjának harmadik drágaiatos gyümölcse, mely az örökélet.” Tehát sem „usos,” hanem a tárgyalt rész hittani eredményről szól. Ilyen a 753 l., a válság-haszon. De már ususszerű a köv, Haszon: I. V. T. 883 l.: „Akarodé azért a te új esztendődet Isten hírével el kezdeni és boldogul által — is vonni?” — és folytatja alkalmazott következtetésekkel; valamint u. o. 904 l.: „Tehát szükség azt követnünk” mellyel a keresztyén ember kötelességeit az újesztendő fordulásában különösen megkívánja.

³¹ III. V. T. 395 l.: Félek rajta, hogy a nagy hálátlanságért az Isten az ő szent igéjének szövénnekét köztünk el ne oltsa, és az elébbeni temérdek pápistai setítséggel reánk ne bocsátsa...” II. V. T. 394 l.: „De rémulésekre szolgáljanak a hitetleneknek; mert a Christus veresben öltöztetett, s bosszút — áll ő rajtok, megfesti az ő ruháját az ő vérekben...” U. o. 656 l.: „Te pedig, halál, ki leütötted lábáról az életnek Urát, nyilván nagy rabot fogtál, meglásd, nem ne bocsásd, mert ha felverekedik alolad, bé-tellyesedik rajtad a mit Hóseás által mond az, a mostan testében el-alutt Christus; Lézzek, oh halál, te halálod! (Hos. 13: 14)” U. o. 967: „Ha, ha ördög rá-látál által bátor hiszem a bajnokra, de nem az Évára! Bezzeg Gálul jártál...”

³² U. o. 649-650 l.: Hogy a Dávid az ő ellenségének el-temetőit így áldja, minémű áldásokat kívánhatunk mi ti-néktek Istentől, oh Josef és Nicodemé? Áldottak legyetek... hogy Idvezítőknöknek...szentséges testét... tisztességesen el-takarítottátok.”

*alkalmaztatást.*³³ Ezért tehát bár részletesen foglalkoztunk beszédeinek felosztásaival, mégis az applikáció, az usus, az alkalmaztatás az a része beszédeinek, amelyet leginkább meg kell világitanunk.

Miután usus használatát formailag előadtuk, ezek után reátérünk az egyes ususoknak tárgyi ismertetésére.

Szemelvények usus használataiból.

Lássuk ezek után azt, hogy miképpen értelmezte és alkalmazta az előbb felsorolt ususait.

1. Tanító usus.

A II. V. T.-ban³⁴ a feltámadásra vonatkozólag :

„A' Christus támadott légyen fel . . . mint életnek fejedelme, és halálának halála, . . . oka a' mi örök életre való feltámadásunknak. Ezért-is nevezetük első szü'öttnek a' holtak közül.”

U. o.³⁵ : „Christus feltámadásának modjából végére mehetünk . . . minémű formán lejdjén a mi feltámadásunk-is jövendőben . . . Olyanok mint szintén a' Christus is ditsőségesek, — . . . ha nem szintén azon, és egyenlő ditsőségűek-is ; . . . A' mi testeink is tehát halhatatlanokvá tétetnek, . . . mivel nem is léssen osztán az üdvözülteknek halálok, . . . nem léssen nekik semmi fájdalomk. Soha ott meg nem éhezünk, sem szomjuhozunk, sem sirunk, sem sohajtunk, sem fáradozunk. . . Nem léssen a' kor semmi fogyatkozás testünkben ; . . . Könyűvekvé és fáradhatatlanokvá is tétetünk, hogy a' hol akarunk mind-járt ott lehetünk.”

U. o. A Christusz szenvedéséről³⁶ :

„Meg vagyon fejtve a' kérdés, jegyezzük ezt meg belőle . . . hogy a' Christus minden e világon lévő embereknél leg-nagyobb kénval volt,- meg ; mert minden ember tsak a' maga büneiért hal-meg, de a' Christusz az egész emberi nemzetiségéért volt.”

A III V. T.-ban³⁷ Krisztus atyja jobbára üléséről mondott beszédében :

„Ezért esedezzünk a nak-okáért minden mi könyörgésünkben, a mi édes Atyánknak, . . . hogy ne nézzen minket mi magunkban, . . . hanem az ő szent Fiának szentségének, és igazságának palástjával, s ártatlanságának báránybőrivel, mint az Ádám és Eva mezeitelenségét, az eset után paraditsomban takargattak, a' nak elég-tévő érdemes áldozatjának jó illatját mi rajtunk, mint az Isák az ő kedvesbik fiának, az Esauanak köntösé-nek jó szagát a Jákobon, meg-érezze, kedvelje, és az áldást érette reánk vesse.”

U. o.³⁸ „A Szentléleknek elküldtetéséről mondott egyik prédikációjában“ :

„Ugy hazudjon azért valaki lelki-isméreti ellen az egyházi emberek előtt, és úgy esküdj-e az ecclesiához tartozó jövedelmeket, el-lopván, és magának koporintván az Istenéét, hogy nem emberek, hanem a Szent Lélek Isten ellen vét és hazud a lélek, és az Istennek rettenetes haragos ítéleti száll reája érette, mint az Anániásra és Saphiára.”

U. o.³⁹ . „A szorgalmatos tanulást mind-azon-által, ez a remétség te benned, mint imez ostoba Anabaptistákban, meg ne szüntesse ; mert nem száll néked munkánélkül immár a Sz. Lélek, hasogattatott tüzes nyelvekben a fejedre, hanem fáradtságos munkálkodásod, . . . elmélkedésid által önti az ő ajándékait a szüvedben. Jo Pap holtig tanul, azt szokták mondani köz beszédben, s ugyan arra-is esküdtetik-meg a fel-szenteltetés-kor egyikre. Az Istennek nálad levő ajándékai-val pedig, . . . gonoszul ne élj . . . hanem élj az Istentől rendeltetett jó végekre . . .”

U. o.⁴⁰ az urvacsoráról mondott egyik beszédében :

„Amellyből az Egyházi szolgák . . . a Christusz példájával, a ra taníttatnak, hogy a Sakramentum-béli szent kenyérrel ne tsak magok lakozzanak, hanem a val mindeneket meg-kénáljanak, . . . hogy mindenek meg-hallíák.”

U. o. : „A mikor azért te, keresztyén ember, hallod a Tanítónak szájából ezeket az ígéket : ez az én testem, melly ti érettek meg-töretik, ezt tselekedjétek az én emlékezetemre, . . . úgy értsed, mintha a Fejedelem kegyelmességéből tenéked valami szép örökséget ígervén, az a rol költ

³³ II. V. T. a barátságos olvasókhöz 2/p.

³⁴ 890. lap.

³⁵ U. o. 937. lap.

³⁶ U. o. 544. lap.

³⁷ III. V. T. 174. lap.

³⁸ U. o. 306. lap.

³⁹ U. o. 478. lap.

⁴⁰ III, V, T. 1006. lap.

⁴¹ U. o. 1206, 1206 l.

Donationalis levelet nyujtaná mondván: Nesze, ez az örökség, amelyet én tenéked adok, ezt tartsd-meg a-nak nagyobb erősségére. Ne íteld azt a Pápistákkal valami tsaloka kenyérnek, . . . de voltaképen nem az volna: se ne véld aztat Christus testének mint egy kopjának, vagy skatulyájának lennie, a Lutheristákkal, hanem ismérjed a Jesus Christusnak te éretted meg-töretett testének szentséges Sakramentumának, és bizonyoson ábrázoló, s meg petsétölő jegyjének. Es valamely bizonyoson hiszed, hogy a Fejedelemtől, vagy anak Secretáriussától a Donationalis függő psetsétes levelet el-vévén, a néked ígértetett örökséget-is elvészéd, és a ban bé-iktattól, s fiurol fiura, és leányról leányra birod: szintén olyan bizonyoson, vagy még a nál-is ezerszerte bizonyosbban hidjed, hogy azt a szent kenyeret jo készületvel a Christus s:olgájától el-vévén, a mennyei ígértetett örökségen, és boldogságban részesülsz."

2. Cáfoló usus.

A II. V. T.-ban⁴² a Krisztus feltámadására írt egyik beszédében:

„Szolgálják ezek . . . a Blandratistáknak minden ő nagyjaikval, . . . meg hamisítottatásokra, kik a Christust tsak szintén egy olly közönséges modon állatják fel-támadottnak lennie, mint egyéb embereket, . . . minden ő ereje, és hatalma nélkül, az Atya Istennek hatalmasságára . . . De e ben igen meg-tsalatkoznak, . . . az Atya, és a Fiu egygyek . . . „Ahol azért az Atya támasztotta Christus testét fel a halálból, . . . ott a Fiu-is hasonló-képpen támasztotta az ő testét...”⁴²

U. o.⁴³ A bűnösnek megígazítottatásáról való egyik prédikációjából:

„Elégvé meghamisítottatik immár ezekből a Pápista értelem, a meg-ígazítottatás felől, mintha az volna hamisból igazvá való tétetés, . . . de ugyan belénk való öntetése által mellyvel a belső ember meg ujittatik;...”

U. o.⁴⁴: „Meg-hamisítottatnak immár ezekből Scholastikusoknak a meritun condigni és congrui felől való balgatag vélekedésük. Hazugvá tétetik a Pápistáknak az első és második igazolás felől való értelme; holott egy a meg-igazulás Isten előtt, a mint hogy az Isten-is egy . . . Hitből vagyton tehát a meg-igazulás, hitből, a tselekedetek-nélkül: O melly nagy öröm ezt tudnunk.!”

U. o.⁴⁵ A krisztus szenvedéséről mondott egyik beszédében:

„Morog erőssen amaz ördögnek reánk béreltetett Semeie, és Goliáthja, Kalauz Jesuita, Calvinusra, s Genevai Anti-Christusnak szidja, hogy im azt mondja, hogy a Christusnak kénjai között, olly kísértet üiközött szívébe, mint ha az Atyjától el-idegenedvén, az örök halálra kellene vettetnie, és elméjének fel háborodása miatt kétségben esésnek szavát ejtette, maga bár azt úgy mondta volna-is, keresztyéni candorval értvén, nem volna szinte olyan szörnyű káromkodás, a mint ő állítja; mert Calvinus nem azt érti azon mint ha a Christus kétségben esett volna; Mert semmi-képpen nem esett, egyébként nem mondta volna Istent Istenének két izben: En Istenem, én Istenem, . . . méltán-is úgy kellett pedig a nak az Isten igazsága szerént lennie; mert az embereknek mind egygyül egyig kétségben kell vala esnie üdvössége felől' ha az Isten ígéréti az ő Fia felől öket nem éri vala. Tehát az ő Fianak-is, úgy mint kezessen, ollyan nehéz ügyre, és keserves próbára, . . . kellett jutnia, a mellyben kétségben eső emberekhez illendő szokot botsátanak szájából ki, . . . Szívében-is kellett egy ollyan szabásu rettegéseket éreznie a minémüveket mi-nékünk kellett volna üdvösségünk felől való kételkedésünkben, és a kárhozattól való féltünkben éreznünk, de nem maga képében, hanem miképünkben, . . . mert ha e féle extremumokat, . . . nem érzett, és nem szenyvedett volna Christus Urunk, hanem tsak ollyan közönségeket, a minémüveket egyéb köz emberek érezni és szenyvedni szoktak, nyilva lágyabb szívűnek, és erőtlenebnek kellett volna ő néki a köz Martyrumoknál, sőt még a véle egygyütt felfeszítettett tolvajoknál-is lennie, akik ollyan panaszoalkodo szokot kénjaik között szájokból ki nem botsítottak.

A mellyet nagyobb káromkodás volna állatni, mint ama, a mellyből a Calvinus, és több kekeresziyén doctorok elméje szerént a ki nem jöv, . . .”⁴⁶

A III. V. T.-ban⁴⁶ a Szentléleknek elküldetéséről mondott egyik beszédében:

„Meg-hamisítottatik tehát a Görögöknek a Szent Léleknek személyje, és származása felől való értelmek, és ki-nyilatkozik tévelygések, kik a Szent Lelket tsak az Atyától származnia tanítják és vallják.”

U. o.⁴⁷: „Innen azért könnyű választ tenned az ollyan profanus, minden kegyesség nélkül való embernek, a ki azt mondja a szent keresztségnek tsufoltatására: Voltam tizen-négy esztendőös gyermek a mikor meg keresztelének, és ugyan vigyázék reá, ha vészéké Szent Lelket, de én bizony semmi jelét ne nérezém; mellyet egy-néhányszor hallottam egyideben való portai hitű Ur embernek szájából Bezeg nem érzette, s nem-is fogja, ha a mostani állapotjában holtig megmarad, soha-is érezné, mint . . . Istentelen ember: Nem lakik a Szent Lélek ollyan kegyestelen és éktelen életű emberben mint ő; . . .”

⁴² II. V. T. 890. lap.

⁴³ II. V. T. 839. lap.

⁴⁴ U. o. 851. lap.

⁴⁵ II. V. T. 542-544. l.

⁴⁶ III. V. T. 268. lap.

⁴⁷ U. o. 457-458. lap.

U. o.⁴⁸ Az újjászületésről való egyik beszédében :

„Hamis volt tehát a Pelagianusoknak értelme, hogy az ember a Szent Léleknek kegyelme, a vagy segítő ereje nélkül-is magát meg-térítheti ; hamis a Semi-Pelagianusoké, a Pápistáké-is hogy az ember magát az önön szabad akarattya által az kegyelemben, . . . elkészítheti, . . .”

U. o.⁴⁹ Az urvacsoráról mondott egyik beszédében :

„Evel meg-hamisíttatnak azok, akik az Ur-vacsorájával való élést olly szabados dolognak állatják lennie, hogy sem árt, sem használt, és jo lelki-isméretvel ember ha akarja s kedve tartja fel-veheti, s ha pedig nem, mind-éltig a nélkül lehet, és semmit sem vétkezik benne . . .”

3. Intő (megjobbító) usus.

II. V. T.-ben⁵⁰ Krisztus szenvedéséről mondott egyik beszédében :

„Tanuljunk azért mi a Sidokon, és nézzünk a vilárosságnál. a Christus Evangeliumának fény-jénél, míg az Isten azt tündökölteti előttünk, hogy igaz itéletiből el ne oltsa előlünk, és a Pá-pistai babonáknak, s éktelen bálványozásnak sűrű settségében ne merítsen bennünket. Sirassuk a mi bűneinket, amellyekért a Christus . . . szenvedett és egész életünkben gyászoljuk ötet, a mellyeken való iszonyodásában, még a Nap-is gyászban öltözött, . . .”

U. o.⁵² A „Krisztus papi tisztiról mondott egyik beszédéből :

„Várjuk tehát minden szent pillantásban az Urat az égből az utolsó el-jövetelére jozanon és vigyázva.”

U. o.⁵² : „Hálákat adjunk pedig az Istennek, ki az ő Szent Fiát mi érettünk halálra adta : hálákat adjunk az ő Fiának, ki mi érettünk az átkozott halált meg-kosztolta.”U. o.⁵³ A Krisztus feltámadására mondott egyik beszédében :

„Tartsd-meg ezeket a Luther el-fajult tanítványi ellen, kik a Christus testéhez való nem tudom mitsoda rendezetlen buzgóságokból ezt a fel-támadás után az ő természet-szerént való, tulaj-donságától akarják meg-fosztani, mint ha . . . a Christus szeméjében tsak egy természet, tudni-illik Isteni, volna, . . .”

III. V. T.-ben⁵⁴ a Szentléleknek elküldetéséről mondott egyik beszédében :

„Intettettek-is mind-az-által, hogy a ti testeiteket a Szent Léleknek szállását, templumát, tisztán tartásátok, azt fertelmes életetekvel meg ne rutítsátok, szeantség-törőjü erő-szakot rajta ne tegyetek : mert a ki az Istennek templumán, a melly szent és a melly ti vagytok, erő-szakot térszen, azt el-veszti az Isten, . . .”

U. o.⁵⁵ : „Meg-bötsüld tehát, ember ezt az arany üdöt, és keressed benne üdvösségedet ; mert ha ebben az Istent meg nem ismered, és igazán nem tiszteled, nyilván a sült pogányoknál, és a régi hitetlen Sidoknál sokkal terhesebb lérszen itéleted ; . . .”U. o.⁵⁶ : „Ezt tselekedjétek ti-is, mostani élő hivek, s el-vészítetek a Szent Lelket . . . Ha vennie akartok a Szent Lélekből, szeressétek az atyafi-szeretetet, . . . Mert . . . ha . . . egy-mást konkolyos szemves keresztül által-nézitek, még ott-is tele haragval, és gyűlölséggel a szüvetek, Szent Lelket hejában reményletek . . .”

4. Feddő, dorgáló ususok.

A II. V. T.-ben⁵⁷ a Krisztus szenvedéséről mondott egyik beszédében :

„Tsak nem ezen dalra fogtak ám minket is a mi szerzetesink ; kiáltanak ellenünk ama tsuklyás barátok a predikálószezből a Magistratusokra ; . . . üzd ki őket az országból ; tiltsd-el őket tüztől víztől, tömlücözd, mulasztsd, akasztsd, égesd, mint ilyen s ilyen embereket, s nints arra gondjok, hogy bennünket valami gonoszságról meg-győzzenek ; mert e -dig reánk ugattanak, mint torkokon akadt.”

A III. V. T.-ben⁵⁸ A Szentléleknek elküldetéséről mondott egyik beszédében :

„Hamisan birják azért azok a Szent Léleknek ajándékjait, a kik azokval ellenkező végekre

⁴⁸ U. o. 562-563. lap.

⁴⁹ III. V. T. 1005 lap.

⁵⁰ II. V. T. 547. lap.

⁵¹ U. o. 767. lap.

⁵² U. o. 803. lap.

⁵³ U. o. 876. lap.

⁵⁴ III. V. T. 215. lap.

⁵⁵ U. o. 395. lap.

⁵⁶ U. o. 459. lap.

⁵⁷ II. V. T. 360. lap.

⁵⁸ III. V. T. 331-333 l.

élnék, a kik az ő böltességeket az igazság elleni testi agyaskodásra, és sok lelkeknek el-tsá-bittatásokra fordítják, „a kik az ékesen szollást irágárkodással, . . . tréfássággal, motskolják meg.. o tsátsogo szajkok ! o tsörgő szarkák ! jobb lőtt-volna ha némák löttek-volna... Jobb lőtt volna azoknak, ha soha tudosokvá nem löttenek-volna...”

Hogy-hogy állanak tehát meg a biro és király Christusnak ítélő széki előtt a ma tunya, rest hasak, és a földnek haszontalan terhei a kiket az Isten-félt kegyes Patronus-ok magok meg-fogyatkoztatásokval-is nagy költségekkel tanulásnak okáért mesze-földre küldtenek, és sokáig oda tartanak, olly reménségvel, hogy meg-jövén az Istennek Anya-szent-egy-házában az nékiek adatott ajándék szerént hasznoson tanitanak, s azonban haza pironkodván semmi ditséretes dolgot nem tselekszenek, sem scholaban, sem Ecclesiában tanítani nem akarnak, hanem magokat tsak a henyelésnek adják, és ki egy s más külső világi állapotra áll közzülük ? Nyilva, hogy az illyetén Demásoknak, . . . sulyos szám-adások lészen, nem buvnek bezegg a bőrjökben, fő képpen azoknak, a kik a külső állapotban-is az Ecclesiát nem hogy ügyekeznek épitenie, sőt inkább azt, a mint tőlök lehet, rontják, tsak köz-köpiüködnék, cinciuskodnak, az Egy-házi és Scholai rendek között izgágát szereznek, még az egyéb-ként jo elméjü ifjakat-is meg-vesztegetik, . . . hogy az Egy-házi Sz. szolgálatot . . . gyalázzák, a Predikátorokat, fő-képpen akik vélek nem egy humor-uvak, tsuolják. . . Ez illyetének az Ecclesiának vipera fiai, . . . Ezeknek jobb lött volna, ha soha az Ecclesia kenyerét és a tudományt meg nem kostolták-volna, és félt, hogy úgy ne légyen dolgok, mint a nak a rozsz, . . . haszontalan szolgának, ki az ő urának ő reája bizattatott talentumját el-ásá, . . . Nem bánna bezegg akkor ha ő-is kalapistává lött-volna a cudar a mint ő a Lelki-pásztorokat mostan tsalfalkodva hívja : meg-kérdik ott tőle, hová költötte az Isten nevében néki adatott alamisnát, a sok száz tallérokat, mellyeket másoktól-is tsalárdul el-vont, és mit szolgált légyen az Ecclesiának érette. Jobb lött-volna a Romai polgárságnak tsufos titulusánál az Egy-házi szolgálatnak polgári tarsasága . . .”

U. o.⁵⁹ : „Azok pedig bolondul tselekesznek, és Szent Lélek nélkül maradnak, akik a Szent Lelket nem kívánják, nem élük, sem hívják, ha-nem inkább szidalmazták, . . .”

U. o.⁶⁰ A szent keresztségről mondott egyik beszédében :

„Feddetnek azért és kárhoztattatnak innen, a keresztségnek a vagy tellyességvel meg-vetői, és elmulatoí, a vagy pedig restségek, és gond-viseletlenségek miatt elébb halogatoí.”

5. Vigasztalo ususok.

II. V. T.⁶¹ Krisztus papi tisztiról mondott egyik beszédében :

„Eörüljünk ezen ; mert immár meg-váltattunk, ördög rabjaiból, Isten fiaivá leányivá, bünösökből igazakvá, holtakból elevenekvé, és az örök életnek örökösivé löttünk.”

U. o.⁶² Krisztus feltámadására mondott egyik beszédében :

„Eörömmel halljuk ezt, a halando testnek sátora alatt kukorgó, és ez hozzánk mostoha világtól gyalázatval el-borítottatott mostani élő hivek ; . . .mi-is ez utolsó fel-támadáskor a koporsóban hagyjuk minden mi erőtlenségünket, és gyalázatos halando állapotunkat, öltözvén-fel helyette erőssé lett ditsőséget, és halhatatlanságot. . . .”

U. o.⁶³ „Ugyanezeket vegyed vigasztaltatásodra-is ; mert ha a Christus teste illyenvé lett a fel-támadás után, illyenvé is lett pedig, tehát a te tested is illyenvé, a vagy tsak e hez hasonlová lészen a fel-támadás után.”

U. o.⁶⁴ : „Továbbá vigasztalásunkra-is szolgálunk ; mert ha a Csristus halva lévén ő magát ; az az, az ő emberségét, a koporsóból fel-támaszthatta, sokval inkább fel-támaszthat minket ő tagjai, immár élő lévén, és az egekben ditsőségben élvén, a halálból mind lelkünkben, s mind testünkben...”

Meg-büzhödtünké a gonoszságnak senyvedtségében ? . . .úgy vagyon, ugyan, nem különben mint a meg-holt, . . .de.. vigasztaljunk szomoruságunkat, hogy fel-támadott a mi fejünk a Christus a halálból, s minket-is fel-támaszthat, s fel-is támaszt elsöben a mi büneinkből, és a nak sold-jából, az örök halálból, melly első fel-támadás ; az után fel-támaszt a testi halálból-is, a halhatatlan örök-életre...”

U. o.⁶⁵ : „...Imé, a föld, ez also világ, meg-isméri ötet Urának lennie, és az ő hatalmas fel-támadását az ő természet-felett valo meg-mozdulásával, meg-nemesíti..

Méto bizony, hogy a mi sziveink-is a hatalmason fel-támadott Christushoz valo szeretetre és engedelemre meg-induljanak... Egyébként a földnél, enél a nagy bálvány terehnél, nehezbek, és mozdulatlanbak lészünk, hasonlok lészünk a ma bolond Nábál szívéhez, melly, mint a kő, meg-holt, és meg-keményedett vala . . . De örüljünk mi hivek, repessen a szívünk a Christusnak fel-támadásán ; mert minket illet a nak haszna, s-mi reánk terjed a nak ereje...”

⁵⁹ U. o. 455. lap.

⁶⁰ U. o. 765. lap.

⁶¹ II. V. T. 803. lap.

⁶² II. V. T. 807. lap.

⁶³ U. u. 876. lap.

⁶⁴ U. o. 891. lap.

⁶⁵ U. o. 939. lap.

A III. V. T.-ben⁶⁶ a Krisztus atya jobbjára üléséről mondott beszédében :

„...a választottak soha vég-képpen az Istennek kegyelméből ki nem eshetnek, és el nem veszhetnek... A mely ő nékik nagy szívbeli örömet és vigasztalást s üdvösségek felől való bizonyos meg-tsalhatatlan reménységet szerezhet...

A választottaknak az Isten előtt... törekedjök az önön szerelmes Szent Fia ; kitől mit tartanak tehát ? sem ördög, sem ember, sem élet, sem halál őket az Istennek kegyelméből el nem szakaszthatja, és üdvösségetek meg nem gátolhatja. O Isten választottinak méltóságos boldog állapotok !...”

U. o.⁶⁷ A Szentléleknek elküldtetéséről mondott egyik beszédéből :

„Ez nagy szív-béli örömet szerezhet te benned, ...ha a Szent Léleknek ki-vált-képpen való tisztí a szentelés, tehát nyilvánosságval téged-is a természet szerént való undokságból ki-tisztít és meg-szentel... Te benned lakik pedig ; mert a te tested a Szent Léleknek templuma, ha igaz, hív keresztyén ember vagy...”

A bemutatott példákbanól usus-használatáról összegezöleg a következőket állapíthatjuk meg.³

1. A tanítói ususa valamely hitigazságnak alkalmazott magyarázata ; esetleg utalva más véleményekre is, de csak azért, hogy az állított hitigazságot azoknak gyengébb színei között még erőteljesebbé tegye hallgatói gyülekezete előtt.

2. A cáfoló-ususa — azt mondhatjuk, hogy rendszeresen — megnevez valamely szektát, vagy más vallású kiváló férfiút és azoknak a tanítását megdöntötnék állítja, mint ahogy ő mondja „meghamisítatnak”, „megrontatnak”, „hazugvá tétetnek”, az ellenkező állítású tanítások. Ezek a cáfolások erős szavakkal szólnak még akkor is, hogyha nem kifejezetten is az említett módon valamely általa cáfolt más vallás tanításáról, hanem, — mint az idézetünk egyikében olvashatjuk — egy bizonyos „porta hitű embernek” véleményéről van szó.

3. Az intő, (megjobbító) ususokkal tulajdonképpen a vigasztaló ususainak hátán jár és nem egyszer egymást követik, ilyen esetekben rendszerint előbb alkalmazza az intőt, azután a vigasztalót. Levont igazságok alapján azt mondhatnók, buzdítások ezek, amelyeket röviden így fejezhetnénk ki : tedd ezt, tedd azt, higgy, adj hálát, tartsd meg, böcsüld meg, cselekedd ezt, cselekedd azt, hogy üdvösséged legyen.

4. A feddő, dorgáló ususok példáiból láthatjuk, hogy ez alatt Geleji Katona István nem közönséges dorgálást értett. Feddése, dorgálása néha nagy társadalmi hibákat, bűnöket ostoroz és ezen ostorozása olyan magas színvonalú, lendületes szárnyalású, hogy még ma is mélyen megragad bennünket, a nagy időtávlatban élöket is. Ott van például az egyház pénzén tanult és egyházi tisztséget mégsem vállalt ifjaknak eljárása, minő teljesen ma is elfogadható érvekkel feddi és dorgálja az ilyen hűtlen sáfárokat.

A feddő dorgálása néha gyülekezetén és orthodox református vallásán túlmenő más vallásukat is éri, hogyha azok támadólag lépnek fel velünk szemben, mint ahogy a katolikus szerzet-rendnek támadására felel a bemutatott egyik példában. Természetes tehát, hogy a feddő, dorgáló ususok hangja erős, de mint láttuk nem veszedő, mint ahogy esetleg a címből gondolhatnók.

5. Vigasztaló ususok. A mint az intő, javító ususoknál már ismertettük, úgy itt is megemlítjük, hogy bizonyos határközösség van a kettő között. A vigasztaló ususokat általában úgy tekinthetjük, mint hogyha egy drága ékszer mutogatna, mint hogyha ritkaság számba menő finom gyümölcsöt tartogatna embertársai elé mondván : Ime ez a tiétek, vegyétek örömmel, használjátok föl, örüljétek neki és így ilyen nagy kincsnek a tudatában, ilyen szívet, lelket gyönyörködtető élvezetben legyetek boldogok, még hogyha szenvednetek kell is, örüljétek ; és így legyen ez a vallásbeli ismeret lelketeknek vigasztalására.

10. Bevezetései, ígéhirdetésében használt pogány történetek, elbeszélések, bölcsmondások (diatribe.).

Mint már említettük Geleji Katona a beszédeiben — a görög rethori iskola szabályaihoz képest — megfelelő mértékkel fölhasználja a különböző pogány római,

⁶⁶ III. V. T. 175-176. lap.

⁶⁷ U. o. 214. lap.

görög és egyéb történeteket, elbeszéléseket; sőt néha a textusa kifejtése között is utal ilyenekre. Ezeken kívül gyakran egy-egy bölcs mondással (diatribe) és annak a kifejtésével vezeti be beszédét. Mára kor dogmatikai magyarázat vagy pedig ó-, illetve újszövetségi történetek, személyekhez való hasonlítások, vagy általános igazságok (természetrizai, orvosi, földrajzi, alkotmányi stb.) képezik az exordiumnak a tárgyát. A P. E.-okból és a V. T.-ből személyneveket adunk a pogány történetek, bölcsmondások, valamint néhány jellegzetes általános igazság fölhasználására vonatkozólag.

a. Történeti elbeszélések,⁶⁸

I. P. E. Krisztus és a Noé galambja. A meghódított provinciák adófizetéséről és evvel összefüggő népszámlálásról szól a Krisztus születése idejében elrendelt népszámlálással kapcsolatban és részletesen ismerteti a római hatalomnak idevonatkozó gyakorlatát. Előadja, hogy a rómaiak fejenként, majd később fejenként és családonként vetettek ki egynegyedrészt aranyat a provinciális emberekre, melyből élelmeztek a hadseregüket és védelmezték a provinciákat.⁶⁹ Krisztus és a tanítványainak a tengeri (Genezareth tava) viharban lefolyt jelenet értelmezésével kapcsolatban hozza hasonlatul Julius Ceasarnak esetét, amint egyszer vihar érte őt a hajón és azzal igyekezett lelket önteni a hajósokba, hogy bízzanak, mert Julius van a hajón.⁷⁰ A búza közötti konkoly példázatával kapcsolatban hivatkozik Virgilius „In Georgicis” könyvének útmutatására föld megjavítására vonatkozólag.⁷¹ A római Bachanaliákat ellentétbe állítja Krisztus halálának emlékezetével.⁷² Összehasonlítja Nagy Sándor királyságát a Krisztuséval.⁷³ Ugyancsak Krisztus királyságával kapcsolatban előadja a római császárok felszentelésének szertartását.⁷⁴ Krisztus eljövételével kapcsolatban a fejedelmek követküldési szokásáról beszél.⁷⁵

II. P. E. A lélek földöntúli állapotával kapcsolatban szól a mauzoleumok használatáról, azoknak díszítéséről és hiábavaló voltokról.⁷⁶ Titus Vespasianus alatt Jeruzsálem elpusztulása történetét elmondja, részletezi a nagy pusztulást: éhség, dög-halál, tűz, belső pártütés, szörnyű öldöklés és 97.000 foglyul ejtett zsidó —⁷⁷. A nev. tíz város nevét felsorolja Plinius könyvének adatai szerint (Lieb. 5. nat. hist. c. 18.): Damascus, Otopon, Philadelfia, Raphana, Scythopolis, Gaddara, Hyppon, Pella, Galasa, Kanatha, Seucana.⁷⁸

I. V. T. Egyik ígéhírdetésének bevezetésében előadja Cirus ragyatyja álmát, amelyből a mágusok jövendöltek unokája ázsiai nagy birodalmára. Kapcsolatosan szól ez a Krisztus születését megelőző jelekre.⁷⁹ Krisztus feláldozását atyja tanácsa szerint bevezeti egy görög elbeszéléssel. Az Athéne beliek utolsó királyát — a történetirő szerint Sámuel idejében — Codrust megtámadták a peloponesusiak. A del-fibeli Apollo orákulumához fordultak jóslatért, amely azt mondta, hogy győzni fog-nak, ha Codrus elesik. Ezért a peloponesusiak táborában szigorúan megparancsolták a katonáknak, hogy senki ne bántsa az Athénebeli királyt. A király azonban országa megmeneküléséért halálra szánta magát, közkatona ruhába öltözött és minden címerét letéve, mint közlegény ment az ellenség táborába, ahol megölték. Midőn ez kitudódott, annyira megijedtek a peloponesusiak, hogy békében maradt Attika.⁸⁰ Krisztusnak az Isten és az emberek között viselt kettős személyiségét bevezeti Nagy

⁶⁸ I. P. E. Első adventi beszédben. (Nagyon sok egyéb hasonlatát Krisztussal kapcsolatban munkánk ígéhírdetési tárgya vonatkozó fejezetében közöljük.)

⁶⁹ U. o. 79. lap.

⁷⁰ U. o. 224. lap.: „...ipsam ad nautam dixisse: Confide fortunae, Nauta, Julius est in navi quaeum vehis.”

⁷¹ U. o. 228. lap.

⁷² U. o. 298. lap.

⁷³ U. o. 500. lap.

⁷⁴ U. o. 504. lap.

⁷⁵ U. o. 614.

⁷⁶ II. P. E. 81.-től.

⁷⁷ U. o. 305. lap.

⁷⁸ U. o. 308. lap.

⁷⁹ I. V. T. 60-61. lap.

⁸⁰ U. o. 112, 113 lap.

Sándor életéből vett példával (Q. Curtius lib. 6. M. 6.). Nagy Sándor legyőzte Dariuszt a perzsák uralkodóját és hogy magához hódítsa a perzsákat, több tekintetben alkalmazkodott hozzájuk és pedig, amikor közéjük ment, a perzsák ruházódását követte, a perzsáknak adott rendeleteire Darius gyűrűjével ütötte pecsétjét; ugyanakkor, ha a görögök között volt, megmaradt régi ruházatában és a maga gyűrűjével ütötte a pecsétet Hasonlatát azzal fejezi be Geleji Katona, hogy a hallgatót a továbbiakért a történetíróhoz utasítja, hogy vajon nyert-e ezzel a magatartásával Nagy Sándor; kiemeli azonban azt, hogy Krisztus „becsesbb tanácsosb és boldogb végvel mint a Sándor“ járt el, mert „mennyei szent Atyától el-fajulni, sem pedlg a bűnös emberekhez idegenséget mutatni nem láttaték“, tehát teljeséggel nem változtatja meg isteni ábrázatát, de hasonlónak lesz szolgálai formában a bűnös emberhez, a bűntől kivéve.⁸¹ Plinius elbeszélése szerint szól Cleopatra egyiptomi királynő gyémántjairól, kapcsolatba hozza a pénzen vett drágaságokkal, melyek között legdrágább az ember kiontott vére, és úgy vezeti be Krisztus véres áldozatát, váltságmunkáját miérettünk.⁸² Régi pogány rációk szokásáról szól, midőn gyermekeik születését megsíratják, mert az a halál kezdete.⁸³ Noé bárkáját hasonlítja az anyaszentegyházhoz, ezen beszéde történeti nevezetességű is, mert ebben síratja el Bethlen Gábort, aki 1629-ben meghalt és ez a beszéde 1630.-i újesztendei beszéd volt.⁸⁴

III. V. T. Tótok szokását adja elő, akik szégyenlik a maguk nemzetségüket és a magyarok közé „sütik magokat, és tsufolják a Tótokat“. Mikor azonban kifognak a magyar szóból „Tótizmusokat ejtenek“, a magyar szót nem tudják és a tiszta magyarok kinevetik őket. Hasonlóképpen nem értenek latinul, hasonlítja ezt a blandratistákhoz, akik külön mind a három isteni személyt hiszik, de a háromság nevezetétől irtóznak és ezért az orthodox reformátusokat káromolják.⁸⁵

b. *bölcsmondások.* (diatribe). Alexander Macedon Jézus Krisztust az égi és földi hatalom leghatalmasabb uralkodójának nevezi.⁸⁶ Jézus nevével kapcsolatban reámutat a császárok azon szokására, amikor nevük mellé a meghódított tartományok neveit is fölvtették.⁸⁷

c. *Általános ill. tudományos igazságok.* Az újjászületést összehasonlítja a medve születése utáni kis korában való neveltetésével (a formátlan bocot a nagy medve nyelvvel nyalja)⁸⁸ Az embert hasonlítja egy kis világhoz (*μικροκόσμος*).⁸⁹ Az ismert mondást, a világnak hét csodája van, részletezi, reámutat a nyolcadikra Krisztus születése titkára.⁹⁰ Az evangéliumi hitű ecclesiat leányhoz hasonlítja, mert bálványimádással nem fertőzi meg magát, vőlegénye a Krisztus, aki őt eljegyezte, igazságban, hitben, irgalmasságban.⁹¹ Általános gyakorlatra mutat reá, ahogyan az ember kellems vendégét fogadni szokta, a Szent Lélek várásával kapcsolatban.⁹² Orvosi hasonlattal él az úrvacsorában a megáldásnak poharáról tartott ígéhirdetése bevezető szavaiban, amelyet idézünk a következőkben: „Az orvos Doctorok. a' bűn miatt sok külömb-külöm-féle nyavalyák alá vettetett természetnek segidjei, a' gyomor-béli betegségek ellen, vagy tisztító, vagy erősítő receptet tsinált orvosságot akarván kívöl a patiensnek, a betegnek, bé adni, el-mennek, s azt va-lami kedves ételű, kívánatos ízű, s' tápláló erejű ételben vagy italban ölgyelitik, és a'ban adják bé néki, hogy

⁸¹ U. o. 229-230. lap.

⁸² U. o. 96, 97. lap.

⁸³ U. o. 703-704.

⁸⁴ U. o. 871-873. lap. Bethlenre vonatkozó részlete így hangzik: „Keresztyén fejedelmünk kiesék közülünk, ...eloltottad a mi fénylő szövetnekünket, elvetted a mi sziveinknek örömeiket, és talpig síralmas gyászban borítottál bennünket;“

⁸⁵ III. V. T. 119, 129. lap.

⁸⁶ I. P. E. 83. laptól.

⁸⁷ U. o. 132-től.

⁸⁸ I. P. E. 859. laptól.

⁸⁹ II. P. E. 351. laptól.

⁹⁰ I. V. T. 1-3. lap. A hét csoda a köv.: Círus király háza, Diana temploma, melyet Herost-ratus hirnévért felperzsel-, a mausoleum, az egyiptomi piramis, az olympusi Jupiter képe, a nap kolossusa és a babiloni köfal.

⁹¹ II. V. T. 757.-től.

⁹² III. V. T. 250. laptól.

őnnön magában az orvosságnak szokatlan izítól, a' vagy utálatos szinetől megirtózáván, a' nak bé-vételétől ne idegenkedjék; és ha bé-vészi-is, gyomra fel-keveredvén üdö előtt, miglen az ő tulajdonsága, és ereje által a' természetben nem munkálkodnék, nagy ikrendezéssel ki ne vesse; hanem mit jó kedvvel bé-vehesse, s' mind pedig igaz üdöig gyomrában szenyvedhesse, miglen az ő virtusát, erejét, joságát kimutatja: Mert gyakorta az orvosságok olyan állatokból készítetnek, mellyektől a' természet irtozik. Es látva s' tudva őket semmiként bénem vehetné, s' ben nem tartatná. Azt pedig az ételkét, italkát, vagy fűgétskét, vagy nád-mézvel, és egyéb egymással gyurt pogátsát, vagy pilulát, vagy levetskét nem azért adja bé, a' gyógyító a' nyavajásnak, hogy a' val bé-töltse, éhségét, szomjuságát enyhítse, testét kövérítse; hanem hogy a' val egygyütt az orvosságot bé-vehesse."

Ezzel vezeti be az urvacsora hasznát. Érdekes, szemléltető példa, miképpen tér át az ilyen hasonlatából a kivánt témájára: „A mi meg-romlott s' minden nyavalyákkal meg-rakodott testünkben, mint egy bűdös Ispotályban nyomorgó lelkünknek orvossa az Ur Jesus Christus, majd ugyan ezen gyógyításnak modját követi s' tartja.”⁹³

11) Beszédeinek befejezései.

A befejezései, berekesztései, azok rendszerint rövid pár mondatokból, néha egy mondatból állanak, pl.: „Mellyben részesítsen Isten benneteket Fiáért az Ur Jesus Christusért Amen.”⁹⁴ Vagy: „Mellyre méltóztasson is fejenként benneteket az Atya, Fiáért az Ur Jesus Christusért, Szent Lelke által Amen.”⁹⁵ Vagy: „Ezekre, hogy Isten segítsen, áldott legyen az ő neve érette; hogy az előttem lévőkre is segillyen, kérem ő Fölségét, az Ur Jesus Christusnak nevében, kinek ő véle egyenlő örökkévaló ditséret, tisztesség legyen Amen.”⁹⁶ Egészen rövid mondattal is zárja beszédét: „Mellyben részesítsen Isten Fiáért az Ur Jesus Christusért. amen.”⁹⁷

Vagy hasonló rövidséggel: „Részeltessen Isten azon ő mi érettünk méregvel itattatott Fiáért. az áldott Ur Jesus Christusért, amen.”⁹⁸ Hasonlóképpen: „Ezt tselekedje velünk ő szent Felsége Fiáért a Christus Jesusért, amen.”⁹⁹

„Ezt a vigasztalást tartsa meg az Isten a mi sziveinkben minden mi szoros ügyeinkben s gerjessze-fel az Atyafiaknak is sziveikben, ezen szent Fiáért a Christus Jesusért, Amen.”¹⁰⁰

Érdekes, hosszú berekesztés egy karácsonyi beszédében a következő: „Kérünk téged nekünk született Szabadító Ur-Christe, ki-születtetél istállóban, fektettél jászolban, bé-takaragattál és tekergettettél ruhában; Születtessél mi bennünk-is a te születésednek hasznának nekünk tulajdonittatására, száj bé szívünkbe, szentelj-meg minket lako templomivá s lakozzál bennünk hitnek általa, Szent Atyadval és Sz. Lelkedvel, kikvel te néked legyen ditséret, ditsőség mennyen földön, örökkön örökké amen.”¹⁰¹

A T. T.-ban más befejezéseket használ, mivel a T. T. voltaképpen, mint fentebb érintettük a kolozsvári vitát tartalmazza az unitáriusokkal, így az egy-egy részbe foglalt vitáit rekeszti be következtetéssel. Pl.:¹⁰² „Így szakasztám nyakokat, Enyedinek minden ez hely ellen való tekervényes tsellengésinek. és fortélyos agyaskodásnak, fel-mentvén erőszakos tsigázások alól ezt a Keresztyeni igaz értelmet, hogy az a Mosesnek a tsipke bokorban meg-jelent Angyal, nem teremtetett, hanem teremő Isteni lélek lött legyen, és mivel az Atya nem lehetett, szükséges-képpen a Fiunak kellett lenni; a honnan minden ok-vetellen ki-jő, hogy az egy Isteni természetben több egy-mástól meg-különböztetett tulajdon lételü Isteni személyek legyenek.”

⁹³ III. V. T. 1566-1567. lap.

⁹⁴ III. V. T. 1029. lap.

⁹⁵ U. o. 1061. lap.

⁹⁶ U. o. 1118. lap.

⁹⁷ U. o. 1207. lap.

⁹⁸ II. V. T. 580. lap.

⁹⁹ U. o. 743. lap.

¹⁰⁰ I. V. T. 408. lap.

¹⁰¹ I. V. T. 564. lap.

¹⁰² T. T. 431-432. lap.

Vagy¹⁰³: „...Tehát nem helyes az instantia és a mi bizonyágunkat elnem ronthatja, hanem meg áll meg-mozdithatatlanul, hogy a Christus egyetlen Isteni személy legyen az Atyával; és így innen igazán való következés szerént jó, hogy az egy Isteni állapotban egynél több egyetlen Isteni személyek legyenek.“

12. Szónoklati rendszerének forrásai.

Ismertettük beszédszerkezetét, reámutattunk formai szempontból a textus felhasználásának módjaira: lássuk minő forrásból merítette Geleji Katona ezeket. Hogy világosan mutathassuk be megállapításainkat, egészen röviden összefoglalólag soroljuk fel szónoklati textusmagyarázási fő vonásait.

A bevezetésben használt pogány elbeszélések, mesék, bölcsmondások (diatribé) jellegzetes mondások, közmondások szerepelnek; a textus kiválasztásánál rendszerint perikopák, kifejtésénél a kria, targum, továbbá az egyházi atyákra való hivatkozás, körülményes leírása a bibliai textusoknak; a tárgyalásban főhelyet foglaló állandó cáfoló mód és végül gyakorlati részében a különböző ususok; befejezésben rövid összefoglalása a kitűzött cél elérésének.

Forrás megállapításainkat 4 részbe csoportosíthatjuk. 1) A klasszikus rhetori iskola szabályait követi, mint szónok.¹⁰⁴ A görög szónokokról idevonatkozólag lássunk néhány példát¹⁰⁵. Hermogenes tarsusi rhetor (öt rhetorikai munkája közül négy maradt fenn). A *προομινάσματα* a kriáról szól. A kriát gyakran használják, tagadás, kérdés, vagy a gondolat elkülönítése formájában; legtöbbször kérdés és felelet.

A beszéd kidolgozása szerinte először dicsérete röviden annak, amit mondani, vagy tenni akar valaki; másodsor körülírása a használatnak (kria); harmadsor jött az anyag, amelyre nézve Isokrates bölcs azt mondta, hogy a nevelésnek keserű a gyökere, de édes a haszna, a gyümölcse. Az anyagot leginkább „a környül állásoknak“ feltűntetéséből rendezti Isokrates. Utána következett Hermogenes szerint az ellenkező vélemény. Ahogy jöttek találomra, amelyet azután az ellentétek feltárásában bizonyítékokkal le kellett rántani. A bizonyítékokat hasonlatokból, példákából veszi. A beszéd végén tanítás, vigasztalás, kiengesztelődésnek kell lennie.

Aphthonius antiochiai sophistát *ὑπὲρ τῶν τεσσάρων* című munkája dicséri ékes-szólásáért. A *ρητορικὴ*-ja nem más mint a Hermogenesé, amelyet Snidas *εἰς τὴν ἑρμογενέους τέχνην προομινάσματα*-nak, tehát művészetnek nevez.¹⁰⁶

Mattheus *περὶ χρείας* ugyanazon elveket hangoztatja. Szól a beszédről (*περὶ μύθου*), benne az igazságot kifejező rövid mondásokról, történetekről, elbeszélésekről és a beszédben 6 körülményt különböztet meg. Fontosnak tartja az elbeszélésben a világosságot, rövidséget, a találó kifejezéseket (*περὶ γνῶμης*), a valamire ösztönzést, rábeszélést, a cáfolást (*περὶ ἀντισκευῆς*), lerombolását valamely meghatározott tételnek. Valamely hasonlattal a befejezés, valamint ezt a bevezetésben is alkalmazhatjuk, ahol fődolog az elemzés. Theon Alexandriai sophista (Aelius a mellékneve)¹⁰⁷ szól a *περὶ χρείας, περὶ μύθου, περὶ συνηματός*-ról, megállapításai a már előadottak szerintiék. Talán azt emelhetnők ki, amit az előbbieknél nem említettünk még, hogy szól a megszemélyesítésről, a bevezetésnél alkalmazható megszemélyesített képekről (*προσωποποιίας*)

Mіндеzeknél a következő megállapítást tehetjük: 1.) Geleji Katona ígéhirdetésének szónoki formájában a bevezetéseiben használt történetek, képek; a textus kifejtésénél erős cáfolási módszere, ajellegzetes mondásai, (közmondások), a kria, valamint a befejezésének tanító, vigasztaló, megnyugtató formája, teljesen megfelel a klasszikus rhetori iskola szabályainak és azok által vallott és gyakorlott elveknek. Kritikailag azt a hibát állapíthatnók meg, — amelyik mint láttuk ugyancsak a rhetori iskola szabálya közé tartozott —, hogy nem világos és nem rövid; ebben nem követte a klasszikus szónokok példáit.

¹⁰³ U. o. máshelyütt.

¹⁰⁴ III. V. T. 119 l. Pl. Utal egyik prédikációjának bevezetésében a rhetorok szabályaira; „...a mint hogy ugyan ezt is tartja a *Rhetorok*nak törvények, hogy a'ki valami lött dolgot akar... ennarálnia, „ezeket a'cítkeket mutogassa szorgalmatosan meg benne.“

¹⁰⁵ Walz Keresztély: *Rhetores Graeci*, Stuttgart 19-23 l.

¹⁰⁶ U. o. 62-67 lap.

¹⁰⁷ U. o. 211-216 l.

2. Textusai kifejtésénél, miát ő megállapítja (melyről textus magyarázatunkban külön részletesen szólottunk) 2 főrészt különböztet meg, a textuális és dogmatikus kifejtést, azonban, — amint az előbbi pontnál már részben érintettük is — ennek a formája lehet kria lehet targum-módszerű is, utóbbi esetben követte azt a rabbi módszert, midőn a bibliai szöveget, szórol-szóra magyarázta. Ebben a tekintetben tehát, ez is forrása volt.

3. Ígéhirdetéseiben rendkívül sokat hivatkozik az egyházi atyákra. Abban az időben szemelvényes gyűjtemények forogtak közkézen a páterekből,¹⁰⁸ Augustinus-szemelvény gyűjteményekből. Feladatunk volna már most megállapítani azt, hogy Geleji Katona honnan vette a szóbanlevő idézeteit? Sajnos erre nem adhatunk más feleletet — egyéb adat hiányában —, mint azt, hogy közkézen forgó (6-8) szemelvényes gyűjtemény valamelyikéből vehette idézeteit, az egyházatyákra vonatkozólag.

4. A perikopák, valamint az ususok használatában németországi forrásra mutathatunk rá. Itt csak megemlíthetjük, mivel ide is tartozik, de ezekkel külön-külön foglalkoztunk előbbi részekben.

13. Nyelvezete és stílusa.¹⁰⁹

Geleji Katona István prédikációiban sohasem unalmas, sohasem száraz, mert beszédeit állandóan érdekessé tudja tenni a szüntelen való vonatkoztatásokkal, amelyeket ha ma nem is élvezhetjük úgymint saját korában, és sokszor különösnek, kirívónak, bizarrnak tetszenek olyan kifejezései, amelyek annakidején őszintén élvezhetők voltak, azonban valóban sok olyan részletre is találunk, amelyet az idők változatossága sem fosztott meg érdekességüktől.¹¹⁰ Szóbősége olyan nagy, hogy a legelvontabb kifejezéstől a legvaskosabb realitást jelentésig nála jóformán minden föl-lehető és a népszerűség keresése nem óvja meg attól, hogy ne legyen elvont, — ha azt szükségesnek látja — és viszont nem tartja vissza attól, hogy ne legyen triviális amikor akár a beszédének hizevont lendíti bele abba, akár az ellenkezően gondolkodók cáfolása viszi reá ilyen kifejezésekre.¹¹¹ Oly gazdag a gondolatokban és olyan sokszor fenséges hangulatot elérő a kifejezésekben, amely őt a legkiválóbb szónokok sorába emeli; sajnos, hogy — mint kortársai, köztük Pázmány is —¹¹² nem tudja sokáig fenntartani ezt az egyensúlyt és mint említettük triviálissá válik.¹¹³ A beszéd hevében omlik ajkáról az új színezéssel alkotott szó és kifejezés; lefordítja a latin műszavakat, tudományos műszókat rögtönöz, a népies idegen szókat eredeti alakjukban meghagyja, sokszor latinos szórendet alkalmaz; érdekes szókötéseket tesz, azt mondhatjuk valósággal küzd, mint úttörő, a magyar nyelvvel.¹¹⁴

Akkor, amikor a kora legjobb egyházi szónokai a dogmák fejtegetésénél nagy nehézséggel tudják beszédjüket élénkké tenni, — így Medgyesi Pál a híres ékes-szólo lelkész is, akinek beszédeinek kezdő részei igen vonzóak, de csakhamar alább szállnak, elvesztik melegségüket és érdekességüket —,¹¹⁵ addig ez Gelejinél K.-nál nem tapasztalható, mert ő stílusában mindig élénk, eleven. Jellemzővonása stílusának a méltóság: Erejének és fenséges céljának a tudata teszi mondatait sokszor hosszúakká, több körmondatúakká, de viszont szavait nyomatékosná is, úgy, hogy még — azt mondhatjuk — szitkaiban is ékes-szólo.¹¹⁶

Geleji Katona nyelvezetének és stílusának ezen általános jellemzése után, lássuk már most részletesen 1.) nyelvezetését, 2.) stílusát. 1.) Ha valamennyi szavát összegyűjtenők, úgy megállapíthatnók, hogy azok közül hány nincs meg az

¹⁰⁸ Kálvin és a kálvinizmus: 96 és kk. I. Polman egyházi atyák szemelvény gyűjteményeinek felsorolása: Sicardus, Petri, Herold, Bullinger, Sagittarius, Gast; ugyanott Révész Imre; Erasmus, Piscatorius, Honterus stb. egyházatyák szemelvénygyűjteményeit kjadók voltak, a középkorban számos ilyen volt. U. o. 171 l. Dr Láng szerint a legtöbb reformátor Ágostont követi.

¹⁰⁹ Gramatikácskájának is a figyelembevételével.

¹¹⁰ Imre Sándor : Geleji Katona István főleg, mint nyelvész Pest 1870. 30 lap.

¹¹¹ U. o. 21. lap.

¹¹² U. o. 16. lap. Erdélyi János Pázmány stílusát „betyárosnak” mondja, szerinte a Kalauznak van olyan része is, amely trágárnak mondható és amely legalább is eredeti kidolgozásában ifjak és nők szemei elől elvonandó.

¹¹³ U. o. 31. lap.

¹¹⁴ U. o. Ő volt az első, aki magyar nyelvtant írt, innen van sokszor homályossága, szabályokat állít fel Gramatikácskájában. U. o. 92. lap. Gramatikácska II. 36.

¹¹⁵ U. o. 30. lap.

¹¹⁶ U. o. 29. lap.

előtte, mintegy 20—30 ével munkálkodott Szenczi Molnár Albertnél és hány nem került bele a Paris Pápay és utódai szótárába és hogy mennyi maradt fenn.¹¹⁷ Ebből állapíthatnók meg azt is, melyek érdemlik meg, hogy fennmaradjanak, vagy elenyésszenek, mert haszonnal nem veheti át még a műveltebb társalkodás sem.¹¹⁸

Mi nem is válkozhatunk tehát arra, hogy minden tekintetben teljesen kimerítő új-szó alkotta szótárát adjuk, hanem szemléltetésül bemutatunk olyan szavakat, amelyek ma teljesen ismeretlenek, vagy alig ismerősek, amelyek az ő prédikációiban találhatóak.

1.) Nyelvezete szemelvénytípusú folytatása.

a) Szókincse.

Birbital = imádkozik I. V. T. 1141. lap.; cocó = gyermeki játék I. V. T. 1029. lap.; menyütő kő = villámcsapás, I. V. T. 1029. lap.; szúnyátaság = együgyű I. V. T. 938. lap.; áhi = száj tátott, I. V. T. 947. lap.; nyese nyusza = tedd ide, tedd oda, I. V. T. 948. lap.; zeláljunk = forrjunk I. V. T. 949. lap.; hingadozó = hibálzó I. V. T. 896. lap.; kagyma = homályos III. V. T. 1553. lap.; megverdenek = lábolnak I. V. T. 896. lap.; füttyészik, fityőtik = Semmibe veszik I. V. T. 878. II. V. T. 260. lap.; komaság = lelki szövetség I. V. T. 863. lap.; Szent János, (Szent István, Szt. András) pohara = névünnepi köszöntő I. V. T. 704. lap.; pusztorik = születésnap I. V. T. 705. lap.; ekédig = eddig (nagyon sok helyen) péld. I. V. T. 791. lap.; földénye = föld mélye, I. V. T. 793. lap.; piszkádoz, = fickádoz, I. V. T. 796. lap.; fellyüked = felemelkedik. I. V. T. 793. lap.; hennygoló = hanykolódó, ugráló ló, I. V. T. 759. lap.; czap = átkozott I. V. T. 762. lap.; tsifut = valószínűleg áldatlanságot jelent I. V. T. 669. lap.; kisztéke = készítés I. V. T. 590. lap.; tsipolyagos = csipás, fájós szemű, I. V. T. 611. lap.; tsörtölözés = csörtetés I. V. T. 540. lap.; (Tájszó) farkas kaszára vet, I. V. T. 542. lap.; szúnyatosság = álmatatság I. V. T. 542. lap.; tsöpüllődött = elfáradt I. V. T. 551. lap.; rengye-run-gya = semmitörő I. V. T. 562. lap.; meg állapot = megállapodott I. V. T. 551. lap. percentés = perc I. V. T. 484. és 64. lap.; vaszarkodnék = ügyeskédnek I. V. T. 130. lap.; imeg = ing I. V. T. 31.; csév = cső I. V. T. 31. lap.; hinga = gyenge I. V. T. 39. lap.; kápolodik a kereszt alatt = szenved II. V. T. 424. lap.; markukban szakad = alább hagyják a dolgot, II. V. T. 270. lap.; hacséri = szolgálói II. V. T. 237. lap.; hopcihér = hoppmester II. V. T. 240. lap.; pintőke = szepős baba cuclis üvege III. V. T. 384. lap.; abajdóc = elegy-belegy T. T. 1. részben; ögyelit = elegyít, (sokat használja) T. T. 3. rész.; ácsarog = vitat T. T. 4. rész.; tsitló = csukló T. T. 6. rész.; ragaszték = szerkezet 6. rész T. T.; sarj = saru T. T. 8. rész.; felfosztop = felfokoz T. T. 8. rész.; guggolódás = gunyolódás T. T. 8. rész.; el vélhetni = elképzeltetni T. T. 8. rész.; törekedik (sokszor használja) = könyörög T. T. 8. rész.; magán levő = önálló (sokszor használja) = u. o. 8. rész.; jegyez = jelent T. T. 8. rész.; kösség = közönség T. T. 9. rész.; mitszeneg = mit szólnak T. T. 7. rész.; kagyogat = hajigál T. T. előbeszéd; bötü (sok helyütt használja) = kifejezés, a jelentőség szava I. V. T. 978. lap.; ipollani = sajnálni II. V. T. 1331. lap.

b.) Triviális kifejezései:

Csak példát kívánunk ebből is nyújtani, mivel egyáltalában nem szándékunk, hogy ezzel kimerítően foglalkozzunk.

Ilyen leírása, —amely szinte bántó— a II. V. T. ajánlólevelében Szűz Mária tejéről szól. Egy hasonló a Graduál ajánlólevelében a virágénekekről, amelyről közlünk részleteket a következőkben: „A virág, avagy a szüzességnek virágát elhullato énekek... mind fertelmes testi indulatokból származnak és buja kívánságoknak bűdös seppedékéből fakadnak, mind otsmány, szemtelen és bordélyból költ parázna szókból állanak s mint pengő az gonosz kívánságoknak taplojának, az hallgatokban

¹¹⁷ U. o. 21. lap.

¹¹⁸ U. o. 22. lap.

valo fel gyujtására . . . mondatnak . . . A fajtalan, latrinakos, fűzfa poetaknak szemtelen beszéde, meg kotsagosodott nyalkálkodással, vagy valami rossz személynek szerelemtől valo bolondulással . . . szavakat tsontozo, poklosszáju . . . czenkek-ről . . .” szólnak. Hasonló a II. V. T.¹¹⁹, amely a „fen pökő” papokról szól. „Vajha a pápista fejedelmek is olyan könnyen és olyan lágy beszédre a nyakokra nem hagynák a ma nagy reputatios, fen pökő Papokat úlni! Vajha számár, és poroszlo modjára mind-járt nem engednének kívánságoknak”.

c.) *Idegenszerű mondatkötések* (latinossal is nevezhető) *találhatók nála.* Néhány példát mutassunk be ezekből is. A II. V. T.-ban: „¹²⁰ *De azt eredtem vala meg-mutatnia*, célom szerént, hogy a meg feszítettett Christusnak, gyalázati, a vagy bosszúsági közül első légyen az ő ruháinak el-osztattatások.”

A T. T.-ben¹²¹: „Továbbá 2-szor, Mert ez az Angyal az Aegyptusi fogságban lévő *Israelitakot ő népének lenni mondja.*”

Az I. V. T.-ban¹²²: „Az örökkévalo Istenséget e'val állatja, hogy a' Christus *Jesust tegnap, ma és mind örökké azonnak lötnek lenni és lejendőnek tanítja.*”

Idegenszerű szörendjére is számtalan helyen mutathatnánk reá, pl. I. V. T.-ben¹²³: „*mert ha semmi bizonyságunk nem volna reá is, mitsoda egyéb a testből és vérből részesülni . . .*”

2.) *Stilusa.*

Fenséges céltudatnak hatása alatt lendületes körmondatokban méltóságteles, nyomatékos, élénk stilusára bemutatunk néhány példát.

A II. V. T.-ben¹²⁴: „Ekes mondása az Ambrus Doctornak: A' Christus mindeneknek mindenekvéltől, a' szegényeknek szegényvé, a' kazdagoknak kazdagvá, a' siróknak sirókvá, az éhezőknek éhezővé, a' szomjuhozóknak szomjuhozóvá: A' szegényvel a' tömlöczben vagyon, a' Máriával sir, az Apostolokkal egygyütt észik, a' Samaritánával egygyütt szomjuhozik, a' pusztában éhezik, etc. és mi-nékünk-is a' Christusban mindenink meg-vagynak: Ha sebedből meg gyógyítatni kívánsz, ugymond, orvos; ha hideg leléstől gyuladoztatol, forrás, kuttó; ha bűnvel meg-terhel-tettél, igazság; ha segítség-nélkül szükölködöl, erő; ha az haláltól félsz, élet; ha a' setítségét kerülöd, világosság; ha az égben kívánkozol, ut; ha eledelt keresz, eledel.”

A III. V. T.-ben¹²⁵ igen megragadó színekkel rajzolja az úri szent asztalnak méltóságát: „Ha tsak e' világi nagy Fejedelmeknek, és uraknak asztaljokhoz-is böt-sületvel, térd hajtva, s' nagy alázatossággal ülsz-le, és a'rol nagy hálá-adásval, és köszönetvel észel, a'ki a'ra méltoztatol: menyivel nagyobb alázatossággal, hálá adás-val, és böt-sületvel kell a' minden Uraknak Urának, az Atya Istennek egygyetlen-egy szülött Fiának, az életnek Fejedelmének, az Ur Christus Jesusnak, asztalához mind jövnöd, s' mind a'rol enned innod? O melly nagy ember vagy te a' Christus Jesus előtt, hüv keresztyén, ki e'hez az asztalhoz valo járulásra méltóztatol! Te szegény czondrás, munka miatt meg-temérdekedett tenyerü, ripátyos kezü, paraszt ember, te szegény rongyos, kardod után élő katona, darabant etc. nagy tisztesség-nek tartanád, és felette igen ditsekednél véle, ha a' te Fejedelmed tégedet asztal-hoz, bársony székbén ültetne, és ezüst tálaiból, ezüst tányérairol étetne, aranyos pohárjaiból itatna, sőt leg nagyobb böt-sületnek, s' Uradnak hozzád ki-vált képpen-valo kegyelmességének alitanád, hajo falatokat tányérodra elődben megrakna, po-harát reádköszönné, és maga poharát maga borából néked meg-töltené! O melly nagy embernek tartanád ezért magadat! Nem kitsiny böt-sület is nyilva, ha ugyan jól meg-gondolod: De ezer-szerte nagyobb böt-sületedre, és méltábban valo gyönyör-ködésedre vagyon az te-néked, hogy a' te teremtd, meg-válto, és üdvözítő Uradnak

¹¹⁹ 271. lap.

¹²⁰ 466. lap.

¹²¹ 8. rész. 317. lap.

¹²² 246. lap.

¹²³ 180. lap.

¹²⁴ 825. lap.

¹²⁵ 867.-868. lap.

a' mennynek, földnek hatalmas, és egyedül biro Monarchájának asztalához botsáttatol és a'rol nem egyéb állatoknak husokval, hanem a' maga testével; nem szőlő-tőke vízával, hanem az önnön saját vérével tartatol lelkednek a' hallhatatlan életre való táplálatására."

A színes beszédbeli részletezésnek, u. n. festésnek is mestere, például a T. T.-ban.¹²⁶ „Szülte az Atya Isten az Igét, mint a' gyökér a tsemétét, és a forrás a folyamot, és a Nap az ő sugárfényét. Mert minden eredet szüle, a' vagy szülő, es minden a mi az eredetből származik, magzat vagy szülött, sokval inkább az Istennek igéje, a ki tulajdonul is Fiu nevet vött. Sem a tsemete mint az által a gyökertől, sem a' folyam a' kut fővtől, sem a' fény a Naptól el-nem választatik: a' mint hogy az ige sem az Istentől. ...Mert a' gyökér is s a' tsemete is két dolgok de öszve foglaltattak; a' forrás is s a' folyam is két nemek, de öszve ragadkoztak. Mindent a' mi valamiből kiszármazik, masod légyen attol, a' miből ki származik, szükséges... kettők vagynak ott; és a hol harmadik vagyon ott harmak vagynak.. A' mint hogy harmadik a gyökértől a gyümöls. mellyet a tsemete terem; és harmadik a' forrástól a' patak, melly a' folyambol kiszakad: es harmadik a' Naptól a' fényesség sugárának hegyi, melly a' világosságbol ki nyul."

Ezzel a hosszú hasonlattal bizonyítja be, hogy harmadik a Lélek az Atya Istentől és a Fiútól.

Stílusát tehát jellemzi a méltóság, az élénkség.

Tud beszélni nemesen, színezett s jó ízléssel virágozott nyelvezettel is. Nem üvegházi, hanem mezei virágokkal díszíti beszédeit.¹²⁷ Beszédein érzik a biblicitás, ha itt-ott nem jelentkeznék az említett trivialitás, kenetszerűek is lehetnének beszédei... mint mindenben, úgy nyelv formálásában és így stílusában is idegenből nem szókat, csak gondolatokat vett át.¹²⁸ Bár a polémia a teológia főcélja nála is és a logikai gondolkodás feltétlenül követendő szükséglet: de mégis az említett okoknál fogva tűrhetőbben juttatja kifejezésre, mint legtöbb kortársa, úgy hogy beszédei általában kerekded egészet alkotnak, dacára annak, hogy amint munkánk ígéhrdetése szerkezeti részében erről megemlékeztünk, rendszerint textusait több beszédben fejt ki.

Mi magyar nyelvtanával, a Gramatikátskával külön nem foglalkozhatunk, mert az tárgykörünkön kívülesnék.¹²⁹ Ígéhrdetésének nyelvezete és beszédstílusával kapcsolatban azonban megállapítjuk azt, hogy ő nem volt az újabb kori értelemben vett nyelvtudós,¹³⁰ de alkalmilag nyelvészkedett, mint mondja:¹³¹ „Szabad volt minden kor a' dolgoknak illendő-képpen való kibőtűztetésekre, és ki fejeztetésekre alkalmas szokat formálni, s' szabad most is...” Munkája közben érti meg az írásmód, a szó-fűzés, képzés szabályozásának szükségességét, mint előde Erdélyi és sokkal utána Kazinczy.¹³² Ez a gyakorlat vezeti őt azután szabályok elvonására.

Gramatikátskájának (Observatio) egyik főtétele:¹³³ „Mindenek felett, egy sumában ez leg-derekasb és fundamentumosb Observatio a' Magyar szoknak formáltatásokban, hogy, a' mennyire lehet, az ember azon ügyekezék, hogy a' miket a' Deák, (hagyjam-el a' Sidot, és a' Görögöt) egy igével ki-mond, ő-is Magyarul ki-mondhassa; és a' mit egy szóval ki-mondhat, azt többesvel, és mint egy kerülő beszédvel ne mondja ki."

Az ortografiát biztos elvekre akarja alapítani.¹³⁴ Főelvvé teszi, hogy úgy írjunk

¹²⁶ 903. lap.

¹²⁷ Imre Sándor id. m. 32. lap.

¹²⁸ U. o. 33. lap.

¹²⁹ Imre S. id. m. 47. lap. Nyelvtani munkája azonban, nem határozódik csak a Gramatikátskára, mert közel másfélévtizedes irodalmi munkásságának már elején kezdődnek nyelvtani reflexiói, melyeket elszórvá ad a Gradual jegyzeteiben, a T. T. előszavában, majd összesítve, kiegészítve, rendbeszedve a Gramatikátskában. Továbbá úgy látszik (Gramatikátska előbeszédéből), hogy a gyulafehérvári iskola tervében egy célra törekvő férfiak voltak.

¹³⁰ U. o. 44. lap.

¹³¹ T. T. 868. lap.

¹³² Imre S. id. m. 34. lap.

¹³³ XXXVI.

¹³⁴ Medgyesi Pál ennek ellene mond Dialógusában. (Dialóg, politico, Ecclesiast előbesz.). Imre S. id. m. 95. r. „Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy mi az mi nyelvünket a Deák nyelvhez szoktuk mérni, . . . holott ez annak nem mértékje és régen más nemő is a mi nyelvünk, úgy mint Napkeleti... Csak ne sajnálnók, a fészket, nem a Deák nyelvben, hanem magában felkeresni, miénk minden kifejezéseket, kimondásokat közönséges magyar szólásokra, megtudakozván, szorgalmatosan mint szokták a jó magyar emberek a féle dolgokat kimondani: Sokkal magyarabbul szólhatnánk és íránk."

mint a szók eredete kívánja,¹³⁵ amelyet különösen észrevehetünk ilyen szakaszoknál: ünnep helyett-üdnep, lónak helyett loznak, növt, jövt stb.¹³⁶ Általában a szóelemzési, kötési nézeteiről alkotott szabályai a későbbi nyelvtani szempontból még rendezetleneknek tűnnek fel, de megállapítható, hogy nyelvezetét és stílusát sokkal szebbé tették kortársaiénál, még a Rákóczi és Bethlen Gábor fejedelmek stílusánál is szebb volt.

A XVII. században nagy volt a hatása e téren is, amelyre Medgyesi is céloz.¹³⁷ De valószínű, hogy Apátzai, ki Geleji Katonát a tényleges nyelvújításban 10 év múlva követte, ösztönzést tőle kapott.¹³⁸

Végül az írásjelekre vonatkozólag, mint érdekességet említjük meg, hogy meggyőződése szerint a hún-székely betűk az őseredeti hún-magyar írásjegyek.¹³⁹

¹³⁵ Gramatikátska 1 rész. XXXI. és XXXII. pont.

¹³⁶ Imre S. id. m. 95-96. r. Medgyesi ellenzi ezt az etimológiai írásmódot. Azt mondja a Dialogusban: „a szó, a pénz az jó, amely elkél.”

¹³⁷ Imre S. id. m. 96. lap.: „Annyira megkezdett ez egynéhány esztendőök alatt .. született nyelvünk vesztegetődni, hogy alig van ki annak mētelyébe... bele nem kapott volna, melyen mentől inkább kapdosunk, annál messzebb esünk a szónak igaz végítől”.

¹³⁸ U. o. 95. lap.

¹³⁹ Gr. 2. rész. XLIV.: „A Székelyek a régi Scytai Magyaroknak igaz maradványi, ugmint kikenél még az igaz tulajdon Magyar bötük-is meg-vagynak, kik noha sok csufos, és mi tőlünk érthetetlen szokval-is élnek, ugyan, de igen ékesekvel és jegyzősökvel-is”.

Geleji Katona István ígéhirdetésének tárgya.

Geleji Katona István a helvét hitvallásnak orthodox ígéhirdetője volt. Ebből következnek kutatásaim által is igazolt azon megállapításom, hogy mind abban nem lehetett egyéni és nem is volt az, a mi az orthodoxhitével összefügg; dogmatikai felfogásában tehát követi nagy mesterét a heidelbergi Pareus Dávidot és hasonló tanárait.¹ Ígéhirdetésének tárgyköre felöleli azt a témakört, amely az orthodox teológia tanítása szerint előadandó a másképp vélekedők megcáfolásáért, saját igazságuk igazolásáért; idáig tehát nem különbözik heidelbergi professzoraitól, nem egyéni az ígéhirdetése. Ami ezen túlmenően a szabad bírálat és felfogáskörébe tartozik, abban

¹. Hatással voltak reá:

a. D. Davidis Parei Filii: „Narratio historica de curriculo vitae etc. D. Davidis Parei etc. a Phil. Pareo Dav. fil. -ből (D. Davidis Parei operum theologorum tom. I. Pars. prima Frankfurt 1647.)

Pareus Dávid, aki sziléziai Franckensteinben 1548. december 30.-án született, 1598-tól heidelbergi teológiai tanár, ahol előbb az ószövetség, majd később az újszövetségi tudományokat adta elő, egészen 1622.-ben bekövetkezett haláláig. 1592. óta tagja volt az egyháztanácsnak is, amely a pfalzi egyházban legnagyobb kitüntetés volt. Folytonosan nőtt a tekintélye, különböző országokból jöttek a hallgatók és pedig: Magyarországból, Franciaországból, Lengyelországból és Hollandiából. (Herzog-Hauck XIV. Band 686. lap.) Az orthodoxus hittvallás követőjének vallotta magát, aki a régi palatinatusi káté alapján az egyház ágendájához tartotta magát és elvetette, megalkozta mindazokat a tévelygéseket, amelyek az ubiquitáriusok tanaiban vannak az úrvacsorára vonatkozólag. „In articulo inprimis de Persona Servatoris, Mediatoris, nostri Jesu Christi, ut Sacra Domini Caena sincera conscientia amplector ac profiteor orthodoxam Christianam doctrinam, quae comprehensa est in Archi-Palatinatus Catechesi, Agendis Ecclesiasticis; quaeque in Ecclesia Scholis huiusque ex puris Verbi Dei sontibus fuit tradita, ex animo reicens ac destans nonos illos ac horrendos errores de Ubiquitate veri, essentialis Corporis Christi, deque eiusdem Corporali praesentia, Corporali manducatione Sub nummulari hostia Caenae“.

b. Másik ilyen orthodox theologusa a heidelbergi egyetemnek, 1613. óta dogmatikai teológiai tanára, és 1616.-tól a Collégium Sapientiae-nek igazgatója. Joh. Heinrich Altling. Különös hatással lehetett Gelejire biblicitása: „Er wolte ein biblischer Theolog sein, ohne jedoch von der herrkömmlichen reformierten Orthodoxie irgend abzuweichen.“ (Herzog-Hauck I. Band 414. lap.)

A predestinatio tanának az 1618.-i dortrehti zsinaton kifejtője, védelmezője volt mint a heidelbergi egyetemnek Tomius és Scultetus-al képviselője. (u. o.)

c. Johann Henrich Alsted, aki Ballersbachban született, Pareussal szemben egészen fiatal ember, polihistor, a dortrehti zsinaton a nassoli egyház kiküldöttje, később Geleji Katona István útján 1629-től gyulafehérvári tanár (Herzog-Hauck XIV. Band 390-91. lap.)

d. Abraham Scultetus, mint Pareus, szintén sziléziai volt, Grünebergben 1566.-ban született, 24 éves korában került Heidelbergbe, ahol a fejedelem egyik templomhoz teszi lelkészül, majd igazgató lelkész, iskolafelügyelő és 1618.-ban teológiai tanár lesz. (Herzog-Hauck XVIII. Band, 103. lap.) Érdekes a vendéglői vitája a predestinációról a luteránus lelkészekkel Speierben 1596.-ban: „Auf einer solchen Reise war es, wo er im Jahr 1596 zu Speier im Gasthof zum Hecht mit Samuel Huter zusammentraf und mit demselben, in gegenwart der luterischen Stadtgeistlichkeit über die Prädestination disputierte.“ (U. o. XVIII. Band, 104. lap.) Mint ígéhirdető kitünt. Róma 1613.-ban indexre tette műveit, az üldözött fejedelem engedelmeivel emdi lelkész lesz és ott hal meg 1624.-ben. Főműve: Medullae theologiae patrum syntagma. Annalium evangeli passim per Europam 15. salutis partae seculo renovati decas 1 et 2. (ab anno 1516-36). De a prágai menekülés közben a kéziratos példány elveszett. (u. o. 104. lap.) V. Frigyes pfalzi fejedelemnek Prágában cseh királlyá koronázásakor ő tartja az egyházi beszédeket és pedig: 1619. okt. 24.-én a vártemplomban a koronázás előtt az egyház dícsőségeről, a XLV. zsoltár 14. verse alapján (256-267. lap); november 13.-án a király és a királynő koronázása után a koronát díszítő klenodiumokról (I. Móz. 32: 9-12. verse alapján, igaz alázatosság, igaz háladatosság, igaz imádság); december 22.-én vasárnap déli 12 órakor annak emlékére, hogy a prágai vártemplomból kivitték a szobrokat, a király parancsára tart beszédet; II. Móz. XX. alapján (Isten nem ábrázolhatjuk ki, Isten nem akarja, hogy valaha valaki őt kiábrázolni akarja és azt megtiltja; igaz istentisztelet a keresztyén egyházakban ettől elszakítva való istentisztelet). Nevezetes munkája: Psalmostill: „Darinne off einen jeden Sonntag im Jahr, einer oder mehr psalmen, welche sich off die Sontägliche Evangelien reinen, erklährt; Auch Daneben noch andere schöne texten, historien und bilder altes testaments hin und wieder mit eingemengt werden. Heidelberg. 1619.“ Érdekes összefüggéseket találhatunk élettörténeti adatok szerint Geleji Katona István és egyes német theologusok között. Melanhton Fülöpnek követője volt a tudós Schilling Kristóf, aki Hirschbergben vi-

már egyéni vonásokat látunk nála.² Viszont tévedne az, aki az orthodox felfogás miatt száraznak minősítené beszédeit. Kiterjednek azok, — amint látni fogjuk — az ő korszakának összes életbevágó nagy és az élet legapróbb részleteit érintő kérdéseire és ami nagyon fontos, állást foglal ezekkel szemben és arra vezeti reá hallgatóit is!³ Pedig mint láttuk milyen nehéz idők jártak Magyarország fölött a XVII. században! És akkor, amikor egyfelől hitvallásszerűleg szörszálhasogatásszerű módon vitatkozik az ellenkező felfogásúakkal, másfelől biblikusán megvilágítani akarja népének a magyar élet kérdéseit: Mindenütt nagy pietása vezeti őt munkájában, hogy ebben is méltó utóda legyen emberi nagy ideáljainak, nemcsak Kálvin Jánosnak, de közelebről a heidelbergi Pareus Dávidnak is.⁴ Ígéhirdetése, — mint magáról állítja — az I. Kor. II: 4-5. szerinti volt, tehát nem emberi bölcsességében, hanem a léleknek erejében állott.⁵

I. Hittaniak.

a) A Szentháromság.

Geleji Katona István egész munkája ígéhirdetésében, a Szentháromság hitén épül föl. A Szentháromságra vonatkozó tanítását különösképpen ugyanazon három ószövetségi és három újszövetségi ígével bizonyítja, a Titkok Titkában és a Praeconium

rázó iskolát vezetett. Pareus Dávid nála tanul és azért változtatta meg nevét az akkori kor szokása szerint Wengler-ről Pareusra (Wang = *παριέ* = orca). Viszont Pareus tanítványa Geleji Katona István. Pareus hatása meglátszik rajta. Megegerősítette Geleji Katonában orthodox felfogását. Amint a később keménykezü püspöki egyházkormányzásra jó iskola volt számára Keserű Dayka János püspök melletti szolgálata, úgy tudományos műveire indításokat nyert Pareustól. Pareus ugyan nem gondolt feljegyzésének a közzétételére (Herzog-Hauch XIV. B. 686 l.) és Fülöp nevű fia adja ki atya halála után, de bizonyára ismertette egyetemi professzori előadásaiban. Mind a dogmatikus felfogásban, mind a szerkesztési módban, mind a munkáknak nagyméretűségében hasonlóság állapítható meg közöttük. Mindezek mellett a legfontosabb vonás, a legmaradandóbb értékűek: biblicitásuk közös vonása. Pareusról írja Hauck (I. B. 414 l.) „Er wollte ein biblischer Theologe sein, ohne jedoch von der herkömmlichen reformierten orthodoxie irgend abzuweichen.“ Geleji Katona nagy rokonszenve a klasszikusok iránt, a Pareusnál is érvényesült philipisztikus (Melancthon — féle) tudomány hatásának tudható be. Pareus Dávid pietással csüngött Ursinus Zakariás tanárán, hasonló tehető fel Geleji Katona Istvánról Pareussal szemben. Pareus Dávidot nem befolyásolta korának szűk látókörűsége és volt bátorsága az általa megismert igazságot vallani.

² Pareusról ezt olvassuk; Szelid theologus férfi, az ószövetségnek szenvedélyes kritikusa. „Mitis homo theologus atrae bilis Criticum!“ (Narratio 33. lap). Pareus híres könyve is békeszeretetről tanuskodik: *Irenicum sive de unione et synodo evangelicorum liber votivus* (Heidelberg 1614. és 1615.; németül kiadta G. Zonsius Frankfurt 1615.).

Planck ezt mondja erről a könyvről, hogy az „Evangélikus szelidségnek a szellemét lélekzi, amelyet az ember nem várhatott volna ebben a periodusban. A reformátusok és az evangélikusok egyesítését akarta. Rámutatott arra, hogy csak a katolikusok érdekeit mozdítják elő, ha egymással harcolnak. Szembeállt azzal az állítással, hogy (P.-Pol. Lescher) a luteránusok és a katolikusok között több a közös rész, mint a reformátusok és a luteránusok között.“ Jakob Andrea: „Cristliche Erinnerung“ Thüringiában 1589-ben megjelent művében támadja e miatt Pareust (u. o. 687, 689. lap.) Geleji Katona István a harc kellős közepébe kerül bele Erdélyben, akit sokszor kemény kifejezései miatt az őt meg nem értő tudományos világ azzal vádol meg: németországi tanulmányai hogyan nem lehettek e tekintetben hatással reá (Imre Sándor id. m.) Ebből is látható, hogy nem szolgálai utánzó Geleji Katona István ott, ahol már nem köti őt az orthodox hitvallás.

³ Pintér Jenő: Magyar irodalom története XVII. század (126. lap): „A XVII. század protestáns prédikációk erkölcsi témái a papság örök emberi megfigyelései s ezekkel kapcsolatban: Buzdítások és korholások, panaszok és intelmek.

⁴ Narratio D. Davidis Parei... 30. lap. ... „Vita universae Cynosura, Helice fuit *Pietas*, in qua se exercuit per omnem aetatem, memor Paulini illius: *Pietas ad omnia utilis est*, . . .“ Továbbá (Narratio 29. lap) az akadémia rectora gyászjelentést ad ki Pareus Dávid halálakor: Ebben a gyászjelentésben többek között idevonatkozólag így jellemzi Parreust: „...Itaque si Henrico IV. Galliarum regi, dicere licuit: *Jesuítas domi esse Timotheus, pro Cathedra Chrysostomus, disputando Augustinus; nos etiam defunctum hunc nostrum Davidem Parreus, Academiae Collegam, domi Timotheum, Cathedra Chrysostomum disputando Augustinum, sed gravitate autoritate Ambrosium, eruditione Hieronymum, pietate Basilium* „.

⁵ II. Praeconium Evangelicum Praefatio Dedicatoria.

Evangelicumban.⁶ A Móz. I. fejezet 26. vers,⁷ I. Móz. 3. fejezet 22.;⁸ I. Móz. XI. fej. 7. vers,⁹ idézeteiben szerinte az Isten többesszámmal fejezi ki az őszövetség írója az egylényegű Istennek személyi hármasságát. Az „alkossunk embert” (teremtünk embert), a „mi közülünk,” a „szálljunk alá...” „ölegyítsük el” (zavarjuk össze) alapul szolgálnak nála arra, hogy ezekből a Szentháromság tanát levezesse.¹⁰

Máté III. fejezet 16-17.,¹¹ Jézus megkeresztelkedésének történetéből állítja, hogy a Szentháromság jelenik meg ott előttünk és pedig az Atya, Aki mondja: „Hic est Filius meus dilectus” (Ez az én szerelmes fiam); a Szentlélek, Aki galambképében alászállt és a Fiú, Aki megkeresztelkedett. Reámutat arra, hogy Augustinus szerint is ez a bibliai hely a Szentháromság bizonyítására olyan erősnek látszik, hogy Augustinus szokta mondani: „Abi ad Jordanem et videbis Trinitatem.” A Máté 28.: 19.-¹²ben — mint mondja — azelőtt ismeretlen keresztelési formát ír előnkbe az Údvözítő, mert Keresztelő János tanítványai is kereszteltek ugyan, azonban ők a bűnöknek bocsánatára kereszteltek, most pedig szól a keresztelés a Szentháromság nevében. Egyenlő erővel mind a Fiú, mind a Szentlélek és természetesen mind az Atya nevében legyen ez a keresztelés; *εις τὸ ὄνομα*—in nomen—nevében, annak parancsára, tiszteletire, benne vetett hitre, bizalomra, hűségre, engedelmességre kötelez a keresztelés, amely nyilván nem illik személytelen lényhez. Hivatkozik arra is, hogy a zsidók keresztelkedtek Mózesre, a felhőben és a tengerben (I. Kor. X.: 2.; II. Mózes XIII.: 21. II. Mózes XIV.: 22.);¹³ a 12 tanítvány János keresztségére (Act. Apost. 19.: 3);¹⁴ továbbá, hogy akik Krisztus Jézusban keresztelkedtek, az Ő halálában keresztelkedtek meg (Róm. VI.: 3.);¹⁵ de nem Mózesnek, vagy János keresztségének a nevében, hanem csak Mózesben keresztelkedtek meg a hozzávaló engedelmesség elkötelezésére. Mózes vezetése által mentek át a tengeren, mivel nem pusztultak bele, és számukra keresztség gyanánt volt és a mi keresztségünknek ábrázolójává vált. Tehát nem valódi keresztség, mint a mienk, hanem annak csak valami hasonlóságát mutatta a víz közé való bemenetellel, de attól el nem borítottással, hanem abból békével való kivonulással. A János keresztségében való megkeresztelés vonatkozott János tudományának bevételére és megtartására, mivel az ő tanítványai őt Messiásnak gondolták és neki adták nevet a keresztségben, mint a Krisztus tanítványai a Krisztusnak az ő keresztségében. A krisztus halálában pedig megkeresztelkedni nem egyéb, mint a hívőknek vallást tenniük és magukat arra kötelezniük, hogy a Krisztus példájára meghalnak és többé nem élnek, t. i. a bűnnek. Más tehát valakiben, vagy valamiben és más valakinek a nevében megkeresztelkedni.

I. János 5-7.¹⁶ bibliai helyet részletesen szövegkritikailag magyarázza. Nem hallgatja el, hogy a bibliának ez a verse olyan vers, amelyről egyesek azt állítják, hogy toldalék; megemlíti hogy a sir, német Lutheri kiadásokban hiányzik; a görög-

⁶ T. T. I. könyv I. rész, II. rész, III. rész, I. könyv II. volumen I. rész, II. v. volumen, II. rész VI. rész. Praeconium Evangelicum II. Contio V. 33, laptól.

⁷ „Et dixit Elohim facianum hominem, ad imaginem et similitudinem nostram” („Monda pedig az elohim alkossunk embert ami ábrázatunkra, ami hasonlatosságunk szerint”) Saját latin és magyar fordítása Geleji Katona Istvánnak elohim, eloach = deus többesszáma.

⁸ „Ecce homo (Adam) quasi unus ex Nobis, factus est ...” („Imhol az ember olyá lett. mint egy mi közülünk”).

⁹ „Age Descendamus et Confundamus ibi labuim, lingvam, eorum” (Nosza szálljunk alá és öledgyítsük el ott az ő ajkakat, hogy ki ki közülök ne hallja meg az ő felebarátjának ajkát”).

¹⁰ D. Dav. Parei operum theol. exeg. t. I. 55 l.: „Etsi mysterium Trinitatis in Novo Testamento illustris est patefactum a Filio Dei, eius exhibitioni glorificationi universalis claritas doctrinae fuerat reservata; Tamen iam inde ab initio Deus in Ecclesia patrum se non religint *ἐναρτύρον*, quod esset unus essentia, plures seu trimus personis: Pater, Filius, Spiritus Sanctus; Ex verbis: Dixit Deus: faciamus hominem.” „U. o. 167. l.: „in hoc vero Deo indicatur personarum pluralitas his verbis: Descendamus, Confundamus; essentiae vero unitas, cum dicitur: Descendit igitur Deus: Dispersit igitur Dominus: Quare hoc evidens est Trinitatis personarum in Deo argumentum.”

¹¹ Praeconium Evangelicum II, 33. laptól.

¹² „Profecti docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti

¹³ T. T.

¹⁴ U. o.

¹⁵ U. o.

¹⁶ „Tresunt qui testimonium drant in coelo Pater Verbum, et Spiritus sanctus”: Et hitres unum sunt”, (Hárman vannak a mennyben akik bizonyosságot tesznek, az Atya, az Ige és a Szentlélek: Ez a három egy.) Praeconium Evangelicum 39, lap. T. T. I. kötet II. v. 6. rész,

szövegek egyrésztében megvan, egyrésztében nincs meg; idézi Stephanus Róbertet, aki szerint 16 különböző görög szöveget vett át, melyek közül 9-ben meg volt és 7-ben hiányzott; I. Rákóczi György tulajdonában levő 1480-ban Velencében nyomtatott latin fordításban benne van. Az egyházi atyák közül némelyek nem idézik, de van aki idézi, pl. Hyginus, Cyprianus, aki még a nyciai zsinat előtt élt, továbbá Hyeronimus, Idacius, Victor Uticensis, Eulgentius és még mások.¹⁷ Sokrates szerint az ariánusok törölték ki némely exemplárból, mint ahogy I. János IV. 3. versével is tették.¹⁸ Vagy pedig szerinte-lehet, hogy a leírók vigyázatlanságának a következménye, miután az utána következő vers nagyon hasonló ehhez (8. v. „És hárman vannak akik bizonytságot tesznek a földön, a Lélek, a víz, és a vér: és ez a három is egy“). Amire következtetni lehet azért is, mert mindazon kódexekben, ahol a szóbanlevő 7. vers kimarad, a 8. vers megvan. De hát értelmileg is meg kellett lennie, mert ha a földön bizonytságtévő háromról szól, akkor előbb szólnia kell az égben levő bizonytságtévőről is. Hyeronimus szerint az ariánusok hagyták ki,¹⁹ amely bizonyítéka volt a Szentháromságnak és könnyen megtehették, mivel majdnem egész Görögországot meghódították. Luther védelmére említi meg, hogy azon görög példányban, amelyből a bibliát német nyelvre fordította, ez a szöveg hiányzott.²⁰ Viszont a római pápa birodalmában virágoztak az emberi hagyományok, de a szentíratok kódexeinek példányai eltemetve feküdtek. Végül levonja a következtetést: Több görög és latin kódex van, amelyben benne van ez a kérdéses hely, mint amelyikből hiányzik; maga Erasmus is a legrégebb angol szövegben megtalálta. Tehát ezek szerint a szövegkritikailag igazolt, a mennyben bizonytságot tevő három személyről szóló vers alapján, hirdeti a Szentháromságot.

Ezeket kívül az I. Kor. XII: 4-6. verse a (szolgálatoúkban való különbözősége), II. Kor. XIII: 13. (áldás) újszövetségi ígék alapján is hirdeti a Szentháromságot.²¹ Az előbbeni ígében megfordított sorrendben mutatja be a Szentháromságot. Bár az Isten mindegyik személye lélek, de a Szentlélek „kiváltképpen“ való lélek; a Fiú, az úr, bár az Atya és a Lélek is az, de „ugyanígy kiváltképpen“ való módon úr a Krisztus: Az Atyát Isten neve illeti meg, nem mintha a Fiú és a Szentlélek is nem volna Isten, de mert az Atya az istenségnek eredete és forrása, *ὁ αὐτὸ θεός* maga az Isten). Tehát a kegyelmi ajándékok, a szolgálatok, a cselekedetek három különböző lelki ajándék, melyeket ugyanaz az Isten osztogat.

Az utóbbi íge: „A Krisztusnak kegyelme, az Istennek szeretete és a Szentléleknek közössége mindnyájatokkal Amen.“²² — alapján hirdeti a Szentháromságot, hogy a megkülönböztetés nem az Istentől, hanem csak az Atya-Istentől van. Az Atyának szeretet, a Fiúnak kegyelem, a Szentléleknek közlés tulajdonítatik. Az apostol mást-mást kíván: Az Atyától a buzgó atyai szeretetét a megtérő bűnösökhöz, a Krisztusnak kedvességéért,²³ a Szentlélektől pedig a Szeretetnek a hívőkre való határozatos felhatalmazását. A Szentlélek közli az Atyának szeretetét, a Krisztus kegyelmét és ezeket összeköti az Istennel és egymással és az egyezséget az ecléziában megszerzi. A Szentlélek passzive nyilvánulhat és mint küldött szerepel az Atya és a Fiúra nézve, ellenben önmagára nézve aktiva, mert magát közli a hívőkkel, összeségben ajándékait, amint akarja.

Geleji Katona István orthodox ígéahirdetésének a Szentháromságra vonatkozó ismertettelt tárgya után, nagyon alkalomszerű lesz egy pillantást vetnünk Pareus Davidnak idevonatkozó tanításába: ²⁴ „...Ha a Szentháromság titkát az újszövetségben az Istennek Fia teljesebben tárta is fel, akinek dicsőséges közléséből az egyetemes

¹⁷ T. T. 859. lap.

¹⁸ Hist. Eccles. lib. VII, c. 32. v. (T. T. 859. lap).

¹⁹ Praeconium Evangelicum 39. lap.

²⁰ „Qui in eo exemplare greco ex quo verti bibliae in germanicum“. Praeconium Evangelicum II. Kötet 39. lap.

²¹ T. T. I. kötet, II. v. III. és IV. rész.

²² T. T. Geleji Katona István fordítás.

²³ T. T. *κοινωνία* — communio — közösség, melyben nincsen passiva (micsoda közössége volna a világosságnak a sötétséggel II. Kor. VI:14.); innen ered a Communio Sanctorum is, a szentek közössége (nem egyezsége) U. o. 818. lap.

²⁴ D. Davidis Parei operum . . . I. caput 55. lap.

világossága a tudománynak gyűjtetett egybe: Mégis már ekkor kezdettől fogva az Isten nem hagyta magát bizonyágtévők nélkül az atyák előtt a felől, hogy a lényege egy, de személye három: Atya, Fiú, Szentlélek. Ebből az ígéből: Mondá az Isten teremtsünk embert. És még világosabban egy másikból — Jes. 63:10. „ők pedig engedetlenség voltak — és megszorították a szentségnek lelkét.”²⁵

b) A váltság.

Geleji Katona István a nagy váltságtheológus. Századában sokan foglalkoztak Magyarországon és külföldön a váltság kérdésével, de sem hazánkban, sem külföldön a protestáns theológusok közül egyik sem élte át annyira a váltság tanát, mint ő, aki egyébképpen életében fizikailag is megtapasztalta az Istennek megtartó kegyelmét.²⁶ Ezért foglalkozik beszédeinek egész tömegében a váltság kérdésével.

Ezek között hadd mutassunk rá a váltság főbb gondolatait tárgyaló beszédeire. Máté 18:23-tól végig²⁷ a mi nagy adósságunkat fejtegeti. Részletezi az emberi bűn esetet Ján. 3:1-15. alapján.²⁸ Luk. 2:21. alapján²⁹ szól Krisztus küldetéseinek okairól. Gal. IV:4.³⁰-ben hirdeti, hogy Jézus életét adta az emberekért. Isten saját vérével szerezte az egyházat, meggyőződhetünk ebből az Isten végtelen szeretete felől. I. Tim. III. 16.³¹ alapján hirdeti, hogy Isten csodálatos gondviselésénél felségesebb az Ő váltság munkája. Nagy titok ez, az igazságnak titka ez, amely megmutatja az Istennek a Messiás felől adott ígéreteit és a bűnök megbüntetésében való igazságát; a kegyességnek titka ez, mert noha az emberek gonoszak, az Isten mégis jó irántuk és a félelemnek titka is ez, amellyel tartozunk az Istennel szemben.³² Magának a szenvedésnek indító okát Isten tanácsában látja (az Atya és Krisztus együttes akaratára); tehát nemcsak történelmi tragédia. Az ember vétkezett és Krisztus a világ tövisbokrairól tördelte le és készítette el számára koronáját: A keresztyén gyülekezetet.³³ Királysága éppen ezért Ádám bűneiért való szenvedés, Isten nem kedvezhet neki, mert kormánypálcája nem nád, hanem vasvesszőből van.³⁴ Részletesen írja le ígéhirdetéseiben, Lukács XXIII:23.³⁵ a Golgothát,³⁶ Krisztus keresztyét,³⁷ öltözetét.³⁸ Jelképesnek tartja azt a tényt is, hogy Jézust egy megtért és egy elkárhozott gonosztevő között feszítették meg, amely jelképezi a bűnben meghaltak és megelevenedett lelkeket.³⁹ Mt. XXVI. 58—69, Lukács: XXII. 63-64. János XVIII:13. verse alapján mondott 12 beszédében a szenvedésről szól és úgy állítja be Jézus szenvedését.

²⁵ A magyar fordítás a szerzőé, a latin szöveg a következő: „Etsi mysterium Trinitatis in Novo Testamento illustrius est patefactum a Filio Dei, cuius exhibitioni glorificationi universalis claritas doctrinae fuerat reservata; Tamen iam inde ab initio Deus in Ecclesia patrum se non reliquit à *μάκρυρον* quod esset unus essentia, plures seu trinus personis: Pater, Filius, Spiritus Sanctus; Ex verbis; Dixit Deus: faciamus hominem. Et clarius alibi Es. 63:10.”

²⁶ Ígéhirdető: dr. Csikesz Sándor Geleji Katona István ígéhirdetése-ből a váltság. Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete XVII. század kötetből Geleji Katona István életrajza. Zoványi: Theologiai ismeretek tára, Mezőtúr 1898. Geleji Katona István élete; II. P. E. Saját élettörténete.

²⁷ II. P. E. 179. lap-tól.

²⁸ U. o. 1-28. lap.

²⁹ I. P. E. 131. lap. Az okait fejtegetvén ószövetségi alapon magyarázza, hogy a körülmétkedés nem örökkévalóságot, csak tartósságot jelent, mert Dán. IX:27 szerint a Messiás eljövetele véget vet ennek a circumcisionnak. Jézus az új Noé.

³⁰ I. V. T. 7. prédikáció.

³¹ U. o. 10. prédikáció.

³² *ἔνσβεσία*, pietas, Tremellius szerint: justitia ⇔, jelenti a félelmet is.

³³ I. V. T. 396-97. lap.

³⁴ U. o. 26. prédikáció.

³⁵ U. o. 27. prédikáció.

³⁶ U. o. Golgotha zsidó eredeti szó, romlott ebből a szóból: Gulgoeth ⇔ à gáel, volvere ⇔ forgatni. (Mt.-nál megszáradott agykoponyák helye. Luk.-nál ⇔ Cramum ⇔ Cálvária.) Állítólag ott temették volna el az első Ádámot, ahol a második Ádám megfeszített; ez azonban nem bizonyítható. Egyesek szerint, — amit Geleji Katona is oszt — a gonosztevők csontjaival volt tele a Golgotha hegye.

³⁷ II. V. T. 448-tól 449.

³⁸ U. o. 465. lap.

³⁹ I. V. T. 25. prédikáció.

dését, mint aminek írásszerűleg kellett lefolynia.⁴⁰ Ószövetségi helyekkel igazolja messiási voltát.⁴¹ (Máté XI:2-11. alapján, Gen. XLIX:10. vers; Dán. IX:24; Es. VII:14; Es. XXXV:4-5.)

Jóel II:31; Luk, II:21-24; Ef. IV:2-30; I. Kor. VI:13 tól végig⁴²; Ján. III 1-15,⁴³ versek alapján tartott számos prédikációjában fejtegeti a Krisztusban megújult életet.

Voltaképpen azt mondhatjuk: Összes beszédeivel, egész szolgálatával Krisztus királyságát akarta szolgálni úgy, hogy igazolhassa a bűneiben elkárhozó embernek a megváltó Krisztusban nyert egyetlen menedékét.

C.) A Szentháromság személyeiről: Az Atya.

Az Atya tulajdonságairól,⁴⁴ teremő munkájáról,⁴⁵ gondviseléséről⁴⁶ szól. Az Atya a teremőst „magától a Fiú és a Lélek által vitte végbe”; személyes létének nincsen eredete senkitől, külső cselekedeteire is önálló és így a Jehova neve „elsőbbségen” neki tulajdonítatik.⁴⁷

D.) A Szentháromság személyeiről: A Fiú.

1. Christológia.

Nagy részletességgel szól a középkori orthodox tanításról: *Krisztus az Ószövetségben.*

a) *A megjelenő angyal* nem más, mint Krisztus;⁴⁸ a következő bibliai idézetekkel igazolja különböző ígéhirdetéseiben.

Az említett bibliai helyek felsorolása a következő: I. Móz. XVI. 7. v. Hágárral beszélő angyal,⁴⁹ I. Móz. XLVIII.: 15—16. v. a 147 éves Jákób Efraimot és Manassét angyallal áldatja meg;⁵⁰ I. Móz. XXVIII.: 15. v. Jákób létrájánál a vele harcoló angyal;⁵¹ I. Móz. XXVIII.: 20-22. v., XXXI.: 11-13. v. Béthel Istene nevet viseli az angyal;⁵² Gen. (I. Móz.) XXXII: 24. v. Jákóbbal harcoló angyal⁵³; Gen. (I. Móz.) XVIII.: 2. v. Manré tölgyeseiben Ábrahámnak megjelenő három férfi közül az egyik;⁵⁴ Gen. (I. Móz.) XIV.: 18. v. Melkisedek Sálem királya a magasságos Istennek papja, aki nem áldozott Ábrahámnak, hanem neki kenyeret és bort vitt;⁵⁵ Bírák XIII.:

⁴⁰ U. o. 316. lap.

⁴¹ I. P. E. 59. laptól.

⁴² I. V. T. 849-1019. lap.

⁴³ II. P. E. 1-28.

⁴⁴ I. V. T. II. préd.

⁴⁵ U. o. X. préd.; T.T. XVII. préd.

⁴⁶ I. P. E. 199. laptól a bevezetés.

⁴⁷ T. T. XVII. préd.

⁴⁸ D. Davidis Parei operum theol. exeg. td. I. 202 l. Gen. 16. Caput Tertia Pars. Példa arra, hogy a G. K. I. tanára Pareus szerint is Jehova Angyala nem volt más, mint maga a Krisztus. Invenit autem eam Angelus Jehovahae . . . Si hic angelus fuit ex angelis creatis, monemur de officio angelorum, quod ad reducendum homines fugitivos errantesque ad Deum, ad Saram Dominam, ad domum Abraham, hoc est, Ecclesiam a Deo mittantur: cumprimisque electorum salutis serviant: ut docetur Hebr. I. . . . Si vero angelus Jehovahae est ipse Jehova: testimonium habemus Divinitatis Christi adversus haereticos. Et hanc sententiam plerique veterum tenent non sine ratione, quod *Christus filius Dei, mediator omnibus olim oraculis praefuerit: diciturque Angelus Jehovahae, non quod esset angelus aut in angelum mutatus, aut angelos aliquando assumpturus, . . . sed quod esset Dei patris ad Ecclesiam veteram non minus quam ad novam missus legatus*... Fuit igitur Angelus Jehovahae, Jehova ipse Angelus magni consilii Christus.

⁴⁹ T. T. I. kv. 4. r.

⁵⁰ U. o. I. k. r.

⁵¹ U. o. I. k. 7. r.

⁵² U. o.

⁵³ U. o.; vitás hely némelyek szerint ördög, némelyek szerint tündér, G. K. I. szerint Krisztus.

⁵⁴ U. o. I. k. 5. r.

⁵⁵ U. o. I. k. 10. r. A róm. kat.-ok innen vezetik le a misét. Felfogásuk téves. Különböző fordítást idéz latinul: Protulit, adtulit, a LXX. szerint extulit.. = ἐξήνεγκεν Onkelos fordítása szerint adduxit és így nem obtulit, Melkisedek nem áldozott Ábrahámnak. A LXX Jehova szó helyett mindenütt *κύριος*-t ír, valamint az apostolok is; a latin fordítás dominus-t.

21. v. Sámson születését megjelentő Űrangyala;⁵⁶ Bírak VI : 11-12. v. Joásnak megjelenő angyal, kinek később Gedeon áldozott;⁵⁷ Exod. (II. Móz.) III. : 6. v. csipkebokor közelében megjelenő angyal;⁵⁸ Mal. III. : 1. v. az Űr követe (újszövetségi megtestesülése előtt az ószövetségben szólott az atyáknak, patriarcháknak, mint Jehova angyal);⁵⁹ Hos. XII. : 2-5. v. Seregek ura nevet viselő angyal;⁶⁰ Exod.⁶¹ (II. Móz.) III. : 6. v., aki Mózesrel a Sinai hegyen beszél a törvény kiadásakor.⁶¹

b. *Egyes bibliai tárgyakat hoz összefüggésbe Krisztus személyével.*

Ezek a következők : Exod. (II. Móz.) XXIII. : 20. Mózes Krisztust nevezi Jehovának és nem a frigládát;⁶² Num. (IV. Móz.) X : 35. v. némely oltár : Jerém. XXXIII. : 16. v. Jeruzsálem kap Jehova nevei.⁶³ Lev. (III. Móz.) XXI : 9. v. (Ján. III. 14-12. v.) az ércikgyó.⁶⁴ Lev. (III. Móz.) XX. : 8. v. és Exod. (II. Móz.) XVII. : 6. v. a pusztai vándorlás alatt említett „kőszikla”, melyből víz fakad;⁶⁵ Dán. II. : 34. v. Nabukodonozor álmában levő leszakadó „kő”-höz hasonlítja;⁶⁶ Exod. II. Móz. XVI. : 15. v. (Ján. VI. : 31. v.) a manna („Man”),⁶⁷

c. *Egyes zoltárok- róla szólnak*

II. zoltár-ban lehetnek némely Dávidra, mint típusra vonatkozó részletek, egyébképpen azonban Krisztusra vonatkoztatva mondja az Isten.⁶⁹ Ma szültelek téged.⁶⁸ CX. zollárban, Dávid a Messiás személyét írja le.⁶⁹ d. *Álmok és látások* „Urim és Thummim” által szólott az ószövetségben; az újszövetségben tanítványainak és nekünk hirdette az Igét.⁷⁰ Krisztus üdvözítí éppúgy az ószövetségi atyákat, mint az újakat.⁷¹

2. *Krisztusnak az atyával való viszonya, természetei.*

Eredetére vonatkozólag : Ján. I. : 14.; Ján. XVI. : 28. v. szól az Ige testté léteiről. Kijött az Atyától, lett.⁷² Filip. II. : 6-7. v. megtestesülésének titkát tárgyalja⁷³ Es. XLVIII : 16. v.; I. Péter I. : 10-11. v. Krisztus megtestesülése előtti létéről szól továbbá az Istenség megtestesüléséről a Fiúban (nem az Atyában és a Lélekben is)

⁵⁶ T. T. 476. lap.

⁵⁷ U. o. 436. lap.

⁵⁸ U. o. I. k. 8. r.

⁵⁹ U. o. I. k. 4. r.; a Zsid. I. : 1-ben való megkülönböztetés csak azt jelenti, hogy másképpen szólott az Isten a Fia és a próféták által. A próféták csak szolgái voltak, de Krisztus szerzője is annak, amit kijelentett, és a prófétáknak is Ő jelentette meg azt, amit kellett; másképpen szólott a régieknek és másképpen az utolsó időben élőknek; másképpen mint isteni testetlen lélek és másképpen, mint Isten-ember. Istent senki sem látta, hanem csak a Fiában. Krisztus szavát hallották : Adám, Noé, Ábrahám, Izsák, Jákób, Mózes, Sámuel (u. o. 360. lap.)

⁶⁰ U. o. I. k. 6. r. : „Íljú legény alakjában jelenik meg; a férfi nevet az angyaloknak nem tulajdonítanak. hanem csak a vett ábrázatok szerint” mondja G. K. I.

⁶¹ T. T. I. K. 8. r.

⁶² U. o. I. K. 4. r.

⁶³ U. o.; Jehova és Adonai Isten nevei közül az Adonai 134-szer fordul elő az ószövetségben; néha embernek is tulajdonították, de G. K. I. szerint ebből nem következik az, hogy Krisztus is ember legyen, mert Adonai szóval jelölik meg Őt. (518. lap.)

⁶⁴ U. o. I. k. 8. r.; az ércikgyó felemelése Krisztusnak ábrázolása, mint monda : „Jézus keresztre feszítésének és felemelésének ábrázatját a kígyóktól megmárt izraeliták testi szemeikkel látták és abból maguknak gyógyulást vettek, hogy akik a fára feszített Krisztusra lelki szemeikkel néznek és benne hisznek, bár megcsipte őket a pokolbeli mérges kígyó, de megtartatnak az örök haláltól.”

⁶⁵ U. o. 391. lap.

⁶⁶ I. P. E. 10. laptól a bevezetés.

⁶⁷ T. T. 391. lap.; az a kenyér, melyet az Űr adott nekik eledelül.

⁶⁸ U. o. 226. lap.

⁶⁹ Péter, Act. ap. (Apost. csel.) II. : 29. v.-ben mondja, hogy az a zoltár Krisztusban teljesedett be

⁷⁰ I. V. T. 828. lap.

⁷¹ U. o. 840. lap.

⁷² I. V. T. 51. l. (IV. pred.-ban) *ἐγγύετο πάντα δι' αὐτοῦ ἐγγύετο* = mindenek ő általa lettek; *Τό ὕδωρ οἶνον γεννημῆνόν* = a víz borrá lett (Ján. 1:3)

⁷³ I. V. T. 111-112. lapig : Megüresítése *ἐκένωσε* nem jelenti azt, hogy letette istenségét, hanem rejtegette a szolgálai forma alatt. Nem más, hanem önmagától tette le. A szolgálai forma alatt értendő vagy a nyomoruságos, erőtlén emberi természet; vagy „az alázattal és gyalázzattal elborított állapot; vagy az emberi természet minden gyarlóságával együtt.” U. o. 122. laptól : „Nem abszolute az emberi természet, hanem annak erőtelenségére való tekintettel, mert az emberi természet az alázatosság nélkül Krisztus nem tette le mennybemenetele után sem, de az alázatosságát letette.”

és így az Istenség változhatatlanságáról.⁷⁴ Róm. I. : 3. v. Dávid magyából lett test szerint Róm. IX : 5. v. alapján hirdeti, hogy Krisztus természeti : igaz ember és igaz Isten.⁷⁵ II. Móz. III. : 6. v. Krisztus közbenjáró személyéről és az Istentől való különbségéről szól.⁷⁶

Szól a zsidók kétféle messiási váradalmáról (alázatos és dicsőséges).⁷⁷

3. Krisztus tisztjei és bölcsessége.

Krisztus főpap,⁷⁸ próféta,⁷⁹ király;⁸⁰ szól tehát róluk, valamint közbenjárói tisztéről,⁸¹ királysága leírásáról. Krisztus felkenetett királlyá, pappá és prófétává; az ószövetségi királyok, papok és próféták felkenetésénél az Övé méltóságosabb és lelki felkenetést is jelent (XLV. zsolt. 8. v : Ján. 3 : 34. Csel. 10 : 34.)⁸² Bölcsessége növekedett. Krisztus „emberi életének erejével növekedett bölcsességben” (Luk. II : 40, 52.)⁸³ Nem kapta tehát a Szentlelket mérték nélkül.

Bölcsessége kétféle : Isteni és emberi. Az isteniről nincs szó, mert az örökké van benne. Az emberi bölcsessége kétféle : Egyik az, amelyet bele a Szentlélek öntött, „mikor az istenivel egyesült a Mária méhében,” scientia infusa (e mellett volna a scientia beata); nem lehet ugyan mindentudóvá, mert akkor istenivé lett volna a tisztje. A másik neve a bölcsességének a scientia acquisita, vagy experimentalis. Noha az alázatosság állapotában egyes dolgokat nem is tudott Krisztus, de megdicsőülésében mindentudó, amely bennünk is végbemehet majd ; mi is juthatunk Isten titkainak értelmére.

4. Krisztus nevei.

Szól Jézus körülmetélkedéséről és nevééről,⁸⁴ kapcsolatosan az újévvvel. A körülmetélkedés nem használ semmit az örökéletre, az újteremtés hasznos az üdvösségre.⁸⁵ Krisztusnak nem kellett volna ezt tennie, de ezzel mutatta meg, hogy Ábrahám magya és hogy a törvényt betölti.⁸⁶

I. Tim. III. : 16. alapján Jézus azon neveiről szól, amelyekkel Isten fia testté válását jelzi.⁸⁷ Jézus és Krisztus⁸⁸ megnevezésén kívül a következő neveit említi meg. Jézus = szabadító ; ezzel a névvel megjelenti az Isten Jézusnak mind szemé-

⁷⁴ T. T. I. K. 11. r. Nem elegendett a két természet Eutiches véleménye szerint : nem osztott meg Nestorius véleménye szerint, hanem mindenik természet megtartotta a maga tulajdonságait. U. o. II. v. 3. r. *σάρξ* = caro = test, helyesebben = hús ; az emberi személy egyik része. *σῶμα* = corpus = lelkes test. *πνεῦμα* = spiritus = lélek ; az emberi személy másik része, melyet *ψυχή* = anima, a testet tápláló lélek.

⁷⁵ I. V. T. 5. préd.

⁷⁶ T. T. 405. lap. *τὸν παῖδα* = puer és nem filius ; tehát szolgát jelent. „Megdicsőítette Isten az Ő gyermekét, azaz szolgáját, a Jézust (Csel. III. : 13.)“⁸⁴, mely egyezik Es. LIII. : 11. v.-el : „Az Ő tudományával meg fog dicsőíteni sokakat az én szolgám (G. K. I. ford.)”. Egyébképpen a megkülönböztetésnél nem a lényeg, csak a személy különböztetik meg.

⁷⁷ I. V. T. 770. ; 771. lap. egyesek az apostolok közül is így gondolkoztak ; 772. lap. egyes zsidók két Messiásra gondoltak.

⁷⁸ T. T. I. k. 10. r.

⁷⁹ U. o. I. k. 2. v. I. r.

⁸⁰ U. o. I. k. 4. r. ; továbbá I. P. E. 504. laptól.

⁸¹ T. T. I. k. 8. r.

⁸² I. P. E. 500. lap. I. V. T. 1211. laptól.

⁸³ I. V. T. 43. laptól, Athanasius ellen harcol, aki alkalmazza ezt a növekedést Krisztus istenségére is ; Dieter. Dom. I. post Epiph. part. 3. op. 3.

⁸⁴ I. P. E. 119. laptól.

⁸⁵ I. V. T. 895. laptól.

⁸⁶ U. o. 837. lap.

⁸⁷ I. P. E. 91. laptól bevezetés.

⁸⁸ Jézus és Krisztus neveihez : I. V. T. 1211. laptól. Krisztus a vezeték neve = *χρίω* = megken = ungo = felken, unxit = megkentet (mascha) jelent. Felkenettek a királyok, papok és próféták „Ezek az ő felkenetésekről az Úr Krisztusnak hívatnak közönségesen és egyen-egyen. Ne illessék

lyét, mind tisztét Jézus keresztnéve a Krisztusnak.⁸⁹ Az ó-szövetségben, mint angyalnak 65 „kiváltképpen való” neve van⁹⁰ „Erős Isten”,⁹¹ egyetlenegy szülött fia az Istennek.⁹² Igaz⁹³: lényeg és természet szerint való tulajdonsága ez neki, mert az emberre nézve is igaz, mint ő”.⁹⁴ Vigasztaló,⁹⁵ „Immánuel”, csudálatos, tanácsos, erős, békesség fejedelme; mindezek nincsenek ellentétben a Jézus névvel.⁹⁶ Az „Ur” neve a sajátja, mind a teremtésre, mind a váltásra nézve.⁹⁷ Az „Ige” (Ján. I : 18), aki alatt a Fiút értjük; az Ige az Atyával egylényegű személy; az Ige nem volt szózat⁹⁸ A „Jehova” neve számtalan helyen fordul elő, bár a Jehova névén először úgy értik az Atyát, mint az Igén a Fiút.⁹⁹

5. A parusia.

Gal. IV. : 4. v. alaptán Krisztus eljövételét — a parusiat — az idők teljességével (a világ kezdetétől fogva 3928, esztendő után) kapcsolatban oknyomozólag magyarázza meg: „Isten tudja miért kellett várni Jézus eljövételére és hogy ma is miért kell várni az anyaszentegyháznak Krisztus újból való eljövételére.”¹⁰⁰

5 a. Krisztus megdicsőülése.

Krisztus „felvétetett” a dicsőségbe. Ez titka az isteni képességnek, Mk. 16:19 v. szerint „felvétetett az égben”.¹⁰¹

Az Atyának jobbán való ülés.

Az Atyának jobbán való ülés nem tulajdona a Fiúnak, de nem tulajdonuk az angyaloknak sem. Krisztus megalázta magát, tehát neki kellett felmagasztaltatnia és régi ditsőségét újból felvennie. „Megalázta magát nem az istenségének a megváltoztatásával, vagy kisebbitésével, hanem annak ideig való eltitkolásával; tehát megdicsőítése is istenségére nézve nem új ditsőségnek hozzáadásával, hanem csak az örökké-

az Úr Krisztust azaz ne bántsátok a felkent királyokat, papokat, és prófétákat. (XVIII, zsolt. 51. v. XX. zsolt. 7. v.; CV. zsolt. 15. v.; I. Sám. XXIV : 7. v.; II. Sám. XXII : 51. v.)” I. P. E. 134. l.; Jézus neve isteni kincs, amelyet imádnak az angyalok és fél az ördög, az emberek üdvösségére való: „Ex quibus apparet, nomen Jesu vere esse thesaurum omnium beneficiorum Dei; de quo D. Hilarius dicit, quod adorent illud Angeli, tremant Diaboli, homines in salutem assumant.” U. o. Ambrosius nagyon érdekesen részletezi, hogy Jézus mit jelent az ember számára: Orvos, forrás, igazság, erény, élet, világoosság, életkenyér: „In summa; Omnia Jesus est nobis, si volumus. Unde eleganter Ambrosius: Curari desideras? Medicus est. Si febricus aestuas, fons est; si gravaris iniquitate, iustitia est; si auxilio indiges, virtus est. Si mortem times, vita est; Si ire desideras, via est; si tenebras fugis, lux est; Si denique cibum appetis, alimentum est. Gusta igitur et vide quam suavis est Dominus. U. o. 136 l.: „Jesu decus Angelorum, In aure dulce canticum, In corde nectar coelicum, In ore mel mirificum.”

⁸⁹ I. V. T. 865 l.

⁹⁰ T. T. 480. lap.

⁹¹ T. T. I. K. 2. v. l. r. : El gíbbor; „el” a felségnek jelzője.

⁹² U. o. 653. lap: Jachid=unicus, unigenitus, a latin fordítások az unicum és nem az unigenitum használnák. Krisztusnál is többet jelent az „egyetlenegy szülöttség,” mint az „egyetlenegység” és nemcsak azt jelenti, hogy szerelmes, hanem egyetlenegy szülött Fia. Az öröktől fogva való születésre nézve jobban szereti Őt az Isten az embereknél, de a váltásra nézve ez a szeretet az „ember által látszik.”

⁹³ T. T. I. k. 12. r. Pilátus felesége is „igaz”-nak nevezi (Máté XXVII : 19. v.) és Pilátus is (Máté XXIV : 11. v.)

⁹⁴ U. o.

⁹⁵ T. T. I. k. 2. v. 5. r; Ján. XIV : 15-17. v. és XV : 26. v-ben a Szentlélekre vonatkozó, reá is vonatkozik, mert Krisztus az advocatus „törekedő” (könyörgő) I. Ján, II : I. v.

⁹⁶ I. V. T. 865 l.

⁹⁷ T. T. I. k. 12. r.

⁹⁸ U. o.

⁹⁹ U. o.

¹⁰⁰ T. T. 519. lap.

¹⁰¹ T. T. 1022 l.

valónak újból való kimutatásával lett.¹⁰² „Embersége szerint pedig ült az Atyának jobbján, új dicsőségnek, hatalomnak, boldogságnak neki való ajándékozásával.” De nem hogy azzal való egyenlő hatalmasságot jelentett volna, hanem „minden teremtetett állatok felett való,” dicsőséget, boldogságot, hatalmasságot, uraságot jelentett. Egyébképpen „az embersége egyenlővé tétetett volna Istenségével a lutheránusok képzelődése szerint”.¹⁰³

E.) A Szentlélek (eredete, kegyelmi ajándékai).

A Szentlélek öröktől fogva volt az Istenben, mint „saját létű” személye. Az Atya és Fiú egylényegű és ezért „származtatnak Szentlelket, különben különböző lelket származtatnának.”¹⁰⁴

A Szentlélek adatik, különböző lelki ajándékai vannak. A Sáfárságra is lelk-ajándékot.¹⁰⁵ A Szentlélek vigasztal (*παράκλητος*); a „goncszságért bevádolt ítélőszéke elé állított emberek ügyét védő (Róm. VIII. : 24.); az Isten előtt álló lelket ket vigasztaló, hogy kétségbe ne essenek. Biztatja őket az Istennek irgalmasságával és könyörög is értök.”¹⁰⁶ Adatása kétféle: látható és láthatatlan. Az előbbinről tesz ígéretet az Üdvözítő, amely pünkösdkor beteljesedett (Csel. II. 3). Láthatatlan küldetése felől szól Gal. IV. : 6. A Szentlélek nem szól magától, jelenti az Atyával és Fiúval való szoros egységét és azt, hogy azt jelenti ki, amit hallott Krisztusról, tehát hű orator, hű residens (helytartó).¹⁰⁷ A Szentlélek küldetésének rendjét jelenti, hogy Krisztus kéri az Atyától, „az Atya által küldeti”, de azért a maga hatalmával és méltóságával küldi, mint a maga saját lelkét.¹⁰⁸ Az újtestamentomban gazdagabb a Szentlélek kiáradása, mint az ótestamentomban.¹⁰⁹ Az ótestamentomban még árnyékokkal, formákkal, típusokkal körülvett a krisztusi ismeret; az újtestamentomban pedig „széttépetett a homály, az árnyék feloszlott, a próféciaák beteljesültek és a fény betölt mindent, amely azért jött e világra, hogy megvilágítsa az embereket. (Ján. 1:9. v.)”

Az El. XI. : 2. Ján 14:23 v. a Szentlélek hét különböző nevét, ajándékát (I. kor. 12:4) adja elő.¹¹⁰ A Szentléleknek tiszteiről¹¹¹ és a négy jóról szól, amit a Szentlélek ad az embernek¹¹²

F) Bűnbánat—bőjt.

A bűnesetet magyarázza dogmatikailag, „nem volt a fában, hanem büntetésül esett az emberen a parants áthágásáért,”¹¹³ Keresztelő János hirdette a bűnbánat

¹⁰² T. T. 531. lap.

¹⁰³ U. o. A hitben egyezők Krisztusnak a jobbjára ülnek, de nem az Atyáéra. Az angyalok is csak állanak az Atyának a jobbján. Nem egyenlő a jobbján állni vagy ülni. A király jobbján ülhet a kancellárja, vagy a fia, de ezek nem egyenlők egymással. III. V. T. 106., 107. lap. Megmagyarázza a jobbkez felől való ülést. 109. lap. Atyának jobbjára országglást jelent.

¹⁰⁴ T. T. I. k. 2. v. 5. r. *τὸ εἶναι ἰδαίω* = procedit = származik. Istennel egyenlő = *ἐκποροσύετα* = illa aequatua esse Deo (Fil. XXVI.) U. o. 616 lap. A magyar nyelv nem tesz különbséget az „anima” és a „spiritus” között. A „anima” az embernek lényeg szerint való része, amely a „cor”-sal együtt alkotja az embert, de csak annyiban, amennyiben az „animalis homo” (élő ember), de az üdvösség felől való dolgokat nem foghatja meg. A „spiritus” nem mindenkinek része, csak az elhivatottaké. Az „anima” különbözteti meg az állatoktól, de azért a „spiritus” teszi igazán emberré őt.

¹⁰⁵ III. V. T. 451. lap.

¹⁰⁶ T. T. I. k. 2. v. 5. r.

¹⁰⁷ T. T. 832. lap.

¹⁰⁸ U. o.

¹⁰⁹ U. o. I. P. E. 849. l. „Promisit uberiores fore Spiritus sancti effusionem in Novo Testamento, quam fuit in Veteri.”

¹¹⁰ I. P. E. 678. lap bevezetés; U. o. 820. laptól: Igazi keresztyénségre kiválaszt; a Szentháromság benne lakozik; vigasztal; hűségesen felvilágosít és figyelmeztet, int; igaz és valódi békét ad; e világból menekülést nyújt; önkéntes engedelmisséget ajándékoz.

¹¹¹ U. o.

¹¹² U. o. 859. laptól és pedig: Megújítja, megerősíti a lélek, értékeli; tüzezi az Isten szeretetére; megerősíti a lelket; erénytelékesíti a lelket. U. o. 861. lap.: „Quidquid roboris in homine est a Spiritu Dei est; quo sine carni succumbit et desiderii huius secuti sub servit,”

¹¹³ T. T. I. K. 2. r. Az életfájában benne volt az élet megtartása, ereje, mely által a tökéletes

tartásának kerészttségét a bűnök bocsánatára.¹¹⁴ A bűnbánat tartásának jelentőségét ószövetségi példákkal bizonyítja.¹¹⁵

Máté IX: 14 15. alapján részletesen ismerteti a bőjtre vonatkozó nézeteit, az orthodox hitnek álláspontját. Mint alapelvet szegzi le, hogy a bőjttel senki érdemet nem szerezhet; az Isten kegyelme által üdvözülünk és nem bőjttel, hanem hittel, bűnbánattal engeszteljük meg az Istent.¹¹⁶ Nem üdvösségszerzőleg, hanem a lélek bűnbánattartásának segítő eszközéül elismeri az ecclesia bőjtjének hasznát.¹¹⁷ Ilyen értelemben van eset reá, hogy szükséges a bőjt. „Ha a test győz a lélekkel a vétekben, méltó, hogy a lélekkel együtt ő is sanyargattassék.”¹¹⁸ Hasonlóképpen kellene tartania ecclesia bőjtöt, amikor az egyházat romlás éri;¹¹⁹ hivatkozik a heidelbergi hasonló szokásokra,¹²⁰ „kiváltkép való,” amelyet háznépe vagy valaki maga tart meg.

Háromféle csoportját különbözteti meg a bőjtnek: erkölcsi, polgári-társasági, anyaszentegyházi bőjt.¹²¹ Az elsőnek általános mértékletesség az alapja.¹²² Társadalmi bőjtöt tartanak bizonyos esetekben pl.: Angliában volt ilyen, amikor bizonyos napokon tilos volt a húsevés, hogy fejlődjenek az állatok. Az egyházi bőjt „közönséges és kiváltkép való.”¹²³

Elítéli a római katolikus bőjtöt: „... merő majmoskodás tehát . . a Krisztus bőjtinek tsufoltatása, a pápisták quadragesimája, 40 napig hús nem étele mintha Krisztus urunk tsak húst nem ött volna 40 napokig és kenyérrel, borral, halakkal minden nap kétszer, mint ők jól lakott volna. Kellő kis bőjt.”¹²⁴ Rámutat a bőjtnek szentírászerű magyarázatára. Képmutatásnak bélyegzi az olyan bőjtöt, amikor kiváló egyéb ételeket esznek és italokat isznak; az igazi vallásos bőjt teljes önmegtartóztatást jelent, nemcsak a húsoktól, tejféléktől, vajtól, főleg a bortól, de valamennyi étvágyat keltő tápláléktól.¹²⁵ A keresztyén bőjt: Mindenféle eledeltől való tartózkodás, nem megszabott napokon, hanem annyi ideig, ameddig a természet elszenvedi, vagy reggeltől estig, vagy ebédétől ebédig, amint kinek-kinek ereje engedi; és inkább füstölt húst esznek és vizet isznak, mint akik bőjt címén különböző halakkal válogatott gyümölcsökkel élnek, reá bőven finom bort isznak;¹²⁶ továbbá nem-

halhatatlanságra átment volna. A jó és rossz nem volt benne, hanem az a fa csak ábrázolója volt annak . . . , a bűneset után már reájuk nézve nem volt az életfája sem az . . . Nem azért küldi ki az Isten az embert a paradicsomból, mintha félt volna, hogy nem teljesedik be a büntetés, mert esznek az életfájáról; hanem azért, hogy a vétkük még nagyobbá ne válják. Így gondol az Isten: Messiásra és az ördögöt, nem az ember nyomoruságát csufolja.

¹¹⁴ U. o. I. K. 2. v. 2. r.

¹¹⁵ III. V. T. 622. lap.: „Ezeket kell érteni minden egyéb testi büntetések, nyomoruságok, veszedelmek felől is, mert ma is a penitenciával, avagy . . . eltávoztatknak, mint a példakból megtetszik. Ninive elsüllyed vala negyven napok mulva, mint Sodoma, Gomora, de ha penitenciat tartanak, megtartatnak; a penitentia tartások hártják el az Istentől reájok szánatott gonoszt és . . . romlást.”

¹¹⁶ I. V. T. 1079. laptól.

¹¹⁷ U. o. Három okát látja a test gyötrése, a könyörgésben való buzgólkodás, a bűnökön való keseregésnek, az Istenhez való térésnek legyen bizonyossága.

¹¹⁸ I. V. T. 906. lap.

¹¹⁹ I. V. T. 1042. lap. A felső magistratusnak is esztendővel ajánlotta, hogy „Az üstökös csillog támadásakor”-tartsanak bőjtöt, de hiába.

¹²⁰ U. o. 1043. lap.

¹²¹ U. o. 1035. laptól.

¹²² U. o. 136. lap.: „Caecus de colore, sus minervam”; u. y. 1041, lap.: „Vinum lac veneris.”

¹²³ U. o. ószövetségi példákra hivatkozik: I. Sám, VII.: 6. V., Mispában összegyülekeztek és bőjtöltek. Eszter IV.; 16. Eszter Mardocheus bátyja által rendeli el a zsidók bőjtjét, hogy a perzsa királynál kegyet nyerhessen; az apostolok is bőjtöltek mielőtt Sault kibocsátották egyházi szolgálatra Csel. könyve. IX.: 9. szerint Pál apostol is megtérése után három napig bőjtölt.

¹²⁴ I. V. T. 1044. lap. Továbbá II. P. E. 253. laptól. A katolikus bőjti tanítás szerint negyven napig nem ehetnek húst, halat és kenyeret, mert ezt osztotta ki Jézus. Nem osztott más ételt, mert nem volt más eledelük (Márk. VIII.: 1-9. v. alapján tartott beszéde.)

¹²⁵ I. P. E. 338. l.: „Hypocritam, quia simulant tantum se ieiunare, cum nihil omnino ieiunent, sed ciborum tantum delectum faciant, ac Carnis fastidium pellant, vino interim, in quo est luxus, se perinde, ut alias, inebriantes . . . Ieiunium religiosum est abstinencia, non solum a carnibus, ovis, lacticiis, butyro, sed ab omnibus lauticiis ad irritandum gulam.” U. o. 341. l.: „Nos autem constitui-mus ieiunium in abstinencia ab omnibus lauticiis, sive eae sunt carnes sive pisces, et praesertim vino...”

¹²⁶ Szilágyi Sándor: A 2 R. Gy. f. cs. lev.-ből: II. Rákóczi György még atyja fejedelemsége idejében római katolikusból reformátussá lett feleségével való házasságában is ez a kérdés

csak az eledelektől, de a vétektől is (szitok, átok, bujálkodás, muzsika, vígság, hajjahujja, a testnek minden hiúságos gyönyörködtetése) tartózkodnak. Alázatos imával és keserves könnyhullatással az Isten haragját öntözzék.¹²⁷

A római katolikus bűjtöt tréfás és nevetséges bűjtnek tartja;¹²⁸ azt mondja: „Mi husvét napján is bűjtölnénk úgy, csak szerét tehetnék ők pénteken avagy a quadragésimában . . . Látjuk jól, mint sanyargatják lelküket, vékonyítják nyakokat a jószágos jó halakkal és fő-fő borokkal.”¹²⁹

A beteg ember bűjtiről is szól,¹³⁰ a beteg tovább ellehet étel nélkül.

G.) Sakramentumok.

A sakramentumnak három kellékét jelöli meg és pedig: 1) Az íge, mely a szentség titkos mivoltát jegyzi; 2) ígéret, kegyelem; 3) a cél, a vég, amelyre nézve a szentséggel kell élniök az embereknek.¹³¹

1) A *keresztség* sakramentuma a körülmetélkedés helyett jött (Jer. XXXI.: 31-32).¹³² Megszűnt a körülmetélkedés, mert új frigy jött helyébe a keresztséggel. A körülmetélkedés, külső szertartása az örökkévaló Istennel kötött szerződés volt (Gen.) I. Móz. (XVII: 13.); ez tehát most megváltozott, mert eljött a Messiás, „Jézus a mi Noénk”.¹³³ De megmaradt a lelki körülmetélkedés: „Ki kell hányni a szívből a gonosz gondolatokat és kívánságokat” (Le kell vetkezni az ó-embert és fel kell öltözni az újat).¹³⁴

Máté III.: 16—17. v. alapján szól Krisztus megkeresztelkedéséről; Krisztus saját személyében köti össze az ószövetséget az újjal: Ott a körülmetélkedés, itt pe-

sok vizsályt támasztott, a fejedelmi családban. Erre példának hadd álljon itt Nagyváradról 1643. augusztus 4-én az ifj. Rákóczi Györgynek anyjához Lórántffy Zsuzsannához küldött levelének idevonatkozó része: „. . . E mai napon érkezék egy posta urunktól ki hirül hozta, hogy a papok felszabadították, feleségem pénteki és szombati hus nem ételét, mivel pedig nagysádtok azt nem kívánta, hogy pénteken most megegye, Kereszturi uram előtt meg is monda, azt meg sem cselekszi, de szombaton megeszi, noha lelke rajta meg nem nyugodt, kirül urunknak Kereszturi uram irt is..” Ugyanő a következő nap Székelyhídról írja anyjának felesége bűjtölése tárgyában; (105. lap.) Busulásuk lecsendesítéséért ő mindent megtett és felesége őt meg nem hódolattja. Miután felesége mindent megtesz, amit az anyja kíván, tovább ne nehezteljenek reá. U. o. 106. lap. I. Rákóczy György fejedlem Szamosujvárról fiának írja levelében: „Értjük feleséged kész megadni azt (t. i. írásbeli kötelezvényt, Szerző), mint kiküldtünk, csak hogy a leírásban nincs módja, nem tudván jól írni, de mi megelégszünk oly írásával aminőt neked irt s a gazdaasszonynak, s azon is legyen maga írja le, hiszen dictalhatod magad és igazgathatod s ámbár ne mondja el csak írja le maga subscribálván és pecsételvén . . . azt is odairasd feleségeddel, hogy azt ő szabad akarata szerint adta s ígérte s kötelezte is arra magát. . . .”

¹²⁷ I. V. T. 1044. laptól.

¹²⁸ I. V. T. bűjtí III. prédikációja.

¹²⁹ U. o. 1048. lap.

¹³⁰ U. o. 1068. lap.

¹³¹ III. V. T. 1062. lap.; T. T. 689. lap. Magyarázza a sakramentum szó eredetét. A sakramentum szó a pogány népeknél is előfordul, de nem innen csúszott be a theologiai szótárba, hanem valószínűbb, hogy az új-testamentumok latin fordításából vették át. *μυστήριον* = mysterium = sakramentum = titok; a *μυστήριον* eredete; *μνέω* = szent dolgok felől oktatom, vagy a szentségekbe beavatom. A *μνέω* = eredete; a *μύω* = bezárom, vagy szájamat befogom. A mysterium oly elrejtett titok, amelyet senki más meg nem ért, hanem csak az, aki „az ecclesiában taníttatott és a Lélektől megvilágosított”. A mysterium szélesebb, a sakramentum szorosabb értelmű, mert „minden sakramentum mysterium, de nem minden mysterium sakramentum.” T. T. I. K. 2. v. 2. r.: A sakramentumban esküvés is van, az úrvacsorában is van fogadástétel. Méltán nevezik a keresztséget mysteriumnak, vagy sakramentumnak, mert a hívőket azáltal avatják be az egyházba, szentelik annak élő tagjaivá; hasonlóképpen vonatkozik az úrvacsorára is. Méltán nevezik a keresztséget mysteriumnak, vagy sakramentumnak, mert a hívőket azáltal avatják be az egyházba, szentelik annak élő tagjaivá; hasonlóképpen az úrvacsorát is méltán nevezik mysteriumnak vagy sakramentumnak, mert benne is elrejtett titkos lelki jelek vannak.

¹³² I. V. T. 837. lap.

¹³³ I. P. E. 131. lap.: „Ecce verus quoque Noe” Jesus, vix sacra virginei uteri arca, post damnationis nostrae diluvium finitum, egressis, coelesti suo Patri pretiosum suum, sanguinem offert in sacrificium.”

¹³⁴ I. V. T. 848. lap.

dig a keresztség.¹³⁵ Máté XXVIII. : 19, alapján közli a keresztség szentségének szerzését; addig ismeretlen keresztelési formát ír elő. A liturgikai részben részletesen szól erről.¹³⁶ Az első keresztség szerzője nem Keresztelő János, hanem maga az Isten volt, mivel az nem földi, hanem égi eredetű; (Máté : XXI. : 25. v.); „kiváltképpen Krisztustól, Aki azt rendelte az apostoloknak,¹³⁷ Noha Krisztus szerezte a keresztséget, maga nem keresztelt; megtette volna, ha azt gondolhatta volna, hogy az apostolok saját nevükben fognak keresztelni.¹³⁸ A keresztelés liturgiája egyrészének, a szerzetési Igék elmondásának hittani magyarázatát adja: El kell mondani a szerzetési Igéket és pedig nem azért, mintha „bű bájos erő volna, hanem Krisztus parantsolatjának méltóságosabb okáért“; továbbá azért is, hogy a keresztszülők tudják meg, hogyan, kinek a nevében keresztelt a lelkész, vajjon nem eretnek keresztelt e.¹³⁹ Az a keresztelés, amely „Krisztus Jézus neve által megy végbe“ jelenti, hogy Krisztus vallására, nevének felvételére kötelezik a megkereszteltet.¹⁴⁰ Keresztelő János a Messiás nevében keresztelt, mert még nem volt meg a krisztusi keresztség, tehát nem keresztelt úgy mint az apostolok.¹⁴¹

Helyesnek tartja a gyermek-keresztelést, mint ahogy meg volt a nyolcadnap körülméltékedés.¹⁴² A hitetlen ember gyermekét akkor keresztelik meg, hogyha valamely keresztyén ember megfogadja, hogy Isten félelmében fogják nevelni, gondját viselni az illető gyermeknek és becsületes keresztyén személyek lesznek a keresztszülők, kezesek.¹⁴³ Idegen vallású keresztszülő nem lehet.¹⁴⁴ Egyébképpen „csak öreg korukban keresztelhetik meg, amikor keresztyénekké lesznek,¹⁴⁵ „Más vonatkozásban viszont korholja az öreg korban való keresztelést“ (anabaptisták); valamint elítéli azokat, akik egyáltalában nem keresztelnek (— Erdélyben a szombatosok —).¹⁴⁶

A következő részletességgel állapítja meg a keresztelésnek hittani feltételeit különböző esetekben, valamint annak következményeit a keresztség elmaradásáért: „A színnel mutató, tettel tisztátlan életet élő szülék gyermekeit megkeresztelhetik, mert a gyermekeket mind addig el nem tilthatják a keresztségtől, míg maguk ki nem mutatják foguk fehérlését, hogy ők is szüleik nyomdokában járnak. A fattyukat meg kell keresztelni, ha hitelen és próbált hűségű jámbor személyek veszik fel gondjukat és felelnek, hogy keresztyénül fogják nevelni őket. Az egyéb törvénytelen gyermekeket csak akkor, hogyha az apjuk és az anyjuk előbb penitentiát tartanak, mindazonáltal, ha ettől vonatodnának és a gyermekek halálra betegednének, más jámborok kezességére meg kellene inkább keresztelni, mint a nélkül meg hagyni halni. Ugyanígy kell gondolkozni az ecclesiaból kirekesztettek és kiátkozottak gyermekeik felől, t. i. előbb azok szülei engeszteljék meg az Istent és az ecclesiát, de ha azt nem akarnák, akkor jámbor keresztatyák és keresztanyák törekedésére és fogadására megkereszteltessenek. A pápisták gyermekeit is megkeresztelhetik az evangélikus keresztyén lekipásztorok, ha szüleik közül valamelyik kívánja és ha létszen olyan , , , , keresztyén személy, aki azoknak igaz hitben való nevelése felől fogadást tesz. Az Arianusok gyermekei felől sokkal nehezebb a kérdés,

¹³⁵ T. T. I. K. 2. v. 1. r.; D. Davidis Parei operum theol. exeg. t. I. (XVII. Cap. Quarta pars) 210. lap: „...Deus... dixerat indefinite: Circumcidetis, circumcidetur. Libera ergo erat administratio huius sacramenti. Patres erant familiarum sacerdotes ante legem. Vel ipsi igitur, vel alii periti iussu eorum, circumcidebant... Novorum Sacramentorum diversa est ratio: Quoniam eorum dispensationem Christus discipulus suis demandavit: Docete baptizate omnes gentes: Hoc facite in mei commemorationem. Et mulieres a docendo, ac multo magis ab administrando Sacramenta expresse arcentur in Novo Testamento.“

¹³⁶ T. T. I. K. 2. v. 2. r.

¹³⁷ T. T. I. K. 2. v. 2. r.

¹³⁸ T. T. I. K. 2. v. 2. r.

¹³⁹ U. o.

¹⁴⁰ U. o.

¹⁴¹ U. o.

¹⁴² U. o.

¹⁴³ III. V. T. 643-644. lap.

¹⁴⁴ I. V. T. 863. lap.

¹⁴⁵ III. V. T. 643-644. lap.

¹⁴⁶ I. V. T. 863. lap.

azokat meg nem keresztelhetjük, mivel nem tartják meg a fundamentumot és előbb nekik kell megtérniök és hozzánk esküdniök.¹⁴⁷

A keresztelelenül elhalt kisdedekre vonatkozólag az a tanítása, hogy az Isten nem rekeszti ki őket a mennyországból, mert ez nem az ő bűnök,¹⁴⁸ de a szülők felelősek és különösen megbünteti őket az Isten, hogyha gondatlanságuk miatt maradt el a gyermekeik megkeresztelése.¹⁴⁹ Szükséges tehát a keresztség, de azért, ha „Isten frigyében van valaki és választatott Istentől örök életre, akár kisdéd, akár hívő, öreg, szintén üdvözülni.”¹⁵⁰ A keresztség az üdvösségnek rendszerint eszköze és ezért ezt elhagyni nem szabad.¹⁵¹

Végül a megkeresztelelenül elhalt öregek felől is kifejti álláspontját. „Ha azok a magok vélke miatt a külső keresztség nélkül meghalnak, nem tartom szerentséjüket s nem bunám a bőrökben.”¹⁵²

2) Az *úrvacsora* sacramentumára vonatkozólag főbb szempontokból foglalhatjuk össze hittani álláspontját. Kálvinnal vallja: „...Nemcsak puszta kenyert és bort eszünk, isszunk, hanem Krisztusnak valóságos testével és vérével is közösülünk, az ő természete igazi testét és vérét is esszük, isszuk, de nem testi szánkkal, fogainkkal, gégénkkel, hanem hitünkkel, amellyel a Krisztus testét mi nekünk jelenvalóvá teszszük, de nem a kenyérben, hanem az ígéletben egyesülünk vele, de nem testi, hanem lelki módon, voltaképpen mindazonáltal és nemcsak ábrázolásképpen, avagy elménknek képzelődése és gondolata szerint.”¹⁵³ Az *úrvacsora* evés testi és lelki, az utóbbi nem más, „mint Krisztus testével, vérével hit által való közösülés és minden ő véres áldozatával érdemlett lelki jókban való részesülés.”¹⁵⁴ Ján. VI : 63. v. Krisztus a kapernaumi zsidókat a lelki táplálkozásra tanította, (a Lélek megelevenít, a test nem használ semmit).¹⁵⁵ A transsubstantiatiót III. Incze pápa léptette életbe, ami teljesen téves. Jézus nem szól az *úrvacsora* szerzetésekor a testéről, mint a mi a kenyérben v. mögötte volna, hiszen az asztalnál ül, hanem a megszegett kenyér használatát, hasznát, méltóságát mutatja meg.¹⁵⁶

Kik járulhatnak az Úr asztalához? — „Minden megkeresztelkedett, öreg értelmes ember, akik vallják az evangéliumi tudományt, akár legyenek igaz keresztyének, akár hypokriták, mert Judásnak¹⁵⁷ is kiadta Jézus az *úrvacsorát*;¹⁵⁸ az egyházi szolga sem vétkezik, ha nem tudja és szentségtelenül élőnek kiadja az *úrvacsorát*: csak akkor, ha tudja és úgy adja ki.¹⁵⁹ Tehát „akiről tudjuk, hogy szentségtelenül él, nem kellene néki adni *úrvacsorát*.”¹⁶⁰

Meg kell tagadni az *úrvacsorát*: „A kiátkozottak és eretnekektől, a megbékéltetetlen haragosoktól. sőt azoktól is, akik más ecclesiából azért jöttek át, mert el

¹⁴⁷ III. V. T. 643-644. lap.

¹⁴⁸ U. o. 720. lap.

¹⁴⁹ U. o. 719. lap.; Idevonatkozólag különböző véleményeket idéz; III. V. T. 745. lap.: Bellarmin jezuita gúnyolja a reformátusokat a praedestináció miatt és azt mondja, hogy a praedestinált gyermekeket megkeresztelik, az elkárhozottakat nem. Erre azt feleli G. K. I.: Hogy Kálvin nem volt ilyen darabos és mégsem szenvedhették el öta pápisták; U. o. 746. lap.: Hafenreffer Mátyás szerint mind üdvözülnek azok, akiket megkeresztelnek; u. o. 753. lap.; Osiander Lukács szerint a keresztség nélkül meghalt gyermekek nem kárhozna el, példát is hoz fel, hogy Valentianus császár meghalt miközben Ambrosius püspökhöz megkereszteltetéséért ment, Ambrosius megkereszteltnek tekintette őt; u. o. 754. lap. Aquinoi Tamás szerint a csecsemőket megkeresztelheti a Lélek, noha nem keresztelik meg őket vízzel; u. o. 755. lap.: Aquinoi Tamás véleménye az is, hogy az anya méhében, vagy születéskor elhalt gyermekekre is vonatkozik a lelki keresztség, mert Isten hitet és üdvösséget adhat a szentség nélkül is. I. V. T. 861. lap.

¹⁵⁰ III. V. T. 738. lap.

¹⁵¹ U. o. 741. lap.

¹⁵² U. o.:

¹⁵³ U. o.

¹⁵⁴ U. o. 1018. lap.

¹⁵⁵ U. o. 1050. lap.

¹⁵⁶ II. V. T. 102. lap.

¹⁵⁷ III. V. T. 975.: Judás kapott-e *úrvacsorát*? Ha kapott is, titkos bűnös volt az apostoli collegium előtt.

¹⁵⁸ II. V. T. 85. laptól.

¹⁵⁹ III. V. T. 975. lap.

¹⁶⁰ II. V. T. 85. lap.

akarták kerülni az ottani egyházfegyelmet" (Egyházfegyelmzési részben is szólunk róla).¹⁶¹ Nem vehetnek részt az úrvacsorában: „A nyilvánvaló paráznák, gyilkosok, orvok, tolvajok, részegesek, káromkodók, szitkosok, uzsorások, bűbájosok és minden egyéb botránköztató penitencia-tartatlan emberek, akiket nem kell a tanítónak az urvacsorához felbocsátani, ha vétköket nyilvánossággal jól tudja, valámig magokat penitentiara nem ígérnek és annak valami bizonyos jelenségét nem mutatják.”¹⁶² Urvacsorával élhetnek azok: „...akik bűneiket bánatosan és szomorkodva ismerik, mindazonáltal Krisztus által reménylik, hogy bocsánatot nyernek és életüket azután megjobbitani igyekeznek.”¹⁶³ Feltétele tehát három kellék: Töredelmesség, hit, jószándék.¹⁶⁴ (Egyébképpen még külön foglalkozunk Liturgikai fejezetünkben, liturgiai szempontból mind a keresztség, mind az úrvacsora szentségével.)

H.) Istenimádás (ima).

Az Istenimádással szemben mutat reá a bálványimádásra, midőn valaki más Istent imád, vagy amikor az Istent nem lélekben és igazságban imádja.¹⁶⁵ A bálványimádás lelki paráznaság.¹⁶⁶ Imádjuk tehát nem az Istennek testét, hanem a testben megnyilatkozott Istent, valamint a bíborban, koronával és kezében jogart tartó királyt tisztelik, nem pedig a királynak bíborpalástját, koronáját, vagy jogarát.¹⁶⁷ Nem elég az üdvösségre, hogy valaki Jézust Messiásnak higgye és nyelvvel vallja, hanem főképpen „az kívántatik ahhoz, hogy szívbeli bizodalommal higgye és örökélete reménységét benne vesse.”¹⁶⁸ Egyébképpen mint az ördög, ő is hiszi ugyan, de retteg Tőle. Jak, II: 19.)“

Az imának lényege: „Hálálkodás az isteni javakért, könyörgés ezekért.”¹⁶⁹ Az imádság megtart bennünket.¹⁷⁰ Sohasincs olyan állapota az embernek, hogy ne volna szüksége az Isten segítségére, különösen amikor nyomorúságban van: „Ha ellenség reád nyomult... immár reád is jött; ha a veszedelmek közepette vagy, ha üldözettel, ha beteg vagy, éhezelsz, szomjuhozol, vagy pedig rabbá estél: Istent hívjad segítségére.”¹⁷¹ Mindenkor kell könyörögni. „minden alkalommal, minden dologhoz és munkához könyörgéssel” kell hozzáfogni.¹⁷² (Liturgikai részben szólunk az ecclesia meghatározott könyörgéses istentiszteleteiről, valamint az ígéhirdetéséhez tartozó ima c. alfejezetünkben, az istentisztelet imáiról).

Az ima módjára vonatkozólag: az imának Istenhez kell szólnia, Krisztus nevében; méltatlanságunkat beismerjük és dicsőítjük az Isten méltóságát; imánk meghallgattatását nem ami könyörgésünkkel eszközöljük ki, hanem Krisztusnak az Atyánál való közbenjárására teljesülnek a kívánságok;¹⁷³ akik különben tesznek, azok nem imádkoznak, hanem vétkeznek.¹⁷⁴ Jak. I: 6, v. szerint amit kér valaki, azt hittel kérje.¹⁷⁵ Az imádságnak nagy ereje van, megfékezi a zsarnokot, megfutamodik tőle

¹⁶¹ III: V: T: 976: lap.

¹⁶² U. o. 974. lap.

¹⁶³ U. o. 1008: lap.

¹⁶⁴ U. o. 1013. lap.

¹⁶⁵ I. P. E. 373. lap.

¹⁶⁶ I. V. T. 757.

¹⁶⁷ I. P. E. 379. lap.: „Adorande est igitur non caro Dei, sed Deus manifestatus in carne: Sicut civiliter adoratur Rex purcuratus, coronatus, et sceptrum gerens, non vero purpura, corona, vel sceptrum eius.”

¹⁶⁸ T. T: I. K: 2: v. 2. r.

¹⁶⁹ I. V. T. 791. lap.

¹⁷⁰ U. o. 1128. lap. Ágoston szerint a könyörgés a könyörgőnek segítség.

¹⁷¹ U. o. 1133. lap.

¹⁷² U. o. Az apostolok d. u. 3 órakor imádkoztak; Péter apostol pedig délben imádkozott.

¹⁷³ I. P. E. 707. lap.: „In nomine Christi eum interpellemus; ... nec nostris precibus, tanquam operi operato, sed intercessioni Christi apud coelestem Patrem. confidamus.”

¹⁷⁴ U. o.: „Secus qui faciunt, non orant, sed peccant.” Augustinus mondja a CIX. zsolttárról: Az olyan beszéd, amely nem krisztusi, nemcsak nem törli el a bűnt, de maga válik bűnné („Oratio quae non fit per Christum, non solum non potest delere peccatum, sed et ipsa fit peccatum.”)

¹⁷⁵ U. o.

az ördög, meggyőzi magát az Istent.¹⁷⁶ Az Isten noha ismeri is a mi nyomorúságunkat, mégis hallani is akarja a mi kérésünket, a mi szavunkat;¹⁷⁷ buzgón keressük fel tehát kéréseinkkel az Istent.¹⁷⁸ Így azonban minden nyomorúságában megvan az embereknek Istentől a vigasztalása, „vigasztald magad keresztyén ember, minden te ellenkező ügyeidben. Nyomorúságba estél-e? A földhöz ragadtál-e? Betegség, szegénység, kárvallás, gyalázat, fájdalom, a földhöz taposott-e? Nincs az Ur Jézus hire nélkül, Ő alázott meg . . . tégedett, hogy alkalmatossága legyen a téged felemelésre.“¹⁷⁹ (Az ígéhirdetéséhez tartozó ima című fejezetünkben külön tárgyaljuk az únát, mint az ígéhirdetése tárgyát.)

J.) Különböző kérdések hittani magyarázata.

a.) Írásmagyarázás.

Az írásmagyarázásra vonatkozó dogmatikai felfogását röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Először Isten magyarázza az Írást, azután az Írás önmagát magyarázza meg.¹⁸⁰ Az írás-magyarázatnál vizsgálni kell az Isten célját, hogy mit akar kijelenteni az Igében.¹⁸¹ Ellene van annak, hogy „bármely parasztember“ Írást magyarázzon.¹⁸² De ellene van a pápai „concilium“ írásmagyarázatnak is.¹⁸³

b.) Orthodox elnevezés.

G. K. I. az orthodox elnevezésnek Erdélyben a református vallásra való alkalmazását visszavezeti az erdélyi három szektárius vallás — a pápista, lutheránus, samosatenianus — követőire, akik megkülönböztetésül nevezték el így a reformátusokat.¹⁸⁴ Viszont ők — mint mondja — éppen nem helytelenül nevezhetik magukat heterodox vallásúaknak.¹⁸⁵

c.) Frigyláda.

A frigyláda (— II. Móz. — XXV. : 10. v.) Krisztust ábrázolja. Amint a pogányok elrabolták a frigyládát, úgy fogják meg Krisztust is a tolvajok és latrok.¹⁸⁶ Összehasonlítja a jeruzsálemi új templomot a régivel; az új 420 esztendeig állt fenn és sokkal nagyobb az elsőnél, de a belső ékessége sokkal egyszerűbb annál. (Esd. III. : 12.)¹⁸⁷ Nem voltak benne láthatók azon szentségek, mint az elsőben, többek között hiányzott a frigyláda.¹⁸⁸

d.) Paskha.

A paskha-bárány történetével kapcsolatban (II. Móz. XII : 6. v.-) Jézus a bá-

¹⁷⁶ I. P. E. 355. lap.: „Maxima precationsi vis est. Hac caeduntur tyrrani, hac fugantur Diaboli, hac vinitur ipse Deus“.

¹⁷⁷ U. o.: „Ita Deus, etsi misciras quoque, nostras sciat, . . . tamen vult audire etiam . . . nostras peces, nostra verba . . .“.

¹⁷⁸ U.: „Sed fatigemus Deum pecibus.“

¹⁷⁹ I. V. T. 1204. lap.

¹⁸⁰ I. V. T. 1317-1318. lap.

¹⁸¹ U. o. 1326. lap.

¹⁸² U. o. 1319. lap.

¹⁸³ U. o. 1338. lap.

¹⁸⁴ II. P. E. 693. lap.: „In hac vero patria, Transylvania, religio nostra, acrium reliquarum religionum sectatoribus, Papistis, Lutheristis, et Samosatenianis usitato vocabulo discretionis causa, orthodoxa appellari consuevit, . . .“

¹⁸⁵ U. o.: „ . . . quo ipso suas religiones haud obscure heterodoxas esse arguunt.“

¹⁸⁶ II. V. T. 126. lap.

¹⁸⁷ I. V. T. 686. lap.

¹⁸⁸ U. o. 687. lap. Talmud Semuel és Acho. Hivatkozik a talmudisták nézetére, hogy hiányzik a frigyláda körül mindazok, amelyeket a filiszteusok tettek oda: a kenet olaja, a vödör manna, az Áron kivirágzott vesszeje, az arannyal telt táská. U. o. 688. lap. Harmadik templom már nem lehet a földön, csak az égben, van ugyan a földön is templom, az az egyház. U. o. 683. lap. Rabbi Akiba: U. o. 685. lap. Rabbi Selomo.

rány. Összehasonlítja a régi és új paskhát.¹⁸⁹ Krisztus feltámadása után van az új paskha.¹⁹⁰

e) *Sion leánya.*

Zakariás IX: 9. v. alapján magyarázza „Sion leánya” kifejezést.¹⁹¹ Jeruzsálem városa kezdetben Sion hegyén épült fel, Jeruzsálem lakói, a hű zsidók voltak Sion leányai; továbbmenőleg az ecclesia maga, amelyet összegyűjtöttek pogányok és zsidók közül. A törvényt a sinai hegyen adta ki Isten Mózesnek; Sion hegyén Jeruzsálemben Salamon templomában hirdette Krisztus az evangéliumot és onnan terjedt el az egész világon. Sion leánya az ecclesia azért is, mert lelkileg tiszta, az egy Istent imádja és „nem förtelmeskedik bálványokkal,” leánya továbbá azért is, mert Krisztus eljegyzett mátkája; a mennyei Jeruzsálem az anyaszentegyház, amelyet véglegénye Krisztus eljegyzett „igazságban, ítéletben, irgalmasságban, hitben.”¹⁹²

f.) *Szenvedés-predestinatio.*

A szenvedésről, nyomorúságról általánosságban véve megállapítja, hogy az nem véletlen műve, — mint ahogy azt egyes emberek hihetnék, — hanem Isten bocsátja reánk a szenvedést.¹⁹³ „Nyomjon a világ tövískoronát feietekbe, de az igazságnak a koronája készen áll számotokra az égben.”¹⁹⁴ Magára Krisztus szenvedéseire is azt mondja, hogy még a golgothai keresztfa is isteni rendelésszerű volt: A bűn a világra a fa útján jött be; fára tették az ércikígyót és fára az áldozatokat; tehát Krisztusnak is „fán kellett megáldoztatnia, amely keresztfa nála az oltár helyett szerepelt.”¹⁹⁵

g.) *Üdvözülés tudata.*

A predestinációval kapcsolatban felmerülő nagy kérdésre: Tudhatja-e az ember már ezen a földön, hogy üdvözülni fog? Geleji Katona István következő gondolatmenetében találunk feleletet. A szívedben, midőn az ördög kételyt támaszt, hogy az Isten téged nem rendelt el (predestinált) az örökéletre, érted nem jött a világra Krisztus, . . . Jusson eszedbe az Üdvözítő mondása: „Mert úgy szeretete Isten e világot, hogy az Ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen Ő benne, el ne vesszen, hanem örökélete legyen.” (Rev. ford. Ján. III. 16. v.) Összegezve: Én hiszek a Krisztusban; következménye: Én üdvözülni fogok.¹⁹⁶

h.) *Gonoszság létoka; Jóság eredete.*

Es. V.: 4-6. v. szerint az Úr szőlője: Izrael háza. Felteszi a kérdést: Honnan van a temérdek gonoszság? Felel közvetve reá, tényekre mutat, amelyekből ennek magyarázata előttünk megvilágosodhatik. Az Isten hosszútűrő és könyörületes és így nem azonnal bünteti a gonoszokat. De miért teszi ezt az Isten? Három pontban foglalja össze válaszáat: 1. Hogy megmutassa nekünk dicsőségének gazdagságát Jón, III. (Türelme Ninivével szemben; türelme Saul kegyetlenkedésével, Mária Magdalénával stb. szemben); 2. Módot ad ezzel arra, hogy a nem kegyesek útján megváltozhassanak; 3. a kegyességet gyakoroltatja az övéivel.¹⁹⁷

¹⁸⁹ I. P. E. 529. lap. Bev.

¹⁹⁰ U. o. 624. lap.

¹⁹¹ I. V. T. 757. lap.

¹⁹² U. o.

¹⁹³ II. P. E. 659. lap.: „Afflictiones ergo firmiter unusquisque; statuat non esse fortuitas, sed certo consilio a Deo patre immissas . . .”

¹⁹⁴ I. V. T. 396-397. lap.

¹⁹⁵ II. V. T. 456. lap.

¹⁹⁶ I. P. E. 396. lap.: „Cum itaque Satanas in cor tuum talem inspirat dubitationem: Tu non es praedestinatus ad vitam aeternam, pro te non venit Christus in mundum; . . . sed urgeat promissionem: Ut omnis qui credit, non pereat sed habeat vitam aeternam.” (Ján. III.: 16.). „Subsume: Ergo ego salvabor.”

¹⁹⁷ I. P. E. 234. lap.: „Unde tot sunt zizania?” . . . repetit Es. V.: 4-6. v. U. o. 235. lap.:

A jó eredete: Minden jó az emberben a Szentlélek Istentől eredt, Aki nélkül semmi jót sem tehetünk.¹⁹⁸

i.) Csodák magyarázata.

A természettel szemben és felette álló nagy, szokatlan csodákat tesz az Isten. Nagynak kell lenniök a csodáknak, mivel a kisebbekben senki sem hinne; nem megszokott és közönségesen ismertnek, hanem ritkának és szokatlannak kell lennie, különben nem csodálkoznának rajta az emberek. Természeti képekkel példázza: „... azon csodálkoznak az emberek, ha télközépén virágoznak a fák, nyár közepén havazik, és minden megfagy...”¹⁹⁹ Mt 11:2-11. v. alapján hat csodát tárgyal. (Vakok, sánták, belpoklosok, süketek meggyógyítása, halottak feltámasztása, szegényeknek evangéliuma prédikálása.) Akik utána gyógyítottak (Péter is sántát), mind az Ő nevében tettek csodát.²⁰⁰

j.) Kétféle fájdalom.

Van világfájdalom és van Isten szerinti szomorúság. A világfájdalomra sorol fel bibliai példákat: Kain, Ésau, Saul, Júdás (II. Kor. VII.: 10. v.). Isten szerinti fájdalom, szomorúság a kegyesek fájdalma, nem a büntetés miatt, hanem az Istennek okozott bánatért; ezt azok érzik, akik már megérteni tudják Istennek kegyelmét a Krisztus által és azt a nagy ajándékot, mely megszabadít a bűn halálától.²⁰¹

k.) Külmisszió.

Arra ad feleletet, hogy miért nem terjed az evangélium a pogányok között, mai technikus terminussal szólva: Miért erőtlen a külmisszió? „Hogy pedig még a törököknek, perzsáknak, tatároknak és zsidóknak nem hirdettetik, az ismét az ő, t. i. a Szentlélek ellenállásából vagyon.”²⁰²

l.) Keresztyén „atyánkfia” szó eredete.

Zsid. II.: 14-16. v. alapján, figyelembevéve a melléktextusokat is (u. o. 9-11.v.) reámutat arra, hogy a vérség — tehát az emberi természete szerint — hívja Krisztus az embereket „atyafiai”-nak; tehát nem az erőtlenségért, hanem a vérért, ember természetéért van atyafisága velök.²⁰³

m.) Naponkénti bibliaolvasás.

A reformáció gondolata volt — megfelelőleg az őskeresztyének életének, — hogy a nép tanulmányozza a Szentírást. Geleji Katona István ezért tanítja: Mi az

„Proponitur quoque hic nobis ob oculos ineffabilis Dei patientia et misericordia, qui non statim, ut peccatores deliquunt illos destruit, sed longanimitate incredibili tolerat, idque propter certos fines Quare? 1.) ut ostenderet divitias gloriae suae. Ita toleravit Ninivitas (Jón. III.), Paulum blasphematem, Mariam Magdalenam; etc. 2.) (Ad gratificandum piis, quorum intercessione impii saepe fruuntur (Gen. XVIII.: 19-21. v.; Exod. XXXII.: 32. v., 3., Ad exercendos piis, . . . in officio continetur.” U. o. 236. lap. Augustinus röviden így fejezi ki: a minden rossz azért van, hogy javítson, vagy általa a jó magát gyakorolja.

¹⁹⁸ U. o. 866. lap.: „Quicquid boni in cordibus hominum est a Spiritu Dei est, quo sine nil boni in eis esse potest.”

¹⁹⁹ I. P. E. 194. l.: „Miracula sunt magna et in solita opera, supra et contra naturam a Deo, facta . . . miracula oportet esse magna; Quia parva nemo miratur. Insolito, non consueta et vulgaria, sed rara et inusitata: verum si media hyeme arbores florerent, aut media aestate ningeret, geluque omnia constringerentur”

²⁰⁰ I. P. E. 49. l.-tól.

²⁰¹ II. P. E. 149. lap.

²⁰² III. V. T. 420. lap.

²⁰³ I. V. T. 177. lap. A bibliai idézetben a 14.versben szó van arról, hogy: „A gyermekek testből és vérből valók” és: „ő is hasonlatosképpen részese lett azoknak.”; másképpen részeseülnek

Isten igazságának hirdetői, nektek hallgatóknak nemcsak megengedjük, de tanácsoljuk, hogy tehetségetek szerint a Szentírásokat naponként tudakozzátok és a mi prédikációinkat ezekkel összemérjétek.²⁰⁴

n.) Purgatórium, ítélet.

Nincs purgatórium (tisztító tűz²⁰⁵). Nincs közbeeső hely az ég és a föld között.²⁰⁶ Krisztusnak az utolsó ítéletre való eljövételéről Máté XXV.: 31-től végig való versei alapján szól és fejtegeti, hogy milyen lesz az ítélet és annak végrehajtása²⁰⁷

o.) A vagyon isteni eredete és nemes felhasználása.

Az emberek sokféleképpen gondolkozhatnak a pénzről és így a vagyonról, sokféleképpen törekedhetnek is annak megszerzésére, Geleji Katona István szerint: „Istené legyen minden arany, minden ezüst, még amely a föld méhében, a hegyek közepében és a minerák ércek között vagyon is, s Ő adja azt akinek akarja, Ő mutatja meg annak venáját, erét, amikor és akinek kedve tartja, mert egyébként a bányász azt csak vaktában vágja, holott oda be mi legyen ki látja és így csak egyedül Istennek áldása a gazdagság.”²⁰⁸ Ebből az álláspontjából igen érdekes gyakorlati következtést von le: Ne féljen senki attól, hogy az istenes célra nem lesz kellő anyagi fedezet, az Isten megadja azt. „Soha azért senki meg ne ijedjen tőle, ha mit, Scholast vagy Templomot Isten számára és tisztességére építtetni gondolt, hogy nem éri fel a festékkel, mert elég vagyon az Istennek s adhat, ad is pedig minden kétség nélkül, az Ő tiszteletének előmozdítására, megmutatja a földben az aranynak erét, járását, megkazdágítja a bányákat. Isten áldomásából tehát csak fogjon hozzá.”²⁰⁹

Uzsora.

A XVII. század ígéhirdetési háttérének fejezetében részleteztük a lopás bűnére való hajlandóságot, szóljunk most erről tárgyi szempontból. Geleji Katona István négyféle vonást állapít meg a lopásban: éspedig a közönséges ember javainak elidegenítését, az u.n. közlopást; az állam vagy a fejedelem javainak eltulajdonítását; az ecclesia bárminemű megkárosítását; emberek lopását. A lopás csoportjába tartozik az uzsora, amellyel részletesen kívánunk foglalkozni.

Uzsoráskodásnak tartja azt, midőn valaki a kölcsönadott pénze után a fizeteskör pótlásképpen nyereséget, feipénzt vesz fel.²¹⁰ Vannak, akik azt tartják, hogy az Isten minden uzsorát tilt (II. Móz. XXII.: 25. v. III. Móz. XXV.: 36. v. V. Móz. XXXIII.: 19. v.)²¹¹

Három szempontból ítéli meg ezt a kérdést éspedig az uzsora a.) „maró” b.) „nem maró,” c.) „büntető értelmű” Az uzsora „maró”, melyet a kölcsönön felül vesznek, a pénznek kiadatásáért; „nem maró”, melyet ugyan a kölcsönön felül vesznek, de nem a pénznek a kiadatásáért, hanem a szerződés szerint azon nyereségért, melyet a kölcsönvett pénz szerzett az adósnak; „büntető”, melyet akkor fizet az adós, hogyha a meghatározott napon nem tudja megfizetni tartozását. Az elsőt mindenki tilalmasnak tartja, a másodikat egyesek elfogadhatónak, mások elfogadha-

azonban a gyermekek és mást jelent a Krisztus részesülése. Ezt fejezi ki a görög szöveg is, amely μετέχε-vel fejezi ki a Krisztus részesülését = mással együtt bir és belőle részt vesz; a gyermekekre nézve pedig használja κοινωνίηκε = közleni kifejezéseket.

²⁰⁴ II. P. E. 835. lap.: „Nos vero veritatis divinae praecones, vobis Auditores . . . Non permitimus modo, sed commendamus, . . . ut Scripturas quotidie scrutemini, et cum iis Conciones nostras conferatis . . .”

²⁰⁵ II. P. E. 88. lap.

²⁰⁶ U. o. 90. lap.

²⁰⁷ U. o. 910. lap.

²⁰⁸ I. V. T. 681. lap.

²⁰⁹ U. o.

²¹⁰ I. V. T. 976. lap.

²¹¹ U. o. 987. lap.

tatlannak tartják. Akik elfogadhatónak tartják az uzsorát, azok így gondolkoznak: Az igazság azt kívánja, hogy ki-ki elősegítsen mást az ő pénzével. De mivel pénzét azon idő alatt használhatta volna, részesednie kell pénze után, vagy annak nyereségéből, ez következik az atyafi szeretetből is, mert aki mást segít, joggal vár viszont segítséget attól (Máté XXV.: 27. a nyereségre kiadott talentum.²¹²) Ismerteti idegen országok szokását, ahol a pénz után 4-5% kamatot adnak, amely nem uzsora, hanem interesse. Kalmárnak adott pénz után 8%-ot is szednek, meg is adhatja kára nélkül a kamatot, főképpen akkor, ha az Isten megáldotta a kalmár kereskedését és kárvallás nem érte őt.²¹³ Geleji Katona István szerint a törvényes kamat nem ellenkezik az Isten Igéjével, mely csak a károsító uzsorát tiltja. (Luk. VI.: 35. v.) Amikor valaki olyan szegény embernek ad kölcsön, aki nem kereskedik a kölcsönvett pénzzel, amely kölcsönvett pénz neki nyereséget nem hajt és így az adós kára nélkül nem fizetheti meg a kamatot: uzsora. Ha az ilyentől kamatot vesz a hitelező, akkor ez uzsora. A törvényes kamat az igazsággal sem ellenkezik, mert ha a „meghívó” (hitelező) kap a nyereségből, az adós abból a haszonból ad, amit hozott neki a hitelező pénzének forgatása. De az atyafi szeretettel sem ellenkezik, „mert nem tartozik a kazdag ember azzal, hogy más kazdag embernek odaadja a pénzét ingyen haszonra.” Természetesen kár esetén az interesseből engedni kell. Hasonlóképpen, ha szerződésben nem is kötötték ki, de az adós haszonnal forgatta a kölcsönvett pénzt és jószántából kamatot akar fizetni, elveheti tőle a hitelező (ez a vele gyakorlott jónak recompensatioja). Az Ószövetségben a próféták is mind csak az adós kárával való uzsorát tiltják, és hogyha valaki az V. Móz. XXIII.: 23. v. alapján azt az ellentétést tenné, hogy a zsidók a pogányoknak kölcsönadhattak uzsorára is, erre csak azt válaszolja, hogy „a pogányok büntéséből, ítéletéből volt ez így.”²¹⁴

p) Krisztus és egyes bibliai személyek összehasonlítása.

Beszédeiben, azoknak különösen bevezetéseiben érdekes párhuzamokat von, összehasonlításokat tesz Krisztus és egyes bibliai személyek között. Szól Krisztus és az Ördög közötti állandó háborúról,²¹⁵ nagy ellentétről, gyűlöletről.²¹⁶ Ádám bűnbeesésének napját összehasonlítja Krisztus születésének éjjelével;²¹⁷ Ábrahám hatalmát Krisztuséval,²¹⁸ Mózeset Krisztussal.²¹⁹ Illés próféta égberagadtatását és Krisztusnak Atyjához való menetelét hasonlítja össze:²²⁰ II. Kir. IV. 42 v. a. párhuzamot von Elizeus és Krisztus csodálatos jóltartása között.²²¹ Salamon király trónjának fényét összehasonlítja Krisztus megaláztatása és felmagasztalása fokozataival²²², más királyok címeit a Krisztuséval.²²³ Fejedelmek azon szokását, hogy távoli országokból jegyzenek el hajadont feleségül, Krisztusnak az anyaszentegyházhoz való vőlegénységével;²²⁴ ellenségeik felet győzelmet arató császárokat, Krisztus halált meggyőzésével.²²⁵ Ezen kívül is még számtalan bibliai személyi összehasonlítást tesz Krisztussal.

²¹² U. o. 987- 988. lap. Utal arra, hogy Bucerus, Calvinus, Petrus Martir, Hieronimus, Zauchinus, Polemnus mind ezen az állásponton vannak.

²¹³ U. o. 988. lap.

²¹⁴ U. o. 990. lap.

²¹⁵ I. P. E. 141. l. Bev. ; U. o. 328. lap. Bev.

²¹⁶ U. o. 404. l. Bev.

²¹⁷ U. o. 89. lap. Bev.

²¹⁸ U. o. 548. l. Bev.

²¹⁹ U. o. 48. l. Bev.

²²⁰ U. o. 665. l. Bev.

²²¹ U. o. 439. l. Bev.

²²² U. o. 761. l. Bev.

²²³ U. o. 105. l. Bev.

²²⁴ U. o. 71. l. Bev.

²²⁵ U. o. 586. l. Bev.

II. Homiletikaiak

Geleji Katona István homiletikája.

1.) Az ígérvédés (Homilia.)

a) *Forrása.* Az ígérvédésre megbízást Krisztus adott.²²⁶ Az ígérvédés ereje és hathatósága is innen van.²²⁷ Az Isten ígérvédése, az evangélium hirdetésére fölötté áll minden egyházi szolgálatnak.²²⁸ „Nintsen az Istennek porban hányó (avagy hányandó) beszéde.”²²⁹

b) *Célja.* Az Isten kegyelmének munkáit hirdeti.²³⁰ Közreműködik az emberek megtérítésében; Isten általa akarja megtéríteni az emberek egy részét, de válogatás nélkül hívja valamennyit.²³¹ Az engedetlen, kemény nyakú embereket megtérítésre vezeti, az ecclesia szolgái a bűnbánatnak ígérvédésével és nem tüzzel-vassal, kényszerítő eszközökkel érik ezt el.²³² A hit ugyanis hallásból ered és a hallás az ígérvédésből.²³³

c) *Tartama.* Beszédei legkevesebb kettő, sőt három órahosszáig is eltartottak. Maga is lehetségesnek mondja, hogy aki akarja, új címmel, indoklással külön beszédek készíthet belőlük úgy, hogy az esztendőnek nemcsak minden napjára, de még fölősen is maradnak belőlük.²³⁴

d) *Akadályai.* Az emberek nem hisznek az igazságnak, hanem inkább az ördögnek.²³⁵ Hasonlattal élve mondja, hogy sokan vannak unokái a szerencsétlen Félixnek, akiknek fülei süketek, mindőn az ígérvédés az utolsó ítéletről és a kárhozatról szól.²³⁶

e) *Szerkezete* és egyéb homiletikai szabályairól mankánk külön fejezetében szölvünk (Szerkezete, nyelv, összehasonlítása más bibliafordításokkal).

f) *Tartalma.* Erről szölvünk az alábbi fejezetünkben.

2) Az ígérvédő. (A pásztor.)

a) *A lelkipásztorság bibliai alapja.* A papság újtestamentumi eredetét hirdeti I. Péter II.: 5. v. alapján („Ti magatok is élő kövek épületek fel lelki házzá, szent papsággá, hogy lelki áldozatokkal áldozatok, a melyek kedvesek Istennek a Jézus Krisztus által” rev. ford.) szemben a római katolikusokkal, akik a Zsid.-hoz írott

²²⁶ I. P. E. 725. lap.: „Unde Praedicantium munus et ordinem a Christo in Ecclesia constitutum esse, liquet.” „...Apostoli enim mittuntur in mundum, non ut sibi in gentes... potestatem dominandi vendicent, sed ut salutis doctrinam iis praedicent (I. Kor. III.: 5, v).”

²²⁷ U. o. 507. lap.

²²⁸ U. o. 613. lap.: „Nam ipsum Dei verbum, seu ipsa Evangelii praedicatio praesupponit ministerium Ecclesiasticum”.

²²⁹ II. P. E. 613 l.

²³⁰ II. P. E. 353. lap. Nem elég csak csodálkozni az Isten dolgain, (mint azt jelenleg a Barth-féle homiletika teszi, Szerz.) hanem hirdetni is kell kegyelmes munkáit értelmes szóval. „Non sufficit tantum mirari, sed etiam opus est ut grata mente et voce opera Domini praedicamus.”

²³¹ II. P. E. 121. lap. „Si praedicatio verbi signum est, quod Deus verit homines converte... Qui sit itaque: quod non omnes, quibus verbum praedicatur, convertantur? Praedicatio verbi est signum quod veli convertere singulos, sed tantum aliquos ex illis, quos per verbum promiscue vocat”.

²³² II. P. E. 138. lap.: „Unde discitur homines duros ac refractarios a ministris Ecclesiae ad fidem ac conversionem, cogendos quidem esse, at non vi externa, igne, ferro, et cum verum concionibus poenitentiae.”

²³³ III. V, T. 290. lap.

²³⁴ I. P. E. Praemonitio autoris ad lectores: „Paucissima namque sunt Conciones, quae non duas aut etiam tres, si totaliter debita cum declaratione, ac speciali applicatione enarrantur, occupent, horas; ... ut si textus minutatim juxta horas dispescere, et titulis peculiaribus, exordiis Argumentis, propositionibus, et Epilogis, eorum enarrationem sigillatim insignire animus turisset, tot fieri exinde Conciones potuissent, quod in anno dies sunt et amplius.”

²³⁵ U. o. 460-461. lap.: „In hac miseria fere omnes homines versantur, ut veritatem, quae ip-sis dicitur credere nolint... sed crediderunt potius Diabolo... Dicit Deus hodieque praedicatoribus: Admonete homines ut e Sodomis, hoc est, peccatorum consortio, egrediantur.”

²³⁶ II. P. E. 342. lap.: „O quam multi ad huc sunt nepotes infelici illi Felici, quorum aures quasi pruriunt ac tinniunt, cum Concionatores de ultimo iudicio de poenis gehenae et disserentes audiunt,”

lev. V: 1. v.-t: („Mert minden főpap emberek közül választatván, emberekért rendeltetik az Isten előtt való dolgokban, hogy ajándékokat és áldozatokat vigyen a bűnökért“) veszik alapul.²³⁷ Szól továbbá általában a lelkipásztorságról,²³⁸ éz az egyetemes papság elvéről.²³⁹

a.) *A lelkipásztori tekintély (méltóság) forrása, (Hermeneutikája.)*

Máté XXVIII.: 18. és v. köv. alapján hirdeti („Nékem adatott minden hatalom mennyen és földön. Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, . . .“), hogy akik Krisztussal lelki kapcsolatban állanak, akiket Ő küld, azoknak megvan a küldő teljes hatalma.²⁴⁰ A lelkészben meg kell tehát lennie a hit titkának, I. Tim. III.: 9. v. szerint az égi tudománynak (scientia, doctrinae coelestis; *διναμὴ ἐρημηνευτική*)²⁴¹. Megkívánják a lelkipásztoroktól, hogy Istentől elhívottak legyenek.²⁴² Hogyan vállalhassa magára valaki az egyházi tanítás tisztét, ha arra nincsen törvényes elhívása? Az államban sem lehet előljáró valaki a nélkül, hogy a nép; meg ne választotta volna őt.²⁴³

Az egyháznál megkülönböztet kettős elhívást és pedig a belsőt (interna) és a külsőt (externa).²⁴⁴ Ezt a belső és külső elhívást részletesen ki is fejti. A külső elhívás az, amelyet másoktól kap az illető.²⁴⁵ A belső elhívás: az újjászületés „kiváltkezpen való kegyelem szerint, mely őket alkalmasakká teszi a szolgálatra... Megnyilatkoztatja elméjüket, hogy értsék az írásokat, Ő nyitja meg szájokat azoknak világosan való magyarázására, Ő bátorítja neki szíveiket az igazságnak szabatosan és minden félelem nélkül való tanítására és mind a hamisságnak megcáfoltatására, mind a vétkeknek az emberekben személyválogatlanul való megfedetésekre.“²⁴⁶ Inti a lelkipásztorokat, hogy ne fuvalkodjanak fel, mintha maguké volna pásztori készségük, holott azt Istentől „vötték“. ²⁴⁷ Szól a reformátori első ecclesiákban a külső elhívásról, valamint a későbbi időben való elhívásról. (Lelkészszerzésről „Egyházi“ fejezetben szólunk.) Luther Márton, Zwingli Ulrich elhívásairól és az utánuk következő pásztorokéről, akiket az igaz hitűek közül választottak meg; Luther Márton, Zwingli Ulrich és a többi reformátorok elhívása Istentől volt, belső és titkos indítás útján fogtak hozzá a reformációnak nagy művéhez, nem is gondolván először reformációra, mint például Luther Márton, aki harcba indult Tetzl János domokosrendi szerzetessel szemben a bűnbocsátócédulák árulása ellen; ez az elhívás voltaképpen tehát nem volt rendszeresített lelkipásztori elhívás és Isten volt az, aki a nem rendszeresítetteket kiválasztotta. Zwingli Ulrichról, aki az evangéliumot hirdette Svájcban Luther előtt, Kálvin Jánosról, a mi nagy reformátorunkról és még sok hasonló férfiről mondható ugyanez az ítélet, akinek élethívásáról jövendölt János apostol a Jel. XI.:3. v., és XIV.:6. v.-ben, akik prédikálnak az egyház egyetemes megromlásával szemben; Pál a II. Tess. II.:3. és 8. v.-ben jövendöl róluk.²⁴⁸

Az egyházi szolgálatot tehát Isten és a fennálló rend szerint elhívásból kell

²³⁷ II. V. T. 695. lap. :

²³⁸ U. o. 697. lap.

²³⁹ U. o. 695. lap.

²⁴⁰ I. P. E. 726. lap. : „ . . . quanta sit auctoritas ministerii Ecclesiastici, ut pote quod ab eo iustitutum est, cui data est omnis potestas in coelo et in terra (Mt. XXVIII. :) et vi coniugatorum, quanta etiam sit dignitas ministrorum Evangelii, qui ab eo missi sunt, qui plenariam habet potestatem mittendi.“

²⁴¹ I. P. E. 617. lap.

²⁴² I. P. E. 611. lap. : „Ex his ergo rursus patet hoc unum ex praecipuis in vero Ecclesiae ministro requiri ut legitime a Deo sit vocatus.“

²⁴³ U. o. 612. lap. : „... Multo minus in Ecclesia tolerandus is est, qui absque legitima vocatione munus docendi invadit.“

²⁴⁴ U. o. „... Est autem (scire expedit) vocatio legitima duplex : Interna et Externa.“

²⁴⁵ U. o. : „ . . . praeter aedificationem Ecclesiae ac promotionem gloriae Dei, . . . Eaque iterum est vel Mediata seu Ordinaria : vel vero Immediata sive Extraordinaria.“

²⁴⁶ II. V. T. 1060 l.

²⁴⁷ U. o. 1061 l.

²⁴⁸ I. P. E. 612 l. T. . . . Tum vero respectu Orthodoxorum, seu Evangelicorum, a quibus denuo vocati, ordinati ac pro veris Pastoribus agniti, sunt.“

teljesíteni.²⁴⁹ Az ígéhírdetőnek ezek szerint nagy tekintélyűnek kell lennie, a Isten küldötte őt; mint ahogy nagy tekintélynek örvend a világi fejedelem kövére is és nem érheti semmiféle jogtalanság, vagy gyalázat őt.²⁵⁰ Éppen ezért az egyház elöljárója, pásztorja lássa mindig tisztán és tartsa szemelőtt, hogy az ő tisztet nem szánóföldet vagy szőlőt művelni, hanem, mint Krisztus követé tanítani; az ő tiszte nem a lelke feletti uralkodás és nem nyereségelházas.²⁵¹

Kezében van a kulcsok hatalma. Isten felruhazza az ő ígéhírdetőit a kulcsok hatalmával. G. K. I. részletezi Mt. XVI.19. v. alapján az isteni hatalom kulcsait.²⁵²

b.) A jó pásztor feladata az ígéhirdetésben.

A jó pásztor ígéhírdetői feladata, hogy szorgalmasan hirdesse az Igét és tanítsa az embereket az Istennek kijelentett igazságaira, szemben az összes lelki hamisságokkal és ellenkező tanításokkal és így gyülekezetében²⁵³ ne töltsse el hiábavaló beszédekkel az időt. Az egyházban az Isten házában pásztorai szorgalmasan megóvni kötelesek a híveket az igaz tanítással az ördög pusztító hatalmával szemben; hirdessék tehát tisztán és helyesen az Istennek ígését és alkalmazzák a hitnek történeteit az életnek megfelelő eseteire, mint ahogy II. Tim. IV. 2 v. mondja: „Hirdesd az Igét, állj elő vele alkalmas, alkalmatlan időben, ints, fedj, buzdíts teljes béke-tűrőssel és tanítással” és u. o. a III.: 16. v. szerint: „A teljes írás... hasznos a tanításra, a fedésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre”. A lelkipásztori munka nem más, mint tanítás. A tanítás pedig kétféle módon végezhető *élőszóval és írásban*; élőszóval a jelenlevőkkel szemben és írásban a távollevőkkel szemben. Az Istennek hívő pásztorai mindkettővel egyformán foglalkoznak a nyájjal szemben. A tanítás mindenekkel szemben az apostolok írásában nyeri lefektetett biztosítékát: Mt. XXVIII.: 19., Mk. XVI.; 15. v. szerint: tanítsátok, hirdessétek az az evangéliumot... Tehát nemcsak egyedül szájjal és nyelvvel hirdethették az ígét, de a nekik adott kegyelem szerint megbízást kaptak annak írásban való terjesztésére is, mint ahogy azt a Róm. XV.:4. v. megállapítja. („Mert amelyek régen megíratk, a mi tanulságunkra irattak meg: Hogy békességes tűrés által és az írásoknak vigasztalása által reménységünk legyen”). A pásztoroknak a jövőben is minden erejükkel rajta kell lenniök, hogy ne csak a jelenlevőknek élőszóval hirdessék az evangéliumot, de a távollevőket, sőt az elkövetkezendő idők népét is — írásaikkal

²⁴⁹ U. o. 613. lap.: „Quanto denique in honore ministerium Ecclesiasticum sit habendum ex ordinatione ac missione hac divina perspicue demonstratur.”

²⁵⁰ U. o.

²⁵¹ U. o. 727. lap.: „Porro observare hinc possunt Praesides Ecclesiarum, quid committat ipsi Christus in hac Legatione. Non sane imperandi, ut dixi, officium, non colendi agros, vineas, non exercendi turpe lucrum ac quaestum, nec aliud quiddam levius, sed docendi munus (Titus I.: 7. v.; I. Péter V.: 7. v.)”

²⁵² U. o. 618. lap.: Az evangélium hirdetése és az egyházi fegyelem gyakorlása megnyitja az eget a hívőknek, ha bűnbánatot tartanak: a hitetlenek, meg nem tértek előtt bezárja azt. A kulcsok hatalmának két része van: Az egyik az evangélium hirdetése, Az Ige szolgálata, a másik az egyház-fegyelem gyakorlása, amely kiterjed egészen a kiközösítésig. Mindkettővel pedig az ecclesia zár és nyit, köt és old. Az ígéhirdetésével zárja, köti, Istennek a haragját közli a hitetlenekkel és bűnbánatot nem tartókkal szemben, ha csak meg nem térnek. Megnyit pedig és felold, Istennek kegyelmét a Krisztus által közli a hívőkkel és bűnbánatot tartókkal, bűneikből megtértekkel szemben és így közli az örökéletet. Az egyházfegyelemmel pedig maga az ecclesia zár, köt, midőn kiközösíti a gonoszokat a szenteknek közösségéből és megtiltja nekik a szentségek használatát; megnyit és felold pedig midőn őket visszafogadja az egyház testébe, ha megtérnek és bűnbánatot tartanak.

²⁵³ U. o. 427. lap.: „Tu Minister Verbi, vocaris non ut in delitiis et voluptatibus tempus transidas, ex provento lauto ac... ditiescas, ambitione in Ecclesiam ius et imperium usurpes... sed ut diligenter discas et doceas, pro vinea Domini contra harpyas, et pro spiritalibus, falsos...”

²⁵⁴ I. P. E. Praefatio Dedicatoria: „Sic Pastores domum Dei, quae est Ecclesia, una nam docendo nimirum extruere, altera vero, nempe refutando ne quid Satanus demolitur, diligenter cavere, debent.”; továbbá u. o.: „... Verbum Dei pure praedicet, recte, ac secundum analogiam fidei explicet idque: ad institutionem, adhortationem, correctionem, redargutionem, et consolationem auditorum applicet: Quae omnia Paulus formalibus verbis recenset, et suo Timotheo inculcat II. Tim 4:2; „Praedica sermonem, iresta tempestive, intempestive, argue, obiurga, exhortare cum omni patientia ac doctrina... Pascere enim pastoris spiritualis nihil est aliud quam docere. Docendi vero numus dupliciter exercetur; Verbis scilicet et Scriptis. Verbis, erga praesentes, scriptis vero erga absentes. Utrumque cuius fido orium Dei Pastori aequae incumbit. Docere namque communitatem ad omnes extenditur, id

tanítsák.²⁶⁴ Hírdetniök kell az Isten ígését, mert általuk Isten Szentlelke szól az emberekhez.²⁶⁵

De az Ígét ne csak hirdessék, hanem álljanak szembe mindazokkal, akik ellenkezőt hírdetnek az igazsággal és káromolják azt.²⁶⁶ Gyűjtsék a nyáját Krisztushoz nem erőszakkal, hanem igaz megértéssel és kegyes életük példájával.²⁶⁷

c.) A jó pásztor feladata a gyülekezetével szemben.

Legyen pásztori prudentiája ; gyülekezetét ne hagyja lelki kételyekben, szóljon a szószékben ha kell feddőzöleg, de okosan. A gyülekezet pedig fogadja jó szívvel a predikációk szigorú intését és ne gúnyal,²⁶⁸ tudván azt, hogy a világi méretek szerint gyenge és erőtlen pásztoraik, a szószékben a Szentléleknek indításából erősek.²⁶⁹

A lelkipásztor és a püspök tartózkodjék paróchiáján,²⁶⁰ Közöttük kell állandóan forgolódnia, ismernie kell nyáját.²⁶¹

Amint világi érte'emben modják, úgy van az és még inkább igaz az egyházi vonatkozásban : A nép olyan, amilyen a vezetője.²⁶² Tehát ezek az egyházi vezetők legvénnek jók, támogassák atyailag a népet, örködjének az Isten törvényeinek a betartásán, helyesen és igazságosan kormányozzanak.²⁶³ Hírdeti, hogy a népet a pásztorok jogosultak az ígéhirdetés hallgatására összegyűjteni, amelyet a keresztyén fejedelmek kegyességéből teljesítenek,²⁶⁴ — mint előbb érintettük már —. A gyülekezetnek kötelessége — mint már említettük —, hogy meghallgassa pásztorának szavát, ha az ő nyája akar lenni (Zsid. XIII. : 17. v.). Ha minket a mi pásztorunk (t. i. Krisztus) megkülönböztetett az egyetemes emberi nemzetségből és megismert, nekünk is kötelességünk őt megismerni.²⁶⁵

d) A rossz pásztor arcképe.

A „rossz pásztor” elnevezés illik azokra a papokra, akik a szószékből „önnön személyekre és külön magok hasznára nézendő dolgok felől szaporitanak szót a hall-

quod etiam Apostolis est commissum : „ Docete, praedicate Evangelium Mt 28 : 19, Mk 16 : 15“ „...qui verba illius non solum ore et lingua praedicaerunt, sed et litteris in gratiam serae posteritatis mandarunt. Rom. 15 : 4 („Aude ante scripta sunt, ad nos docendos scripta sunt, ut per tolerantiam et consolationem Scripturarum spem retineamus.)“

²⁶⁵ III. V. T. 311 l. : „Az igaz hivatalu és tudományu egyházi emberek, a mit a Szentírásból mondanak, azt mind a Szentlélek mondja ő velük.“

²⁶⁶ I. P. E. 431 l. : „Monendi hoc Christi exemplo Pastores et Doctores Ecclesiae sunt, ut ipsi non tantum doceant veritatem, sed etiam graviter resistent veritati ob loquentibus, ac masculine se opponant Christi blasphematoribus.“

²⁶⁷ U. o. 570 l. : „... quod cogant illos... non compedibus vinctos, vel capillo tenus attractos, vel ulla aliqua violentia adactos, verum precibus, et omnibus pietatis ac humanitatis officiis sibi devinctos.“

²⁶⁸ II. P. E. 591 l. : „Nolite sannis et cachimmi excipere comminationes concionatorum.“

²⁶⁹ III. V. T. 439 l. : „Természet szerint félelmesek és szelídek a felsőségek előtt, a templomon kívül bátorítalanok, ha vélek beszélnek, az inaik ugyan lantolnak, de ha a prédikáló székben felállnak, senkitől semmit nem ipallanak, hanem tsak olyan bátran beszélnek nekik, mintha tsak káposztafejek volnának, úgy oda mondják szemekben, úgy reájok hányják a beszéddel, hogy ugyan tsavarják a nyakukat befelé. Honnan vagyon ez ? A Szentléleknek akarásából.“

²⁶⁰ I. P. E. 641 l. : Atque ita residentia in propria parochia Pastoribus et Episcopis commendatur.“

²⁶¹ U. o. : „Quod ut commodius fiat inter illas semper agant Conversenturque necesse est.“ Oportet ergo Pastores quoque tanquam collegas. Christi tum in regimine Ecclesiastico, tum politico constitutos, oves sibi subiectas nosse.“

²⁶² II. P. E. 202. l. : „Talis enim plerumque est populus, qualis Sacerdos, seu Doctor... multo magis in spiritualibus et coelestibus et quae longe praestantiora sunt.“

²⁶³ I. P. E. 247 l. : „Vos vero Principes viri, et omnes qui ad clarum Reipublicae sedetis, in Ecclesiam vocamini, ... patroni, ... tutores, legis divinae vindices, ... “

²⁶⁴ II. P. E. 139 l. : „Magistratus tamen Politicos nihil vetat, quo minus veritati reluctantes publica sua autoritate cogant, ... ac verbum Dei audiant, nisi enim pia Christianorum principium se veritate ii coercentur...“

²⁶⁵ I. P. E. 647 l. „Si ergo pastor noster ex universo genere humano nos discrevit et agnovit, nos quoque eum agnoscannus necesse est“

gatókra, ex privato affectu.²⁶⁶ Az ilyen lelkipásztorok: Az egyháznak béres pásztorai (mercenarius), akik az egyház szolgálatát egyedül a fizetésért vállalták és így ők nem keresik Jézus Krisztusnak a hasznát, hanem a magukét, mint ahogy Pál megírja a Fil. II.: 21. v-ben.²⁶⁷ Ezek a pásztorok: képmutatók, „tettetett szenteskedésűek.” Ezeknek hamisságát fel kell fedni, nehogy a nép higgyen nekik és elforduljon a kegyes ígéhirdetőktől, akik pedig javukat munkálják, midőn őket bűneik miatt megfeddik.²⁶⁸ A rossz pásztor életének is lehet azonban közvetett úton jó eredménye: „Így sok gonosz életű tanítók igazat tanítanak az Isten ígéből és mások üdvözülnek az ő beszédek által, ha szintén ők elkárhoznak is.”²⁶⁹

III. Liturgikai.

1.) Az istentiszteletnek alkotórészei.

Az alkotórészekről felsorolásszerűleg szólunk.²⁷⁰ Majd ezen fejezet keretében külön tárgyaljuk meg az éneket és imát. A gyülekezet megszólítási formái: Szerető atyámfia, Uram, Asszonyom.²⁷¹ A lelkipásztor vezeti az istentiszteletet.²⁷²

„A szószékre bizonyára előbb fellépve, a gyülekezetet üdvözölni fogja így: A mi segédelmünk legyen az Úrtól, Aki teremtette az eget és a földet. Amen.”; vagy más hasonló módon az időnek alkalmatossága szerint.²⁷³

„Előre bocsátván pedig a kegyelem tetteit,” imádkozik, „a textust felolvassa és beszédét e szavakkal vezeti be: Az Úr Isten, az Atya, Fiú és Szentlélek, nyissa meg az én számat és nyelvemet tegye a Te ditsérröddé, a Te igédet hozd az én számba és kormányozd az én hangomat és mozdulatomat, tedd Te akarathoz hajlóvá, a hallgatóknak üdvösségére. Amen.”²⁷⁴

Beszéd és ima után a nép megáldásának formái: „Áldjon meg titeket a Jehova, és őrizzen meg titeket; világosítsa meg az orcáját a Jehova ti rajtatok, fordítsa a Jehova az Ő orcáját ti reátok és adjon ti nektek békességet. IV. Móz. VI. rész 24. 26. vers); vagy: „A mi Urunknak Jézus Krisztusnak kegyelme legyen mindnyájan ti veletek, ámen (Fil. IV: 21. vers)” vagy: „A mi Urunk Jézus Krisztusnak kegyelme legyen mindnyájan ti veletek, ámen (Fil. IV.: 21. vers.)”; vagy: „A mi Urunk Jézus Krisztusnak kegyelme, az Istennek kegyessége, a Szentléleknek közössége legyen mindnyájan ti veletek, ámen (II. Kor. XIII: 13.)”²⁷⁵

Prédikáció előtt könyörgés és utolsó énekekben Szentlelket kérnek,²⁷⁶ látjuk, hogy az ima után Üriimát is mondott Geleji Katona István.²⁷⁷

²⁶⁶ III. V. T. 489 l.

²⁶⁷ I. P. E. 644 l.

²⁶⁸ II. P. E. 701 l.: „Nostri vero officii est hypocritas publice detegere, larvamque illis detrahere, ne vulgus opinione sanctitatis illorum fucatae fallatur... Etenim nos reprehendendo bonum quaerimus eorum, tum temporale, tum aeternum, salutem videlicet. animarum suarum...”

²⁶⁹ II. V. T. 1061-1062 l.

²⁷⁰ I. P. E. Praemonitio auctoris, ad lectores: „Formulae precandi, quibus concionator pie uti possit.”

²⁷¹ I. V. T. 859. lap

²⁷² I. V. T. 483. lap.

²⁷³ I. P. E. Praem...: „Et cathedra quidem inprimis Consensa, sacrum auspicator, clara voce: Auxilium nostrum sit a Domino qui fecit coelum et terram, amen.” (Psal. 121: 2. vers); „Vel quid simile, pro ratione temporis.”

²⁷⁴ U. o.: „Praemissa vero post oratione gratiarum actoria, et textu praelecto, Concionem exorsurus, intra se: Domine Deus, Pater Fili, et Spiritus sancte, aperis meum, et lingua mea annuntiabit laudem tuam; pone verba tua in ore meo, meamque vocem ac actionem moderare, et adde illis virtutem ad voluntatem tuam patefaciendam ac salutem Auditorum promovendam, amen.”

²⁷⁵ U. o.: „Benedicat vobis Jehova, et custodiat vos: Lucere faciat Jehova faciem suam super vos, et miseretur vestri: Attollat Jehova faciem suam ad vos, et ponat in vobis pacem.”; „Gratia Domini nostri, Jesu Christi, sit cum omnibus vobis, amen.”; vagy „Gratia Domini Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti, sit cum omnibus vobis, amen.”; I. V. T. 705 lap. (káracsnyi minta).

²⁷⁶ III. V. T. 455. lap.

²⁷⁷ I. V. T. 849. lap. (újévi beszéd).

Néhány hely bepillantást enged az énekekbe is; így az 1627. évi egyik karácsonyi beszéde: „Dicséretes a gyermek, aki e nap születék . . .” c. éneket énekelték,²⁷⁸ Mennybemeneteli ünnepen énekelték: „A Krisztus mennybe felméne. . .” c. éneket.²⁷⁹ Ugyancsak újévi alkalommal idézi zsoltáros könyvüknek következő énekeit: 66. zs. 12, 14. v. „. . . Megkoronázod az esztendőt . . .”; 128. zs. 5. v. „Megáld az Ur a Sionról . . .”; 46. zs. 10. v.: „Hadakat némit el (Erős vár a mi Istenünk . . .)”; 80. zs. 15. v.: „Tekints alá az égből és tekintsd meg e szőlőtöt (t. i. amit Scitiából átlántált a Te jobbkezed)”; 91. zs. 3, 4. v.: „A mindenható Isten oltalom minden veszedelemben . . .”; 104. zs. 31. v.: „Legyen az Urnak dicsőssége örökké . . .”; 20. zs. 1., 2. vers: „A királyért való könyörgése . . .” c. énekeket.²⁸⁰ Ugyancsak karácsonyi ének: „Per horas canonicas . . .” éneklék a templomban az alapigét.²⁸¹ Az ecclesia hymnusa: „Jövel oh Szentlélek, hajtd meg a mi megmerevedett, melegítsd meg a mi meghidegedett szívünket.”²⁸² Ugyancsak a Szentlélek kérésére vonatkozó ének: „Jövel Szentlélek Ur Isten töltsd be a te hivedinek szívüket és a te szerelmednek tüzeit ő bennök.”²⁸³ Ugyancsak újévi, 1630-ban (Bethlen Gábor 1629. évi novemberben történt elhalálózására emlékezéssel) vonatkozás énekeskönyv I. 3. versére: „A Te neved olyan mint a kiontatott olaj” (Jó illatú, sebeket gyógyít; így a Jézus neve is.)²⁸⁴

Istentiszteletet tartottak vasárnaponként reggel, délelőtt, délután.²⁸⁵ Sátorosünnepnek előtt két héttel megelőzőleg hozzáfogott G. K. I., hogy hallgatóit naponként készítse az elkövetkező karácsonyi vagy húsvéti ünnepre.²⁸⁶

Hétköznaponként is volt istentisztelet.²⁸⁷ Könyörgéses istentiszteleteket kötelezőleg tartottak hétköznaponként reggel és déleste, vagy este.²⁸⁸

2.) Keresztelési ágendája.

a) *A keresztelés helye.* Bár a keresztelést nem a hely, sem a víz, hanem „az Istennek szerzése és a’ jegyzett dolog commendálja,” mégis legmegfelelőbb helynek a templomot tartja: „A’ keresztelésnek a’ közönséges gyülekezet helyén egynéhány számú embernek jelenlétében kell lennie”²⁸⁹ „...illendőbbnek tartatik, hogy amikor lehet a’ templomokban a’ gyülekezetnek és az istentiszteleteknek helyén legyenek a’ keresztelések, mint külön val hol a’ kórházakban.”²⁹⁰ Katholikusok templomában nem keresztelhetünk.²⁹¹

Tesz ugyan kivételt is szükség esetére a következőképpen: „...a’ keresztésnek rendszerént mindenkor a’ közönséges helyen kell lennie, . . . hogy pedig néhánkor rendkívül az szükség úgy kívánván különvaló házban is lézen.”²⁹²

b) *A keresztelés ideje.* Főelvül az istentisztelettel kapcsolatos időt jelöli meg: „Nemcsak vasárnap a’ vagy prédikációs napon keresztelnek, hanem könyörgés után

²⁷⁸ I. V. T. 483. lap. és 547. lap,

²⁷⁹ III. V, T. 4. lap.

²⁸⁰ I. P. E, 119. lap.;

²⁸¹ I. V. T. 808. lap.; midőn a római katolikus adventi szokásról „a rorate-”ról tartott karácsonyi magyarázatot.

²⁸² III, V, T. 427-428. lap.

²⁸³ U. o. 444 lap.

²⁸⁴ I. V. T. 889. lap.

²⁸⁵ II. P. E. Praefatio ad praecones veritatis in Ungar. Et Transsylváni.: „Suaserim inquam, non imposuerim, ne scilicet horis quoque antemeridianis dierum Dominicorum ratione aliqua gravi sic exigente.” (A vasárnap d. e.-i beszéd tárgyáról): a jegyzetre vonatkoztatva pedig: „...sed eos diebus duntaxat Dominicis quidem solis horis matutinis, pomeridianis autem et diebus profestis, seu hebdomadariis . . .”

²⁸⁶ II. V. T. előszó,

²⁸⁷ II. P. E. Praefatio ad praecones . . . (hétköznaponként este pedig vagy külön heti előkészületkor a prófétákat, az evangélistákat, az apostoli leveleket hozták elő)

²⁸⁸ I. V. T. 1133 l.

²⁸⁹ III. V. T. 708. lap.

²⁹⁰ U. o. 665. lap.

²⁹¹ U. o. 727. lap.

²⁹² U. o. 721. lap.

is mind-egyre keresztelünk, főképpen reggel: délest különben nem, hanem ha a gyermek beteg, de azért, ha csak hetedszakai könyörgő napon keresztelünk is, ugyan mindenkor prédikáció után keresztelünk.²⁹³ A gyermek megkeresztelését nem kell halogatni „sem a feleségnek, sem akárkinek a szavára.”²⁹⁴

c) A keresztelés módja.

A) Keresztelési istentiszteletnek liturgiai elemei:

1) *Vizbemerítés, vagy vízzel leöntés.* Krisztus keresztelése vizbemerítés volt; hogy egyszer vagy háromszor, arról nincs írás. „Ez ott a meleg éghajlat alatt lehetett így, de a hideg északi tartományokban a keresztelés csak vízzel való megöntéssel lehet. Valószínűleg így tettek az apostolok is.”²⁹⁵

Nem az Írásból vett szertartások közé tartozik a vízzel való keresztelésen kívül: „A” szózás, pökés, tejezés, vajazás, olajozás, lehellés, kereszthányás, ördögüzés, fejr ruha...²⁹⁶

2) *Tanítás.* A keresztelési istentiszteletet fanitás vezeti be:²⁹⁷ „... elől bocsátunk a keresztiségről valami kis tanításokat, mivel az éltető állathoz járulnia kell az Igének, hogy sakramentummá lehessen”²⁹⁸

3) *A kezeseknek (keresztapa, keresztanya) kell a hitükről fogadást tenni:* „Mindazonáltal nekünk arra sintsen kötelességünk, hogy a keresztatyákkal, anyákkal az ő keresztfiak, leányaik felől fogadást tétessünk, hanem megelégszünk avval, hogy szóval az ő tisztjeiket jól eleikben adjuk, de azt sem kárhoztatjuk azonban mindenestől fogva, ha némelyek feleletet vettek felőlök, mint a lutheránusok cselekszenek.”²⁹⁹

4) *A névadás fundamentuma* Jézusnak a körülméletkedésben adott neve. Az öregeknek pogány vagy zsidóvallásbeli nevét nem kell megváltoztatni, „hanem pompával kell őket a keresztiségben arról nevezni és abban őket megconfirmálni.”³⁰⁰ Kiki figyeljen a nevére, hogy annak jól megfeleljen.³⁰¹

5) *Imádkozni kell.* „Hogy a keresztiségben imádkozni kell, az Írásban bizonyosság van erre, mert az Igével együtt a” könyörgés szenteli meg az állatokat (lényegeket, Szerző), tehát a keresztiségbeli vizet is. Krisztus is könyörgött, mikor megkeresztelkedett.”³⁰²

²⁹³ U. o. 659. lap.

²⁹⁴ U. o. 719. lap.; Szilágyi S.: Geleji Katona István sűrgeti l. Rákóczi György és Lórántffy Zsuzsánna Ferenc unokájuk megkeresztelését... Továbbá megjegyzi, hogy (l. V. T. 861. lap) a főurak néha félévig is kereszteletlenül hagyják gyermekeiket, hogy minél nagyobb konyhát üthessenek, pedig minél hamarabb meg kell őket keresztelni, ha nem is nyolcad napra.

²⁹⁵ III. V. T. 798., 799 lap.

²⁹⁶ U. o. 661. lap.; Belarminus összesen 22 babonás szokást számol elő az említett magatartásokkal együtt.

²⁹⁷ U. o. 708. lap.

²⁹⁸ U. o. 659. lap.; I. P. E. 726. lap. Nem hive az u. n. az elkeresztelésnek sem; „Observandum hic venit Christum non alios baptismi administratores constituisse, quam eos solos, quibus Evangelii praedicandi munus commisit.”

²⁹⁹ U. o. 660. lap. I. V. T. 14. préd. 703. laptól.

³⁰⁰ U. o. 660. lap.

³⁰¹ I. P. E. 134. lap.: „Si Gabrielis nomen sortitus es, da operam ut revera sis Vir Dei. Nominé Angelico si gaudes, vide ut Angelicam quantum potes, non vero Diabolicam, agas vitam. Si Georgio tibi nomen est, da operam ut nomine et omnie Georgium, iit est, sedulum agricolam te esse probes, assidue colas agrum tum Ecelessiae tum Reipubl. ut sis fidelis oconomus, et promus condus erga omnes qui bene de utraque merentur, Si Stephanus diceris, presta te Stephanum id est, coronam et decus Ecclessiae Reipublicaeque. Si Johannes, incumbe diligenter in hoc ipsum, ut sis Deo bonisque omnihs gratus. Si Petrus, firmus sis, ut petra, in Religione et pietate. Si Andreas, praesta te virum. Si Anna sis gratiosa, misericors. Si Susanna, Liliium, et Rosa inter reliquas foeminas. Si Sophia, sis sapiens. Si Christina, christianam re et factis te ostende. Etc.

³⁰² I. P. E. 135. l. Reámutat arra, hogy az emberek életükkel milyen ritkán felelnek meg neküknek. Hányszor válnak nevetségessé a sirköfeliratok. Pl.: „Hic iacet Rex serenissimus, Heros fortissimus, Monarcha potentissimus etc. quod si lapidem tollis, ut illustres et illos et fortes videas, nil nisi putredinem, nil nisi ossa et cinerem, invenies” „Sic est omnis, qui insignes titulos sine vitulo... et rei ipsius veritate usurpat.” Ne használjanak gyűlöletes neveket: Wolfgangi ut plurimum lupos, Ursulae, ursas crudelitate sese exhibent. Nabel stultum se esse revera ostendit (I. Sam, 25:25)“ III. V. T. 661 l

B) *Keresztelés nyelve.*

A nép *anyanyelvén* kell keresztelni. „A keresztségnek a' közönséges született nyelvünkön való kiszolgáltatása is írásbeli fundamentumon épül fel (I.Kor. 14 : 9-14. v. 16 : 19-37. v.), miképpen a' templomi prédikálás..., mert ha a' könyörgésnek, a' prédikálásnak, az éneklésnek a' községnek nyelvén értelmesen kell lennie, az apostoloknak Isten parantsolatjából való tanítása és Irás szerént, nyilván a' sakramentumoknak is úgy kell kiszolgáltatniok, mert úgy lesznek nagyobb haszonnal és épülettel.“³⁰³

C) *Keresztelő személye.*

Csak *lekipásztor keresztelhet*, akit fölszenteltek és kibocsátottak az evangélium hirdetésére. „Sem hamis vallású és törvénnyel hivataltan tanítóval ne kereszteltesse... valamint külsőrendű nem egyházi személlyel férfivel vagy nővel.. Ha az igaz egyházi embernek szűkvolta miatt nem keresztelhetnek is, megkereszteltetnek Szentlélekkel, ha választottak.“³⁰⁴ „A' tanítás a' közönséges gyülekezetben az apostoloknak, lekipásztoroknak egyedüli joguk“ és „csakis háznép között való tanításban vehetnek részt asszonyok is“ (Aquila, Priscilla).³⁰⁵ Ezt a megkülönböztetést a' keresztelés nem szenvedí“³⁰⁶ és ezért „rut dolognak tartja, hogyha asszonyok keresztelnek;“³⁰⁷ éppen ezért ha, — mint említettük — szükség esetében meg is engedi a háznál való keresztelést, de — mint mondja — „...az nem szabadítja a' paraszt embereket és a' bábákat is a' keresztelésre.. a' keresztelést dísznópásztoroknak és tsipolyagos vén szüléknek még házban is meg nem engedjük.“³⁰⁸

Lutheránus tanítók megkeresztelhetik a református keresztyén ember gyermekét is.³⁰⁹ A külsőrendű emberek, férfiak, nők által szükség esetében megkereszteltek újból való megkeresztelését ugyan nem javasolja, mindazonáltal „mégis inkább hajlik arra, hogy egyházi embertől ismét megkeresztelkednének, mivel az első nem volt törvényszerű.“³¹⁰

A keresztelést teljesítő egyházi szolgák között nincs különbség, a keresztség sakramentumának érvényessége és ereje tekintetében. Nagyon elítéli tehát az evangélikus keresztyének között fennálló rossz szokást, hogy válogatnak az egyházi emberekben: „gyalázatoknak tekintenek a' nagyrendűek főképpen, ha az ő gyermekeiket valami szegény falusi prédikátor keresztelné meg“³¹¹ Megnyugtatja tehát őket: „Akármilyen méltóságosak (királyok, fejedelmek, nemesek) legyenek, az egyház szolgájától a' keresztséget bizvást felvehetik.“³¹² Adott esetből kifolyólag állapítja meg, hogyha a pap a keresztelési ígéket rosszul mondta is, nem kell újból megkeresztelni az illetőt.³¹³

D) *Áttérők keresztelése.*

Külön foglalkozik ezzel a kérdéssel, melyet mi Liturgikai fejezetünkben részletesen tárgyalunk. A megfelelő előkészítés után, tehát zsidót, pogányt is kereszteltek.³¹⁴

303 U. o. 661. lap.

304 U. o. 706. lap.

305 U. o. 721. lap.

306 U. o. 721. lap.

307 U. o. 708. lap.

308 U. o. 721. lap.

309 U. o. 728. lap.

310 U. o. 729. lap.

311 U. 793. lap.

312 U. o. 792. lap.

313 U. o. 729. lap.

314 Liturgikai D. fejezet.

3) Úrvacsorai ágenda.

A) Az úrvacsora kiszolgáltatásának a helye és az úrvacsorázók.

Az úrvacsorát a rendes istentiszteleti helyen szolgáltatassák ki „a' sacra synaxis”-ban. Nem javasolja a templomon kívül külön házakban való kiszolgáltatását, „sőt meg sem engedtetik alkalmas számú híveknek gyülekezetjök és hozzájok állók nélkül ime vagy ama betegnek adni, mert annak saját vatsorájának kell lennie.” Justin Martir idejében ugyan elvitték az úrvacsorát betegeknek is, de csak akkor, amikor úrvacsorát osztottak a gyülekezetben is.³¹⁵

Az egyház valószínűleg Ágoston idejében rendelte el, hogy az úrvacsorát a templomban szolgáltatassák ki.³¹⁶

Az úrvacsorát gyülekezetnek kell kiszolgáltatni, tehát többeknek ; az úrvacsora „közönséges lelki lakodalom és Krisztus Urunk is... többeknek szerezte”; tehát „tsak egynek nem szabad kiszolgáltatni”.³¹⁷

Hasonlóképpen nem adható úrvacsora az egyház fegyelmezése által büntetés alatt állóknak, a latroknak, az excommunicáltaknak.³¹⁸ A gyülekezetben ismeretlenek is csak úgy vehetnek úrvacsorát, ha előbb a „tanítójuktól” ajánlólevelet hoztak.³¹⁹

B.) Magánház-Betegek úrvacsorája.

Mint említettük nem volt híve a külön házakban való úrvacsoráztatásnak; nem javasolja a házról-házra való hordozását sem.³²⁰ Nem zárkozhatott el azonban egy ideig a betegek úrvacsoráztatásától; de később, amikor azt látta, hogy ez a szokás babonává vált és „a' betegeknek némi-nemű szükséges uti eledel helyett kezdték adni, az opus operatumnak és a' sacramentumoknak az üdvösségre szoros volta felelő való vélekedésből”: Ecclesiájában elhagyták ezt a szokást, a végvacsorának házanként való hordozását. A végvacsora betegekhez vitele elmaradt.³²¹

Inti híveit, hogy ne halasszák az úrvacsorázást a betegség idejére, hanem éljenek vele egészséges korokban, mert akkor azután, ha kéri sem adják fel nekik. Ha pedig éltek vele egészséges korokban, akkor nincs szükség reá, hogy „sínlődésekben és halófélben létjekben, amikor a' gyülekezetbe nem mehetnek, a' tanítók hozzájok vigyék.”³²² Ha pedig nem éltek vele „híhető, hogy megvetésből, vagy penitencia nem tartásból tették és így annál inkább nem kell adni nekik.”³²³ A merev szabály alól azonban úgy látszik voltak kivételek, erre vall a következő kijelentése: „Nem lehet mindazonáltal, hogy főképpen a' mi hazánkban, a' mostani állapothoz képest, az együgyűekért és a' hitben erőtlenekekért néhanýkor rendkívül is valamit az ecclesia ne tselekedjék,”³²⁴ Az Írást kell alapul venni az úrvacsora kiszolgáltatásában és nem a tradíciót.³²⁵

C) Úrvacsora ideje.

Felmerült az a gondolat abban az időben is, — mint ma is többen próbálkoznak vele,³²⁶ hogy az úrvacsorát osszák ki szerzettetése szerinti időben, éjjel. G. Katona erre azt feleli, hogy a „szerzettetése csak ex accidenti a' husvéti báránynak alkal-

³¹⁵ Ill. V. T. 842. lap. 843. lap.

³¹⁶ U. o. 781. lap, megjegyzi, hogy eredetileg közvendégfogadóban és annak egy tornácában rendelte az Üdvözítőt.

³¹⁷ U. o. 977. lap.

³¹⁸ U. o. 2974. lap.

³¹⁹ U. 976. lap.

³²⁰ U. o. 977. lap.

³²¹ U. o. 843. lap.

³²² U. o.

³²³ U. o. 844. lap.

³²⁴ U. o.

³²⁵ U. o. 853. lap.

³²⁶ Husvét I. tinnepén hajnali istentisztelet tartása.

matosságából esett éccakára, mivel előbb a' húsvéti bárányt ette meg az Üdvözítő a' tanítványaival" (II. Mózes XII:8. szerint éjjel) „és azután szerezte az urvcSORÁT, Így maradt éjtszakára a végvacsora szereztetése. A húsvéti báránnyal azonban megszünt az éjtszakai urvcSORÁZÁS és „megváltozván, szabadsága van az ecclesiának arra, hogy az urvatsorának kiszolgáltatását reggeli időre rendelje...”³²⁷ Nem vétkeznek azért azok, akik éjjel urvcSORÁZTAK. Viszont mások nézvéen a sakramentum „bőtsületire,” azt akarták, hogy „előbb az menjen be mint egyéb eledel és így éhomra jóreggel és józanon vegyék.”³²⁸

D) Az urvcSORA kiszolgáltatásának liturgiális módja.

a) Bűnvallástétel, feloldozás.

Mt. III:6. v-re való hivatkozással (sokan megkeresztelkedtek és vallást tettek bűneikről) mondja el, hogy nyilvánosan, egyetemlegesen bűnvallást tesznek az urvcSORA vétele előtt, mivel valamennyien bűnösök vagyunk. Bizonyosságot tesznek arról, hogy Krisztus által remélik bűneik bocsánatát. Igérik, hogy új életet fognak élni és így „kapnak feloldást az Ige szolgája által, illetve a' Krisztustól közbenjáró szolgálata által, követe által, a' nekik adott hatalom és tekintély által (Ján. XX:23. v.)”³²⁹

Az urvcSORAI ágendázáskor a kenyeret kissé fel kell emelni: „Ez az én testem” felemelt szóval és értelmesen kell mondani.³³⁰ A kenyeret meg kell törni.³³¹ Az ostyát három részre törik, tehát még ebben most is megvan a megtörés jele.³³² A megtörés hozzátartozik az urvcSORÁHOZ. Krisztus tanítványainak adta, tehát „nekünk is tanítványoknak kell adnunk.”³³³ Nem adhatjuk a kicsiny megkeresztelt gyermekeknek.³³⁴

b.) ÚrvacsORAI szentjegyek.

Az urvcSORAI kenyér és bor rendes legyen. Hogy a szereztetési kenyér kovászos vagy kovásztalan volt-e, arról vita van. Szerinte kovászos volt, mert egy nappal a húsvét ünnepe előtt ették.³³⁵ De ha kovásztalan lett volna, az sem jelentene semmi különöset. Nekünk olyan kenyeret kell adnunk az urvcSORÁBAN, amit rendszeren használunk.

Ezt a kenyeret süttelhetjük „akár kerekdedre, akár szögesre, akár domború gömbölyegre, akár szélesre, akár laposra, akár kitsinyre, akár nagyra, . . . az a' fontos, tsak hogy igaz kenyér legyen a' megtörésre, az elosztogatásra, a' vételre és a' titkos hasonlóságnak a' jegyeztetésére.”³³⁶ Epifanius. Cyprus szigetének görög püspöke idejében hosszú csúcsos formájú kenyérral éltek, amilyent ma is használnak a görögök.³³⁷

Az ostyát 1100 táján hozták be a transsubstantiatio mesterei, nem az egyházi atyák idejéből való; tehát Krisztus után ezer esztendeig az ostyának híre sem volt.³³⁸ Valószínűleg III. Miklós, II. Sándor, VII. Gergely pápa közül az egyik hozta be az ostya használatát.³³⁹

³²⁷ U. o. 870.

³²⁸ U. o. 874. lap.

³²⁹ II. P. E. 338. lap.: „Confitemur enim omnes in universum clara et alta voce, generaliter, ante communionem corporis et sanguinis Domini, nos grandes peccatores esse; . . .”

³³⁰ III. V. T. 916 l.

³³¹ U. o. 929. l.

³³² U. o. 942. l.

³³³ U. o. 969 l.

³³⁴ U. 971 l. (Ágoston mondását idézi).

³³⁵ III. V. T. 885. lap.

³³⁶ U. o. 895 lap.

³³⁷ U. o. 905. lap.

³³⁸ U. o. 904. lap.

³³⁹ U. o. 904. lap. Canander György pópista doctor levelében azt írja Bernoldus presbiterhez 1089. esztendő körül, hogy annak előtte az urvcSORÁHOZ „kenyér süttetett, egy marok zsemlyelisztból, avagy lisztlángból, gömbölygén korona formára, melyet kalács-kenyérnek hívtak.”

Más helyen nem egészen ezzel egyezőleg azt állítja, hogy I. Sándor pápa idejéig a katolikusok is kenyeret vettek. Az ostyát a pápák szerezték 230 körül. Eleinte azt is széles lapos formában sütötték Gergely pápa idejéig. A scholastikusoknak a transzsubstantióról való tanításuk csusztagta be a „garasnyi nagyságu“ ostyát.³⁴⁰ A bortól megfosztotta a népet III. Ince pápa 1200-ban.³⁴¹

C) Külső formái az úrvacsora vételének.

1.) Urasztalához járulás.

Állandóan látjuk különböző témáinknál, hogy Geleji Katona István mennyire időszzerű kérdésekkel foglalkozott prédikációiban és azokat mennyire sokszor a mi mai meglátásunk szerint tárgyalta. Nagyon követésre méltó sok mai tömeggyülekezetben is az Úr asztalához alázatos és illendő sorrendben való járulásra vonatkozó tanítása. A „többet megelőznie ügyekeztek a' felvonulásban és így éhsasok módjára nagy rendetlenül és bötstelenül tsaknem egymás hátán tódulnak a' szentségekre“.³⁴²

2.) Szentjegyek vétele.

Az úrvacsorai szentjegyek vételében megkülönböztető vonásokat lát a reformátusok, evangélikusok és a pápisták között. Ma is fennálló tanításunk: Nem etetjük és nem itatjuk az úrvacsorázókat, hanem az úrvacsorázó atyafiak átveszik a kenyeret és a kelyhet a lelkipásztortól, mert maguk állnak Isten színe előtt alázatos bűnbánatukkal és veszik el Jézus Krisztusban vetett hitük által Istennek a kegyelmét. Ez az alapelv nyilatkozik meg nála is, midőn szemben a pápistákkal és az evangélikus atyafiakkal, hirdeti, hogy: „A kenyeret kézzel kell elvenni és nem a szájjal...“³⁴³ A kenyeret meg kell rágni és le kell nyelni. Nyilvánosan kell a szájba tenni a kenyeret és nem elrejtve; különösen vonatkoztatja ezt a nőkre. Úgy látszik némelyeknél gyanította, hogy nem eszik meg a kenyeret, csak elrejtik azt; ezért kifakad ellenük: „Nyilva az ilyenek, akihez gyanúságba esem, az markában megkeresem, s ha ott találom, higgye el bizonyosan, hogy tüzet vetek a hátára, még ha evvel megérné, ugyan megköszönné.“³⁴⁴

3.) Megmaradt szentjegyek felhasználása.

Rendelkezik az úrvacsorai „maradékokra“ vonatkozólag is. „Mi is mindazonáltal méltónak ítéljük lennie, hogy azok a maradékok bötstelenül ne tétessenek... hanem vagy a papok magok egyék meg, vagy tiszta életű keresztyén öregembereknek adják, vagy pedig az egyháziak szedjék fel, viseljék gondját és az ő lelkők ismerete szerint fordítsák oly ususra, hogy sem a sakramentumnak gyalázatjára, sem az együgyűeknek botránkozására, sem pedig az ellenkezőknek rágalalmazására való alkalmatosságokra ne légyen.“³⁴⁵

4.) Az ígéhrdetéshez tartozó ima. (Euchetikája)

A magyar evangéliumi egyházak, így a református, a XVII. században behatóan foglalkoztak az áhitat, kegyesség, imádság problémáival és így a megjelenő prédikációs könyvekben is rendszerint vannak rövidebb, vagy hosszabb imádságok.³⁴⁶ Így foglalkozik prédikációival kapcsolatban Geleji Katona is az imával³⁴⁷ és mond vagy

³⁴⁰ II, V. T. 85 l.-tól.

³⁴¹ U. o. 102 l.

³⁴² III, V. T. 831. lap.

³⁴³ U. o. 1001. lap.

³⁴⁴ U. o. 1022. lap.

³⁴⁵ U. o. 842. lap.

³⁴⁶ dr. Ince Gábor : A magyar református imádság a XVI. és XVII. században, 4. lap.

³⁴⁷ Már a „Hittaniak“ c. fej.-ben érintettük.

elő, vagy utóimákat,³⁴⁸ De a Váltás Titkában³⁴⁹ Geleji Katona megadja az imádkozásra vonatkozó véleményét, tanítását: Euchetikáját is.

Ismertetjük először euchetikáját és azután szemelvényeket³⁵⁰ adunk imáiból, azoknak jellemzésével.

Az imádság: segítségül való hívás; ez a szó görögül *ἐυχόμεται*-t jelent, latinul invoco szóból ered, melynek értelme: „belénk való hívás; mert az Istent a' Könyörgés által, úgy-mint belénk hívjuk.”³⁵¹ Tovább magyarázza a szó eredetét és a Gen. 48:16. alapján mondja, hogy jelenti néha „Valaki nevét valakin invocálni . . . annak nevéből neveztetni”³⁵² Vagyis nevéből neveztesse pl. Izrael fiait. Sőt az Isten segítségül való „hívása-is” azt jelenti, hogy Isten saját népe az illető nép és az ő különös gondviselése alatt áll (V. ö.: Rom. 28:10, Dán. 9:18), „noha absolute valamire való tekintet-nélkül az Istennek nevét segítségül hívni, gyakrabban, (ha nem mindenkor-is) a' nyit térsen, mint őtet imádni, tisztelni, és segítséget ő tőle kérni.”³⁵³

Az imádkozást az istentisztelet egyik főrészenek tekinti, „a'mellyben az Istennek ígéje, és a'ban ki-nyilatkoztatott akaratya szerént a' Szent Léleknek indításábó'; Isten ditsőségére, és a' mi üdvösségünkre lelki testi jók kéretnek az Istentől a Christus nevében, töredelmes szívűből és fiui bizodalomból, a' meghallgat'atásnak bizonyos reménységével”³⁵⁴ Az imádkozás módjára vonatkozólag mielőtt véleményét ismertetnők, azt hisszük célszerű, ha figyelemmel vagyunk az ezzel hatásszerűleg valószínűleg összefüggésben álló de! receni hitvallás (1561-1562), valamint a tarcaltordai (1562-1563) hitvallás XVI. articulusanak a magyarra fordított Béza-féle hitvallás 27. cikkével megegyező pontjára is.³⁵⁵ A debreceni hitvallásban az imádkozásra vonatkozólag ez áll: „Kivántatik az imádkozásra Isten kegyelme, Krisztus érdeme és a Szentlélek segedelme, igaz hittel és az Isten ismeretével. Mert a Krisztus nevében habozás nélkül s az Isten törvénye szerint kell imádkozni. Mindazokat, amelyeket kérünk, az Úri imádság alakjában kell kifejeznünk . . .” A Béza-féle hitvallás idézett cikke szerint „a könyörgésnek méltósága légyen minden gyümölcök, között, kiket a hit közönségesen minden igaz keresztyénekben szerez, . . . a Könyörgés, azaz az Isten nevének a Christus által segítségül való-hívása. De a könyörgésben ezeket kívánjuk, kiket ide alá feljegyzünk. Elsőben, hogy olly elméből származzanak, melly a meghallgatás felől nem ketelkedik . . . Ebből pedig más is következik, t. i. hogy haszontalan a könyörgés, melly az Isten beszédével nem egyez . . . Valamely könyörgések . . . olly nyelven mondatnak, kit az imádkozó nem ért, Isten tsufolásának kell tartani . . . Valamellyel pedig ollyan valamit kérünk, melly az Isten természetivel és akaratával ellenkezik, Isteni káromlással foglaltatott öszve.” Kiemeli tehát a Béza-féle az imádságnak irásszerűségét és hangsúlyozza az isteni parancshoz kapcsolódottságát; a debreceni hitvallás pedig a Szentháromság személyeire mutat reá az imában az Úri ima alapján; továbbá az idézetten kívül még egy nagyon égető gyakorlati kérdést világít meg a magyar ember számára, azt, hogy vajjon szabad-e imádkozni az ellenségek ellen?

Azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani a kétféle hitvallásnak vonatkozó cikkelyeit, tartalmát, mert úgy látjuk, hogy ezekkel szoros a kapcsolat Geleji Katonánál. Geleji Katona imái: szentírászerűek és a legtöbbször az Úri ima beosztása szerint szólnak az Atyához, azután a Fiúhoz, végül a Szentlélekhez és külön a Szentháromsághoz. Az Atyára vonatkozólag mondja: „ . . . elismerik az Isten erejét, hatalmát, mindenhatóságát, irgalmasságát, kegyelmét és jóakarátát.”³⁵⁶ I. Ján. 5:14. vers

³⁴⁸ A jelen Liturgikai fej-ben az istentisztelet alkotórészei között fölemlítettük.

³⁴⁹ I. V. T. 1097-1142. lap.

³⁵⁰ Különös tekintettel a különböző liturgikai alkalmakra.

³⁵¹ U. o. 1097-1098. lap. Augustinus in psal. 30. : „Invocas Deum, quando in te vocas Deum. Hoc est enim illum invocare, illum in te vocare, quoddam modo eum in domum tui cordis invitare.

³⁵² U. o. 1098. lap.

³⁵³ U. o.

³⁵⁴ U. o. 1098-1099. lap.

³⁵⁵ dr. Incze Gábor: id. m. 31. 32. lap,

³⁵⁶ I. V. T. 1099. lap.

szerint kell Őt segítségül hívni a Krisztus nevében, vagyis az Ő érdeméért.³⁵⁷ Hittel kell imádkozni, bizonyos reménységgel; ez a lélekben és igazságban való imádkozás. Belső szerzője és indítóoka az imádkozásnak a Szentlélek, nem mintha Ő könyörögne, de indít könyörgésre.³⁵⁸ Egyedül csak az Istenhez imádkozhatunk, sem szentekhez, sem Szűz Máriához, sem senki másához. Az ima időhöz kötve nincs, de mégis szüntelen imádkozunk,³⁵⁹ ami nem a szerzetesek örökös imádkozó beszédét jelenti, hanem azt, hogy minden munkához imával fogjunk és minden állapotunkba belevigyük az ima lelkületét, az Isten akaratát. A hit ereje az ima, mennél nagyobb a szükség, annál inkább könyörögünk.³⁶⁰

Igen értékes része euchetikájának „a meg nem hallgatott imádság”-ról szóló tanítása.³⁶¹ „Ne tartsuk tehát Isten haragjának (— mondja Geleji Katona —) jelének lenni, ha néhánykor a' mit kérünk meg nem adja; mert tudta ő hogy az nem lőtt volna nekünk hasznunkra, ha meg adta volna. Az Isten sok dolgokat meg-enged haragjában, a'mellyeket meg tagad, nem ad meg kegyelméből; azt mondja egy bölcs ember: Sokval kegyelmesben tselekszik bizonyára velünk az Ur Isten gyakorta, hogy meg nem adja amit kérünk, mint hogyha meg-adná” Gírgensohn³⁶² szerint az ima elsősorban Istennel való érintkezés és így alárendelt jelentőségű maga a kérés; különösen túllépi érvényességének határait, ha Istennek előírásokat ad. A kérőima jogosult, ha a Gecsemánébeli ima szelleméből való (Mt 26 : 39. : „Ne úgy légyen amint én akarom, hanem amint Te”). Továbbá az is másodrangú jelentőségű, hogy vajjon beteljesedik-e az ima abban az értelemben, hogy megkapjuk azt, amit az imában kértünk. „A meghallgatott imádság sokszor sokkal áldásosabb, magasabb foka a meghallgatásnak”. Geleji Katona ugyanilyen igen magas értelemmel gondolkodik az imáról!

A másik értékes jellemvonása euchetikájának, amidőn az ellenség ellen való imádkozásról szól. „Mi kívánhat nagyobb erőt mint a sok számú hatalmas ellenségnek meg-verettetése? s' la a' könyörgés azt-is meg tselekedheti, mint a példák meg-mutatják (II. Móz. 17 : 11; Es. 37 : 15)“³⁶³

Végül meg kell emlékeznünk imáinak arról a részéről is, amelyben ő imádkozik a fejedelemért, az országnak magistratusaiért, a patronusokért, jóltevőkért, iskolákért, lelkitanítókért, az anyaszentegyházért.

Sok a hasonlóság Geleji Katona imáinak a Medgyesi-féle³⁶⁴ imafelosztás kezdése, vallástétele, a kérésnek első és befejező része és a hálaadás között; nincs azonban, —legalább is nem tapasztaltuk— szó az eretnekekért, zsidókért, pogányokért, az anyaszentegyház ellenségeiért, üldözőiért való imáiról; sőt ellenkezőleg, mint rámutattunk —az üldözöndők leveretéséről van szó.

Megadtuk tehát Geleji Katona István euchetikáját, amelyből látjuk, hogy imádkozó lélek volt, az istentisztelet fő részének tartotta az imát. Imái kapcsolatosak a bibliával, hitvallással, történeti alapokkal; összefüggés mutatható ki egyes hitvallásoknak az imáról való nézete és az ima lényegéről alkotott felfogása között; a legmagasabb evangéliumi szinten mozog.

Bemutatunk ezeketán szemelvényeket az imáiból.

Az Isten mindenhatóságát, a világban az ember bűnét, különböző csapásokat és ezek között többször a dögglalált— sorolja fel karácsonyi következő hálaimája³⁶⁵ : „Eörök véghetetlen mindenható Atya Ur Isten, ki ez egész világot minden benne lévő állatokval egyetemben szabad akaratod szerént bírod, igazgatom; kiből mint egy kufföböl árradnak minden lelki testi jók, kiben vagynak, mozognak, élnek minden égben, földön, vízben lévő állatok; mi te szegény bűnös fiaid, leányid, nagy halát-adásval köszönyjük te szent Felségednek, hogy minket ingyen való kegyelmességédből ez elmúlt esztendőnek folyásában, szenvedhetetlen lelki testi nagy veszedelmektől meg-őriztél, oltalmaz-

³⁵⁷ U. o. 1101. lap.

³⁵⁸ U. o. 1101-1105. lap.

³⁵⁹ U. o. 1145, 1136, 1137. lap.

³⁶⁰ III. o. 1133.

³⁶¹ c. 1133.

³⁶² U. o. 1107-1110. lap.

³⁶³ dr. Incze Gábor id. m. 7. l.

³⁶⁴ U. o. 1143. lap.

³⁶⁵ Medgyesi Pál: Doce nos orare, quin et praedicare.

³⁶⁶ I, V. T. 791-793, lap.

tál. A' lelkiek között a' pokolbéli ördögtől, az Anti-Christustól a'nak tagjainak lelkünk ellen való gonosz szándékoktól, a' te szentigédnek éhségétől szomjuságától kétségben való eséstől és kárhazától. A' testiek között: éhségtől, dög-haláltól, ellenségünknek fegyverétől, égetésétől, rablásától, nemzetünkbeli pártolástól, viszálykodástól, hazánknak derekas romlásától. Sőt minden mi érdemünk felett árvíz-képpen ki-öntötted mireánk mind lelki s mind testi áldásidat. Lelkietek, midőn a te szent ígédet közöttünk e'kédiglen minden alkalmatossággal prédikáltattad, a' szent Sakramentumokat ki-szolgáltattad és lelkünket azokkal az örököltre tápláltad. Testietek, holott e'világnak ilyen közönséges fel-zendült háboruiban minket a te oltalmadval ugyan bé-kerteltél és minden reánk törő ellenségünk ellen hatalmasan meg-oltalmaztál; hegyeinket, mezeinket bőv természetvel meg-áldottad a dög-haláltólunk el-fordítottad, békességünket meg-adtad. Fejedelmünket, nemzetünknek utánna lévő oszlopi-val egygyütt, ez életben meg-hagytad, és imé e jelen szent üdnepnapot is mi reánk boldogul fel-viasztottad. Honnan és mivel érdemlettük tőled mind ezeket? jobbak voltunké mi másoknál, hogy velünk ezeket tselekedted? Tíjéd Uram egyedül a' ditsőség, a te irtalmasságod mind ezekben bennünket részeltetett.

Könyörgünk alázatosan te szent Felségednek, a minékünk születetett Ur-Jesus Christusnak nevében, maradjmeg e'nek utánna-is ezen hozzánk való kegyelmedben. Botsásd-meg a' mi sok számlálhatatlan titkok és nyilván való bűneinket: tulajdonítsad a' született Messiás Christusnak igazságát, elég-téletét, szentségét, igaz hitünknek általa bűnünk bocsánatjára és üdvösségünkre, Coronázd-meg a' mi esztendőnket bővséggel, békességgel, álgymeg egygyenként egygyen bennünket kívánatos jó egészséggel, örvendeztess bennünket jó hírekkel, és minden atyai jó-kedvednek jeleivel, és ha Felségednek kedves akarata, engedd érnünk esztendő ez napot is jó egészséggben, békességben, mostan pedig e'nek meg szenteltetésére adj erőt, segítséget Szent Lelkedvel, amen."

Az 1634. évi újesztendei (január 1. napján) istentiszteleten tartott prédikációja előimájából közlünk részleteket. A hálaadás az elmúlt esztendő jövaitért és az Isten dicsőítése csendül ki belőle, melyet követ a kérés, különösen egyénileg nevezetes lehetett ez az alkalom számára, azért, mert a megelőző 1933. évben választották püspökké.³⁶⁶

„Mennynek, Földnek, Tengernek, és minden azokban lévő állatoknak hatalmas teremőjök, és bölcs gondviselőjök, örök, élő, mindenható Isten, ki a' napot, és az holdot a' Sátor módon fel-vonatott ke-rek égen sino:ron hordozod, azoknak bizonyos és el-véthetetlen járatokkal az esztendőket négyrészekben, úgy-mint Tavaszban, Nyárban, Eőszenben, Télben szakgatod, és azoknak fel-kelesekkel és el-enyészésekkel a' nappalokat és az éjtszakákat meg-különbözteted, ki az embereknek utaitak szabad akaratom szerént bírod, igazgatod, és álla-patokat, a' mint tenéked tetszik, úgy forgatod, élet, halál, egészség, békesség, háboruság etc. tsak egyedül a te hatalmadban forog, etc. Eörökké-valo hálákat adunk mi te-néked, ...hogy az el-múlt 1633 esztendőnek folyásában bennünket a' te kegyelmes gond-viselésed alatt.. meg-marasztottál,.. és ez 1634 új-esztendőnek első napjára juttattál, melynek meg-szenteltetésére, a te velünk való jótéteményidnek hála-adó-képpen való hirdettetésekre, bennünket ide a' te szent házaiba: szent színed eleiben ilyen felesen bé-hoztál; ditsőség, tisztesség, hálaadás, méltoság te szent Felségednek mind ezekért, mátol-fogva mind örökkön örökké.. Amen."

Egy pünkösdi prédikációja utáni hálaadó imájából,³⁶⁷ melyben az igaz hitért, az üdvért, az ünnepek megtartásáért, az anyaszentegyháznak az egész világon való elterjedéséért szóló kérése mellett imádkozik a fejedelemért, a fejedelemszennyért, patrónusokért, a szolgáló rendért.

„...Tartsd-meg, o Atya, Fiu, Szent Lélek. közöttünk a' te szent ígédnek szabados hirdettetését, tartsd a' te igaz tiszteletedet; ruházd-fel a' tanítókat böltseséggel, értelemvel, és bátorsággal; áld-meg a hallgatókat, a' te szent ígédhez való buzgó szeretetvel, és kegyes engedelmeséggel; add foganatját a' te szolgálóknak intéseknek és oktatásoknak az ő sziveikben, elméikben. Tartsd meg anya-szent-egy házadnak gyámolját, támaszát, istájpját, Keresztvény Fejedelmünket, nyavajáját gyógyítsad, halálát halaszad, életét nyujtsd a te ditsőségedre, és lelki testi békességünknek meg-maradására. Tartsd-meg keresztvény Fejedelem Aszonyunkat, életben, egészségbe, és hajtsd elméjét jó-voltodból, hathatoson, minden kegyes, és Istenes tselekedetekre. Tartsd-meg gond-viselő Patronusinkat, és tanátsinkat a szolgáló rendvel, és a' szegény községgel egyetemben, és vezéreljed elméjeket minden szükséges, tiszte-séges, és üdvösséges dolgoknak követtetésekre.

Oltalmazd a' te föld kerektségében lévő közönséges vitézkedő Anya-szent-egy-házadat, a' Sátán és a'nak fő-tagja, az Anti Christus ellen..

Ne verj-meg minket... örök halálban ejtő kárhazatos tévelygésvel... adj örvendetes napokat élhetnünk. Engedjed e' jeles szent üdnepnapokat békével a' te szent ígédnek üdvösséges hallgattatásában és a' szent Sakramentumval való méltán éléssel el-mulathatunk... Amen."

5) Az ígéhirdetéséhez tartozó éneklés.

A reformáció az istentisztelet cselekvő részévé tette az éneket a gyülekezett számára. Kezdetben lefordították és így átvették kisebb változtatások mellett a római katolikus énekeket. Geleji Katona „Ezt látván, tagadatlan mondta, hogy iffiúságotmól fogva, miulta valami itéletetskkém kezdett lenni, mind vonattam neminemű, kegyes indulattól arra a kevánságra, hogy támasztana Isten valakit, az Ecelesiának ör-állói közzül, az ki azoknak közönséges ususokra egy mindenféle énekekkel tökéletes tellyes, az sok fogyatkozásoktól penig üres, Graduált a mint a nótáknak gra-

³⁶⁶ I. V. T. 850-853. lap.

³⁶⁷ III. V. T. 270-274. lap.

duzikért hívják készítene, hogy ebből osztán mintegy példából többeket is írhatnának le.³⁶⁸ Még udvari papsága idejében, mindig megjelentette Dajka János püspökének azokat „a fogyatkozásokat, illetlenségeket”, amiket tapasztalt. Míg végre Dajka püspök „reá vevé magát az reformálásra, kívánván az én segítségemet.” Hosszas munka után elkészült az Öreg Graduál (teljes címét adtuk munkája ismertetésénél) egy írott példányban, amely megtetszett Bethlen Gábornak és megdicsérte a munkát és „a maga öregbik Cancelláriáján levő jókezű Deákkal, regál papyrosra, nagy öreg betűkkel leírata, és igen szép aranyosan bé kötteté, tábláit az szegleteken ezüsttel kazdagon megboglározatván, eleit, avagy a felnyiló felét, megkaptosztatván az oldala közepire két felől az maga tziemerét szegeztetvén”.³⁶⁹ Bethlen halála után, midőn Rákóczi György lett a fejedelem, meglátta a gyulafehérvári templomban ezt a nagyon írott Graduált és elhatározta kinyomattatását, mivel hordozni igen nehéz volt; hibái is voltak és kinyomattatva szolgálhatott nagyobb haszonnal többeknek is.³⁷⁰ Három évig tartó hosszú nehéz munka után³⁷¹ készült el a nyomtatá'³⁷² 1636 január 25-én Gyulafehérvárt.

Munkánk tárgykörén kívül esik az Öreg Graduálnak birálati ismertetése és így azzal nem is foglalkozunk. Minket az a kérdés érdekel közelebbről, kapcsolatban tárgykörünkkel, hogy az Öreg Graduálban megvannak-e az ígéhirdetéshez való énekek; alkalmasak-e a református ígéhirdetéshez vagy nem; továbbá milyen helyet foglalt el a gyülekezeti istentiszteleti éneklés terén és, hogy használt-e G. Katona prédikációi tárgyával egyező tárgyú énekeket — énekeltetett-e? Mielőtt feltett kérdéseinkre válaszolnánk az Öreg Graduál rövid ismertetése alapján, helyénvalónak látjuk, hogy röviden ismertessük a gyülekezeti istentiszteleti éneklésre vonatkozó véleményét Geleji Katonának.³⁷³

Geleji Katona híve a lélekkel való éneklésnek: — „az éneklés szívből legyen, és nemtsak színből, sem pedig nemtsak nyelv és szájjal”, — amelyet a gyülekezet unisono énekel, és amellyel megkönnyebbül mindennapi fáradságának terhétől és az ilyen emberek nyerik el a Szentlélek ajándékát is.³⁷⁴

A karéneket szépenek tartja ugyan, mivel azonban nehéz, érthetetlen, a gyülekezet együtt nem mondhatja, nem tartja templomba valónak.³⁷⁵ Szerinte az éneklés „Az Isten dicsőítésnek egyik legszebb módja, de csak ha természetes hangval történik, *vocalis musica* s nem mesterséges eszközökkel, *instrumentalis musica*.” „Az orgonának bőgése és a hegedűknek cincogások” ellenkezik az igazi református keresztényen istentisztelettel. „Jobb volna azért azokat a nagy tömlőjű furulyákat, és sok süvöltőjű fuvokat, ahol vagynak is a templumokból kihányani és a kovácsok műhelyében adni.”³⁷⁶ Az orgonát és minden egyéb zeneszerszámot a templomban pópista maradványnak tekint, amely „zengések nem gerjesztenek büzgőságot, hanem csak . . . testi viczkándozásra pezsdít . . . a férfiaknak ellágyítója és asszonyemberekké változtatója”.

³⁶⁸ Öreg Graduál ajánló levele: Geleji K. ajánló levele.

³⁶⁹ Brassai Károly: Geleji Katona élete és munkái 7-9. l.

³⁷⁰ U. o.

³⁷¹ Öreg Graduál id. h.: Elmondja Geleji K., hogy sokat bajlódott vele 3 esztendeig, mert minden köttás éneket kétszer kellett kinyomtatni. „először csak pusztá lineakra”, azután a kántorokkal megkottáztatva küldte a metszőhöz aki kimetszette; azután újonnan kellett kottásan lenyomtatni. „O mennyi bajom volt — mondja Geleji K. — az kottáknak igazgatásokkal, kevés próbát hoztak az mellyben egy néhány hiba nem lőtt volna, meg másszor kellett metszett nem”.

³⁷² Brassai K. id. m. 9. lap. Közben meghalt Dajka püspök, aki a H. betű nyomtatásáig az Öreg Graduál 57 lapjáig vett részt a kinyomtatásban; a további részt Katona végezte el. Továbbá Öreg Graduál id. k. megállapítja Geleji K., hogy k. b. 1/4-el növelte, kettejük által közösen készített kézíratos szöveget.

³⁷³ Graduál id. h.

³⁷⁴ U. o. A szájjal való dicsőítés kétféle Geleji Katona szerint, és pedig figurás (értette alatta a 4 hangú karéneket. Szerző) és simplex (értette alatta az unisono éneklést. Szerző). „El kellene az köttás énekeket hagyni, s csak egy tonuson járó köznotájukkal élni.”

³⁷⁵ U. o.

³⁷⁶ U. o. és Brassai Károly id. m. 5. lap: A reformátusok kihányták az orgonát a templomokból és 1760-ig nem is volt református templomban orgona. Először Erdélyben barátkoztak meg vele, aztán Magyarországon. Tót Ferenc dunántúli kiváló püspök 1810-ben kiadott liturgiájában még úgy nyilatkozik az orgonáról: „Szükségtelen dolog, újabb találmány, mely csak a külsőségeken kapkodó keresztényekért engedtetett meg, jó békességnek okáért, mintegy kéntelenségből.”

A későbbi irodalomtörténeti méltánylásban részesült népköltészeti termékeket nagyon elítéli, — mint a protestáns és katolikus író kartársai, Szylyveszter János kivételével.³⁷⁷

A Graduál tartalmilag nagyon sok olyan éneket foglal magában, amelynek szelleme nem fér össze a református istentisztelettel. Felújít egy sereg pápista éneket. A Graduálban a 4, az 5, a 6, a 10, a 11, a 12 Geleji Katona István munkája, melyet részben maga gyűjtött össze és kijavított; részben maga szerzette (10, 12).³⁷⁸ Mint említettük, Geleji Katona kiegészítette az írott Graduált Dajka halála után „néhány szükséges üdnepi ceremóniális énekekkel”, amelyeket másunnan összegyűjtött, megjavított; a négy evangélisták szerint való hosszú passiót; a vasárnapi evangéliumból való antiphonákat; saját maga által szerzetteket „mint az minden vasárnapra való Responsoriákat, Versikulusokat és Benedictiokat.”³⁷⁹ Ugyanitt ő maga mondja, hogy „soha még eddig egy Graduálban sem láttam” ilyeneket, „mert ugyan nem is voltak.” Viszont azonban — úgy látszik, — hogy kárára volt ez a nagy újítás. Szenczi Molnárról az Öreg Graduál tudomást sem vesz, nincsenek benne a régi magyar zoltárok. Nem is gyakorolt nagyobb hatást és későbbi énekeskönyvek csak keveset vettek át belőle.³⁸⁰ Eredetileg sem szánták egyetemes közhasználatra, mivel a szertartásos énekek nem voltak széles kiterjedésűek a protestánsoknál, csak a nagyobb iskolákat tartó egyházakban, hol a kántor és az iskolai ifjúság fegyelmezett éneklésre képesebbek lehettek. Éppen ezért I. Rákóczi György elégnék tartotta 200 példányban kinyomtatni saját költségén, kizárólag a nagyobb egyházak számára; míg a kisebb egyházak tovább is a Gönczi-féle koronként változó, a Molnár Alber fordította zoltárokkal is megtoldott káncionáléknál maradtak.³⁸¹

A Graduál használatának a története ad legjobb feleletet arra, hogy vajjon megfeleltek-e a szükségletnek? Rövid egy évtized alatt használatában nagy változások mentek végbe. A gyülekezeteket izlésűk Szenczi Molnár zoltáraihoz vonzották,³⁸² 1643-ban Marosvásárhelyen tartott synodus már megengedi, hogy a francia nótákra írt zoltárokat egyszerű-másszor énekeljék.³⁸³ 1646-ban a Szatmár-Németi zsinat pedig fakultatívvá teszi, hogy hol, melyik énekeskönyvet használják, szabad választást engedvén, az említett háromféle énekeskönyv között (Öreg Graduál, Gönczi, Szenczi Molnár Albert)³⁸⁴ 1649-ben a Geleji Katona István-féle Kánonok elrendelik, hogy köznapokon és ünnepeken a kis és nagy Graduálból, vasárnapokon pedig a francia versekből énekeljenek.³⁸⁵ Végül pedig félretették a szertartásos énekeket³⁸⁶ és kizárólag unisono a gyülekezet kara énekelt, mert így valósulhatott meg a reformációi gondolat, hogy a gyülekezet cselekvőleg részt vegyen az istentiszteleten.

Lássuk már most azt, hogy Geleji Katona megfelelően választotta-e ki az énekeket prédikációihoz? Erre a kérdésre először is azzal kell felelnünk, hogy Geleji Katona sem a magyar, sem a latin nyelvű prédikációinál nem közli azt, hogy minő énekeket énekeljenek, vagy énekeltek ezzel együtt. Egészen kivételesen mu-

³⁷⁷ Brassai Károly id. m. 6. lap. és Öreg Gradual id. h.: Példa ezen világi énekekről alkotott elítélő véleményére: „A virág avagy a szüzességnek virágát elhullató énekek... mind fertelmes testi indulatokból származnak... parázna szökből állanak s mind pedig az gonosz kivánságoknak taplójának az hallgatokban mondatnak való fel gyújtására, és ez szemérmes szüzességnek kísérgettetésére mentől szűhatobb notára, mondatnak.”

³⁷⁸ U. o. 17. lap. Imre Sándornak Geleji Katonáról mint nyelvészről írt munkájában idevonatkozó állítása szerint, Geleji az Öreg Gradual ajánló levelében nem mondja meg, hogy mi az ő műve; Brassai, a szóbanlevő Geleji ajánló levelében foglaltaknak megfelelőleg mondja; Nemcsak érinti, hanem világosan meg is mondja.

³⁷⁹ Öreg Gradual id. h.

³⁸⁰ Kálvin és a kálvinizmus-ban (kiadta a debreceni tudományegyetem hittudományi kara 1936); Dr Payr Sándor 414. lap.

³⁸¹ Brassai K. id. m.

³⁸² U. o.

³⁸³ Révész: Figyelmező 1872 évf. Benkő Józsefnek egy kézírata után.

³⁸⁴ Sárospataki Füzetek 1865 évf. 678 lap.

³⁸⁵ XCVIII. Kánon. U. o. 19 l. Énekes könyvünkben a 67, 72, 92 dics. a Graduálból való. Kálvin és a kálvinizmus id. m.-ban (Payr S. cikke szerint Szügyi József (416 l) Skaricza Mátéban vagy Geleji Katonában keresi a 63-ik dicséret magyar fordítóját. Luther a XI. századból való antiphonához írt újabb versszakot és ebből lett ez a kedvelt pünkösdi ének; közli a Gönczi-féle lőcsei 1654. évi kiadás,

tathatunk reá csak néhány prédikációjánál, a prédikáció szövegéből arra, hogy kapcsolatosan mit énekeltek.³⁸⁷

Ha pedig meggondoljuk azt, hogy pl. az Öreg Graduálba is fölvetett introitus énekek szövegének kezdő szavairól neveztek el, hihetőleg már az V-ik században bizonyos vasárnapokat: invocare, reminiscere, oculi, laetare, jubilate, cantate, rogare, etc., akkor nem indokolatlanul következtethetünk arra is, hogy a perikópákat rendszerint követő Geleji Katona az illető vasárnapokon ezeket énekelte. Vagyis legalább is részben, az éneklésben is követhette a kötöttséget, amely jellemezte őt hit-tanilag orthodoxismusában, textusai megválasztásában az említett perikópákban és így minden bizonnyal az istentiszteleti énekek kijelölésénél is. De egyébképen erre a kérdésre ígéhirdetéseiből pozitív választ nem adhatunk.

6.) Áttérők vizsgálja.

Geleji Katona utasítást ad az áttérőkkel való pásztori szolgálat módjára is.^{387a} „Bezzeg mostan is az öregeket, akik vagy törökből, vagy zsidóból, vagy Arianus-ból (unit. Szerző) megtérnek, elsőben a' hitről igen szorgalmasan megexamináljuk és ha minden cikkelyekben velünk egyetértenek és az igazságról szájjal vallást s' abban végiglen megmaradások felől szentül fogadást tesznek, osztián őket annak bizonyosságára megkereszteljük.”^{387b}

7) Lelkészek felszentelése, a szolgálatra kibocsátás előtt.

Az exámen után, a gyülekezetben folyik le a felszentelés. „A püspök vagy az esperes megesketi a' tanításra, hűséges forgolódásra és abban ha valami nehéz akadály nem történik mind holtiglan való megmaradásra, a' szent élet követésére, engedelmességre püspökünk és seniorunkhoz minden szent és istenes dolgokban.”

Utána a püspökök és esperesek „kezeiknek fejrátételével felszentelik, megáldván őket az Igének hirdetésére, a' szentségek kiszolgáltatására, hatalmat adván a' bűnöknek megkötésére és megoldozására...”

A gyülekezet szép éneksszóval a Szentlelket hívja segítségül, a püspök és esperesek után”.^{387c}

(Folytatása és vége a „Theologiai Szemle” XV. évfolyam 3. számában.)

³⁸⁶ Brassai K. id. m. 18 lap.

³⁸⁷ I. V. T. 483. 547, 808, 889 I; III. V. T. 4, 427-428, 444 I; I. P. E. 119 I.

^{387a} 1936. október 15., az egyházi törvények II. T. c. 17. §-nak végrehajtására vonatkozólag a duamelléki egyházkerület 1934. évi november hó 19.-i 106. sz. határozata alapján.

^{387b} III. V. T. 637. lap.

^{387c} II. V. T. 1043-1044 I.

Patay K. István.

Mínthogy erről a hosszabb időn át hivatalaloscodott lelkészről, ki az egyházi irodalom terén is fejtett ki, habár szerény munkásságot, az eddig ismeretes adatok részben tévesek, részben ellentmondók, részben hiányosak, nem fölösleges dolog mindezeknek a lehetőségig való tisztázása, rendezése és kipótlása.

Születési idejére nézve két adatunk is van. Az egyik a leideni egyetem anyakönyvébe való beiratkozása alkalmával jelzett életkora. 1679. dec. 28-án lett hallgatója ez egyetemnek, amikor is 25. évesnek mondta magát.¹ Ennélfogva 1654-ben született. Ezt megerősíti és kiegészíti a debreceni sirkövébe vésett az az állítás, mely szerint 58. évében volt halálakor. Mínthogy ez 1711. jul. 27-

én következett be,² tehát 1654-nek ezt a napot megelőző részében születhelett valamikor,

Hogy hol született és hol kezdte tanulmányait, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy Debrecenben folytatta, Itt 1671. márc. 6-án lépett a felsőbb tanulók sorába.³ Valami okból pár év elteltével azonban — ha ugyan igaz — Kolozsvárra távozott, hol 1676 tavaszán seniori tisztet viselt a kollegiumban. Mert alkalmasint az ő nevét jelzik azok a P. K. I.⁴ betűk, melyek egy Kolozsvárt 1676-ban kinyomatott prédikáción a szerző teljes neve helyett szerepelnek és ugyancsak föltehetően az említett hivatal jelzői azok a C. S. S. (Clau-

²Debreceni Protestáns Lap 1916. 341. l.

³Iskolatörténeti Adattár II. k. 142. l.

⁴Nem J. miként a Régi Magyar Könyvtár I. k. 1192. sz. a. tévesen van szedve.

¹Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XVI, k. 216. l.

diopolitanae Scholae Senior) betűk, melyek a másik három betűt követik a címlapon. Magáról a könyvről később lesz szó.

Ha valósággal ő volt is ennek a szerzője, és ha valósággal tanult is Kolozsvárt, ezután mégis vissza kellett térnie Debrecenbe, mert arról is van följegyzés, hogy innen ment külföldre.⁵ A seniori hivatal után a kolozsvári iskolában semmi keresni valója nem volt már, külföldre pedig csak 1679-ben indult, mivel alighanem várnia kellett valamelyik kilátásba helyezett külföldi vagy oda szóló itthoni segélyre. Ennél fogva el kellett valahol valamivel töltenie a közbeeső időt. Ily módon minden valószínűség szerint ő volt az a Patai István, aki 1676. aug. 5.-éről is van beírva a debreceni kollégium anyakönyvébe, éppennygy minden pótló betű nélkül, mint 1671.-iki beiratkozásakor.⁶

Külföldön — mint említém — a leideni egyetemnek volt hallgatója s beiratkozva nem is igen lehetett más egyetemre, minthogy az ismert névsorokban sehol sem fordul elő. Mindamellett Franekerben, a magyaroktól leginkább látogatott holland egyetemen minden bizonnyal szintén huzamosabban időzött, amennyiben ott azalatt több üdvözlő és egy halotti verset írt. Amazokat Czeglédi Pálnak (1680), Ujvárosi Demeternek (1681) és Várad Pálnak (1681) egy-egy magok szerzette értekezések mellé,⁷ az utóbbit Kovászai Péter volt erdélyi püspöknek ott idegenben ifjan elhunyt fiát gyászolva (1680).⁸ Emezt és a Czeglédi Pálhoz intézett üdvözlőket kifejezetten mint Franekerben tartózkodó írta alá s bizonyosan azért hiányzik az ott járt magyar ifjak névsorából⁹, mert csak hospesként hallgatott az egyetemen. A többi egyetemek közül legfeljebb útba ejtette, vagy meglátogatta egyiket-másikat. A leideni egyetemen 1680-ban jul. 13-án értekezést tartott, melyről, mivel nem a professzora, hanem maga volt a szerzője, még fogok végül szólni. Úgy látszik, mindjárt ezután ment át Franekerbe.

Franekerből aztán 1681 őszére érkezett haza, miről a szept. 1.-jén elhunyt Nógrádi Mátyás püspök halála alkalmából szerzett gyászverse tanuskodik,¹⁰ melynek aláírásában hivatali állás helyett az van említve, hogy akkor jött vissza Hollandiából. Minthogy az efféle verseket a temetés után szokták volt megírni, összeszedni és kinyomatni, az is lehetséges, hogy csupán az annak halálát követő időben, ha nem is sokkal utána jutott el hazájába. Viszont a Mártonfalvi Tóth György ugyanazon évi apr. 23-án bekövetkezett halála után annak Szilágyi Márton tanártól közrebocsátott „Szent história...” című műve ajánlólevele szerint még külföldön időzött, amikor ezt az ajánlólevelet írta valaki, bizonyára nem más, mint Szilágyi. Már pedig e könyv sajtó alá bocsátását jun 2.-án engedélyezte volt a censurát végző Nógrádi, és így legkorábban a nyár folyamán jöhetett meg Patai.

Állásra nem sokáig kellett itthon várakoznia.

⁵Mártonfalvi György: Szent historia, 1681.

⁶Iskolatörténeti Adattár II. k. 150. l. 1678-ban és 1679-ben is iratkozott be egy-egy Patai István, de miad a kettő megkülönböztetve más-más betűvel. Az ilynevű 1681.-iki contrascriba sem ő volt.

⁷Régi Magyar Könyvtár III. k. 3038, 3105, 3106 sz.

⁸U. o. 3051. sz. a. Ennek B. 2. levelén.

⁹Történelmi Tár 1886. 796. l. kellene nevének előfordulnia, ha be lett volna iratkozva. Bár hiszen ki is maradhatott ebből a névsorból.

¹⁰A Régi Magyar Könyvtár II. k. 1480. sz. a. leírt füzetben („Parentatis lugubris...”)

1683-an a kecskeméti pártikula igazgatójaként működött,¹¹ és valószínű, hogy ez évet megelőzőleg is ott volt már, mivel két elődje hivatali évűl 1680 van följegyezve, tehát közülök a későbbi is eltávozott onnan 1681-re vagy 1682-re. Sőt az sem lehetetlen, hogy már neki is az eltávozása évét jelenti 1683, amit megerősít sírköve feliratának az a része, mely szerint lelkészkedésének huszonkilencedik évében hunyt el. Am az ilyen számolásokba igen gyakori lévén a tévedés, teljességgel nem kizárt dolog, hogy egy, esetleg akár két évvel később hagyta el Kecskemétet.

Az azonban kétségtelen, hogy 1686-ban lelkészi állást töltött be Ungvárt. Ezt bizonyítják Makay Dánielnek¹² és a nagybárá utána induló Komjáthy Gábornak¹³ az ungvári ref. egyházközség történetét máskülönbben házagosan és zavarosan tárgyaló műveik, melyek szerint 1686 körül ő viselte annak lelkészi hivatalát. De ezt bizonyítja, még pedig már teljes hitelességgel Apáti M. Miklósnak „Urim et Thummin” című, 1686-ban Leidenben írt értekezése, melynek II. részét ez év novemberében a többek között Patai K. Istvánnak mint éppen ungvári lelkésznek ajánlotta.¹⁴ Innen kellett aztán valamikor Deregnőre mennie, ahol a debreceni kollégiumi anyakönyvben 1671-ben beírt neve mellé tett későbbi följegyzés szerint a Debrecenbe megválasztását közvetlenül megelőzőleg lelkészkedett.¹⁵

Es ezzel elérkeztünk debreceni papságához, melyre nézve nem egy tévedés forog fenn. Minden előtt félrevezető volt sírköve feliratának közlésében¹⁶ az a tévedés, hogy huszonhétévi odaváló lelkészkedés után halt meg, holott az csak tizenhatet mond a valóságban. Ennél fogva tehát 1794-től hivataloskodott volna Debrecenben. Ámde minthogy az onnan 1686 nyarán Szőnybe távozott Csuzi Cseh Jakabnak csak 1692 tavaszán töltötték be a helyét, — az időközben csupán két lelkésze lévén Debrecennek, — nehezen hihető, hogy erre mindjárt két év múltán 1694-ben még a negyedik lelkészi állást is betöltötték legyen, annál kevésbbé, mivel ebben a nem valószínű esetben ez a négy papos állapot ismét csak egy évig, az 1692 óta ottlévő Lenth János eltávózásáig tartott volna. Sokkal inkább feltételezhető az, hogy itt is az akkor divatos számolási hibával, a kezdő és végző év mindenikének teljes beszámításával van dolgunk és így csak 1695-ben, a Lenth helyére került Debrecenbe Patai.

Ettől fogva mindvégig Debrecenben működött, Félreértésből ered ugyanis az állítás, hogy Gyöngyösi Pál 1700-ban gyöngyösi papnak mondaná egy értekezésének az ajánlásában, melyet a másik két debreceni pappal együtt hozza is intéz.¹⁷ Nem úgy áll a dolog, mert őt is debreceni papnak mondja, csak hogy egy kissé bonyolult mondat szerkezettel. Egyébiránt ugyanebben az évben hasonlóképen debreceni papnak jelezve írt gyászverset a Szilágyi Márton püspök halálára, és Szikszai Sámuelnek „Colloquium sacrum” című munkájáé

¹¹Czelder Figyelője 1887. 473. l.

¹²Sárospataki Füzetek 1860. 433. l.

¹³Adalékok az ungvári ev. ref. egyház történetéhez. 1906. 12 l.

¹⁴Régi Magyar Könyvtár III. k. 3402. sz., ahol azonban a leírásból kifaradt a K. betű, melynek pedig itt különös fontossága van, belőle lévén megállapítható a személyazonosság.

¹⁵Iskolatörténeti Adattár II, k. 142. l.

¹⁶Debreceni Protestáns Lap i. h.

¹⁷Régi Magyar Könyvtár III. k. 4180 sz.

év júniusában szintén van neki is ajánlva, még pedig nemkülönbön mint debreceni pópnak.

Az is tévedés, hogy 1703. dec. 27-én arról volt tárgyalás, hogy kiket marasztanak meg a lelkészek, tanárok és kántorok közül. Ebben a vonatkozásban mondták ki hogy neki ez ott felsorolt okokra való tekintettel „hivatala pro hic et nunc suspendálattik.” de ez nem egyebet jelent, mint pusztán annyit, hogy a meghívása (hivatala), megmarasztása hagytatik egyelőre függőben.¹⁸ Azután, ahogy a következők mutatták, mégis csak megmarasztották s ott működött egészen haláláig. Am ezalatt nem egyszer jutott olyan helyzetbe, hogy majd elvesztette hivatalát, részint a megmarasztása elő időnként gördülő akadályok miatt,¹⁹ részint egy ízben más okból. T i belekeveredett a püspöke és Gyöngyösi Pál akkor derecskei lelkész között kitört viszályba, az emettől amaz ellen írt pasquillus terjesztésével. Ezért aztán az 1706. jun. 20. tartott közssinaton bocsánatot kellett kérnie Kocsi Csergő János püspöktől.²⁰

Még kell jegyezmem, hogy a Régi Magyar Könyvtár III. k. 1934. sz. alatt leírt disputatio mások mellett nem — mint ott van mondva — Patai István debreceni, hanem Pathai András derecskei lelkésznek van ajánlva Ugyviszintén hibás a hasonló nevű fiától írt s Utrechtben 1705-ben megjelent

¹⁸Révész Figyelmezője 1872. 430. l.

¹⁹1707 és 1710 végén is merültek fel nehézségek a megmarasztása körül.

²⁰Tóth Sámuel: Adalékok... I. füzet 87. l.

²¹Régi Magyar Könyvtár III. k. 3050. sz.

dissertationak u. o. 4522. sz. alatt helyet foglaló leírása. Ez ugyanis nem egy, hanem két füzetből áll és mivel a kettő együtt folytatolagos lapszámzással tényleg 41+3 lapot tesz ki, az a hiba történt, hogy a második füzet cím'apja és ajánlása kikerült a figyelmét Szabó Károlynak. Ez Roëll professoron kívül épen atyjának és akkor működő valamennyi debreceni tisztifőrsának (Veregyeházi Tamás, Vecsei György, Rápóti Mihály, Debreceni Ember Pál) van ajánlva.

A munkái gyanánt alkalmilag már említettek közül az egyik — mint kifejtém — csak gyaníthatólag és valószínűleg az övé. Ennek címe: „Hitszakadás ellen való orvosság, avagy: Rövid tanítás a Szentlélek ellen való vétékről...” Jóhosszú pünkösztői prédikáció Márk III. 28-9 alapján, melyt Gyulafehérvárott 1675-ben mondott el szerzője. Végéhez van csatolva Parvus Dávidnak a Jelenések könyvét összegező imádsága magyar fordításban.

Másik műve, mely kétségtelenül az övé, egy 12 levélre terjedő értekezés „De gemellis Isaaci, Jacobo et Esavo fratribus...”²¹ mely a coccejanus Wittich professor elnöklése alatt annak kimutatásával folalkozik, hogy Jákob az eligáltak typusa. Ézsau pedig a reprobáltaké. Ennek a Leidenben 1680 megjelent műnek a könyvészeti leírásában is csúszott be hiba azoknak a névsorába, akiknek ajánlotta a szerző, amennyiben a valóságban nem Szepsi Korocz György szerepel közöttük, hanem Szepsi Korocz András és nemcsak mint szatmári esperes, hanem mint odaváló lelkész is.

Dr. Zoványi Jenő.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Archiv für evangelisches Kirchenrecht, Hrsgb. Dr. Ernst Engelmann u. s. w. 1938. 2. Band 5-6 H.

I. értekezések. 1. Heing Ditrich *Wenland*: Geist, Recht und Amt in der Kirche. Az őskeresztény egyházban jogi szervezet és pneumatikus karakter egymásbafonódik. A szerző ezt a tételét legelősebben védelmezi a dualisztikus felfogással szemben, mely szerint jog és lélek, charisma és szervezet élesen elkülönültek az első ker. századokban. Az egyházjog lényegének, feladatának és céljának meghatározásánál végzetes tévedést követnénk el akkor, ha analogice a profánjog szempontjából ítélnénk meg az egyh. jogát, vagy az egyh. alkotmányra nézve a mai demokrácia, monarchia stb. államforma fogalmával igyekeznénk magyarázatot nyújtani. Mélyebbre kell nyulni. Az isteni Pnuma az, amely az egyh. testét építi, a Szentlelket kell keresni az egység, rend alkotmány, szervezet és hivatal mögött is végső gyökerében. Az ősker. egyh. joga nem racionalis-formalis, nem írott-törvényjog, amely isteni szolgálatból, szeretetből származik. A hivatal isteni elhívás, mennyei megbízás. Innen származik tartalma, a jogok és kötelezettségek egyaránt. A hivatali sorrend: apostol, prófeta, tanító, episkopos, előjáró, diakonus, nem statikus — hierarchiai sorrendben, hanem eschat. perspektívában szemlélendő. Nem a gyülekezet van az apostolokért, hanem az apostol stb. a gyülekezet szolgája. Minden hivatal Krisztus mandátuma. A primatus kérdés is Krisztusban oldható meg. A gyülekezet és a hivatali szervezet egyidősek. [5. Heft 289—300 lpk.]

2. Friedrich *Bartels*: Theologische Voraussetzungen der Kirlichen Verwaltungsarbeit. Az egyház nem lehet meg közíg. nélkül. Ez biztosítja, továbbképzési és a gyakorlati életben megvalósítja az egyh. jogrendjét. Nem izolált ez a közizgazgatás. Bele van ágvazva az egyh. egyetemes szellemi- és lelki életébe. A Szentlélek, Ige, hitvallás erejét érezni kell minden közíg. funkcióban. Jaj volna, ha az egyház lényegét, tulajdonképpeni feladatát a közizgazg. elhomályosítaná. Végzetes tévedés a hit láthatatlan és a közizgazg. látható egyházáról (dualistikusan) beszélni. Az egyháznak nem lehet két ilyen területe, mint pld. ígehirdetési-, szervezeti A róm. kath.-nál abszolútérték a jogrend és közizgazgatás, a reformátusoknál olyan funkció, amelynek forrása a Szentírás. Ebben a szerző a katholicizmussal rokon abszolút jelleget lát meg. A lutheranus felfogás szerint az egyh. közíg. szolgálat az ígehirdetés érdekében. (5 H. 300-309 lpk.)

3. Dr. Hans *Liermann*: Kirche und Rechtsentwicklung in England. Azt a kérdést veti fel a szerző, hogy mért nem került sor Angliában a római jog recipálására, holott ez általános folyamat a kontinens szinte minden államának jogrendszerében? A feleletet a középkori angol jogfejlődés beható vizsgálata abtan találja meg, hogy Angliában erős nemzeti jellegű „hazai” egyh. jog képződött. A kontinens kánonjogával győzedelmesen dacolt az egyh. jog és népjog szerencsés összeolvadásából származó nemzeti egyházjog. Ezért maradt a római jog pusztán teóriának. Az angol jog alapja ius divinum. A teremtő és gondviselő Isten áll a jog mögött, a nemzeti jogrend emez „szt. jellege” nemcsak a középkorban, hanem a

ujkorban is mindvégig kiérezhető az angoljog fejlődésében.

II. Törvények, rendeletek, döntvények. Az Egy-egyháziügyi Min. 1938. jun. 22.-iki és jul 1. rendeletei értelmében a P. ü. Bizottságának előzetesen minden egyh. köteles bejelenteni pénzügyi vonatk. intézkedéseit — Az egész egyh. pénzügyi, vagyoni. alapítványi stb. kérdései is a fenti bizottság elé tartoznak. — Tudnunk kell azonban azt hogy a pénzügyi bizotts. elnökét és tagjait az állam nevezi ki, hogy az állam és párt érdekeit megvédje. (5 H. 310—311. lpk.) A Lippei Orsz. Egyháztanács 1938. ápr. 19-én elrendeli, hogy theologusai a studium megkezdése előtt jelentkezni tartoznak a superintendensnél felvétel végett. Szemeszter végén pedig u.itt kell számot adniuk héber, görög, latin bibliai ismereteikről (5 H. 323 lap)

A Württembergi tartományi egyh. állandó Bizottsága 1938 máj. 4.-én elrendeli, hogy a f. költségvetési évtől, kezdve az egyes egyh. községek méltányos quota alapján legalább részben fedezék a lelkészek fizetés összegét (5 H. 325 lap) — A hannoveri luth. tart. egyh. 1938 máj 24-én a templomok nyitvatartását ajánlja a helyzetek és körülményekhez képest akár rendszeresen egész

nap, akár bizonyos napokra és időszakokra való korlátozással (5 H. 353. lap) — A Belügymin. 1938. okt. 4.-iki rendelete eltiltja a tanszemélyzetet, közalkalmazottakat attól, hogy különböző foglalkozási ághoz tartozó egvényeket magában foglaló, konfessionális egyesületeibe tagul belépjenek (6 H. 389. lap.) Az egyh. ü. min 1938 febr. 17-én elrendelte, hogy a nemz. szoc. jelvényt és ezzel kapcsolatosan a „mozgalom” (Bewegung) kifejezés használata szigorúan csak a pártot, illetve annak tagjait illeti meg. Ezért egyh. egyesületek annak viseletétől és használatától eltiltandók. (6 Heft 390 lap).

A Német Ev. Egyh. iroda 1938. nov. 9-i rendelete szerint: a német ev. egyh. saját zászlót nem ismer el és amennyiben egyh. ünnepélyeken fellobogóznak, középületeikre csak nemzeti zászlót tűzhetnek ki. (6 Heft 391. lap). — Az Egyh. ü. min 1938 szept. 21-i rendeletben közli, hogy a nyugdíjra özv. és árva járulékra méltóknak kell lenni, rá kell szolgálni nemzethűség tekintetében. Nem tarthatnak számot erre a jogra, elvesztik az áll. fizetékieségítést az olyan egyh. alkalmazottak, akik az áll. törv. és rend ellen vétnek. (6 H. 391. lap).

Dr. Kálmán Sándor

KÜLFÖLDI SZEMLE.

H. Torczyner: The Lachish letters. Oxford University Press 1938. 4°, 223 lap, ára Harassowitznál 20 RM.

A palesztinai ásátások területén az utóbbi évek legnagyobb szenzációját a Tell ed-Duwer szolgáltatta. A munkálatokat 1933 óta a Welcome-Marston Archaeological Expedition megbízásából J. L. Starkey vezette (sajnos ő 1938 január 10-én tragikus módon áldozatul esett az arabok lázongásainak) s ezek folyamán megállapításra került, hogy a bibliai Lákis városa (v. ö. Jós 10. l. Kir. 9: 19 stb.) nem a Fl. Petrie által felásott Tell el-Heszi volt, hanem a duwéri domb. Ezt az azonosítást főként az a 18 beirt cserépdarab tette lehetővé, melyek az ásátásnál itt felszínre kerültek. Könyvünk főtárgyát ezek az osztrakonok képezik.

A lákisi osztrakonokról már előbb is jelentek meg cikkek, és illusztrációk (így pl. Quarterly Statement of the P. E. F. és a The Illustrated London News 1935 évi számaiban) de első rendszeres feldolgozásuk és teljes szövegi publikálásuk ebben a munkában áll előtűnk. A könyv tartalma röviden a következő: Torczyner előszava és Starkeynek a duwéri ásátásokról szóló rövid összefoglalása (11-14) után ugyancsak Torczyner általános bevezetést ad a levelekhez (15-18) Ezt követőleg a 18 osztrakont találjuk előbb kiváló fényképmásolatban, majd ugyanezek olvasását az eredeti óhéber írásban, végül kvadrátíráshá átírva és angol fordításban. Mindegyik levél után Torczyner tollából — ki különben a jeruzsálemi zsidó egyetem tanára — r. ndkivül alapos kommentárt kapunk (20-183). Erre következnek még: az osztrakonok pontos leírása (184), jegyzetek az abc táblázathoz (185-187, mindkettő L. Hardingtől), közlemény a tintáról, mellyel e levelek íródtak (188-197) A Lewistől), a levélben előforduló tulajdonnevek táblázata (198) és héber szótár (199-203, mindkettő Torczynerétől) végül összefoglalás a levelek koráról, grafikai és irodalmi sajátosságairól, földrajzi, kulturális és bibliai vonatkozásáról (204-206), majd a levelek szabad fordítása (207-208) és különféle indexek zárják be a munkát

Már maga az a tény, hogy itt egy bibliai várossal van szó, igazolná a könyvismertetését, amit még indokoltabbá tesz a levelek tartalma. Az előző

ásátások folyamán Palesztinában rendkívül ritkák voltak az óhéber szövegű írott feljegyzések s ami előkerült, az is általános jellegű volt (gezeri nantár, samáriai osztrakonok stb.). A lákisi levelekről tehát méltán mondja Torczyner, hogy „the first real personal documents in pre-exilic Hebrew writing” (15). Különösen nagy fontosságúak a 3. 4. és 6. számú levelek. A 3. ban szó van El-náthán fia Akhbórról (pontosan: Kebarjahu), kinek címe szor *haccábbá*” s aki küldetésben megy Egyiptomba: továbbá egy prófétáról, kinek megjelölése itt *happiqqéach*, tehát: a nyitott szemű, v. g. vis látó (elülső oldal, 4. sor, utolsó szó). A 4. levél, melynek alapján Lákis azonosítása megtörtént, arról szól, hogy a levél írói várják tovább is Lákis jeladásait, ellenben Azeqát már nem látják. A 6. levélben pedig azt olvassuk, hogy valakinek a szavai bűntől fog hatnak a nép ellenállására. Hogy ki ez a valaki, az sajnos, elmosódott s nem vehető ki (próféta?).

Torczyner e leveleket, melyeket egy Hosajáhu nevű ember ír „Jaus úr”-hoz, részben találati helyük, részben betűik alakja, nyelvük s a bennük előforduló tulajdonnevek alapján Jeremiás próféta korába közelebbről, röviddel 587 előttre teszi (204). Éppen ezért a 4. levelet Nebukádrézár második, Juda elleni hadjáratával hozza kapcsolatba (v. ö. Jer. 34: 7), míg a 6. levelet Jer. 38: 4-el kombinálva, a 3. és 16. levél prófétájában pedig a Jer. 26-ban említett Uriást látja (206) Tekintettel arra, hogy az egyes levelek olvasásához és értelmezéséhez még erősen szó fér, jó lenne, ha a mi ószövetségi tudósaink is vizsgálat alá vennék e szövegeket és hozzászólnának a kérdéshez.

Mindenesetre hálásak lehetünk a könyv íróinak, közülök különösen Torczynernek, óriási munkájukért. A könyvet melegen ajánlom mindenkinek, aki az Ószövetséggel foglalkozik, mert nem csupán paleográfiai szempontból jelentősek e levelek, még nem is csak Izráel profán története szempontjából, hanem a bibliai szövegkritika kérdéseire is értékes adatokat szolgáltatnak (v. ö. 3. levél 21. sort hol *'bh* áll az *'bdk* helyett; vagy a 3. levél 8. sor és ugyanott a 9. sor haplográfiái!).

Pap László

HAZAI IRODALOM.

Szilády Jenő: A Magyarországi tót protestáns egyházi irodalom 1518—1711. Budapest, 1939. 8 r. 212. l.

Érdekes uttörő kísérlet és házagpó-ló adatgyűjtemény ez a mű a felvidéki tót nyelvű protestantizmus irodalma kérdésében

Szerző a művét a soproni evangélikus hittudományi karnak ajánlja. Az előszóban (7—9.) kijelöli célját „szólani . . . mindazokról a tótnyelvű nyomtatott termékekről, amelyek magyarországi nyomdákban láttak napvilágot” . . . 1711-ig. A Kálmáni iránzatú műveket csak a cseh-morva testvérek termékein át 1620 után veszi figyelembe. Ez a tárgy úgy a magyar, mint a tót irodalomban ugyiszólván teljesen ismeretlen. Azért szorított a Régi Magyar Könyvtári anyagra, mert bibliográfiailag eléggé fel van dolgozva. Köszönetet fejezi ki Dr. Kovács Sándor püspöknek, Dr. Wiczian Dezső egyetemi tanárnak a munkára ösztönzésért és theologiai bírálatért. Sztripszky Hádornak bibliográfiai és Morhács Márton lelkésznek filológiai utbaigazításáikért. Műve két részre oszlik: XVI. század és XVII. század irodalma tárgyalására. Az első rész hét fejezetre tagolódik, u. m. 1.) az irodalom nyelve; 2.) a XVI. sz. tót nyelvű irodalmáról általában; 3.) a hazai tót protestáns egyházi énekköltés; 4.) behatásuk az egyházi énekköltészetbe; 5.) bibliafordítások; 6.) agendák; 7.) bizonytalan című és kiadási könyvek a XVI. században. A mű második fele hat fejezetre oszlik, de a második fejezet újra két főrésze és a második főrész A. B. C. alrészekre és a B. a. b. újabb alrészekre. 1.) XVI. sz. tót. protestáns egyházi irodalmáról általában; 2.) a XVII. tót evangélikus egyházi énekköltészet; I a Tranovsky előtti egyházi énekköltészet; II Tranovsky egyházi énekköltészet; A. a Cithara megjelenésének okai; B. a Cithara első kiadása; a. Tranovsky tót énekköltészetéről általában; b. Tranovsky tót énekköltésze és az ágostai hitvallás; C a Cithara többi kiadásai 1711-ig. 3.) az imádságok és elmélkedések irodalma; 4.) a polemikus irodalom; 5.) a Luther káték irodalma; 6.) egyházi beszéd irodalom. Ehhez jön (202—208. l.) a befejezés. Három lapon adja a vonatkozó magyar, német, tót, cseh és lengyel nyelvű irodalom jegyzékét, s végül az utolsó oldalon a hibajegyzékét.

Az első rész első fejezete három fő tót dialektust különböztet meg: 1. nyugati, vagy csehszlovák; 2. északkeleti, vagy lengyel-tót; 3. közép, vagy tiszta szlovák dialektus. Ez utóbbihoz tartoznak Turóc-, Liptó-, Déli-Árva-, Felső-Tréncsén-, Zólyom-, Bars-, és Nógrád megyék. Az első csoport ezektől nyugatra, második csoport ezektől északra és északkeletre fekszik Szerző bátran kijelenti: „a világ közvéleménye mintegy ötven év óta úgy tudja, — ámde hamisan, — hogy a tót nyelv csak tájszólása a csehnek” (11. l.). „Egyetlen egy tót akadt, aki a csehszlovák nemzet egység és nyelvi azonosság téves eszméje ellen, és pedig sikerrel sikra szállt: Czambel Sámuel”. Ez kiadta a tót nép nyelv grammatikáját 1892-ben (III. kiadás 1919-ben). Ennek a műnek és hatásának köszönhető, hogy „a világ is tudomást szerzett arról, hogy a tót nyelvet 70 hosszú év folyamán tudatosan elszikkasztani próbálták. A valóság ugyanis az, hogy a tót nyelv olyan viszonyban van a csehvel, mint akár a lengyelrel, vagy pedig az ukrán az oroszsal, vagy a hollandi nyelv a némettel: rokonnak rokon, de a

kettő mégsem azonos.” (13. l.) „Miroslav Kálal szótára (1924-ben Besztercebányán jelent meg) negyvenezer tót szót sorakoztat fel, a tóttól teljesen elütő értelmezésekkel.” A különbség oka szerző szerint, hogy a cseh 1200 évig német hatás alatt élt, a tót viszont magyar hatás alatt. Még nagyobb lett a különbség a könyvnyomtatás hatására. „A csehek bibliája Králicban jelent meg 1572—93-ig. Ennek a bibliának nyelve lett a tót evangélikusok oltári nyelve. Ez lett a tót egyházi irodalom nyelve is. (16. l.)” „A cseh nyelv a XVI-XVII. századokban sokkal közelebb állott a szlovák nép nyelvéhez, mint ma.” (17. l.) A római katolikusok is ezt használták Pázmány koráig. Attól kezdve Pázmány hatására öntudatosan kezdték szlovákizálni a tót nyelvet, s a nép ezt könyvebben értette, mint az evangélikusok cseh nyelvű irodalmát, innét van, hogy ez a törekvés, természetesen egyéb okokkal is, visszatértette a tót nép 80% át. Ennek a tót népies irodalomnak első termékei Pázmány „Rituálé”-jának részletfordítása, majd Pázmány több művének átültetése. Ezeket a műveket a nagyszombati egyetemi nyomda adja ki „A Pázmány-korszak majdnem összes tót írói magyar nyelvűek.” (21. l.)

A tót nyelvű irodalom, amint szerző a második fejezetben előadja. Magyarországon a latin nyelv használata miatt nem igen fejlődhetett ki, s a XVI. századból nagyon kevés tót nyelvű irodalom maradt. „Biztosan csak egyetlen egy nyomtatott tót könyvről tudunk: a Bártán 1581-ben megjelent Luther-káteréről” (25 l.) A Fejérhegyi csata után nagyon sok cseh egyházi ember menekült a tót felvidékre. Ezek a bibliai cseh nyelven írtak és olvastak. „A közép a reformáció első századában különben sem tudott még olvasni” A legelső tót művek elvesztek. „Az első ránkmaradt tót nyelvű evangélikus egyházi nyomtatott könyv: Pribis Dánielnek . . . Luther-katé fordítása 1612-ből” Az első tót egyházi énekgyűjtemény Szilván Jánostól való, s Prágában 1561-ben jelent meg. Az egyetlen magyarból fordított ének a Citharában Cengler András rózsashegyi rektortól származik 1588 tájáról: „A világon lévő bűnös ember..” kezdettel. (34. l.) A legrégebb kéziratot tót énekgyűjtemény az u. n. „Bystricka Agenda”-ban található 1585-ből, melynek egy része bekerült a Cithara 1635-ki első kiadásába.

Szerző megállapítja, hogy az általa átvizsgált korszakban „a tótság nem alapított egyetlenegy nyomdát sem a maga erejéből.” (65. l.)

„A hazai evangélikus tótok és ide menekült cseh testvérek nyomtatásban megjelent egyházi irodalma aránylag még szegénységében is összehasonlíthatatlanul gazdagabb, mint a magyarországi katolikus tótok nyomtatott irodalma.” (67. l.) „A legelső eredeti tót katolikus nyomtatvány 1655-ben jelent meg Nagyszombatban, a jezsuita Szöllösi Benedektől; Cantus Catholici. Pysne Katholické.” (69 l.) A tót evangélikusok hittudatának Lutheri karaktere csak a XVII. század folyamán domborodik ki egyre jobban. (70. l.) Az ide menekült cseh testvérek egyházszerzetileg inkább a reformátusokkal egyesültek. A Hallei pietizmus a XVII. század tót irodalmára csaknem teljesen hatás nélkül volt. (77. l.)

A mű legnagyobb része Tranovsky György lengyel származású liptószentmiklósi evangélikus lelkész korszakalkotó műve: Cithara Sanctorum”

fejtegetésének van szánva. Megjelenési éve az előző részekben 1635-re, a 98. oldalon pedig 1636-ra (Lőcse) tétetik. Az ellenmondást úgy oldja meg szerző, hogy a lipótszentmiklósi paróchián 1635. december elsején keltezte elkészült a mű kézirata, s nyomban megkezdtek a nyomást, s 32 levél még 1635-ben kikerült a nyomdából, a többi pedig a következő év elején, ugyiszintén az anasztikus második kiadás.

A Transcius nagyszerű nyitánya után egyre növekvőben népesedik a tót nyelvű protestáns irodalom területe. Érdekes, hogy az angol puritanizmus több termékkel van képviselve. Majd a pietizmus és a chiliazmus ragadja meg a lelkeket.

Nagyon dicsérendő szerzőnek szándéka, hogy a magyar-tót kulturális hatások megvilágításához igyekezett hozzájárulni. Ez annyival inkább méltánylandó, mert az eddigi tót irodalomtörténetek magyar hatásról tudni sem akarnak.

A protestáns hazai tót irodalomnak ez az első fölmérése és leltározása, s így nem csoda, ha sok hiányossága van. De viszont így egy csoportba gyűjtve sok hasznos adalékkal szolgál a magyar nyelvű protestáns teológiai irodalom, valamint a hit- és kegyesség-irodalom megismeréséhez.

Ezeket a nyomokon indulva fog majd megérkezni a részletkutatásoknak egész serege és egy teljesebb összefoglalás terméke

Csiksz Sándor.

**Dr. Sőregi János: Dr. Ecsedi István (1885-1936.) a debreceni Déri Múzeum első igazgatójának rövid életrajza, múzeumi és tudományos munkásságának áttekintése, méltatása. Megjelent, mint „A Déri múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei” című sorozat 7. füzeté. Debrecen, 1937. 8 r. 56. l. 28 képpel és a függelékben szerző három alkalmi írásával és a mű német ki-
vonatával.**

A háború utáni Debrecen két nagyszerű alkottással dicsekedhetik. Az egyik a páratlan egyetemi telep a Nagyerdőn. A másik a Déri-múzeum Debrecen szívében. Tömérdek kincs halmozódott össze az utóbbiban, mint Déri Frigyes bécsi gyáros, lelkes honfitársunk adományá. Elég, ha ebből a legbibliaibb vonatkozásút említjük: Munkácsi Mihály halhatatlan remekét: az „Ecce Homo”. t. De bámulatos gazdagságot mutat fel a magyar néprajzi gyűjtemény is. Ez is páratlan a maga nemében országos viszonylatban is. Ez a hatalmas gyűjtemény magán hordja Dr. Ecsedi Istvánnak, a Déri-múzeum első igazgatójának ügybuzgalma, tudományos invenciója, önfeláldozó gyűjtő-körútjai emlékét. Az igazgatói székben utóda állított most ez izléses kiadványban emléket nagy elődje számára, kit élete delén hívott el a lázas munkából a könyörtelen halál. Egész darab debreceni kül-

történetet ennek a civis-fiúnak kivergődése az atyai házból és előretörése a tudomány szárnyával. Az izzig-vérig gyökeresen magyar tudós alakul és formálódik szemeink előtt és lesz világiáró országoshírű szakemberré. Munkásságát egyformán osztja meg az ősi Kollégium, a nagyszerű lendülettel növekvő egyetem és a Déri-múzeum, valamint a szépen fejlődő könyvtára között. Mint tanár a Kollégiumban, mint egyetemi magántanár az Universitáson, s mint múzeum-őr, majd igazgató fáradhatatlan energiával és önemésztő lobo-gással dolgozik, hogy másoknak világítva égen el élete. Az életrajz meleg hangja mégis tárgyilagos igazmondása, a szakember szeretetteljes bírálata mögül plasztikus erővel emelkedik ki Ecsedi István minden porcikájában magyar és egész jellemében debreceni kálvinista alakja, ki a működése területétül is a tiszántúli alföldi magyar vidékeket választotta, s benne a debreceni ősi civis társadalmat, vagyis a magyarságnak és a reformátuságnak legtöbbszörösebb hazáját. A mű 39-41. oldalán felsorolja 22 sorszám alatt Ecsedi főbb műveit, amelyek közül nem egy úttörő és nélkülözhetetlen forrás lesz az utókor számára.

A művet mindazok figyelmébe ajánljuk, akik szeretik magyar református népünk ethnográfiai megismerését és akik érdeklődnek egy igazi őstehetségű vérbeli magyar tudós fejlődése iránt.

Cs. S.

Dr. Marton János: Nagy Béla Emléklapok. Megjelent a „Sárospataki Füzetek kis füzetek” c. sorozat 5. számaként. Sárospatak, 1939. kis 8 r. 40 l.

A Sárospataki Kollégium nemrég elhunyt kiváló professzora sírjára hint ciprusán ez az emlékező füzet. Az első cikk Dr. Marton János emlékezéséde Nagy Béla ravatalá. á], telve biblikus melegséggel, a baráti szív érzéseivel, a történetíró színes emlékezéseivel, Isten akaratán megnyugvó alázattal. Dr. Enyedy Andor búcsú-beszédében a lelkes tanítvány szólal meg. Mátyás Ernő a sírnál mondott beszédet a kartársak nevében. Azután emlék-sorok jönnek Dr. Ravasz László, Farkas István, Dr. Makkai Sándor, Dr. Puky Endre, Janka Károly, Harsányi Gyula, Zsóry György, Pálóczi-Czinke István, Dr. Trócsányi József, Darányi Lajos, Szilágyi Benő, Pósa Péter, Szabó Zoltán, Dr. Hegyaljai Kiss Géza, Dr. Zsirus József, Svíngor Jenő, Kósa-Szabó Pál, Baráth Imre, Dávid Zoltán, Dr. Novák Sándor, Telegdy Bertalan stb. tollából. Ezekből az apró mozaikokból ragyogva emelkedik ki Nagy Béla lelki, testi képe. Sok jellemző apróság nemcsak az ő életét teszi érthetőbbé, de az egész átélte korszakot. Méltóan fejezi be ezt az emlékfüzetet Dr. Gulyás Józsefnek nagy gondal összeállított adattára és bibliográfiája Nagy Béla életéről és műveiről. Kár, hogy tartalomjegyzék és Nagy Béla arcképe hiányzik e kis füzetből.

Cs. S.

TUDOMÁNYOS ÉLET.

D. Dr. phil. h. c. Albrecht, Otto 1855-1939

A Halle-wittenbergi Luther Márton egyetem tiszteletbeli egyháztörténet professzora 84 éves korában Hallében elhunyt. A reformáció korának egyháztörténésze volt. Résztvett a braunschweigi és weimari Luther-kiadások munkálataiban. Ez utóbbi D. Holl-al együtt szerkesztette.

Rev. D. D. Paterson, W. P. 1860-1939

Az edinburgi egyetemnek volt egyik kiváló theol. professzora, valamint a skót egyház és teológiai tudomány egyik vezéralakja. Professzori minőségben 1903 óta működött. Szaktárgyai a valláslelektan, vallástörténet és vallásbölcsezet. De érdekelték az evangéliumi hit jelenkori problémái is. Fő-

műve a vallás természetéről szól, melyet a Gifford alapítvány vendéglelőadójaként tárt a nyilvánosság elé. Megjelent 1925-ben a Gifford Lectures sorozatban.

Dr. Tóth Tihamér 1889—1939. A tragikus

hirtelenséggel elhunyt tudós veszprémi püspök halála minket is gyászba öltöztet. Nem sorainkban harcolt ugyan, de egy volt velünk abban, hogy Krisztushoz igyekezett vezetni a lelkeket. Tudománnyal gazdagon felvértezve állott a Mester szolgálatában és egész generációt készített fel annak szolgálatára. Sokoldalú, gazdag munkásságot fejtett ki, Mint professzor tanította az ószövetségi írásmagyarázatot, és a héber nyelvet, majd 1925-től a gyakorlati theologia tárgyait. Legnagyobb eredményeit azonban az ifjúság lelkipozdósa terén érte el. Személyes hatása mellett művei útján ragadta meg az ifjak ezreit. [Jellemes ifjú; vallásos ifjú; tiszta férfúság; művelt ifjú stb]. Mint igehirdető a hazai római egyház legnagyobbjai közé tartozott.

Új evangélikus püspök. A tiszai ág. h. evangélikus egyházkerület D. Domján Elek örökébe Turóczy Zoltán nyíregyházi lelkipásztort választotta meg püspökéül.

Dr. Balogh Jenő kitüntetése. A szegedi Ferenc József tudományegyetem május 16-án a jogtudományok honoris causa doctorává avatta Dr. Balogh Jenő egyházkerületi főgondnokot, kit korábban a debreceni tudományegyetem avatott a bölcsészeti kar tiszteletbeli doktorává.

Dr. Kovács Sándor püspök jubileuma. Dr. Kovács Sándor evangélikus püspök most töltötte be 70. évét. Gyülekezete és kerülete meleg ünneplésben részesítette,

Valláspedagógiai konferencia. A budapesti és budapest—környéki egyházmegyék május 2-4. napjain valláspedagógiai konferenciát rendeztek. E konferencián résztvett és előadást tartott Dr. Tavaszy Sándor kolozsvári theol. professzor is „Az egyház új felismerése a mai theológiában” címmel.

A debreceni Kollégium jubileumi ünnepségeinek elhalasztása. A jubileumi bizottság a bizonytalan politikai helyzetre tekintettel a jubileumi ünnepségeket elhalasztotta. Új időpontot nem állapított meg.

Reformátori szobrok leleplezése. A debreceni kollégium 400 éves jubileumával kapcsolatosan készült el három nagy reformátorunk: Huszár Gál, Senczi Molnár Albert és Komáromi Csipkés György szoborműve. Az egyetem előtti téren elhelyezett új szobrokat április hó 27-én leleplezték le. Az ünnepi beszédet Dr. Révész Imre püspök mondotta. Ugyanekkor helyezték el az egyetemi templom alapkövét.

Új theológiai doktorok. A debreceni Tisza István tudományegyetem hittudományi karán doktori

szigorlatot állott Gál Lajos budapest-angyalföldi lelkipásztor, a gyakorlati theológiai tudományok szakcsoportjából „magna cum laude” fokozattal. Koncz Sándor konventi ifjusági lelkész pedig a rendszeres theológiai szaktudományok csoportjából „summa cum laude” fokozattal. Avatásuk június 3-án történt.

A 400 éves debreceni Kollégium emléktáblája. A jubiléó Kollégium keresztépületének homlokfalába márvány emléktáblán, melyet a magyar református egyház címerének és a debreceni Kollégium pecsétjének megnagyobbított bronz domborműve díszít, a következő latin és magyar nyelvű szöveg örökített meg:

SOLI DEO GLORIA!

Dei Clementia hoc loco stat videtque Collegium ab anno 1538. iam quattuor integra saecula post ea relinquens. De medio saeculi XVI. ad refomationem Helveticae Confessionis se adiungit. Schola fit studiorum superiorum. Anno 1660. in gremium suum accipit Academiae Magno-Varadino exulem. Cursus disciplinarum philosophiae, iurisprudentiae atque theologiae a medio saeculi XIX. in facultates Academicas promovet. Harum munera translata sunt in hereditatem Universitatis Regiae Hungaricae Debreceniensis, conditae secundum legem Art. XXXVI. anno 1912. latam, inauguratae anno 1914. mense Septembri, quae etiam facultate medicinae amplificata est. Universitas ipsa intra hos muros florebat, donec anno 1932. in aedem suam migravit. Collegium autem hoc vivit diutius, inseriendo studiis superioribus in Seminario Verbi Divini studiosorum, in Instituto paedagogico atque in Alumneo auditorum iurisprudentiae et medicinae, nihilominus fovendo scholas suas inferiores. Erectum die 4. mensis Octobris anni 1938. festis iubilariis Collegii annum aetatis suae quadringentesimum agens.

EGYEDÜL ISTENÉ A DICSŐSÉG!

E helyen él 1538 óta négyévszázadon át megszakítatlanul a debreceni Kollégium, mely a XVI. század közepétől kezdve a Helvét irányú reformációhoz csatlakozik, s főiskolává lesz, majd 1660-ban a török által elfoglalt Nagyváradról menekülő főiskolát magába olvasztja. A XIX. század közepétől az eddig egymásra következő filozófiai, jogi és theológiai tanfolyamai egymás mellé rendelt theológiai, jogi és bölcsészeti akadémikákká fejlődnek, majd az 1912-ki XXXVI. törvénycikk által alapított és 1914 szeptemberében megnyílt debreceni m. kir. Tudományegyetem átvette a hittudományi, jog- és államtudományi és bölcsészettudományi karok oktató feladatát orvostudományi karral kiegészítetten, s az Egyetem e falak között élt az új központi épületbe 1932-ben történt kivonulásáig. A Kollégium a felsőoktatási nevelő feladatát a Református Lelkészképzőintézet, a Református Tanárképző-internátus, jogász és orvosnövendékek részére létesített internátus, útján töretlenül továbbra is folytatja alsóbb tagozataival békés együttműködésben Isten dicsőségére.

Emeltetett 1938. október 4.-én a Kollégium négy-száz éves jubileuma ünnepén.

SZERKESZTŐ ÜZENETEL.

Kimutatás a „Theológiai Szemle” részére az 1939 évi XV. évfolyam I. számában a 48. lapon közzétett kimutatás lezárása (1939. márc. 20) óta az 53735 számú csekkszámán történt befizetésekről:

Kiss Daniel Sárosgárd 20, Balogh Vilmos Bpest 9, Szabó Károly Monor 4.50, Dr. Patay Pál Bpest 9, Fülöp József Körmen 2, Dr. Domján János

Budapest 9, Szőke Imre Bpest 9, Sándor Benő Negyed 2, Czeglédy Sándor Cegléd 9, Egyházmegyei Lelkészerkezetlet Tata 9, Nagy Kornél Dunalgalás 9, Ref. Egyház Vámosoroszi 2, Lelkészi Hivatal Kismánya 2, Ref. Egyház Szútor 2, Egyetemi Kvtár Bpest 16, Dr. Segesváry Lajos Bpest 6, Dr. Tóth Lajos Pápa 9, B. Pap István Bpest 9, Dr. Agyagási Sándor Garamvezekény 2 pengőt,

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmaért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakfériüüből álló bizottság mond véleményt.
3. A Theologiai Szemlében megjelent minden cikk a *Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különnyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25—50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Még nem felelő cikket semmiféle hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépel, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára irt kéziratot fogadunk el előzetes megbíráslásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbővegezett s megcímezett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában megjelent művek:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P
- Dr. Halmi János*: Aranyhárfá. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lev. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Otrokocsi Foris Ferenc* gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyosságot tevők ellen. 1679. Fordította *Dr. Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikesz Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris Otrokociano V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab Alexandro Csikesz collata: „*De Vita Francisci Foris Otrokociani*.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédzsekkönyv*, első kötete: *Czeglédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében; *Bibliai Lexicon, Csikesz Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben. 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikesz Sándor*, egyetemi professor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60— P. III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40— P. V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40— P. VII—VIII. évfolyam, 1931—32. év. Ára 40— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Új folyam. Szerkeszti: *Csikesz Sándor* egyetemi professor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12— P. XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P. — 1936. évre évi 9— P. XIII. évf. 1937. Ára 9— P. XIV. évf. 1938. Ára 9,— P.

MÁGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

1939. május 15 — 1939. október 7 ig.

Debrecen állomásra indul mikor, hova?

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

1.50 Bpest keleti p. u. (Pladánytól gyors). — 4.50 Nyirábrány — 4.55 Ungvár—Miskolc. 5.05 Füzesabony, 5.20 Tiszalök, 5.45 Püspökladány, 5.55 Balmazújváros, 6.13 Ungvár, 6.21 Nagykereki, 7.24 Bpest kel. p. u., 7.40 Hajdunánás, 7.58 Nagyléta-Vértes, 8.15 Nyíregyháza **8.16 Bpest kel. p. u. gyors.** 8.17 Nyirábrány, 9.23 Hajdusoboszló, 9.29 Derecske, **11.53 Ungvár gyors**, 12.07 Füzesabony, **12.10 Bp. nyug. p. u. gyors** 12.25 Tiszalök, 12.30 Bpest ny. p. u. 12.31 Nyirábrány, 14.27 Ungvár — Miskolc, 14.30 Nagyléta—Vértes, 14.32 Nyirábrány 14.35 Tiszalök, 14.40 Püspökladány, 14.43 Balmazújváros, 14.51 Nagykereki, **15.26 Ungvár, sin. auto.** 16.00 Füzesabony, **17.11 Bpest ny. p. u. gyors**, 18.43 Nyirábrány, 18.45 Tiszalök, 18.48 Ungvár, 18.58 Nagykereki. 19.00 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta—Vértes. **20.35 Bpest keleti p. u. sin. auto.** 21.44 Bpest nyug. p. u. **21.45 Királyháza—Munkács gyors.** 21.45 Tiszalök, 22.23 Nyíregyháza.

1.15 Nyíregyháza. 4:35 Bpest ny. p. u. 6.47 Nyirábrány, 6.52 Tiszalök, 7.02 Tiszafüred, 7.12 Nagykereki, 7.15 Nyíregyháza, 7.22 Püspökladány, 7.42 Nagyléta—Vértes, 7.55 Balmazújváros, **8.14 Királyháza—Munkács gyors**, 8.35 Tiszalök, 8.58 Püspökladány, 9.10 Nyíregyháza, 10.13 Nagyléta—Vértes, 10.33 Hajdusoboszló, 11.25 Hajdunánás, 11.30 Nyirábrány-, 11.35 Derecske, 11.40 Ungvár—Miskolc. **11.46 Bpest ny. p. u. gyors.** 12.23 Füzesabony, 13.52 Bpest ny. p. u., **14.02 Tiszalök**, 14.22 Nagykereki, 14.26 Csap, **15.24 Bpest kel. p. u. sin. auto.**, **16.12 Tiszalök**, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta—Vértes, **17.04 Ungvár gyors**, 18.25 Nagykereki. **18.35 Bpest ny. p. u. gyors.** 18.39 Nyíregyháza, 20.10 Tiszafüred, 20.20 Püspökladány, 20.28 Tiszalök, **20.33 Ungvár sin. auto.** 21.13 Nagykereki, 21.20 Ungvár—Szerencs, 21.30 Nyirábrány, **21.43 Bpest kel. p. u. gyors.** 22.15 Bpest ny. p., 23.44 Füzesabony.

A dőlő betűvel szedett vonatok nem közlekednek naponként.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 2. borítéklapról.)

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
36. szám *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tana. az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
37. szám *Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacSORAOSZTÁS Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
39. szám. *Dr. Ila Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: Az ígéhirdetés és teológiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor.* 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcselése. 108 lex. okt. lap. Ára 4.— P
43. szám. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. o. lap. Ára: 4.— P.
44. szám. *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. o. l. Ára: 3.20 P.
45. szám. *Patay Lajos*: Kálvin valláspedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. szám. *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő ifjúság lelkipozásának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. szám. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. szám. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. szám. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin hatása Erdélyre (XVI—XVII sz.). 12 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
50. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképevel. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
51. szám. *Nagy S. Béla*: A reformátusistentisztelet Kálvin fellogása szerint. 152 lex. o. l. Á. 5.— P.
52. szám. *Dr. Feigl József*: Kultura és keresztény világnézet. 24 lex. o. l. Ára 1.50 P.
53. szám. *Bartha Tibor*: Az Isten ígéje és ígéhirdetésünk. 62 lex. okt. lap. Ára: 2.50 P.
54. szám. *Tunyogi Csapó András*: Szempontok az Ószövetség teológiai magyarázásához. 15 lex. okt. lap. Ára: 1.— P
55. szám. *Dr. Horkay László*: Böhm és a német idealizmus 26 lex. okt. lap. Ára: 1.50 P
56. szám. *Pákozdy László*: Az istennevek használat a Bileám-perikopában. 8 lex. okt. lap. Ára: —.50 P
57. szám. *Lukács László*: Törvény és evangélium. Sajtó alatt.
58. szám. *Bodonhelyi József*: A superintendensi intézmény a skót református egyházban. 80 lex. oktáv lap. Ára: 3.50 P.
59. szám. *D. Dr. Schumann Fr. Károly*: Kijelentés és teremtés. 23. lex. okt. lap. Ára: 1.50 P.
60. szám. *Gál Lajos Geleji Katona István* ígéhirdetése 202 lex. okt. lap. Ára 6 P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a ThSz. Kiadóhivatala utján is. (Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház múlt századbéli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollegiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex oktáv lap. Ára —.50 P.
4. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: Bíráló jegyzetek a kátétanítás újabb módszertanához. —.50 P.
5. szám. *Nagy Antal*: A Ref. egyh. törv. I. tc. 89. §-a szerinti „általános többség” értelmezése a zsinatpresbiteri elv világitásánál. Ára: —.50 P.
6. szám. *Dr. N. Balogh Ernő*. Orvosok és a materialista világnézet. 16 lex. okt. lap. Ára: 1.— P
7. szám. *Tomay Dezső*: Az élmény lélektana és szerepe a nevelésben. (Különös tekintettel a cserkészetre.) 32 lex. okt. lap. Ára: 2.—P
8. szám. *Csendes József*: Réaliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban. 32 lex. okt. lap. Ára: 2.—P
9. szám. *D. Csikesz Sándor*: A debreceni Kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata. 8. lap. Ára —.50 P.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XV.
Nr. 2.

Debrecen, 1939.
Pfungsten.

Redigiert von Universitäts-Professor ALEXANDER CSIKESZ Debrecen. Ungarn.
Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.
Subskriptionspreis pro Jahr Goldmark 10., Schw. Fr. 10.
Erscheint vierteljährlich. — Mit der Unterstützung des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Vereins.

INHALT:

Das Wort: Zweierlei Schmerz: Die erlösende Liebe. *István Geleji Katona*. S. 49—50.
Abhandlungen: *Ludwig Gál*: Die Predigt des *István Geleji Katona*. (Fortsetzung). S. 51—178. — *Eugen Zoványi*: *István K. Patay*. S. 178—180.
Zeitschriftenschau: S. 180—181. Archiv für evangelisches Kirchenrecht. 1938. Dr. *Alexander Kálmán*.
Auslandschau: S. 181. Torczyner, H The Lachish letters. 1938. *Ladislav Pap*.
Inländische Literatur: S. 182—183. *Eugen Szilády*: Die ungarländische slovakische protestantische Kirchenliteratur 1518—1711. Dr. *Alexander Csikesz*. — Dr. *Johann Sőregi*; Dr. *Stefan Ecsedi*. 1937. A. Cs. — Dr. *Johann Marton*: Béla Nagy. Gedenkblätter. 1939 A. Cs.
Wissenschaftliches Leben: S. 183—184. **D. Dr. Albrecht, Otto 1855—1939.** **Rev. D. D. Pater-**
son. W. P. 1860—1939 — **Dr. Tinamer István 1889—1939.** — Ein neuer evangelischer Bischof: *Zoltán Turóczy*. — Ehrendoctorat für Dr. *Eugen Balogh*. — Jubileum des Bischof Dr. *Alexander Kovács*. — Religionspädagogische Konferenz. — Verschiebung der Jubelfeier des Kollegiums zu Debrecen. — Kirchenmusikalische Aufführung zum Jubileum des Kollegiums. — Enthüllung der Standbilder der Reformatoren. — Neue Doctoren der Theologie. — Gedenktafel des 400-jährigen Kollegiums zu Debrecen.
Redaktionspost: S. 184. Empfangsbestätigungen. — Anzeige der Ung. Staatsbahnen.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volumen XV.
Number 2

Debrecen. 1939.
Pentecost.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.
Chief-contributors Emerich Révész University-professor and John Deák University-professor.
Subscription price 10 s. or. 3 Dollars.
Threemonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

The Word: Two kinds of suffering: The saving love. *István Geleji Katona*. pp. 49-50.
Essays: *L. Gál*: The preaching of *István Geleji Katona* (continuation). pp. 51-178. — *E. Zoványi*: *István K. Patay*. pp. 178—180.
Review of Reviews: pp. 180—181. — **Foreign Review:** p. 181. — **Home Literature:** pp. 182—183.
Scientific Life: pp. 183—184. — **Editorial Messages:** p. 184.

REVUE DE THÉOLOGIE

XV. Année.
No. 2.

Debrecen 1939.
Pentecote.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université. Debrecen, Hongrie.
Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Émeric Révész, professeur d'université.
Abonnement 10 francs suisses par an.
Paraissant tous les 3 mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformées de Hongrie.

SOMMAIRE:

La Parole: Deux sortes de douleur: La charité rédemptrice. *István Geleji Katona*. pp. 49—50.
Études: *L. Gál*: La prédication de *István Geleji Katona* (suite). pp. 51—178. — *E. Zoványi*: *István K. Patay*. pp. 178—180.
Revue des Revues: pp. 180—181. — **Littérature étrangère:** p. 181. **Littérature hongroise:** pp. 182-183.
Vie scientifique: pp. 183—184. — **Editorial:** p. 184.

THEOLOGIAI SZEMLE

SZERKESZTŐ:

CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.FŐMUNKATÁRS
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM :

Az Ige: Az áldássá léétel feltétele. *Dr. Pap László.* 185—186. lk.

Tanulmányok: *Gál Lajos; Geleji Katona István* ígéhirdetése. (Befejezés). 187—218. lk.

Kisebb közlemények: *Dr. Farkas Ignác:* Vallásórákon Zürich két protestáns iskolájában. 218—221 lk.

Külföldi irodalom: *Chambon, Joseph:* Der französische Protestantismus. 1937. *Csikesz Sándor.* 221—223, lk. — *Dekker, W. A.:* Van Godsdienst en Vaderland. 1939. *Tariska M.* 223—224. lk. *Schubert, Ernst D. Dr.:* Auslannddeutschum u. ev. Kirche. Jahrbuch, 1938. Cs. S. 224—225. lk.

Hazai irodalom: *Scholtz László:* A hálaadás kelyhe. 1938. *Pákozdy László.* 225—226. lk.

Tudományos élet: *Csüry Bálint:* Järventaus Arvi 1884—1939. 226—227. lk. — *Dr. Módis L.:*

Sörös Bela 1876—1939. 227—228. lk. — Uj református püspök: *Böszörményi Sándor.*

228. l. — Uj theologiai magántanárok: *Tárnok Gyula, Pap László, Kiss Sándor.* 228. l. —

A hallei cseretanárság, 228. l. — A debreceni egyetemi templom alapkövetétele. 228. l.

Szerkesztő üzenetei: Nyugtázások. 228. l. — Máv. hirdetés.

E SZÁM ÁRA KETTŐ PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGIUM

MEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZEGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGIAI TANULMANYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós fűzésben

1. szám. *Bányay Lajos* „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor* Magyar református kátéirodalom. Vallás-paedagógiai tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns theologiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás-paedagógiai módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*; *Előszó. Marton János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazar Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. *Az Orsz. Ref. Lelkészség-Egyesület* határozata. 24 lex. oktáv lap, petit szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Károly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromságtana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* theologijának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth Károlytól*? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-közzötti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személymutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „*Uj-Sálem*”-Mozgalom. Adalék az újabkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szek-tákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai theologia a főiskolai theologiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soós Béla*: *Zwingly* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy készülő *Zwingly-életrajzból*. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája a „*Negyedik Nemes Igazság*” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a theologiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjkor lélektana és az ifjuság lelki gond zása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr. Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr. Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinatióról és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22 lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati theologijája. Tanulmány a gyakorlati theologia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr. Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és tíz táblázat paradigmá. Ára 6'— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és *Confutatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *D. Dr. Pröhle Károly*: A theologia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára: 1.20 P.

Az Ige.

Az áldássá létel feltétele.

Irta és a budapesti országos református theologiai tanári konferencián elmondotta : **Dr. Pap László**
theol. akad. h. tanár.

Gen. 12 : 1-3.

Ha e verseket igazán meg akarjuk érteni, úgy legelőször is két dologgal kell tisztába jönnünk. Az egyik ez : mit kíván itt Isten Ábrámtól : a másik pedig : mit helyez kilátásba arra az esetre, ha Ábrám hajlandónak mutatkozik, hogy engedjen a felhívásnak ?

Isten kívánsága röviden így lenne összegezhető : szakíts a múltaddal, tépj szét minden szálát, mely hozzáköt s indulj neki egy olyan jövődönnek, mely a teljes bizonytalanság jegyében áll. Ha ma hangzik el valamelyönkhöz egy hasonló felhívás, valljuk meg őszintén, most is súlyos lelki tusák előz- nek meg döntésünket s a döntés csak nagyon kevés esetben lenne igenlő. Pedig mennyivel könnyebb helyzetben van a ma embere, mint Ábrám volt ! Minket gyermekkorunktól kezdve arra tanítottak, abban a hitben neveltek, hogy Isten nemcsak mindenható és mindenütt jelen való, hanem nekünk szerető Atyánk is. Ennek következtében bárhová kerülfünk is az életben, Isten gondviselő kegyelme mindenhová elkísér bennünket. Ezzel szemben az Ószövetség történeti könyveinek tanulsága szerint Ábrámnak ez az első találkozása Istennel. Az ő eddigi élete pogány környezetben folyt le, hol az egy élő Isten ismeretének nyoma sem volt. Ő csak azt láthatta, hogy a körülötte tisztelt Istennek hatalma nagyon is szűk korlátok közé van szorítva, alig terjed tovább, mint ameddig templomaink lépcsőtornyai ellátzanak. De hogy ezeken a hazug bálványképeken túl, messze felettük van egy élő és hatalmas Isten, kinek szeretete elkíséri az embert bárhová is megy : ez idáig ismeretlen volt Ábrám számára. És most ez az ismeretlen szólítja meg őt s első szavában is gondolkodás és fenntartás nélküli engedelmességet kíván tőle. Ha engedelmeskedik, ki biztosítja, hogy ez az ismeretlen Valaki meg is tartja, amit ígér ?

A küldő tehát ismeretlen egyelőre Ábrám számára. De épp ily ismeretlen az a világ is, hová küldetés folytán mennie kell. Az isteni felszólítás egy szót sem tartalmaz arra vonatkozólag, meddig menjen, milyen vidék lesz új hazája, vajjon lesz-e ott étele, itala, békessége, vagy állandó harc és nyomorúság lesz ott osztályrésze. Isten csak annyit mond : menj ! Az engedelmeség Ábrám számára tehát kétszeresen is sötétbe-ugrást jelent. S ezt is van ami súlyosbítja. Ma bárhová kellene is mennünk, azzal a tudattal indulhatnánk útnak, tagjai vagyunk több nagy közösségnek — magyarság, fehér fajta, keresztyénség, protestántizmus, reformátusság — s e közösségek valamelyikének szeme és keze úgyszólván mindenütt elér, számíthatok támogatására. Ábrámnak azonban a közösséggel is szakítania kell. Egyedül kell, hogy vállalja a bizonytalanságot, mindössze feleségétől és unokaöccsétől kísérve. Mit jelentett ez az ókor keleti embere számára ? Azt, hogy a jövőben le kell mondania mind a törzs, mind a család védő pártfogásáról. A család és a törzs tagjait összekapcsolta a vér közössége, minek következtében kifelé zárt egységet mutatott. Ha egy tagot sérelem ért, a sértő a közösséggel találta magát szemben. A családhöz és törzshöz tartozás jelentette tehát e korban a vagyon és életbiztonságot.

Attól a pillanattól fogva, hogy Ábrám ezeket a kötelekeket széttépve elindul útjára, emberi támogatásra nem számíthat. A parancs célja tehát nyilvánvaló : egyetlen bízalma és reménye az legyen, aki őt elhívta.

Eddig Isten kívánsága. S most lássuk, vajjon súlyos voltával felér-e az ígéret nagysága ? Ez az ígéret ötszörös. Az első közülé nagy népet helyez kilátásba Ábrám számára. Napjaink városai lakossága számára talán kicsit különösen hangzik egy ilyen ígéret és sokan inkább fenyegetést látnának benne. Hiszen a nagy család — minden családvédelem ellenére — gyakran azzal a veszedelemmel is fenyeget, hogy az ember nem kap a lármás gyermekek miatt lakást. Persze, a tanyák világában ma sem így van. A gyermek ott nemcsak evő és lármás száját, hanem dolgos kezeket is jelent s 5-6 éves korától munkaerő. Ábrám korában pedig még ennél is több. A nagy család : nagyobb biztonság, nagyobb erő, jobb legelő s általában jobb életlehetőség. És nem utolsó sorban : az utódban folytatódik az egyén élete. Ezért oly borzasztó csapás a keleti ember számára a gyermektelenség, Mivel pedig Ábrámnak e pillanatig nincs gyermeke, így már az első ígéret különösen kívánatos számára.

A második ígéret így szól : megáldalak téged és naggyá teszem nevedet. Mit jelentett az Ábrámék számára ez a szó : áldás ? Mindenek előtt komoly realitást ! Az áldás a lélekben elhelyezett erő volt, mely onnan hatott, és amely nélkül élet nem volt elképzelhető. Áldás következménye az élet, a termékenység, az ügyesség, a bölcsesség, az erő, a hatalom. Mivel eszerint az áldásnak kü-

lőnböző megnyilvánulásai vannak, melyek az áldás természetétől függenek, így Istennek ez az ígérete azt jelenti Ábrám számára: áldásom következményeként nagy leszel. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a héber nyelvben a név — sém — nem Schall und Rauch, hanem a valóság hordozója, annak visszatükrözője. Nagy neve tehát csak a nagynak lehet.

A harmadik ígéret egyuttal feladatot is jelent, de ez már a dolog természetéből folyik. Légy áldássá! mondja Isten Ábrámnak. Különös, hogy bibliafordításaink teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy itt parancsoló móddal állunk szemben. De Ábrám bizonyára tudta, mit jelent ez számára. Ezt: áldásomnak oly teljessége lesz rajtad, hogy aki csak lát, megkérdi tőled, mi ennek az oka. Így nyílik számodra alkalom hogy bizonyosságot tebess: hittem és engedelmeskedtem az élő Istennek, azért van áldása rajtam, higgy te is és engedelmeskedj neki, jutalmad nem marad el, Ez által lehet áldássá Ábrám mindazok számára, kik látják őt.

A negyedik ígéret azt mondja Ábrámnak: ne félj, ügyed az enyém! Aki jószándékkal közelít feléd, jutalmát tőlem veszi, de aki bántani merne, tőlem rettegjen. Mintegy tükörré teszi ezáltal Isten Ábrámot, ki milyen arccal néz reá, olyan arc néz vissza róla, csak hogy ez a visszanéző arc Istennek az arca. S itt nem mehetünk el szó nélkül a héber szöveg egy finom megkülönböztetése mellett. Míg a versrész első felében mind a kétszer ugyanaz az ige szerepel —brk— addig a második versrészben a participiumban álló ige —qll— lényegesen enyhébb jelentésű, mint a következő sor. Az jut ebben kifejezésre, hogy elég valakinek csak megvetően bánni Ábrámmal, Isten máris a legborzasztóbb realitással, az átokkal fogja azt megtorolni.

És végül az ötödik ígéret. Erre nézve eltérők a vélemények. Némelyek szerint ennek nifal alakja azt jelentené, hogy a jövőben aki csak áldást akar mondani, Ábrámot fogja példának említeni. Légy áldottá, mint Ábrám! A másik felfogás szerint azonban a nifalnak, mint egyébként is sokszor, passzív jelentése van: benned áldatnak meg. Szerintem ez az utóbbi a helyes s általa azt ígéri Isten Ábrámnak, hogy amennyiben hisz és engedelmeskedik, úgy kiválasztja őt eszköznek arra, hogy rajta keresztül áradjon áldása az emberiségre.

Így áll hát előttünk Isten tartozik—követel—je Ábrámmal szemben. Kétségtelen, nem keveset kíván Ábrámtól, de Ábrám mégis megérezte, hogy érdemes ezt a nagy tétet is megkockáztatni, mert a nyereség hasonlóhatatlanul több. Ezért mond igent vállalja a hitet és az engedelmisséget, hogy lehessen áldott és áldás. Az ő élete kevésbé alkalmas arra, hogy követendő példának állítsuk önmagunk, vagy mások elé. Ő is bűnös volt, mint akárki más ember fia. És mégis azt mondja róla az Írás, hogy igaz. Miért? Mert hitt és engedelmeskedett. És ebben példa örökre, minden ember számára. Mert a megigazulásnak, az áldottá és áldássá levésnek útja mindig ugyanaz: hit és engedelmisség.

Geleji Katona Istváni ígéhirdetése.

Írta : **Gál Lajos** református lelkipásztor, Budapest.

(3. közlemény')

IV. Egyházjogiak.

1. Lelkész választás.

A lelkipásztorok elhívásával szemben részletesen kifejtettük álláspontját. Kétféle elhívást ismer : belsőt és külsőt. Itt most a külső elhívás választási módjáról lesz szó.

Hivatkozik apostoli eredetére annak, hogy a tanító (lelkész) választásába bele kell folynia a községnek és „nyakára nem adhatnak papot“, melynek ellene szól az antiochiai zsinat határozata. „Mindenestől fogva azonban nem hagyja reájuk a' laodiceai zsinat. Ezt a' rendet tartjuk mi is ma az ecclesiáinkban, ha a főrendektől és a' községtől valamely ecclesiában hivatalt várunk és tőle vagy magok jóindulatából, vagy valamely egyházi főembernek, püspöknek vagy esperesnek commendatiójából hivattatván és privatum elsőben megexaminaltatván, közējük kibocsáttatunk és a' tanítóknak közönséges gyűlések lévén, ő eleikben állíttatunk, akik elsőben is annak az ecclesiában suffragiumját, tetszését kérdik a' püspük vagy esperes által felőlünk meg, . . . és a' kevés idő alatt mint viseltünk magunkat ő köztünk, mint tetszett tanításunk és erkölcsünk és megelégszenek-e velünk?“ Ha ez megfelelő volt, akkor „examenre állíttatnak a tudományból és utána felszenteltetnek.“ (Felszentelési részről szóltunk Liturgikai alfejezetünkben, valamint a belső elhívásról a homiletikai alfejezetünkben.)

Ezek szerint a következő részei vannak a lelkészválasztásnak : 1) Ajánlás vagy elhívás ; 2) Kisebb examen után próbára kibocsátás ; 3) Minősítés ; 4) Examen ; 5) Felszentelés ; 6) Kibocsátás a gyülekezetbe.

Tehát küldetés nélkül sehova sem mennek a lelkipásztorok ; viszont a világi résznek — a községnek vagy külső rendnek — befolyása nem független a kívánt lelkészről adott minősítéstől, mert nem bocsátják ki „kértőkre“ sem, ha az illető lelkipásztor „elégtelen ember“ és ezzel „alkalmasat megvetnének.“ Továbbá a kibocsátó egyházi vezetők „élnek a méltóságukkal is“ és ha valaki nem felel meg valahol, akkor az illetőt máshová teszik át Hasonlóképpen a próbára bocsátás után sem elégednek meg a községnek bizonyosságával, hanem figyelembe veszik az egyházi vezetők véleményét is (seniorokét) „főképpen, ahol egynehány diocesisek és esperességek vannak egy püspökség alatt.“³⁸⁸

Az Isten által elhívott és egyházi tisztet betöltőknek bátorítást ad arra nézve, ha érzik gyengeségüket a tisztükből folyó kötelességeik nagyságával szemben : „ . . . gyenge vagy-e a' tiszthez, amelyben állottál ? Légy jó reménységben mert aki téged arra hívott, az el viseltetésére is reá segít.“³⁸⁹ De azért hozzátesszi : „A szorgalmas tanulást mindazonáltal ez a reménység te benned meg ne szüntesse . . . fáradságos munkálkodásod által önti ajándékait szivedbe.“³⁹⁰

2. Egyházfegyelmezés.

Az egyházfegyelmezésre vonatkozó egyházjogi intézkedésekről részletesen szólnunk az Egyházfegyelmezésiek“ című alfejezetünkben.

V) Egyházfegyelmezésiek.

Az egyházi életnek egyik fontos kelléke mindig az ígéhirdetés és szentségek kiszolgáltatása mellett : az egyházfegyelmezés gyakorlása. Ezt a kötelességet a lelkészi

* Jelen dolgozat első része megjelent a Theológiai Szemle XV. évf. 1. számának 3-34. lapjain, a második része a 2. szám 51-178. lapjain. E közleménnyel zárul a dolgozat.

³⁸⁸ II. V. T. 1042-1044 lap.

³⁸⁹ III. V. T. 478 l.

³⁹⁰ U. o.

tiszthez tartozónak tekintették. Az egyházfegyelmet különböző formák mellett gyakorolták. Az enyhébbek közé tartozott:

a) Az úgynevezett „kiprédikálás,” midőn a botránkozató cselekedetekért, — például *káromkodás, tisztátalan beszéd* — kiprédikálták a gyülekezet tagjait az egész gyülekezet színe előtt és nem törődtek azzal, hogy ezért esetleg meggyűlölik őket a híveik; nem törődtek azért, mivel céljuk nemes volt: hívővé akarták tenni az embereket.³⁹¹

b) A *vegyesházasságban* élők között egyes nőket „megrovandóknak” tarttunk könnyelmű vallásosságuk miatt. (A *vegyesházasság* kérdése egyházfegyelmi szempontból zsinati legújabb intézkedések között is szerepel.)³⁹² Megállapítja, hogy a *vegyesházasság* veszedelmes mind a házastársakra, mind a gyermekekre nézve.³⁹³ Sokszor a református férfi más vallású házastársa iránti szeretetéből, elhajlik a kegyes evangéliumi élettől és bálványimádóvá válik.³⁹⁴ Igen sok nő férje kedvéért annyiszor változtatja vallását, ahány házasságot köt.³⁹⁵

c) Az egyházfegyelmezésnek főeszköze volt: az *excommunicatio*, „az egyháznak felülbíralata (censura), amellyel az illetőket a hívők közösségéből kizárta, a presbiterek ítéletére, vagy a közösség határozatából, hogy azok megtérjenek és üdvözüljenek.”

Volt kisebb és nagyobb *excommunicatio*. A kisebb *excommunicatio*val eltiltották az illetőket az úrasztalától. A nagyobb *excommunicatio*val kizárták a hívőknek egész közösségéből és átadták a „sátánnak, amely uralkodik az egyházon kívül.” Ezt nevezték „anathema-Maranatha”-nak.³⁹⁶ Ennek újszövetségi igazolásait is szolgáltatja (Mt 18 : 17, I. Kor. 5 : 3-4; II. Tess. 3 : 6, 14; I. Tim. 1 : 20; II Ján 10). Kiket kell kizárni a hívők közösségéből? Bibliái alapon felel reá, I. Kor. 5 : 11-12 felsorolja azokat, hogy kikkel ne társalkodjanak a hívők és pedig: „...ha valaki atyafi létére parázna, vagy csaló, vagy bálványimádó, vagy szidalmazó, vagy részeges, vagy ragadozó (rev. fordítás szerint).”³⁹⁷ Az I. Kor. 16 : 22. v. szerint: „Ha valaki nem szereti az Úr Jézus Krisztust, legyen átkozott. Maran atha.” I. Kor. 5 : 1—3 v. ben a pogányok között sem említett bűnös élete miatt követeli Pál kivettetését a hívők közösségéből egy férfinak. Gal. 1 : 9. v. szól a szimatikusokról, („... Ha valaki néktek hírdet valamit azonkívül, amit elfogadtatok, átok legyen) rev. ford.”), akik az igaz hittől eltérően tanítanak új és téves tanokat.

Összefoglalólag felsorolja, hogy kiket ért alattuk :

Akik vakmerően megvetik a keresztséget és az úrvacsorát; paráználkodnak vér szerint való atyafiakkal, mint Heródes Antipas; az egyház, valamint presbiterei iránt engedetlenekeket és kemény nyakúakat; az egyház iránt szentség-lopókat, milyen volt Annaniás és Sapphira (Apost. csel. 5: fej. 5—10. vers.) ; embergyilkosokat: apa-, anya-, testvér-gyilkosokat Isten példájára, aki Kaint elküldte Ádám családjából és az Ő színe elől, mivel megölte Ábelt; a fősvényeket, káromkodókat, bálványimádókat, paráználkodókat, részegeseket, tolvajokat.³⁹⁸

A kisebb *excommunicatio*t a paróchus lelkész vagy pásztor közölheti hallgatóival, a seniorok, illetve vezetőjük, vagy a diocesis véleménye alapján. A nagy *excommunicatio*t, az *anathema-t*, *Maran-atha-t*, az *episcopus*, vagy *superintendens* akít a törvényesen választott seniorok és az összes lelkészek választanak) mondja

³⁹¹ I. V. I. 1358-1359 l.

³⁹² 1937. évi december hónapban megjelent: „Utastítás a reverzálisokat ellenünk adott egyháztagokkal szemben,”

³⁹³ I. P. E. 163 l.: „Plenus ergo periculi est coniugalis contractus inter personas diversae religionis, tum quoad se invicem, tum quoad liberos a se procreatos.”

³⁹⁴ U. o.: „...nam mariti saepius amoribus uxorum ad idololatriam pelliciuntur,” et a pietate deflectuntur.”

³⁹⁵ U. o. 164 l.: „Inprimis autem reprehendenda est folminarum inconstantia, quae toties ferme mutant religionem, quoties novas celebrant nuptias”... „Ad conciliandum mariti amorem, religionem illius, quamvis impiam et erroneam sequi sunt paratae.”

³⁹⁶ U. o. 799-800 l.

³⁹⁷ U. o. 802 l.

³⁹⁸ U. o. 802-803 l.; „In solos ergo fratres, et eandem religionem amplectentes gladius excommunicationis strigendus est et eos quidem 1.) Blasphemos haereticos, ... 2.) In incestuosos, qui in-concesso concubitu se pollunt, ... 3.) In schismaticos et seductores ... 4.) In temerarios Sacramento-

ki I. Kor. 5—: 4—5. v. alapján, az egyház összes lelkészei és vezetői által tartott szent synoduson, a bírának végzésére.³⁹⁹

Ezen jog gyakorlásának módját az alapul szolgáló Mt, 18:15—17. v.-i szerint a következőkben részletezi: 1.) A tévelygőket és engedetlenekeket figyelmeztetni kell a helyes útra; 2.) testvéri figyelemzetetésben kell részesíteni a bűnösöket; 3.) többek előtt kell megismételni az előbbi pontban foglaltakat; 4.) az egyház által kell figyelmeztetni; 5.) nyilvánosan kell figyelmeztetni őket az egyház által; 6.) ha nem akarnak elállni a gonosz útról, bűnbánat tartására kell őket szorítani. (excommunicatio).

Az excommunicatio módjának igazolásául Ambrosius szerint hirdeti Geleji Katona is, hogy követni kell az egyháznak az orvosok és chirurgusok példáját, akik nem amputálnak addig, míg előbb mindent meg nem próbáltak gondos ápolással.⁴⁰⁰

A hívők közösségébe ugyanígy veszik vissza a kirekesztetteket, bűnbánat tartása és megtérés után. Nyilvánosan a gyülekezet színe előtt vallást tesznek bűneikről, amikkel vádolták őket; bocsánatot kérnek először Istentől, azután az összes hívőkől, akiket megbántottak; komoly megtérést és megjobbúlást ígérnek. Ezek után Ján. 20:23. v.-ben az Ige szolgáinak adott hatalom és tekintély jog alapján Krisztus követői veszik vissza őket az anyaszentegyházba. Ezzel valamennyien elismerik, hogy az illető megújítása által Krisztus titokzatos testének tagja lett; visszaállítják a korábbi tisztelét és ígérik, hogy az örök kegyelem által elfelejtik bűneit, hozzáfűzve azt a komoly intést, hogy többé ne vétkezzék.⁴⁰¹

Hivatkozik Geleji Katona az őskeresztyén egyházra, ahol szintén megvolt ez a szokás mindaddig, míg a bűnbánat szégyene miatt meg nem változtatták és presbitert választottak ki, hogy az egész gyülekezet helyett az hallgassa meg a megtérő bizonyágtételét.⁴⁰²

Ezek után vehetnek úrvacsorát. Tehát meg kell tagadni az úrvacsorát tőlük, míg az ismertett módon bűnbánattal meg nem térnek és vissza nem veszik őket az anyaszentegyházba.

De meg kell tagadni azoktól is, akik „más ecclesiából azért jöttek át, mert el akarták kerülni az ottani egyházfegyelmet.”⁴⁰³

rum contentotes . . . 5.) In refractarios ac immorigeros erga Ecclesiam, et illius Presbyteros . . . 6.) In sacrilegos, exemplo Petri, qui Ananiam et Saphiram sacrilegii reos, exitio devovit, . . . 7.) Denique, excommunicationis disciplina exercenda est in homicidas, parricidas, matricidas, fratricidas, etc in scortatores item, avaros, idololatrias, convitiatores ebriosos, rapaces." III. V. T. 974 l. Felsorolása azoknak, a kiket urasztalához nem bocsáthat a lelkész; ezek az előbb felsorolt excommunicációs ítéltre méltók.

³⁹⁹ U. o. 803-804 l.: „Quantum enim Minorem excommunicationem et simplex anathema . . . eam quivis Parochus, seu Pastor suis Auditoribus denunciare ex consensu sui Senioris ac totius Capituli, seu dioeceseos, potest.

At quantum ad Maiorem illum et anathema, maran-atha . . . Illius irrogatio et intonatio non est penes unum aliquem Seniore aut Senioratum, multo minus penes unumquemque Particularis Ecclesiae Pastorem, sed penes totum Presbyterium, h. e. Collegium Presbyterorum seu Seniorum legitime electorum, ac reliquorum omnium ministrorum inspectioni ac directioni unius Episcopi aut Superintendentis, in aliquo regno aut provincia subiectorum, accedente tamen inprimis consensu Inspectoris, seu Episcopi, invocatoque; nomine ac implorata autoritate Domini nostri Jesu Christi, tanquam summi Ecclesiae Pastoris et capituli, nec non Spiritus sancti, tanquam Synodo sacrae Praesidentis, voteque assessorum in veritate decernende salutariter dirigetis, prout disertè Apostolus admonitione illa sua ad Corinthos instituta immittit I. Kor. 5:4-5. I. P. E. 572 l. A lelképásztori egyházfoglalom állandó gyakorlására: „Hoc coelestis sui Magistri exemplo docentur iidem Ecclesiae Ministri, suarum esse partium, ut in dociles, refractarios, ac inordinate viventes *gravius redarguant*, tempestive et intempestive, et quidem publice, coram omnibus, ut et caeteri timorem habeant.”

⁴⁰⁰ U. o. 804. l.

⁴⁰¹ II. P. E. 388 l.: „Confitemur ante communionem corporis et sanguinis Domini, nos grandes peccatores esse; . . . sic accipimus absolutionem a Ministro verbi, vel a Christo mediante Ministro, tanquam ipsius legato, ea potestate ac autoritate praedito . . . similiter excommunicatos, vel . . . scandalosa vitia exclusos, post actam poenitentiam non prius recipimus. . . quam publice in Ecclesia coram Deo et coetu sacro peccata sua . . . confiteantur veniam a Deo . . . post vero a fidelibus omnibus . . . flebiliter deprecantur, seriamque resipiscentiam, ac vitae emendationem, polliceantur”.

⁴⁰² II. V. T. 1062 l.; II. P. E. 388. Amint szenvedett Nectarius a konstantinápolyi ecclesia püspöke is Nagy Theodosius idejében, rejtett paráznaságáért. (Hist. Eccles. Socratis lib. 5. c. 19)

⁴⁰³ III. V. T. 976. l.

d.) *Római katolikus excommunicatio.*

Az egyházfegyelem ilyen evangéliumi alapon való gyakorlásával szemben párhuzamot von a római katolikus egyház excommunicatiójával. Történelmi visszapillantást tesz IV. és VII. Henrikre.⁴⁰⁴ Jogtalanak tartja a római katolikus egyház excommunicatióját az evangéliumi fejedelmek és királyokkal szemben, mivel a református egyház tagjai főként a római katolikus egyház nem illetékes ítéletet gyakorolni; továbbá egyik törvényes gyűlésen sem bizonyította be, sem a reformátusok tévelygését, sem az egyháztól való elszakadását; a reformátusok nem tértek el az apostoli egyháztól, sőt az attól eltért római katolikus egyházból visszatértek az apostoli egyházhoz.⁴⁰⁵ De azért sem helyes a pápák excommunicációs gyakorlata az evangélium híveivel szemben, mivel azokat nemcsak az egyház közösségéből és a többi emberek társaságából zárják ki, hanem összes javaikból, magán és közjogiakból és alattvalóikat is feloldják a szolgálatuk alól.⁴⁰⁶

A római katolikus egyház excommunicációs gyakorlatát saját híveikkel szemben azonban jogosnak ismeri el és pedig azzal az érdekes indoklással, hogy: „...soha helyesebben nem excommunicalhatnak senkit, mint az övéiket,” mivel ők az igaz egyháztól eltértek.⁴⁰⁷

e.) *Egyházi rendtartás.*

Külön alfejezetben ismertetjük a presbyteriánusokkal való harcát. Itt csak annyiban érintjük ezt a kérdést, amennyiben az kapcsolatba hozható az egyházfegyelmezéssel.⁴⁰⁸

Geleji Katona megállapítja elvileg, hogy ő nem ellensége az egyházi rendtartásban való reformoknak, azonban nem engedi meg, hogy az ilyen újításokat megdöntetlenül, szabálytalanul hajtásák végre, itt is tartásuk be a rendet. „Ecclesiái rend-tartástól, mely a' Szentírással egyezik és hasznos a' hazának, nemzetnek: nem idegen; de ahhoz a' Keresztyén Fő Magistratusnak és Statusnak egygyezése szükséges, dongó módjára nem indul valaki után.”

VI. *Pedagógiaiak.*1) *Gyermeknevelés.*

Gyermeknevelési főelveket állapít meg. Kálvin pedagógiai elve szerint hangoztatja, hogy a ház feje felelős a családtagok, még a szolgák, cselédek hitbéli neveléséért is.⁴⁰⁹ Klasszikus példákkal világít rá gyermekük elvesztése fölötti szülői fájdalmaira. Az ókori mellett,⁴¹⁰ ma is nagy figyelmet érdemlő, amit az „egyké”-ről mond.⁴¹¹ A szülőknek jó példát kell mutatniok: „Nem elég a szülőknek kegyesen élni, hanem gyermekeiket is és az egész családot rá kell szoktatniok az ő követésekre, Christus szüleinek példáját tárva eléjük”⁴¹²

A vallásos nevelésnek házon kívül is meg kell nyilvánulnia és ezért a szülőknek magukkal kell vinni gyermekeiket a templomba a szentbeszédre, nehogy tá-

⁴⁰⁴ I. P. E. 796, 797 l.

⁴⁰⁵ U. o. 806-807 l.;

⁴⁰⁶ U. o. 807 l.

⁴⁰⁷ U. o.

⁴⁰⁸ III, V. T. A kegyes olvasóhoz

⁴⁰⁹ dr. Patay L. : Kálvin valláspedagógiája,

⁴¹⁰ I. P. E. 174. lap. Leírja a cartagói anyák öngyilkosságát, midőn a harmadik púnháborúban Róma Cartago legválogatottabb előkelő ifjai közül hurcolt el kezesekeket. A hajó, mint elhagyta a partot az ifjak anyái öngyilkosok lettek.

⁴¹¹ U. o. 173. lap. „Quanto enim maioris sunt gaudio parentibus liberi bene nati et morati; tanto maioris sunt dolori et tristitia amissi: praesertim vero si sint unigeniti.”

⁴¹² I. P. E. 165. lap.: „Non satis est parentes ipsos piatatem colere et exercere, sed liberos quoque et totam familiam ad eusdem exercitum assuefacere, exemplo parentum Christi, tenentur.

vollétükben, otthon tisztátalan beszéddel megrontsák azokat.⁴¹³

A szolgálak, szolgálóleányok, — mai nyelven szólva a cselédek — viszonya a gyermeknevelésben, szintén érdekelte és meglátta az ebből származható veszedelmeket. Ezért figyelmezteti a szülőket, hogy legyenek éberek, mert „az ördög hatalma megnövekszik” és „gonosz szolgálak vagy szolgálóleányok egy óra alatt több rosszat csepegtethetnek fiaikba vagy leányaikba”, mint amennyit bennök építhetnek ők egy egész év alatt.⁴¹⁴

A szülői otthon levegője nagyon fontos nevelőeszköz. Ezt felismerve Geleji Katona is, a szülőket újszövetségi példával.⁴¹⁵ Figyelmezteti gyermekük hitéért való felelősségükre. Ne nyugodjanak mindaddig, amíg hívő otthonuk szellemével gyermeküket meg nem ajándékozzák.

2) Szülők iránti szeretet.

Reá kell nevelni a gyermekeket a szüleik iránti hálára; emlékeztetni kell őket arra a forró szeretetre, amit szülőiktől kaptak, hogy ők is viszonzják azt szüleikkel szemben, az élet különböző körülményei között.

Fájdalommal állapítja meg, milyen sokszor nélkülözik a szülők ezt a viszonzó szeretetet gyermekeik részéről.⁴¹⁶

VII. Szociálisak,

Geleji Katona István szociológiája.

A munkát Krisztus nevében kell elkezdni.⁴¹⁷ Mindenféle munka terheit és a vele járó megpróbáltatásokat így kiálthatjuk (elősorolja például a bibliai halászok megpróbáltatásait)⁴¹⁸ Természetesen súlyos a kenyér gondja, de könnyebbül az, hogyha tudjuk, hogy az Istennek gondviselése alatt állunk,⁴¹⁹ és ha becsületesen dolgozunk meg érte. A becsületesen dolgozó szegény ember fekete kenyerét oly étvágygal eszi, mintha tyúkot, fácánt, foglyot vagy más kiváló ételt ennék, mivel saját becsületes munkájával szerezte meg azt. Míg a hitetlen gazdag nem élvezi fényes étkeit, mivel a szegények vérét eszi és issza. Boldogok, akik az Úrnak asztaláról esznek; a világ asztalánál kielégítést nem találnak.⁴²⁰

Lukács 16:23-végig, a gazdag és Lázár ismeretes példázataiból, a szegény és gazdag közötti földi viszony isteni megítélését hirdeti;⁴²¹ valamint Lukács 18:31-végig (szenvedésének jövendölése és a vak meggyógyítása) alapján tartott beszédében ugyancsak jellemzi a szegényt és a gazdagot.⁴²²

⁴¹³ U. o. lap.: „... ut parvulos suos ad templa, et sacras Conciones secum trahant, ne quid forte, interea dum absunt, detrimenti illis accidat, aut domi eorum tenera ac creta aetas exemplo aliquo inhonesto depravetur.”

⁴¹⁴ U. o. 230. lap.: „Servus certe malitosus, vel ancilla male morata, instrumenta Diaboli aptissima, nefanda filiis et filiabus nostris iustitiam, persuadebunt, nisi oculatissime advigilemus, facinora, plus una hora corrumpunt. quam nos toto anno aedificare poteramus.”

⁴¹⁵ II. P. E. 612. lap.: Újszövetségi példával igazolja: „In specie autem parentes quoque exemplo huius Regii monentur, quali ducantur affectu erga liberos suos. Hic, aegrotanto filio, non quiescit, donec medicum inveniat, iuventum obnixè rogat, ut filio suo subveniat, quod officium Christo tantopere placuit, ut filio sanitatem, patri et toti eius domui fidem et agnitionem veritatis donaret. Hoc officium requirit ab omnibus parentibus.”

⁴¹⁶ II. P. E. 608. lap.: „Consideratione huius tam fervidi parentum suorum erga se amoris, liberi quoque commonefacienti sunt, ut gratos se erga illos declarent, multo ipsos redament: Verum enimvero, quod dolendum! in ipsis ut plurimum veritas dicti illius comprobatur: Amor descendit, non ascendit. Descendit... a parentibus, non vero ascendit a liberis ad parentes...”

⁴¹⁷ II. P. E. 213. lap.: „Dicendum ergo omnibus negotium suum inchoantibus: In nomine tuo, Domine Jesu...”

⁴¹⁸ U. o. 218. lap.: „...multas insomnes traducere noctes coguntur piscatores, multas ferre molestias, aestum, frigus, imbres, metus tentationes Diaboli.”

⁴¹⁹ I. P. E. 348. lap.: „Cur quae alios curarunt pharmaca, te curare non possunt? Annon ex stis vides quam parum te Deus curet?...”

⁴²⁰ U. o. 449. lap.

⁴²¹ II. P. E. 100. lap.

⁴²² I. P. E. 324. lap.: „Pauper vero perversus, ac profanus, diviti impio equiparandus, sicut vice versa pio divite Deo longe est exosior.”

A munkaadó és a munkás közötti szerződéses bérviszonyra vonatkozó gondolatmenete: a munkaadó adja meg a munkásnak a bérét; hogyha ez kevés is, de ha a szerződés szerinti bért adja meg, nem követ el vele szemben jogtalanságot.⁴²³ A munkás, a szolga, a szolgáló, alkalmazott személyzetnek munkaadó gazdájával szembeni magatartására nézve pedig főfontosságúnak tartja azt, hogy érezzenek együtt gazdájukkal, annak mind örömeiben, mind bánatában és ne szomorítsák meg urukat gonoszságukkal, erkölcstelenségükkel. A munkás és munkaadó közötti viszonynak eredményét nemcsak a földi életben látja, hanem annak megítélése végül Istennél van és így a munkások, szolgák, szolgálók méltó jutalmát veszik munkaadójukkal, gazdájukkal, urukkal szemben tanúsított hűséges magatartásuknak; ellenkező esetben viszont elnyerik annak büntetését is.⁴²⁴ Valamennyiünknek jusson eszünkbe, hogy Istennek vagyunk adósai. Akinek szolgálóival számadása van, kegyelmére az irgalom nélküli szolgák nem számíthatnak. Legyünk mi is irgalmasok embertársainkkal szemben.⁴²⁵

A szegény és gazdag földi állapotnak mennyei szociális kiegyenlítését abban látja, hogy a hívő szolgák neveit beírják az örökélet könyvébe, míg a hitetlen gazdagokét nem; nem azért, mintha az Isten nem ismerné őket, de nem tartja szükségesnek, hogy neveiket mások is megismerjék.⁴²⁶ Szociális aranyigazságként hirdeti: az ismeretlen erény az Isten emlékezetében van.⁴²⁷

A vagyonszerzésre nézve főfontosságúnak tartja a tisztességes úton való gazdagodást.⁴²⁸ Főszabályozója ennek: a mértékletesség erénye.⁴²⁹

VIII. Alkotmánytaniak.

a) Államformák.

Alkotmánytani kérdéseket fejteget. Szól a különböző államformákról: Lehet monarchia, amelynek élén van a király; a kiváló férfiak által kormányzott s a rómaiaknál „Republicanak és Politia”-nak nevezet arisztokrácia; a nép összessége által kézben tartott hatalmú demokrácia.⁴³⁰

A nép jólétével nem törődő, csak saját érdekét kereső és azt szolgáló király zsarnokká válik és a zsarnoki uralkodás leszállítja a monarchia színvonalát. Két-három ember uralmává, „oligarchiává” fajul az arisztokrata kormányzat, hogyha néhány gazdag és hatalmas ember törvényen kívül kormányoz. „Ochlochratia”, csőcselék uralkodása fejlődik ki a demokráciában, ha a nép jogtalanul kormányoz és izgatja a tömegeket, egyik megöli a másikat.⁴³¹

⁴²³ U. o. 252. lap.: „Cuiusque operario aliquis ex pacto contractus debitam mercedem solvit, illi non facit is iniuria.”

⁴²⁴ II. P. E. 623. lap.: „Servorum frugi ac fidelium ingenium sub personis famulorum Regii huius nobis inprimis depingitur. Hi namque sicut ante, dubio procul Domino suo ob adversam filii valetudinem moerenti contristati sunt, . . . vice versa . . . dacet, ut laetentur . . . ut eius auditu corda ipsorum exhilarent, ne vero unquam sua perversitate, aut morum dissolutione eos contristent, alioqui condignam a Deo mercedem recipient, talesque erga se olim servos suos experientur, quales ipsi se erga suo dominos exhibuerunt.”

⁴²⁵ U. o. 631. lap.: Máté 18 : 23.-végig alapján tartott beszédének felosztása.

⁴²⁶ U. o. 43. lap.

⁴²⁷ U. o. 44. lap.; továbbá U. o.: „Vos vero, pauperes pii, nolite animum despondere, vel fiduciam in Deo abicere, eo quod in oculis divitum ac potentum huius seculi sitis obscuri, ignoti, ac pro nihilo reputati, quandoquidem coram Deo estis clari, noti, ac magni precii...”

⁴²⁸ U. o. 46. lap.: Idézi Menander mondását: „Nullus cito ditescens iustus est.” *Ὀρθοίης ἐωλύτησε ταχέως δίκαιος ὄν.* U. o. folytatja a Pél. 16: 8. felhasználásával („Jobb a kevés igazsággal, mint a gazdag jövedelem hamissággal” Rev. ford.), hogy hogyan lehet jó férfi gazdag, mikor azt atyjától nem örökölte? „Quomodo vir bonus esse potes, qui tantas possideas opes, cum a patre tuo nihil tibi sit relictu?”

⁴²⁹ U. o. 46.: „Virtus in medio consistit.”

⁴³⁰ II. P. E. 713. lap.: „Omnis enim potestas civilis sana et legitima, est vel Monarchia, seu regnum, cui unus Rex praest; vel Aristocrazia, quam plures optimates consilio et virtute praesantes, dirigunt; Latinis specialiter Respublica, et Politia dicitur; vel denique Democratia, in qua populus universus tenet imperium. Quae omnes regiminis formae sunt a Deo, at earum abusus, seu corruptio, non item.”

⁴³¹ II. P. E. 713. lap.: „Nam si Monarcha communi salute neglecta, sua tantum commoda qua-

A törvényes és jó világi hatalom isteni eredetű.⁴³² De az ilyen elfajult állam-hatalom már semmiképpen sem tulajdonítható Istennek, legfeljebb csak abban a tekintetben, hogy bizonyos ideig büntetésül szolgál a nép számára.⁴³³ A jó fejedelemnek és jó „magistratus“-nak kötelessége megállni a helyét, mert ők nem a jóknak, hanem a gonoszoknak a veszedelmére vannak (példa: Hószás VIII : 4.)⁴³⁴ Hasonlattal élve állapítja meg, hogy ezekre a vezetőkre éppúgy szükség van az államban, mint ahogy szükség van a nyájban pásztorra, a hajón kormányosra, a sergben vezérre, a családban apára, a testben lélekre.⁴³⁵

b) A nép és az állam.

A családi kapcsolatoknak, —szülő és gyermek közti tisztelet, szeretet—, valamint az ember és Isten közti félelemnek — példájára hivatkozik, midőn hirdeti, megegyezőleg a klasszikus latin költővel⁴³⁶: a jók szelídségből, a gonoszok félelemből tisztelik a kormányon ülő embereket. Ennek a tiszteletviszonynak oki és okozati részletei: a félelem és az engedelmesség.⁴³⁷ A magyar ősi alkotmányban, az aranybullában volt egy záradék, amely a királlyal szembeni felkelést egyetlenség esetében jogosultnak tartotta, hogyha a király megszegi az alkotmányt. Ennek az ősi alkotmányos szellemnek más irányú alkalmazását látjuk nála. Ő a népnek az államvezetőivel szemben való ellenállását jogosultnak tartja abban az esetben, hogyha azok megsértik az isteni törvényt, megbántják az egyház igaz istentiszteletét.⁴³⁸

A nép és az államvezetői közti ellenségeskedésnek egyéb részleteire is kiterjed, amelyek azonban már nem annyira közérdekűek, mint inkább személyes természetűek, pl.: Ha az illető államférfi barátja a vallásosságnak, de ellensége egyes egyházi vezetőknek. Ilyen esetekben Geleji Katona István szükségesnek látja azok kiengesztelését és nekik elégtételadást, amennyiben ennek az ellentétnek nem az államvezetői, hanem az egyház vezetői az okai; ellenkező esetben azt a tanácsot adja, hogy imában kell kérni az Istentől, tegye az ilyen államférfiakat engesztelékennyé és barátságossá, a mi egyházunk férfijaival szemben.⁴³⁹ Ezzel függ össze az eskü

erat, et iniuste . . . imperat, . . . tyrannus fiet et eius Monarchia in Tyrannidem degenerabit. Itidem et Aristocratia, si in ea scissiones et factiones fiant et pauci aliquot divites ac potentes, praeter leges dominantur, degenerabit Oligarchiam, Duumviratum, Triumviratum; Democratia, si in ea populus iniuste imperet et tumultum ac seditionem excitet, . . . degenerabit Ochlochratiam . . . quae Deo tribui minime possunt, nisi quatenus sunt poenae loco immissae.”

⁴³² I. P. E. 236. lap.: „... Magistratus... habet postestatem in lege divina et civili...”

⁴³³ II. P. E. 713. lap.: „... nisi quatenus sunt poenae loco immissae.”

⁴³⁴ II. P. E. 717. lap.: „Princeps bonus non est terrore bonis operibus, sed malis duntaxat; est Dei minister nostro bono” . . .

⁴³⁵ Princeps bonus (mint ahogy Plutarchus mondja) nihil differt a patre ac pastore si sit pius . . . Tam itaque est necessarius Magistratus in Republica, quam pastor in grege, gubernator in nave dux in exercitu, pater in familia, anima in corpore”.

⁴³⁶ II. P. E. 732. lap. Latin vers: „Oderunt peccare boni virtutis amore, Oderunt peccare mali formidine poenae”.

⁴³⁷ II. P. E. 732. lap.: „Ergo Magistratus civilis, timore saltem servili timendus est? Timor si quidem filialis, seu qualis est filiorum, provenit ex honore et amore parentum . . . ; timor vero servilis seu servorum, oritur ex odio et fuga, non peccati, sed poenae. Deus . . . est timendus, qui scilicet oritur ex reverentia ac dilectione Dei, tanquam patris benigni; at Magistratus, qui est minister Dei, utroque; tum filiali, tum servili metu est metuendus: Filiali quidem a piis et probis; servili autem ab impiis ac improbis...” U. o. 736-737, lap.: „Obedire autem Magistratui debes non servili duntaxat metu, seu, timore poenae, sed amore potius iustitiae . . . Nec in conspectu solummodo Magistratui et Principi tuo obedias, ut ab eo laudem et praemium consequaris, verum extra oculos quoque illius, cum sinceritate cordis, et timore Dei, . . . mercedem a Domino sperantes haereditatis coelestis.”

⁴³⁸ II. P. E. 749. lap.: „Quid si Magistratus aperte se Deo opponat, et cultum eius verum impedire conetur . . . illos vel convertat si sunt emendabiles, vel evertat, si sunt inemendabiles.” Továbbá II. P. E. 750. lap.; „Quamdiu itaque Magistratus publici et summi, pacem conscientiae nobis relinquunt et liberum religionis Orthodoxae exercitium concedunt, tamdiu pro rerum ipsorum emolumento Deum precari possumus et debemus . . . aperte verum Dei cultum persecuti fuerint . . . contra Ecclesiam successum sine blasphemia optare haud poterimus . . . si Ungari Evangelicis sperare possent in pace Regis sui Pontificii . . . pro pace illius Deum orare tenerentur; at quia nihil minus quam id sibi polliceri, audent, sed metuunt potius supramodum (...ex minitationibus ac machinationibus Jesuitarum...) . . . id facere ex conscientia non tenentur.”

⁴³⁹ II. P. E. 750. lap.: „Si vero amici quidem Dei, externa professione, nostri vero in persona inimici, sint; hoc agendum erit; ut si eos laesimus, veniam ab iis petamus, et iniuriam compensamus ;

ügye is. Az igaz vallás iránt ellenséges érzésű államhatalom előtt, nem köteles esküt tenni az „orthodox” vallású ember mindazon igazságok felől, amelyekre vonatkozólag megkérdezzük.⁴⁴⁰

c.) Egyház és állam.

A nép és állam viszonyába illeszkedik bele a külön autonóm szervezetű református egyház és így kifejti Geleji Katona István a magyar protestánsok mai életét is annyira érintő kérdést: az egyház és az állam egymáshoz való viszonyát, Jögalapja ennek, a felsőbb hatalom iránti engedelmesség evangéliumi követelménye, legyen az illető akár főrendű, akár nemes, akár szolga, akár világi, akár egyházi.⁴⁴¹

Részletérdekességű a katolikusoknak és a reformátusoknak ebben a kérdésben vallott különböző felfogásuk. Mindkét fél abban egyezik, hogy „a kulcsok hatalmának gyakorlására nézve” függetlenek az államtól; a római katolikusoktól eltérően tanítják azonban a reformátusok, hogy minden egyébben az egyháziak a világi hatalom alatt állanak, míg a katolikusok szerint ezekben is függetlenek attól.⁴⁴²

Az államnak az egyházzal szemben minden vonatkozásban támogatást kell nyújtania, ezért kell támogatni lelkipásztorait és kell alapítania iskolákat is és adományokkal támogatniok kell annak tanítóit és tanulóit egyaránt,—amint ezt a kérdést részletesen ismertettük a XVII. század politikai, társadalmi és egyházi háttere című fejezetünkben.⁴⁴³

Ugyancsak az állam feladata fegyverrel is megvédeni az igaz hitet és a nép érdekét, amint erről jelen fejezetünk Honvédelmiék című cikkében részletesen szólunk.⁴⁴⁴

IX.) Honvédelmiék.

a) A fegyver használatának joga.

Az államhatalomnak legfelsőbb isteni eredetű forrása jogosítja az állam vezetőit a fegyver használatára.⁴⁴⁵ A háború tehát nemcsak jogos lehet, de szükséges is; főkritériuma ennek az, hogy jogos és igazságos legyen a háború. Ilyennek tekinthető akkor, ha a kegyes államkormányzók Isten ígéjével megegyezően megzabolázzák a gonoszakat, megvédelmezik a jókat, szolgálják Isten dicsőségét; ha tehát céljuk igaz és törvényes,⁴⁴⁶ és így nem kártevő, hanem békés szellemű a háború vise-

si vero nulla eos relaesimus; Deum oremus, ut animos eorum nobis hactenus infensos reconciliet et ex inimicis amicis nobis eos faciat...” U. o. 186 l.; Egyénileg megbocsátanak az ellenségnek, de gyűlölik az állam, vagy az egyház ellenségeit: „Vel distingvendi sunt inimici, qui nos privatim laeserunt, ab iis qui publici Reipublicae et Ecclesiae hostes sunt; illos amare, hos autem odisse debemus, ita tamen ut non tam homines, quam eorum malitiam oderimus.”

⁴⁴⁰ II. P. E. 948. lap: „Si Magistrus hostis religionis verae,iuramentum ab aliquo orthodoxae religioni addicto exigit, . . . respondere nec debet”.

⁴⁴¹⁻⁴⁴² II. P. E. 738. lap.: „Omnes et singuli . . . sive Proceres, sive Nobiles, sive Plebei, sive Politici, sive Ecclesiastici obedire illi debent. De Politicis nulla est controversia, de ecclesiasticis inter nos et Papistas controversatur: Clerici enim inter illos, . . . negant se ullo modo Magistratui Politico subiectos esse: At nos asserimus, Ecclesiasticos et si in iis, quae sunt ministerii propria; in Predicatione nimirum verbi, in administratione Sacramentorum; in usurpatione Potestatis clavium, Ac non nisi Deo et Ecclesiae subiciantur; quatenus tamen sunt cives, una cum possessionibus, familiis et rebus, potestati civili subiectos esse debere.”

⁴⁴³ II. P. E. 726. lap.: (Vonatkoztatott fejezetünk iskolaügyi jegyzetében).

⁴⁴⁴ Honvédelmi fejezet jegyzete.

⁴⁴⁵ II. P. E. 719. lap.: „Licere pio Magistratui bellum gerere iustum et legitimum.”

⁴⁴⁶ II. P. E. 719. lap.: „Bella autem iusta sunt, quae iustus et necessariis, verboque Dei constantis de causis, et quidem pia intentione, non cupiditate roccendi, sed studio pacis, gloriaeque Dei promovendae, suscipiuntur: Ut nimirum mali coerceantur, et boni confoederati, iniustam vim patientes, et periclitantes, iuventur; qui sine scelere deserere non possunt, defendantur.” II. P. E. 718. lap.: „Notandum bellum iustum Magistratui pio gerere, non solum licere, sed et necesse omnino esse. Deus enim non solum permisit, sed et excitavit „Magistratus pios ac sanctos ad bellum gerendum „(Num. 31. fej. 2. vers.; Jos. I. fej. 6. vers.; Judic. 6. fej. 14. vers.; Judic. 15. fej. 14. vers.) U. o. 719.: „Non solum ergo licere, sed etiam incumbere Magistratui publico, civilia aut criminalia iura exercere „Ius enim gladii Magistratibus a Deo datum et mandatum est.” J. V. T. 951 l.: A hadakozás ő magában: „...gonosz és kegyetlen cselekedetügyan, melynek gonoszságát sok volna előszámálnom,de azért olyan-

lésük.⁴⁴⁷ Viszont tilalmas, igazságtalan és jogtalan háborút viselni.⁴⁴⁸ Ezzel kapcsolatban ismerteti a katonáskodásnak, — sokszor kereszténynek részéről is, pl. a nazarénusok által vitatott — evangéliumi alapját.⁴⁴⁹

b) A magyar katona szolgálati illetékessége a háborúban.

Hazánkban sokszor nagy politikai, parlamenti harcok anyagát szolgálta a múltban, és még a világháborúban is külön intézkedés tárgyát képezte a magyar honvédeknek az ország határain kívül háborúba való vitelük. Geleji Katona Istvánnak, korát évszázadokkal meghaladó meglátására vall az a nézete, hogy mindenkinek saját uralkodóját, királyát kell szolgálnia, annak kell engedelmeskednie. Ebből következőleg a magyar katona nem köteles harcolni sem a spanyol, sem a lengyel, sem más királynak; hasonlóképpen nem köteles harcolni az erdélyi a magyar királynak sem; valamint lehetetlen dolog a törökkel együttesen harcolni a kereszténynek ellen. (a XVII. sz. háttére fej. ben már érintettük)⁴⁵⁰ Ennek a lényeges alapelvnek figyelembe nem vétele következménye volt, hogy Németország Magyarországnak a temetőjévé vált.⁴⁵¹

Az államhatalomnak a néppel, az egyházzal szembeni viszonyából következik, hogy azokat Isten törvénye szerint kormányozza és ha kell, fegyverrel meg is védelmezze.⁴⁵²

nak íteltetik lennie, aminemű okból és szándékból indíttatik, ha az hadakozásnak igaz és méltó indító oka vagyon, az magistratus jó véget néz benne, nem a maga javát, t. i., avagy valakin való bosszúállást, hanem a republicanak közönséges békességét, csendességét, és az Isten tisztületének növekedését, s az eklézsiának gyarapodását, jó és igaz hadakozásnak tartatik: de ha hamis és méltatlan okból indíttatik, nem az Isten tisztességéért avagy a közönséges békességéért, hanem csak a privatum commodumnak, a maga hasznának, fokoztatásáért, a prédának, és alábbvaló szándékból, gonosznak és hamisnak íteltetik".

⁴⁴⁸ U. o.: „...nam iniusta et illegitima bella Magistratibus quoque: Politicis gerere illicitum est.

⁴⁴⁹ II. P. E. 719. lap.: Bibliai idézetekkel igazolja. Máté 8: 10. vers, Krisztus mikor elismerte a százados hitét, nem mondta neki, hogy hagyja el szolgálatát. Lukács 3: 14. v.-ben, midőn azt mondja Keresztelő János a vitézeknek, hogy elégedjenek meg a zsoldjukkal, nem mondja nekik azt is, hogy hagyják el a katonaságot; pedig azok azt kérdezték tőle: Mit cselekedjünk!? Act. Apost. 10: 35. v.-ben Péter Kornelius pogány századosnak azt mondja, hogy Isten előtt minden nemzetbeli kedves, aki Őt féli. Róm. 13.: 4. v.-ben Pál azt mondja, hogy az Isten szolgálja az, aki viseli a fegyvert, bosszúálló a haragra, a gonoszakat cselekvőkkel szemben. II. V. T. 146. és 149. lap.: Szól a kard használatáról. Krisztus leinti Pétert, de nem anabaptista magyarázat szerint, amely kiveri a fegyvert a magistratus kezéből, amelynek a fegyvert Isten adta kezébe (Róm. 13: 4); hanem mint egyházi embernek, akinek nem volt tiszte az és hivatala ellen való dolgot cselekedett volna, ha a fegyvert használja. A hamis erőszak ellen az egyháziaknak lelki fegyverekkel kell vívniok. U. o. 150. lap.: Idézi Lactantius: De iustitione libros 20-t: „A Religiót oltalmazni kell nem öléssel, hanem halással; nem kegyetlenséggel, hanem szenvedéssel; nem vérről, hanem hittel; hanem igazságoknak, ezek pedig a jóknak tulajdonságok.” U. o. A hitet nem fegyverrel, vérontással kell terjeszteni, mert azzal a Religio „becmocsoltatik és nem oltalmaztatik”. I. P. E. 570. l.: „quod cogant illos ad se divertere, et secum manere, at non compedibus vincitos, vel capillo tenus attractos, vel ulla aliqua violentia adactos, verum precibus, et omnibus pietatis ac humanitatis officiis sibi devinctos. (Tehát nem béklyóba verve, sem hajuknál fogva, vagy erőszakkal, hanem igaz térítéssel és kegyes emberi magaviselet által meggyőzve kell gyűjteni a nyáját Krisztushoz) II. P. E. 139. l.: „Nac enim tali unquam Christus suos Apostolos instructione ad homines convertendos emisit, ut credere nolentibus vim inferant, gladios in eos stringant, igni et aqua iis interdiciant, omniaque eorum bona ad fiscum redigant, et cum verum ut Evangelium praedicerent, et si crederent, bene, accipient a Deo praemium, salvabuntur enim; si vero minus, luent poenam, nam condemnabuntur.”

⁴⁵⁰ II. P. E. 739. lap.: „...obediendum subditis omnibus Magistratibus suis legitimus” „Suis, inquam, non alienis, quorum imperio a Deo subiecti non sunt, quibus servire lege Dei non iubentur; Ut Ungari, Regi Hispaniae, Poloniae etc. parere, et pro iis militare, de iure non tenentur; sicut nec Transsylvani pro Rege Ungariae Parí ratione Transsylvanis cum vel pro Turcis adversus Christianos pugnare, infaustum atque nefas esse duxerim.”

⁴⁵¹ U. o. „Germania sit facta coemeterium Ungarorum.”

⁴⁵² (II. V. T. 150. 151. lap. A „magistratusoknak” megengedte, hogy az igaz vallást, az eretnekek, a bálványozók és a pogányok ellen fegyverrel is oltalmazzák. Neki ez nemcsak szabad, hanem tisztük szerinti kötelességük is. A pápa vétkére szól, aki egyházi ember létére hasonló módon jár el. I. P. E. 247. lap.: Vos vero Principes viri et omnes qui ad clavum Reipublicae sedetis, in Ecclesiam vocamini, ut sitis eius nutritii, et verorum eius civium . . . legis divinae vindices, iudiciorum rectorum administratores, executores.”

X.) Közigazgatásiak.

a) Tisztviselők.

A tisztviselők feladatkörét az igazságos,⁴⁵³ a szegénységet védő szorgalmas munkában látja. A tunya, álmatag közigazgatás kárára van az országnak (ezt is részleteztük már).⁴⁵⁴

A tisztviselők feleségeire érdekes feladatot ruház. Biblikus alapon például állítja eléjük Pilátusnét és felhívja őket, hogy hasonlóképpen védjék férjük előtt az ártatlanokat, engeszteljék haragjukat, tartsák vissza őket a kegyetlenségektől; ellenkező esetben mind férjüknek, mind családjuknak nagy kárt okozhatnak és „veszedelmökre való utat nyithatnak.”⁴⁵⁵ Főképpen engeszteljék őket a szegény jobbágyok és a rabok iránt. Viszont a tisztviselő-férjek hallgassanak feleségük szavára, mert náluk, a hirtelen haragú férfiaknál, a feleségeik sokszor jobban ismerik meg az igazságot.⁴⁵⁶

A választások általános alapelvéül szegzi le: „Nem mindenki való mindenre és meg kell nézni, hogy kit mire választanak.”⁴⁵⁷

b) Adózás.

Az adózás alapelve: az alárendeltségből ered „... a' más birodalma alá vettetésnek (subjectio) a' jele és a' birodalomnak idegzsála (nervusa), ereje melyet, ha elvesznek: felbomol a birodalom, elszakad az ina, megerőtlenedik.”⁴⁵⁸

Az I. Móz. 47. fej.: 24—26. versei alapján előadja az adózás magyar vonatkozásait. A Mózesi rendelkezés szerint a termés $\frac{1}{5}$ része jutott a Faraónak, a papok földje kivételével és $\frac{4}{5}$ rész maradt a magra és az élelemre. Ezzel szemben ismerteti az erdélyi viszonyokat, ahol a fejedelem, illetve fiscus jogát illető „tizeden” kívül, megvan a földesúrnak „árenda” szedési joga, amit gyakorolnak is. Reámutat a tized és a papi javadalom összefüggésére. A szászoknál régi királyok kegyes adományozásai alapján, „a prédikáló székek” kapták a tizednek bizonyos részét, —függetlenül a termési eredménytől, annak növekedésétől, vagy csökkenésétől— néhol a felét, másutt $\frac{3}{4}$ részét, sőt volt, ahol az egészet is. A magyar lekipásztorok fizetésül élvezhették a tizednek $\frac{4}{10}$ részét, több helyen pedig a felét.⁴⁵⁹

Ezenkívül voltak a különadók, u. m.: a vámom a harmincadból, az árandából.⁴⁶⁰ Az adókezelésre adott útasításai is nagyon időszerű jelentőségűek. Az adószedők magatartására nézve mondja: „Őrizkedjenek az adószedők, árendások, harmincadosok, vámszedők, nehogy többet szedjenek, mint ami kötelezett, nehogy a juhvak vérét is kifejjék a tejjel együtt; nehogy a jó szénát gyökerestől kirántásák, hanem csak a füvet vágják le.”⁴⁶¹

⁴⁵³⁻⁴⁵⁴ I. P. E. 229. lap.: „Ipsi enim praecipue cura agrí Domini comissa est quoad externam custodiam... vigilandum igitur Principibus, nisi velint se et suos in periculum involvere.” U. o. 230. lap.: „Periculosissima denique est somnolentia patribus et matribus-familias, universoqu’; generi humano. Cum enim nos stertimus, daemones invalescunt et insurgunt.” U. o. 231.: „Dormiunt... homines, potissimum vero Magistratus publici, quando vitiiis ac sceleribus notoriis indulgent, haereticis impia dogmata disseminantibus sua mollitie coniuvent, et illos impune grassari, ac seducere sinunt, Nisi hoc sopore Magistratus Transsylvanici superiorí seculo obruti fuissent.”... „Principiis, ergo, obstare, per Deum vos obtestor, hortorque, nam sero tandem medicina parabitur.” I. V. T. 947-948 l.: „... tunya, áhi, szunnyata tisztviselők vétkesek, akiknek mintha semmi epéjük sem volna, így nem haragszanak az Isten törvényének megszegőire, ...” I. P. E. 435. lap.: „Otiúm est pulvinar Satauae.” I. V. T. 978. laptól. (Á magístratus orgazda, ha nem bünteti meg a tolvajokat.)

^{454,456} I. V. T. 382, 383. lap.

⁴⁵⁷ I. V. T. 1154. lap.

⁴⁵⁸ II. V. T. 275 l.

^{459,460} II. P. E. 728. lap.: „In Transsylvania sola decima, eaque soli Principi, seu fisco regni, de iure debetur; licet tamen Dominis quoque terrestribus in territoris, seu possessionibus suis, certa summa, quam arendam vocant, si velint, ad se redimere, uti etiam redimunt, ...Ungaricis Pastoribus quarta decimarum parte, plerisque autem in locis, media etiam decima, sine ulla pensione hactenus frui licuit.”

⁴⁶¹ U. o. 730. lap.: Principiis ergo etiam monendi serio sunt, ne iniquis vectigalibus subditos suos expilent... Caveant eorum quoque Questores, Arendatores, Tricesimatores, Publicani, ... ne

A fejedelmeket viszont figyelmezteti, hogy hamis adókkal ne tegyék tönkre alattvalóikat.⁴⁶² Másfelől nyomatékosan inti őket, hogy a begyűlt adót ne fordítsák kizárólag a maguk egyéni céljaira, hanem az állam és az egyház javára.⁴⁶³

c) *Bírászkodás.*

Az állami és az egyházi bírászkodás, ítélezés isteni eredetű. A bírósági fokozatok: a) A papi szék; b) A tanács, vagy törvényszék. Az államnak joga van büntetni.⁴⁶⁴ Reámutat az államnak hatalmi túltengéseire is, amidőn az egyházat illető lelki dolgokban is magához ragadja a bírászkodást.⁴⁶⁵ A bírászkodásból folyó ítélettel együtt, isteni törvényen alapuló joga van az államnak a kegyelmezésre is.⁴⁶⁶ Nem vonja ki az egyháziakat a világi hatalom ítélezései alól.⁴⁶⁷

Lélektanilag megrázza az igaz bíró arcképét. Nem az emberre haragszik, hanem a gonoszságra és azt bünteti meg az emberben a törvény szerint; sőt szánja a bűnbe került embert, amikor büntetnie kell őt. De nem bocsáthatja el büntetlenül, mert azt nem engedi a bírói tiszte.⁴⁶⁸

XI.) *Egyéb tudományos kérdések.*

Geleji Katona István csillagászata.

Geleji Katona István nem volt egyoldalú tudós, a klasszikus nyelveken kívül érdekelték őt a különböző tudományágak is, amint erre például szolgál heidelbergi második tanulmányútja, amikor behatóan foglalkozott a matematikával.⁴⁶⁹

Egyes bibliai események, csodák, jelek alkalmat adnak neki arra, hogy kifejtse különböző irányú tudományos nézetét. Így találjuk, hogy foglalkozik csillagászati kérdésekkel is. Az újszülött zsidó királyt kereső keleti bölcsek „mágusok;” a végítélet evangéliumi krisztusi tanítása: Kedvező anyagul szolgálnak neki csillagászati ismereteinek kifejtésére, ezen alapigék szerint tartott ígéhirdetési exegézisében.

Csillagok keletkezése; csillagok távolsága; csillagok fénye; a hold fénye; a nap mozgása; a nap és holdfogyatkozás; a föld és az ég fogalma; az évszakok keletkezése; a tenger dagálya mind olyan csillagászati kérdések, amelyeket az említett alapigékről tartott ígéhirdetéseiben megmagyaráz és ha tudományos megítélései több tekintetben nincsenek is a tudománynak jelenkori igazolt álláspontján, de nagyon érdekesen világitják meg sokoldalú meglátásait; viszont több tekintetben teljesen fedik a tudomány mai álláspontját is. A mágusokat vezető csillag — mint tanítja — nem volt valódi csillag, hanem vagy az Isten akaratának valami segítőközke, vagy egészen újonnan teremtett csillag volt és egyedül a mágusoknak jelent meg, hogy megjelölje nekik az utat Perzsiából Judeába. A csillagok, — földünk is — mind körforgást végeznek, — a nap kivételével⁴⁷⁰ — ez pedig nem végez. A

ultra, quam par est, exigant; ne sanguinem ovium una cum lacte eliciant, neve lonas herbas radicitus evellant, sed folia saltem et ramusculos decerpant.

⁴⁶³ II. P. E. 725. lap.: „Monendi quoque: Magistratus sunt, ut tributum collectum non in usum solummodo suum privatum, verum in publicum Ecclesiae at Reipublicae commodum convertant. Ecclesiae, ut nimirum ex eo Pastores et Ministros Ecclesiae, honeste alant, eorumque necessitatibus subveniant. . . uti Paulus I Kor. 9:11.: ratiocinatur”.

⁴⁶⁴ II. P. E. 186. lap.: „Hoc ipso non prohibentur Magistratus a punitione sceleratorum.” „Summa; Judicia politica et Ecclesiastica non prohibet hic Dorimus.”

⁴⁶⁵ U. o. 190 l.: „Taxantur praeterea Ecclesiastici publica et politica iudicia tractantes, unum pedem in suggesto, alterum in curia. seu dicasterio.” „Denique taxantur viceversa Magistratus quoque politici, qui in Ecclesiastica negotia se ingerunt, et iudicium de rebus spiritualibus ad se rapiunt...”

⁴⁶⁶ II. P. E. 195 lap.: „Ergo Magistratus quoque; omnibus facinorosis culpa, et poenam simul remittere debet, quo pacto omnis e Republ. disciplina, cum magno legis divinae vilipendio exulabit.”

⁴⁶⁷ I. V. T. 257-258 l.

⁴⁶⁸ I. V. T. 953 l.

⁴⁶⁹ II. P. E. Praefatio . . . életrajzában.

⁴⁷⁰ I. P. E. 152. lap.: „... Quia omnes Stellae habent motum circularem”. U. o. 194. lap.: „Sol cursum suum in aeternum non mutaret.”

csillagok a földtől az égboltozatnak látszólagos magasságában, a levegő ősrétegei fölött és a bolygók kivételével, egy és ugyanazon magassági színvonalon vannak.⁴⁷¹

Saját fényük van, — a holdnak nincs önlénye, hanem a naptól kapja,⁴⁷² — amelyet nappal azért nem láthatunk, mivel vagy a felhők felfogják, vagy a nap elhomályosítja a csillagok fényét.⁴⁷³ Helyesen mutat rá, hogy a földön minden élet a nap fényétől és melegétől eredt,⁴⁷⁴ amelynek különböző évszakai vannak⁴⁷⁵ és amely ha megszűnik, akkor megszűnik az élet is. Ugyancsak a mai tudományos ismeret szerint állapítja meg a nap és a holdfogyatkozást.⁴⁷⁶ A hold keletkezésére⁴⁷⁷ vonatkozó ismerete csillagászatilag ma már azonban nem helytálló. A földet — az ókori klasszikusokhoz hasonlóan — lapos korongnak képzel; „E világnak állhatatlan forgó koronájáról leesék” — mondja Geleji Katona István.⁴⁷⁸

Hasonlóképpen eltérő a mai tudományos ismerettől az égre vonatkozó tanítása. Szerinte az égen „az Írás érti a' holdon alol lévő nagy üreget, a' vagy tsak ezt az alsó levegő és beszívató eget, amelyből az eső aláesik (Móz. 28 : 23, 24).⁴⁷⁹ „...Néhol az égnek nevezetén értetnek a holdon felül való égi tartomány a' vagy égi cirkalmak és forgó kerekék, a'melyekben... a' tsillagok tündökölnek. Szent Pál is az egeken ezeket a látható forgó tsillagos, égi, öblös, tekéket érti amaz írásban.⁴⁸⁰ Krisztus mennybemenetelével kapcsolatban tovább fejt ki az égre vonatkozó csillagászati ismereteit: „Hogy a' Krisztus teste az égen ugymint sűrű és maró állaton által enyészett volna, nem volt szükség, mert az égnek ritka és könnyen megoszló volta a Krisztus testének könnyen utat engedhetett.⁴⁸¹ „...A felső égnek teste is

⁴⁷¹ U. o. 152. 153. lap: „Porro Stellae usitatae sunt in eminenti et excelso firmamenti orbe supra omnes aeris rigiones nec una altior vel humilior, quam altera, exceptis planetis...” James Jeans: A csillagos ég titkai, fordította Sziklay Géza, átnézte és jegyzetekkel ellátta dr. Cavalloni Ferenc, 125-126. lap. A csillagok keletkezésére vonatkozó tudományos mai álláspont szerint: „Igen valószínű, hogy a csillagok tulajdonképpen összesűrűsödött gázcsöppek, — természetesen csillagászati mértékben véve a csöppeket — a ködszerű gáztömegből csapódnak le, mint ahogyan a gáz csapódik le vízcseppek alakjában. Ez azután nagyon egyszerű magyarázatát adja annak, hogy a csillagok miért csoportosulnak nagy seregekben, csillagrendszerekben. Minden csillagrendszer egy-egy hatalmas gázköd volt, abból eredt A szabályos alakú ködöket tehát nem csupán a csillagok tartózkodási helyének, hanem születési helyének is kell tekintenünk. Ebben születtek, ebben élnek és ebben halnak meg. A csillagok eredeti körülbelül egyforma tömegüket később nem tartják meg, mert felemésztik saját anyagukat és kisuğározzák azt energiában. U. o. 12. 13. lap. A csillagok távolságát finom műszerekkel mérik. A legközelebb álló 270.000-szer messzebb van, mint a nap (39 billio kilométer). Nem régg fedezték fel, nagyon gyenge a fénye és kiderülhet még más gyöngébb fényű csillag felfedezésével, hogy az ennél is közelebb van földükhöz. Az egész égen a legfényesebb Sirius csillag 80 billio km-nyire van, bár 70.000-szer fényesebb az említett legközelebb álló csillagnál (proxima centauri-ról). U. o. 75. lap. A naprendszerünkön kívül, annak legtávolabbi szélén, jóval túl a Neptúnon és a Pluton, a tér végtelenségében, más egybetartozó naprendszereket látunk. (84. lap) Három típusuk ezek a csillagok és különböző fényerejűek. A naprendszerben a bolygók a fényüket földünkkel együtt a naptól kapják. (53. lap) A szóbanlevő napkeleti csillagra vonatkozólag sokan a Vénusra gondoltak, legelfogadottabb azonban az a nézet, mely szerint a Haller üstökös lett volna a napkeleti csillag.

⁴⁷² I. P. E. 31. lap: „Quicquid enim luminis luna habet. totum id a Sole mutuatur.”

⁴⁷³ U. o. 153. lap.

⁴⁷⁴ U. o. 31. lap.

⁴⁷⁵ III. V. T. 618. lap. Az időjárás kapcsolatbáhozza az emberek magatartásával: „Néha a tél olyan szabású, engedelmes és lágy, mint a nyár, vagy a tavasz: a nyár viszont oly változó, morder és kemény' mint a tél, vagy hideg ősz. Oka ez: Mert az emberek is az Istenhez háladatlanul...viselik magukat, elfelejtették hozzá való tisztjüket és megváltoztatták fiúi, leányi engedelmességjüket, mér az Isten is haragjában öhozzájok e világnak rendje szerint való igaztatitását és az üdönök szokott járását nem akarja megtartania, hanem elfordítja és megváltoztatja.”

⁴⁷⁶ I. P. E. 31. lap: „Eclipsis Solis, siquidem scire desideras, oritur ex corporis lunaris tanquam opacioris, inter Solem et visum nostrum diametrali oppositione, ita ut radiosam solis substantiam suo interventu nobis eripiat, cum sol in se nullum luminis sui defectum patiat. Eclipsis vero Lunae fit ex directa molis terrae, inter Solem et Lunam interpositione.”

⁴⁷⁷ U. o. „Eiusmodi quoque eclipses Lunares ab exordio mundi extiterunt et existent, quamdiu caelum movebitur et luminaria ista per vices sibi opponentur.”

⁴⁷⁸ I. V. T. 806. l.

⁴⁷⁹ III. V. T. 33., lap.

⁴⁸⁰ U. o.

⁴⁸¹ U. o. 90. lap. U. o. 802 l.: Jézus keresztelekor: „Az Isten meghasíthatta és két felé állathatta s ismét hírtelenséggel összeforraszthatná” (t. i. az eget).

nem oly kemény és maró, mint az érc, vagy a kristály, hanem híg és a rajta általmenő kemény test előtt könnyen kétfelé váló, utána ismét összefolyó. Erősebb ugyan és sűrűbb sokkal is az alsó levegő égnél, mely felettebb ritka és oszladékony, áthatatlan, váltakozó, ritkán tsendes, hanem a szelek miatt ...örliődik, zavarodik, tolyong.⁴⁸² Továbbá: „...Bizonyára az égnek nevezeti, ahová Christus Urunk ment, nemcsak hasonlóság szerint mennyei ditsőség, hanem tulajdonul bizonyos helye is ... mely fenn vagyon és nem alatt, mely a pokoltól megkülönböztetett, mert által mehetetlen mélység, hasadás, nyílás vagyon közöttök, mely a földnek is ellenében vették.”⁴⁸³ Végül: „A Christus is szabadon jár s' kél, száll, valahol akarja, az Ő testével az égben, helyét minden szempillantásban megváltoztathatja, ha akarja, noha a' val állapotját meg nem változtatja, néz ide alá a' földre, vigyáz az Ő anyaszentegyházára és a'nak háborgatóira.”⁴⁸⁴ Ezt nevezi ő: „a Krisztus mennyei lakása ...felől való tudománytak.”

A napfogyatkozásoknak a föld különböző helyein eltérő szemléletéről, egészen meglepő helyes ismeretei vannak.⁴⁸⁵

Bár a tudomány fejlődésével pontosabb méreteink vannak ma, mint 300 évvel ezelőtt voltak, de az előbbenihez hasonlóan nagy tudására jellemző, hogy ismerete van az arányokról is: a nap, földünk és a hold között. A napot százhatvanszor nagyobbak, a holdat tizenkétszer kisebbnek tartja földünknel.⁴⁸⁶

Ismét tudományos ismereteinknek megfelelőleg állapítja meg a tenger dagályának keletkezését.⁴⁸⁷ Éppen ezért figyelmezteti, hogy vigyázzanak a hajósok.⁴⁸⁸ Ez ma is nagy gondot ad egyes folyók torkolatánál, ahol a dagály hatalmas vízfal módjára hatol be és amelyeket a hajóknak gondosan el kell kerülniök, nehogy veszedelemben jussanak; ezek az u. n. özönárok délamerikai és délázsiai több folyónál ismeretesek.⁴⁸⁹

Mindezen csillagászati, részben helyes, részben ma már túlhaladott ismeretei dacára: a világ végéről teljesen tudománytalanul is hajlandó nyilatkozni, csakhogy orthodox teológiai nézetét hirdethesse.

Mt. 24: 29., Mk. 13: 24-25. Csel. könyv. 10: 5-6 v. alapján úgy magyarázza a végétéleket, hogy vagy elhomályosúlnak a csillagok, vagy az általános benyomás szerint úgy látszanak, mintha leesnének az égről. Jel. könyve 6: 13. v. alapján allegorice kell érteni, ami megfelel az egyházi atyák véleményének is.⁴⁹⁰

*Fizikai ismeretei tárgyköréből való a földrengésnek szakszerű leírása.*⁴⁹¹

⁴⁸² U. o. Előszó. A redkívvilivel kapcsolatba hozza; II. Móz. 10: 22-23-al az egyiptomi sötétséggel Mt. 27: 45-ben Krisztus halálakor sötétséggel.

⁴⁸³ U. o. 92. lap.

⁴⁸⁴ U. o. 111. lap.

⁴⁸⁵ I. P. E. 31. lap: „Tales eclipses solares quotannis vel supra, vel infra horizontem nostrum fiunt, licet non omnes nobis appareant.”

⁴⁸⁶ U. o. „Est enim sol terra major centies sexagies sexies, Luna autem minor terra duodecies. James Jeans dr. Cavalloni f.: A csillagos ég titkai. (10, 12. 36. lap) A tudomány mai álláspontja szerint a nap 400-szor nagyobb holdunknál és a földünk 16-szor a holdnál. A nap átmérője = 400 hold, illetve 109 földünk átmérőjével, a hold átmérője 35000 km., kevéssel több mint földünk átmérőjének 1/2-e.

⁴⁸⁷ I. P. E. 32. lap.: „Licet vero mare perpetuo aestu agitetur, fluxumque et refluxum singulis diebus et noctibus sex horarum intervallo patiatur.

⁴⁸⁸ U. o.; „... cum sit ea longe altius, quod experientia nauiarum observatum est.”

⁴⁸⁹ dr. Hézser Aurél; Földrajz (18.-20. lap.

⁴⁹⁰ U. o. 32. l.: „Signa porro Christus praedicat futura in Stellis, quae qualia sint (Mt 24: 29 Mk 13: 24-24 idézete) exprimunt.” Sol obscurabitur nec edet Luna splendorem suum; Et stellae cadent e coelo. Quod vel intelligendum est de illarum obscuratione, eas non amplius facularum aut luminarium instar fore; ac si ex coelo omnino decidissent; vel secundum hominum opinionem, qui eum viderint tantae machinae coeli concóssionem, ipsas stellas cadere putabunt.” (U. o.): „Modum decidendi B. Joannes, Apoc. 6:13. Intelligi etiam possunt casus stellarum allegorice, de apostasia Doctorum Ecclesiae, sicut Apoc. 12; 4. Sed ista Domini declarabit.

⁴⁹¹ I. P. E. 32. lap.: „Et magis terrae motus erunt singulis in locis... Nam alias etiam terrae motus habent suas in natura causas. Spiritus namque sulphurei, nitrosi, lique violenti, intra meatus terrae conclusi, dum exitum quaerunt, et nullas, per quas erumpant, rimulas inveniunt, vim adhibent et cum suo impetu claustra terrae effringentes, erumpunt. ...Unde fit ut terra vim hanc ferre nequeat, indeque concutiat et quasi contremiscat.”

Földmivelés hez tartozó : a földnek javítása kérdése. A tövistől, konkolytól, bogáncsoktól meddő földet fel kell gyújtani, azokat el kell égetni. A Georgicon szerint az égetés gyakran használ a terméketlen földeknek.⁴⁹²

Orvosi tudományos ismereteit is hirdetik beszédei. Minden időkbén az egészségügyi népművelés alapelvűül tekinthetők, amit Geleji Katona István vall : Vétkeznek a betegek, ha nem hívják azonnal az orvost és nem hisznek orvosi tanácsaiban.⁴⁹³

Leír néhány betetegséget. Keletnek rettenetes és a bibliai időkben is sokat szereplő *lepra* (bélpoklosság) tüneteiről és a testben nemes szerveket összeromboló hatásáról, valamint csodálatos gyógyításáról beszél Mt. 8 : 13. v. alapján.⁴⁹⁴

Az emberi *érzékszerveknek szerepéről a tudat* keletkezésében, nem fizikai, hanem lelki értelemben vett véleménye van ;⁴⁹⁵ ez nagyon hasonlít Es. 6 : 9 10. v.-hez (Látván, nem látnak ; hallván, nem hallanak) *Szemgyógyításról, paralytikus betegségről* prédikál.⁴⁹⁶

XII. Kánonainak nyoma ígérvetésében.

Mint bevezetésünkben is, meghatároztuk témánk elhatárolásánál, úgy most is hangoztatjuk, hogy nem tartozik témakörünkbe Geleji Katona kánonainak részletes ismertetése, hanem csakis abból a szempontból foglalkozunk velük, amennyiben kimutathatók beszédeiben, kiadott prédikációihoz fűzött ajánlószövegekben, tehát amennyiben érvényesülni tudtak ezekben.

Olyan csoportosításban foglalkozunk velük, amilyen rendszerezéssel állították össze a Szatmárnémeti száz kánont, de csak azokat, amelyeknek nyomait az említett módon kimutathatjuk.

Az így felsorolandó kánoni témakörök részletezésénél esetről-esetre kapcsoljuk ígérvetésének tárgyához és megjelöljük az előforduló helyeket.

A kánonszöveget latin eredetiből saját fordításunkban adjuk.

1) A pásztori tiszt.

Az Isten ígéje szolgálóinak, a pásztoroknak tiszte a II. kánonban foglalt 7 egyházi tiszt közül a legelső. A III. kánon megállapítja az íge szolgálóiról, a pásztoroktól megkívánt 5 keliéket, amelyek a következők : képzettség, igaz tudomány, elhivatás és törvényes küldetés, szolgálati hűség és feddhetetlen életmód. A IV. kánon szerint : Legyenek tehát a Szentírásban, a hit dogmaiban legalább középszerűen tanultak,⁴⁹⁷ hogy helyesen tudják hasogatni az igazságnak ígét és így alkalmazhatók legyenek a tanításra, mert a tanulatlanok erre nem alkalmasak, akkor vak vezet világalant, és mind a ketten a verembe esnek.

A II. P. E. Praefatio-jában ismerteti részletesen, hogy milyen szánalommal tapasztalta püspöki látogatásai alkalmával a könyvetlen, tanulatlan vidéki papság állapotát, a mi őt részben indította is a prédikációinak kiadására. Azért is ír több beszédet egy textusról, hogy legalább 4 évenként jussanak abba a helyzetbe, hogy ismételjének.

A VI. K-ra is vonatkoztatnak ezek, amely szükségesnek tartja megfelelő könyvekkel való felszerelésüket a pásztoroknak.

⁴⁹² I. P. E. 228 l. : „Sicut autem prudentis agricolae est agrum spinis, vepribus, lolio, cardnis, etc. sterilescentum incendere, omnes illas inutiles herbas flamma expiatrice auferre : Unde Virg. in Georgicis : „Saepe etiam steriles incendere profuit agros.”

⁴⁹³ II. P. E. 768 l. : Peccant ergo aegroti tum ii, qui Medicorum opera prorsus uti nolunt ; „...tum vero ii, qui Medicis minium confidunt.”

⁴⁹⁴ I. P. E. 201—202 l. : „Sicut lepra omnes corporis sensus inficit et corrumpit : comites habet plurimos alios morbus, ut sunt exulcerationes pulmonum, rancedo, foetor totius corporis etc.”

⁴⁹⁵ I. P. E. 563 l. : „...sensus minirum corporis humani vim suam ex Deo habere, adeo ut illis efficaciter uti nemo possit, nisi is velit, qui eos dedit. Saepius enim fit, ut salva manente oculorum acie visus tamen fallamur, vel visa non anguocamus ; auditam vocem non percipiamus ; dulcissima quaeque gustui nostro amara videantur.”

⁴⁹⁶ U. o. 73. l.

⁴⁹⁷ IV. K.-ból : „De eruditione ministorum... oportet eos sciant recte secare verbum veritatis, ac proinde sint apti ad docendum. Alioqui idioti, qui est ipsi ignati sunt, alios docere haut poterunt.”

A II, V. T.-ban „A barátságos olvasókhöz” című részében, annak második pontjában, külön is kiemeli az ígérvetés alkalmazási, applikációi legszükségesebb részét; ha tehát nem tanultak, hanem műveletlenek, akkor applikációt, ígérvetési alkalmazást nem gyakorolhatnak.

Az V. K. megállapítja, hogy mielőtt egyeseket a szentszolgálatra kibocsátanának, azokat szorgalmasan megvizsgálják⁴⁹⁸ a tudományból, tanításból; Ha pedig műveletlenek és tudatlanok, visszautasítják őket és az életnek más pályájára küldik.

A II, V. T.⁴⁹⁹ prédikációiban foglalkozik ezzel a kérdéssel (ígérvetése tárgya: egyházjogiak c. fejezetben foglalkoztunk részletesen vele.)

A pásztorok elhívását a XIV. kánon kettősnek állapítja meg u. m.:

Belső és külső; a belső az Istentől van a Szentlélek útján; a külső pedig a kegyes előjáróktól, presbýterektől, az egyházaknak méltó polgáraitól, a keresztyén néptől,

Ezzel összefüggnek a VIII., XI., XII., XIII., XV., XVI., XVII., XVIII., XXII. kánonok.

A belső és külső elhívással bírókat az egytetemes egyház küldi ki szolgálatra és az egyházak meghívását csak akkor fogadatosítják, ha megvizsgálták a jelöltet és meggyőződtek felőle, hogy a szolgálatra alkalmas. Törvényes hívás nélkül senki se merészeljen lelkési szolgálatot magához ragadni; mindenki várja be Istentől való elhívását a közbeiktatott fórumok útján, mert az Isten is elítéli az olyan prófétákat, akik mentek, noha nem küldettek; szóltak, noha kijelentést nem kaptak. Kézrátétellel erősítik meg a pásztorokat az ígérvetésre, a szentségek kiszolgáltatására.

Senki se jogosult, hozzátartozóknak a véleményére támaszkodva, ezen változtatni, amely felett egyedül a nemzeti zsinat dönthet, a fejedelem és az egyházak egyöntetű véleményével. Az ilyen zavartkeltést szigorúan büntetik.⁵⁰⁰ Éppen úgy a pásztorok közül senki sem állhat be egyszerűen a nép hívásának engedve; viszont a tisztségben levőknek is elrendelik, hogy állásukat másnak át ne adják, a felügyeleti hatóságok rendelete nélkül.

Mindezekről részletesen tárgyal: II, V. T. említett prédikációiban. Továbbá az I. P. E. 612-613. l. Ami a zavartkeltő magatartást illeti, arról a III. V. T.-ban „A kegyes olvasóhoz” c. részben (amint arról részletesen szólunk a Medgyesivel való c. fejezetünkben) a következőképpen nyilatkozik: „Az Egy-házi rend tartást, a mikor miben modom volt, más értelmes feleimmel egygyűtt jobbitania ügyeztem; . . . de az állapothoz képest lehetetlennek ismértem, és jobbnak véltem, hogy el se kezdésék, mint bódulás-is légyen miatta, közönséges botránkozásval.” U. o. folytatja: „Ekklesiai rend-tartastoi idegen most sem vagyok . . . de hogy valakik után Ekklesianak közönséges végezése, és a' Keresztyén fő Magistratusnak, és Statusoknak egygyezése nélkül . . . induljak, arra, . . . magamot nem vehetem . . .”

A XXIX. kánon azon része, amely a pásztoroknak az egyházközségből jogtalan eltávolításáról szól, különösen midőn azon gyülekezeti tagok teszik ezt velük, akik, nem vették jónéven pásztori feddéseit: gondolatilag kifejezésre jut a II. P. E.-ban (591. lap.) — tárgyaltuk homiletikai részben; — jellemzi azt a gyülekezetet, amelyik a prédikációk szigorú intéseit gúnnyal fogadja.

Bár a XXX. kánonban foglaltakat, — az elhalt lelkipásztor hátramaradottainak gyámolítása az év hátralevő részének végéig — ilyen formában nem tárgyalja ugyan prédikációiban, de több helyütt érinti a nyomorgó papok helyzetét (szóltunk róla ígérvetésének háttere c. fejezetünkben), amelyek megfelelnek a kánon szellemének, midőn az elhalt lelkipásztor özvegye és szerencsétlen árvái iránti testvéri és atyafiságos szánalomból kötelezi az illető egyházat, hogy az év végéig az özvegynek ki-

⁴⁹⁸ V. K. „Priusquam ergo aliqui ad ministerium sacrum admittantur, diligenter de doctrina ac eruditione examinandi sunt;

⁴⁹⁹ II. V. T. 1042-1043. lap.

⁵⁰⁰ XI. K. „Perturbatio Ecclesiae, aut informorum scandalo.”; a XII. K-ból: „nemo igitur... vel in ritibus ac ceremoniis externis... mutationem facere... Sed si quid omnino mutandum, . . . an animi totius Ecclesiae, necnon principis, ac statuum evangelicorum, helveticae confessioni addictorum, consensu, in Provinciali, vel vero Nationale Sinodo, fiat.”

adja az ura után élvezendő járandóságot, hogy ezalatt az idő alatt gondoskodhassék az özvegy magának és gyermekeinek további ellátásáról.⁵⁰¹

2.) A pásztorok szolgálata.

a) A tanítás.

A XXXIV. kánon az ígérvetőknek, a pásztoroknak szolgálatát 7 pontban foglalja össze: 1.) tanítás, 2.) ígérvetés, 3.) katekizáció (vallásoktatás), 4.) az ünnepek megtartása és szolgálata, 5.) a szentségek kiszolgáltatása, 6.) a házasságok összeházasítása, 7.) a látogatás és mind a betegeknek, mind a halálraítélteknek vigasztalásuk.

Ezek közül a tanításról, az ígérvetésről, a szentségek kiszolgáltatásáról, a vigasztalásról, különböző beszédeiben és különösen az általunk említett három elsőről nagyon sokszor emlékezik meg.

Az ünnepek megtartásáról az I. V. T. előbeszédében szól.

Lássuk már most mindezeket részletezve. A XXXV. kánon szól a tanítás nevéiről: a hitetleneknek tartandó beszéd, a becstelenség megfeddése, a bűnbánatot nem tartók kizárása, a bűnbánatot gyakorlók visszavétele, az ellenkező véleményűek megcáfolása.

Egyházfegyelmezési fejezetünkben részletesen ismertettük: az I. V. T. (1358-1359. lap); az I. P. E. (799-800. lap. 802. lap); valamint a II. P. E. (383. lap.) szólnak ezekről bővebben.

A XXXVI. kánon a hűséges és szorgalmas tanításról szól, mert nem elég csak az evangélizálás.⁵⁰²

Nyilván Medgyesiék ellen szólólag olvassuk I. V. T. ban „A jó-akaró olvasókhöz” c. részben, hogy egyesek szerint: „...a’ predikálósziékben ...a’ pietast .. kell inkább tanítani, mint a vallásban való egyenletlenségeket forgatni.. De ez nem kárhözvátás, hanem commendálás ..mint a’kik a’ Predikatorjokat azval vádolták, hogy örökké tsak a’ Jesus Christust predikálja.”

Érdekes a XXXVII. kánon és értelemszerűleg idetartozik a XXVI. kánonnak is egy pontja, amelyekben Pál példájára hivatkozva megengedi ugyan a kézi munkát a pásztoroknak, csak e miatt el ne hanyagolják a szent szolgálatot. Akinek van szőlője, akár a tulajdona, akár a paróchiáé, az művelheti, csak az igen nagy és telhetetlen földművelés és szőlőműveléstől⁵⁰³ — különösen vasárnapokon — tartózkodjanak; sőt az említett XXVI. kánon kártérítésre kötelezi az olyan pásztorot, aki a gondjaira bízott szőlőt műveletlenül adja vissza.

Az I. P. E. ban (717. lap, foglalkoztunk a homiletikai részben vele) azt hirdeti, hogy az egyház pásztorait tartsa mindig szemé előtt, hogy az ő tiszte nem szántóföldet, vagy szőlőt művelni, hanem, mint Krisztus követője tanítani.

A XXXIX. kánon részletesen előírja a prédikáció szerkesztési módját. A I. P. E. Praefatiojában részletezi ezeket, valamint az I. V. T. ban a „jó akaró olvasókhöz” c. részben szól róla.

A XL. kánonban⁵⁰⁴ a pásztorok útasítást kapnak arról, hogy a szentíratokból akármely helyet ne tárgyaljanak akárhol, hanem alkalmazzák azokat hallgatóiknak értelmi színvonalához és a gyülekezetnek felfogó képességéhez.

Szól erről (tárgyaltuk a homiletikai részben) az I. P. E. ban (247. lap), midőn figyelmezteti a jó pásztorot, hogy ne hiábavaló beszédekkel töltse el az időt a gyü-

⁵⁰¹ XXX. K.: „...Si quis Ministrorum... è vivis excessent... ex fraterna paternaque commiseratione, ...ut vidua ejus proventum annuum integre percipere, seque ac misellos suos orphanos ex inde alere queat.”

⁵⁰² XXXVI. K.: „Vae enim illis, non nisi evangelisaverint! Et: Maledictus, qui facerit opus Domini fraudulententer.”

⁵⁰³ XXXVII. K.: ... exemplum Pauli, concedi possunt, utpote vineolae alicujus, sive propriae, sive Parochialis cultura, necnon recreationes in culpate. At nimium, ...agros vineasque collendi... Dominici praesertim diibus... XXVI.: „...Si quis .. Ecclesiastarum, vineas Parochiale sua culpa neglexerit, in cultasque reddiderit, justa aestimatione facta, damnatum ab ipso successori, ...refundere tenebitur...”

⁵⁰⁴ XL. K.: „Non quaelibet Scripturae loca... sunt tractanda ...sed unusquisque Concionatorum ...pro mensura fidei, que in ipso est ...capacitatis Auditorum suorum .. aptam...”

lekezetben, de szorgalmasan, tisztán és helyesen hirdesse az ígét és alkalmazza azt. Továbbá ugyancsak az I. P. E. Praefatio Dedicatoriában kifogásolja a jezsuiták retorikai tudományát, akik nem adnak evangéliumi tudományt, nem mutatnak fel ususokat, hanem telhetetlenül allegorikus szólamódokkal játszanak, közben legendákat, szentek meséit adják elő. Beszédek célja is szabados, lélek nélküli. Más a textus alkalmazása a hallgatók hasznára; az övéké olyan, mint amiből kivették a lelket, mintegy holt tetem.⁵⁰⁵

A XLI. kánon reámutat arra, hogy a pericopákon kívül vehetnek textust a régi prófétákból, evangéliumi történetekből, újtestamentomi apostoli levelekből, nemcsak a közönséges hétköznapokon, hanem vasárnapokon is.⁵⁰⁶

II. P. E. ban (Praefatio) ugyanerre mutat reá.

b) A bűnösök feddése. (Ígéhirdetéssel kapcsolatos.)

A XLIII. kánon szól erről, de legrelevánsabban a XLIV. tárgyalja a bűnbánat nem gyakorlását és a bűnbánattal élőknek a visszavételét. Megállapítja a XLIV. kánon, hogy a botrányt okozókat, miután kétszer megintették magánúton és nyilvánosan, de célt nem értek el vele, bűnbánatot nem gyakoroltak, őket az Úr Jézus Krisztusnak kijelentése szerint ki kell zárni az anyaszentegyházból. Ha bűnbánatot fognak gyakorolni, a diocésesi egyező véleménye szerint, visszavétnek az egyházba.

Nagyon lényeges része a kánoni intézkedésnek az, hogy sem egyszerű pásztor, sem magasabb rendű felügyelő egyénileg, saját tekintélyével nem gyakorolhatja a büntetést, a bűnösnek a szentségektől való visszatartását, még kevésbé az ünnepelesen átokkal való kiközösítését az egyházból; éppúgy a bűnbánatot gyakorlóval szemben az egyházba visszafogadását; mert ennek a joga a zsinatot illeti meg, ez a zsinat feladata, legyen az akár részleges, akár pedig egyetemes zsinat.

Az I. P. E.-ban (799-800. lap., foglalkoztunk vele az egyházfegyelmzési fejezetünkben) szól az egyházfegyelmzés főeszközéről az excommunicatióról; ismerteti a kisebb és nagyobb excommunicatiót. Ugyanott (802. lap.) újszövetségileg igazolja az egyház ezen fegyelmzési eljárását és felsorolja, hogy kiket kell kizárni a hívők közösségéből.

A XLV. az ellenkező véleményűek megcáfolásáról szól.

Ez általában beszédeknek egyik főrészt képezi (usus használatában külön szóltunk erről.)

A XLVI. előírja a hétköznapi könyörgéses istentiszteletek tartását és annak módját, mely szerint naponként kétszer, reggel 6 órakor és d. u. 2 órakor, vagy a helyi viszonyok szerint későbbi időben tartanak istentiszteletet; egy a fődolog, hogy legkevésbé tartsák azt este.⁵⁰⁷

A II. P. E.-ban (Praefatio) szól erről is.

A XLVII. előírja a könyörgések formáit, amelyekben az a főkövetelmény, hogy hívők, alázatosak, könnyen érthető, változatos, de nem nagyon benyomult formájúak legyenek, amely a helyzethez alkalmazkodhatik.

Az I. V. T. (1097-1142. lap, foglalkoztunk ígéhirdetéséhez tartozó ima c fejezetünkben) prédikációiban előadja véleményét az imádkozásra vonatkozólag. Az imádkozást az istentisztelet egyik főrészenek tekinti, amelyet a Szentlélek indításából, az ember lelke üdvösségére és Isten dicsőségére, a Krisztus nevében fiúi bizodalommal, töredelmes szívvel, a meghallgattatás bizonyos reménységével kell mondani.

c.) Katekizáció.

Az L. K. a katekizációról szól; a katekizáció fogalmi meghatározása után, előírja annak az iskolában és az egyházban való szorgalmas gyakorlását. Azt

⁵⁰⁵ I. P. E. Praef. Ded.: „Nec tam prodesse, vel aedificare, quam delectare volunt.. Est velut anima Concionis, qua dempta, erit seu putre quoddam cadaver.”

⁵⁰⁶ XLI.: „Sed eos diebus dumtaxat Dominicis, ...Profetarum, Evangelistarum et Apostolorum scripta... proponenda...”

is megállapítja, hogy hasznos dolog az egyházakban egy és ugyanazt tanítani, nehogy a helyváltoztatás után a hívek között zavar támadjon.

A II. P. E.-ban (Praefatio) szól a katekizációról is, amelyet a gyermekek tanuljanak, mert a katekézis a theológiának summája vagy megrövidítése.⁵⁰⁸

d.) Az ünnepek megtartása és szolgálata.

Az LL. K. az ünnepek megtartásáról és ellátásáról szól. Elvileg megállapítja, hogy szentírászerűleg tartják az egész földön a keresztyének a hét egyik napját, az Úr napját, a vasárnapot, a mi Urunk Jézus Krisztus feltámadásának emlékezte napját Isten dicsőségére. Ezenkívül noha nem egészen isteni rendelés alapján, de mégis egyháziilag és kegyesen, nem sokkal az apostoli kor után, de jóval a pápaság kezdete előtt, megünnepelni kezdték a Krisztus születésének, feltámadásának, a Szentlélek kitöltetésének emléknapját, egymásután következő kettős ünnepeken; Krisztus körülméletetésének, szenvedésének és mennybemenetelének napján pedig évenként 1 napon szokás ünnepet ülni. Ezeken az ünnepnapokon kétszer hírdetnek ígét és forró imádsággal könyörögnek; akik ezt megzavarják, egy vagy két intés után elmozdítatnak tisztükből és mint a nyilváncs istentiszteletet megzavarókat, átadják a törvénynek megbüntetés végett.⁵⁰⁹

Nyilván ez az egész kánoni fejezet a Medgyesi-féle irányzat ellen szól. Az I. V. T. előbeszédében részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel és megállapítja, hogy „Az Apostoli férjfiak-is ha nem a' Christus önönmaga, vagy az ő Apostoli, a' végre rendelték volt az utolsó, ugymint a szombat helyett, a' hétnek első napját, hogy azon minden hétenként . . . hálákat adnának, a' honnan ugyan Ur napjának is nevezhetik.” Továbbá ugyanott szól a többi ünnepek keletkezéséről is a következőképpen: „ . . . a' kegyes régiség Isten Lelkének vezérléséből, . . . kivált-keppen való üdöket, és ünnepeket rendelt, ugymint a' meg-testesülésére az Adventet . . . a' születésére a' Nagy-Karátson; a' környül-meteltetésére, a' Kis-karátson; a' szenyvedésekre, a' Nagy-Pénteket, . . . a' feltámadására a' Husvétot; a' mennyben-menetelére az Áldozt tseterteket. a' mint őket a' mi nyelvünkön elég alkalmatlan nevezetekvel hívják, . . . és végezetre a' Szent-Léleknek el-küldtetésére a' Pünköstöt, a' mellyeket a' régi ekklesia, sokval a' Pápaságnak eredeti előtt, tsak hamar az Apostolok üdeje után . . . szerzett, és mint ezt mái napig az egész Keresztyenség kegyes buzgosággal meg-tart.” Ezért hangoztatja is, hogy: „Azon rendes modot kell minden hü Egy-házi szolgálknak-is követniük. . . Mitsoda éretlenségből és értetlenségből hánykodnak tehát némelly magoknak tetsző . . . a' közönséges gyülekezetben, az egész nép hallattára, e' tanításnak modja ellen olyan nagy ferverval.”

A II. P. E.-ban (Praefatio) is érinti ezt a kérdést.⁵¹⁰

A LII. kánon elrendeli, hogy az LI. kánonban foglalt vasárnapon kívüli ünnepek előtt 8 nappal megelőzőleg a gyülekezetek d. e.-ként tartsanak prédikációs istentiszteleteket és így készítsék elő az ünnepet.

A II. V. T.-ban (A barátságos olvasókhöz; annak 5. pontja alatt) saját szokását ismerteti az ilyen ünnepi előkészítés tárgyában. Lássuk idevonatkozó tanítását: „Hogy a' Christus szenyvedéseiről a'nyi számu predikaciokat irtam, oka a'nak; mert én azokról nem tsak a' Nagy-héten, hanem az előtt két hetekkel — is prédikalnía kezdtem, hogy hallgatóimat a' következő Husvét üdnepjére készíttsem” . . .

⁵⁰⁷ XLVI. K. „...quidem solis horis matutinis, pomeridianis autem et diebus...”

⁵⁰⁸ II. P. E. Praef.: „...Quod salutare ex inde in doctrina fidei intrementum sumam... haud secus atque pueri ex studio cathetico.”

⁵⁰⁹ LI. K.: „Festum Christianorum divinitus institutum in Novo Testamento est solus dies Dominicus... Praeterea, etsi non divina prorsus, Ecclesiastica tamen... Festa quoque Nativitati, Resurrectionis Christi, itemque Missionis Spiritus Sancti, ...Circumcisionis autem, Passionis ac Ascensionis itidem Christi salvatoris... Quicumque igitur Ecclesiasticorum, vel Scholasticorum, contemtum de illis loqui, . . . post unam atque alteram admonitionem ab officio remonentur ac potestanti civili... legitime puniendi tradantur.”

⁵¹⁰ II. P. E. (Praef.): „Et, an hoc Dei iussum pli neglexerunt? Nequaquam sane... Quis ergo tam morosus fuerit, nobis ut annum eorundem beneficiorum totidem dierum intervall-is celebrationem exprobet?”

A II. P. E.-ban (Praef.) is szól erről, amidőn reámulat, hogy ő textusonként megannyi prédikációt írt, amelyeket felhasználhatnak a szokásos ünnepeken és ünnepek előtti időben,⁵¹¹

e) A szentségeknak kiszolgáltatása.

Az LIV. K. az Isten rendelkezésén alapuló szentségekről hasonló megállapításokat tesz, mint a XII. K. amelyről már szólottunk.

Prédikációiban szól erről és alább fogjuk tárgyalni a keresztséggel és az úrvacsorával kapcsolatban.

Az LV. kánon magábfoglalja a keresztelésre vonatkozó tudnivalókat és utasításokat. A keresztelést minden babonás szokástól men'esen kell kiszolgáltatni a Szentháromság neveinek hangoztatásával, tiszta vízzel, nyilvánosan, mindig istentiszteleten, a prédikáció után, vagy a reggeli könyörgés után, ha nincsenek is többen, mint a gyermek szülei, gyámjai, keresztszülei.

Kivételekről is rendelkezik és pedig betegség, vagy üldözések alkalmával más, de mégis tisztességes helyen és időben kereszteljék meg a gyermekeket.

Hítvallásszerű igazságként hirdeti, hogy bár a hanyag ígéhrdetőket a gyermekek meg nem kereszteléséért megbüntetik, de megállapítja, hogy a vízzel való keresztelés az üdvösségre nem feltétlenül szükséges; mindazonáltal nem mellőzhető szertartás.

A III. V. T.-ban (659, 660, 661, 665., 706., 708., 719., 721, 727., 728., 729., 792, 793., 798., 799.) és I. V. T. (703. laptól 13. prédikáció, valamint u. o. 660. lap. liturgikai fejezetünkben részletesen szólottunk róla) több prédikációjában foglalkozik ezzel a kérdéssel, ahol a keresztelés helyéről, idejéről, módjáról, valamint a keresztelésre vonatkozó hittani felfogásáról, a keresztelő személyéről, nyelvéről az ismertetett kánonnal egyező tanítást ad.

Az LVI., LVII., LVIII. kánonok szintén a keresztelés sakramentumával foglalkoznak. Az LVI. szembehelyezkedik azzal a rossz társadalmi szokással, amely világi okokért (frivol) halogatja a gyermek megkeresztelését; az LVIII. a szükségből való keresztelést elítéli, elrendeli, hogy egyedül csak az ígéhrdető kereszteljen.

Ezekről az előbbi LV kánonnal kapcsolatban felsorolt prédikációk között szól hasonló módon és ostromozza: „rút dolognak tartja, hogyha asszonyok keresztelnek.”⁵¹² Valamint u. o.⁵¹³; a hamis vallású és törvénytelen hivatalú tanítóval sem kereszteltesenek, éppen úgy külső rendű, nem egyházi személlyel, férfivel, vagy nővel. Az I. V. T.-ban⁵¹⁴ ostromozza a főurak azon rossz szokását, — amint erről is szólunk liturgikai fejezetünkben — hogy félévig is kereszteleetlenül hagyják gyermekeiket, hogy „minél nagyobb konyhát ütessenek”; u. o. említettük⁵¹⁵, hogy Geleji Katona sürgeti I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna Ferenc unokájuknak megkeresztelését.

Az LVII. kánon az áttérők keresztelését állapítja meg. A zsidóból, törökből kitérő felnőtteket nem keresztelhetik meg előbb, csak ha bevezelték őket a krisztusi hitigazságokba. Azután ha tiszteletreméltó személyek, keresztszülők előtt fogadják, hogy kegyes és evangéliumi életet fognak folytatni, megkeresztelik.

A III. V. T.-ban,⁵¹⁶ prédikációjában ad erre útmutatást (liturgikai fejezetünkben szólottunk erről), amely a törökből, zsidóból, ariánusból megtérőkkel való foglalkozásról, azoknak vizsgájukról és azt követő megkeresztelésükről szól.

Az LX. kánon az úrvacsora kiszolgáltatásának módját állapítja meg. A LX., LXI., LXIII. kánonok az úrvacsorával kapcsolatos kérdéseket tárgyalják.

Az LIX. kánon hitvallásszerűleg megállapítja, hogy rendszeren használt kenyere-

⁵¹¹ II. P. E. (Praef.): „Solennitatim namque Nativitiorum Domini nostri Jesu Christi quatuor selectissimos textus, totidem Dominicis explicandos... ..Ante festa similiter Resurrectionis... Christi Missionis item Spiritus sancti... Deo suo item ad Patrem abitu,, decreverunt.”

⁵¹² III. V. T., 708. lap.,

⁵¹³ U. o. 706. lap.

⁵¹⁴ 861. lap.

⁵¹⁵ Szilágyi S.: id. m.

⁵¹⁶ 637. lap.

ret, valamint tiszta és természetes bort, semmiféle likőrrel vegyítettet kell adni az úrvacsorában.⁵¹⁷

Az ígéhirdetők szolgáltatathatják ki az úrvacsorát a gyülekezetben délelőtti időben. A hívek kézzel veszik át, amelyet nekik a pásztor a megtört kenyérből ad és azt megegyék; valamint az átnyújtott pohárból igyanak hittel, Krisztus megtöretett teste és kiontatott vére emlékezetében, az átlényegülés, vagy vele egyesülés gondolata nélkül, bűneik bocsánatában va'ó megbizonyosodással.

A III. V. T. ban⁵¹⁸ (liturgikai fejezetünkben szólottunk erről) részletesen szól prédikációiban, a kánonban foglaltaknak megfelelőleg, az úrvacsora kiszolgáltatásának módjáról.

Az említett, úrvacsorát tárgyaló kánonokban foglaltak közül, a prédikációiban is előforduló kérdéseket érintve, az LXI. kánonban a betegek úrvacsoráztatásáról szól és fenntartva azt a hitvallásszerű igazságot, hogy a haldoklónak kiszolgáltatott úrvacsorával *ex opere operato* nem közölnek láthatatlanul üdvösséges erőt, megengedik az illető beteg hitének erősítésére és kérésükre a templomon kívül való úrvacsora adását. Elrendeli, hogy ilyen alkalmakkor olyan helyen, ahol keverve vannak az ortodoxok a papistákkal, takarják be az esetleges pápista reliquiákat, nehogy abból va'amely szabálytalanság származzék. A betegnek úrvacsoráztatásakor a házbellek és szomszédok is gyűljenek össze és vele együtt úrvacsorázzanak.

A III. V. T.-ban (842. lap) nem javasolja ugyan a templomon kívül, az úrvacsorának kiszolgáltatását magánházakban, de a III. V. T. (977. lap)-ban mégis nem zárkózik el egyideig a betegek úrvacsoráztatásától. Csak (u. o. 843. lap,) amint (szólottunk erről a liturgikai fejezetünkben) ez a szokás babonává vált, maradt el a végvacsorának a betegekhez vitele.

A LXII. kánon az úrvacsorai előkészületről, a 8 nappal megelőző hirdetésről és a híveknek előkészületéről szól.

Az előbb felsorolt és az úrvacsorával foglalkozó III. V. T.-ban, beszédeiben foglalkozik az úrvacsorai előkészület kérdésével, annak liturgiájával, bűnvallástétellel és feloldozással.

A LXIII. kánon felsorolja azokat, akiknek úrvacsorát nem adhatnak; ételem-szerűleg nem vehetnek úrvacsorát gyermekek, gondnokság alatt állók, akik magukat világos értelemmel megpróbálni nem tudják: nem ismerik az úrvacsoráról alkotott hittani tantételek közötti különbségeket; a meg nem kereszteltek, valamint az excommunicáltak és a különböző nyilvános bűnösök, u. m.: hitszegők, varázslók, boszorkányozók, gyilkosok, paráznák, fajtalanok, tolvajok, uzsorások (akik felette nagy kamatot szednek), részegesek, gyűlölködők, engesztelhetetlen haragtartók, és általában mindazok, akik bűnbánatot nem gyakoroltak.

A III. V. T.-ban (974. lap.) felsorolja azokat, akiket úrasztalához nem bocsáthat a lelkész. Az I. P. E (802., 803. lap.) ismerteti ezeket, mint akik excommunicatio itélre méltóak: 1.) hitszegők, káromkodók, 2.) vérfertőzők, 3.) szakadárok, 4.) a sakramentumokat megvetően gyalázók, 5.) az egyház és azoknak presbiterei iránt ellenséges indulatúak, 6.) a szentség'opók (milyen volt Ananias és Safira), 7.) a gyilkosok, hazaárulók, szülő-testvér gyilkosok, bálványimádók, veszekedők, pénzimádók, részegesek, rablók.

A LXIV. kánon az áttérők (katholikusok, anabaptisták, lutheránusok, orosz, vagy oláh görögkeletiek) úrvacsoráztatásáról szól. Az útasítása hasonló, mint az LVII. kánoné volt, amelyik ezeknek a keresztség sakramentuma felvételét megelőző kötelességeiről szól.

A III. V. T.-ban (976. lap) idevonatkozólag mindössze az található, hogy nem bocsáthatók úrasztalához, akik „más ecclesiából azért jöttek át, mert el akarták kerülni az ottani egyházfegyelmet” (lásd egyházfegyelmzési fejezetet).

f.) A házasságok összeadása. — g.) A látogatás

és mind a betegeknek, mind a halálraítélteknek vigasztalásukról szóló kánonokkal nem foglalkozunk, mert azoknak nyomait beszédeiben nem találtuk.

⁵¹⁷ LIX. K.-ból: „Pane nimirum comuni, ac nutritivo... Vino puro ac simplici, nullo alio liquore adulterato...”

⁵¹⁸ III. V. T. 831., 842., 871., 885., 895, 904, 905, 871., 977., 976., 1001., 1022. lap; II, V. T. ben 85.: 102. lap.

Úgyszintén eszketési, tenetési rendelkezéseiről sem, hasonló okokból. A temetésire vonatkozólag, valószínűleg, sok érdekes részletet kaphatnánk, ha a munkái fősorolásában általa említett kéziratot, temetési prédikációit feltalálhatnók valahol.

3.) Különböző feladatok.

a) A pásztorok feddhetetlen élete.

Az LVIII. kánon hat pontba foglalja össze idevonatkozó jellemtulajdonságaikat: 1.) kegyes és tisztos forgolódásúak, 2.) a divatos szellemmel szembehelyezkedők, 3.) erkölcsileg tiszták és józanok, 4.) önmegtartóztatók, 5.) tisztos öltözetűek, 6.) felebbvalóikkal szemben engedelmesekek. Ezek közül a kegyes és tisztos forgolódásukról szól a LXXIX. kánon, amely ezt a jellemvonásukat részletezi a következőkben: Ne legyenek felette haragtartók, epések, pörösködők, egyenetlenek, hanem barátságosak kegyesek, szelídek, leereszkedők, nyájasok, kifogástalanok . . . Különösen vigyázzanak otthonukra, ne civakodjanak, ne veszekedjenek, ne verekedjenek, ne legyenek fukarok, engesztelhetetlenek, rágalmozók, hanem szeretetreméltóak, rendszeretők, kegyesek, mentesek másoknak megrágalmazásától, családjukkal tisztességben élők és neveljék gyermekeiket az Úr félelmében. Aki nem tudja saját házanépét jól vezetni, hogyan viselheti gondját az egyháznak?

Az I. P. E.-ban (617. lap.) szól arról, hogy a lelkészben meg kell lennie a hit titkának, az égi tudománynak (doctrinae coelestis). Valamint (amint a homiletikai fejezetünkben szólottunk erről) az I. P. E.-ban (570. lap.) hirdeti, hogy a pásztorok kegyes életük példájával is gyűjtsék a nyáját Krisztushoz.

A LXXX. kánon részletesen utasítja a pásztorokat társadalmi forgolódásukban magatartásuk felől, szemben a világias étellel.

Ezek között óvja őket a politikában való részvételtől, az uzsorától és egyéb kereskedői szellemű magatartástól: borral, gyümölcscsel, marhával vagy másféle cikkel való adásvételektől. Hasonlóképpen figyelmezteti őket, hogy ne legyenek a világ mulattatói, akik a mulatókkal együtt énekelnek, lanton, citerán játszanak; őrizkedjenek a táncától, ne vívjanak.

Továbbá ne neveljenek vadászkutyákat és solymokat, vadak kinyomozása végett; ne foglalkozzanak vadászattal, madarászattal, hanem egyedül az evangéliummal, éljenek az oltár körüli szolgálattal, foglalkozzanak emberek halászatával.

Az I. P. E.-ban (613 l.) az ígéhirdetőkre vonatkozólag mondja, hogy azoknak nagy tekintélyűeknek kell lenniök; ugyanott (727 l.) — amint már egyéb vonatkozásban is érintettük — a pásztor kötelességéről hirdeti, hogy nekik Krisztus küldetésében nem a föld és szőlőművelés a feladatuk, valamint nem a rút nyereszkedés, haszonszerzés, hanem az ő tiszták a tanítás (hivatkozik Titusz 1 r.: 7 v.; I. Pét. 5: 7 v.; amint erről homiletikai fejezetünkben szólottunk).

Az I. P. E.-ben (644 l. homiletikai fejezetünkben szólottunk róla) a rossz pásztorokat az egyház bérespásztorainak nevezi, akik a maguk és nem Krisztus hasznát keresik.

A II. V. T.-ban a papok társadalmi magatartásával kapcsolatban (311—311 lap. amint erről szólottunk a XVII. század háttéré fejezetünkben) feddözik predikációjában a „világi dobsa emberek, és balog keresztyének” ellen. És azt mondja, hogy az ilyenek az egyházi emberekből „tsufokat tsinálni ügyekeznek, mind predikációjukra tsak azért mennek, hogy valami neveltségre és tsufolközásra való dolgot lássanak, vagy halljanak s' mind pedig házakhoz tsak ezért hivatják, hog' őket a' vag' a' borral meg-bolondítják, vag' példájokkal, és kisztetésekvel valami . . . illetlen dologra indítsák, hog' . . . helytelen asztali beszélgetéseket nagy hahotával kacagják . . . a' kikhez ha magunkat alkalmaztatnok, . . . vélek egygyütt innánk, egygyütt vélek trágárcodnánk, közöslég vélek toborzikolnánk, táncolnánk, magunknak előttük kedvességet kaphatnánk, úgy hogy bennünket hahol látnának még távolról-is reánk mosolyodnának és két kézzel kapnának; mert tőlünk mindenkor valami ujságot várnának; ditsérnének erősen; Be jeles ember Istenemre mondom; tréfás ember, nem kevély, nem komor mint némelyek; a' kiket mintha ördög marta volna meg, mindenkor tsak feddöznek, a' mint szoktak a' Pápista renden lévő Papok, udvaroskodásokról, és nyájaskodásokról az öveiktől dicsértetni,

De mi-nékünk e ben Christus Urunkat kell követni, ez ilyen jázti embereknek keváságoknak nem kell engednünk, magunkat hozzájuk nem kell alkalmaztatnunk, hanem a' mi szent tisztünknek, és hivatalunknak méltóságát meg kell viselnünk; . . . jobb kedvetleneknek, komoraknak, mint tsalfáknak, és nyalkáknak hallanunk; egyébként ha ez ilyen világ fiaival, és bor emberekvel ki-tészünk és az ő akaratját alá-eresztedünk, mind a' Christusnak tisztességét s' mind az ő tőle rendeltetett egy házi tist meg- molskoljuk."

A LXXXI. Kánon a pásztorok erkölcsi és tiszta szent életére ad utasítást, az ellene vétőt nemcsak nyilvánosan fogják megítélni, de excommunicálják is. Szóbelileg is legyenek tiszták és szentéletűek, szennyes beszéd ne jöjjön ki szájukból.

A kort ostorozza paráznság bűnéért. Az I. V. T.-ban (396—397 l.; 1004, amint erről a XVII. század háttére fejezetünkben szóllottunk.) szól a mulatozások, részegségek következményéről, a paráznságról; természetes, magától értetődő, hogy ezt elsősorban vonatkoztatja a pásztorokra.

Ami a pásztorok erkölcstelen beszédeit, bohóckodásait illeti, a LXXX. kánonnal kapcsolatlan elmondottak ide is vonatkozathatók.

A LXXXII. Kánon részletesen foglalja a pásztorok mértékletes életével. Semmisen illetlenebb a pásztorokhoz, mint a mértéktelen életmód,⁵¹⁹ részegeskedés, amely minden bűnnek a forrása és táplálója. A pásztorok legyenek tehát józanéletűek, nem borivók, csapszéket keresők, falánkok, Mind a lakodalmakon, mind egyéb megtisztelő megjelenésük alkalmával, ne felejtsek el tisztas hivatallukat, legyenek józanok és uralkodjanak magukon, hogy jó példájukkal másokat is a jó életre vezessenek.

Ahol a bor tüzesíti az embereket, ott a fülek érzéketlenné válnak a figyelmeségre; akik kedvükre isznak és táncolni kezdenek, ott a pásztorok keljenek fel, azoknak engedelmevel távozzanak el, nehogy jelenlétükkel azt a látszatot keltsék, mintha helyeselnék azoknak szilajságokat.

Az I. P. E.-ban (341; l. a XVII. sz. háttére fejezetünkben szóllottunk) a leghetlenebb és undok do'ognak nevezi azt az állapotot, amit az alkohol művel az emberekből, és az I. V. T.-ban (1048 l.) a hívek figyelmébe ajánlja, szombatonként ne igyanak éjfélig, hogy vasárnap figyelmesen hallgassák Isten ígését.

Ha pedig mindezeket megkívánja a hívektől, annál inkább alkalmazhatók azok pásztoraira.

b) A pásztorok ruházódása.

LXXXIII. Kánon előírja a pásztorok illendő ruházatát. Noha az újtestamentumban nincs leírva a pásztoroknak ruhája, mégis a rendes szokás szerint az illik hozzájuk, hogy ne legyenek rendetlenek, sem nevelésesek, sem fényűzőek, mint a mág-nások és a katolikus főpapok. Ne használjanak valami újruha formát tetszésük szerint, sem valami túl fényűzőt, mert az evangélium embereihez az egyszerűség illik. A LXXXIV. K.-ban ugyanezen szempontokból kívánja meg a pásztor családjától is, hogy példaképpen szolgáljon az Úr nyájának és így a papnék és a papleányok is, kerüljenek minden fényűzést, szemérmatosan és mérsékeltlen díszítsék magukat, ne ékszerekkel, vagy arannyal, hanem tisztas öltözettel, ami leginkább illik a kegyes nőkhöz. Itt utasítja még őket arra is, hogy kerüljék a táncot.

A pásztorokra vonatkozólag a vonatkozott K. előírja, hogy tisztas öltözetben járjanak, amellyel megkülönböztetik őket a katonáktól, egyéb nemzetségbeliektől, mind pedig más szektabeliektől. Vagy vessék le idegenszerű ruhájukat és alkalmazkodjanak más testvéreikhez; vagy mondjanak le egyházi tisztükről. Ugyanez áll az iskolák igazgatóira is.

Az II. V. T.-ban (465. l. a XVII. század fejezetünkben szóllottunk róla) a szerény öltözködést ajánlja a papoknak is. Az egyház szolgálóinak is illendő méltóságos köntöst viselniök, csak felül ne haladják a rendet és a módot.

A II. V. T.-ban (58—59.) dorgálja azokat, akik „Disznó pásztorokat, lovaszokat, meg-ruhazzák, s' a' lelkek pásztorai előttök rongyosan jár, imitt-amott szakado-

⁵¹⁹ LXXXII. K.-ból: Nihil inter alia Ministros Ecclesiae magis dedecet, quam intemperantia, varacitas, ebrietas, quae sumium viciorum fones ac untrix est."

zott a' köntös nyakában, s' még sem esik meg- szívek rajta. Safarinájokat, ha magok a' helyét meg-éhezik, frissen jártatják, gazdagon tartják, noha azok őket pokolra vonszak, . . . ; s' tanítókat pedig, kik őket pokolból ki vonnák, elöttök rongyoskodni nem szégyenlik. Egy hitván hegedús, . . . cincogó muzsikás . . . meg-sarcoltatja őket valamint akarja . . . az öleketet gyönyörködtető tanítójuk valamit keván . . . érette mindjárt világ-fiainak mondják. Ezekben feddözik tehát azok ellen, akik miatt a pásztoroknak rongyosan kell járniok. Míg egyfelől a világ-fiaival szemben egyszerű öltözködést kíván tőlük; addig másfelől a világfiától ennek anyagi fedezetét megkívánja. A II. V. T.-ban (465. l.) az igaz egyházi embereknek öltözetére vonatkozólag mondja „hogy az igen friss, gyöngyös, aranyos, fényes öltözet . . . kevélységgel vádolja, viszont ellenben az igen slejt, és rongyos ruha-is, fő képpen ha jobbnak szerét tehetné, . . . tsunyaságnak, és fősvénységnek vétkével kárhoztatja, és az Egy házi . . . tisztet ugyan böstelenységbe hozza.”

Az II. P. E.-ban (49. l.) a nők ruházkodásáról általában megállapítja, hogy kinek-kinek az ő helyzetéhez való legyen; erre értelemszerűleg vonatkozik az LXXXIV. K.-nak a papnék és papleányok öltözködésére vonatkozó rendelkezése. A II. P. E.-ban (51. l.), az I. P. E.-ban (56. l.) pedig kifejti elítélő véleményét, „az magát cicomázó, ékesítő, fényűző nőkről.”

c.) A pásztorok engedelmissége.

A LXXXV. K. a pásztoroknak a felettes hatóságok iránti engedelmisségéről szól, amellyel a II. V. T.-ban (1042—1044. l.) prédikációiban foglalkozik, ahol a lelkesválasztással kapcsolatban adja ezeknek a szerepét.

d.) A püspökök.

A XC. K. a püspökökről szól, amely csak annyiból érinti munkánkat, mert a II. P. E.-ban, életrajzában megírja püspökké választatását.⁵²⁰

e.) A püspöki visitatio.

A XCII. K. az egyetemes püspöki vizsgálatot meghatározza; ez megint annyiban érinti beszédeit, mert a T. T. ajánló beszédében írja le a Háromszék megyei néhai Keserői Dajka János püspök által tartott visitatiót, aki a „melléje adatott brachium“-mal „az ellenkezőknek nagy méreg boszuságokra, meg cirkáltatá az egész székelységet, kiváltképpen az említett székelly megyében lakó alája rendelt egyházakat és az orthodox hitvallásból kitérteket és az unitáriusra áttérteket nagy számmal visszatértett.”

f.) Iskolák és azok igazgatói.

A XCIV. K. az iskolák igazgatóiról, a XCVI., a XCVII. kk. a tudományos iskolákról és a falusi iskolákról szól.

Annyiban érinti, mert prédikációiban számtalan helyen érinti az iskolaügyet (különösen részletesen tárgyaltuk a XVII. sz. háttére c. fejezetünkben) és buzdítja a fejedelmeket, magisztrátusokat, hogy támogassák az iskolát és viszont erősen dorgálja azokat a főurakat és egyéb vezető embereket, akik meglopják az iskolák vagyionát, vagy megkárosítják azokat. (Életrajza c. fejezetünkben részletesen szóltunk éppen Geleji Katonának kínos összeütközéséről I. Rákóczi György fejedelemmel egyhasonló esetben a gyulafehérvári collégiummal kapcsolatban.) Úgyszintén a II. P. E.-

⁵²⁰ XC. K-ból, a püspök kellekei: Kiváló lelkű férfiú; testileg fölékesített jeles tulajdonságai: kegyes, tanult, szorgalmas, ékesen szóló, ismert nevű, tekintélyes, komoly, képzett. Apostoli tulajdonságai: Igaz, kifogástalan, kegyes, önmegtartóztató, egy feleségű férfiú, tevékeny, mértékletes, békés, önmagán uralkodó, barátságos, alkalmas a tanításra, nem gögös, nem tetszelgő, nem borívó, nem haragtartó, nem rosszmájú, nem veszekedő, nem üzérkedő.

ban, saját életrajzában érinti a hazai tudományos iskolák mellett, a külföldi heidelbergi egyetemet is.

g.) A kántorok.

A XCVIII. K. a Kántorokról és azok tisztéről rendelkezik. Igen értékes megállapításokat tesz, hogy necsak szájjal, de szívvel is, áhítatosan énekeljenek; amit mond a szájuk, azt higgye a szívük is.⁵²¹

A G. ban (Igehirdetéséhez tartozó éneklés c. fejezetünkben szoltunk róla) istentiszteleti éneklésről vallott elveiben ugyanezek a főszempon'ok vezetik Geleji K.-t.

h.) Az egyháziak.

A C. K. az egyháziakról, választásukról és tisztükről rendelkezik. Ebből mindössze azt érintjük, hogy kötelességük a templom rendben tisztántartása mellett, a szentségek szentjegyeiről való gondoskodás: így víz a szent keresztséghez, és az úrvacsorához kenyér és bor, valamint megterítik az úrszaltát.

A III. V. T.-ban (842 l. Liturgikai fej.-ben szoltunk róla) megemlékezik a megmaradt úrvacsorai szentjegyek fölhasználásáról is és többek között az egyháziak feladatául írja elő, hogy szedjék föl, viseljék gondját és lelkiismeretük szerint fordítsák oly „usus“-ra, hogy abból ne legyen sem a sacramentum szégyene, sem rágalomra ok.

XIII. Igehirdetésében kik ellen harcol?

Medgyesi Pállal való harca.

Nem egyik, vagy másik beszédében, hanem valamennyiben van harcos rész, ellenfeleivel szemben. Az orthodox tiszta hitnek ellenségeit akarja megcáfolni, elnémitani és így mint Pareus,⁵²² ő is kérlelhetetlenül áll szemben a sektáriusokkal, valamint a római katólikusokkal, sőt az evangélikusokkal is.

Geleji Katona István szavaiból ismerhetjük meg legjobban, hogy kik ellen harcol; így állapítja meg: „...mivel én főbb-képpen arra céloztam, hogy az ellenkezőket cáfoljam. Kik közül leg-alább bajnaknak egy nevezetesbet választottam, úgy mint a Sociniánusok közzül Enyedi Györgyöt, néhol pedig Volkeliuszt; a Pápisták közzül Pázmány Pétert, vagy Bellarminust. A Lutheristák közzül pedig Henricust. Eckhárdust, vagy a mint magát írja, Eckhardit, hol ismét Hunniust, el-néhol ama tudatlan, Hofenrefert is említettem.”⁵²³

A sektáriusoknak főképviselőjét látja Erdélyben Enyediben és így vele állandóan vitázik. Vele és Dávid Ferencsel⁵²⁴ kapcsolatban támadja az arianusokat (unitáriusok). Abból a közmondásból indul ki: „Qualis vir, vel qualis persona, talis eius actio seu operatio,”⁵²⁵ mert „az auctor ugyanaz a lélek.”⁵²⁶ A Szenthárom-

⁵²¹ XCVIII. K.-ból; „nec vocis nec... ore saltem, sed corde etiam, ac devote, ...ut quod ore canitur, mente intelligatur, corde credatur,...”

⁵²² D. Davidis Parei operum theol. exeg. t. i, 167 l.: „Obvicit Eniedinus haereticus Transylvanus” harcol Enyedi ellen szentháromság tagadása miatt; valamint a katólikus Bellármin jesuita, Stapleton ellen, és főleg a Pelágiánusok ellen. D. Davidi Parei Filii Narratio-ban Pareus végrendeletében erre a következő részlet utal (végrendelet kelt 1622 március 15): Reméli, hogy a református egyház örökre megmarad, és az Anti-Krisztust a református anyaszentegyház fogja széttiporni. Megvallja, hogy életében irtózott minden Pelágiánus örültségtől, azt szívből megátkozta és semmiféle tanításukat sem fogadta el. „...Ecclesias Reformatas etiam cruce perpetuo tamen duraturas: Magnum vero Antichristum per illas ipsas tandem plane obtritum iri... Haec, inquam, deliria Pelagianorum toto peccatore detestor... neque ulla ratione approbo.”

⁵²³ III. V. T. A Kegyes olvasóhoz.

⁵²⁴ I. V. T. 125. l.

⁵²⁵ III. V. T. 313 l.

⁵²⁶ U. o.

ság isteni személyeinek tagadása ellen csodálatos erővel száll sikra, a Szentírásból vett bizonyítékai alapján. Dávid Ferenc tévtanításának eredményét látja az epicureusok szektájában, akik nemcsak Erdélyben, de Lengyelországban, Sziléziában is terjesztik tanaikat, sőt vannak Belgiumban és Angliában is. Ezek sokfeleségűek, hitvallás nélküliek, nem hisznek sem a lélek halhatatlanságában, sem a test feltámadásában.⁵²⁷

Hasonlóan támadja az anabaptistákat.⁵²⁸

Súlyosan elítéli a szombatosokat, akik nem keresztelnek. Nem egyezik a lutheránusokkal sem és sok helyen reámutat téves tanításukra.

Teljes erővel harcol a római pápa és a pápista papok ellen, köztük Pázmány Péter és Kalauza ellen.⁵²⁹

De neki nemcsak a szentháromságtagadók, szektáriusok, római katolikusok ellen kellett harcolnia. Állandó ellentétben állt a presbitériánus irányzattal és annak különösen erdélyi képviselőjével, Medgyesi Pállal. Medgyesi, Geleji Katona vaskeze elől Lorántffy Zsuzsánna védőszárnyai alá húzódik és úgy küzd ellene tollal, szóval, udvari politikával és nyílt pártszervezéssel.⁵³⁰ Így harcol az Úrnak bajnoka életének hatvanadik és utolsó évéig, amikor már kissé megfáradt, de a célja akkor is „az evangéliumi igazság állítása és a hamisság megcáfolása.”⁵³¹

Lássuk már most részletesebben *Medgyesi Pállal való harcát.*

Geleji Katona István és Medgyesi Pál harca.

Geleji Katona és Medgyesi Pál éles harcban állnak egymással az ígehirdetés módjára vonatkozólag. Medgyesi Pál képviseli a mai belmissziós irányzatot, annak prédikáló és szabadon imádkozó módja szerint; Geleji Katona pedig a reformatori írásmagyarázásnak tudományos fegyverekkel, a hitigazságainak rendszerezett módon való hirdetésének a híve. Ez a harc nemcsak homiletikai, hanem egyházalkotmánytani téren is folyt. Az egyházalkotmánytani téren Medgyesi Pál képviselője a mai presbyteriális rendszernek, Geleji Katona Istvánnal a püspöki egyházalkotmány rendszerének hívével szemben. Utóbbi szempontból való megvilágítása a kérdésnek, kivül esik tárgy körünkön. Mindazonáltal két megjegyzést kívánunk tenni.

1.) A presbyteriális rendszerű egyházalkotmány bevezetése szándéka, megbontotta az egységét még a Rákóczi fejedelmi családnak is; a fejedelemné, Lorántffy Zsuzsánna híve volt, de sem ura, még kevésbé őt halála után a fejedelmi székben követő II. Rákóczi György, nemcsak nem voltak hívei, hanem egyenesen ellenzői voltak annak. Sőt az erdélyi országgyűlés is határozatában ellene fordult Lorántffy Zsuzsánának ebben a kérdésben, ami azután anya és uralkodó fia közötti viszony részbeni elhidegülésére vezetett.⁵³²

2.) Geleji Katona István véleményét is olvassuk, a III. V. T.-ban, amiből világosan kitűnik, hogy ő bár nem volt ellensége elvileg a presbyteriális rendszerű egyházalkotmánynak, de mint nagy kánontudósnak és vezető püspöknek megvoltak a feltételei, amelyeknek teljesítése nélkül, könnyelműségnek tartotta volna egy egészen új egyházalkotmányi rendszert bevezetni. Talán emberileg érthető — bántotta az is és nehezítette közeledését a reformerek felé, hogy nem vele és általa akarták keresztülvinni a reformot és elgondolásaikat megfelelően vele nem is ismertették.

III. V. T. A Kegyes olvasókhöz: „... hogy ha szinte némely dolgot . . . hasz-

⁵²⁷ T. T. 270 l.

⁵²⁸ II. V. T. 149 l.

⁵²⁹ II. V. T. 360 l.

⁵³⁰ Dr. Ravasz László id. m. 216 l.

⁵³¹ U. o.

⁵³² Szilágyi Sándor id. m. 502, 505-506 lap 1656 évből levelek II. Rákóczi György írja a szóbanlevő ügyben: a presbyterium ügyében anyjának szabadságában áll az országgyűléshez fordulni, de meg fog győződni a felől, hogy a vallásunkon levők nagy többsége nem akarja. Hivatkozik Tiszántúltra, ahol szintén nem kell a presbyterium, sem a papoknak, sem a főrendeknek. Egy későbbi levélben értesíti anyját, hogy beadványa felett a presbyterium ügyében határozott az országgyűlés és azt elutasította. Védi magát, hogy ő nem tett egyebet a szükséges felvilágosításnál és nem beszélt egyébképen az országrendivel. Abszolom nem volt, és nem uralkodik anyja lelkiismeretén, mert „egy legkisebb rendi lelkiismeretén sem akarunk uralkodni, Istené lévén az.”

nosnak lennie láttam volna-is, de az állapathoz képest lehetetlennek ismertem, és jobbnak véltem, hogy el se kezdessék, mint bódulás-is legyen miatta, . . . végezetre . . . én velem, a' kik valamire szándékoztanak. semmi dolgokat nem közlötték, s' mi akartanak legyen, és még most-is mit akarjanak, ez óráig-is jó szerrel nem tudom, és ez okon kéretlenül, s' értet'lenül tsak vaktában magamot közzéjek ögvelitenie nem akartam: En semmi szent-írásával egygyező, szükséges, hasznos, a mi hazánkhoz, s' nemzetünkhöz illendő, bé vehető, és lehetséges (mert ezeket mind összevevőkötöm) Ekklesiái rend-tartastol idegen most sem vagyok . . . ; de hogy valakik után az Ekklesiának . . . végezés», és a' Keresztyén fő Magistratusnak, és Statusoknak egyezések nélkül dongó módjára induljak, a'ra senki kedvéért magamot nem vehettem, s' nem is illik vennem."

Az ígérvetés terén a homiletikai különböző szempontok szerint való prédikálás kérdésének ismertetésénél alapul vesszük Medgyesi Pál „Doce nos..” munkájának Lorántffy Zsuzsánához való ajánlásaiban idevonatkozóan foglaltakat,⁵³³ továbbá Geleji Katona István Váltáság munkájában pontosan megjelölt helyen kifejtett véleményét.

Medgyesi 6 pontba foglalja össze Katona vádjait, az ő prédikálási módjukkal szemben és pedig:

1) Fejtelnek a Medgyesi féle prédikációk; 2) Mindnyájan csak praktice prédikálnak és így „néhány Locusoknak nyakokat” kitekerik. A hitágazatokat teljességgel elhanyagolják („elmulattyák”), vagy csak gyengén illetik. Az ilyen tanításból hamar pápistaság, vagy pogányság lesz. 3) „A lelkiismereteknek titkos szugolyait és szurdokjait mélyebben szurkálják, sanyarú mérges szókkal . . . vakartsallvák, nyúzzák.” 4) Csak zsémbelnek („sembellődünk”), bosszúból szólnak, „a hasznoknak minden nagyságokat tsak oltsallyák.” 5) Hosszan prédikálnak, nem tartják meg a példabeszédet: Hosszú pecsenye s rövid prédikáció. „Amely gyomorban egyszer kelleténél több eledelt vernek és gyömszölnek, azt sem emésztheti a mi taplalásra való volna.” 6) Nem tartják helyesnek a világi históriák, fabulák s egyéb emberi bizonyosságoknak a prédikációkban való felhasználását.

Geleji Katona a II. V. T.-ban⁵³⁴ részletesen elő is adja a Medgyesi által pontokba foglalt vádjait. De amiről Medgyesi hallgat, arra is mutassunk rá. Ez megvilágítja a Katona-féle prédikáló módot. Panaszokat hall Geleji Katona, amelyek a Medgyesi-féle prédikálási móddal állnak kapcsolatban. Vannak —úgymond—, akik ezt mondják: „E'nek a' Papnak ugyan természete ez a mindenkori sembelődés, ki tudja kivel, kivel vezett össze, és kire haragudt — meg, s' mind nyájjunkon tölti — ki bosszúját; sem mi üdvösséges épületre való dolgot szép mértékletes kegyes beszédvel nem forgat, hanem tsak örökké így kápolodik. Elég méregvel adja a' jámbor a' mit ád; se vigasztalás, sem az időhöz, vagy állapothoz való alkalmaztatás nintsen beszédjében, hanem mindenkor tsak ugyanazon unumban mégyen — el.”

Vannak —folytatja Geleji Katona— viszont, akik meg így panaszkodnak: „Volnának elég sok czégeres vétkek az emberekben, s' azokat kellene feddenie, s' nem a' szüveknék titkos gondolatikat és indulatikat vakarkálnia, és bizni az Istenre azokat, aki azokat látja s' tudja; . . .”. Harmadik panaszról is megemlékezik a köv.-ben: „Élég rut dolgot jutata eszembe a ki most fel —állott— vala a' melly soha nékem elmémben sem ötlött volna, ugyan bánom, hogy hallám; mert immár nehéz léssen ki — vetnem a szívemből; honnan tudja ő azt, hogy valakik a' féléket gondolnak és kívánnak? Ne talán magáról. Jobb volna az ollyan rúsnyaságot tsak nem — is említeni, . . .” továbbmenőleg is sorol fel még panaszokat, amelyekben idézi a Medgyesi féle predikáló módszerrel szemben a hallgatóságnak kifogásait, így: a hívek sokan nincsenek tisztában, hogy mit kell tenniök, mert a helyett, hogy helyes utbaigazítást kapnának, ál'andóan csak ócsárlást hallanak Isten ígéje hallgatása, imádkozásuk, alamizsnálkodásuk, bőjtölésük, sakramentummal való élésük tárgyában, mert minden dolgokat csak haszontalannak, hiába valónak minősítik, azt azonban nem mondják meg, hogy „mi volna tehát hasznos és dítséretes hanem gyakorta tsak függőben hagyják a dolgot,” hallgatóiknak nagy bánatára és lelkitusakodására. Még olyanok találkoznak, akik tépelődéseikben így szólnak: „E szerint, a'

⁵³³ Medgyesi Pál: Doce nos orare, quid et praedicare.. 1650. Bártfa.

⁵³⁴ II. V. T. a barátságos olvasókhöz.

mint ezek beszellnek, lehetetlen hogy egy ember — is üdvözöljön, mert nints az ember a' ki nem vétkezék". Holott akik úgy hirdetik az ígét, azok is emberek, fogyatkozásokkal tele.

A felsoroltak igazolásául jelenti ki Geleji Katona, hogy ezeket ő nem az ujjából szopta, hanem hallotta és nem is „gyalázó“, hanem „oktató szándékval az iffiabaknak“ mondta, és hiszi, hogy aki megfogadja, nem vesz vele, hanem sokkal kedvesebb és hasznosabb lesz a prédikálása.

Ezeknek az előrebocsátása után, hozza fel hasonlatul a Medgyesi által említett „marka — pökő, szentségével kérkedő... farizeus“-t és állapítja meg magáról, hogy ezeket fontolta ő meg és ezért a feddőzésben s' a' lelkiismeretnek vizsgáltságában nem ment el olyan messze, mint Medgyesiék. Ez az egyik oka. De van egy másik is. Miután látta, hogy csak az erkölcsökről prédikálnak, — ami önmagában helyes és nem kárhozlatandó, — viszont azonban teljesen elhanyagolják, vagy igen gyengén érintik a hitágazatait; továbbá miután javasolták neki tudós egyházi férfiak és világi főrendek: ezért határozta el magát, hogy ígéhirdetéseiben „kiváltképpen“ a református vallás igazságait bizonyítsa be a Szentírásból. Az I. V. T. előbeszéde mégeggy szempontból világít a közöttük levő harc okára. Azt mondhatnók, hogy liturgikai tekintetben is különböztek egymástól. Miután ez a vonás nem mélyült el annyira, mint az említett homiletikai és egyházalkotmányi, ezért nem állítottuk be külön harmadik csoportba; de lényeges különbség volt köztük, amelyet Geleji K. igen erősen kiemel és így reá kell mutatnunk: az ünnepek megtartásával szemben Medgyesiék részéről tanúsított szabados felfogásra. Geleji Katona István teljes hittani fegyverzettel száll szembe ezzel, az ünnepek meg nem tartása szabados irányzattal és felsorolván a református keresztyének ünnepeit, írásszerűleg és egyháztörténetileg bizonyítja azok megtartásának jogosultságát és szükségyszerűségét.

A Medgyesi-féle védekezés a következőkben foglalja össze válaszáat.

Ad 1. A bevezetés célja a szónoklatban: jóakarát, figyelmezés, tanítás, szerzés, nyeres, bevétel. Elégnek tartja tehát a prédikációhoz való előkészületet bevezetésül; a próféták is csak ennyit mondtak: „Azt mondja Jehova, Halljátok meg a Jehova szól.“ „Fejtelten praedicationiujuk voltak hát ez Uram monda-ként, azok is“?

Ad 2. Hivatkozik I. Tim. 3:17-17. versre és azt mondja, hogy nincs semmi szüksége az olyan tudománynak, amelynek „praxissa nincsen“. Kérdezi, melyek azok a lókusok, amelyeknek „nyakát tekerik ki, ha csak practicus Doctrinákat hoznak ki azokból“. Ha azt magvarázzák ki belőle ami benne van, az nem „nyak kitekerés“. „Fel tött célunk: minden szentírási helyből praxisst. életönknek jobbetására való hozhassunk ki: tudván azt, hogy az életnek megjobítás és az ő akaratja szerént való élés, egy általán fogva szükséges az idvességre.“ Nem érti és egymással ellentétesnek tetszik előtte az a Katona féle vád, hogy mindenik „practice“ prédikál és mégis valamennyien vannak „mind annyi módon prédikálnak“? Csudálkozik azon, hogy azzal is vádolja őket Katona, hogy teljességgel elhanyagolják, vagy csak alig részben használják az „Oktató s' Tzáfoló hasznokat,“; hacsak arra nem érti és azért mondja, mert ők nem disputálnak sokat, nem emlegetik olyan gyakran Bellarminust „Nem pergetjük szüntelen ajkunkon: felelek az elsőre, felelek a másokra, a nagyubra, kisebbre, ...“. Szerintük ezek a szók és a szüntelen versengés nem szül előmenetelt, „sőt elfordították az hallgatókat... Egyébként igen örülnének annak, hogyha az ő Practica contioat minden rá hagyná; minek keressenek ők pantológásokat s fantum fantot, ott ahol az ígék azt nem mutatják; akármily értelmet az értelmes hallgatóknak meg nevettetésekre?“ Végül ezen pont alatti vádjai között a pápistaságot, pogányságot eredményező prédikálási módjukra vonatkozólag csak annyit jegyez meg, hogy vajjon pápistábbak és pogányobbak lettek-e az emberek azóta, mióta ők így prédikálnak!?

Ad 3. A lelkiismereti kérdéseknek boncolgatása, az ő igaz dicséretük; nem igaz az, hogy az „Ecclesia“-nak kellene tenni ítéletet „a titkos dolgokról“, hanem a lelkésznek, tehát nem a külső ítéletekre rendelt gyülekezetnek „ugymint presbiterium Synat,“-nak, melyeknek természetesen nem a titkos gondolatokkal, hanem a kinyilatkoztatott cselekedetekkel kell foglalkozniok és azokkal szemben egyházi fenyítéssel élniök.

A mi a „lelkiismeret nyuzást“ illeti, valamint a Katona-féle hasonlatot a gyermek „minden napi piristkelés“-ét, hogy megszokja és nem érzi a fájdalmat; szerinte

ellenkezően van az életigazság, mert inkább kell a lelkiismeret „nyuzás“-t gyakorolni és ilyen tanítókat kell kérni Istentől és azokat „aranynál jobban megbecsülni“ kell.

Ad 4. Természetők szerinti „sémességük“-re vonatkozólag, az a véleménye, hogy ők nem zsémbesebbek Ézsaiásnál, Mikeásnál, Hóseásnál, Ámosnál, kiváltképpen pedig nem Jeremiásnál, akit különben „civakodás férfiának“ is neveztek. Szerinte Katona zsémbesebb természetű „kinél ki lehet sémesebb!“; de tudnia kell, hogyha valaki ok nélkül zsémbelődik, az nem jó, „az sem jó, ha valaki, belső féltélyi megilletődvén, mindjárt felgerjedjen, s arra fogja, hogy boszúból szól a tanító.“ (Itt nyilván Katonára céloz!). A lelkiismeret vizsgálata csak annak fáj, aki János 3:20. szerint: „Gonoszt cselekszik, gyűlöli a világosságot, nem jó a világosságra, hogy az ő cselekedetei meg ne feddesenek.“

Ad 5. Felháborodva utasítja vissza a „hosszú prédikációk“ tartásának vádját, holott, „maga míg prédikált, gyakran két óráig is el volt a székben: írott prédikációi-s, melly hosszúak!“ Ha a hosszú ideig tartó prédikáció fogyatkozást jelent, úgy ezzel az állításával Katona maga magát is kárhoztatja. De szerinte „nem vétek a hosszú prédikáció.“ A „hosszu pecsenye rövid prédikáció“ kömondás alkalmazása helytelen mert akik az ígéihirdetés hallgatásánál így gondolkoznak, azok nem lelki emberek, hanem belőlük a festiség beszél és az „Isten ígéjében meg tösmörlésnek szava.“ Valamint „az Testinek minden nap a veszendő ebéd s vatsora felet, két s három órákat tölt“, úgy vasárnap az Isten ígéjebeli lelkivendégségben nem sok, ha ennyi időt „mulat“. Felhossa például az Apost. Csel. ben Pál éjféli prédikálását Troásban és fölteszi a kérdést: „Tehát kellettél többet gyömszölt a hívőknek gyomrokba“! ? Nem a hosszúság a fő, hanem, hogy *minő harszonnal prédikál valaki*; de meg sokszor összefüggésben áll ez, az ígéihirdető természetével is, egyik ember szaporább beszédű, a másik meg szűkebb szavú.

Ad 6. A különböző históriák használatára vonatkozólag hivatkozik Amesiusra⁵⁸⁵ és többeknek azon véleményére, hogy sok „pelyva“ van azokban is, nemcsak a Katona által kifogásolt prédikációkban. Ami a fordításait illeti, — jól tudja, hogy a „Praxis pietatis“-ra gondol Katona, de hát szerinte „nem abban áll az könyvnek igaz fontya, melyik mely széles hosszú és temérdek“. Hanem sokszor egy „kitsi igaz gyémánt betsesb akarmelley nagy darab otromba kőnél“. Egyébként pedig a Praxis pietatis nem prédikációs gyűjtemény.

Ugyancsak idetartozik az is, hogy ők „Anabaptisták . . . mert az Idnepek-en . . . ki akarnak adni“. Azt is tudják, hogy ezért Katona velök szemben „köszörüllí is igen mind az Eggyházi Órállokat mind az Republicabélieket ellenük, hogy ki nyílt szemmel vigyázzanak, tanulyanak Anglián . . .“; ki akarja őket kergettetni az országból, mert úgy vélekedik, hogyha nem győheti le őket bizonyítékokkal, elintézi erőszakkal. Sajnálatosnak tartja, hogy mérgét kiönti a „vallásukon levő ecclesiának is“ és azokat „rendeletlen s a Sidoknál alább való ecclesiáknak állatja lenni, ahol az idnepekben ki adtak“; szóval igen sokszor mondja, hogy „az Gallica Reformata Ecclesiák Anabaptisták.“ Katona szerint „akik az püspökségbeli visszaélések ellen szólnak, s püspöki rendet nem szenvednek maguk között, olyanok mint a lopók, latrok, kik azt akarnák hogy egy Biro se volna . . .“. Mindennek dacára megmaradnak eddigi álláspontjuk mellett; követik „az egyéb keresztény nemzeteknél is tapasztalható eredményeket“ és nem bánják, éljen csak Katona a magáéval.

Ismertettük pro és contra véleményeiket Geleji Katonának és Medgyesinek. Eltekintve a kétféle — már említett — típustól, amit képviselnek és az ígéihirdetési különböző módszerüktől, megállapíthatjuk, hogy a főcélban teljesen azonosak és pedig: Mind a ketten vallják, hogy fontos a beszéd célja, azaz fővége, továbbá a textus elosztása, azután a tanúságok. Ha nem „cirkálja“ is ugyan Geleji Katona a „lelkiismeret szuogait“ és inkább a hitigazságok bizonyítására „céloz“, de végül is az emberek megtérítése, Krisztus szerinti kegyes élete a célja. Viszont másfelől, ha Medgyesiék a mai pietisták szerint dolgoznak is, a „practice“ való lelkiismereti kérdéseket boncolgatják is, jó egyháztagokat akarnak nevelni ők is, akik újjászületett lelkű, hívő reformátusok legyenek.

⁵⁸⁵ Ravasz László id. m. 217. lap. Amesius mondása: „Magnus igitur iudicii defectus in illis, qui exordium volunt necessarium in contione sacra esse.“

Azt kell mondanunk, hogy voltaképpen a Katona-féle vádakra a Medgyesi féle válasz szellemileg eléggé gyenge volt; viszont a Katona féle megállapításokban és a gyülekezet tagjai részéről előadott panaszokból sok olyan csendül ki, amelynek ma is van időszerűsége és nyugodtan elmondhatjuk, jogosultságuk is. A kor vitatkozó, szívekben gazdag stílusát, különösen Katonánál és gyengébben viszonzva Medgyesinél is megtaláljuk.⁵³⁶

Dacára ennek, egymást szidalmakkal illető súlyos kifejezésű megnyilatkozásainknak, mégis — úgy látszik —, hogy lélekben nem voltak egymástól oly távol, mint a felületesen bíráló azt hihetné. Ennek állítására reámutatunk mind Katonának, mind Medgyesinek néhány megjegyzésére, amelyekből kicsillan belső meggyőződésük.

A II. V. T. ban⁵³⁷ egy helyütt mondja, hogy: „Talán ha ugyan a' nak adtam volna magamot, s' Isten a ra birta-volna elmémet, engemet is ő Felsége segített-volna valamire, és ha nem szintén kellete-ként-is, de valami fél-részint, a lelki isméreret én-is czubákolhattam volna.” Nyilvánvaló, — mint az egyházalkotmányi kérdésnél már megmutattuk — itt is valljuk, hogy helyes kezelés mellett, nincs kizárva más álláspontot foglalt volna el még a homiletikai kérdésben is; amit igazolnival látszik — továbbmenőleg — ez az állítása is: „En nyilvánvalóval sem nem irégylem, sem nem szégyenlem, ha kiket hallok, vagy olvasok, hogy ezen textusokat nálamnál készületesben fejtegetik, . . . ismervén az Istennek sok formájú kegyelmét és . . . különben szokott munkálkodnia . . . Ugy látom, hogy mások-is majd a' menyin vagy-nak, meg a' nyi modon predikálnak; de a' mód ám légyen különböző, tsak a' dolog légyen a' hiinek analogiájával, egy-nyomban járo igazságával, eggyező és épületre szolgáló.”

Visszont Medgyesi az idézett munkájának ajánló részében, a legerősebb vitatkozása hevében is elszólja magát, amikor kész elismerni, hogy Katona sem gondolkozik lelkében másként, az Isten ígénének eredményes fejtegetéséről, mint ő maga: „Ez így nagyon értelmes ember ítéletiben, s ő lelke is nem érti ezt különben: mellyel mind az által a mint látom nem gondol akár mint essék, tsak fordéthassa mi gyalázatunkra.”

A XVII. században mind a római katolikusok, élükön Pázmány Péterrel, mind a protestánsok hitvitáikban éles és a mai megítélés előtt visszatetsző hangot használnak és ebben különösen erős Katona Medgyesivel szemben, de lényegében mind a ketten az Úrnak különböző módszerű, hűségese ígéhirdetői voltak.

Végül nem hallgathatjuk el azt a benyomásunkat, amely — talán oknyomozó jellegű —, de szerintünk a homiletikai harc, legalább is kiéleződésének, oka lehetett, hogy a Geleji Katona-féle terjedelemben és tartalomban nagy és gazdag kinyomott könyveit, a Medgyesi-féle párt nem fogadta azzal az igazságos ítélettel, amit méltán megérdemelhetett. Miután kétségtelenül megállapíthatólag Katona rengeteget dolgozott, mint mondja: „En üdömet helyában töltenie nem akartam, semmi alkalmatosságot a' munká' kodásra szánt-szándékval el nem mulattam, még világomot-is a' miatt meg-fogtam”; valamint figyelembevève azt a jogviszonyt, amelyben vele, mint az erdélyi egyház nagy befolyású püspökével szemben alárendelt viszonyban álltak a Medgyesi pártiak: érthető, hogyha ez neki rosszul esett és korának a nyelvén felelt reá.

A II. P. E.- ban⁵³⁸ mintegy sértődötten kiált föl: Ha másoknak szabad, elegendes különböző anyagokból mindenféle beszédeket összeírni . . . ki tilthatja meg neki, hogy az összes textusokból válogatott beszédeit ki ne adja, az ő testvérei által való hirdetésre!?

A II. V. T.-ban⁵³⁹ hangsúlyozza, hogy ő vállalja a kritikát, csak ne legyen az rosszindulatú, „gyalázatos”⁵⁴⁰.

Medgyesi ismertetett munkájában is céloz erre, mindjárt védekezése kezdetén,

⁵³⁶ II. V. T. a barátságos olvasókhöz; Medgyesi id. m. vádpontokra adott válaszában.

⁵³⁷ U. a.

⁵³⁸ II. P. E. Praef. ad Praecones etc.

⁵³⁹ A barátságos olvasókhöz.

⁵⁴⁰ U. o. „A benne lévő fogyatkozásokat pedig bár egészen énnékem tulajdonítsad, tsak, hogy azoknak cégért tévén őket Cham módjára gyalázatosan ne fitogassad...; meggondolván, hogy semmi ily emberi tökéletes munka ez életben nintsen, a' mellyben a' mások művében pizskállódók gántsot nem találhatnának.”

amikor azt mondja, úgy látszik Katona úgy tekinti a Medgyesi-féle pártnak ígéhirdetési módszerét, mintha az, a Katona által „ki botsátott prédikációk gyalázásáért” volna, vagy pedig vonakodnának azokat megfelelően csudálni.

Ezek a lelki motivumok adják azután meg a lökést azokra a szitkokra, amelyek említett stílusban jelentkeznek különösen Katonánál, amikor az ilyen kritikusokat hasonlítja „egy-féle állatokhoz, a’ mellyek akar-melly szép virágos kertben bé-szaladjanak-is, de a jo szagu füveket ingyen sem illatozzák, hanem azok mellől el-menvén, a’ kertésznek, és egyéb munkásoknak emésztéjkjet, és bűdös hányadékjokat (bötsülettel legyen írva) szagolják, nyomozzák . . .”, hogy ez az általa is erős kifejezésekkel teljes hasonlata, az ilyen könyvét ócsárolókra vonatkozik, igazolja maga Katona⁵⁴¹, midőn így folytatja hasonlatát : „szintén úgy a’ rágalmazók-is a’ mások szép munkáiban akadván, a’ hasznos, üdvösséges, és ditséretre méltó dolgokat benne csak nem-is fityőtjik, hanem azokat el-hagyván a’ fogatkozásokakat fityészik, bűzkélik, keresgélük, és azokban turkálódnak; a’ minémüvektől az én munkátskám-is nem üressék . . .”

A türe olajat önt Medgyesi, amikor az egész Geleji K.-féle prédikáló módszereknek lelki őszinteségét vonja kétségbe, mert ezzel sokkal többet ártott, mint a korabeli szokás szerinti súlyo; kifejezésekkel Katona. Az idézett munkájában az ötödik pont alatti vádra adott válaszában, a Katona-féle prédikálási módszerre vonatkozólag olvassuk ezt a kritikáját : „A mennyei dolgoknak tanításában az testi embereknek álhatatlan tetszésekhöz akarni a Tanítóknak magát szabni, és a’ hoz képest csak el-futni az Isten Igéjén, szép ki-fejezések, világos megfejtetések, megmutatások nélkül, úgy tetszik nem annyira épületre, *mint maga kellettésére nézés.*” Hasonlóképpen u. o. a negyedik pont alatti vádra adott feleletében egyenesen sorolja, bár óvatosságból kikerüli az orthodox püspökök hitét, midőn így nyilatkozik : „. . . gonosz jel igen, ha e féle ember, (ha nem nyilvánvaló hitetlen) olly szentnek olly fégyhetetlennek hiszi magát, mint ha semmi meg-dorgálására benne nem találhatnák; vagy hogy fellebb való állapotban vagyon ő, mint sem egy vulgáris Papnak (a mint hija) szabad volna ötet korpászni.”

Ezért azután mindketten megmaradtak ugyan a maguk álláspontja mellett, de egymással szemben közeledni nem tudtak, noha arra Katona családi kapcsolatai is alkalmat nyújthattak volna, — amint arról életrajzában megemlékeztünk —; Katona szerint⁵⁴²: „A’ rágalmazók azért tartsák dolgokat, és ha ők nem kedvelik, könyű el-lenniük nála-nélkül.” Medgyesi pedig mint fentebb érintettük: vallotta, hogy változatlanul követi a külföldön egyéb keresztyén nemzeteknél is tapasztalható eredményeket, éljen csak Katona a magáéval.

Azt mondhatjuk az igazságot eléggé megközelíti Imre Sándor⁵⁴³, midőn e harc jellemzésében azt állítja Geleji Katona Istvánról, hogy a presbiteri rendszernek mégsem volt olyan nagy ellensége, mint ama makacs függetlenségi törekvésnek, mely Tolnait az iskolai rend, a papság nyugalma megzavarására, a megszokott tanításmód és kézikönyvek, pl. Keckerman Logikája megváltoztatására⁵⁴⁴ indították. A szatmárnémeti kánonokban megállapítja és (XCIX) előszámlálja a presbiteriumot, mint egyházkormányzati szerveit és a presbyterek teendőit, de kifejezi azt is, hogy a fejedlem és a világi rend miatt nem létesíthetők.

Ha a Geleji Katonával szemben levő — jórészt Angliából, Hollandiából tanuló ifjaink által behozott — irányzatot összefogóan tekintjük, akkor abban az egyházkormányzati, homiletikai, liturgikai elveken kívül, függetlenségi törekvéseket is látunk.⁵⁴⁵ Ezt értékelte különösen Zoványi is. Ezt ismerhette fel világosan Geleji Katona és mint sokféle viharok között élő magyar református népének orthodox, keménykezü püspöke, szembe is fordult ezen irányzattal, annak mindazon törekvéseivel, amelyek

⁵⁴¹ U. o.

⁵⁴² II. V. T. id. h.

⁵⁴³ Imre S. id. m. 9 l.

⁵⁴⁴ Geleji Katona levele 1649-ben I. Rákóczi Györgyhoz. Sárospatak. füz. I. 177. és Imre S. id. m. u. o.

⁵⁴⁵ Imre S. id. m. 8 l. Újfalvi Imre nagyváradi lelkésznek Hodászi Lukács superintendenssel folytatott mérges vitája, melynek vége az Újfalvi Imre állásából kimozdítása lett 1615-ben. Erről Medgyesi Pál (Dialog. praef.) a megbüntetett Újfalvi dicséretével nyilatkozik.

egyházfegyelmi, vagy kormányzati rendellenességek voltak (ünnepnapok meg nem tartása; ígéhirdetésben a vitázó rész mellőzése; régi jó tankönyvek mellőzése stb.); viszont bár nem vezette be, de azért nem tekintette elvileg elfogadhatatlannak a presbyteri rendszert, sőt szervezetét, — mint említettük — egyházi törvényekbe (kánonok) is foglalta.

Mindenesetre sajnálatosnak mondható az a dühös személyeskedő támadás, amely nem maradt hazánk határain belül és itt kiadott könyvekben, — mint a helyi, Katonáé, — hanem külföldre is kijutott,⁵⁴⁶ éppen azért a vádaskodók szégyenére még azon pontokban is, amelyekben ténybeli igazuk volt. Elintézheték volna idehaza!

Az a férfiú, aki a halála előtt, — mint élettörténetében szoltunk róla, — az egyház részére, általa „szipongatott” 75 ezer forintot arany és ezüst pénzben s nagy értékű arany és ezüst edényeket számolt el, a magához rendelt hiteles embereknek⁵⁴⁷ a legszebb és leghatározottabb feleletet adja mindenféle váddal szemben. Pásztori arcképét pedig egyháztörténelmileg ezen harcból is úgy őrizhetjük meg, mint Isten hűségese bajnokáét, Isten országa védőjét, terjesztőjét.

Ígéhirdetésének hatása.

Geleji Katona István rengeteget dolgozott, amint ő maga mondja : igen sok baja volt az Öreg Graduál kiadásával, de, — mint erre rámutattunk — nem volt ennek maradandó hatása.

Mint egyházkormányzó, a róla elnevezett kánonokkal már mélyebben belemélyült az egyházi életbe.

De legnagyobb hatást gyakorolta a prédikációival. Benne leggigászi méreteket ölt az ígéhirdetés, mert egyetlen ígéhirdető sem adott ki annyi prédikációt mint ő. Behatóan foglalkoztunk ígéhirdetésével, Megállapítottuk összehasonlító bibliakritikailag, hogy honnan volt a bibliája ; ígéhirdetéséhez honnan vette textusait ; milyen volt beszédeinek a homiletikai szerkezete és mi volt a tárgya ! Összeállítottuk homiletikáját, liturgikáját, euchetikáját, hermeneutikáját, pedagógiáját, szociológiáját, egyházfegyelmzését. Lássuk most röviden beszédeinek a hatását.

Beszédeinek óriási a hatása¹, egy századon keresztül prédikálják (a XVII.-ik végéig és a XVIII.-ik elején); mellette használják még Komáromi Csipkés György prédikációit.

Feltehető az a kérdés : vajjon mi az oka nagy hatásának ? Feleletünk reá : publicitása.

Az, hogy erősen vitatkozó szellemű és, hogy az ígéhirdetésben csak azt a tanítói feladatot látja, hogy a saját hitvallása szerinti igazságokat különböző érvekkel bebizonyítsa és az ellenkezően gondolkodóknak állításait megcáfolja : a XVII.-ik században nem volt szokatlan és egyedülálló jelenség a magyar keresztyén papok között. Ha vizsgáljuk más nagy lekipásztorok, papok prédikáló módszerét, akkor azoknál is ugyanezt látjuk. Geleji Katonának, mint Erdély kálvinista Pázmányának² nagy ellenfele, Magyarország biboros hercegprimása prédikációi³ szintén vitatkozóak; azokban is, — mint Geleji Katonánál — az általa hirdetett hitvallás szerinti igazságoknak bebizonyítására és védelmére szolgáló okok sorakoznak föl és a prédiká-

⁵⁴⁶ Imre S. id.m. 6-7 l. Maresius grönigai tanár által 1660-ban Grönigában összesítve kiadott theologia disputák. Ebben Tolnai ügyfelei Geleji Katonát vádolják diktatórikus egyházkormányzatáért és a leggyűlöletesebb hangon támadják, sőt rágalmazzák is.

⁵⁴⁷ Imre S. id. m. 12. l.

¹ Brassai Károly id. m. 21-22 l.: 1740-ben Felsőbányai István ref. pap így emlékezik meg Geleji egyik prédikációs munkájáról: „Geleji Istvánnak két Praeconiuma volt munkámnak végre segítő ductora.”

² Ravasz László: Homiletika 212 l.

³ I. R. m. k. 663 sz.: Pázmány Péter : A' Római Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasárnapokra Es Egy — nehany Innepekre Rendelt Evangéliumokról Predikációk 1636 Pozsony.

⁴ I. R. m. k. 521 sz.: Melotai Nyilas István „Speculum Trinitatis, az az: Szent Háromság egy bizony örök Istennek az Bibliában az Sido Bölcsőknek s az Páterek.ek Tanu — bizonyosság — tételében az nagy világi Concilionoknak értelmekben s az Példákban való tekintetes maga kimutatása : Mellyekből mint valami egyenesen mutato acél Tükörből ki ismerhetni s nyilván megh lathatni az Szent Haromság egy Istent...” 1622.

ciók margóján ott szerepel, — mint Geleji Katonánál a rengeteg bibliai idézetmegjelölése.

Ha pedig református részről keresnénk nagy prédikátort, ott van Milotai Nyilas István, akinek például egyik munkája, a Szentháromság igazolása céljából⁴ sok prédikációt tartalmaz, amelyekben ugyan a textus kifejtésében állandóan „Feleletek” alakjában magyarázza a Szent Háromságra vonatkozó hitigazságot; mindössze Geleji Katona és Pázmánnyal szemben azzal a különbséggel, hogy nem közli a margón a bibliai idézetek helyeit. Vannak, akik a mai megítélés szerint ridegnek látják prédikációját, amelyekben csak a világosfejű és tudományos felkészültségű fanatikus meggyőződésű püspök szól a hívekhez,⁵ akiben nincsen melegség. Ha azonban eltekintünk az említett korszerű prédikáló vitaközödmőtől és meglátjuk nála azt a mélységes pietást, Istentől eredő kegyességet, amelyet néha meg is nevez és a mely voltaképen forrása rettenthetetlen munkabíráásra és harcra képesítő akaraterejének: akkor megismerjük benne azt az erdélyi magyar Kálvint, akiben lángoló szeretet ég az anyaszentegyháza, nemzete, sorsa, népe iránt. Bámulatos, szellemi sokoldalúsága, sok tekintetben korát meghaladó tudományos ismeretei, meglátásai, említett mély bibliai tudása a ma élő embernek is rendkívüli szellemi és lelki gazdagodást jelentenek. De bárkire nézve, még ma sem évült el hatása bibliikusságánál fogva.

A jelen esztendő Geleji Katona István születésének 350-ik fordulóját jelenti, amelyet meg kell ünnepelnie a Királyhágón inneni és túli magyar reformátusságnak egyaránt. Geleji Katona István élete és munkája mintegy három évszázadnak távlatában, a XVII-ik század magyar nemzetisélet viharaiiban élő, vezérlő, prófétai személyé finomul. Akkor, amikor az evangéliumi általa vallott református hitet teljes erővel védi és terjeszti Erdélyben: A magyar legszebb jövőt munkálta mind vallásilag, mind nemzete érdekében. Az alaptermészetében csendes Geleji Katona, a közélet és a XVII-ik század vallásháborúi csatái alatt éppenúgy, mint a csendes békés időkben, Isten és az ő Krisztusa hűséges hősenek bizonyult.

A XVII-ik századnak harcos, istenes életű Erdély főpapja, ma is legyen hatással mi reánk⁶ Keressük és kövessük az Isten akaratát, amelyet kijelentett és megbizonyított szent Fiában a Krisztusban, és amelyről szólnak nekünk az irások.

⁵ Brassai Károly id. m. Ravasz L. id. m.

⁶ Lásd: Csikesz S. Geleji Katonáról id. m.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Vallásórákon Zürich két protestáns iskolájában.

Zwingli városának ma, sajnos, csak két protestáns jellegű, középfokú iskolája van: a Freies Gymnasium és az Evangelisches Lehrerseminar.

A Freies Gymnasiumot 1888-ban alapította öt derék zürichi polgár abból a célból, hogy gyermekeiket evangéliumi szellemű iskolában neveltehesék. Négyosztályú, protestáns magániskolaként működik egészen 1903-ig. Ekkor veszi át az iskola vezetését Bernhard Beck rector, aki elsőrendű pedagógus és nagyszerű szervező egy személyben. Ő építi ki az addig átlag 25-30 növendéket számláló, négyosztályos magániskolát államilag is elismert Öbergymnasiummá, ahol már saját tanáraik előit érettségét is tehetnek a növendékek. Ugyancsak az ő rektorsága idején, 1910-ben, kap az iskola új épületet a régi helyen, a mai „Glockenhof” (a zürichi K. I. E. székhelye, Sihl-Str. 33) hatalmas épületömbjében. Mióta Öbergymnasium, erősen megnövekedett a növendékek száma. Az 1937/38. tanévben például 295 beiratkozott, rendszeres növendéke volt az intézetnek; ebből 74 leány.

Jelenleg a következő osztálycsoportokból áll az iskola:

1. *Előkészítő osztály* (Vorbereitungsklasse) fiúk és lányok számára. Ez az osztály az elemiisk. VI. osztályának felel meg, s célja a középfokú isko-

lákra való előkészítés. Ebben az osztályban tanított, de nem kötelező tárgy a latin. Az itt elért eredményből a szülőnek alkalmi van megítélni a gyermek szellemi képességeit, s azt, hogy meg bírja-e a gimnáziumot vagy sem?

2. *Háromosztályos középiskola* (Sekundarschule).

3. *Négyosztályos érettségi csoport* (Maturitätsabteilung).

E két utóbbi osztálycsoportban megtalálható a Svájcban elfogadott mindhárom középiskola-típus: az A, B, C típus. Az A-típus, vagy más néven *Literargymnasium*, mely a IIIa-VIIa osztályokat foglalja magában, az egyetemi fakultásokra és a műegyetemre ad képesítést Érettségi tárgyak: német, francia, latin, görög, történet, számian, fizika, kémia, természetrajz és rajz. A görög-tanítás a III osztályban kezdődik. Az angol, olasz, héber, kémia gyakorlatok, és felsőbb osztályokban a rajz tanított, de nem mindenkire kötelező tárgyak. — A B-típus, más néven *Realgymnasium*, — IIb-VIIb osztályok — a természettudományokra és a modern nyelvekre fordítja a fő gondot. Képesít a teológiai fakultás kivételével az összes egyetemi fakultásokra és a műegyetemre. Érettségi tárgyak, mint az A-típusnál, azzal a különbséggel, hogy görög helyett angol van, amit a III. osztálytól kezdve tanítanak. — A C-típus, más néven *Ober-*

realschule, — III-C-III-C osztályok — a matematikát és általában a természettudományi tárgyakat favorizálja. Ezért a C-típus növendékei a matematikai oktatásban el vannak különítve az AB-típusok növendékeitől. Érettségi tárgyak: német, francia, angol, történet, ábrázoló mértan, számtan, fizika, kémia, természetrajz, földrajz és rajz. Képesít a műegyetem fakultásaira, az egyetem jogi, bölcsészeti karára, s latinból tett kiegészítő vizsgával az orvosi fakultásra.

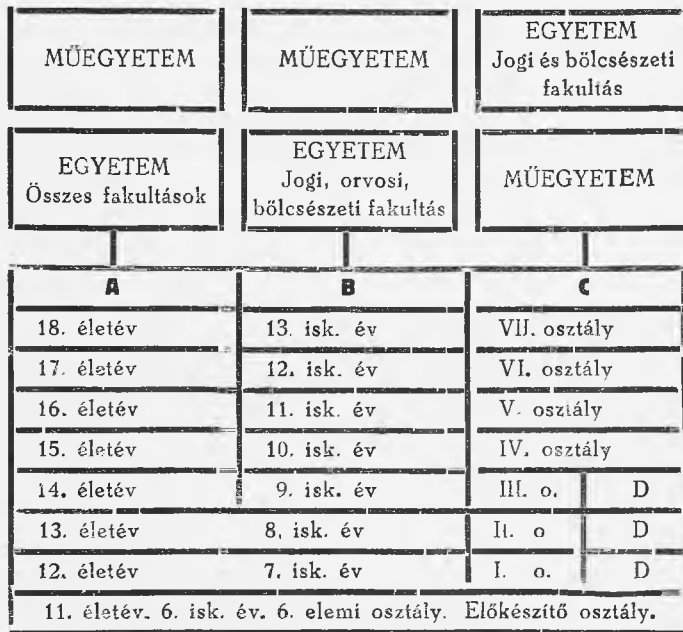
A C-típusú csoport az első tanév (Sekundarschule-ben!) őszén — a tanév ugyanis husvétkor kezdődik — C és D csoportra különödik, s így marad a Sekundarschule mindhárom osztályán keresztül. A C-csoport az első év végén szigorított vizsgát tesz, és a II. osztályban algebrából fentebb említett ok miatt alaposabb előkészítésben részesül, mint a D csoport. Ez ugyanis azért történik, hogy a Sekundarschule II., illetve III. osztályának elvégzése után nem mehetnek a Maturitátsabteülingök egyikébe se, hanem tanítóképzőbe, kereskedelmibe, technikumra vagy más gyakorlati pályára.

A közölt ábra ezt az osztálycsoport — és iskolatípus tagozódást mutatja.

A háromféle iskolatípusnak egy intézetbe való

ilyen összezsufolását az a tény indokolja, hogy az elkülönülés az állam és a felekezetek között megtörtént, s így a felekezeti iskolák államsegélyben nem részesülvén, fenntartó egyházi szerveik nincsenek abban a helyzetben, hogy az egyes iskolatípusok számára külön iskolákat létesítsenek és tartsanak fenn, bár tudatában vannak annak, hogy a különböző iskolatípusoknak ilyen összezsufolása ellen paedagógiai szempontból komoly kifogásokat lehet tenni.

Hogyan történik a vallástanítás, általában az ifjuság vallásos nevelése ebben a sokrétű, igen bonyolult órarenddel dolgozó, tárgykör és világnézet tekintetében egymástól többé-kevésbé elütő iskolafajokat tartalmazó iskolában? Erre a kérdésre szerettem volna feleletet kapni, amióh az elmúlt június végén — sváici tanulmányutam folyamán — a zürichi Freies Gymnasium igazgatójától, az egész Svájcban köztiszteletben álló Hans von Orelli lelkész úrtól, az iskola vallásóráinak látogatására engedélyt kértem. Négy vallásórán hospitáltam a Freies Gymnasiumban, s három vallástanító tanítását volt alkalmam látni. Alábbiakban három ilyen vallásórai látogatásomról számolok be.

A = Literargimnasium

B = Realgymnasium

C = Felsőreáliskola

D = 3 osztályos középiskola (Sekundarschule) Csak fiuk számára.

Tanítóképző
Keresk. iskola
Technikum
Gyakorlati pályák

(Keresk. iskola
Gyakorlati pályák

Fenti ábrát és adatokat a Freies Gymnasium 1933. évi Értésítőjéből vettem.

I.

Zürich, 1938. július 1. Freies Gymnasium. IV. ab. oszt. Idő: 9.44-10.24. Vallástanító: Hans von Orelli, okl. lelkész, az intézet igazgatója.

Az osztály vegyes osztály: fiúk-leányok, mintegy 35-en, együttvannak. Tanár a katedra köré gyűjti őket, kiosztja a tanteremben levő szekrényből az énekeskönyveket, s együtt énekelnek pár verset az egyik szép egyházi énekből. Éneklés után helyeikre mennek a növendékek, s tanár az előző órai anyag számonkérése nélkül rögtön rátér az új anyagra: Jézus vak és néma ördögöist gyógyít meg. (Máté 12:22-30) Az egész osztállyal

kikeresteti a tárgyalandó csodatettet, de nem olvastatja fel, hanem kérdéseket ad a történet olyan részeiből, amelyek magyarázatra szorulnak. A szöveg kortörténeti és exegetikai igen alapos megvilágítása után, melynek folyamán gyakran használja a táblát is, — pl. a görög szavakat felírja — színesen, szinte az elemi iskolában alkalmazott megjelenítés módján elmondja a történetet; folyamatosan, semmi beleszólast nem engedve itt. A tulajdonképpeni közös munka csak ezután kezdődik. Tanár beszélgetni próbálja a növendékeket, s a mindennapi életből vett példákkal igyekszik közelvinni a történetet diákjai lelkéhez, s meg-

értetni a jézusi csoda jelentőségét a mai ember, a mai diák számára.

Az így provokált osztálymunka után megfogalmaztatja a növendékekkel a történet „hübner“-jét, mely körülbelül így hangzott: „Ahoz hogy az ember Istent atyjának, Jézust megváltójának ismerje el, az szükséges, hogy előbb önön-magát ismerje meg úgy, amint van, azaz gyógyíthatatlan betegek és menthetetlenek.” Miután e megfogalmazás megtörtént, két növendék felolvassa az osztálynak a megtárgyalt történetet.

Az óra ének, ima nélkül 10 óra 24 perckor végetért.

II.

Zürich, 1939. júl. 1. Freies Gymnasium Iab osztály. Idő 8-8 40.

Vallástanító: Hermann Groszmann, okl. lelkész.

Végves osztály. Egy padosor leány, két padosor fiú. Az óra énekléssel kezdődik Fennállva énekelik az egyik dicséret első három versét. Éneklés után tanár számonkéri az előző órán tanultakat. Noteszből szöveget, kérdéseket ad a felszólítottak és egy könyv nélküli megtanulásra feladott éneket kérdez. Körülbelül 10 perces számonkérés után rátér az óra tulajdonképeni anyagára: a következő órai ismétlési anyag előkészítésére. Intenzív osztályfoglalkoztatással, melynek folyamán talán egyetlen növendék sincs, aki meg ne szólalna, felleveníteni a tiz parancsolat szövegét, jelentését és az emberi életre vonatkozásait. A növendékek szemelvényes Bibliát (*Paul Eppler*: Aus unserer Bibel) használtak. Tankönyv itt sem volt.

Nem széleskörű, de igen pontos bibliai tárgyismeret és igen élénk osztálymunka jellemezték az órát.

III.

Zürich, 1939. júl. 4. Freies Gymn. IIab osztály. Idő: 8. 48-9. 28.

Vallástanító: Max Frick, okl. lelkész.

Ebben az osztályban a zürichi Groszmünster kiváló, fiatal papja tanítja a vallást. Az „Eine feste Burg ist unser Gott” első két versének elénekelése után tanár imádkozik. A meglátogatott órák közül csak itt előzte meg imádság a tanítást. A tanóra első negyede — kb 10 perc — egyházi ének igen szigorú számonkérésével telik el. Nem az Ellen Key-féle „modern” pedagógia gyermekistenítő maioszeretete, hanem Kálvin szigorú jellemző a vallástanító, aki a könyv nélküli kikérdezésénél gyöngéd szeretettel megdicsér és keményen megdorgál, vagy megszegyenít aszerint, amint az felszólított növendék leckéjét jól vagy rosszul tanulta meg.

Az óra új anyaga: a 299. dicséret feldolgozása. Vallástanító kikeresteti növendékeivel a kéznél levő énekeskönyvekből szóbanforgó éneket, s annak szövegét versről-versre, sorról-sorra magyarázza. A magyarázásnál nemcsak az énekszöveg megértésére törekszik, nemcsak arra vigyáz ellenőrző kérdések felvetésével, hogy nem marad-e valamelyik kifejezés hamis vagy nem teljesen tisztázott jelentéssel, hanem az ének hangulatát, érzelmi vellejáróját is igyekszik felkelteni a növendékek lelkében. S teszi ezt a családi kör, az iskola, általában a gyermek életteréről vett, a fogalmi síkból az érzelem világába átsegítő példák. Könyv nélküli feladja az elmagyarázott dicséretnek mind az öt versét.

Különös gondot látszik fordítani vallástanító arra, hogy növendékei a Biblia ismerete mellett minél több éneket tudjanak könyv nélkül vala-

mennyi vagy legalább több versével. Tankönyvet itt sem láttam a növendékeknel.

Zürich másik középfokú protestáns iskolája az *Evangelisches Lehrerseminar*. (Zürich 6, Rötelsstrasse 50).

Ezt a tanítóképző intézetet, melynek nagyszerű tanárkarában a vallás-pedagógiának s a nevelés-metodikának irodalmi téren is olyan kiváló művelői vannak, mint Rinderknecht és K. Zeller — ez utóbbi az intézet igazgatója is, — már kimenetelem előtt figyelmembe ajánlották illetékes tényezők Sajnos, rajtam kívülálló okokból, csak július első hetére sikerült kijutnom, amikor a tanítás ebben az intézetben is vége felé járt. Így csak két órán sikerült hospitálnom. Egyszer ilyen óralátogatásomról számolnak be az alábbi sorok.

Zürich, 1939. júl. 5. Ev. Lehrerseminar. I oszt. Idő: 11-12. Tanár: Dr. Konrad Zeller, okl. lelkész, igazgató. Az iskolai év utolsóelőtti órája. 18-as létszámú osztály Ének, ima nincs. Tanár az év folyamán tanult ószövetségi történeteket elősoroltatja a növendékekkel úgy, amilyen sorrendben azokat tanulták, majd felszólítja az osztályt, hogy, ha van valami olyan mozzanat a tanult bibliai történetekben, amit nem értenek teljesen, vagy ami annakidején elkerülte figyelmüket, kérdezzenek. Ezekből a kérdésekből elég jól rekonstruálni lehetett az egyes bibliai történetek ama pontjait, amelyek annakidején feldolgozás tárgyát alkották. Látszott a kérdésekből, hogy milyen részletesen foglalkoztak a bibliai történetekkel, és hogy a tanár mekkoranevelő erőt tulajdonított történeteknek. Érdekes volt még megfigyelni az óra folyamán az üdv-történeti folyamatosság, az Ó- és Újszövetség közötti kapcsolat hangsúlyozását. Mellékesen jögzem meg, mint a tanári alázatosság szép példáját, hogy volt a növendékek által felvetett kérdések között egy, amelyre a tanár nem tudott feleletet adni, s ezt őszintén bevallotta. (Tudvalevően Dr. Konrad Zeller Svájc egyik legkiválóbb pedagógusa, akinek elméleti felkészültsége minden tiszteletet megérdemel.)

A növendékeknel szemelvényes Biblia van. Egyébként tanár egy párodalal. gépirásos jegyzet alapján — tankönyv nélkül — tanítja a vallást. Vallástani könyv ugyanis, jöllehet heti két órán folyik vallástanítás, ebben az iskolában sincs,

Összegezve e hospitálások alkalmával tapasztaltakat, a következőket állapíthatjuk meg:

A zürichi két protestáns iskola növendékeinek bibliai tárgyismerete jóval szegényebb, mint a mi diákjainké, ami a vallástanító munkáját odakin nagyon megnehezíti. Oka pedig ennek a fogyatékosságnak; a felekezeti elemi iskolák hiánya. A vasárnapi iskolák semmiképpen nem tudják pótolni a felekezeti elemi iskolákat. Nemcsak azért, mert aránytalanul kevesebb idő áll rendelkezésükre, hanem azért is, mert nem rendelkeznek olyan szakképzett vezetőkkel, mint az elemi iskolák vallást is tanító tanerői. Ennek tulajdonítható az is, hogy a felekezeti elemi iskolákat nélkülöz, tehát többé-kevésbbé gyökértelen zürichi közepiskolai vallástanítás nemcsak bibliaismeretekben szegény, hanem a vasárnapi iskolából magával igen sok téves bibliai fogalmat hozó növendéket kap. Nagy memento ez nekünk, magyar reformátusoknak arra, hogy felekezeti elemi iskoláinkat a legnagyobb áldozatok árán is tartsuk meg.

Feltűnő a tankönyv hiánya, ami a tárgyi ismeret nyújtását és elsajátítását, ami pedig a vallástanításban oly nagy jelentőségű, sőt nélkülözhe-

tetlen mozzanata a vallásos nevelésnek, rendkívül megnehezíti.

Egészen a reformáció korabeli vallásoktatásra emlékeztető ezekben az iskolákban a szinte exegesiszerű biblicitás, amint ezt különösen Hans von Orelli rector úr óráján megfigyelhettem. S nem kevesebb jellemző ez iskolákban folyó vallásos nevelésre az egyházi énekek minél nagyobb számban és minél tökéletesebben való elsajátításra való törekvés. Ez a törekvés nyilván azt a célt szolgálja, hogy az ifjúság már ekkor szervesen kapcsolódjék be a nagy gyülekezeti közösségbe a

közös éneklés által is és érezze odatartozónak magát. Az ifjúságnak a gyülekezeti életbe való bekapcsolását hathatósan elősegíti az a körülmény hogy ezekben az iskolákban szinte kivétel nélkül gyülekezeti lelkipásztor tanítja a vallást; a konfirmációi előkészítést pedig — tudomásom szerint — mindig gyülekezeti lelkipásztor végzi. „Vallás-tanár” és „vallásoktató lelkész” ismeretlen fogalmak.

Debrecen, 1939. szeptember.

Dr. Farkas Ignác
vallás-tanár.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

CHAMBON, JOSEPH: Der französische Protestantismus. — Sein Weg bis zur französischen Revolution. Chr. Kaiser Verl. München. 1937. 210. I. Ára 3.80 Rm.

A francia protestantizmus története tárgyában nagyon kevés és szórványos az a magyar nyelvű irodalom, melyből élet-eleven tájékozódást lehetne meríteni. Egy összefoglaló nagy mű pedig éppen hiányzik. Néh. Dr. Pruzsinszky Pál a budapesti teológia akadémia volt neves professzora szándékozott egy ilyen művet adni a magyar közönségnek, de kiadó hiányában kénytelen volt elapórozni és apparátusától megfosztottan közölni, amit lehetett. Amit ő ideálul kitűzött, talán egy emberöltő sem váltja valóra. Addig is helyes volna, ha idegen nyelvből átültetett mű adna tájékoztatást a francia protestánsok hősi szenvedéseiről. A fenti mű nagyon alkalmas erre a célra.

A francia protestantizmus történetének megismerése több okból is fontos. Legelsősorban is ennek az egyháznak küzdelmei, szenvedései feltűnően hasonlóak az öskeresztények évszázadaihoz. Jézus iránti lángoló szeretetből szinte rajongva keresték a martíromságot az Igéért. A tűrő, szenvedő hősiesség meghatározó példái ragyognak elő a legelső népréteg soraiból épúgy, mint a nemesi osztályból. Másodsor: a francia kálvinizmus át tudta hatni az Igével, zsoltárral, fegyvellemmel az egyszerű földmunkás, erdő- és bányamunkás jobbágyságot úgyannyira, hogy papjaikat megfosztottan is megmaradt a kálvinizmus elveinek korlátai közt megingathatatlan elvi alapon. Nem esett sem a misztikus rajongás, sem a szektárius atomizálódás, sem a politikai radikálizmus hálójába. De legfőképpen azért tanulságos, mert tisztán megmutatja minden képzelhető elnyomás, üldözés, ellenhatás erejével szemben is a bibliai alapon álló kálvinizmusnak nemzetformáló, jellem és személyiség-nevelő, igazi lelki kulturát teremtő hatalmát és hatását: a Krisztusban nagykorúvá avatott közösségét.

Mindezekből több-kevesebb mérvben minden kálvinista egyház történetében. Különösen a magyar, holland, skót reformátusság multjában. De ezek történetében hatalmas indító erő az idegen járom alól szabadulni akarás vallásilag is motivált, de mégis politikai vágya. A francia kálvinizmus a leghősibb korszakában minden politikai indok mellőzésével csak az Ige szabadságáért küzd, szenved és vérzik. Ha a történet az élet mestere, akkor méltó, hogy ez az egyháztörténet az egyházi élet mestere legyen !!

Chambon könyve nyolc egyenlőtlen hosszúságú fejezetre oszlik. I. Előző történet. II. Renaissance

és Reformáció Franciaországban. III. A franciaországi reformáció. IV. Az ellenreformáció Franciaországban V. Közjáték: IV. Henrik. VI. „Sötét felhő tolu el” (Richelieu-Mazarin.) VII. A francia protestantizmus halála (XIV. Lajos.). VIII. A francia protestantizmus feltámadása.

Az első fejezetben szól az egyháztörténet vég-ső értelméről. „Egyháztörténet Jézus Krisztus cselekvésének története a saját gyülekezetében és ezen keresztül a világban.”

Ezzel a meghatározással sajátos dogmatikai színezetet nyer az egész egyháztörténet. Amint a barthianus teológiai szemlélet szerint a mai ígéhirdetés voltaképpen a próféták, evangélisták és apostolok ígéhirdetésének közvetlen folytatása, belső kvalitásban teljesen testvére: épúgy próbálja ezt az elvet a szerző alkalmazni az egyháztörténetre, amely azután nem lesz egyéb szerinte, mint az újszövetség különös minőségű folytatása. Jézus Krisztus tetteiről szólni az újszövetség szerint bizonyágtévést jelent. Ezek alapján az egyháztörténetiről is nem egyéb, mint bizonyágtévő. Végeredményben nem egyéb tehát, mint ígéhirdető. E szerint az egyháztörténet mezeje is besorozódik a barthi teológia érvényesülési területei közé. Nevelő és növelő munka lesz ennek a történetírásnak az eredménye, mert a Szentléleknek e világban véghezvitt munkái, győzelmei és eredményei hatásával próbálja a lelket a bennünkben foglalkozásuk jeléül kis korallgyöngyökből való rózsafüzért hordanak és arany, ezüst gyöngyöket a mellükön. Egyházi erkölcsökről, vagy morális gatlásokról már nem is lehet szó. Püspökök egy-kettőre kiátkozzák az egyháztagokat, hogy azután nekik feloldozást adhassanak el Papok a hiveik legkisebb ballépéséből hasznot húznak, mert megtiltják ezeknek az ismétlését, s e tilalmuk feloldásáért önkényes tarifák szerint fizetetik meg magukat. Keserű panaszok hangzanak el, hogy magukban a templomokban is, de különösen az apáca kolostorokban gyalázatos erkölcstelenséget mivelenk a papok és féktelen asszonyok és vidéken szélteben járja a közmondás, hogy: „a környék asszonyai a franciskánus templomnak már a torony-árnyékától terbe esnek, stb.” A romlott királyi udvarhoz 22 kardinális tartozott Köz-dorlásáról és összeolvadásáról. Franciaország ezek szerint népek és fajok nemzetközi tömegkeveredése. Nincs francia faj, csak francia génie. Ez teremti a gótikát az építészetben, a kultúrcentrumot Párisban, s ennek egyik legszebb kivirágzása a hugenotta szellem. Megrendítő az a rajz, amit ad a közvetlen reformációt megelőző kor romlottágáról (I. Ferenc trónralépése idejéből). A polgári

erkölcsi állapotok különösen Párisban mélyen le-
süllyedtek. A prostituáltak száma a fővárosban
szörnyű nagy. A polgári-rendű anyák eladják lá-
nyukat gazdag egyházi tisztség hordozóinak, hogy
aztán így hozományt biztosítsanak a későbbi tör-
vényes házasság számára. Viszont bábokat keresz-
teltek meg papokkal, s átszúriák pogány módra
tőrrel, hogy ezáltal egy gyűlölt személyiségnek
szörnyű halálát előkészítsék. A világi erkölcs-
telenesség és az egyházi erkölcs közötti határok úgy
látszik, hogy elmosódtak. Az utcai rimák Páris-
munkáló Szentlélek engedelmes eszközévé for-
máló. Így születik meg az egyháztörténelem lé-
nyegének új összefoglalása, mely éppen a Szent-
lélek fényénél bűnbánó ígéhirdetés jellegét ölti
magára.

„Az egyháztörténet sohasem volt egyéb, mint
vakmerő kísérlet annak a felvázolására, mint az
Úr Jézus Krisztus tovább munkált a gyülekezet-
ben és az emberiségben tanítás és cselekvés ut-
ján és egy bűnbánó híradás arról, hogy gyüleke-
zete mennyire volt a Szentlélek iránt közömbös,
engedetlen és kárhoztatására méltó.” Különösen áll
ez a francia kereszténységre, ahová a reformáció
értelmi sugárként hatol be, de az egész életet ra-
gadja meg.

Nagyon érdekes része a könyvnek az, ahol szól
a francia nép összetételéről, keletkezéséről: ligu-
rok, iberek, föníciaiak, görögök, kelták, gallok,
bretagneok, baskok, burgondok, frankok, nyugati
gótok, szaracénok, dán-normannok, stb. beván-
túk például Lotharingiai Jean, akinek privát éle-
téről jobb hallgatni, s aki saját személyében 12
érsekséget és püspökséget egyesített, s épen azért
„egyetlen szabadszellemű világi személyében tes-
tesztülő vándor zsinat”-nak csufolták. A hívő ud-
vari orvos: Agrippa elve az: aki istenfélelemben
akar élni, hagyja el tüstént az udvart. Kár az,
hogy kihagyja a waldens korszak rajzolását, s
általában kicsinylőleg, csekélylőleg nyilatkozik
róla.

A második fejezet szól a francia renaissance-
ról és reformációról. Ebben a fejezetben rokonsz-
enves rajzot ad Faber Stapulensis alakjáról. S
érdekesen vázolja Maróth Kelemen udvari költő
hánytvetett életét, mely a szörnyű erkölcstelen-
ségek scilláit elkerülte, hogy aztán egy pénteki
szalonra evés miatt börtönbe kerüljön. Maróth
élete háromszög a királyi udvar, a börtön és a
hívek serege között. Eszme-világa már rég meg-
tért, amikor a cselekedetei még mindig megrö-
zött epikureistára vallanak. Jelentősége a későbbi
énekítő egyházban dicsőül meg. Vatable, a neves
hebraista magyarázza meg neki a zsolttárok szó-
szerinti értelmét, s így önti Maróth gördülőlekeny
versformába. Ezt fejezi be Béza és látják el nép-
szerű, férfias kemény melódiákkal, s a legrövi-
debb időn belül a francia protestáns egyház örök
karakter jegyet kap: zsolttárt énekítő hitvallók
zsolttárt énekítő martírok, zsolttárt énekítő gyüle-
kezetek és zsolttárt énekítő harcosok egyháza. A
harmadik reformátori személyiség: Rabelais. Elő-
ször franciskánus, azután jogász, később orvos.
Ferenc király a robustus szikrázó szelleméért
szereti, s mint egy kis falu papja hal meg, mely-
lyel sem mint pap, sem mint orvos nem sokat
törődött. Burckardt szerint Rabelais: „a forma és
szépség nélküli renaissance.” Könyvei telve van-
nak éles bírálattal, de obszón részletekkel. Óri-
ási tudása egybe hordott mindent. Valódi racio-
nalista. Hisz a tudásban és a világ megjobbulá-
sában.

Mindnyájuk fölött és mögött ott fénylik Na-

varrai Margit alakja. Krisztushívő szív, amely vé-
gül is embereknek enged.

A harmadik fejezet a franciaországi reformáció-
ról szól. Ebben a fejezetben részletes történetét
adja a reformáció elterjedésének. Rámutat a Sor-
bonne által alapított „College Royal” a későbbi
„College de France” szerepére; az Ó és Újszö-
veiség eredeti nyelvének tanulmányozására. En-
nek a humanista munkának legtitzeletreméltóbb
alakja Faber Stapulensis (szül. 1455.), aki Picar-
diából származik, mint később Kálvin. 1493 óta
theológia doktora, telve lelki nemességgel, ke-
gyességgel és tudós tehetséggel. Itt lesz tanítvá-
nya és barátja a nálánál jóval öregebb Farer. 1512-
ben Pál leveleihez kommentárt ad ki. Öt évvel
Luther előtt leírja az alapelvét: „solus enim De-
us est, qui hanc justitiam per fidem tradit, qui
sola gratia justificat ad vitam aeternam.” 1523-
ban megjelenik Újtestamentum fordítása. 1530-ban
az egész bibliafordítása Ettől kezdve hánytvetett
és zaklatott lesz élete, míg 72 éves korában meg-
hal a lelkiismerettől furdaltatva, hogy az evangé-
liumért sem igazán szenvedni, sem igazán mártír-
halált halni nem tudott. Az ő életéről mondja
Vinet Sándor: az igazsághoz vivő uton 9 lépés
csak fele a tiznek.

A reformáció első vértanui lutheránusok, két
augusztinuszi szerzetes Antwerpenből 1523, aki-
ket a brüsszeli városnához előtt elégettek, majd
utra egy augusztinuszi barát, akit ugyanaz évben
Párisban égetnek meg, s ezzel megindul az ül-
dözések példátlan sora. A máglyán zsolttárt éne-
kelve kiszenvető mártírok példája százakat éb-
reszt bátor hitvallásra. Meaux-ban szeveződik az
első evangéliumi egyház a strassburgi kálvini egy-
ház mintájára. 1546-ban a csendőrök a titokban
istentiszteletet tartó gyülekezetet elfogják. A ve-
zetőket halálos ítélet éri, s egymást bátorítják
zsolttárokkal az utolsó órában is.

Nagyon érdekesen vázolja a szerző Farel Vil-
mos életét. A legkülönbözőbb foglalkozású egyé-
neket érint meg a Szentlélek fuvallata. Le Febvre
bölcész, humanista, Farel laikus, Kálvin jogi doc-
tor. Béza jogász és klasszikafilológus, Coligny ge-
nerális, Pascal evangéliumi katolikus, mathema-
tikus, a pusztaaprédikátora: Brousson Claude jogi
doctor és ügyvéd, a protestáns egyház helyreállító-
ja: Court Antoine primitív autodidakta, Rabaus
laikus prédikátor, stb. stb. Ezért van a francia
protestantizmusnak népies jellemvonása. Részlete-
sen, eleven melegséggel írja le Kálvin ifjúságát és
kifejlődését. Nagyon érdekes az, hogy a kezdet
nehézségével vergődő gyülekezet nem habozik az
egyházfegyelem vesszőjéhez nyulni. Montauban
történik először, hogy egy előkelő nemes asszonyt
eltiltanak az urvacserától, mert frizuráját hamis
hajjal egészítette ki. Elvetik az istentisztelet esz-
tétikáját, mint méltatlant Isten szentségéhez. Élet-
erős színekkel van rajzolva Pottiers-i Diana alak-
ja, aki a reformáció egyik legelkeseredettebb el-
lensége volt. A máglya-halált halók ajkán elhaló
zsolttárt ezek és ezek vették át és sokszor tért
haza a bámészködő tömeg áhitatos zsolttárenek-
léssel. 1559-ben születik meg a francia reformá-
tus egyház a párizsi zsinaton, ahol 72 gyülekezet
kiküldötte: papok és presbíterek jelennek meg és
háromnapos tanácskozás során megállapítják az
egyházfegyelemre és a hitvallásra vonatkozó val-
lástételüket. Így lesz a Szentlélek által ültetett
egyházból öntözött egyház. A párisi cikkek is is-
merik a pásztor, a tanítók, a vének és diakonu-
sok négyes felosztását. Ez utóbbiak segédkeztek

az urvacsora kiosztásánál, az adományok összegyűjtésében, a hitoktatásban, stb.

A *negyedik fejezet* „az ellenreformáció francia földön” című fejezet, tele van drámai részletekkel a hugenották harcáról. Kiemeljük belőle Kálvin sorait a Lyoni lelkipásztorokhoz (1552) „nem illő dolog, hogy a lelkész magát zsoldos vezetővé, vagy kapitánnyá teszi, de még rosszabb, hogyha ebből a célból elhagyja a szószékét és fegyverekhez nyúl.” Sok ezer protestánsnak okozta halálát a kegyetlen Alba herceg mondása: „egy lazac feje többet ér, mint ezer beké.” A lazac feje Coligay admirális fejét jelezte, akinek fejére 50.000 tallért tettek ki. Mennyi lúség és lojalitás csendül Coligny szavából, amikor intik, hogy ne menjen a királyi kastélyba: „mégiscsak királyom házában lakom!” Erre egyik főúr megjegyezte: „igaz, de ha ebben a házban a király se úr mindig!” S milyen borzasztó az ellenreformáció számára II. Fülöp üzenete: *pieta lor ser crudele, crudelia lor ser pietoso.* Könyörtelen irántuk kegyetlenség volna, kegyetlenség irántuk az egyetlen könyörtelen. S a szörnyű Bertalan-éj után Coligny fejét gyors futár viszi a római pápához, s ott megszólalnak a harangok, örvendező istentiszteletek, ünnepi misék, ágyúlövések, örömtüzek, csocás processziók követik egymást. Erről és az ezután következő hugenotta üldözéséről írta egyik legkiválóbb francia történetíró, ezek a hóhérok lefejezték Franciaországot.

Az *ötödik fejezet* címe: IV. Henrik. Igyekszik közel vinni ehhez a talányos lélekhez. Másfél évtizeddel halála előtt megsebzí egy jezsuita tanítvány tőre a király száját és torkát, Agrippa d'Aubigné merész jóslata elhangzik: „Felség! Eddig Istent a szájával tagadta meg és Ő eltalálta a száját. Ha szívével tagadja meg, meg fogja találni a szívét is.” Meg is találta ugyancsak egy ilyen klerikális fanatikussal 1610-ben. Elég rámutatni arra, hogy 1590-1607 között csak jezsuiták 12 értekezést írtak arról, hogy megvan engedve a merénylet dőlőfős monarchák ellen.

A *hatodik fejezet* a Richelieu-Mazaryn korszakot tárgyalja, amikor sötét felhő borult a francia protestáns egyházra, s könyörtelenül üldözte az államhatalom a hugenottákat az országon belül, amíg szövetségre lépett a protestáns hatalmakkal az országon kívül. Drámaibbnál drámaibb jelenségek következnek egymásra, míg elérkezünk

a *hetedik fejezethez*, a francia protestantizmus halála (XVI. Lajos) címmel. Megható a hugenottákat kiírtó rendelkezés ellen az a mélyeséges hitet és szeretetet tartalmazó panaszos imádság, amit Istenhez intéznek. A sors ironiája, hogy a híres hugenotta d'Aubigné nemzetségből származó Scaron asszony lesz az udvar csillaga, de egyszerűsége mind a hugenották legvérszomjasabb ellensége. Szörnyű esetek sora igazolja a visszaesők („Relaps”) büntetését, amikor egész sereg ártatlan embert ítélnék el arra a vádra: a szobájában imádkozott Istenhez. Szívemarkoló a hugenotta kíváncsiak, helyesebben kiszökdösők sorsa, s a mi gályarabjainkhoz hasonlóan a börtönbe zárt 600 lelkész esete, akikből csak 140 akadt, akik elláltak hitőktől a királyi kegydíjért. Ilyen megható Bion, a matrózok plébánosának esete, aki a hugenotta gályarabok tőrő szenvedésén annyira megindul, hogy maga is az evangélium martírja lesz és gályarabként fejezi be életét. A könyv szerzője ezt a korszakot, mint eschatológia, extazis, profécia és a Szentlélektől megáldott ígéhirdetés korszakát rajzolja. Miután a hivatásos lelkipásztorokat elhurcolták, ekkor állanak elő a lélekszerinti lelki-

pásztorok, akiket a Hollandiában ordinált Crocison Lausanneba küld ki tanfolyamra és onnét jönnek vissza életük feláldozására is készen. Ekkor indul meg a Camisardok háborúja, amely külön hőskölteménybe kívánkozik, míg azután XIV. Lajos utolsó életéveire lassan halotti csend borul a francia protestantizmusra. Joggal mondhatta XIV. Lajos temető papja, s a hugenottákra érte kétszeresen igaz: a nép hallgatása a legszörnyűbb üzenet a királyokhoz,

Az *utolsó fejezet* szól a „francia protestantizmus feltámadásáról”, amely lassan-lassan halad előre, hogy azután a francia forradalommal jusson diadalra. Értékes részletek vannak ebből a tapogatózó korból. Megható a Camargue bástya tornyába elzárt Durand Mária sorsa, akinek egyetlen bűne volt: „egy lelkész nővére volt.” 38 évig vigasztalja a vele elzártakat és a köziklába belekarcolta prófétai felhívását: „RESSUSCITATE” álljatok ellen,

A szerző érezhetőleg azért szakítja meg története fonalát a francia forradalommal, mert az aztáni fejlődésben kevésbé találja meg a Lélek áramlását. Az egyház az öskeresztyéni szépségből egyre jobban átvédlik a modern élet friss mazelését, reflektor-fényű és reklámizáló életfolytatásába, de éppen ez a keserves jelen űzi a lelkeket az emlékezés szárnyain a múltba erőt és tanúságot meríteni a hitvalló református keresztyén életre.

Megégyyszer megismételjük, hogy a francia protestantizmusra vonatkozó ismeretek népszerűsítését nagyon fontosnak tartanók és hasznos szolgálat lenne ennek a könyvnek a lefordítása is.

Cs. S.

W. A. DEKKER: Van Godsdienst en Vaderland. Hoofdlijnen uit de geschiedenis der Hongaarsche letterkunde. Nijkerk 1939. G. F. Callenbach. u. v. 8° 301. l.

A magyar lélek önmagát megkedveltető hatásának, a magyar műveltség hódító erejének újabb bizonyítéka ez a könyv. Ez a jellegzetes magyar művelődés az irodalomban jut legjobban kifejezésre. A holland scharnegoutumi református lelkipásztor: W. A. DEKKER, 1938. őszén, a debreceni Kollégium négyszázéves jubileuma alkalmából Debrecenből nyert tiszteletbeli főiskolai professzori oklevelét most azzal találja meg, hogy holland nyelvű magyar irodalomtörténetet ír.

Nagy örömmel köszöntjük ezt a könyvet és íróját. Nemcsak mert uttörő munkát végzett, de mert nagyon érzett hiányt pótoló könyvével. A holland nép érdeklődése és szeretete a magyar nép iránt már régóta mély gyökeret vert és több téren megnyilvánult. Mindenki ismeri a holland magyar teológiai kapcsolatot, mely szerint már a XVII. század első felétől kezdve járnak ki magyar diákok Hollandia különböző egyetemének teológiai fakultására (Leiden, Franeker, Groningen, Kampen, Utrecht, Amsterdam), s csak egyedül az utrechti egyetemen 1600-1800-ig terjedő idő alatt 1200 (ezerkettőszáz) magyar teológus tanult; hála a „Stipendium Bernhardinum, Hieronymus van Alphens, stb. stipendiumoknak. Közismert az is, hogy több kiváló magyar könyv a XVII.—XVIII. században — így a magyar biblia több kiadása is — Hollandiában látott napvilágot. Felesleges megemlítenünk a hollandi nép vedégszeretét a magyar gyermekek iránt az 1914-es háború után, amikor néhány — öt-hat — év alatt Hollandia több mint 30,000 magyar gyermeknek adott otthont. A hollandoknak a magyar

irodalom iránti szeretetéről is meggyőződhetünk, ha egy átlag kisebb holland könyvtár magyarból fordított könyvvállományát végignézzük. Ott találjuk: Petőfit, Madáchot, Jókait, Mikszáthot, Rákosi Viktort; az újabbak közül: Nyirőt, Móriczot, Kosztolányit, Földest, Földyt, Körmendyt, Mórát, Tormai Cecilt, Zilahit, stb. Az ember tragédiájának egyik legkiválóbb külföldi interpretátora is holland nő volt.

Elgondolható, hogy ha ilyen érdeklődésnek örvend a magyar nép, milyen nagy hiányt tölt be egy összefoglaló magyar irodalomtörténet.

De nemcsak a könyv megjelenésében van a könyv jelentősége. Nem illik rá a közmondás: a vakok országában félszemű a király. A könyvnek magának is megvan az értéke.

Külseje izléses borvörös vászonkötés. A fedőlap egyetlen díszje egy arany nyomású magyar korona. Címe lefordítva: Istenről és hazáról; a magyar irodalom történetének fővonalai. Könyvét a négyszázéves debreceni Kollégiumnak ajánlja a szerző. Ezután következik W. J. Aalders előszava és dr. Sebestyén Jenő budapesti theologiai akadémiai tanár magyar és holland nyelvű előszava. Majd 299 oldalon keresztül XXVI fejezetben ismerteti a magyar irodalom történetét a pogány kortól kezdve a legújabb kor irodalmáig. A fejezetek címei: I. Pogánykor. Mondák. II. Keresztység, krónikák és legendák. III. Humanizmus. Pelbárt. IV. Reformáció, V. A biblia. VI. Ellenreformáció, Pázmány. VII. Zrínyi. Eposz. VIII. Erdély. IX. Kurucnóták. X. A sötétség. XI. Virradat. Királyi testőrség. XII. Kazinczy, a diktátor. XIII. Egy négylevelű lóhere. XIV. Széchenyi az uttörő. XV. Vörösmarthy. XVI. A regény. XVII. Kossuth. XVIII. Petőfi. XIX. Tompa. XX. Arany János. XXI. Jókai. XXII. Madách. XXIII. Dualizmus. XXIV. Az új regény. XXV. Keresztény irodalom. XXVI. Végvári. Befejezés.

Amint láthatjuk, a magyar irodalomtörténetben megállapított korok szerint dolgozza fel anyagát, de csak a kort képviselő oly típusokkal foglalkozik, akik fejlődést jelentenek irodalmunkban. Pl. a nemzeti felújulás korában csak az egyes költői irányokat, képviselőket ismerteti. A magyaros iskolából Gvadányit, Csokonait, Kisfaludyt, a deákos Berzsenyit, a franciás Bessenyeit; a németes iskolából Kazinczyt, Kölcseyt, stb.

A könyv beosztása nagyon jó. Korfetéssel kezd. Ismerteti a kor irodalmát és íróit kritikával együtt, s illusztrálásul fordításokat közöl. Az ismertetésekből látszik, hogy az író nemcsak alapos munkát, mélyreható tanulmányt végzett könyve megírása előtt, de szívvel, lélekkel hozzáért a magyar fajhoz, s ezért tükrözi oly hiven a magyar lelket. Forrásai között irodalmunk történetének legjobb külföldi és hazai írói szerepelnek. Mindemmellett nem szigorú tudományos könyv, inkább általános ismertető jellegű, melyet bárki használhat kézikönyvvül. Ismeretterjesztő jellegét maga az író határozza meg, amikor címül: Istenről és Hazáról-t adja könyvének. Ez egyben érdeme is az írónak, hogy a magyar irodalom e két irányát, mint jellemzőt kiemeli nemcsak a mű címében, hanem a munka összeállításában is írók és műveik megválogatásánál. E Két irány kiemelése jellemző a magyar irodalomra, de az íróra, W. A. Dekker tiszteletbeli professzorra is. A református holland-fries egyház lelkésze lévén, különös szeretettel viseltetik az istenes és hazafias költészet iránt. E két irány valóban szépen érvényesül is munkájában. Kár azonban, hogy az író — úgy látszik — a magyar költészetben a lyrai (szerelmi) köl-

tészet nagy szerepét, sajátos magyar ízét nem tudja értékelni. Balassa Bálint és Ady Endre mostoha gyermekei. Hogy lyrai költészetünket nem tudja értékelni, még megértjük, ha az író puritán, vallási törvények által korlátozott erkölcsi felfogását figyelembe vesszük, De hogy Balassa Bálint és Ady Endre istenes költészetet mellőzi, a mélyen vallásos, kereső, de bűnös ember lelki változásából megszületett, szívbe markoló, zsoldári hangú gyönyörű verseket, azt — azt hiszem — magyar szempontból nehéz megérteni. Még inkább csúdkozunk ezen azért, mert a holland szigorú irányú reformátusoknál az ószövetség nagy tiszteletben áll, szinte magyobban, mint az új és Dávid király írt zsoldárokat bűnössége után is.

A könyv másik hiánya, hogy az újabb irodalommal nem foglalkozik. Móra, Babits, stb. nevét hiába keresi a holland olvasó; aki ezek könyvének olvasása után szeretne valamit tudni az íróról és koráról, annak lexikonhoz kell folyamodnia. Ez azonban valószínű csak azért hiányzik, mert a legújabb kor irodalmának tömkelegéből válogatni nemcsak hollandnak erőt meghaladó feladat, hanem magyar tudósra is terhet ró. Kiforrott irodalomtörténetünk ugyanis ezekről alig van. A műnek egy második kiadásában, vagy egy másik szemelvényes kiadásában lehetne pótolni ezt a hiányt is.

Mindemellett a könyv igen értékes számunkra, már csak azért is, mert az író nem vállalkozott hálás feladatra, amikor ilyen elszigetelt, nyelvben is különálló nemzet irodalmának ismertetését választotta tárgyául. Epen azért vagyunk hálásak Dekker lelkipásztor és tiszteletbeli főiskolai professzor úrnak, mert könyve „tele van a magyar irodalom sok szépségének, valóságos gyöngyeinek ismertetésével, vagy fordításával,” s ezen keresztül megismeri a holland olvasó a magyar lélek egyenes, őszinte, életrevaló, filozófikus vonásait, s irodalmunkban kifejezésre jutó történelmünk igazolja előtte jogos irredentizmusunkat.

A holland nép jólelkűsége következtében sok magyar és holland család került a gyermekeken keresztül érintkezésbe egymással. Ez a családias viszony oly régi keletű, hogy sokak lelkében már csak mint jó emlék él. Vannak, akik a holland nyelvet is elfelejtették már.

Mily szép volna, ha a Hollandiát megismert gyermekek most azzal mutatnák meg hálájukat és hogy nem felejtették el nevelő-szüleket, hogy a karácsony ünnepét ezzel a könyvvel köszöntenék rájuk.

A holland nyelvet elfelejteni nem akarók részére pedig el sem lehetne jobbat képzelni, mint ezt a könyvet, mert tanulmányozásával nemcsak a holland nyelvet gyakorolják, de felrisszítik a magyar irodalomtörténetéről szerzett ismereteiket is.

Ez a mű tehát hivatva van arra, hogy tovább is erősítse és megtartsa a holland-magyar szeretetet.

Tariska Margit.

Schubert, Ernst D. Dr.: Auslanddeutschtum u. Ev. Kirche. Jahrbuch 1938. Kaiser-Verlag München. 297. l.

A szakott izléses formában jelenik meg a külföldi német protestantizmusról beszámoló évkönyv Schubert főegyháztanácsos és a Berlini egyetem megbízott teológiai előadója szerkesztésében. Az első pár oldal az osztrák főegyháztanács elnökének üdvözlőlevele a német protestantizmushoz a visszacsatolás alkalmából. Azután Wagner, E. D. is-

merteti a Hessenzől történt kivándorlásokat, s ezeknek az evangélikus tömegeknek különböző helyeken (Galícia, Wolhynia, Bukovina, Horvátország, Báceka, Oroszország, Frazília, stb. stb. letelepedését és további sorsát. Kár, hogy a Magyarországra való telepedésre nincs különleges figyelem. Nagyon érdekes Koch, Hans D. Dr. professzornak a pfalzi német népiség és evangélikus egyház kapcsolódásáról írt cikke, amely szintén végig kíséri a világot minden részébe kitelepeztetett németiséget. Két folytatásos cikk következik ezután. Egyik a Csehszlovákiai, másik a német evangélikus egyház helyzetét vizsgálja Csehország, Morvacsország és Sziléziában. Letz, Friedrich Dr. újvidéki professzor érdekes cikke követ-

kezik a német protestáns településről Bácskában. Az anyag fontosságához mérten túlságosan rövid a cikk, de így is érdekes bepillantást enged az egykori magyar kulturviszonyokba. Következő cikkek a Bukarest környéki német lutheránus evangélikus és Chilében megszervezett német evangélikus gyülekezetekről szólnak meleg szeretettel.

Legfőbb érdeme a kötetnek, hogy igyekszik tárgyilagos lenni és óriási irodalmi apparátust sorakoztat fel, s ezzel növeli tudományos használhatóságát és értékét. Ezek különben a korábbi köteteknek is jellemzői és a szerkesztő nemes, lelkes és tudós egyéniségének csak becsületére válnak.

Cs. S.

HAZAI IRODALOM.

A hálaadás kelyhe. Scholtz László tanulmánya az Úr szent vacsorájáról. Budapest, 1938. 186 l. (Garab J. nyomda, Cegléd)

Scholtz László könyvét örömmel olvastam és amikor letettem kezemből, sajnáltam, hogy református theologiai irodalmunk nélkülöz egy ilyen természetű munkát, A közönséges építő és prédikációs jellegű munkáktól eltérőleg *theologia*, de ugyanakkor teljesen a *gyakorlati vallásos elmélyedést* és tisztánlátást szolgálja, a maga szorosan *Lutheri* követő módján. „Úrvacsorai tekintetben is csak az úrvacsorai theologia n keresztül vezet az út a megújult úrvacsorás életre. És soha annak kikerülésével! Viszont igaz az is, hogy ennek az útnak a valóságos életbe kell torkolnia, különben a halál zsákcúdjá!" (164 k.) Ezt az elvet sikeresen érvényesíti könyvében.

Tartalma gazdag és minden irányban érinti az Úrvacsora kérdéseit. Bár az egész könyv tiltakozás az ellen a református fölfogás ellen, hogy a lutheri úrvacsora-tan „középen” állana a római eucharistia és a „rajongók” (reformátusok?) tanítása között, könyve ezt a két frontot veszi föl.

Luther hacra az eldologiasított szentség ellen c. fejezetében részletesen ismerteti a rómaiak eucharistia tanítását, a szentségfogalmat, az oltárszentséget és Krisztus „szentségi életét” az eucharistiában, Egyszerű, de igen találó bepillantás az a római „szakramentális logikába.” Váolja az eucharisztikus kultusz kialakulását, majd az eucharistiát mint áldozatot tárgyalja. Ismerteti „örökké áldozat”-jellegét és a misekultuszt, az eucharistiát mint szentáldozást. (9-34. l.) Fölmutatja, hogy L. örzi a szentség titkát, védi a szentség ajándékát, követeli a szentség tisztességét [két szín alatti kiosztását], támadja a szentség eldologiasítását (34-44).

A 2. fejezet tárgya *Luther harca az elszellemiesített szentség ellen.* Sajnos ebben a fejezetben sok bántó kifejezést lehetne találni, ha nem lennének afelel meggyőződve, hogy a szerző nem akar bántani bennünket, hanem ezek csak theologiai tojásbéjak a nyelvzetén. Nem megtsztelelő a lutheri reformációból életre kelt más reformátori irányokra az ilyen megjegyzés: „sok tekintetben (sic) egészen helyesen és bibliikusan tanították a ker. hitet” (45 l.) Helyesen tárgyalja külön *Zwinglit és társait* [foglalkozván szellemi elődeivel, *Zwingli* történeti szerepével és specialisan urv tanításával] meg *Kálvint és követőit.* Váolja *Kálvin* bekapcsolódását a theologiai kérdésbe, valamint harcát *Zwingli* ellen. Ismerteti *Kálvin* úrvacsorai ta-

nítását (57-59) és harcát *Lutherrel.* Elénk tárja *Luther* harcát a „svájciak” ellen [kár átvenni ezt a német theologióban a lenézés hangszólójátol nem mentes szó], akikben „más lélek” van, más az ige-használatuk és más a test-értékelésük, de a Krisztus-tanításuk is és elszellemiesítik a szentséget (62-70). Főigazsága itt természetesen az *ubiquitas* spekulációja, amelyről más helyt megállapítja, hogy „segítő tanítás csupán” (161 l.)

A 3. fejezetben ismerteti *Luther* harcát a *krisztusszerzete szentségért.* Az *úrvacsora szentségének lényegéről* szólva tárgyalja a szerzetetést, Krisztus valóságos jelenlétét a szentségben, Krisztus mindenütt jelenvalóságát, a testi élvezését és a hitelenek evését. A köv. szakasz pedig az *urv. munkáját* ismerteti [Közösség Krisztussal, bűnbocsánat, hit, megszentelődés, üdvösség, közösség az emberekkel és az urv. gyülekezeti vonatkozásai]. A 3. szakasz tárgya a *szentség gyakorlata* [kiosztása, az ember hitének szerepe, a gyónás, az úrvacsora szemléletessége, aktus-jellege és individualizálása] (71-107)

A 4. fejezetben azt igyekszik fölmutatni, hogy *Luther igazolója a Szentírás* (150-158). Ismerteti először az *őszöv. páska-vacsorával való összefüggést*, Izrael páskaünnepét és a vacsora elköltését. Jézus utolsó vacsorájáról meggyőződve azt állítja, hogy egyfelől páska-vacsora volt, amelynek azonban volt egy határozott plusza az úrvacsora. Ezután tárgyalja az *újszövetségi urv. szövegeket* (124-145) a szerzetetésről. Külön tárgyalja a kapernaumi beszédet: Ján. 6. Tudás *kritika* tárgyává lehetne tenni azt, hogy János ev. mostoha értékelésben részeseül nála, szemben a syrioptikusokkal (1546-1547), amelyből csak a lutheri tanítást erősítő mozzanatokat értékeli különösen szó szerint, *betűszerint*, Van magyar tudós is, aki János elbeszélését történetibbnek tartja (*Musnai L.* János ev. és lev. magyarázata, 1926, 105 kk. 1).

Könyvének „gyakorlati” 7. részét az 5. fejezetben adja *Luther mondanivalója a mai gyülekezetekhez* címmel. Megszivlelendő módon kíván tiszta tanítást, az úrvacsoráról és a kegyelmi eszközökről, de magáról az istentiszteletéről is. A könyv pásztori üzenete több örvendezőbb, fegyelmeztebb, krisztusi úrvacsorázást kíván. (171-178).

A *könyv határozott nyereség és reformátusoknak is ajánlhatom olvasásra*, Mentés lehetne olyan kitételektől, mint pl. „Ők (t. i. asváciak)” már előre tudják azt, hogy mit akarnak belőle (az Igéből) kihozni, és mint valami viaszt, úgy formálgatják saját ötleteik igazolására” (64, l.). Vagy pl *Kálvin-*

ról nem szabadna illet mondani: „nem meri az igéket gyökerestől kiforgatni, kénytelen elismerni Kr. jelenlétét, de mégis olyan magyarázatot keres, amellyel megmenekülhet az emberi ész megbotránkozása elől, hiszen a szellemi evés mégis csak elfogadhatóbb.“ Ez arra vall, hogy a szerző nem ismeri Kálvin ismeretelméletét és exegetikai elveit. Más *tévedni* és más *engedetlenné* lenni. Csak az első szabad Kálvinnról állítani és kell bizonyítani. Várakozással nézünk egy hasonló terjedelmű és

szellemi színvonalú (tudományos-gyakorlati) *református* munka elé, amellyel adósak maradtunk a kongresszus évében. *De a református könyvnek a bibliai alapokból kellene mindjárt kiindulnia és mindent a szövegek helyes (nyelvészeti-vallástörténeti) magyarázatára építenie, nem pedig a róm. k. problémaállítását elfogadni. Azért még adhatná mindazt, amit a lutheránus szerző kitérő kis könyve nyújt. A nyomás dicséretet érdemel.*
Pákozdy László.

TUDOMÁNYOS ÉLET.

Järventaus Arvi. 1884 1939. | Még megérte

élete utolsó nagy művének megjelenését. „Szomorúüzek országa“ (Itkevien pajujen maa) a címe. Magyarországról, az ő második hazájáról írta. Mintegy utolsó üzenetül elküldte magyar barátainak, s a nyár első hónapjának elején váratlanul meghalt. Megölte évek óta vergődő, beteg szíve. Vele sírba szállt a finn regényköltészet kiváló alakja, s a magyarság egyik legnagyobb, leglelkesebb barátja.

Utolsó éveiben egyre gyakrabban láttuk őt Beutazta hazánkat, gyakran ellátogatott Debrecenbe. Sok barátja volt itt minden körből, de mint író talán a magyar nép egyszerű fiai érdekelték leginkább: a Józsi bácsik, Jenei bácsik, az András bácsik.

Legutolsó útjain már beteg szívét gyógyítani és utolsó nagy művéhez: magyarországi útirajzához adatokat gyűjteni jött hozzánk.

Megható vallomást tesz e könyv egyik fejezetben hazánkhoz való viszonyáról. „Mikor először érkeztem ide (t. i. Magyarországra), napusgaras, tiszta júniusi nap volt, tiz évvel ezelőt. Most október van. És mégis oly jól esik itt lenni... Legelső benyomásaim közül élénken maradt bennem az otthoniasság, a biztonság érzete. S ez sokat jelent annak, aki már közel járt a halál kapujához.“

„Iyenféle érzés ejtett most is hatalmába. Könyvnyű szívvel zártam be a vonat ablakát, miközben a vonat kerekeli szabályos ütemben azt zakatolták: *Magyarország, Magyarország, Magyarország...* A magyar kalauz végigjárta a kocsi és udvariasan jegyünket kérte. Ez is olyan békés és nyugalmas hatású volt most. A nyugalom és biztonság érzése egyre jobban és jobban hatalmába ejtett. Végre elszunnyadtam! Én, aki hónapok óta csak altatószer segítségével tudtam elaludni.“

„Éjjel féltizenkettőkor Budapesten voltunk.“ Mint író rendkívül széles tárgykört ölel föl. Egyforma élethűséggel és színesen rajzolja a finn vidéki és városi életet. A lappok távoli exotikus világát ő fedezte fel az irodalom számára. Művei közt külön hely illet meg azokat a gyönyörű alkotásokat, melyekben a lappok földjének sajátos szépségeit tárja föl. Egyik lapptárgyú remekműve: „Hylläty kylä“ nem régen jelent meg magyar fordításban „Kis falu a világ végén“ címmel. Bőve reális színekkel rajzolja meg egy kis lappföldi falu embertípusait és sajátos világát.

Järventaus a Lappföldnek kitérő ismerője. Mint a lappföldi evangélikus egyházkerületnek superintendense, bőven volt alkalma a lappok földjét, életét, lelkivilágát közelebbről megismerni. Egyik remek útirajzában nagy művészettel rajzolja meg a lappföldnek sajátos szépségeit, melábuta pusztáit és erdeit, nagy melegszéggel, és szeretettel és hu-

morral festi ennek az egyszerű népnek mindennapi életét.

Élete későbbi szakaszában történeti regények alkotására tért át.

As 1808—9. évi finn szabadságharc idejéből meríti tárgyát *Rummut*, vagyis *Dobok* című hatalmas négykötetes regénye, mellyel elnyerte az állami jutalmat. Írói pályájának ebben a korszakában kerül szoros kapcsolatba a magyar testvérséppel, ismerkedik meg a magyar nemzet sorsával, viharos történetével Különösen három korszak ragadta meg a képzeletét: a honfoglalás, a mohácsi vész és a kurucvilág.

A magyar honfoglalás korából meríti tárgyát *Maahaantulo (Honfoglalás)* című regénye, a magyarok bejövételének ez a ragyogó eposza, melynek Árpád, a honfoglaló fejedelem a hőse. Järventaus költői művészete a legmagasabb fokon ragyog ebben a kitérő alkotásban.

Savuava maa, vagyis *Füstölő ország* a címe annak a történeti regénynek, mely a Mohácsi veszedelem korát rajzolja a legnagyobb magyar írókra emlékeztető művészettel. A kritika szerint „bámulatos a szerző járatossága a magyar történelemben és a népeletben.“

Két évvel ezelőt jelent meg Järventaus harmadik magyar tárgyú történeti regénye: *Sydänpoltajat*, vagyis *Szénégetők*. Ez a regény a kuruc korszakból meríti tárgyát. Sorra életre kelti benne a kuruc fejedelem: Rákóczi és Bercsényi alakját, elvonultatja szemünk előtt a kuruc idők tüzzel-velével írt jeleneteit. Ez a regénye minket, debrecenieket is közelebből érdekel, mert a regényben debreceni vonatkozások is vannak. A Debrecen kitérően ismerő író leír benne egyebek közt egy nagy éjjeli tüzvész, mely épen a Nagytemplom közelében tör ki, s elhamvasztja a püspöki házat is. Láthatjuk közben felvonulni a kollegiumi diákok tüzoltó csapatát a nagybotos vezérlete alatt. „Ad incendium“ kiáltással rohannak a tüzvész színhelyére. Hűzzájuk csatlakozik kissé elkésve az a diákokapat is, mely a tűz kitérősekor a *Hullaház* nevű korcsmában dárídózott. A pusztító tüzvész csodálatos módon megkímélte a püspöki ház mellett szimbolikus liciumfát, melyhez a magyar kálvinizmus egyetlen legendája fűződik.

Järventaus magyar tárgyú történeti regényei páratlan helyet foglalnak el a külföldi írók magyar tárgyú alkotásai között. Más külföldi író számára Magyarország exotikum. Érdeklődésük alig terjed túl romantikus külsőségeken: betyárok, fokokok, duhajkodó gentryk, muzsikáló cigányok rajzán. Järventaus magyar tárgyú regényeit egy elmélyedés, a magyar történelem, a magyar élet, a magyar típusok alapos tanulmánya előzte meg. Rendkívül finom megfigyelő képességgel tanulmányozta

a magyar parasztot. Annak észjárásában, tempós mozgulataiban a finn paraszt testvérét ismerte fel, s így nemcsak a nyelvben, hanem magában a nép lélekben is meg látta és megállapította a rokonságot.

A kiváló fina regényköltő tagja volt a Petőfi Társaságnak. Rendkívüli nagyra értékelte, hogy szeretett Debrecenének egyeteme a négy száz éves jubileum alkalmával tiszteletbeli doktorsággal tisztelte meg. Sajnos, a felavatást már nem érte meg. Remekbe készült díszdoktori oklevelét az egyetem már csak az író özvegyének küldhette el.

Járventaus Arvi közvetlen, szeretetreméltó egyénisége tovább él azok lelkében, akik őt ismerték. Költészete, művészi lelke pedig alkotásaiban él tovább.

Nekünk magyaroknak kötelességünk az ő kedves emlékét ápolni, magyar vonatkozású műveit magyar fordításban az egész magyarságnak hozzáférhetővé tenni.

Csúry Bálint.

Sörös Béla 1876-1939.

A református teológiai tudomány és a református egyház egyaránt kiváló magyar képviselőjét vesztette az október 2-án váratlanul elhunyt püspökben. Dunántúl adta a református egyháznak. Egyéniségét Pápa, Kolozsvár és Budapest teológiai főiskolái formálták a hazai földön, külföldön pedig Edinburgban tette teljesebbé tanulmányait, ahol skót ösztöndíjjal két esztendőt töltött.

Lelkészi munkásságát Budapesten kezdte meg a Skót Misszió szolgálatában. Igé hirdetése sokakat vonzott már akkor. Új utakra lépett és új irányt mutatott az egyházi élet számára. A Szent Lélek vezetésére bízta magát és annak eszközéül tekintette életét is, a gyülekezetet is. Az akkor még legkezdetben álló hazai missziói munkáknak egyik legkomolyabb úttörője volt. A Szilassy Aladárral — aki akkor a közigazgatási bíróság másodelnöke volt, egyben a református missziói munkák, különösen az ifjúsági munkák történeti jelentőségű támogatója — való kapcsolata révén intenzíven és sok oldaluan fejthette ki tevékenységét. Amikor a Lorántffy Zsuzsánna egyesület szolgálatába lép át, megalapozza, megerősíti, sőt felvirágoztatja az egyesületet úgy, hogy az a fővárosi reformátuságnak mintegy mozgatójává válik. Ez idő alatt tartja vasárnap délutánoként a Kálvin téri templomban nevezetes prédikációit, melyek szinte egy egész külön gyülekezetet toboroznak köréje. Később a gyűjtőfogház intézeti lelkesze lesz.

Közben tudományos munkásságot is végez. Nagy utánajárással, legnagyobbbrészt unicum művekből összegyűjtögeti és feldolgozza a régi magyar református istentiszteletre vonatkozó anyagot. Munkája címe: A magyar liturgia története, Bpest, 1904.

Az id. Szilassy Aladárral való kapcsolatai révén a losonci lelkeszi állás megüresedésekor meghívják oda lelkesznek. Bár tudományos törekvései és célkitűzései a fővárosban való maradásra készítették, elfogadja a meghívást és ezzel új munkatérre lép. Azonnal felismeri az új területen jelentkező feladatokat s megkezdí missziói buzgóságával azok végzését. Nemcsak Losonc reformátusságát gondozza, hanem a messze területeken fekvő szórványokra is kiterjed figyelme. Az erősen nemzetiségi jellegű területen egyik legerősebb képviselője lesz a magyarságnak és a magyarság érdekeinek.

Trianon után pedig mint vezéregyéniség áll a

magyarság és a reformátusság ügyéért a legkeményebb harcba. A megszállás húsz esztendejére esik tevékenységének s eredményeinek legnagyobb része. Beszéde, nemcsak a szószéken, hanem nyilvános gyűléseken is, a szívekhez szól s szavára tömegek lelkesednek egy akaratra. A nyilvános szerepléstől eltiltják. Akkor más utakat talál az emberekhez. Több ízben szenved fogságot és börtönt is. Amikor kiszabadul folytatja ott, ahol elhagyta. Megtörni nem tudják. Félelmet és meghátrálást nem ismer.

Amikor néhány évi megszállás után lelkeszhány jelentkezik, a felvidéket is meglátogató Dr. Cairns skót professzorral való beszélgetései során vetődik fel a teológiai szeminárium felállításának gondolata. Enek megvalósítására a felvidéki egyetemes konventtől megbízatást és teljes jogú felhatalmazást nyer; 1925 őszén már meg is nyitja kapuit a Szeminárium. Előadók toborzása, helyiségek biztosítása, sőt az anyagiak előteremtése is jórészt az ő vállaira nehezednek. Amíg csak lehető volt, hazai földről is hívott előadókat hogy biztosítsa a minél szorosabb kapcsolatot az anyaországgal és lehetővé tegye az ifjúság számára a más és más szellemű irányzat képviselőinek hallgatását. Nagyon jellemző, hogy bár a teológiai szeminárium másfél évtizedig töltötte be hivatását, írott törvénye sohasem volt. A teológiai szeminárium léteért is kemény küzdelmet kellett vívnia. Az állam sohasem ismerte el hivatalosan az intézetet, sőt többször kísérletet tett, hogy bezárja. Ilyenkor külföldi segítségért folyamodott s kérő szavára a Presbiteri Világszövetség eredményesen járt közbe. Az egész intézet minden gondja mellett az előadásokból is bőven kivette részét. A hajnal legtöbbször munkában találta íróasztala mellett.

Közben gyülekezete gondozását is a legintenzívebben végzi. Az igé hirdetési alkalmakat vasárnap délelőtt sőt délután is, azonkívül az év őszitéli idején a csütörtök estéken jórészt magának tartja fenn. Valami egészen különös mélység, biblikusság, textusszerűség, közvetlenség jellemezték beszédeit, melyeket az erős meggyőződés átforrósított és megragadó bizonyágtéllé tett. Beszédeit sohasem írta meg, Végső formájukban mindig ott születtek meg a szószéken. Az aránylag kicsiny létszámú gyülekezet tagjait, amennyiben tehetett személyesen látogatta. Még inkább igyekezett a férfi, női, ifjúsági és leánykörök után állandóan lüktetővé tenni a gyülekezeti életet. Ez összejöveteleken is lehetőség szerint maga vezette az írásmagyarázást. Gondja volt a vasárnapi iskolára is. Szombaton délben magajelent meg a református iskolában, ahol meglepő közvetlenséggel vitte közel a kicsinyek lelkéhez rendszerint a másnap délelőtti textus főgondolatait. A teológusok serege állandó kísérelője volt ez alkalmak legtöbbször s így közvetlen szemléli lehettek a gyülekezet vezetésének és gondozásának.

De gyülekezete és a teológiai főiskola gondjai mellett, mint zsinati-konventi tag, résztvevett az egyetemes egyházi ügyek intézésében is. Különösen sokat fáradozott az egyházi törvények megalkotásában, melyek a missziói munkákról szóló fejezetét maga fogalmazta. Sokat tárgyalt e törvénykönyv ügyében és érdekében az állam megbízottaival. Mindezek dacára sem sikerült elfogadtatni és jögerőre emeltetni a törvényeket.

1935-ben mozgalmat indított „Református összefogás” néven, amivel új, összefogó szellemiség ki-

alakítását célozta. A működés rövid ideje alatt is jelentős eredményeket ért el s követésre méltó példát mutatott.

Meg kell említenünk, mert életében jelentős szerepet játszott, hogy szilárd egyénisége, határozottsága s a magasabb érdekek minden mellék tekintet nélkül szolgálata ellenfeleket is támasztott. Sok gáncsvetést kellett eltűrnie és leküzdenie olyanok részéről is, kiktől épen támogatást és megértést várhatott volna. Mindenre figyelő körültekintését s ezekből folyó cselekvését, állásfoglalását nem is érthette meg mindenki. A bekövetkezett események mindig őt igazolták. Ellenfelei is tisztelettel és megbecsüléssel viseltettek iránta. Családját mindig gyöngédséggel és a legnagyobb szeretettel vette körül. Az érettük való gondoskodásban sem fáradt el és nem is lankadt meg sohasem.

1938 tavaszán egyházkerületének bizalma a megüresedett dunáninneni egyházkerület püspöki tisztségébe emelte.

Nagy érdemeinek elismerésül a hazai országgyűlés felsőházába örökös tagul neveztetett ki. A hazai egyházi életbe való bekapcsolódását nagy örömmel üdvözölte az összreformátusság s jelentős eredményeket remélt további működésétől. Ebben már megakadályozta váratlan eltávovása az öklor sorából. Október 5-én temették gyülekezete templomából sokak részvétele és a magyar reformátusság részvétele mellett,

Áldott emléket hagyott s méltán illik rá az Ige: „...terhet viseltél... és az én nevemért fardoztál és nem fáradtál el.” (Jel. II: 3.)

Dr. Módis L.

Új református püspök. A szlovákiai magyar reformátusság *Böszörményi Sándor* homornai lelkész választotta meg püspökévé.

Új theologiai magántárok. A pápai református theologiai akadémián theologiai magántanári vizsgálatot tettek: *Tárnok Gyula* marcelházai lelkész a gyakorlati theologiai szakcsoportból. Dolgozatának címe: „Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorokban.” — *Pap László* budapesti theol. h. tanár az ószövetségi theologiai szakcsoportból. Dolgozatának címe: „Az izraelita újév-ünnep.” — *Kiss Sándor* pápai főiskolai szenior az újszövetségi theologiai szakcsoportból. Dolgozatának címe: „A hegybeszéd magyarázata.” A dolgozatok nyomtatásban is megjelentek.

A hallei cseretanárság a jelenlegi külpolitikai viszonyok miatt egyelőre szünetel. Az elmúlt évben *Dr. Schumann* hallei professzor tartott előadásokat a debreceni egyetem hittudományi karán.

A debreceni egyetemi templom alapköveteli ünnepéje. A kollégium 400 éves jubileumával kapcsolatosan épülő egyetemi templom alapkövét f. évi április hó 27-én helyezték el. Az alapköben elhelyezett irat szövege a következő:

2739—1938-39. etsz. Egyedül Istené a dicsőség! Jóllehet a halhatatlan, láthatatlan, egyedül bölcs Isten (I. Timoth. 1 : 17) szent Igéjében nyilván kijelenti, hogy Ő kézzel csinált templomokban nem

lakik (Ap. Csel. 17 : 24), sőt egyszerűlt *Fis*, az Ur Jézus Krisztus által, azt a dicsőségesen bizonyos ígéretet adta egyházának, hogy ahol ketten, vagy hárman egybegyűlnek a Ő nevében, ott van közöttük (Máté 18 : 20): mégis az emberi nemzet iránt való mondhatatlan irgalmasságból úgy rendelkezte, hogy az Ő evangéliuma mindenkinek mind az idők végéig hirdetessék. Mert a hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által (Róm. 10 : 17).

Isten Igéjének hirdetésére és magyarázására viszont hajlék szükség, ahol a teljes Szentírás szerint elegyítetlenül hangozzék az Ige alkalmas és alkalmatlan időben és ahol eképpen maga az Urnak *Lelke* szóljon az Ige elhívott szolgálói által, elfedezve és kipótolva azoknak sok nagy gyarlóságát.

Ez a szent szükség indította a debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem református templomának felépítésére azokat a ténnyezőket, amelyek négy század óta vállvetve biztosították Debrecenben az Isten Igéje szolgáinak, a lelképásztoroknak képzését: a tisztántúli református egyházkerületet, a debreceni református egyházközséget és Debrecen szabad királyi városát.

A Magyar Állam, amely fentnevezett egyetemének kötelekében amúgyis református hittudományi kart tart fenn, teljes megértéssel tette magáévá ezt az Istennek tetsző törekvést s azokat az áldozatokat, amelyeket a nemes cél megvalósítása érdekében a másik három tényező együtt hozott, a saját forrásából csaknem kétszeres hozzájárulással egészítette ki.

Tette ezt azért, mert a maga részéről is elodázhatatlanul fontosnak és sürgősnek, a debreceni egyetem és a magyar ifjúság jövő fejlődése legmagasabb érdekében állónak ítélte azokat a lelkipásztori, általában lélekmélyítő, -tisztító és -erősítő feladatokat, amelyet az egyetem ifjúsága és egész személyzete körében egyetemi templom nélkül maradandó hatással nem lehet megoldani.

Mindezeknek következtében a debreceni Kollégium négyévszázados fennállásának emlékünnepén, az Úr 1939 esztendeje április havának 27. napján délelőtt 11 órakor letétetett a debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem református templomának alapköve s abban ez az írat sajátkezű aláírásunkkal megerősítve elhelyeztetett.

Szolgáljon az alapkövön emelkedő szent hajlék mindenkor a magyar nemzeti lélek meggazdagságára és a Szentháromság egy Isten dicsőségének e földön is mind teljesebben való feltündöklésére, Kelt Debrecen szabad királyi városában, 1939 április hó 27-én.

A magyar Állam részéről: *dr. Hóman Bálint* s. k. m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter. *dr. Bacsó Jenő* s. k. a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem e. i. Rectora.

A tisztántúli református egyházkerület, a debreceni református egyházközség és Debrecen s. k. város részéről: *D. dr. Révész Imre* s. k. püspök. *Báró vajai Vay László* s. k. egyházkerületi főgondnok. *Dr. Kőlcsey Sándor* s. k. polgármester és egyházközségi főgondnok.

SZERKESZTŐ ÜZENETEI.

Kimutatás a „Theologiai Szemle” részére az 1939 évi XV. évfolyam 2. számban a 184. lapon közzétett kimutatás lezárása (1939. június 1) óta az 53735 számú csekkszámán történt befizetésekről: Ref. egyház, Biharnagybajom 12 P. Thuróczy Zoltán, ev. püspök, Nyir-

egyháza 5. Mezőföldi egyházmegye kvára, 21 Főző László, lp. Vajdacska 16, Lelkes Ferenc, lp. Bátorkeszi 9, Dr. Ujszász Kálmán, Spatak 5, Miklós Géza, lp., Székesfehérvár 22, Kiss Samu, lp., Nagybarátfalu 9, Kiss Samu, ev. lp., Nagybarátfalu 8 pengő.

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmáért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakfőúrból álló bizottság mond véleményt.
3. A Theologiai Szemlében megjelent minden cikk a *Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különnyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25—50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Meg nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépell, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára irt kéziratot fogadunk el előzetes megbírálásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbélyegezett s megcímzett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában megjelent művek:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvázsonkötésben 12 P
- Dr. Halmi János*: Aranyhárfa. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lev. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P
- Régi Magyar Református Könyvtár* első kötete: *Otrokocsi Foris Ferenc* gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyosságot tevők ellen. 1679. Fordította *Dr. Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikész Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris Otrokocsiano V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit G. Herpay Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit Leo Weisz Dr ing. Cum appendice ab Alexandro Csikész collata: „*De Vita Francisci Foris Otrokocsiani*.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára fűzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédeszközei*, első kötete: *Czeglédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bibliai Lexicon*, *Csikész Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben. 16 P.
- Theologiai Szemle*, Tudományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikész Sándor*, egyetemi professor.
I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60— P.
III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40— P.
V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40— P.
VII—VIII. évfolyam, 1931—32. év. Ára 40— P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Új folyam. Szerkeszti: *Csikész Sándor* egyetemi professor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12— P.
XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9— P.
XIII. évf. 1937. Ára 9— P.
XIV. évf. 1938. Ára 9.— P.

MÁGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

1939. május 15 — 1939. október 7-ig.

Debrecen állomásról indul mikor, hova?

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

1.50 Bpest keleti p. u. (Pladánytól gyors). —
4.50 Nyirábrány — 4.55 Ungvár—Miskolc. 5.05
Füzesabony, 5.20 Tiszalök, 5.45 Püspökladány, 5.55
Balmazújváros, 6.13 Ungvár, 6.21 Nagykereki, 7.24
Bpest kel. p. u, 7.40 Hajdunánás, 7.58 Nagyléta-
Vértes, 8.15 Nyiregyháza 8.17 Nyirábrány, 9.23
Hajduszoboszló, 9.29 Derecske, **11.53 Ungvár gyors**,
12.07 Füzesabony, **12.10 Bp. nyug. p. u. gyors**
12.25 Tiszalök, 12.30 Bpest ny. p. u. 12.31 Nyir-
ábrány, 14.27 Ungvár —Miskolc, 14.30 Nagyléta-
Vértes, 14.32 Nyirábrány 14.35 Tiszalök, 14.40 Püs-
pökladány, 14.43 Balmazújváros, 14.51 Nagykereki,
15.26 Ungvár, sinauto 16.00 Füzesabony, **17.11**
Bpest ny.p. u. gyors, 18.43 Nyirábrány, 18.45
Tiszalök, 18.48 Ungvár, 18.58 Nagykereki, 19.00
Tiszafüred, 19.30 Nagyléta —Vértes, **20.35 Bpest**
keleti p. u. sinauto, 21.44 Bpest nyug. p. u.
21.45 Tiszalök, 22.23 Nyiregyháza.

1.15 Nyiregyháza. 4.35 Bpest ny. p. u, 6.47 Nyir-
ábrány, 6.52 Tiszalök, 7.02 Tiszafüred, 7.12 Nagy-
kerekci, 7.15 Nyiregyháza, 7.22 Püspökladány, 7.42
Nagyléta-Vértes, 7.55 Balmazújváros, 8.35 Tiszalök,
8.58 Püspökladány, 9.10 Nyiregyháza, 10.13 Nagy-
léta-Vértes, 10.33 Hajduszoboszló, 11.25 Hajduná-
nás, 11.30 Nyirábrány-, 11.35 Derecske, 11.40 Ung-
vár—Miskolc, **11.46 Bpest ny. p. u. gyors**. 12.23
Füzesabony, 13.52 Bpest ny. p. u., **14.02 Tiszalök**,
14.22 Nagykerekci, 14.26 Csap, **15.24 Bpest kel.**
p. u. sinauto, 16.12 Tiszalök, 16.45 Balmazújváros,
16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta-Vértes, **17.04**
Ungvár gyors, 18.25 Nagykerekci, **18.35 Bpest**
ny. p. u. gyors. 18.39 Nyiregyháza, 20.10 Tisza-
füred, 20.20 Püspökladány, 20.28 Tiszalök, **20.33**
Ungvár sinauto. 21.13 Nagykerekci, 21.20 Ungvár
—Szerencs, 21.30 Nyirábrány, 22.15 Bpest ny. p.
23.44 Füzesabony.

A dőlt betűvel szedett vonatok nem közlekednek naponként.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 2. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
36. szám *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tana az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
37. szám *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacsoaraosztás Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
39. szám. *Dr. Illa Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: Az ígéhirdetés és theológiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református theológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor*. 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcselése. 108. lex. okt. lap. Ára 4.— P.
43. szám. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. o. lap. Ára: 4.— P.
44. szám. *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. o. l. Ára: 3.20 P.
45. szám. *Patay Lajos*: Kálvin vallásnevelőpedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. szám. *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő ifjúság lelkiigondozásának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. szám. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. szám. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. szám. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin hatása Erdélyre (XVI—XVII sz.). 12 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
50. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképével. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
51. szám. *Nagy S. Béla*: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. 152 lex. o. l. Á. 5.— P.
52. szám. *Dr. Feigl József*: Kultúra és keresztény világnézet. 24 lex. o. l. Ára 1.50 P.
53. szám. *Bartha Tibor*: Az Isten ígéje és ígéhirdetésünk. 62 lex. okt. lap. Ára: 2.50 P.
54. szám. *Tunyogi Csapó András*: Szempontok az Oszövetség theológiai magyarázásához. 15 lex. okt. lap. Ára: 1.— P.
55. szám. *Dr. Horkay László*: Böhm és a német idealizmus 26 lex. okt. lap. Ára: 1.50 P.
56. szám. *Pákozdy László*: Az istennevek használata a Bileám-perikopában. 8 lex. okt. lap. Ára: — 50 P.
57. szám. *Lukács László*: Törvény és evangélium. Sajtó alatt.
58. szám. *Bodonhelyi József*: A superintendensi intézmény a skót református egyházban. 80 lex. oktáv lap. Ára: 3.50 P.
59. szám. *D. Dr. Schumann Fr. Károly*: Kijelentés és teremtés. 23. lex. okt. lap. Ára: 1.50 P.
60. szám. *Gál Lajos Geleji Katona István*: Ígéhirdetése 202 lex. okt. lap. Ára 6 P.
61. szám. *Kathona Géza*: Samarjai János gyakorlati theológiája. 214 lex. okt. lap. Ára: 6.— P.
62. szám. *Dr. Kiss Tihámér László*: A magyar református kátétanítás módszertana. 80 lex. okt lap. Ára: 3.50 P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a ThSz. Kiadóhivatala útján is. (Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barta Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház múlt századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollégiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára —.50 P.
4. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: Bíráló jegyzetek a kátétanítás újabb módszertanához. — 50 P.
5. szám. *Nagy Antal*: A Ref. egyh. törv. I. tc. 89. §-a szerinti „általános többség” értelmezése a zsinatpresbiteri elv világításánál. Ára: —.50 P.
6. szám. *Dr. N. Balogh Ernő*. Orvosok és a materialista világnézet. 16 lex. okt lap. Ára: 1.— P.
7. szám. *Tomay Dezső*: Az élmény lélektana és szerepe a nevelésben. (Különös tekintettel a cserkészetre.) 32 lex. okt. lap. Ára: 2.— P.
8. szám. *Csendes József*: Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban. 32 lex. okt. lap. Ára: 2.— P.
9. szám. *D. Csikesz Sándor*: A debreceni Kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata. 8. lap. Ára —.50 P.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XV.
Nr. 3.

Debrecen, 1939.
Reformationsfest.

Redigiert von Universitäts-Professor ALEXANDER CSIKESZ Debrecen, Ungarn.
Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.
Bezugspreis pro Jahr Goldmark 10., Schw. Fr. 10.

Erscheint vierteljährlich. — Mit der Unterstützung des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Verein.

INHALT:

Das Wort: Dr. Lad. Pap: Gesegnetes Leben. S. 185—186.

Abhandlungen: Ludvig Gál: Die Predigt des Stefan Geleji Katona. (Fortsetzung und Ende.) S.187—218.

Aufsätze: Dr. I. Farkas: Religionsunterricht in den prot. Schulen Zürich. S. 218—221.

Auslandschau: Joseph Chambon: Der französische Protestantismus. 1937. A, Csikesz. S. 221—223.

W. A. Dekker: Van Godsdienst en Vaderland. 1939. M. Tariska S. 223—224, E. Schubert: Auslandsdeutschum und ev. Kirche. Jahrbuch 1938. A, Cs. S. 224—225.

Inländische Literatur: L. Scholtz: Das Abendmahl. 1938. L. Pákozdy. S. 225—226.

Wissenschaftliches Leben: V. Csüry: Järventaus Arvi 1884—1939 | Sörös Béla: 1876—1939.

S. 227—28. — Ein neuerwählter reformierter Bischof: A. Böszörményi. S. 228. — Neue theologische Dozenten: J. Tárnok, L. Pap, A. Kiss, S.228. — Austauschprofessorat von Halle. S.228.—Die Grundsteinlegung der reformierten Universitätskirche Debrecen. S. 228.

Redaktionspost: Empfangsbestätigungen S. 228. — Anzeige der Ung. Staatsbahnen S. 228,

THEOLOGICAL REVIEW.

Volumen XV.
Number 3.

Debrecen, 1939.
Reformation.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.
Chief-contributors Emeric Révész University-professor and John Deák University-professor.
Subscription price 10 s. or. 3 Dollars.
Threemonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

The Word: The Condition of a Blessed Life. L. Pap. pp. 185—186

Essay: L. Gál: The preaching of István Geleji Katona. (continuation). pp. 187—218.

Articles: I. Farkas: Religious education in two protestant schools of Zürich. pp. 218—221.

Foreign Review: pp. 221—225. — **Home Literature:** pp. 225—226. — **Scientific Life:** pp. 226—228.

Editorial Messages: pp. 228.

REVUE DE THÉOLOGIE

XV. Année.
No. 3.

Debrecen, 1939.
Réforme.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université. Debrecen, Hongrie.
Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Emeric Révész, professeur d'université.
Abonnement 10 francs suisses par an.
Paraissant tous les 3 mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformées de Hongrie.

SOMMAIRE:

La Parole: La condition de la vie bénie. L. Papp. pp. 185—186.

Études: L. Gál: La prédication de István Geleji Katona (suite). pp. 187—218.

Articles: I. Farkas: Deux leçons de religion à Zürich pp. 218—221.

Littérature étrangère: pp. 221—225. — **Littérature hongroise:** pp. 225—226. — **Vie scientifique:** pp. 226—228. — **Editorial:** pp. 228.

NYOMATOTT: BEKE ZOLTAN KÖNYVESLAPKIADÓVÁLLALATÁNÁL DEBRECEN, BALTAZÁR D. U. 9.

THEOLOGIAI SZEMLE

SZERKESZTŐ:

CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.FŐMUNKATÁRS
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM:

Az Ige: A Krisztus feláradott! D. báró Podmaniczky Pál 229—230. lk.**Tanulmányok**: A debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem hittudományi karának memorandumja a theologus internátus építése tárgyában. 231—234. lk. — D. Dr. Prőhle Károly: Schneller István. Emlékbeszéd. 235—238. — Diósadi Elekes György dr: Professzor Hatvani receptjei a debreceni diákok részére 1780 körül. 239—242. lk. — Dr. Módis László: Haggeus próféta és könyve. 243—268. lk.**Folyóiratok szemléje**: Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche. Dr. Kiss Jenő 269. l.**Külföldi szemle**: D. Brunner Emil: Der Mensch im Widerspruch. 1937. Dr. Farkas Ignác. 269—271. lk. — A standard among the Nations. A skót Nemzeti Bibliatársulat évkönyve. 1939. Dr. Horváth Jenő. 271—275 lk.**Hazai irodalom**: Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára. 1939. Dr. Zsigmond Ferenc 272—273. lk. — Trócsányi László dr.: A német protestantizmus a Harmadik Birodalomban. 1939. Pákozdy László Márton 273-276. lk.**Tudományos élet**: Dr. Hornvanszky Aladar Kállay Kálmán. 276. l. Uj theologiai doktorok 276. l.**Szerkesztő üzenetei**: Nyugtázások. 276. ll

E SZÁM ÁRA KETTŐ PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGIUMMEGJELENIK AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZEGYESÜLET
PÁRTFOGÁSÁVAL.

THEOLOGIAI TANULMANYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós fűzésben

1. szám. *Bányay Lajos*: „Hiszek egy, közönséges, keresztény anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor*: Magyar református katekézisdalom. Vallás-pedagógiai tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás-pedagógiai módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marion János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rábold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazár Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. Az Orsz. Ref. Lelkész-Egyesület határozata. 24 lex. oktáv lap, petit szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangelizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Károly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromság-tana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Aladár*: Mit tanulhatunk *Barth* Károlytól? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számos szöveg-közötti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személymutatóval, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: „Az „*Uj-Sálem*”-Mozgalom. Adalék az újabkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szektákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai teológia a főiskolai teológiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogár János*: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soos Beia*: *Zwingli* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy készülő *Zwingli-életrajzból*. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája a „*Negyedik Nemes Igazság*” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a teológiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjkor lélektana és az ifjúság lelki gond zása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr. Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr. Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinációról és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr. Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és tíz táblázat paradigmá. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: I. *Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és Confutatioja. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *Dr. Pröhle Károly*: A teológia feladata a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára : 1.20 P

Áz Ige.

A Krisztus feltámadott!

Irta és az Erzsébet-tudományegyetem ev. hittudományi karának megnyitásakor 1939 október 1-én elmondotta **D. báró Podmaniczky Pál** egyetemi ny. r. tanár. Sopron.

I. Péter 1:3

Ha valamikor, akkor ma elfoghatja egy hittudományi kar lelkét a csüggedés. Hallgat-e ma valaki bizonyágtérvő szavunkra vagy azoknak a szavára, akiket mi készítünk föl a Krisztusért és az ő egyházáért való harcra? Hallgat-e ma valaki az ige szavára, amikor — szemérmetlenebbül, mint valaha — fedetlen orcával áll előttünk az istentagadás, áll a hajsza a pénz, a hatalom, a gyönyör után, tombol a fajnak és a vérnek a kultusza s a föld, a tenger, a levegőég itt a közelünkben és a távol keleten ágyudörgéstől és fegyverropogástól, sebesültek és haldoklók jajszavától hangos .?

Az élő Istennek azonban szándéka van velünk, amikor ma, az új tanév küszöbén összegyűjtött bennünket itt az ő hajlékában s a biblia szaván keresztül megszólal s szól hozzánk az ige által ma is, ebben az órában is. S kérded, mi az ő velünk való szándéka? Az ige, amelyet az imént felolvastam, világosan megmondja. Azt akarja, hogy a szívünkben, ajkunkon hálaadás, zúgó hallelujah zendüljön meg és pedig nem egyébért, hanem azért, hogy a Krisztus feltámadott. Ez az akarata felőlünk, akik a kathedrán állunk s ez az akarata felöletek, akik előttünk a padsorokban ültök, hogy ennek a fakultásnak a falai közül kicsendüljön ez a hálaadás s nőjön-nőjjön az a magyar sereg, amely ujjong a Krisztus feltámadásán, Egyeknek kell tehát lennünk Péter apostollal: „Áldott az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, aki az ő nagy írgalmassága szerint újonnan szült minket élő reménységre Jézus Krisztusnak a halálból való feltámadása által.”

I.

A Krisztus feltámadt, a Krisztus él! Mit jelent ez? Jelenti mindenekelőtt azt, hogy megleve nedett az, akit nagypéntek estéjén holtan vettek le a keresztről s arimathiai József kertjének a sziklásirjába temettek. A Krisztus feltámadásáról szóló bizonyágtétel a keresztté állt bennünket. A keresztfeszített, aki, íme, harmadnapon föltámadott, tehát csakugyan Isten Fia. Ezért nem tarthatta fogva a halál. Rettenetes, ha az üres sír mellől kell visszatekintnünk a keresztre. Íme, az ember! Leszáll hozzá az Isten s az ember keresztre szegezi. A keresztté árnyéka mint az ítélet sötét, döbbenetes árnyéka vetődik rá erre a világra. A keresztté jőzonná tesz. Ettől az embertől, aki ezt cselekedte, telhetik-e egyéb, mint Isten és az ő törvénye ellen lázadó titanizmus az egyéni életfolytatásban és a nemzeti életben, háborúban és békében egyaránt? Ennek az embernek a kultúrája, akár technikai, akár szellemi kultúra az, akármilyen szemképrázatió legyen is az, hogyne lenne hazugság, belső rothadás takargatója! A keresztté, a hűsvét reggelének fényében előttünk álló keresztté azonban nemcsak ítéletet hirdet. Íme, az Isten! — kiáltja felénk. Isten megcselekedte azt, amit emberi ész föl nem érhet: bűnné tette értünk azt, aki bűnt nem ismert. Az Isten Egyszülöttje a mi bűneinket vitte föl testében a fára; amint a próféta szeme előre látta, megsebesített bűneinkért, megrontott a mi vétkeinkért Isten volt az, aki a Krisztusban magával megbékéltette a világot. Íme, így szerette Isten a világot! Megfizette az emberért a váltságot; nem aranyban, ezüstben, hanem az ő tulajdon szent Fia értünk és helyettünk kiontott vérében. S ez elvégeztetett, elvégeztetett teljesen és maradék nélkül. Hiszen az, aki értünk és helyettünk a halálba ment, föltámadott. Fakaszthat-e hír mélyebb és örveadezőbb hálaadást bennünk, mint az, amely a Krisztus feltámadását hirdeti s bizonyossá tesz engemet a felől, hogy az, aki a keresztté elvérzett, csakugyan Isten Fia volt, tehát csakugyan megfizetett értem s kész számomra bűneim bocsánata, az új élet, az üdvösség. A vesztébe rohanó, förtelenben gázoló világ számára van-e sürgősebb üzenet, mint ez: a te Megváltód él, föltámadott!

II.

Az az üres sír azonban, amelyből a feltámadt Krisztus, mint az élet diadalmas fedelme előlépett, nemcsak visszafelé, a keresztté felé fordítja tekintetünket, hanem arra is biztat, hogy innen tekintsünk előre, végig a századokon, amelyek ez után következtek, előre a jövőbe, amely előttünk van. Ez is szükséges ahhoz, hogy a Krisztus feltámadásáért való hálaadás magával ragadja szívünket megoldja nyelvünket,

Amikor Péter apostol azt mondja, hogy a Krisztus feltámadása élő reménységre szül újjá, akkor magára tekint és apostol-társainak maroknyi seregére. Im, ók, a nagypénteken minden reményüket vesztett, megriadt, összetört apostolok, az első bizonyosságai annak, hogy milyen újjáteremtő ereje van ennek a bizonyosságnak: a Krisztus feltámadt, a Krisztus él! S tekintsünk végig az anyaszentegyház tizenkilenc évszázados történetén. A Krisztus bizonyágtérvőinek micsoda félelmes hatalmasságokkal szemben kellett újra meg újra megállaniok! Kezdve azokon, akik a római arénákon vérezték el hitükért, egész azokig, akik napjainkban pecsételik meg vérrel bizonyágtételüket, milyen végelelhatatlan sora azoknak, akikről valóban el lehet mondani az írással, hogy nem méltó reájuk a világ. Mi adott nekik erőt a mindhalálíg való hűségre, ha nem az a bizonyosság, hogy élő Urunk és Megváltójuk van, aki mellettük áll!

Az a reménység, amelyre a Krisztus feltámadása szül újjá, élő reménység. Tehát olyan reménység, amelynek éltető gyökere van, nem lankad meg, nem hervad el, hanem folyton folyvást megújul. S ez azért lehetséges, mert a Krisztus feltámadása minden reménységnek foglalja. Krisztus zsenéjéék

lőn azoknak, akik elaludtak, — mondja az írás. Ez azt jelenti, hogy a Krisztus, aki elsőnek jött elő a sírból, példája és egyben ígérete annak, amiről ezekkel a szavakkal teszünk vallást: hiszem a test feltámadását. Aki a hit szemével rátekint a Krisztusra, az hiszi, érti és látja Istennek e világgal való szándékát. A Krisztus feltámadása kezdete és biztosítéka annak, hogy léssen új ég és új föld, ahol igazság lakozik, ahol a tóvis helyén ciprus, a bogács helyén mirtus nevededik, ahol az Isten eltöröl minden könnyet a szemeinkről, ahol a halál nem lesz többé, sem gyász, sem kiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az első elmúltak.

III.

Isten ígéje, mint mindig, most is a magunk megvizsgálására készít bennünket. Az ember bűnéért megfeszített, de diadalmasan föltámadott Krisztust hirdeted-e? — kérdezi tőlünk az ígéhirdetőktől, a professzoroktól. Istennek Szent Leike elvezethetett-e már a megfeszített és föltámadott Krisztus megismerésére? — kérdezi tőletek, akik az evangélium szolgálatára készültök.

Értsük meg: a feltámadott Krisztust csak az ismerheti meg, aki kész a megfeszített Krisztus megismerésére. Ez az, ami keserves a mi gögös szívünk számára, ez az, ami ellen föllázad, ez az, ami elől elmenekül a hitetlenségbe, annak a tagadásába, hogy a Krisztus feltámadott. Mert a megfeszített Krisztus megismerése a magunk bűnének a megismerése. A Keresztfeszítettnek minden sebe, minden csepp vére a magam bűnét lobbantja szememre. Az én bűnömért kellett neki megfizetnie.

Ne vonakodjál ettől a szembesítéstől. Hadd vezessen Isten Szent Leike a kereszt alá. Áldott összetörtetés vár ott reád. Ezt követi szemed megnyílása s megismered Őt, a Feltámadottat a maga dicsőségében. S minél gyakrabban vihet el a Lélek a kereszt alá, annál bizonyosabb leszel felőle, hogy ő feltámadott, él és uralkodik, élő Urad. Megváltód és Királyod.

Ennek a maga dicsőségétől megrészegegett, a maga mámorában boidogtalan, magát eszeveszetteen marcangoló világnak erre a bizonyágtételre van szüksége, erre a bizonyágtételre, hogy az élő Krisztus, aki rám vetette kezét, kényszerít engem a megszólalásra. Tizenkilenc évszázad tapasztalata mutatja, hogy, ha valamire, akkor erre fölfigyel a világ. Tudomány, ékesszólás, magát akár a végső-kig emésztő vallásosság nem tudja meggyőzni. Ha ma Kínában másfél millió ember készül a keresztiség fölvételére, ha India keresztényisége két évtized alatt jóformán megkétszereződött, ha az evangélium ügye győzedelmesen halad előre mindenfelé a misszió munkaterületén, ha az orosz szovjet minden börtönnel, Szibériába való deportációval és vérpaddal dolgozó atheista propagandája ellenére is ma már legalább hat millióra tehető a hitüket nyíltan megvalló orosz keresztények száma, ha a ma minden álarcot felretevő hitetlenség éles ellentétképpen mély, egyre szélesebb hullámokat vető megújulás vonul végig az egész keresztényeségen, akkor mindez annak a bizonyossága, hogy az élő Krisztusról való bizonyágtétel ma is élő, hódító hatalom. Minden idők embere, a mai kor gyermeke is, tudja, sejtí szíve mélyén, hogy élő Megváltóra van szüksége.

„Áldott az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, aki az ő nagy irgalmassága szerint újonnan szült minket élő reménységre Jézus Krisztusnak a halálból való feltámadása által!”

Amen.

A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM
HITTUDOMÁNYI KARÁNAK
MEMORANDUMA

A THEOLÓGUS INTERNÁTUS ÉPÍTÉSE TÁRGYÁBAN.

Hittudományi Karunk egyöntetű véleménye szerint a debreceni magyar református teológus nevelés sikeresebbé tételéhez okvetlenül szükséges valamennyi teológusnak együttes nevelése egységes internátusban, épen azért örömmel értesült, hogy egy megfelelő teológiai internátus építése fölvetetett a Kollégium négyszázéves jubileumával kapcsolatos jubileumi alkotások közé. Megelégedéssel és köszönettel fogadta a Kollégium Jubileumi Végrehajtóbizottságnak kétségtelenül a szakszerűség elvét tiszteletben tartó ama határozatát, hogy 1939. június 21-ki üléséből fölkerlte a Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karát a teológus internátus eszmei tervének elkészítésére, mely eszmei terv alapján az internátus mielőbbi megvalósítására a tervpályázat kiírható legyen.

A Hittudományi Kar f. tanévi első ülésében (szeptember 5.) szeptember 9-ike, szombat délután 4 órát jelölte meg időpontul és a Kollégium lelkészképzőintézeti szemináriumát helyiségül, ahol és amikor Dr. Csikesz Sándor egyetemi ny. r. professzor, jubileumi előadó referátuma alapján az internátus kérdésével behatóan foglalkozni kíván. Az ekkor tartott tanácskozás eredményeképpen készült ez a jelen memorandum, amelyet a református Hittudományi Karak 1939. október 28 án délután tartott kari ülése 94. pont alatt határozati erőre emelt és elrendelte ennek a Jubileumi Végrehajtóbizottsághoz való sürgős megküldését.

A Hittudományi Kar szerint az építendő teológus internátus úgy *eszmei, mint gazdasági okokból* a Kollégium hátsó udvarán építhető fel megfelelő módon.

Eszmei okok szempontjából felemlítjük a következőket: A debreceni Kollégium volt a tulajdonképeni magyarországi reformátusságnak centruma évszázadokon keresztül. A sokféle szempontból csak hármat emelünk ki.

1) A lelkész-, tanár-, és tanító-képzés legmagasabb foka itt volt mind e mai napig.

2) A legmagasabb diákszociális intézmények (főiskolai internátusok, konviktus, régi diákszervezetek, illetőleg azok utódai: kántus, segélyegylet, temető-diákság, stb., valamint a legáció intézménye) itt voltak mind a mai napig.

3) Itt volt a magyar reformátusság reprezentatív könyvtárgyűjteménye, levéltára, egyéb szertára és történelmi gyűjteménye és itt is van mind e mai napig.

Az e szempontok alatt megnevezett intézmények nélkülözhetetlenek a lelkészképzés és nevelés feladatához, tehát szükséges, hogy a Kollégium főiskolai jellege változatlanul megővassék, összes főiskolai tagozatai a Kollégiumhoz kapcsoltsanak továbbra is (lelkészképző, tanárképző, tanítóképző, főiskolai internátus, főiskolai konviktus, diákszervezetek, legáció, stb.). S itt kell kifejleszteni és tökéletességre vinni a magyar református könyv-, és hirlap könyvtárt, kép-, és rajz-gyűjteményt, tudományos, művészeti, iskolai és népkönyvtárt, a magyar reformátusság történetére vonatkozó különböző gyűjteményeket, az egyes ismeretágak szemléltetésére vonatkozó kultúr gyűjteményeket, továbbá a kollégiumi, egyházkerületi és egyetemes magyar református egyházi levéltárak és gyűjtemények régebbi anyagát, az Országos Refor-

mátus Muzeumot, s a külföldi vallásos életre és protestantizmusra vonatkozó gyűjteményeket.

Ennek megfelelőleg a középiskolai részt (polgári iskola, középiskolai internátus, stb.) fokozatosan ki kell telepíteni. Legfeljebb a középiskolai konviktot lehet meg hagyni az egységes üzemvezetés szempontjából.

Ha a Kollégium épülettömegéből a lelkészképzést kivinnők és egy külön épületben helyeznők el, megfosztanók az ősi intézményt lüktető szívetől és életető lelkétől.

De gazdasági okokból is a Kollégium épületében kell elhelyezni a teológus internátust, mert a rendelkezésre álló összeg szerény volta csak a meglévő internátusnak egy szárny-épületben elhelyezett hozzátoldással való kibővítését engedi meg. Köztudomású, hogy a debreceni Kollégium jubileumi alkotásaira szánt alap 2.400.000 P-ről fokozatosan zsugorodott 2.000.000, majd 1.600.000 P-re, s ennek megfelelően a teológus internátusra szánt összeg is zsugorodott 220.000 P-ről 200.000, majd 177.000 P-re. Viszont a szükséglet ugyanakkora maradt, az építési anyag-árak pedig folyton emelkedtek. Mindezek miatt lehetetlen ebből az összegből a teológus internátust külön megépíteni a régítől, sőt így is bizonyos megtakarításokat kell eszközölni oly módon, hogy a hátsó udvarnak Rothermere-utcai frontja beépítésével fel kell használni a régi épület és a mostani egyetemi internátus északkeleti sarkán lévő lépcsőházakat, valamint az alagsorban a pincét meg lehet építeni óvóhelynek és a központi-fűtés gépházának, amely központi fűtésbe belé lehetne kapcsolni az ó-épület, esetleg a Nagytemplom fűtőberendezését is. A Rothermere-utcai fronton való elhelyezéssel egybe lehetne kötni az új internátust a meglévő egyetemi internátus második emeletével, ahol a teológusok coetusai vannak. Így az egységes felügyelet könnyen megvalósítható lenne.

A meglévő teológus internátusban, illetőleg a hátsó-udvari főiskolai internátus második emeletén csak 80 ember fér el, mégpedig úgy, hogy ezeknek is négyötöd-része az északfelfekvésű szobákban, illetőleg termekben, — amennyiben a lakásoknak egyharmada 5-6 személyes szobákból áll — lakik, ahová napsugár soha be nem sűr és ilyen nagynépeségű lakás veszélyezteti a nevelési célt. Ebből az következik, hogy a Kollégium hátsó udvara Rothermere utcai frontjának rendelkezésreálló mintegy 36 méter hosszú, s 10—11 méter széles területén olyan épületet kell emelni, hogy az lehetőleg egy-két személyre szóló teológus lakószobák elhelyezésére kitűnően alkalmas legyen, s a lakószobákhoz kapcsolódó egyéb helyiségek: Pl.: könyvtár, olvasó, társalgó, bibliaköri terem, kis-étterem, s.b. számára a meglévő internátus 5—6 személyes szobáit kellene igénybevenni s ezeknek a lakóit is az új internátus egy-kétszemélyes szobáiba elhelyezni.

Ugyanis legalább 160 (Egyszázhatvan) teológus részére kell a meglévő internátussal és a hozzáépítendő új tagozattal helyet biztosítani. De ebben kell helyet foglalni a felügyelő tanár lakásán kívül a docensek szobáinak és egyéb helyiségeknek is a szükséges fürdő és tussoló helyiségeket is beleértve. Ez azonban csak úgy történhetik, ha az építendő új tagozat emeleti tagolása ugyanazon magasság mellett, s ugyanazon földmivastagság mellett legalább négy emeletet foglalna magába. Semmi szükség nincs arra, hogy az új épület lakószobái négy méteres, vagy azon felüli magasságúak legyenek, mint a mostani interternátusban van. Teljesen elegendő, ha 3 m. — 3 20 m. magasra épül egy-egy emelet, amelyhez jön még a földmivastagság, amely az előbbi négy méterben sincs benne. A jelenlegi főiskolai internátus és a régi kollégiumi épület emelet szintjei ugyanis különbözőek, a kettőt kiegyelenté és összebékítenté és esztétikailag is helyesen tagolná a Rothermere-utcai új épület, melyet esetleg az ablakok között merőlegesen felfutó féloszlopok díszítenének a Kollégium homlokzatának mintájára. Ezek a féloszlopok a különböző földmivastagságokat eléggé eltakarhatnák.

(Az egész teológus internátus, vagyis a meglévő főiskolai internátus második emelete és a Rothermere-utcai frontra építendő új internátusi tagozat negyedik emelete egyszintre kerülne és az egy emelettel és egy mansarddal végig könnyen magasztítható lenne abban az esetben, ha a magyar református egyház elhatározná, hogy,

Debrecenbe koncentrálja valamennyi teológus növendék tudományos kiképzését. Ezt azonban, mint távoli jövő kérdését, itt mellőzzük.)

Részletes leírás emeletenként.

Az *alagsorba* jönne pince és raktárhelyiség. Ide jöhetne az óvóhely és a Kollégium óépülete és a Nagytemplom részére gőzfűtéshez szükséges kazán-, és széntároló-helyiség. Ezeknek költségvetése azonban a teológus internátust nem terheli. S ha ezek nem épülnek meg, akkor a teológus internátus új tagozata a főiskolai internátus eddigi központifűtési rendszerébe lesz bekapcsolandó. Az alagsorba kerülne a Kollégium északkeleti lépcsőházánál lévő teherliftnek, amely személyszállításra lesz átalakítandó, az alsó liftkamrája.

A *földszinten* a meglévő internátussal összeépülő északi szárnyán lenne a lépcsőház. Az egész teológus ifjuság általában ezen közlekednék. Ehhez csatlakozólag lenne szoba-konyhás lakás az altiszt részére. Ugyszintén minden emeleten egy-egy szoba egy docens részére. A földszinten lennének elhelyezve a szükséges fürdőszobák és tusoló helyiségek is. A fennmaradó rész: fogadószoba, egy társalgó, egy olvasó szoba lapok és folyóiratok számára és hat kétszemélyes lakószoba. Az *első emeleten* lenne az igazgató lakása (négy szoba és mellékhelyiségek 10 ablakkal). A többi férőhely egy és kétszemélyes szobák számára való. Egy kétszemélyes szoba nagysága lenne pl.: 6x3 méter méretű, tehát 18m² területű. Ebben az ágyakra jutna 4m², szekrényekre 3m², mosdóra 1m², asztalokra 3m², könyvvállványokra 1m². Összesen el lenne foglalva 12m², szabadon maradna 6m². Ez éppen elég tágas lakószobának. Itt vetődik fel az a kérdés, hogy az ágyak helyett nem jobb lenne-e újrendszerű recamier, vagy kanapé-ágy berendezés, s a szekrények nem lennének-e beépített szekrényekként elhelyezhetők, ami még nagyobb helymegtakarítással járna. A *második, harmadik és negyedik emelet* hasonló módon rendezendő be: minden emeleten egy docens szoba és a többi lakó szoba a keleti fronton. Az udvari fronton a szükséges W. C. kézmosó kagylóval; a ládáknak, kofferoknak tartalék helyiség. Az udvari fronton mellékhelyiségeknek, vagy szobáknak nem használt rész folyosókhoz csatlakozó, s így akkor a folyosó kellő világítást nyer és hozzácsatolódva egyes nagyobb terek létesülnek, ahol barátságos pihenőket lehetne berendezni s ide elhelyezhetők lennének a falakra bibliai képek, bibliai és egyháztörténeti vonatkozású térképek, falimondások, valamint az internátus virágállománya, missziói és külmissziói szemléltető tárgyak, templomtervek gipszmásolatai, stb. Minden emeletre kell egy kis teaőző fülke.

A meglévő főiskolai internátus teológiai részébe ezek szerint cc 30—40 teológus laknék. Ezek számára lehetőleg egyes és kettős szobák készítenők, s az udvar felőli részen a folyosóról az épület beugró részének erkély-terrasszal beépítésével napozó helyek lennének létesítendők.

Az új és régi internátusban a szobákat el lehetne nevezni nagy őskről, bibliai nevekről, helyekről, stb. Egy-egy szobának gyűjtenie kellene a névadójára vonatkozó adatokat, felírásokat, rajzokat. Így egyik szobából a másikba menve megismernék a bibliatörténeteket szemlélet útján. Lehetne tartani minden szobának egy-egy napot az év meghatározott napján, amikor kis ünnepély, vagy bibliaóra keretében elevenítenék fel a névadó emlékét és tartanák meg a szoba napját (coetus napot).

Összefoglalva a mondottakat a következő termek foglalnának helyet az új és régi internátusban: A felügyelő tanárnak a már említett 10 axis, s a docenseknek emeletenként egy-egy szoba; két könyvtár szoba; két olvasó és két társalgó; itt lenne elhelyezve a rádió, biliárd, stb.; egy zeneterem, melyben lenne egy kis orgona és harmónium és még egy harmónium valamelyik bibliaköri helyiségül szolgáló teremben; (A harmóniummal kapcsolatban kívánatos minél több harmónium beszerzése, mert a jelenlegi egy harmóniumos állapot egyáltalában nem kielégítő) egy gyengélkedő; egy vendégszoba; minden 12 személyre egy fürdőszoba és öt tusóterem; iroda; sötétkamara a fényképezéshez; műhely; portás lakás; kezelőszemély-

zeti szoba; ebédlőnek megmaradna a mai konviktus nagyterme, s azonkívül kellene egy kisebb ebédlő terem kb. 20 személy részére, ahol a vezető tanár és családja étkeznének hetenként váltakozó 20-20 theológussal. Így megismerne az igazgató minden növendéket, a növendékek pedig hozzászoknának az ünnepélyesebb étkezésekhez. Ilyenkor lehetne tartani egy-egy ruhavizitet is. Ebben a kisebb ebédlőteremben lehetne tartani a bibliaórákat, elhelyezvén egyik sarkában a harmóniumot. Ezeknek a helyiségeknek az elhelyezése, beosztása, a szobák elhelyezése és beosztása már műszaki feladat.

Szabad legyen javaslatba hozni a tervezés kiírására vonatkozó szempontokat. Szükséges volna:

a) Az új internátus Rothermere-utcai frontjának tervére, valamint beosztására és belső udvari front-tervére tervpályázat. De ugyanakkor;

b) terv készítendő a régi internátus (főiskolai internátus második emelete) átalakítására és az új internátussal kapcsolatba hozására, valamint a Kollégium kereszt-épületének az új internátussal kapcsolatba hozására.

c) Szükséges volna alternatív terv gőzfűtési tervezetre. Éspedig: vagy a mostani internátus gőzfűtésébe kapcsolódással, vagy új gőzfűtési berendezéssel a Kollégium és Nagytemplom részére.

d) Kellene készíttetni parkirozási tervet is, mert, ha a középiskolás rész kitépítésre kerül, akkor az egész Kollégium két nagy udvara parkirozható, mert a tisztán főiskolás hallgatóságnak és a magas kulturális céloknak így jobban megfelel.

e.) Végül kívánatosnak tartaná Hittudományi Karunk, ha a Tiszántúli Református Egyházkerület a Kollégium másik két fentartójával: Debrecen sz. kir. város és a Debreceni református Egyházzal egyetértőleg egy telekvételi alapot létesítene, illetőleg a Város telek-kisajátítási alapot, amelynek segítségével egy-két évtized során, esetleg rövidebb idő alatt is a Kollégium háta mögötti apró telkekből akkora mennyiséget szerezne meg tulajdonul a Kollégium számára, amekkora elégséges lenne a kollégiumi kert részére. Ebben az esetben a Göncziutcat könnyű szerrel át lehetne tenni az ujonnan szerzett telekrészlet északi végébe és az új kertet közvetlenül a Kollégium épülettömbjébe lehetne csatolni. Ezt a tervezetét Karunk mint ideális elgondolást ajánlja a fentartók figyelmébe. Hittudományi Karunk az egész tervből elsősorban az épület megvalósítását tartja szükségesnek a megadott méretek és beosztás szerint.

Ahogy a meglévő főiskolai internátus második emeletével szoros kapcsolatba épül a theológus internátus, úgy lehetne megépíteni a Kollégium ó épületében a Baltazár Dezső-utcai fronton, a második emeleten lévő termék felhasználásával elhelyezett kollégiumi múzeumhoz kapcsolódva a másik udvar Baltazár Dezső-utcai részét elfoglaló üres helyen az Országos Református Múzeum épületét, amely így a Kollégium történeti gyűjteményével együtt impozáns erővel tudná szemléltetni a magyar református kultúra emlékeit. Ez azonban a jubileumi alkotások távolabbi feladatai körébe tartozik.

Főtiszteletű és Méltóságos Jubileumi Végrehajtóbizottság! Megtisztelő felkérésére Hittudományi Karunk igyekezett beható feleletet adni és Isten áldó segítségét kívánja a Kollégium életében korszakot jelentő jubileumi alkotás keresztülviteléhez.

Hittestvéri szeretettel:

Dr. Kállay Kálmán s. k.
Dr. Varga Zsigmond s. k.
Dr. Maklai Sándor s. k.
Dr. Erdős Károly s. k.

Dr. Vasady Béla s. k.
e. i. dékán
Dr. Csikesz Sándor s. k.

A tiszántúli református egyházkerület 1939. november 22—23-án tartott közgyűlése 423—440. számú határozata alapján közzéteszi: Dr. Csikesz Sándor egyetemi professzor, jubileumi előadó.

Schneller István.

(Emlékezés.)

A m. kir. Erzsébet tudományegyetem evangélikus hittudományi karának 1939. évi október hó 1-én Sopronban tartott tanévnyitó ünnepén elmondotta **D. Dr. Pröhle Károly** egyetemi ny. r. tanár.

Hittudományi karunk bevett kegyeletes szokásának hódolunk, amikor mai tanévnyitó ünnepünk keretében Schneller Istvánról mint karunk ez évben elhunyt tiszteletbeli doktoráról megemlékezünk.

Emlékezzünk tehát.

Elhunytakról emlékezni nagyon különfélekép lehet. Van emlékezés, mely csak olyanforma, mint az a szellő, mely idegenül suhan el a sírhalom fölött s az ott nyíló virágok illatából alig visz magával valamit. Van olyan emlékezés, mely csak annyi, mintha a sírhantokat művirágokkal díszítik. Van olyan emlékezés, mely nem igen különbözik a hivatalos sírbontástól, — célja, eredménye leletfelvétel csupán, semmi több. Mindez lélektelen dolog, — homlokegyenest ellenkező annak a férfiúnak a lelkületével, akiről most emlékezni akarunk. Hogyan tudott ő emlékezni azokról, akik mély benyomásokat hagytak lelkében! Édes szülei mellett főképp tanítóiról, akik vagy személyesen, vagy műveik útján hatottak rá: *Beyer Jánosról, Thiering Károlyról, b. Eötvös Józsefről, Schleiermachersről, Pestalozziról, Tholuckról, Wichernről*, s a többiekről. Ha róluk beszélt, mintha lelkes szava nyomán szemünk láttára halottak elevenedtek volna meg. Mi ennek a csodatevő emlékezésnek a titka? A képzeletnek nagy az ereje, de magában nem elég. A hála, csak a hála viheti végbe az emlékezéssel azt, amire még a legélénkebb képzelet sem képes magában. Miért? Mert a hála közvetlenül, elevenen őriz meg és hordja magában a múltnak az értékét és igazságát. A hála az emlékezet erkölcsi formája. Ez az igazi értéktartó kapocs a múlt, jelen és jövő között. Milyen gazdag lehetne az emberiség, ha több volna a hála ezen a világon! Isten kérlelhetetlenül szegénységgel bünteti a hálatlanságot. Hála nélkül nincs áldott életfolytonosság a nemzedékek között. A hála, mindig csak a hála veheti ajkára a husvétii angyal szavát: „Miért keressitek a holtak között az élőt?”

Azok számára, akik Schneller Istvánunkat ismerték, elég egy-két szó, hogy páratlan egyéniségének fényképe teljes elevenességében jelenjék meg lelki szemeik előtt, — elég, mert akik ismerték, azok szerették is, és akik szerették, azok soha el nem múló hálával gondolnak rá. De hogyan tudom lelki arcképét megeleveníteni azok előtt, akik a Megboldogultat nem ismerték, — megeleveníteni úgy, hogy az őt nem ismerők lelkébe is átsugározzon valami Schneller egyéniségének sajátosan, melegen ragyogó fényéből? Ebben a kérdésben rejlik feladatom szépsége, nehézsége, titka. Vajha valamennyire megoldanom adatnék.

Nem részletes életrajz, nem szakszerűen beható tudományos méltatás tehát az, amiben feladatomat látom. Csak fővonásaiban szeretném megrajzolni Schneller Istvánunk lelki arcát, amint a hálás emlékezés tükrében lelki szemeim előtt megjelenik. A szűkre szabott idői keretek között a rajz szükségképen vázlatossá válik. Egyéniségének képe legjobban talán főbb életrajzi adatai kapcsán bontakozik ki előttünk.

Schneller István 1847. augusztus 3-án született Kőszegen, hol atyja, Schneller Vilmos, általános tiszteletnek és szeretetnek örvendő lelkész volt, — nagy műveltségű férfiú, aki lelkiismeretes hűséggel betöltött hivatala mellett feleségével, Boór Zsuzsánnával együtt teljesen nagyszámú családjának élt. Abban a családi, rokoni és baráti körben, amelyben Schneller István nevelkedett, bensőséges evangélikus egyházias vallásossággal párosult szigorú kötelességérzés, amellet derűs, minden szép és jó iránt nyílt szellem, a világirodalom és a zene klasszikusaival való megértő foglalkozás volt otthonos, — egyszerű polgárius életformák között olyan szellemi gazdagság, melyhez foghatót előkelő körökben is vajmi ritkán tapasztaltam. A bensőséges vallásosságnak a legfinomabb műveltséggel való összhangosítását Schneller ebből a körből hozta magával örökül és életcéllul. Ennek a körnek a feje volt egy hosszú emberöltőn keresztül az egykori kőszegi algimnáziumnak, majd állami polgári iskolának egyetemi katedrára is méltó, áldott lelkű tanára, *Beyer János*, akinek

Schneller — szülei után — talán legtöbbet köszönhetett s akinek halála után írt kis jellemrajzában oly gyönyörű emléket állított.

A görög klasszikusok valláserkölcsi világába *Thiering Károly*, a soproni liceum tanára vezette be. „Köszegi Beyerem“, „soproni Thieringem“ — mondja jellemző melegséggel egyik életrajzi fontosságú beszédében.

Már 16 éves korában megfogamzik benne az a gondolat, hogy theologiai tanár lesz. Az „in omnibus eminens“ diák a soproni bölcsészet-theologiai intézetbe iratkozik be, de vágyainak csakhamar sólyomszárnya támad: már két év múlva külföldre megy, — a tudomány és gondolkodás terén olyan mélyre ásni, amilyen mélyre csak tudott. — és ifjúi forró keblére halmozni mindazt, ami a kor műveltségéből legalább német területen számára hozzáférhető volt. Akinek *van*, annak adatik. Kévs magyar ifiúnak jelentett annyit a külföldi tanulmány, mint öneki a németországi őt esztendő. Ennek legnagyobb részét Halléban, kisebb részét Berlinben, továbbá Lipcsében és Jénában, valamint utazásokkal töltötte. Theologiai, különösen vallástörténeti tanulmányok mellett főkép a filozófiába mélyedt el. A theologia és a filozófia eleven átélésen alapuló személyes kapcsolatát példaszerűen *Schleiermacher* műveiben találta meg, de mellette a német idealizmus többi nagy képviselői, *Kant*, *Fichte*, *Hegel* is erősen hatottak reá. Legmélyebb személyes hatással mégis a híres hallei „Studentenvater“, *Tholuck Ágost* volt reá, akiben herrnhútiás színezetű mély vallásosság bámulatos szellemi sokoldalúsággal egyesült. Bizonyára az ő kedvéért ment vissza a berlini félév után Halléba. A diákjaival együtt való bizalmas sétáiban nyilván *Tholuck* példáját követte. Ahogy én látom, a köszegi *Beyer*, a soproni *Thiering* és a hallei *Tholuck* voltak első sorban azok a mesterei, akiknek eleven példája nyomán alakult ki benne a személyiség pedagógikájának eszménye s ez állította őt kezdetől fogva szöges ellentétbe nemcsak *Herbarttal*, hanem azzal az iskolai intellektualizmussal és sablonossággal is, mely ellen egész életén átkövetkezetes elszántsággal harcolt a vallásos-erkölcsei nevelés igazaiért. Ha napjainkban tanügyünk terén már a kormányhatalom is támogatja ezt a harcot, ebben a haladásban a kor-szellem változása mellett kétségkívül jelentős része van annak a hatásnak is, melyet magyar nemzeti tanügyünk *Schneller Istvánnak* köszönhet.

Külföldi tanulmányai befejeztével nagy kitüntetéset és szép jövődö ígérertet jelentett a nagyreményü ifiúnak, hogy egyházunk akkori egyetemes felügyelője, *bárá Prónay Gábor*, hívta meg gyermekei mellé nevelőül. Az ebben a minőségében kivívott elismerésnek is bizonyára része van abban, hogy már 2 év múltán eléri azt a célt, melyet 16 éves korában maga elé kitűzött: 1874 ben theologiai tanárnak hívják meg Eperjesre. Tanári hivatástudata biztosságának és kidolgozottságának a jele, hogy a meghíváskor kiköti, hogy előadhassa a vallástörténetet és tanszékével kapcsolatosan tudományos szemináriumot rendezhessen be. Ugyanezekkel a kikötésekkel élt akkor is, amikor 1877-ben Pozsonyba hívták az egyetemes egyház theologiai akadémiájára, — 10 évvel utóbb az igazgatói székbe léptetik elő. Teljesen hivatásának él és tisztára hivatásteljesítésével magától nő a magasba. Legfőbb gondja a lelkész-képzés tudományos színvonalának emelése és tanítvánvainak személyenként előbbre vitale. A theologiai akadémiával kapcsolatban evangélikus tanárképző intézet szervezését is sürgeti. Nem rajta múlt, hogy a szép terv nem tudott megvalósulni. Mennyire nem felekezeti célfatokat követ, mutatja az az elgondolása, hogy az állami egyetemeken theologiai fakultások helyett általános vallástudományi fakultásokat kellene felállítani. A terv fölött maga az élet tért napirendre (Hollandiában megvalósították!) s azért bírálatába bocsátkoznunk fölösleges. Előadásai mellett nyomtatásban megjelent egyes értekezései mutatták, hogy minden dolgát a legmagasabb eszmei kapcsolatban fogta fel. A *Schneller* név mindinkább programmá válik és fényleni kezd saját egyháza körén messze túl a magyar szellem világában.

Ez idézi elő pályafutásában a legjelentősebb fordulatot. Húsz évi theologiai anárság után a Ferenc József tudományegyetem Pozsonyból Kolozsvárra hívja a *Felméri* halálával megüresedett pedagógiai tanszékre. Hatalmas vallomásszerű beszéddel búcsúzik eddigi működése színelvétől és hasonlóan nagy hitvallástevő előadással foglalja el új tanszékét 1895. évi február hó közepén.

Nagyhatású kolozsvári működésének részletesebb leírásába, intenzív és exten-

zív irányban egyaránt bámulatos következetességgel kiépített elméleti pedagógiájának és sokrétű, de mindig a végső nagy célra néző gyakorlati tevékenységének behatóbb ismertetésébe nem bocsátkozhatom. De mindennek egy vonását mégis ki kell emelnem, mely itt bennünket legközvetlenebbül érdekel. Amíg egyházi intézetben volt a theológia tanára, szeretett a filozófus köntösében járni és lelkésszé sem avatatta magát. Most hogy állami egyetemen, — minden egyházi kötöttségtől függetlenül lett a nemzetnevelés filozófusa, nyomatékosan hangsúlyozta theologus voltát és mélyen vallásos lelkületével szinte szakrális tudománnyá avatta az egyetemi pedagógikát, istenszolgálat helyévé a katedrát, templommá az auditoriumot. De ez nem volt következetlenség, sőt éppen ebben nyilatkozott belső életének igazi következetessége. Joggal mondhatta magáról, hogy a tanszékváltás után is theologus maradt és meg is maradt annak élete végéig. Eleven példája volt annak a legfőbb theologuskvalifikációnak, mely szerint a szív teszi az embert theologussá. Nem korlátozottságot jelent ez, hanem olyan középponti tájékozódást, melynek sugárkörében mindenfelé a legtágabb perspektívák nyílnak az emberi tekintet előtt. Akik ismerték, mind tanuságot tehetnek róla, hogy a szívnek, a léleknek, a szellemnek milyen csodálatos, szinte páratlan gazdagsága volt *Schneller István* sajátja. Szellemi irányának elméleti, világnézeti oldala, melyen az idealisztikus kultúrprotestantizmussal volt legközelebbi rokon, bizonyára nem volt megtámadhatatlan, de teljességgel megtámadhatatlan volt abban a végtelenül szeretreméltó, egyéniesen mélylelkű formában, a melyben ő ezt az irányt képviselte. Más idealisták többnyire mélyen alatta maradnak saját eszményeiknek s azért szeretnek ideáljaik fényében sütkérezni, valóságos arcuk fogatékait szép gondolatokkal, szép szavakkal kendőzni. *Schneller István* szíve-lelke mélysége és gazdagsága, élete kristálytisztasága révén mindig több volt legszebb gondolatainál, legszebb szavainál is, mert ő valójában élte azt, amit ihletett ajka hirdetett. Arról nem tehetett, hogy pl. erkölcsi meggyőződésében mélyen gyökerező szabadságeszméinek hangoztatása sokszor éppen azok oldaláról kelteit legélénkebb visszhangot, akik erkölcsi jellemérték dolgában mélyen alatta állottak. Azoknak a kis piaci hősöknek, akik a szabadság trombitáját fújva táncoltatják vesszőparipájukat, tulajdonképen azt kellene mondani: Jó, legyetek előbb olyan jók, olyan igazak, olyan bölcsék, amilyen *Schneller István* volt, aztán, igen aztán tehettek, amit akartok, teljes szabadsággal.

Kétségtelen, hogy annak a Schneller egész egyéniségét átható és formáló, minden szavából, tettéből, tekintetéből oly melegen sugárzó szeretetnek igazi forrása a *Jézus Krisztussal* való lelki kapcsolata volt s ezen a révén nyerte pedagógikája azt a *christocentrikus* jelleget, mely a maga idején egészen új vonásként érvényesült a magyar elméleti pedagógia történetében.

Ami az ember igazi mivoltát alkotja, az egyre feltünőbbben szokott kinyilvánulni az öregkorban. Mikor a nyáron múlt egy éve utóljára láttam a Megboldogultat városunk kerti negyedében, ahol o'ly szívesen keresett üdülést, valósággal meglepően emlékeztetett arra a képre, melyet az elaggoit *Szent Jánosról*, a szeretet nagy apostoláról tartott fenn az ősrégi efezusi hagyomány. Testi és szellemi erői fogytán még mindig teljes erővel sugárzott szeméből, arcából, töredék-mondataiból, taglejtéséből az emberszeretet forró melege. *Schneller Istvánunk, áldott jó Pista bátyánk, a krisztusi szeretet embere, a szeretet theologusa és a szeretet pedagógusa volt tanításának és életének abban a gyönyörű harmóniájában, melyben mintha állandóan zengett volna a karácsony éji himnusza: Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek, a földön békeesség és az emberekhez jóakarát. Azt hiszem, ez volt egész lénye, feltünő zeneiségének, zenekedvelésének is legmélyebb alapja. Ezért volt olyan ritka, kivételesen ritka harmónikus egyéniség. Ami az emberek legtöbbszörénél ellentétesen esik széjjel, az nála nem pusztán a fogalmak elméleti elrendezésében, hanem eleven meggyőződésében, életének valóságában, szellemi lénye legbensőbb szerkezetében összhangzatos egységbe szövődött: ész és szív, hit és tudás, világos gondolat és elszánt tetterő, elmélet és gyakorlat, egyéniség és közösség, eredetiség és hagyománytisztelet, egvetemes emberiség és forró nemzeti érzés, — nála mindez megtalálta eleven kapcsolatát csodálatosan harmónikus egyéniségében.*

Mindezt befejezésül érdekesen, megkapóan egészíti ki egyénisége vonásainak

még egy feloldott ellentéte. *Szent Jánost*, a szeretet apostolát, tudjuk, azzal jellemezte a hagyomány, hogy a sást tette szellemi egyénisége jelképévé. Hasonlóan jellemezhetjük, *Schneller Istvánunkat* is. Ez a szelíd, galamblelkű ember sastermészetet is hordott magában. Sastermésze nyilvánított szelleme magas szárnyalásában, hajlíthatatlan igazságszeretetében, igazaiért folytonos harcra készségében. Ez a galamblelkű sas a szellem birodalmában olyan hatalmas tartomány felett uralkodott, amekkorát meghódítani csak ritka erőnek adatik. Ez a galamblelkű sas tudott harcolni is, elszántan, tüzesen harcolni mindig lelkesen vallott meggyőződéséiért, a szabadságért, az igazságért, hazájáért, nemzetéért, Krisztus országáért és tiszta, nemes, harmónikus lelkét csak egy tudta igazán felháborítani: emberi hitványság, nemtelenség tapasztalása. Hogy villogott ilyenkor sastekintete!

Harcai csúcspontján akkor látjuk őt, amikor mint egyetemének rektora érte meg az összeomlást, melynek folytán a drága kedves Erdély kincses Kolozsvárral együtt az ellenség kezére került. Mint fészket a sas, úgy védte akkor a gondjaira bízott egyetemet. Amikor az erőszaknak engedni kényszerült és véglegesen át kellett adnia a tudományegyetemet, azt vágta oda a csodálkozó méltatlan ellenfélnek: Az egyetemet átadhatom, a tudományt nem. Közben mntette, amit tudott és nem nyugodott addig, amíg Budán, majd Szegeden új fészket és új létjogot nem vívott ki menekült egyetemének, melynek a magyar szellem világában betöltendő külön nagy hivatását sohasem szünt meg hangsúlyozni.

Ezentúl már nem sokáig maradt meg tanszékén, bár a hetvenes korhatáron túl is marasztalták. 1923-ban véglegesen nyugalomba vonult, de ameddig erővel bírta, mindig dolgozott.

Amikor 1923-ban hittudományi karunk megszervezésére került a sor, Schneller Istvánt választották annak az egyház és az egyetem képviselőiből alakult bizottságnak az elnökévé, melynek feladata volt a hittudományi kar tanszékeire beérkezett pályázatok elbírálása s ennek alapján a kinevezések iránti javaslatlétel

Megalakulása után a kar *Schnellert* kérte fel a vallástörténet előadására. Előre haladott korára hivatkozva fájdalommal háritotta el magától a megbízást.

Amikor a hittudományi kar első ízben élt a theologia tiszteletbeli doktora cím adományozásának jogával, magától értődőnek tartotta, hogy *Schneller Istvánnak* is ott kell lennie a kitéüntetendők között. Az agg tudósnek a tiszteletbeli doktoravátás ünnepén elhangzott nyilatkozata ma is élénk emlékezetében van mindazoknak, akik hallották

Igy került *Schneller* tanári pályafutása végén új kapcsolatba régi szerelmével, a theológiával. Azt a munkáját, mellyel a doktori kitéüntetésért háláját akarta volna kifejezésre juttatni a fakultás iránt, sajnos már nem tudta befejezni. De ezzel, mint egyéb dolgokkal is csak ő maga érezte magát adósnak; amint egyénisége, úgy élete munkája is harmónikus egészként áll előttünk.

Amikor nyugalombavonulása után 16 évvel, élete 92. esztendejében, f. évi (1939) január hó 24 én megtért atyáihoz, egyik hálás tanítványa — *Kemény Gábor* — aztmondotta: „*Schneller Istvánnal* a század szellemei életének egyik legnagyobb értéke tűnt el.”

Mi azt hisszük, hogy innen, a földi élet síkjáról sem tűnt el egészen, hanem éppen a tanítványok százainak, talán ezreinek hálás emlékezetében tovább él és eleven erőként tovább hat következő nemzedékekre.

*

Ez volt tehát *Schneller István*, — semmi esetre sem kevesebb, hanem inkább több, mint amit verőfényes egyénisége gazdaságából ezzel a vázlatos rajzzal tükrözni tudtam.

Amikor azt látom, hogy innen is onnan is olyan törekvések érvényesülnek, melyek botorul széjjel akarják választani azt, amit a Történet Ura Szent István birodalmában hosszú évszázadok sorsközösségével egybeszerkesztett, nem tudok elnyomni egy feltörő sóhajt: vajha a magyar élet világában sohasem következnek be olyan szakadás, mely lehetetlenné tenné azt, hogy a magyar nemzetünk számára *Schneller Istvánok* szülessenek és nevelkedjenek!

A koronája vesztett szép családi körrel és a tanítványok seregével együtt hittudományi karunk is mindenkor hálás kegyelettel fogja megőrizni *Schneller Istvánok*, legkitünőbb tiszteletbeli doktorai egyikének áldott emlékét.

Professzor Hatvani receptjei a debreceni diákok részére 1780 körül.

Irtta: *Diósadi Elekes György dr. orvos, v. belklinikai tanársegéd. Budapest.*

Hatvani István az első olyan iskolaorvos, a 18. századból, akinek iskolaorvosi ténykedése tisztán áll előttünk. Iskola-kórház-alapítását Balog Ferenc: A debreceni ref. Kollégium története (Debrecen 1904.) c. könyvében ismertette. Iskolaegészségtan tanító és betegség megelőzését célzó törekvéséről én irtam az Iskola és Egészség 1938 évi júniusi számában. Jelen cikkemben Hatvani gyógyítóiskolaorvosi szerepével óhajtok foglalkozni azon 198 receptje alapján, amelyet Csikesz Sándor dr. professzor úr fedezett fel a debreceni ref. főiskola szeniori számadásai között és akinek e helyütt is hálás köszönetemet fejezem ki, amiért a recepteket tanulmányozás céljából szíves volt rendelkezésemre bocsátani.

Hatvani Baselben 1746 novemberében kezdte orvosi tanulmányait és pedig azonkívül, hogy az egyetem rendes tárgyait hallgatta, magánleckéket is vett dr. Königtől többet magával; ennek vezetése alatt 15 hónap alatt vette át az egész medicinát, köztük a materia medicat azaz gyógyszeriant és a therapiát. Dr. König e téren nem volt jelentős ember.

Másik orvos, akitől a therapiát tanulta, Zwinger, baseli kórházi főorvos volt, aki betegeihez is magával vitte a kiválónak megismert Hatvanit és állandóan oktattatta. 1748 március elején tartotta meg disputatióját a bőr működéséről és a bárányhimlőről, majd a betegségeknek az arc vonásaiból való diagnózisairól írott munkája alapján u. o. 1748 április 9 én orvossá avatták. Ezután még Utrechtbe, majd innen Leyden-be ment, utóbbi helyen többek között hallgatta Gaul-t, a kémia tanárát, aki mint Boerhaave-tanítvány azt vallotta a gyógykezelésről, hogy a természet gyógyító erejét gyógyszerrel kell támogatni. E kornak különösen kedvelt gyógyszerei: az ipecacuanha hánytatásra; a higany lues ellen; kámfor rothadásos megbetegedések ellen stb. A gyógykezelés általános alapelveit Európa szerte egyrészt az említett Boerhaave fektette le, akinek gyógyszerantani tankönyve az első magyar egyetemen 1770 ben kötelező volt; másrészt Stahl György halle-i professzor, aki szerint a betegségek egyes tünetei pl. a láz maguk is a természet gyógyító folyamatai és azt nem szabad elnyomni; ezért nem használt malária ellen kinint, ezért került az opiumot.

Ezen időben (1747) jelent meg Haller: Elementa physiologiae-ja, melynek Leiden és Göttingen egyetemei szegődtek hívévé, Leidenben de La Boe és Boerhaave a Paduában megalapozott klinikai oktatást vezették be: ez ösztökélhette a mi Hatvaninkat is arra, hogy 1775-ben megalapítsa a diákkórházat.

Hatvani akárcsak kortársa: van Swieten leginkább az eklektikus Boerhaave hive volt, józan és szélsőségektől mentes, bár korának babonáin és téves hiedelmein alapuló, sokszor a közép kortól kritika és utánvizsgálás nélkül átvett egyes yógyszereket ő is használt.

Az említett 198 recept jelenleg a ref. kollégium irattárában van „A. 53.27.” jelzet alatt. Időpont szerint 1777-ből egy, 79-ből 118, és 80-ból 79 darab, tehát kb. Hatvani aktivitásának tetőfokán irattak. A receptek néhányát Csokonai József sebész, a költő atya irt; néhány pedig ismeretlentől való,

Külalak szerint különféle nagyságu, többnyire hoszúkás házilag vágott papírokra vannak írva, egy-, sokszor kétoldalon a fejlécen α és ω betűk állnak, (Istennek ajánlás) utána a Recipe (Rp.) jelzet következik, majd sorban a hatóanyagok latin névvel vagy a signatura alchemiae szerint írva, mellettük a kívánt mennyiség Ezt követi a gyógyszer készítésére vonatkozó rendelkezés, majd a használati utasítás, felső éves diá-

kok részére latinul, alsósok részére magyarul. Végül dátum és aláírás ill. nevének kezdőbetűivel való szignálás. Sok recepten olvashatjuk a gyógyszer árát, amit részben a város térített meg, részben a főiskolának a gyógyszeralapja viselt. Súlymértékül a szokásos gran (0.073 gramm), scrupulus: 1458 gramm; pugilus: 2.187 gramm, drachma: 4.375 gramm, uncia: 35 gramm, libra: 420 gramm; továbbá a manipulus; marok (füveknél), gutta: csepp, mensura: 1260 gramm, és a fasciculus: 35 gramm szerepelnek.

A felírt gyógyszerek gyógyhatás szempontjából nyákdoldók, köptetők, fájdalomcsillapítók, göcsoldók, seb és szemkenőcsök, dagana érlelő teák, borogató vizek, beöntések, hashajtók, hánytatók, étvágyjavítók, féregűzők, hajtisztítók, toroköblögetők. Ezekből kitűnik, hogy Hatvani a humoralis pathológia híve volt, aki a szervezetnek kórosan elhelyezkedő nedveit a test természetes nyílásain át igyekszik szereivel átcsoportosítani, ill. a megromlott és a felesleges nedveket eltávolítani. Nem oki gyógykezelés ez; inkább tünetinek nevezhetjük.

A gyógyszerek formájukat illetőleg: teák, porok, emulsiók, kenőcsök, electuárium (nyalat), flastromok, pilulák, bolusok (nyelet), oldatok, tinkturák, keverékek, főzetek és rázókeverékek. A folyékony gyógyszereket üvegben rendelte kiadni.

Lássuk néhány érdekesebb vagy jellemzőbb receptjét:

Rp.

(5. sz. recept.)

Aqu (ae) Euphrasiae	szem vidító fű
" rosatae	rózsavíz.
" Regin (ae) Hungae	magyarkirálynévize
p. oli Cypri	ciprusolaj
Sachari saturn	ólomcukor
Camphoris in vitello ovi solutae	tojássárgájában oldott kámfor
DS. Szemét pamuttal ebből kenegesse.	

A Magyar kiályné vize néven ismert gyógyszer, a késő középkortól fogva, főként a 17. században divatos gyógyszer és piperecikk volt. Magyary Kossa szerint először Délfranciaországban készítették és a 18. második feléből nem ismeri használatát. A kámfor mint vérbőséget eloldó szer szerepel, az ólomcukor ma is szemcseppként használatos, az olaj a készítmény sűrűvételére szolgál.

A 8. sz. recept: Rp. Corall (orum) rubr (orum); Boli armen (i) lavigati; Magisterii perlarum; Lapid. cancr.; Aquae flor. acatiae; Aquae flor. tiliae; Syrup. papav. errat.; Syrup. acetos citri.

Ezen gyógyszer a mák révén görcsoldó, a bolus révén erjedéstgátló, az aquak enyhe hashajtók, egészben véve erjedéses hasmenésnél használatos.

A 17. sz. recipe: Axungiae taxi; Spermat. ceti, et Cerae alb āā, Balsami peruviani; Olei Juniperi et Spicae et Caryophyllae aa; spiritus salis ammoniacae: kitűnő deszenficiáló, erősen bőrvörösítő.

Gyakori fájdalomcsillapító a következő (26-b. sz.) receptje: Aquae flor. Papaveris; Syrup. papaver. alb.; Laudan. liquid.,- Hashajtónak pedig sűrűn írja elő a következőket (39. sz.): Diascordii, Pulv. Rhabarb., Syrup. papaver alb., electuarius alakjában. Ebbe néha Myrobalanum citri t, vagy Jalappát tesz, abszinttal, rózsavizzel izesítve.

Ugyancsak a kollégium számlájára írta fel Hatvani a híres kísérleteihez szükséges kémiai anyagokat is (146. sz. recept): Rp. Spiritus Salis, Rp. Spiritus Salis volat., Rp. Spiritus Vitriolis Rp. Spiritus Nitri saturat.

Ezeket „Erunt pro experimentis physicis“ jelzéssel 1777. július 12-én írta fel Hatvani, mint látható, a mindennapi használatos koncentrált savak és sóoldatok ezek. Belőlük további következtetést levonni nem lehet. Gázok fejlesztésére mindenesetre alkalmasak voltak, ami pedig abban az időben divatos, szinte társasjáték volt. Másik ilyen divatos dolog volt a leydeni palack előállítás, Szilágyi Tönkö János professzor már 1707-ben írt fel erre a célra pulvis metallicust.

A 72. és 84. sz. receptek annyiból érdekesek, hogy ezek Hatvani által komponált keserű teák. Közéleti részletezés nincsen, úgy látszik, olyan gyakran rendelte Hatvani, hogy a patikus már elkészítve raktáron is tartott belőle.

Talán leghosszabb receptje a 31. sz., kilenc féle anyagból áll, 300 gr. ra adott másfél gramm antimon és az igen óvatosan nyújtott circa 0.3 gr. camphor. A 32. sz. receptje circa 13%-s higányos fehér kenőcs, amiből ma 5—10%-sat használunk. A növényi drogokat marokszámra rendeli, míg a morphiummal csinján bánik, mint pl. a 24. sz. recept: Rp, Syrup. Diacodii 35. gr. Aquae Menthae 21 gr. Tinct. terrae Catechu 26, 22 gr. Laudani XVI. csepp. Ebből két óránként ϵ y kannállal

A laudanum oldata általában 1% morphiut tartalmazoit, tehát a kb. 270 grammra 0.003 Mo jut, aminek ma sokszorosát adjuk.

Viszont hashajtóinak he:óikus dózisa előtt néha megrendülve állunk meg: pl. a 70/a. sz. receptjében 13 gr. rebarbarát és 3 gr. keserüsöt irt fel három alkalomra.

Mindenesetre erősen individuálva adagol és valóban kezében tartja gyógyszereit.

Mellékelem még a Hatvani által használt anyagok jegyzékét; (több helyen megállapíthatók a receptből, hogy az illető gyógyszer mi ellen vagy mire jó.)

E helyütt köszönöm meg Magyarí Kossa Gyula professzor urnak szives tanácsait, a gyógyszerek magyar neveit illetőleg.

Abrotanum, herba	üröm	Borax pulv.	natrium boracicum
Absinthium	keserű üröm	Bursae pastoris herba	pásztorfü
Acetum rosaceum	rózsaeacet	Caerum viride	zöldviaszkenőcs
" destill.	desztillált ecet	Calemanth. Abrotani fol.	lóméntha
Acorus	sárgaliliom	Cannab contr., semina	kendervirágmagja, Belső
Agar optimum	taplógomba. Izzadás ellen	Camphor	Kámfór. Remyhe fekeiyekre erjedés ellen
Agrimoniae Herba	bojtorján	Casanta maj.	
Althea, fol. et rad.	vadmályva	Cascara	kaskara
Aloe, succ.	aloé. Hashajtó	Catechu terrae, tinct.	perui katechu-tinktura Cszebuzó hatás
Amygdala. dulc.	édes mandula	Centaurisúm min.	keserű anyag, étvágyadó
Amylum	keményítő	Cerussa pulv.	plumbum carbonicum btróxid. Sebszárító.
Anethi Sumitates	kapor	Centiflor. herba	
Angelica	kerti angyalfü. Izzasztó	Cetum speřmacet.	cetvelő. Véroszlató
Antimonum. diaphor.	stibium oxyd. album Izzasztó	Chamomilla	kamilla
Aperientia	hashajtó készítmények	Cichorii silv. Rad.	katángkóró gyökér. Roboráló
Aqua cent. min.	ezerjőfélefüből készül	Citri acetum	citromos ecet
Aqua calcis	mészvíz	" malinae aqu,	
" Cinnamoni	édesítő	Cocta alba	
" Capillorum	Vénuszfodorka	conchae estar. calcinat.	
" Cardui. Benedict.	pápafü. Izzasztó	conserva rosarum	rózsabefőtt
" Euphrasiae	szemvidítőfü. Szemgyúladás ellen	convallaria maj., herba	gyöngyvirág. Szivre
" flor. acatiae	egyptomi kökény virágából összehuzó hatásu	Corallum rubr.	veres kláris. Mérgezés. melancholia ellen.
" " tiliae	hársfa virág	" thea	
" fontana	lutvíz	Crispae herbae	fodorménta füve
" fumaries	füstikeviz. Szemre	Croci extractum	sáfránykivonat
" hordei cort.	árpaviz. Szemre dagadásra	Cyani flores	buzavirág virágia
" myrrhae	mírha oldat, daganatra	Cypri oleum	ciprusolaj
" omnium flor.	szárított ökörganéj	Cremor tartari	borkő
" Plantagin.	utifü viz szajmosáshoz	Cucumeris asimiari. Rad.	ugorka
" Reginae Hungariae	magyar királyné vize	Caryophyllae oleum	székfűszegolaj
" rosata	rózsaviz, Édesítésre	Diacodii syrup	izjavító, igen kevés morphiummal
" Scordii	ezerjőfélefü, Dagadásra. Meghülés ellen	Diascordium Fracastorii	vízihagyma szagu favoria. Általános ellenszer
" Spirituosa Cinnam	fabéjszesz. Édesítésre, izzasztásra	Diaphoretus	bőrpárologtató
Aristolochiiae rotund R.	farkasalma	Emplastrum de Crusta panis	kenyerhajtó
Asa dulcis	benzoe	Farina seminis lini	lenmagliszt. bőrvörösítő
Asa foetida	növényi tejnedv,ördögzsar	Foeniculi conf. semen	köménymag. Daganatérleő
Axunguia canis	kutyaháj	Fol. menthae crispae	fodorménta
" porcina	disznó háj. Mindkettő kenőcs alapanyag	Fornicae semen	hangyatojása. Bőrvörösítő
Balsamum Peruvianum.	peru-balzsam	Flor. Sambuci	bodzavirág
" viscerale Hofmanni	H féle eletelixir (mixt. oleoso balsamic)	Gentiana, rad.	tárnicsgyökér. Étvágyjavító
" Absynthi	üröm b.	Glycyrrhiza rad. excort.	édesgyökér
Bacca Gummi rad.	gumigyökérbogyók	Graminis rad.	tarackgyökér. Izzasztó
Bardanae, rad.		Gummi arabicum	bevonó hasmenésnél
Bassalic. min.	bazsalikom	Gossypium	gyapot
Betonicae paraly., flos	sebfü. Vérzés ellen		

Bet. Veronica Herba.	meghülésre	Hedera terrestris	borostyán
Bolus armenic.	veres örményföld	Hypecacuanhae rad.	ipekakuánha. Láz ellen
Hysopus	izsóp viz-hajtó	Hypericoat. rubr.	vérállató linka-fű
Hordeum vulg.	közönséges árpa Daganat- érlelő	Ribesiorum syrup.	ribizliszirup
Jalapae rad. pulv.	jalapa. Hajtó	Rutae herba	rutafű
Juniperi oleum	borókaolaj	Sacharum alb.	fehér répacukor
Lapis Prunell.		" candis	kandis cukor
Lapis haematides	orvosi vérkő, vasoxydul	" saturni	plabum acet, Szemcsepp
Laudani liqu Sydenham	10% Morphiumot tartalmaz	Sal gemmae	ikersó vizelethajtó
Lenitivum electuar.	hashajtó nyalat	Salviae aqu.	zsályaviz. Bevonó
Lemnia pulv.	agya	Sal coryinthii	
Lidoar	bezoár? izasztó	Sanguis Draconis	sárkányvér (afrikai fa gyan tája)
Liliorum conyall.	gyöngy virág	Sarsaparillae rad.	száracsagyökér
Liquiritiae rad.	édesgyökér. Hashajtó	sassafrati ligni cort.	csomborfü
Luceni ppt.		saturn. extractum	pozdorgyökér kigyómé- ellen
Lumbo terraestr. pulv.		Scorzonerae. rad.	
Lypodii oleum		Sebotenaceae rad.	
Lythargirum pulv.	plumbum oxyd.	Sal Sedlicensis	magnesium sulfát Hashajtó
Martiales perlae	vasgolyócskák	Sennae fol.	szenna. Hashajtó
Magnesia nitri ppt.	hánytató	Serpilli herba	kakukfű
Manna gelat.	hashajtó	Species pectoralis	köhögés elleni fű keverél
Marchion p	csillagvirág	Species pro Clysmate	keverék beöntés készítésére
Marrubii nigri herba	orvosi pemetefü. Köhögés ellen	" " gargarisma	toroköblögető
Mel rosar.	rózsaméz, Meghülés köhő- gés ellen	Spicae oleum	tövis olaj
Melissae aqua	édesítő	Spicretum pro clysmate emoll.	
Menthae pallustr.		Spiritus depurat.	tiszta szesz
" piper.		" ammonii	illatos ammoniaszesz
Mercurius dulcis citó	kalomel. Féregűző	" cornu cervi suc- cin.	ammonium succinium pyro- leousum
" ppta		Succinum ppt.	borostyánkő
" corrosiv. subl.	sublimat	Syrupus berberidis	sós-kaborbolyaszörp
Myrobalanum citri	dió és citromból készült kenőcs vagy a miroba- langyümölcséből	" Cort. aurant.	narancshéjzsörp
Myrrha rubra	alkoholos kivonatban gő- zöléshez	" Cydoniorum	birs-zörp
Nitrum depurat.	tisztított salétrom.	" de Meconio	mákonyos szörp
Oleum album		" Diacodii	mákfej-zörp
" oliv.		" flor. tam.	
Origani herba	majoránna	" mororum	szederszörp
Oxylapath. rad.	sóska	" myrti	myrtus szörp
Oxymel squill.	tengerihagyma, vizhajtó. ecetes mézben.	" Paradis. citrior.	
Pachimangae		" vitriolis	kénsavas szörp. Lázcsilla- pítás
extr.	Crollii	Tamar. indor. pulpa	tiszafa
Papaver. alb.	mák	Taxi axungium	natrium acetat. Hashajtó
" errat. syrup.	pipacs.	Terra foliata	meghülés ellen készítmény
Passiflor. minor	gölgotafű	Thea pectoralis	balzsam. Epehajtónak is- használták
Petroselinii flos	petrezselyem	Terebenthinum	mákos, fűszeres nyalat, min- denfajta fájdalom ellen
Phosphor	foszfor.	Theriac Andromachii	gyomorerősítő
Pistacia	mastixfa anyaga.	vetus.	catia catechu vizes kivo- nata. Hasmenés ellen.
Polichresti balsam.	kalium-natrium tartaratot és kalium sulfurciumot tar- talmaz.	Tinct. stomachica	rózsakenőcs
Polypodii rad.	páfrány	" terrae catechu	
Pomorum succus	almalé	Unguentum rosatum	
Pumi atob.	gránátalma	" de althaea	
Rhabarbara, rad., pulv.	rebarbara. Hashajtó	" nervinum	illatos iz
Rheum elect.	étvágyjavító nyalat	" aromaticum	
		" Dycht. (Dia chyl.)	deákflastrom tojássárgája
		Vitellum ovi	

(Hatvani működése Mária Terézia korára esik, amikor a Kollégium szegény ugyan, mégis gondoskodik diákjai gyógyításáról, E fennmaradt recepteket a Kollégium legszegényebb tanulói részére írta Hatvani, s azokat a szenior fizette ki. Ezért maradtak meg az utókor számára. Szerk.)

Haggeus próféta és könyve.

Irta : **Dr. Médis László** református lelkész. Debrecen.

B E V E Z E T É S.

- a 1. Haggeus prófétának és könyvének a régebbi magyarázók nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Sőt azt mondhatjuk, hogy — a theologiai vonatkozások leszámításával, — mindössze néhány jelentéktelen történeti adatot emeltek ki belőle. A figyelem az utóbbi időben, a vallástörténeti kutatások hatása alatt fordult feléje fokozott mértékben. Ez a mélyebbre tekintés eredményezte, hogy ma már vallástörténeti szempontból is iránytszabó személyiségnek tekintik Haggeust.
- b Magyar tudományos irodalmunk kevés figyelemben részesítette eddig e könyvet. Rövid irodalomtörténeti feldolgozások és lexikális összefoglalások mellett ma csak egyetlen teljes és részletes mű áll rendelkezésre, *Dr. Kecskeméthy István* 1915-ben közreadott kommentárja.
- a 2. A könyvet exegetikai szempontból kívánom tárgyalni. Az exegezis legelső és legalapvetőbb feladata a szöveg jelentésének a lehető legpontosabb megállapítása. Ha ezt sikerült elérni, akkor már elvégezte a legnehezebb munkát, mert minden további munkája erre épül fel. A szöveg jelentését fordításban kell tolmácsolnunk, lehetőség szerint ugyanazon szavakkal, kifejezésekkel, melyeket az eredeti szöveg nyújt. De nemcsak a szó szerinti, hanem a jelentésbeli hűség is fontos. A feldolgozás élén tehát a *szövegfordítás* foglal helyet.
- b Azonban a legpontosabban megállapított és fordított szöveg is magyarázásra, kiegészítésre szorul. Az időbeli és földrajzi távolság mellett olyan nagyok a különbségek szellemben, hitben, gondolkozásban, szokásban, foglalkozásban, általános életrendben, hogy azok tisztázása a helyes megértés szempontjából nélkülözhetetlen. Mindezek felsorakoztatása a *magyarázás* során történik. Úgy, hogy a magyarázás nem csupán az adott szöveg parafrázisa, körülírt elisméltése, hanem jóval több annál: a szöveg minden oldalú megvilágítása. Ez a szöveg mellett egykorú emlékek segítségével történik, amennyiben pedig ilyenek nincsenek, következtetések útján. De ez utóbbi mindig csak a biztos adatok józan, tárgyilagos mérlegelése alapján történhetik.
- c Ugyancsak ide tartozik az exegezis azon feladata is, hogy kikutassa a szöveg eredetét, megtalálja a forrását, hogy létrejöveteleiben milyen tényezők játszottak szerepet. Honnan fakadt és hogyan született meg, sőt hogyan örökött meg a szöveg. Ennek figyelembe vétele még inkább megbővíti a magyarázás kereteit.
- d A továbbiakban rámutathat az exegezis arra, hogy a tárgyalt anyagnak milyen hatása volt saját korára, esetleg későbbi korokban, tehát lemérheti annak minden irányú történeti jelentőségét. Ezt azonban mellőzheti is. Amennyiben pedig figyelembe jön, úgy ennek is a magyarázás során kell történnie. Ezzel aztán a magyarázás keretei le is záródnak. (Itt jegyzem meg, hogy a magyarázás során nem csupán a szaktudósokra leszek tekintettel, hanem a gyakorló lelkészekre is. Ez a szempont szükségessé az egészen részletes — szaktudósok részére sokszor fölösleges — fejtéteket, megvilágításokat.)
- e *Módszer* tekintetében nem vehetünk fel valami egységes, még kevésbé egyetlen módszert, hanem a tárgyalandó anyagot a szükséghez képest más és más módszerrel vesszük vizsgálat alá. Így szerephez jut a filológiai, történeti, vallástörténeti, pszichológiai (valláspszichológiai), irodalomtörténeti módszer egyaránt. Amennyiben pedig szükséges, más módszereket is igénybe veszünk.
- f E módszerek mindegyike kritikai lévén, az egész feldolgozás is kritikai jellegű lesz. A kritika alkalmazása nemcsak jogunk, de kötelességünk is. A kritika alkalmazása nem jelenti a múlt értékeinek csökkentését, vagy éppen elsikkasztását, — a theologiai értékekét sem! — sőt éppen azok kiemelését és megőrzését kívánja szolgálni. A múlt század egyoldalú, elbizakodott kritikája méltán kelthetett bizalmatlanságot, de ez senkit sem jogosíthat fel a kritika teljes elvetésére. A kritikai módsze-

rekkel dolgozó és egyedül a szöveg értelmét, igazi jelentését, tartalmát kutató exegezis képes arra csupán, hogy az ősi szövegbe zárt egykori életet újra megelvenítse s minden mozzanatában szemléltesse és érzékeltesse. Jelen dolgozatunkban is így és ezt kíséreljük meg.

g A különböző exegetikai irányzatok és módszerek ismertetését nyújtó fontosabb magyar nyelvű feldolgozások a következők: *Pétzeli József*: A szent írás értelmére vezető rövid oktatás. 1792 — *Dr. Varga István*: Exegétika theologia. Debrecen, 1807. 173—332. lk. — *Pukánszky Béla*: Az ótestamentumi exegézis feladatáról. Pozsony, 1892. — *Maksay Albert*: Az exegézis problémái. Kolozsvár, 1931. — *Dr. Varga Zsigmond*: Bibliai vallástörténet. Debrecen, 1938. 98—114. lk.

a 3. Feldolgozásunk kapcsán már a módszeres eljárás is feltétlenül megköveteli, hogy az eredeti szöveg és egykorú források mellett figyelembe vegyük az eddigi feldolgozásokat, a tudomány eddig elért eredményeit is, továbbá, hogy kritikai állásfoglalásunkat megokoljuk s a figyelmet más eredményekre is felhívjuk. Ami a feldolgozásokat illeti, nem vállalkozhatunk valamennyi feldolgozás részletes összegyűjtésére az anyag óriási volta miatt, hanem úgy igyekszünk feladatunknak eleget tenni, hogy a régiebb korszakokból csak a legjelentősebb feldolgozásokat ragadjuk ki. Viszont az újabb feldolgozásokat igyekszünk lehetőleg felölelni, tekintet nélkül a feldolgozó irányzataira. Az ezekből vett anyagot, amennyiben kutatásaink eredményeivel megégyezik a magyarázás során jelezzük, az eltérő állásfoglalásokat viszont a kritikai megjegyzésekkel együtt külön fejezetben gyűjtjük össze. Így elérjük azt, hogy a magyarázás összefüggő egész marad, nem kell azt lépten-nyomon kitérésekkel megszakítani, kritikai hivatkozásokkal, utalásokkal nehézkessé tenni.

b Feldolgozásunk ezek szerint három főrésze tagozódik: *szövegfordítás, szövegmagyarázat, valamint a nyelvi, szövegkritikai és vallástörténeti jegyzetek*. A dolgozat egyes részeire való hivatkozást a szöveg melletti jelzésekkel igyekszünk megkönnyíteni. Befejezésül rövid összefoglalásban gyűjtjük össze a főbb eredményeket, megállapításokat, hogy így együttesen könnyen áttekinthessük azokat.

c Végül a feldolgozás tárgyát képező eredeti héber szöveggel kapcsolatban megemlítjük, hogy amennyiben e szöveg egyik-másik része feltétlenül megemlítendő a dolgozatban, úgy nem héber írásban nyújtjuk azokat, hanem úgynevezett átírásban. Ezzel egyrészt megkönnyítjük a nyomdai előállítást, másrészt pedig lehetővé tesszük többek számára a könnyebb olvasást. Ez az eljárás mind gyakoribb lesz és a munka tudományosságát nem érinti. Az átírási táblázatot a következő lapokon közöljük. Az átírásnál a magyar abc jeleit vetjük figyelembe és különböző betűtípusok alkalmazásával igyekezünk visszaadni híven az eredeti szöveget. Hogy a héber szavak mindjárt felismerhetők legyenek, vastagabb betűtípussal szedjük. Az egyhangzús mással- és magánhangzók megkülönböztetésére használjuk a kurzív betűket. Így a *tét* és *táv* közül az előbbi kurzív, az utóbbi vastag t betűvel jelöltetik, a *sza-mek* és *szin* betűket ugyanígy különböztetjük, valamint a *chátéf* hangzókat is. A *sevá mobile* jelzésére az *ö* hangzót használjuk.

R Ö V I D Í T É S E K .

A=a dolgozat egyik fejezete,
acc=accusativus
AO=Der Alte Orient
B=a dolg. egyik fejezete
BL=Czeplédy: Bibliai Lexikon
BRL=Galling: Bibl. Reallexikon
BV=Dr. Varga Zs.: Bibliai vallástörténet
C=1. dolg. egyik fejezete
Cod.=Codex
coll=collectiv
CR=Corpus Reformatorum
D=a dolg. egyik fejezete
f=fejezet

fk=fejezetek
ford=fordítás
H=Haggeus
HAT=Robinson-Horst: Handbuch zum Alten Testament I. 14. Die zwölf kleinen Propheten. 1938.
HB=Gesenius-Buhl: Hebräisches u. aram. Handwörterbuch. 17.
HGr=Gesenius-Kautzsch: Hebr. Grammatik. 28.
hif.=hif'il
hitp.=hitpa"él
hn.=hinnem

ill.=illetve
i, m.=itt említett munka
IMIT=Izr. Magy. Irod. Társ. Ószöv. fordítása
impf=imperfectum
inf.=infinitivus
KB II.=Kautzsch-Bertholet: Die Heilige Schrift des AT-s II. köte. Komm.=Kommentar
L.=lásd
l.=lap
lk.=lapok
Mass.=massoretikus szöveg vagy kézirat

„nif'al
Z=Orientalistische Literatur-
zeitung
z.=Ószövetség
rt=participium
ss.=passivum
aep=praepositio
v.=revideált
G=Die Religion in Geschichte
und Gegenwart. 2. Aufl.
=szír fordítás
=singularis
st=status

st. abs.=status absolutus
st. constr.=status construstus
suff=suffixum
Szg=Szeptuaginta fordítás
szem=személy
szenv=szenvedő
Tg=Targum
ThStKr=Theologische Studien u.
Kritiken.
ThWzNT=Kittel: Theol. Wörter-
buch zum Neuen Testament.
u. az.=ugyanaz
u. n.=úgy nevezett

Úsz.=Újszövetség
v.=vers
Vg.=Vulgata fordítás
vk.=versek
Vol.=volumen
v. ö.=vesd össze
ZA=Zeitschrift für Assyriologie
und verwandte Gebiete.
ZAW=Zeitschrift für die alttesta-
mentl. Wissenschaft
ZDMG=Zeitschrift der Deutschen
Morgenländ. Gesellschaft

BIBLIAI KÖNYVEK RÖVIDÍTETT JÉLZÉSEI.

en=Genesis
x=Exo-us
zv.=Leviticus
um=Numeri
eut=Deuteronomium
ös=Józsué
ír=Birák
u=Ruth
Sám=Sámuel I. k.
Sám=Sámuel II. k

I. Kir.=Királyok I.
II. Kir.=Királyok II.
I. Krón.=Kronikák I.
II. Krón.=Kronikák II.
Esd.=Esdrás
Neh.=Nehemiás
Esz.=Eszter
Jób=Jób k.
Zsolt.=Zsoltárok
Péld=Példabeszédek

Pred.=Predikátor
Én. én=Énekek éneke
És.=Ésaiás
Jer.=Jeremiás
Sir.=Siralmak
Ez.=Ezékiel
Dan.=Dániel
Hós.=Hóseás
Jóél=Jóél
Ám.=Ámós

Abd.=Abdiás
Jón.=Jónás
Mik.=Mikeás
Náh.=Náhum
Zof.=Zofóniás
Hag.=Haggeus
Zak.=Zakariás
Mal.=Malakiás
Máté=Máté evangéliuma
Luk.=Lukács evangéliuma

A HÉBER ALEFBET ÁTÍRÁSA.

Egyrészt nyomdatechnikai okokból, másrészt az olvasók egy részére tekintettel is a héber szava-
t átírásban közöljük. Az alábbi táblázat az átírás mikéntjét tünteti fel.

א = a	ב, ה = h	ט = t	ד, מ = m	פ, פ, פ = p	ש = s
ב = b	ו = v	י = j	נ, נ = n	צ = c	ש = sz
ג = g	ז = z	כ, כ = k	ס = sz	ק = q	ת = t
ד = d	ח = ch	ל = l	ע = c	ר = r	
א = á	א, א = é	א = í	א = ó	א = ú	
א = a	א = e	א = i	א = o	א = u	
א = ö	א = a	א = e	א = o	patach furtivum = a	

A. FORRÁSOK ÉS IRODALOM.

a 1. *Alapforrásul* az ósz-i kánon Haggeus nevét viselő iratát tekintjük és pedig csakis eredeti, héber nyelven írott formájában. E forrás ma már több és különböző kiadásban áll rendelkezésre. Ezek közül a következőket használtam és tartottam állandóan szem előtt: A masszoritikus szövegkiadások közül a **Széfer tórah nőbi im úkötúbim**. Wien, 5647. (1886). évben megjelent kiadást, 965—968. lk. — A kritikai szövegkiadások közül pedig: *Kittel, Rud.*: Biblia hebraica. Pars II. 2. kiad. Stuttgart, (1925). 837—889. lk. — *Ginsburgh, C. D.*: The later Prophets. Diligently revised according to the Massorah and the early editions with the various Readings. London, 1926. (British and Foreign Bible Society) 391—394. lk.

b További forrásokul, *segédforrásokként* használjuk az Ósz. többi könyveit, ameny-

nyiben azok adatokat szolgáltatnak a könyv megértéséhez. Ilyenek különösen a Királyok, Krónikák, Esdrás, Nehémiás és Zakariás könyvei. Ide tartoznak a kánonon kívüli egykoru irodalmi emlékek, amennyiben közvetlen kapcsolatban volnának a könyvvel. Ilyen emlékek azonban ezidőszerint nincsenek, kivéve az I. Dáriusra vonatkozó résznél az uralkodó *behisztuni* nagy három nyelvű feliratát, amely többek között megjelent a *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistun in Persia. A new Collection of the Persian, Susian and Babilonian Texts, with English Translations.* London, 1907. c. kiadásban. Itt említtük meg a *Cowley, A.: Aramaic Papyri of the fifth Century B. C.* Oxford, 1923. c. kötetet is.

c Tekintve, hogy ősrégi szöveggel dolgozunk, a segédforrások közé kell számí anunk és sorolnunk azokat a *régi fordításokat*, amelyek a szöveg megértésénél első sorban vehetők figyelembe. Ilyen mindenek előtt az Ősz. első görög nyelvű fordítása, az u n. Szeptuaginta, melyet két kiadásban is használtam: *Swete, H. B.: The Old Testament in Greek. According to the Septuagint.* Vol. III. Cambridge, 1905. 70—73. lk. — *Rahlfs, Alfred: Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes.* Vol. II. Stuttgart, (1935), 542—545. lk. — Ide sorozom a kisebb jelentőségű szír fordítást, melynek megtekintett kiadása: *Lee, S.: Vetus Testamentum syriace.* Londini, 1824. — A latin nyelvű Vulgata fordítás használt kiadásai: *Loch, Valentinus: Biblia Sacra Vulgatae editionis.* Tom. III Ratisbonae, (1902), 233-234. lk.— *P. Hetzenauer, Michael: Biblia Sacra Vulgatae.* Ratisbonae et Romae, 1914, 889-890. lk.

a 2. Az *irodalom* sorában első helyen kell említeni, mint legfontosabbakat a különböző nyelvű későbbi fordításokat. Ezek nem sorozhatók a segédforrások közé, mert már felhasználják az ősi fordításokat is. A használt *idegen nyelvű fordítások* a következők: *Calvin, Johannes: Corpus Reformatorum.* (Ed.: Baum Cunitz-Reuss) Vol. LXXII. Brunsvigae, 1890, 80 120. lapokon található latin fordítás.-- *Dr. Luther, Martin: Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neu n Testamen's.* Neu durchgesehen. Berlin, 1928, 788 789. lk.— *Dr. Menge, Herrmann: Die Heilige Schrift.* Handbibel. Stuttgart, 1928, 1119 1121. lk.— *The Holy Bible. Revised.* London, 1928. 896 897. lk.— *Dr. Segond, L.: La sainte Bible.* Nouv. éd. Paris, 1938. 822-823. lk.— *Marti, K: Kautzsch-Bertholet: Die Heilige Schrift des Alten Testaments.* 4. umgearb. Aufl. Tübingen, 1923, II. köt. 84 87 lk.-- Továbbá a *Keil, Nowack, Haller, Sellin, Horst* kommentárjaiban található német fordítások, (L. A. 2 c.)

b *A magyar nyelvű fordítások* közül: *Károli Gáspár: Szent Biblia...* Vizsoly, 1590, 205-207. lk.— *Károli G. — Szenci Molnár Albert: Szent Biblia...* Hanau, 1608, 205 207. lk.—U. az Oppenheim. 1612, 934 936, lk. *Károli G.: Szent Biblia..* Revidélatlan szöveg, Budapest, 1925. 768-769. lk.—U. az. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bpest, 1934, 786-787. lk.—U. az, 1938-ban ujjonnan átdolgozott kiadás. Bpest, 1938, 817 818. lk. Sylvester nyomda. (Az ősz i könyveket átdolgozta Czeglédy Sándor).— *Comáromi Csipkés) György: Magyar Biblia...* 1685. (Megjelent Leyda, 1718.) 1036 — 1038, lk.—*Kámory Sámuel: Biblia...* Pest, 1870, 712—714. lk. — Szentírás. Kiadja az Izr. Magy. Irodalmi Társulat. 3. kötet. Bpest, 1903, 379—382. lk.—*Káldi György S. J. Szent biblia..* Bécs, 1626. 836—837. l. k.—U. az.: Őszövetségi Szentírás a Vulgata szerint. Tekintettel az eredeti szövegre, átdolgozta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta a Szent István Társulat Szentírás Bizottsága. 3. kötet. Budapest, (1934), 793—797. lk. — Továbbá *Kecskeméthy István* kommentárjában található fordítás 47—68. lk. (L. A, 2. c.)

c Az egész könyvet feldolgozó kommentárok: *André, T.: Le prophète Aggée.* Paris, 1895. — *Calvin, Joh.: Haggeus.* CR. Vol. LXXII. 1890, 79 124. lk. — *D. Haller, Max: Das Judentum.* 2. Aufl. Göttingen, 1925. (Die Schriften des Alten Testaments. 2. Abt. 3, Band) 81-87. lk. *Hitzig, Ferd: Die kleinen Propheten.* (Kurzgefasst. exeg. Handbuch. Teil I.) 4. Aufl. von Steiner. 1881. — *Robinson, Th. H., Horst, Friedrich: Die zwölf kleinen Propheten.* (Handbuch zum Alten Testament I. Reihe 14.) Tübingen, 1938, 195 203. lk. — *Káldi György: Ős övetségi Szentírás a Vulgata szerint..* 3. kötet. Budapest (1934), 793-797. lk.) Haggeus könyvét feldolgozta *Dr. Pataky Arnold.) — Dr. Kecskeméthy István: Kommentár Náhum, Haggai és Zekarjah proféták könyveihez.* Kolozsvár, 1915, 43-68. lk. — *Keil, K. Friedr. :*

Biblischer Commentar über die zwölf kleinen Propheten. Leipzig, 1866, 481-516. lk. — *Marti, Karl*: Das Dodekapropheten. (Kurz. Handkomm. z. Alten Test. Abt. XIII.) Tübingen, 1904, 378-390. lk. — *Marti K.: Kautzsch Bertholet*: Die Heilige Schrift des Ats. 4. Auf. II. kötet, Tübingen, 1923, 84 - 87. lk. — *Nowack, Wilhelm*: Die kleinen Propheten. 3. Aufl. (Göttinger Handkomm. zum AT. III. Abt. IV. Band) Göttingen, 1922. 307—327. lk. — *Von Orelli, C*: Die zwölf kleinen Propheten. 2. Aufl. 1896. (*Strack—Zöckler* Komm. V.) 3. Aufl. 1908. — *Pressel, W.*: Commentar zu den Schriften des Propheten Haggai, Sacharja und Maleachi. Gotha, 1870. — *Procksch, O.*: Die kleinen prophetischen Schriften nach dem Exil. 1916. — *Sellin, E.*: Das Zwölfprophetenbuch, übersetzt und erklärt. 2—3. Aufl. Leipzig, 1930. (Kommentar zum Alten Testament XII.) 444—466 lk. — *Smith, W. G.*: The Book of the twelve Prophets. II. London, 1897. — *Wellhausen, J.*: Die kleinen Propheten, übers. u. erkl. 3. Aufl. 1898. (Skizzen und Vorarbeiten. Heft 5.)

d A könyvre, vagy egyes részeire vonatkozó kisebb művek, kritikai dolgozatok :: *Böhme, W.*: Zu Maleachi und Haggai. ZAW. 1887. 215—217 lk. — *Böhmer, Jul.*, Haggai und Zacharia, zwei Propheten des Herrn. Neue kirchliche Zeitschrift. 1901, 718—743. lk. — *Budde, Karl*: Zum Text der drei letzten kleinen Propheten. ZAW 1906. 1. s köv. lk. — *Duhm, Bern.*: Anmerkungen zu den zwölf Propheten. (VI. Buch Haggai). ZAW. 1911. 107—110. lk. — *Ehrlich, Arn. B.*: Randglossen zur hebr. Bibel 5. Bd. 1912. — *Ewald, H.*: Die Propheten des Alten Bundes. 2. Ausg. III. Bd. Die jüngsten Propheten des Alten Bundes mit den Büchern Baruch und Daniel. Göttingen 1868. — *Matthes, J. C.*: Hag. I: 9. II: 15—19. ZAW. 1903. 123—126. lk. — *Richter, G.*: Erläuterungen zu dunklen Stellen in den kleinen Propheten. 1914. — *Rothstien, J. W.*: Juden und Samaritaner. Die grundlegende Scheidung von Judentum und Heidentum. Eine kritische Studie zum Buche Haggai und zur jüdischen Geschichte im ersten nachexilischen Jahrhundert. Leipzig, 1908. — *Sebók (Schönberger), Mark*: Die syrische Übersetzung der zwölf kleinen Propheten. Leipzig, 1887. — *Vollers, A. A*: Das Dodekapropheten der Alexandriner. 1880. ZAW. 1883. 219. köv. lk. és 1894. 1. köv. lk.

e Történeti művek és dolgozatok: *Benzinger, J.*: Geschichte Israels bis auf die griechische Zeit. (Sammlung Göschen 231.) Berlin-Leipzig, 1924. — *Csengey Gusztáv*: Izrael története. Eperies, 1909. — *Galling, Kurt*: Syrien in der Politik der Achämeniden bis 448. v. Chr. AO. XXXVI (1937) 3—4. Heft. — *Hinz, Walter*: Das erste Jahr des Groszkönigs Darius ZDMG. 1938.1. 136—173. lk. — *Dr Kecskeméti Ármán*: A zsidók egyetemes története I. kötet. Bpest. 1927. — *König, Fried. Wilh.*: Älteste Geschichte der Meder und Perser. AO. XXXIII (1934) 3—4. H. — *König, Fr. W.*: Relief und Inschrift des Königs Dareios I. am Felsen von Bagistan. Leiden, 1938. — *Leuze, O.*: Die Satrapeneinteilung in Syrien und Zweistromlande von 520—320. 1935. — *Meyer, Eduard*: Die Entstehung des Judentums. (Eine historische Untersuchung) Halle. 1896. — *Prasek, J. V.*: Dareios I. AO. XIV (1914) H. 4. — *Schäder, H. H.*: Iranische Beiträge. I. 1930. — *Sellin, E.*: Studien zur Entstehungsgeschichte der jüdischen Gemeinde in dem babylonischen Exil II. Die Restauration der jüdischen Gemeinde in den Jahren 538—516. Das Schicksal Zerubbabels. Leipzig, 1901. — *Volz, Paul*: Entstehung und Entwicklung der nachexilischen Gemeinde. ThStKr. 1913. 329—349. lk. — *Weissbach, F. H.*: Die dreisprachige Inschrift Darius Susa. ZA. 1938. 1—2. 150—169. lk.

f Vallástörténeti, biblica theologiai, művelődéstörténeti művek: *Begrich, Joachim*: Die priesterliche Tora. ZAW. Beiheft 66. 1936. — *Bonkamp, Bernh.*: Die Bibel im Lichte der Keilschriftforschung. Recklinghausen, 1939. — *Daiches, Samuel*: Einige nach babylonischen Muster gebildete hebräische Namen OLZ. 1908. 176—280. lk. — *Davidson, A. B.*: The Theology of the Old Testament. New-York, 1923. — *Duhm, B.*: Israels Propheten. 2. Aufl. Tübingen, 1922. — *Eichrodt, Walther*: Theologie des Alten Testaments. Theil. I. Leipzig, 1933. — *Glaser, Eduard*: Aus meinem Inschriftenwerk VI Gottesmanifestationen und der Logos in Südarabien? OLZ. 1906. 240. köv. lk. — *Hölscher, G.*: Die Propheten. Untersuchungen zur Religionsgeschichte Israels. Leipzig, 1914. — *Hölscher, G.*: Geschichte der israelitischen und jüdischen Religion. Gieszen, 1922. — *Jeremias, A.*: Das Alte Testament im Lichte des alten Orients. 4.

Aufl. Leipzig, 1930.—*König, Ed.*: Geschichte der alttestamentlichen Religion. 3—4. Aufl. Gütersloh, 1924.—*Schrader, Eb*: Die Keilinschriften und das Alte Testament. 3. Aufl. *Zimmern-Winkler*. II. Hälfte. Berlin, 1902.—*Strunk, H.*: Das alttestamentliche Oberpriestertum. ThStKr. 1908.1—26. lk.—*Szele Miklós*: A szentség fogalma az ószövetségben. Évsz. nélk.—*Dr. Varga Zsigmond*: Az ókori keleti népek művelődéstörténete. I—II. Pápa, 1915. 1918.—*Dr. Varga Zsigmond*: Általános vallástörténet. I—II. Debrecen, 1932.—*Dr. Varga Zsigmond*: Bibliai vallástörténet. I—II. Debrecen, 1938.—*Wellhausen, J.*: Reste arabische Heidentums. (Skizzen und Vorarb. 3. Heft), Berlin, 1887.

g *Bevezetéstani, irodalomtörténeti művek*: *Cornill, C. H.*: Einleitung in die kanonischen Bücher des Alten Testaments. 7. Aufl. Tübingen, 1913.—*Czeplédy Sándor*: Az ó-szövetségi szent irodalom. Tahitótfalu, 1926. (Sylvester bibliai kézikönyve I) — *Driver, S. R.*: An Introduction to the Literature of the Old Testament. Edinburgh, 1891.—*Lindblom, Joh.*: Die literarische Gattung der prophetischen Literatur. Eine literaturgeschichtliche Untersuchung zum Alten Testament Uppsala, 1924.—*Meinhold, J.*: Einführung ins Alte Testament 3. Aufl. Giessen, 1932.—*Möller, W.*: Einleitung in das Alte Testament. Zwickau, 1934.—*Sellin, E.*: Einleitung in das Alte Testament. 4. Aufl. 1925. 7. Aufl. Leipzig, 1935.—*Staerk, W. D.*: Die Entstehung des Alten Testaments. 2. Aufl. Berlin—Leipzig, 1918. (Samml. Göschen 272.) — *Steuernagel, C.*: Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament. Tübingen, 1912.—*Dr. Tóth Lajos*: Ószövetségi bevezetés. Pápa, 1933 (Theológiai kézikönyvek 1) — *Varga István*: Exegétika theologia. Debrecen, 1807.

h *Encyklopaediák, lexikonok, gyűjteményes, munkák*: *Buchberger, M.*: Lexikon für Theologie und Kirche. 2. Aufl. Freiburg i. Br. 1930-tól.—*Czeplédy Hamor Kálmay*: Bibliai lexikon. Segédkönyv a Biblia tanúmányozásához. Budapest, 1933.—*Encyclopaedia Judaica*. Das Judentum in Geschichte und Gegenwart (Eddig 10 kötet). Berlin.—*Galling, Kurt*: Biblisches Reallexikon. (Handbuch zum Alten Testament. I.) Tübingen, 1937.—*Hastings, J.*: The Encyclopaedia of Religion and Ethics. Edinburgh, 1908-1926.—*Herzog-Hauck*: Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche. 3. Aufl. Leipzig, 1896-tól.—*The Jewish Encyclopaedia*. Vol. I—XII. New-York, 1901-1906.—*Riehm, E.*: Handwörterbuch des biblischen Altertums für gebildete Bibelleser. I—II. Bde. 2. Aufl. von *Baethgen*, Bielefeld-Leipzig, 1893-1896.—*Zscharnack, L.*—*Gunkel, H.*: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. 2. Aufl. Tübingen 1927-1931.

i *Régiségtanok*: *Benzinger, J.*: Hebräische Archäologie. 3. Aufl. Tübingen, 1927.—*Nowack, W.*: Lehrbuch der hebräischen Archäologie. Freiburg—Leipzig, 1894.—*Volz, Paul*: Biblische Altertümer. 1925.

j *Nyelvtanok, szótárak*: *Bauer, H.-Leander, P.*: Historische Grammatik d. hebräisch. Sprache d. Alten Testaments. Halle, 1922.—*Beer, G.*: Hebräische Grammatik, I—II. (Samml. Göschen 763—764.) Berlin—Leipzig, 1920—21.—*Gesenius-Kautzsch*: Hebräische Grammatik. 28. Aufl. Leipzig, 1909.—*Gesenius Bergsträsser*: Hebräische Grammatik. Leipzig, 1918—1926. 1929.—*Gesenius-Buhl*: Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament. 17. Aufl. Leipzig, 1921.—*Hornyánszky Aladár*: Héber nyelvten. Bpest, 1908.—*König, Ed.*: Hebräisches u. aram. Wörterbuch zum Alten Testament. 4—5. Aufl. 1931.—*König, F. E.*: Historisch-kritisches Lehrgebäude d. hebräisch. Sprache. I—III. Bde. 1881—1897.—*Mannheim-Grósz*: Héber—magyar szótár. Debrecen, (1935).—*Módis L.* Rövid bibliai héber nyelvten. Debrecen, 1933.—*Pollák Kaim*: Héber—magyar szótár. Bpest, 1881.—*Siegfried, C.-Stade, B.*: Hebräisches Wörterbuch zum A. T. 1893.—*Steuernagel, C.*: Hebräische Grammatik. 8. Aufl. 1929.—*Strack, H. L.*: Hebräische Grammatik. 13. Aufl. 1917.

k Az itt nem említett, de alkalmilag felhasznált művek címét a szövegben közöljük.

B. SZÖVEGFORDÍTÁS.

I.

- 1 Dárius király második évében, a hatodik hónapban, a hónap első napján így
szólt az Úr Haggeus próféta keze útján Zerubbábelhez, Sealtiel fiához, Júda hely-
tartójához és Jósuához, Jócádáq fiához, a főpaphoz: „Így szólt a mindenség”
2 Ura: E nép azt mondotta: Nem érkezett még el az idő arra, hogy az Úr temp-
3 loma felépüljön! De Haggeus próféta keze útján így szólt az Úr: „Hát
4 a ti számotokra elérkezett az idő, hogy díszített falu** szobáitokban lakjatok? E
templom pedig szétdúltan heverhet?”
5 Most azért így szólt a mindenség Ura: Vessetek csak számot magatokkal!
6 Bőven vetettetek, de szűken takartatok; esztek, de jól nem laktok! Isztok, de fel-
7 sem vidultok! Öltözködtök, de nincs melegeitek! A napszámos is csak lyukas er-
8 szény mellé szegődik. A mindenség Ura szólt így: Vessetek csak számot ma-
9 gatokkal! Menjetek fel! a hegyre, szállítsatok fát és építsétek meg a templomot!
10 Hadd gyönyörködjem abban és hadd mutassam meg dicsőségemet! Az Úr szólott!
11 Bőségre számítottatok, de lám, vajmi kevés lett! Betakarítottátok, de arra is rá-
füjtam. Hogy miért? A mindenség Ura mondta: Templomomért, mely szé-
12 dúltan hever, de saját házatok érdekében valamennyien fáradoztok. Ezért, ti
13 miattatok szűnt meg az ég harmatozása s maradt el a föld termése, ti miattatok
14 bocsátottam szárazságot a mezőkre és a hegyekre, a kalászosokra, a mustra, az
15 olajra, amit csak terem a föld; az emberre és az állatra, a két kéz minden fá-
radozására.”
- 12 Zerubbábel, Sealtiel fia és Jósua, Jócádáq fia, a főpap, valamint az egész
maradék nép hallgattak is az Úrnak, az ő Istenüknek figyelmeztetésére † és Haggeus
13 próféta szavaira, — mivelhogy valóban az Úr, az ő Istenük küldötte volt őt.
14 És az Úrtól való félelem fogta el a népet. Haggeus azonban, az Úr követe az
15 Úr küldetésében így szólt a néphez: „Én veletek vagyok! Az Úr mondotta!”
14 Az Úr pedig felbuzdította Zerubbábel, Sealtiel fiát, Júda helytartóját és Jósuát,
Jócádáq fiát, a főpapot és az egész maradék-népet, úgy, hogy eljöttek és mun-
15 kához láttak a mindenség Úrnak, az ő Istenüknek templománál a hatodik
hónap huszonnegyedik napján, Dárius király második évében.

II.

- 1 A hetedik hónap huszonnegyedik napján így szólt az Úr Haggeus próféta
2 keze útján: „Szólj csak Zerubbábelhez, Sealtiel fiához, Júda helytartójához és Jó-
3 suához, Jócádáq fiához, a főpaphoz és az egész maradék néphez: El e még va-
laki közöttetek, aki látta e templomot régi pompájában? Hát most milyenek lát-
4 játok ezt? Nem olyan e még előttetek, mintha nem is léteznék?
5 Most hát rajta Zerubbábel — az Úr mondotta! — rajta Jósua főpap, Jó-
cádáq fia és rajta az ország egész népe — az Úr mondotta! — Dolgozzatok to-
6 vább, mert én veletek vagyok! A mindenség Ura mondotta! Az Ígével, mellyel
7 szöveteztem veletek, mikor Egyiptomból kijöttetek Lelkem is közöttetek tartózkö-
8 dik. Ne féljete! mert így szólt a mindenség Ura: Még egyszer — rövidesen —
9 megrendítem a mennyet és a földet, a tengert és a szárazföld-t, felindítom az
10 összes nemzeteket s ide özönlök minden nemzet kincse és megtöltöm e templomot
11 pompával. A mindenség Ura mondotta! Enyém az ezüst, enyém az arany is.
12 A mindenség Ura szólott! Pompásabb lesz e második templom, mint volt az első
— mondotta a mindenség Ura — s e helyen szerzek majd békeséget. A minden-
ség Ura szólott!”
- 10 A kilencedik hónap huszonnegyedik napján, Dárius második évében így szólt
11 az Úr Haggeus próféta keze útján: „Így szólt a mindenség Ura: Tudakold meg
12 csak a papoktól a következő törvényt: Ha valaki szent húst visz ruhája ráncában
s e ráncsal hozzáér a kenyérhez, a főtt ételhez, a borhoz, olajhoz, vagy bármiféle
13 ételhez, vajjon szentté lesz-e az? A papok ezt válaszolták: Nem!” Haggeus ekkor
így szólt: „Hátha tisztátalan valaki érinti meg mindezek valamelyikét, vajjon

*Szó szerint: seregek. (A szöveg több helyén is ugyanúgy.) **Szó szerint: faburkolatu. † Első je-
lentés szerint: hangjára. — A nem dült betűs szavak értelmi kiegészítések, a szövegben hiányoznak.

- 14 *tisztátalanná lesz é az ? A papok ezt válaszolták : Tisztátalanná lesz !"* Erre Haggeus kifejtette : „Épen ilyen ez a nép s épen ilyen ez a nemzet én előttem — az Úr mondotta! — s épen ilyen kezük minden munkája; tisztátalan az is, amit ott áldoznak.“
- 15 *De most figyeljete csak a mai naptól kezdve a jövődre ! Amig kő kőre*
16 *nem került az Úr templománál addig az történt, hogy valaki huszas asztag-*
17 *hoz ment és csak tíz lett; a szőlőtaposóhoz ment valaki, hogy ötven edénnyel merit-*
18 *sen és csak hússzal lett. Üszöggel, ragyával, jégesővel sújtottalak titeket, keze-*
19 *tek minden munkáját, de nem térítettek hozzám benneteket — mondotta az Úr—*
20 *Figyeljete csak a mai naptól kezdve a jövődre — a kilencedik hónap huszon-*
21 *negyedik napjától kezdve — attól a naptól fogva, amikor elkészült az Úr temp-*
22 *lomának alapja. Figyeljete meg vajjon a magtárban van e még a vetőmag ?*
23 *Eddig is nem hajtott-e a szőlő, a füge, gránátalma és az olajfa ? É naptól kezdve*
áldást osztok.
- 20 *Másodszor is szólt az Úr Haggeushoz a hónap huszonnegyedik napján eké-*
21 *pen: „Mondd Zerubbábelnek, Júda helytartójának: Megrenditem a mennyet és*
22 *a földet felforgatom a birodalmak trónját, megsemmisitem a népek birodal-*
23 *mainak erejét, feldöntöm a harci kocsit a rajta ülőkkel, elhullanak a lovak s lo-*
vasaik is egymás kardja által. Azon a napon — a mindenség Ura mondotta
— megragadlak téged Zerubbábel, Sealtiel fia, én szolgám — az Úr mondotta —
és a pecsétgyűrűhöz hasonlóvá teszek, mert téged kiválasztottalak! A mindenség
Ura mondotta!

C. SZÖVEGMAGYARÁZAT.

- a **I. A könyv címírata** A címírat a proféta neve: *Chaggai*. A magyar nyelvben a Szeptuaginta és Vulgata fordítások közvetítésével *Aggeus*, illetve *Haggeus* formában honosodott meg. Az utóbbi helyesebb, mert amellett, hogy a hagyományt tiszteletben tartja, hívebben tükrözi az eredeti nevet. Jelentése „ünnepi“, ami általános felfogás szerint a születés időpontjára való célzás: *ünneppanapon született*. A név az Ósz-ben csak a proféta neveként szerepel és pedig e könyvön kívül még Esdrás könyve említi két ízben (V: 1. v., VI: 14. v.). Az Ósz en kívüli irodalmi emlékek azonban azt igazolják, hogy e név nemcsak Palesztina területén terjedt el, de ismert és használt lett később a Kr. e. V. században úgy a babyloni, mint az elephanti-nei településű zsidóság körében. (L. D. II b.)
- b A címírat nem a szerzőt jelöli, hanem a könyv tárgyát, tartalmát fejezi ki. Az Ósz, valamennyi könyvénel ez a helyzet. A címíratok nem a szerzőt, hanem a könyv tárgyát jelölik. Ennek a ténynek a felismerése sok nehéz irodalmi problémát megold, sőt egyszerűen eltüntet. Kelet ókori népeinél a szerzőség kérdése, ha nem is volt teljesen ismeretlen, de jelentéktelenné zsugorodott a tárgy, a szerzemény mellett. Az alkotások öröklődnek, csiszolódnak, kollektív jellegű öltönek. A hatalmas tömegű babylon assyr irodalomban sem találkozunk a szerzők neveivel, legfeljebb egyik-másik buzgó másoló örökölte meg nevét (*Dávid Antal*: Babel és Assur. II. Bpest, 1928. 217-18. lk.) Az Ósz. arról tesz bizonyosságot, hogy a szerző elmondotta, megismertette, esetleg le is jegyezte beszédeit, mondanivalóit, de irodalmi formába a hivatalos „író“, írnok, krónikás öntötte. De ez a forma nem volt mindig uólsó, végleges, később változtathattak, javíthatattak azon is. A címírat tehát jelen esetben is azt jelöli, hogy a mű Haggeus beszédeivel, hatásával, működésével foglalkozik.
- c Haggeus személyére vonatkozólag nincsenek adataink, leszámítva profétai beszédeinek pontos dátumait. Még azt sem jegyezték fel, ami pedig általános szokás volt, hogy kinek volt a fia. É tekintetben tehát csak *következtetésekre* vagyunk utalva. Ez alapon a legvalószínűbbnek kell tartanunk, hogy Haggeus működése idején (Kr. e. 521) már öreg volt. Ezt támogatják a következő tények: Ahol kortársával, Zakariás profétával együtt említik (Esd V: 1. v., VI: 14. v.), Haggeus szerepel az első helyen, ami bizonyára nemcsak azért történik, mert két hónappal hamarabb lépett fel, mint

Zakariás, hanem azért is, mert jóval idősebb volt amannál. A II: 3. v.-nek csak úgy van igazi értelme, ha H. maga is azok közé tartozik, akik látták az első, a salamoni templomot teljes pompájában. Akkor pedig H. nak működése idején min'egy 80-90 évesnek kellett lennie. De nemcsak az első templomot láthat'a, hanem ismerhette a nemzeti királyság korát is, mert II: 20. v.-ben csak arra gondolhatott, hogy Zerubbábel trónralépése által ismét megvalósul majd az önálló nemzeti királyság, ami azután a függetlenséget jelenti, vagy legalább is lépést a függetlenség felé. Idős korára következethetünk egyrészt abból a tényből is, hogy nevével kapcsolatban nem említetik atyja, aki valószínűleg már régebben meghalt s teljesen ismeretlen volt az akkori nemzedék előtt, viszont a tekintélyes koru H. amúgy is ismerős volt kortársai előtt s így nem volt szüksége közelebbi megjelölésre.

d A legvalószínűbb továbbá, hogy egyszerű körökből származott s egyszerű körökhöz tartozott: földművelő volt. Családjáról sehol sincs említés. Ha igaz is az, hogy neve ritka volt s megkülönböztetésre nem szorult, s hogy idős kora miatt amúgy is ismerték, mégis igen feltűnő az, hogy családjára utalás sem történik. Ez aligha esett volna meg, ha papi, vagy más tekintélyesebb család sarja. Felette nagy jártasságot, sőt teljes otthonosságot árul el beszédeiben a földművelés területén. Ez pedig onnan származhatik, hogy maga is földműveléssel foglalkozott. Ha beszédeit jól megfigyeljük, tisztán érezzük, hogy a földműveléssel kapcsolatban említett dolgok nemcsak retorikai szükségek, nem másodkézi öltetett adatok, hanem a próféta szavakba öntött élete, megtapasztalt és átélt valóságok. Igen feltűnő, ahogy a tekintélyesebbeket, a fényes paloták birtokosait ostorozza. Egyszerű származása éppen nem zárja ki, hogy lelkileg, szellemileg kiemelkedhetett kortársai közül, mint egykor Ámós, a tekoai pásztor.

e A könyvben idézett H. beszédek nyelve, stílusa, mondatszerkesztése is arra vall, hogy egyszerű embertől származnak. A legközönségesebb próza az, amit csak a bennük lükte ő lélek és hit tüzesít át és emel az átlag fölé.

f A legvalószínűbb végül, ami az előbbi feltevést is támogatja, hogy H. *nem volt fogságban*. Úgy látszik azok közé tartozott, kiket az ősi földön hagytak annak művelésére. E lehetőséget *Haller* is elismeri. Szerinte nem feltétlenül szükséges H-t a viszsztatért exulánsok közül valónak tartani (Das Judentum. 2. Aufl. 82. l.) Egyébként erre enged köve keztenni az I: 12. v. is. Hazája földén ápolta az ősi vallást, s őrizte a feltett hagyományokat. A hivatott őrállók elhurcolása után vállalta azok tisztét önkéntesen.

a **II. A könyv tartalmi tagozódása** lényegesen különbözik a liturgiai célokat szolgáló beosztástól. Az utóbbit világosan feltűnteti a hagyományos szöveg, az előbbit pedig a következőkben szemléltethetjük;

1. Haggeus első próféciája I: 1—11. vk. Buzdítás a templom építésére, mert templomi kultusz nélkül nincs áldás.
2. A beszéd hatása. I: 12—15 vk. A templomépítés újratekzése.
3. Haggeus második próféciája, II: 1—9. vk. A második templom pompája. Minden nép megismeri az Urat és bekapcsolódik a kultuszba.
4. Haggeus harmadik próféciája II: 10—19. vk. Ez a beszéd két részre tagozódik:
 - a) A szükség-oltár (szükség-kultusz) nem tesz szentté, II: 10—14. vk.
 - b) A templomépítés folytatásával jelentkezik az áldás. II: 15—19. vk.
5. Haggeus negyedik próféciája. II: 20—23. vk. Ígéret Zerubbábel nemzeti királyságáról (A kultusz nemzeti vonatkozása).

b Már a legrövidebb tartalmi ismertetésből is világosan kitűnik, hogy a könyv egyetlen központi gondolatot tart szem előtt és hangsúlyoz: a templom — s az ezzel természetesen leghatalmasabban kapcsolódó kultusz — feltétlen szükségességét. Templom (kultusz) nélkül nincs áldás, nincs szentség (megszentelődés) és nincs nemzeti függetlenség. De alig kezdik meg a templomépítés folytatását, már is jelentkezik az áldás s hangzik a nemzeti feltámadás ígérete. H. t méltán nevezhetjük a kultusz prófétájának. Ezt a gondolatot olyan erővel képviselte, hogy az százados fejlődés alapja lett.

a **III. A könyv írója ismeretlen.** Hogy nem H., azt fentebb már kifejtettük. (C. I. b.)

Az író személyét talán sohasem ismerhetjük meg. Ismeretlen marad sok sok ókori társával egyetemben. Kísérletek történtek ugyan személye megközelítésére, de kevés eredménnyel.

- b Eltekintve azoktól, akik H-t tartják a szerzőnek (így *Calvin, Driver*: Introd. 320—21. lk., *Möller*: Einl. 155. l.) egész sereg felfogással találkozunk. *Klostermann* Zakariást tartja szerzőnek, *Sellin* pedig *Rothstein* nyomán a templomépítés után szerzett emlékiratnak gondolja, mivel csak a templomépítésre vonatkozó adatokat tartalmazza, pedig H. valószínűleg más kérdésekkel is foglalkozott szerinte (Komm. 455—446. lk.). *Marti* szerint H. egyik haligatója jegyzette és foglalta össze a beszédek és pedig mindjárt H. fellépése után. (KB. II. 84. l.). *Rothstein* a templomépítésről szóló írat kivonatának tartja. (*Dr. Tóth L.* Ősz. bev. 226 l.).
- c Hogy a szerző nem maga H, azt igazolja, hogy harmadik személyben említtetik. De mindenesetre H. kortársa volt, szem és fültanuja az eseményeknek. A pontos értesítések, feljegyzések mind ezt erősítik meg. H. beszédeit pontosan idézi. Az egész könyv arra enged következtetni, hogy a szerző a papi körökhöz tartozott. *Sellin* ugyan a II: 14. v. alapján azt állítja, hogy H, ellentétben volt a papsággal, (Komm. 464 l), de ez mélyebb meggondolás nélküli állítás. Sőt nagyon is egyetértett a papsággal, hiszen azoknak sem lehetett buzgóbb törekvése, mint a templom felépítése és a kultusz diadalra juttatása. Ennyi az, amit a szerzőséggel kapcsolatban következtések útján megállapíthatunk.

1 IV. Haggeus első próféciája. I: 1—11. vk. Az író az ókori keleti fogalmak a szerinti legfontosabb időmeghatározásával vezeti be a beszédet. Az Ősz-ben az időmeghatározás csaknem kizárólag az uralkodó nevével és uralkodási évével történik. Az exilium utáni korban vagyunk. Júdának nincs önállósága, nemzeti függetlensége. Nincs nemzeti királya, saját uralkodója. Meghódított tartomány, adófizető nép továbbra is. Királya, ura *Dárius* és pedig I. *Dárius*, vagy *D. Hystaspes* perzsa király, ki Kr. e. 522—486-ig uralkodott. A perzsa világbirodalom harmadik nagy uralkodója. Trónjéért hatalmas harcokat kell vívnia, de győzedelmeskedik. A trónbitorló *Gaumata* mágust, az ál Bardiját (gör. *Smerdis*) megöleti, a fellázadt tartományokat ismét hatalmába veszi, a korábbi világbirodalmi határokat nemcsak megtartja, de később lényegesen ki is terjeszti. Uralkodását jól ismerjük felirataiból, különösen a behisztuni, vagy biszutuni feliratából, melyet az ugyanilyen nevű hegység hatalmas sziklafalára vésetett ékirással, három nyelven. Birodalmát új elvek szerint rendezi. Kormányzóságokra osztja. Ezeknek száma kezdetben 23, de később, uralkodása végére 31-re emelkedik. Júda az 5. kormányzósághoz tartozott. Ez Arábiát, Mezopotámiát, Syriát, Phöniciát és Palesztinát foglalta magába. E kormányzóság összefoglaló neve: *Ebirnári*. Lázadásról szinte szó sem lehetett sehol, mert az egymás mellé rendelt hivatalnokok is szigorúan ellenőrizték egymást. A meghódított népekkel szemben *Dárius* is megértő politikát folytat, mint korábbi nagy elődje *Cyrus*. Nemcsak megengedi, hogy mindenik nép megarthassa szokásait, nyelvét, törvényét, főként pedig vallását, de templomok építésében, helyreállításában támogatja is őket. (Jeruzsálem, Thébe). Sikereinek ez az egyik titka. (*L. Meyer, Ed.*: Die Entstehung des Jdts. 1896. — *Prasek*: AO. XIII: 3. XIV: 2. és 4. — *König Fr. W.*: Relief u. Inschrift des Königs Dareios I. am Felsen von Bagistan. 1938. — *Weissbach*: ZA. 1938. 150—169. lk., *Galling*: AO. XXXVI: 3—4.).

b Mindez világossá teszi, miért fűzi írónk épen az ő nevéhez időmeghatározását. Tekintettel, hogy a legújabb adatok tanulsága szerint *Dárius* már Kr. e. 522-ben elfoglalta a trónt, bár a hatalmat biztosító hadjáratai 521. novemberéig tartanak, uralkodása második esztendejének 521-t kell tekintenünk. (*Hinz, W.*: ZDMG. 1938. 136. köv. lk.). Ez a Haggeus próféta fellépésének és ismert működésének esztendeje.

c A hónap jelölése még egyszerű sorszámval történik. Első időben a kanaanita hónapneveket használták, melyeknek maradvány emlékeit őrzik az Ősz., de később ezek helyett a sorszámnevvvel jelölést vezetnek be, míg az exilium után lassanként használatba veszik a babyloni hónapneveket. H. kortársa és prófétatársa, *Zakariás* könyvében a sorszám mellett már a babyloni hónapnevet is olvassuk. A hónap elhelyezésénél figyelemmel kell lennünk az Ősz. kettős évszámítására. Az ősi évszámítás szerint ősszel kezdődött az év. Az assyr. majd babyloni uralom arra kényszeríti őket,

hogyan az évkezdetet tavaszra helyezzék. Kr.e. 722 után tehát az évszámításnál ez válik általánossá. De csak a polgári életben, mert a vallási élet az ünnepekre tekintettel továbbra is a régi számításához ragaszkodik. Az újévet (ró's hassánáh) a 7. hónapban ülik s ehhez igazodnak az összes ünnepek. A jelzett hatodik hónap tehát a mi számításunk szerinti augusztus szeptember hónapoknak felel meg. Ekkorra már befejeződött az aratás és cséplés, megtörtént a szüretelés, általában a terménybetakarítás, (L.BRL. 309—314. lk.)

d A hónap első napja (chódes=újhold) állandó ünnep volt. Ezüst harsonák zengése jelezte kezdetét (Num. X:10. v.), a távollakóknak pedig fényjelek, vagy hírnökök adták tudtul. (BL. 487. l.) Gazdag áldozatokat mutattak be ezen a napon. (Num. XXVIII:11. v.). Általában a vidámság jegyében folyt e nap. Összegyülekeztek a szent helyen, vagy felkeresték a prófétákat. (Ez. XLVI:1. v., II. Kir. IV:23. v.) Ez alkalommal aligha volt kedv a vidámságra, de annál buzgóbban gyülekezettek a szent helyre s kereshették fel a prófétát panaszaiikkal és tudakozódásaikkal: miért s meddig még az áldás nélküli állapot? Egyik is, másik is olyan alkalom, mely mélyig kavarhatja a lelket s alkalmassá, késszé teheti a hangtalanul is határozottan szóló Isten üzenetének megértésére és tolmácsolására. Hát még, ha a küldött maga is részese a szának és ezrek szenvedéseinek, ha nemcsak hallja, de maga is érzi, tapasztalja, átéli velük együtt a hiába, eredménytelenül küzdés valóságait!

e „Szólt az Úr Haggeus próféta keze útján.“ Miért éppen ő általa? vetődik fel a kérdés. Ennek végső okát soha senki sem fedheti fel és nem teheti tudományos igazolás tárgyává. De a közelebbi okok kinyomozása, felderítése, legalább is megközelítése feladataink sorába tartozik. A Haggeus személyével kapcsolatban már említett feltételezett adatok alapján (C. I. c-f) kell itt tovább haladnunk. Az exilumba hurcolást H elkerülte. Ifjú földműves volt az elhurcolások alkalmával. Biztos munkaerő a meghódított terület kihasználásában. E célból a hódítók tekintélyes számmal hagyták vissza az őslakókat, éppen ebből a rétegből. De vezető embereiket, papjaikat elhurcolták. Gedalja marad, az új helytartó és Jeremiás próféta, mint szármagtevő vezetők. Rajtuk kívül az elmenekült főemberek, akik aztán meggyilkolják Gedalját s Egyiptomba menekülve magukkal hurcolják Jeremiás prófétát, Ennek következménye az utolsó, 582 i. deportáció. A helyzet nemcsak kedvezőtlen, de szinte végzetes a visszamaradtakra nézve. Rosszabb az exulánsokénál, akikkel együtt vannak a papok és irányításra képes férfiak, sőt közöttük van a nagy órálló: Ezékiel próféta is. Itt mindezek hiányoznak. De hiányzik a templom, a kultuszközösség is, mely egybefogja, összetartotta, legjobban talán éppen ezt a réteget a lakosságnak. Az ünnepeket sem tarthatták meg ősi szokás szerint. A törvényből csak annyit tudhattak, amit a bar micváh kor, a 13 éves korban történt gyülekezeti nagykorúsítás követelt meg tőlük. Ha nem is becsülhetjük valami kevésre ezt a tudást, mégis meg kell gondolnunk, hogy a fegyelem hiánya, a vallásos buzgóság állandó ébrentartásának megszűnése mindinkább halványította ezt a tudást s egyben mindig szabadabbá, felelőtlenébbé tette a lelkiismeretet. Nem csodálkozhatunk, ha közülük sokan megtántorodnak és elkallódnak. Nem is a tudás növelésére, gyarapítására volt most szükségük, hanem a tudott dolgokban való hűség megállásra, illetve az erre való buzdításra. Ezt pedig csak önkéntes vállalkozók végezheték és végezték is. Céljuk a mentés, a jövő számára való megtartás volt, eszközük pedig a hit, a meggyőződés, amivel biztattak, lelkesítettek, tanácsoltak és mentettek. Órállók voltak ezek is a maguk kicsiny körében s nagy koncepció nélkül is történelmi feladatot teljesítettek. Ezek sorába tartozott H. is. Nemcsak maga maradt hűséges, de támasz volt mások számára is a hűségben való megállásra. Sorstársai körében kétségtelenül elismerést és tekintélyt biztosított számára ez a munka. Sajnálatos, hogy emlékeink nincsenek erről a munkáról s nem tekinthetünk annak mélyére, de valójában sem a körülmények nem kedveztek, sem az egyének nem voltak alkalmasak irodalmi örökség hagyásra.

f Haggeus szerepe az exulánsok visszatérésével sem szűnt meg, sőt talán még fokozódott. Mert az otthon maradtak és fogságot jártak újra találkozására nem történhetett zökkenők nélkül. Az elszakítottak ötven hatvan esztendeje elég szakadékot mélyített közöttük. Kicserélődtek a nemzedékek. A közös vallási nemzeti fundamentumra a körülményeknek megfelelően más és más szükségépületeket emeltek. Csak bi-

zonyos foku kétkedéssel és gyanakodással tekinthettek egymásra: melyik az igazibb, a hivebb, a tisztább?! Melyik viselte a próbálatás nagyobb terhét, melyik dicsekedhetik kiváltképpen?! Melyik méltóbb a közös jövődő irányítására? Az exulánsok számára kétségtelenül fölényt biztosítottak adottságaik. Az újra egyesülés alapja, első, ténye a régi kultusz felelevenítése lett, amit igazol a szükségoltár azonnali felállítására (Esd III: 1-6. vk.). Ebben mindkét csoport egyet értett. További lépésül elhelyezik az új templom alapkövét is (Esd. III:8.köv. vk.). Itt már akadályok merülnek fel, amiben jó rész juthatott a visszatértek lanyhaságának, maguk felé fordulásának, önzésének. Az otthoni egyszerű csoport aligha ítéltetett tisztán a dologban, csak egyet látott: az Isten iránti buzgóság megcsappanását. Így ítélte maga Haggeus is.

g A vitás kérdéseket, ugy ezt, mint a többieket csak a legilletékesebb: maga Isten dönthette és döntötte is el. Ebben a döntésben egyik és pedig első eszköze H lett. Ki is lett volna erre alkalmasabb, mint éppen ő, aki hosszú évtizedeken át az őrálló önkéntes szerepet töltötte be?! Mindig közelebb volt közelebb kellett lennie Istenhez a többiekénél. Így nyeri „az Úr kijelentését.” És pedig nem képben, látomásban, hanem mint döbar Jáhveh-t, az Úr ígését a legtisztább értelmi és fogalmi síkban. Mert a dabár magában foglalja a dolog lényeg szerinti, legtisztább gondolati meghatározását (*diávoia*). De ugyancsak magában foglalja annak a dolognak hatóképességét, történeti meghatározását is (*δύναμις*). (L. ThWzNT. IV. 89. köv. lk.)

h Az Osz. nábi' nak nevezi azt, aki az Úr Ígését nyeri: felfogja és megérti, de egyszersmint tovább is adja, rendeltetett helyére juttatja. Szerepe tisztán eszközi jel legű Isten és a történet között. De kimagasló szerep, ami keveseknek jutott osztályrészül. Hangsúlyoznunk kell erőteljesen, — ami egyébként a fogalom tisztázása után is világos, — hogy a nábi' szerepe kettős vonatkozású: theologiai és történeti. Minden olyan törekvés, mely csak egy vonatkozású szerepet kíván tulajdonítani a nábi'-nak: téves és a fogalom nem ismerésén alapszik. Amint a theológiából, úgy a történelemből sem lehet kikapcsolni őket. Mivel H. nyerte és tovább is adta az Úr ígését, ezért lett nábi', ezért nevezték így kortársai.

i A tovább adásnak két természetes módja: az élőszó és az írás. Míg Jeremiásnak „szájába” adja az Úr az ő Ígését, hogy élőszóval hirdesse a gyülekezet előtt (Jer. I: 9. v.), addig Haggeusnak „kezébe” (böjad) adja, hogy írásban juttassa el a nép vezetőihez s csak rajtuk keresztül a néphez. Ezt a tényt eddig igen kevés figyelemre méltatták, szinte észre sem vették. Pedig a Szg. Vg., sőt Calvin fordítása is pontosan ragaszkodik ehez az elsődleges jelentéshez. Az újabb fordításokban szereplő másodlagos, tágabb értelmű jelentés kétségtelenül fedi ugyan a valóságot, mert a próféta eszközi szerepét feltünteti, de, hogy mennyire félreérthetők ezt a jelentést, mi sem bizonyítja talán jobban, minthogy szinte H. ellen szóló érvnek tekintik és használják (L. Kecskeméthy: 45. l.). Ez egyszersmint indokoltá teszi azt is, hogy minden félreértés elkerülése miatt kitartunk fordításunkban a régiek nyomán az elsődleges jelentés mellett. H. próféta tehát leírta beszédeit s úgy közvetítette. Azt jelenti ez, hogy, ha a könyvet, mely nevét viseli nem is ő maga írta teljes egészében, de a tőle származtatott beszédek eredeti írásaiból teljes pontos és hű idézések.

j Arra a netaláni kérdésre, hogy ismerte-e H. egyáltalán az írás mesterségét egyszerű földműves létére, a leghatározottabb igennel válaszolhatunk s elegendőnek tartjuk, ha a Gézerben — Jeruzsálemtől kissé északnyugatra a Földközi tengerig eső rész féltávolságán — talált u. n. paraszt kalendáriumra hivatkozunk. Ez emlék a Kr. e. X. századból származik, tehát mintegy négy évszázaddal megelőzte H. korát.

k Hogy miért foglalja írásba H. beszédeit, próféciáit, azt megértelik velünk a körülmények. Egyszerű földműves létére aligha rendelkezett a szónoklás, nyilvános szereplés olyan külföldi adományával, mely zökkenő nélkül, biztossá tette volna számára az előadást. Másrészt azonban elsősorban nem a gyülekezetekhez, a néphez, hanem a vezetőkhez szólt a kijelentés, tehát azokhoz kellett eljuttatni. Közöttük azonban elképzelhetetlen olyan viszony, ami lehetővé tette volna az élőszóbeli közlést. A királyi sarj és a főpap magas méltóságait nem közelíthette meg akárki. De az írás eljuttathatta kezeikhez s a próféta így mégis teljesíthette kötelességét. Másrészt H. kortársainak megoszoló véleménye is szükségessé tette, hogy vezető személyiségek támogassák törekvéseit. Az isteni parancs végrehajtásában fontos eszközi szerep jutott nekik is.

- l A prófécia a nép két vezetőjéhez: a világi és egyházi vezetőhöz szól. A világi vezető, aki következetesen első helyen szerepel: „Zerubbábel, a helytartó.” Származását tekintve a *Sealtiel* (rövidebben: Saliél, Szg. Vg.: Salathiél) fia, Jojákin király unokája, tehát a dávidi család sarja Babylonban született, amire céloz nevének jelentése is: Babelben vetett mag, bábeli sarj. Tekintélyét már származása is biztosította. Életéről általában keveset tudunk. A hagyomány szerint a visszatérő exulánsok egyik vezére, majd helytartó s a templom építés buzgó szorgalmazója. A második templomot éppen az ő nevével zerubbábeli templomnak nevezték s nevezik, szemben az első, a salamoni templommal. A reá vonatkozó adatok legnagyobb részét egyébként, — mint látni fogjuk — éppen H. könyve őrizte meg. (L. II: 20—23. v. k.).
- m H. könyve Zerubbábelt „helytartó”-nak (*pecháh*) nevezi. Hogy ez a babyloni szó milyen méltóságot jelölt, egészen pontosan nem tudjuk. Annyi tény, hogy Cyrus perzsa király messzemenő engedékenységet és türelmet tanúsított a legyőzöttekkel szemben, nemcsak vallási tekintetben de politikai tekintetben is, úgy, hogy a helytartókat is rendszerint a legyőzöttek sorából állítja. Dárius alatt ez az állapot lényegesen megváltozik, mivel ő újjászervezi birodalmát s a régi rendszertől eltérően kormányzóságokra osztja. A kérdéses időben azonban, — H. első beszéde idején — ez utóbbi még nem valósulhatott meg, már azért sem, mert Dáriust a lázadók elleni harcok kötötték le. Így a valóság minden bizonnyal az, hogy Zerubbábel ezidőben tényleg „Júda helytartója” a régi rendszer keretei között s mint ilyen Sésbaccár a Cyrus által kinevezett első júdai helytartó utóda. A következő rendszer változás azonban, mely Szíriával egyesíti s az u. n. Ebirnári kormányzásba tagolja, megszünteti Zerubbábel tisztségét, ezzel együtt természetesen hatalmát, befolyását is. Innen van, hogy további sorsáról semmit sem tudunk. A *pecháh*-k helyébe a *sarapák* lépnek.
- n A nép másik vezetője, akihez a kijelentés szól: „Jósua, a főpap.” Jósua az ős-papi család sarja, Áron leszármazottja. (I. Krón. V: 27—41. vk.; VI: 1—15 vk.). Mint ilyen kapcsolatban áll a híres Cádóq családjával is. (I. Kir. II: 35. v.). Jócádák fia, Serájá unokája. Ez utóbbi a jeruzsálemi papság feje volt Jeruzsálem elfoglalásakor s II. Nebukadnezár őt is kivégeztette. Ríblában az utolsó királlyal s a vezető férfiakkal együtt (II. Kir. XXV: 18. 21. vk.). Mint Zerubbábel, úgy ő is Babylonban született. Személyére és működésére vonatkozó adataink igen hézagosak. De a meglevőkből is világosan kitűnik, hogy nagyon fontos szerepet játszott a visszatérés korszakában s az új élet kialakításában.
- o Az ő nevéhez fűződik az önálló főpapi tisztség megvalósítása. Előtte is vannak főpapok, — sőt az Osz. és Josephus szerint is ő a 28. főpap — de ezek működése csak vallási tételre szorítkozik. Irányítják a papságot, bemutatják az ünnepélyes áldozatokat, fontos vallási kérdésekben döntenek, szükség esetén tudakolják az Úr akaratát. (I. Sám. II: 28. v. Bir. XX: 27 v.). Politikai jelentőségük nincs. A király mellett csak mint főhivatalnokok szerepelnek. Jósua alatt megváltozik a helyzet. Ő már nem csupán lelki hatalmat gyakorol, de tekintélyes befolyást nyer a társadalmi-politikai életben is, egyenrangú társa lesz a helytartónak, a világi vezetőnek. Ezékiel jóvendőlései arról szólnak, hogy egykor az állam és a kultusz élén egy személy fog állni: a messiási király (Ez. XL—XLII). Ez a remélt egység a messiási király nélkül ugyan, de félig megvalósul Jósua főpapságában, később pedig a teljes hatalom egyesül a főpap kezében. Jósua kezdeményező lépése nem történhetett zökkenő nélkül. Egyik oldalon helyesléssel, másik oldalon pedig ellenzéssel találkozott. Ezt különösen igazolja Zakariás próféta könyve (III—IV. fk.). Zakariás részletesen foglalkozik ezzel a jelentős kérdéssel s döntése, — melyet kijelentés formájában nyer és hírdet — határozott helyeslés és elismerés a főpap (*hakkóhén haggádól*) mellett. H. ezzel a kérdéssel nem foglalkozik, egyszerűen tudomásul veszi és elismeri aényt.
- 2 Míg az előző vers minden kétséget kizáróan a könyv írójának alkotása, a második vers már a H. írásából vett idézet. Hogyan jutott az író H. írásainak birtokába? Végeredményben mellékes kérdés. De a teljesség kedvéért ezzel is foglalkoznunk kell. Bár nem tartoznék a lehetetlenségek sorába annak feltételezése sem, hogy egyszerűen hallotta H. beszédeit, amint a gyülekezet előtt felolvasták, mégis sokkal

valószínűbb, hogy a könyv szerzője a hivatalos irnokok sorába tartozott, aki kötelességszerűen olvasta fel azt Zerubbábel, vagy Jósua: vagy mindkét vezető férfiú előtt s ezek megbízásából a gyülekezet előtt is. Így kezében volt H. eredeti írása s felismerve annak nagy jelentőségét és értékét, maradandó formában örököltette meg az utókor számára. Nem lehetetlen az sem, hogy egyenesen a vezetők valamelyikének utasítására végezte munkáját. Az bizonyosnak látszik, hogy az író a papi körök tagja volt. De hogy nem Zakariás volt, (Klostermann) az kétségtelen.

b A prófétai beszédek jellemzője, hogy az lényegében nem magától a prófétától származik, hanem az Úrtól. A próféta csak aláztos eszközként, megbízóként közvetíti azt. Ez jut kifejezésre H. beszéde elején is: „Így szólt a mindenség Ura” E stereotyp kifejezés bepillantást enged a prófétai kijelentés-nyerés tíkába. A próféta nem ott a gyülekezet előtt, vagy annak körében nyeri éppen az elmondás alkalmával a prófétai beszédet, hanem esetleg attól távol, otthonában, magányában. Előbb öntudatosul benne s csak azután juttatja el a gyülekezethez, már akár élőszóval, akár írásban az öntudatosult kijelentést. A gyülekezet előtt mint befejezett tényre hivatkozik, hogy az Úr szólt. Nem véletlen az tehát, hogy az Úr mondására való hivatkozást perfektummal fejezi ki, befejezett tényként hangoztatja minden próféta. Egyike a legnagyobb tévedéseknek, amikor ezeket a perfektumokat perfektum profetikumnak, vagy bármi egyébnek nevezve jelen időben fordítják, mert ezzel lényegében változtatják meg a szöveg értelmét s azt a látszatot keltik, mintha a próféta ott a helyszínen, beszéd, vagy írásközben nyerné mondanivalóit.

c Az Urat — Jáhvéh t — mint a fogság utáni próféták általában, H. is leggyakrabban a **Jáhvéh cöbá'ót** névvel jelöli. Általános felfogás szerint e kifejezés a „seregek Ura” jelentéssel bír. A tény az, hogy e név jelentése még nem kellően tisztázott s az említett jelentés nem elég világos. Nem vonjuk kétségbe annak lehetőségét, hogy valamikor az első időkben a név a harci seregeket jelölve Jáhvéh harci-isten jellegét emelte ki. De az kétségtelen, hogy a prófétai szellem más jelentésben használja e nevet. Amennyire közel férközhetünk e név jelentéséhez éppen a prófétai iratokban, azt állapíthatjuk meg, hogy itt nem a harci seregekkel kapcsolatos, hanem a mindenség teremtett dolgaival. Összefoglalja a menny és a föld összes teremtettségeit s jelöli az ezek által alkotott mindenséget. A prófétai felfogás mindig erőteljesen hangsúlyozza Jáhvéh teremtői működését, hogy minden Tőle származik, hatalma alatt van, s Neki engedelmeskedik, ill tartozik engedelmeskedni. Úgy, hogy a név eredetét, mely Sámuel könyvében jelenik meg először, leghelyesebben Jáhvéh teremtői működésében kell keresnünk. A híven fordítás tehát nemcsak megengedi, de egyenesen megköveteli, hogy ne „seregek Urá”-nak, hanem a „mindenség Urá”-nak fordítsuk. (L. D. III 2. a.).

d „*Ez a nép*”-jelöli általában H. kortársait és sorstársait, úgy a visszatért exulánsokat, mint az otthon maradottakat. Azt a feltevést, hogy az újhold ünnepére összesereglett népet jelölné e kifejezéssel a próféta (Kecskeméthy 49. l, Nowack 313. l.), semmi sem igazolja, sőt a tények határozottan ellene szólnak. Már az, hogy H. írásban közvetíti a vett kijelentést és pedig elsősorban nem is a nép számára, hanem a vezető férfiakhoz kizárja, hogy csak az újhold-ünnepi gyülekezetet értjük. De erre a gyülekezetre azért sem gondolhatunk, mert hiszen az az egész népnek csak egy töredéke lehetett, itt pedig az egész nép általános véleménye jut kifejezésre. Megemlíthetjük azt is, hogy az állítmány múlt idejű s az összefüggésből nyilvánvaló, hogy a nép véleménye korábban hangzott el, mint Isten kijelentése. Hogy a nép véleményét honnan ismerte H., ennél a kérdésnél megengedhetőnek tartjuk, hogy nemcsak személyes tapasztalás útján szerzett arról tudomást, hanem közvetve, hallomás útján is, talán éppen ünnepi gyülekezések alkalmával.

e A nép véleménye, általános felfogása, hogy a templom építésének ideje még nem érkezett el. Szó szerinti fordításban: *Még nem jött el az idő, az Úr templomának ideje, hogy megépíttessék.* E felfogás kialakításában nagy szerepet játszottak a körülmények is. A fogságból való visszatérés után oltárt építettek, megkezdték a templom építését is (Esd. III:8. köv. vk.), de akadályok gördültek, megakadt a munka, a reménység csüggedésbe ment át. Benső huza-vonák, az új életberendezés gondjai, viszontagságos, terméketlen idők érlelték meg a gondolatot, hogy még nem jött

el a templom építési ideje. Az is egyik ok lehetett, hogy a fogság ideje alatt hozzászoktak a templom nélküli istentisztelethez (Nowack 314. l.). De mindezek mögött mélyebbről táplálkozott e felfogás. Jeremiás próféta hetven esztendőben jelölte meg a fogság és nyomoruság idejét. Isten által kirótt büntetés volt ez, ami még nem telt le, tehát hiábavaló minden próbálkozás, erőfeszítés mindaddig, amíg ez idő le nem telik, hiszen maga az Úr fogja őket megakadályozni e munkában. Hogy a hetven esztendő nyomoruságáról szóló prófécia (Jer. XXV:11. v.) milyen mélyen vésődött a nép lelkébe, azt eléggé elárulják az egykoru, sőt a későbbi írások. És annál jelentősebb volt az a kijelentés, mert a nagy Jeremiástól származott. Egészen téves az az állítás, hogy a hetven évről szóló jövődőlés tulajdonképpen nem jeremiási eredetű, hanem valamelyik későbbi író alkotása és bedolgozása. Mint ez a hely is mutatja — ha közvetve is — nagyon is eredeti és jelen'ös szerepe van az események formálásában. Legfeljebb azt lehet vita tárgyává tenni, hogy mikor kezdődik a hetven évi szenvedés: az első deportációval, Nebukadnezar megjelenésével, vagy pedig a templom és a város teljes feldúlásával. Az kétségtelen, hogy pontos dátum megállapításáról szó senki sem lehet s maga Jeremiás sem tudta volna megmondani, melyik naptól melyik napig terjed ez idő. De, hogy lényegében beteljesedett, senki sem vonhatja kétségbe. A jeremiási értelmezés még a második babyloni birodalommal való azonosítást engedi meg legjobban Kr. e. 605—537-ig. H. próféta szerint is letelt már a hetven év, csak a nép nem akarta tudomásul venni.

3 A nép véleményével ellentétben szól most az Úr. Nyomatékosan hangsúlyozza azt az író azzal, hogy a H-tól idézett beszédet megszakítva ellentétes mondattal emelki a továbbiakat.

b Az író itt is megerősíti azt, amit az 1. v.-ben mondott, hogy „keze útján,” azaz írásban tolmácsolta a próféta a nyer kijelentést.

4 Hogy a nép véleménye csak kifogás volt, csak önmaguk, hanyagságuk és mulasztásuk mentegetésére szolgált, erőteljesen szemlélteti a kérdő mondat formájában ellenük irányított igazság. „Hát a ti számotokra elérkezett az idő?” Úgy szegeződik nekik a kérdés, hogy erre nem lehet újabb kifogást találni, hogy többé nem lehet vitatkozni, mentegetőzni. A teljes megsemmisülés erejével hat azokra, akik elég merészek voltak az isteni kijelentésre hivatkozni Istennel szemben való kötelességmulasztásuk és egyéni önzésük leplezésénél.

b Mert sem a mulasztás, sem az önzés nem menthető azzal, hogy akadályok merültek fel s ez tette lehetetlenné a munkát s szükségessé a halogatást. Esdrás könyvéből nyilvánvaló ugyan, hogy az u. n. samaritánusok a kultusz-közösségből való kizárás miatt kellemetlenkedtek (Esd. IV : 1. köv. vk.), de ez nem volt elháríthatatlan akadálya az építés tovább folytatásának. Az ellenség ugyanis nemcsak a templom építését akarta megakadályozni, hanem a város és a kőfalépítését is. A templom és a kőfal építését el is hanyagolják. De a város építés nyugodtan folyik tovább. A saját házak, a lakóházak egymásután emelkednek. Erre van pénz, ez sikerül az akadályok, a vádaskodások és fenyegetések ellenére is. Sőt nemcsak egyszerű szükséglakások épülnek, hanem pompás paloták, „diszített falu szobákkal.” Az előkelők házáat jellemezte, hogy a szobák falait pompás deszkákkal, lehetőleg cédrus deszkákkal borították, amire itt H. is céloz. Ezek tesznek bizonyoságot ellenük!

c Míg ezek a fényes paloták emelkedhetnek díszelghetnek, kényelmet nyújthatnak, addig „ez a ház,” vagyis a templom, az Úr hajléka, lakóhelye „romokban heverhet?” Itt nincs semmi melegség. Ha az Úr házáért olyan buzgóság, odaadás, szeretet hevítette volna őket, mint a saját házukért, palotájukért, akkor az akadályok dacára is állana már, megépült volna. A maguk felé fordulás bűne terheli őket.

d Romokban heverő templomról teljes joggal beszélhet a próféta, mert a visszatérés utáni alapkövetés és az építés megkezdése (Esd. III. f.) éppen nem jelentette sem a romok teljes eltüntetését, sem pedig a munka olyan előrehaladását, hogy valami pozitív eredményről emlékezhetett volna meg. De meg e kezdeményezéstől a próféta fellépéséig csaknem két évtized telt el, ami teljesen elegendő volt arra, hogy a csekély kezdeményezés eredményeit is jórészt hasznavehetetlenné tegye. Csaknem egészen újból kellett kezdeni a munkát. Viszont arra nincs semmi jogunk, hogy a próféta ténymegállapítás és a korábbi alapkövetéséről szóló értesítés között ellen-

mondást keressünk, vagy éppen állapíthassunk meg. A kettő egészen jól megfér egymás mellett anélkül, hogy bármelyiknek az igazsága csorbát szenvedne. Megtörtént annak idején az alapkölvetés az építés megkezdése, de az eltelt idő majdnem megsemmisítette mindezeket, úgy, hogy H. már csak romokról beszélhetett. Ez igen jelentős tény H. könyve megértésénél.

e Haggcus a templomot szembeállítja az emberi lakóhelyekkel, „ház”-nak nevezve ezt is, amazokat is. Ő abban a hagyományos, népies felfogásban él, hogy a templom az Úr lakóhelye, szüksége van arra és népe között nem jelenhetik meg mindaddig, amíg az el nem készül. Ez a felfogás éppen nem mondható prófétainak, de mint H.-ra egyik legjellemzőbbet, ki kell emelnünk. Ez is eléggé igazolja, hogy H. egyszerű származású ember volt s gondolatvilága, lelki világa, hitvilága egészen az egyszerű embereké, hagyományokon nyugvó. (V. ö. Lev. XXVI:11. v.)

5 Nyilvánvalóvá lévén az az igazság, hogy az önzés diadalmaskodott az emberek felett: az Isten ügyét elintézték egy kegyes frázissal, igaz próféciára támaszkodó hazug értelmezéssel, hogy ne kelljen fáradozniok, áldozatot hozniok, önzetlen akarral a szent cél szolgálatába állaniok, hanem önzésük teljességével csak magukra gondoltak, magukat szolgálták: ítélletlenül zendíti meg a próféta az isteni üzenetet: „*Most azért így szolt a mindenség Ura!*” Olyan bevezetés, ami már sejteti, hogy itt hatalmas hazugság szétörése, leleplezése következik.

b E leleplezést ugyan maga Isten irányítja, de hogy annak hatása döbbenetesebb, megrendítőbb legyen, főként pedig megszegyenítőbb, magukkal a vádlottakkal, az ítélletre vonottakkal végezteti: „*Vessetek csak számot magatokkal!*” Szó szerint: Tegyétek szíveiteket a ti útaitokra. Ősi, erőteljes kel-ti kifejezés ez. A szív, minden emberi gondolat, érzés és elhatározás forrása ugyannyira, hogy amilyen a szív, olyan az ember, de olyan a cselekvése, az „útja” is; vagyis olyan az egész élete. A szív és az út összehasonlítása a számvetés mélyértelmű képes kifejezése. Az elhatározás, cselekvés és következményeinek áttekintése alapján történő ítéletmondás, ítéletalkotásra való felszólítás ez tehát lényegében.

6 Az elmúlt évek valóságai bizonyságokként sorakoznak fel. A vádak a szemléletes ellentétekben feszülnek. Az élet, gazdasági élet, megélhetés alapja a vetés és aratás: a földművelés H még nem érzi, egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy új életforma alakult ki a fogságban levő nép számára: a kereskedelem, az üzlet. Nem is tudhat erről, mert nem lévén a fogságban, nem lehetett annak tanuja. Az őstermelés a létalap, amiben megnyilatkozhatik az áldás, az isteni áldás, vagy pedig az elvetetés, a büntetés, mint isteni intelem. Ősi ósz-i gondolat ez, hogy az áldás az Isten szeretet következménye, jele, az áldás hiánya pedig az Istentől való elfordulás. E gondolat alkalmazása csalhatatlan mérték.

b „*Bőven vetettetek, de szűken takartatok,*” hangzik az első kedvezőtlen megállapítás. Mindent elkövettek, minden fáradságot rápazaroltak a földre, hogy termését gyümölcsét lássák. Megvívták a harcot a termőföld megtartásáért. A domboldalak sziklás talajú lejtőit meghordták humusszal, kerítésekkel védték a szél elseprő ereje ellen. Gondosan szántogatták, szinte kertszerűen művelték. Boronálták, ha kellett hengerelték. A vetőmagot megválogatták, olykor szórva, olykor a barázdák mentén sorba hintve vetették. A termést kézzel, sarlóval aratták, kiválogatva a konkolyt vagy más gyomot. De nemcsak kalászosokat, hüvelyeseket is termeltek hasonló gondos munkával. Ahol arra alkalom kínálkozott, ott gyümölcsösöket plántáltak, különösen szőlőt. És most mindezek terméketlenséggel szomorították munkásaikat. Hiába volt gond, fáradság, imádkozás és szent áldozás: az eredmény elmaradt. Nemcsak egy évre kell gondolnunk, a próféta sem gondolhatott csak ennyire, hanem sorozatos, éveken át tartó terméketlenségre. Az ilyen terméketlenség Palesztinában aránylag elég gyakori volt. Az ósz-i iratok is, de más irodalmi emlékek is sokszor emlékeznek szűk termésről, inséges évekről. (Gen. XLI. f., Ruth k., Illés és Elizeus tört. stb.). E terméketlenség elsősorban magát a földművest sújtotta, de végeredményben az ország összlakosságát. Mindenki érezte és szenvedte az áldás hiányát.

c Ezért részletezi teljes joggal, mindenkire kiterjedően a próféta a terméketlenség következményeit. „*Eszték, de jól nem laktok!*” Szó szerint: eszték, de nincs jólla-

kásra való t. i. étel (V. ö. Lev. XXVI:26. v.). A legszűkösebb létfenntartásra is alig jut, mint ilyenkor mindenütt történik, csak tengődnek inkább, mint élnek.

d De nemcsak a kenyér, a táplálék szükség nagy, hanem éppoly szűkös az ital, a bor, a szőlő termése is. „*Istok, de fel sem vidultok!*“ Palesztina gazdag szőlőskerjei pompás és bő szőlővel, illetve borral látták el a lakosságot általában, A mindennapi étkezéshez hozzátartozott a borfogyasztás is, amit szinte szükségessé tett a vízben való szegénység, a kútak, folyók ritkasága, a ciszternák vízének élvezhetlensége. Egyébként már Izráel megjelenése előtt a kanaaniták is termeltek szőlőt és minden valószínűség szerint élvezték annak borát is. A bor gazdagsága és jósága, főként pedig vidámitó volta hozta magával, hogy olykor részegségig fajult a bor élvezete. Most nemcsak hogy a részegségig nem juthatnak, de annyi bort sem nyújtott a termés, hogy felvidítsa őket.

e Harmadik általánosan tapasztalt szomorú következménye a szűk terméseknek, amit előtár a próféta: „*Öltözködtök, de nincs melegeitek!*“ Az étel és ital a feltétlenül szükséges életfenntartó tényezők. A földműves a maga számára tartogatta szűk termését, nem cserélhette be ruházati cikkekre. Akinek pedig más foglalkozási ág jutott osztályrészül, elsősorban ételét, italát igyekezett biztosítani, azonfelül vajmi kevés juthatott ruházkodásra. De ez csak egyik oldala a dolognak. Mivel a ruhákat általában maguk készítgették, a szűk termék azt is jelentette, hogy a ruházkodáshoz szükséges nyersanyagok is szűken kerültek. Így aztán mindenképpen az lett a helyzet, hogy régi, kopott, gyenge minőségű ruhákban járhattak, melyek nem sok meleget tartottak. A nappali nagy melegekben nem is hiányoztak a jó ruhák, de annál inkább hiányoztak éjjel, amikor erősen lehűlt a levegő. Különösen azokat sújtotta a ruhahiány, kiket foglalkozásuk éjjeli kint tartózkodásra kényszerített, tehát a szegényebb földművelő, vagy egyuttal pásztorkodó réteget.

f Negyedik és egyben utolsó jellemzője a termés hiánynak: az üres erszény, a pénztelenség. A legszorosabb létfenntartás éveken át úgy felemésztette a tartalék tőkéket is, hogy minden erszény kiürült. „*A napszámos is csak lyukas erszény mellé szegődik!*“ A munkát végezték, sőt végeztették jó reménységgel. Napszámosokat is fogadtak, de fizetni nem tudták őket. A napszámosok maguk is kénytelenek voltak még így is elszegődni, bizakodva az újbóli áldásban, amikor megkapják megdolgozott bérüket. Így legalább morzsákhoz juthattak. A teljes tétlenség pusztulásukat jelentette volna. A megszokott fordítása e résznek (Károli, Káldi, stb.): *a bérmunkás lyukas zacskóba rakja pénztét, keresetét*, teljesen elhibázott, mert ennek átvitt értelmű jelentése — amiről itt szó lehet — az, hogy a pénzt megkeresi ugyan, de el is költi. Ezzel ugyan semmit sem fejezne ki a próféta a maga gondolatmenetében, mert a napszámos a legrendesebb viszonyok között is azt tette, hogy megkereste és elköltötte a pénzt. Ez a foglalkozás akkor sem volt alkalmas a vagyon gyűjtésre, amire pedig következtetnünk kellene ez utóbbi felfogás szerint.

7 Az 5. v.-beli felszólítás megisméltése egyrészt erősíti, kiemeli az előbb mon-
a dottakat, másrészt pedig átvezet a következő versben olvasható felszólításhoz. Tehát sem nem felesleges, sem nem helytelen. Míg az 5. v. a nép ellen szóló, felsorolandó bizonyosságokra adatokra, tényekre irányítja a figyelmet, addig ez a vers már a felsorolt valóságok megfontolására, végiggondolására és a következmények levonására szólítja fel magát a népet.

8 A számvetés elvezet az okok megállapítására. Miért kell mindezt szenvedni?
a Mert elhanyagoltuk az Úr templomát. Hogyan nyerhetük ismét áldást? Az Úr templomának építésével. Erre inti, ezt parancsolja nekik maga az Úr is. „*Menjeteek a hegyre, szállítsatok fát és építsétek meg a templomot!*„

b A hegyet, ahonnan a fát kellett szállítani, nem nevezi meg közelebbről a próféta, sem pedig az író. A könyv más helyéből sem nyerünk felvilágosítást e tekintetben. Csak feltevésekre támaszkodhatunk. Az egyik ilyen feltevés az, hogy — miként az első templomhoz — a Libánonról szállítottak cédrus fákat. Ezt némileg megerősíti Esd. könyve, ahol a templom építés kezdetével kapcsolatban azt olvassuk, (III: 7. v.), hogy Cidonból és Tyusból való mestereket és favágókat fogadtak, hogy cédrusfákat szállítsanak a Libánonról a joppéi tenger felé. Arra pedig semmi okunk sincs, hogy e tudósítás hitelességét kétségbe vonjuk. Ha tehát alapul elfogadjuk ezt a

- tudósítást, akkor joggal következtethetünk arra is, hogy a templomépítés folytatásánál szintén ragaszkodtak a cédrusfákhoz, amit pedig csak a Libánonról szerezhettek és szállíthattak. Ezzel kapcsolatban még két dolgot kell figyelemre méltatnunk. Egyik a Hag. II: 3. v., ahol a régi és új templom összehasonlításáról olvasunk. Ebből nyilvánvaló, hogy lehetőség szerint a régi templom pompáját tartották szem előtt s ha azt minden tekintetben nem is valósíthatták meg, de faanyagát illetően nem sajnálták az áldozatot. Annyival inkább nem is sajnálhatták, — és ez a másik dolog, — mert Esd. könyvének tudósítása szerint a kőل ségeket később a királyi kincstár folyósította. (VI: 8. v.). Dárius e nagylelkűsége egyébként nem egyedülálló, mert Egyiptomban, Thebe-ben is építtett templomot s ugyancsak Egyiptomban 100 talentum aranyat ígért annak, aki a kimult ápis bika utódját kinyomozza.
- c A másik feltevés, amivel a szövegmagyarázatokban általában találkozunk az, hogy egyáltalán nem kell a Libánonra gondolnunk, hanem valamelyik Jeruzsálem környéki hegyre, ahonnan fát lehetett szállítani. (Marti, Kecskeméthy). Sellin Nehémiás könyvének két helyére hivatkozva (II: 8. v. VIII: 15. v.) azt állítja, hogy a Jeruzsálemtől délre eső júdai hegységre kell gondolnunk. (Komm. 453. l.) Mindkét feltevés vitatható, de az előbbi megokoltabbnak és helyesebbnek látszik.
- d Egyike a könyv legfontosabb kérdéseinek, sőt határozottan állíthatjuk, hogy ez a központi kérdése: miért szükséges a templom, miért olyan nagy jelentőségű annak felemelése s olyan végzetes, az egész népet és egész életet nyomorúságba döntő a hiánya? Erre kettős feleletet nyerünk. Az egyik: „*Hadd gyönyörködjem abban!*” A templom az Ósz általános felfogása szerint — szemben a prófétai felfogással — Isten valóságos lakóhelye. (V. ö. Lev. XXVI: 11. v. BvT. 483. köv. lk.). Megléte tehát gyönyörűség számára, mert a Róla való megemlékezés bizonyossága és feltétlen kívánása a nép részéről, hogy közöttük lakozzék. Templom nélkül távol marad tőlük. De nemcsak mint lakóhely szerez gyönyörűséget számára, hanem mint tiszteletének, egyedül helyes és méltó tisztelésének helye is. Törvényében Isten maga szabta meg tisztelésének helyét és módját is. Ezt nem lehet megváltoztatni ezt nem lehet szükség megoldásokkal pótolni. Hiába emeltek oltárt, hiába mutatnak be azon áldozatokat, mivel nem a templomban történik, nem szerez gyönyörűséget Istennek. Majd, ha a templom felépül, ahol megjelenhetik, ahol méltó és törvényes formában gyakorolják a tiszteletnyilvánítást, legelső sorban az áldozatok bemutatását, csak akkor fog és csak akkor tud gyönyörködni abban. A jelenlét és tiszteletnyerés lehetősége hiányzik a templom nélkül. Ez a H. felfogása is és jórészt kortársaié is. Ha a nagy próféták áttörték is ezt a hagyományos, népies-papi gondolatot, sohasem lett általánossá, sőt inkább ez erősödik meg a fogság utáni időben is nemcsak papi köröktől munkálva, de, mint láthatjuk nagyon jól, próféták által is támogatva.
- e A templom megépülésének másik szüksége: „*Hadd mutassam meg dicsőségemet!*” A templomépítés mellőzésével, elhanyagolásával a nép mintegy kizárta a maga köréből Istent. Hogy mutathatta volna meg tehát dicsőségét, hogyan nyújthatott volna áldást munkáikra, hogyan tehette volna békeségessé, boldoggá életüket éppen ez áldások nyújtása által?! De most minden megváltozik. Ha a nép ráeszmél mulasztására, vétkes könnyelműségére s teljesíti kötelességét Istenével szemben, akkor Ő is megmutatja magát s dicsőségét és pedig azzal, hogy visszatér áldása és a nyomorúságot jólét váltja fel.
- 9 Míg a 6. v.-ben általában tárta a próféta a nép elé az inséges idők következményét, a sivár állapotokat, addig itt egészen közelről, a legutóbbi terméketlen esztendő valóságát tárja eléjük. Most a legutóbbi esztendőben is: „*bőségre számítottatok, de lám, vajmi kevés lett!*” A reménység az új vetés alkalmával éltette és munkára sarkalta őket, hogy másként lesz, mint eddig volt. Nem fog elmaradni fáradozásuk gyümölcse, sőt a bőséges termés némileg kárpótolja őket a régebbi hiábavaló munkákért is. Talán kedvező is volt a vetés ideje, méltán táplálhatták a jó reménységet. De a végeredmény mégis az lett, hogy reménységükben csalatkoztak, a bőség elmaradt, sőt alig valamit arathattak, takarhattak.
- b A csekély termést ugyan „*betakarítottátok, de arra is ráfújtam!*” — mondja Isten a próféta által. Arról, amit behordtak, határozottan állíthatják, hogy immár az övék, de még ebben is csalódnunk kellett. Isten ráfújása valamire, lehellete egyrészt

- a megsemmisítés, megsemmisülés másrészt azonban az elevenítés képleges kifejezője. Itt az előbbinek van értelme. Valami olyan dolog történhetett csekély termésükkel, amit Isten csapásaként kellett tekinteniük. A próféta nem adja közelebbi magyarázatát, leírását ennek, hogy mi volt ez. Mindenki megérthette úgyis, hogy mire céloz. Maga a nagy szükség oly hirtelenül felemészthette a csekély termést, hogy mire körülnéztek, már semmisenem volt belőle. Kielégíthették önmagukat, törleszthették adóságukat, félretették a vetőmagot, beszolgáltatták az adót. Talán a pillanatnyi szükség fedezésére sem volt elég. Hogy itt valami varázslásról volna szó, olyan messzemenő következtetés, amit tényként nem fogadhatunk el.
- c „Hogy miért?” történt mindez így, Isten adja meg a feleletet, „*Templomomért, mely szédültan hever.*” Ismét célzás az isteni áldás elmaradásának okára. Az előbb (8. v.) már parancs formájában megkapták az utasítást, hogy mit cselekedjenek az áldások újbóli elnyerésére. Itt pedig a legvilágosabban és legfélreérthetlenebbül vettetik szemükre ugyanaz az ok.
- d Védekezésül bizonyára nemcsak azt hangoztatták, hogy még nem érkezett el az építés ideje (2. v.), hanem éppen a szűk esztendőkre, a nyomoruságra is hivatkozhattak, fordítván egyet a dolgok való helyzetén. De mint az előbbi védekezésnek, úgy ennek is önmaguk adják cáfolatát azzal, hogy egyéni érdekeik, önös ügyeik intézésének nem akadálya még a nyomoruság sem, „*De saját házaik érdekében valamennyien fáradoztok.*” Nemcsak megépítették, — némelyek egészen díszesen — saját házaikat a templom mellőzésével, hanem továbbra is csak amazokért munkálkodnak, emezt elhanyagolva. Ezzel a mérhetetlen önzéssel vonták magukra a nyomoruságot, mint Isten büntetését.
- 10 „*Ézért, ti miattatok*” történt mindez, ami rajtatok van. A nyomoruságnak, mint a büntetésnek az Ósz. szerint is, mint az antik kelet felfogása szerint, határozott okának kellett lennie. Ez a felfogás jut kifejezésre H. könyvében is. Minden baj mögött valami Isten ellenes cselekedet húzódik meg. Szépen szemlélteti ezt a Jónás bűne miatt háborgó tenger, vagy Jób könyve. Ha volt is magasabb, emelkedettebb felfogás e tekintetben az Ósz.-ben, H. és könyve éppen nem képviselik azt.
- b De ugyancsak megállapítható az is, hogy egyetemes, az egész népet terhelő bűnnek minősíti a kötelesség elmulasztását s nem megy az egyénig, hogy azt vonja felelőségre. Pedig egészen valószínű, hogy ez a mulasztás, — legalább is kezdeményezésében — egyének műve volt. H. nem ismeri, de legalább is nem vallja az egyéni felelőség gondolatát, amit pedig már jóval előtte erőteljesen kifejezésre juttatott és vallott a próféták nagyja. H.-on végeredményben nem is csodálkozhatunk e tekintetben, már csak egyszerűsége miatt sem, de körülményei miatt sem. Nem a prófétai, hanem az általános papi és ennek nyomán élő népies gondolatvilág hordozója és képviselője. Egyébként életkörülményei sem nyújthattak alkalmat a magasabb prófétai gondolatvilágba való emelkedésre.
- c A mulasztás, valójában vétkezés első következménye, ami az összes továbbiaknak is alapja, hogy „*megszűnt az ég harmatozása.*” A földműves mély természetismeretére és gyakorlati érzékére vall, hogy a harmatnak, illetve a harmat elmaradásának ilyen alapvető jelentőséget tulajdonít. Palesztinában a növényvilág életéhez szükség volt ugyan esőre is, amit az u. n. esős évszakok szolgáltattak és pedig főként a vetésidő előtt (korai eső: októberben) és az aratás előtti időben (késői eső: áprilisban). Az eső nélküli időszakban, a vetés növekedése, fejlődése alatt viszont, tebát az év hosszabb és fontosabb idején át a harmat táplálta és eltette a növényzet. A harmat elmaradása végzetes volt, mert a nappali forróság kiégette a nedvességhez nem jutó mezőket.
- d A harmat megszűnése következtében „*maradt el a föld termése.*” Összefoglaló kifejezése a földművelő ember és ország minden bánatának. Nemcsak egyik vagy másik termés, gyümölcs hiányzott, hanem minden, amit a föld teremni szokott.
- 11 Részletes befejező, hogy mi mindent sújtott a szárazság csapása. Területileg: a „*a mezőkre és a hegyekre*” egyaránt kiterjedt. Júda egész területére kell gondolnunk, mely a fogság után birtokukban volt. Egyrésze terméketlen pusztaság volt, különösen a Holt tenger melléke, amit Júda pusztájának neveztek. Másrésze hegyes-völgyes, mely inkább állattenyésztésre volt alkalmas, földművelésre kevésbé. Leg-

- fontosabb és legjelentősebb volt a júdeai dombvidék a maga széles, termékeny völgyeivel. Ez volt a földművelés főterülete.
- b „A kalászosokia, a mustra, az olajra“, tehát a terület főterményeire épügy le-sujtott a szárazság, mint általában „amit csak terem a föld.“ A kalászos jelző héber szó (dágán) magában foglalja az összes kalászos terményeket, mint a búza, árpa, rozs, tönköly, bükköny. A must akár szőlő, akár más gyümölcs nedvéből készítették, egyik fő és jelentős terméke volt Palesztinának és Júdának is. Nagyon fontos termény volt az olaj, ami a mindennapi élethez annyira hozzátartozott, hogy közszükségleti cikknek nevezhetjük. Ez pótolta a zsírt a táplálkozásban, de igen nagy szerepe volt a test ápolásában, a gyógyításban és világitásnál is. Ebből is, mint a gabona félekből és a mustból, tizedet kellett szolgáltatni.
- c A szárazság hatása a termények elmaradása folytán kiterjedt „az emberre és az állatra“ is. Nélkülöztek és szenvedtek.
- d Végeredményben „a két kéz minden fáradozására“ ránehezedik a szárazság átká. A munka, amit a föld megművelése körül végeztek,—mint a 6. v.-ben láttuk — jóval körülményesebb és nehezebb volt, mint a mi viszonyaink között. A tulajdonképeni földművelésre minden további nélkül alkalmas terület aránylag kevés volt. Hanem úgy nyertek újabb és újabb területeket, hogy terraszokat képeztek a lejtős, sziklás oldalakon, azokat meghordták humusszal. Védelmükre, nehogy a szél elhordja, kerítéseket építettek, vagy pedig falakat emeltek. Ezek mellett gondoskodniok kellett az öntözésről is, ami szintén fáradságos munkát jelentett. A föld tulajdonképpen művelése: szántás, vetés, aratás körüli munka így lényegesen megnövekedett. Ennyi munka, fáradság nyomán méltán remélhették, várhatták az eredményt. Annál lesújtóbb volt számukra a terméketlenség. De mikor e munkákról megemlékezünk, nem lehet figyelmen kívül hagynunk az ósz-i nép felfogását a munkáról. Alapjában és eredetében az Ósz. büntetésnek és átoknak tekintette a munkát, amint az egészen világosan kifejezésre jut a bűneset elbeszélése kapcsán. (Gen. III:17-19. vk.). Ha némileg később módosult is e felfogás, de alapjában mindig uralkodó maradt. Így az átoknak újabb átokkal, a büntetésnek újabb büntetéssel való tetézését érezték és szenvedték.
- e Az első beszédnek ez a befejezése tehát, mely gyökerében ragadta meg a bajt s azzal együtt az olvasókat és hallgatókat, egészen helyes és következetes. Ezzel megrázhatta, cselekvésre sarkalhatta a szabadulás, az áldás után esengő vezetőket és szenvedőket Isten küldötte.
- f Az egész szakasz, de különösen az utolsó versek határozottan mutatják, hogy a földművelő szíven és gondolkodásán szűrődött keresztül az egész beszéd. Aprólékosan, pontosan ismeri a földművelés körülményeit s kiérzik, hogy mindez nemcsak a másokon szánakozó, mások szenvedésein segíteni akaró buzdítás, hanem a szenvedésben részes, a csapásokban osztozkodó, az áldások után sóvárgó ember és próféta megnyilatkozása.
- 12 V. A prófécia hatása. I: 12-15. vk. A könyv — egyébként szűkszavú — a próféta aránylag részletesen ismerteti H. első próféciájának hatását. Így tudjuk, hogy a prófécia valóban eljutott a veze ő fé fiakhoz, Zerubbábelhez és Jósuához, akikhez elsősorban szólt. De eljutott a néphez is, kiket ugyanolyan mértékben illetett és érdekelt. Hogyan? Erre a kérdésre nincs határozott feleletünk a könyvben. De következtethetünk a beszéd, helyesebben az írás sorsára. Amint a vezetők meghallják és megértik, új lehetőségek távlata nyílik meg előttük. Szívük vágya is az, hogy a templom újra álljon, mint összefogó és irányító központ s egykori kezdeményezésük valóra váljék, befejezést nyerjen. Megragadják a próféta szót. Ők maguk nem vállalhatják a döntést s a felelőséget. Ki tudhatja az új király szándékait, indulatát s a következményeket. Oda kell tárnai a nép elé, hogy lássa sorsát, döntsön a továbbiakról, egyetemlegesen vállalja a felelőséget. Ünnepi összegyűlékezések, közös áldozat bemutatások megfelelő alkalmak. A hírt, hogy próféta beszéd adatott, könnyű elterjeszteni. Minden irányban szinte csak néhány mérföld a távolság. S a próféta szó vonz. A kíváncsiság is hajt. Mit tartalmaz, mi fog történni? Otthon maradtak és exulánsok, bizakodók és kétkedők, gazdagok és szűkölködők egyaránt megmozdulnak. S alkalom jöttére együtt a gyülekezet. Köztük a főpap és a helytartó, sőt maga a próféta is. Még a legtávolabbi zúgból is kerülnek legalább hírvivők. Amint sor

- kerül reá, előáll a megbízott papi-írnok, — hiszen a főpap méltóságával nem férhet össze — s felolvassa a reabízott szöveget, amit az Úr szólott H. próféta által. Így hallja meg a nép az Úr kijelentését, üzenetét s így nyer felhatalmazást a döntésre.
- b** A nép nem az egész nép, nem egy dicsőséges ország egésze, hanem — amint az író jelzi — csak „*maradék nép.*” Látszik, hogy a nemzeti öntudat és a hit menyire élt bennük még a két nagy nemzeti katasztrófa, a 722.-i assyr és 586-i babyloni dúlás után is. Gyásznapokat ülnek a csapás siratására és a reménység táplálására. (Zak. VII : 3. v.) Eleven emlékezetükben él a dicső múlt, a Dávid királysága, amikor a tizenkét törzs idegen alattvalókkal, meghódított népekkel dicsekedett. De szívükben a még dicsőbb jövő képe él, amikor a tizenkét törzs újra eggyé lesz egy király alatt s az egész világ hódolata és elismerése veszi körül. A jelen átmenet, az ézsaiási büntető jövődőlés valósága (És. VI : 11 13. vk.), amit azonban követni fog az ígélet beteljesedése is. (Sö'ár jásúb VII : 3. v.). Ilyen értelemben használja az író Júda akkori lakóira a legáltalóbb, lényegében És.-tól származó elnevezést.
- c** Amint először a vezetőket, most a népet is megdöbbeníti a prófécia. De előttük is azonnal megjelenik az új lehetőségek képe. Igaznak ítélik a beszédet, magukra veszik a vádat és határozatnak. Határozatuk, hogy megszívlelik a *Úr figyelmeztetését, meghallgatják, megfogadják, a próféta szavait.*
- d** Korábban, talán még a prófécia meghallása előtt is, némelyek még azután is kétségbevonják, hogy igazi próféta, az Úr megbízottja lenne H. Vannak közöttük, akik ismerték Ezékielt, Deutero Ésaia, esetleg Jeremiást is, a próféták e nagyjait. Hogy láthassanak most prófétát, amazokkal egyenrangú társat ebben az egyszerű földműves emberben, ha még olyan buzgó és kegyes is. Ezek természetesen az exulánsok soraiból kerülnek ki. Azzal is érvelhetnek H. ellen, hogyan lehetséges, hogy a fogságot nem jártak soraiból választ magának prófétát az Úr?! Vagy hogyan vegyék magukra azt a súlyos vádat, ami nem őket illeti. Pártoskodnak, de a pártoskodók kisebbségben maradnak, a többség a próféta mellé áll. Az író meg is örökíti ezt a mozzanatot, amikor maga is megerősíti, bizonyosan ott a helyszínen is elhangzott szavakkal, hogy valóban „*az Úr az ő Istenük küldötte őt.*” Egyébként nemcsak H. jár így, hanem a rövidesen utána fellépő próféta társa Zakariás is, aki maga erősítgeti hasonló szavakkal, hogy csakugyan az Úr küldötte őt. (Zak. II:11. v. VI:15. v.).
- e** Így, a prófétai beszéddel együtt ismeri el a nép — legalább is tulnyomó többségében — H. prófétai küldetését. A kettős elismerés együttes hatása, hogy „*az Úrtól való félelem fogta el a népet.*” Félték a rájuk zúdított súlyos vád miatt, de leginkább azért, hogy a rájuk váró igen nehéz és kemény munkával nem tudnak megbirkózni. Hiszen az Úr elhagyta őket, elfordult tőlük s ezzel sorsuk, nyomoruságuk, pusztulásuk megpecsételtetett. Hogyan segíthetnek magukon, hogyan lesznek képesek a kemény munka mellett a környező népek ellenségeskedésével szembeszállani, az új király esetleges haragját elhárítani?!
- 13** A félelmet maga H. oszlatja el. Előáll és elmondja tulajdonképeni második **a** beszédét, mely egyetlen mondat csupán: „*En veletek vagyok, az Úr mondotta!*” E beszéd töredéknek látszó, de egész beszédet helyettesítő mondat a legvígasztalóbb próféciák egyike. Általában az egész Osz en végigvonul, de különösen a próféták hangsúlyozzák azt a gondolatot, hogy minden jó kezdeményezője, inspirátora csak maga az Úr lehet. Valami jó, nagy, nemes elhatározás csak az Úrtól származik és az Ő erejével mehet végbe. Akit az Isten elhagyott, akiől elfordult, akit megvetett, legyen az akár egyén, akár nép, az jó és nagy dolgot cselekedni képtelen. „*Ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáz az őríző.*” (Zsolé. CXXXVII: 1. v.). Saul is akkor esik kétségbe, mikor tudatára ébred, hogy Isten elhagyta. (I. Sám. XXVIII: 15-16. vk.) Ezért döntő jelentőségűek H. szavai Félelmet oszlat, reményt kelt, kedvet teremt. Biztosítja őket, hogy megbocsátást nyerhetnek Istentől, hiszen nem fordult el tőlük végleg, a végzendő munkában is számíthatnak segedelmére, tehát nem lesznek magukra hagyatva, nem vallhatnak szegényt. Olyan nagy ez a vigasztalás, hogy szinte el sem hiszik. H.-nak magának kell megerősítenie s egyben ellenfeleit is elnémitania, hogy ezt pedig nem ő mondja, hanem maga az Úr mondotta. Nemcsak a vád, de a vigasztaló beszéd isteni eredetét is nyomatékosan ki kell emelnie.
- b** A bizalmatlanságra, kishitűsége jellemző egyébként, hogy maga az író istöb-

szőrösen hangsúlyozza, amint az előző versben is tette, hogy H. mint „az Úr követe, az Úr küldetésében szólott.” Egyik igen jellegzetes tünete és bizonyossága ez annak, hogy a prófétai korszak vége felé közeledik s egyik utolsó képviselőjével állunk szemben.

14 Az Úr maga is igazolja H.-t. Még pedig azonnal. A vigasztaló beszéd nyomán a felbuzdítja mind a vezetőket, mind a népet a munka végzésére. Az eredeti kifejezés szerint: „felsekentí, felindítja lelküket” (vajja'ar 'et-rúach.) Az elhatározás, az akaratkészség székhelye a lélek. Ezt érinti meg az Úr, ezen keresztül hat és munkálkodik az emberben. (V. ö. I. Krón. V:26. v. II. Krón. XXI:16. v.).

b A felbuzdult gyülekezet nem határozatokat hoz, nem terveket sző, nem diplomáciai lépéseket tesz, hanem „elmennek és munkához látnak az Úr templománál” Ebben látta az író maga is az Úr lelkének indítását. Az elhagyott, romokban heverő templom környéke megnépesül ismét, a rég abbahagyott munka végre folytatódik.

15 Jelentős esemény a maroknyi nép életében. Új kezdete, kilátásokat, új utakra a fordulást jelöl. Az író feljegyezi ezt a napot, mert méltó a megörökítésre. Történik mindez „a hatodik hónap huszonnegyedik napján, Dárius király második évében.” A beszéd nyeresétől kezdve tehát még egy hónap sem telik el.

b Sokan nem tudják megérteni, hogy mi szükség volt a több mint három heti időközre a beszéd vételétől. Mi pedig csakis így tudjuk megérteni maradék nélkül az egész szöveget. Legfeljebb az tűnik fel, hogy ilyen gyorsan tette meg a beszéd az útát vezetőkhöz és néphez. De ez meg amellettt bizonyít, hogy szívügy lett a prófécia.

1 VI. Haggeus második próféciája. II : 1-9. vk. Csaknem egy hónap telt már a el a templom körüli munkák megindulásától. Hogy mit végeztek ez idő alatt, pontosan nem tudjuk. Csak következtethetjük, hogy a templom hely rendezése vette igénybe erejüket. A visszatérés után végzet rendező munkáknak alig lehetett már nyoma. A megkezdett fundamentum két évtized alatt csaknem használhatatlanná vált. Jó részét el kellett távolítani, hogy újakkal pótolják. Takarítás, rendezés végeredményben a feladatuk. Egyebet alig is végezhetek volna a gyülekezet tagjai.

b A fontosabb és magasabbrendű munkák végzésére nincs közöttük szakember. A művészetek általában, így az építőművészet is, nem jellemzői az ósz-i népnek. A művészi építkezéseket idegenek végzik. Az elmúlt idő egyik fontos feladata tehát, hogy építőket kerítsenek, akik részint a tervezés, részint a kivitelezés munkáját végzik. Ezeket Tyrusban. Cidónban találják meg. (Dr. Kecskeméti Ármin: A zsidók egyetemes története, I. Bp. 1927. 13. 1) Tyrusiak és cidóniak építették az első u. n. salamoni templomot is (I. Kir. V. f.), ezekre bízták a templom építését a fográgból való visszatérés után is (Esd. III : 7. v. BL. 966. 1.). Kétségtelen tehát, hogy most is ezekkel kötnek szerződést. Lehetséges, hogy Jeruzsálemben is tartózkodtak néhányan a mesterek közül, kik a H.-nál említett (I : 4. v.) fényes magánházak építését végezték, de valószínűbb, hogy Tyrusban és Cidónban kellett ezeket felkeresni és munkára kérni.

c Közben megindul a tervezgetés és találgatás is több vonatkozásban. Milyen lesz az új templom? Hasonló-e a lerombolthoz, méltó-e Istenhez, vagy pedig valami egyszerű alkotás. Várják a hatást is, amit a templomépítés újra kezdése vált a szomszédokból, főként pedig az új királyból, ha az egyszer tudomására jut. Számot vetnek az anyagi lehetőségekkel: bírják-e viselni a költségeket? A templom felépülésével valóra válnak-e azok a reménységek, melyeket maguk is, a próféta is hozzáfűztek? A többség, mint a munka megkezdésénél, bizonyára most is, a kedvezőbb oldalát nézi a dolognak. Viszont az ellenzők minden alkalmat megragadnak, hogy kétségeskedést, félelmet, zűrzavart keltsenek. Talán attól sem riadnak vissza, hogy lépéseket tegyenek a munka megakadályozására, a szándék keresztülhuzására, hogy az események majd őket igazolják.

d Így állanak a dolgok, ilyen az általános helyzet „a hetedik hónap huszonnegyedik napján.” A hatodik és hetedik hónap az aratás és vetés közé eső száraz időszak. Építkezésre kiválóan alkalmas. A gazdasági munkák szünetelnek. A szüretelés is megtörtént már. Ez lehetővé teszi az önkéntes munkavállalást, a buzgóság-megnyilvánulását. A hetedik hónap (tisri) egyébként az ünnepek hónapja. Első nap-

ján az ujév (ró's hassánáh, Lev. XXIII:24. v.), tizedik napján a nagy engesztelési ünnep (jó'm hakkippurím, Lev. XVI. f., XXIII: 26-32. vk.). Tizenötödik napján pedig a sátoros ünnep (chag hasszukkót, Lev. XXIII:26. v., Deut. XVI:13. v.) kezdődik s tart nyolc napig. Ez ünnep végén nyeri H. második beszédét, ami igen jellemző. Az ünnepek mindegyike gyülekezésekkel kapcsolatos s így bőséges alkalmat nyújtanak a különböző vélemények nyilvánítására, kicserélésére, a szemlélőnek viszont a megfigyelésre és biztos tájékozódásra. Jelen esetben egészen bizonyosan a zavart keltők is mindent elkövetnek céljaik érdekében.

e H. most is az első beszédhez hasonlóan nyeri és adja tovább a próféciát. Leírja és úgy közvetíti.

2 A prófécia most már nemcsak a vezetőkhez szól, hanem kifejezetten a néphez a is. Semmi kétség, hogy a vezetők előbbi mintára feltétlenül közlik azt a néppel. Most nagy szükség is van erre. Hiszen a megkezdett munka igen könnyen félbeszakadhat, ha a buzdítás és bátorítás nem ismétlődik. A kétségeskedés jelentős tényező ilyen vállalkozásnál, különösen, ha szándékosan is szítják azt.

b A beszéd ha'ározott paranccsal kezdődik a próféta számára, mint általában a próféta beszédek.

3 A beszéd első részében olyan kérdés vetődik fel, amihez tanukra van szükség. „Él e még valaki közöttetek, aki látta e templomot régi pompájában?” Ilyenek elég kevesen lehetnek. Hiszen a templom elpusztításának (Kr. e. 586) csaknem hetven esztendeje. Aki tehát látta még azt, már 80-85 éves legalább. Ezeknek kell előállítaniok, hogy bizonyosságot tegyenek. El kell mondaniok, hogy milyen volt az a templom, hogy az új generáció, mely a templom megújítására hivatott, legalább fogalmat alkothasson magának és annak megfelelő célt tűzzön maga elé.

b Ezek közül való maga a próféta is. Mint korábban látjuk, nincsenek reá vonatkozó adataink e tekintetben sem. De elképzelhetetlen, hogy olyan kérdést vessen fel, aminben önmaga nem lehet bizonyosság. Lehetetlen, hogy a régi templom pompájára hivatkozzék, ha maga nem látta azt. Lehetetlen, hogy összehasonlítást tegyen anélkül. Ellenfeleivel szemben ez egyik hatalmas fegyver a kezében, hogy ő még ama régi világ szülőtte és neveltje, aki részese volt a mostaninál mégis csak boldogabb korszak utolsó idejének. Szemtanú, akinek szava már ezért is nagy jelentőségű.

c Az első templom pompája nemcsak most utólag színeződik ki, hanem valóságos volt. Salamon áldozatokat nem kímélve építtette olyanná, hogy egyik remeke volt az ókori keleti építészetnek. Méltán képezte dicsekedés tárgyát. És méltán szolgált alapul olyan megjegyzéseknek, hogy hiába az erőfeszítés, a mostani templom meg sem közelíti amazt s nem lesz méltó sem az Úrhoz, sem a néphez. Legjobb volna tehát abbahagyni az egészet, várni jobb időre, amikor majd fényes, pompás, a salamonival vetekedő templomot emelhetnek.

d A templom jelenleg bizony nem valami vigasztaló jelenség. Összehasonlítást nem is lehet tenni közötté és a régi között. A kérdésre „hát most milyennek látjátok ezt?” maga a próféta adja meg a feleletet: „Nem olyan é még előttetek, mintha nem is léteznék?” Az a munka, amit eddig végeztek, voltaképpen semmi nagyobb és jelentősebb eredményt nem hozott, semmi biztatót, reményt keltőt nem nyújt. Most még semmi sincs belőle. Még igazuk van az ellenfeleknek az ilyen megállapításban. Még talán a tervek sem készültek el véglegesen. A kezdet kezdetén állanak. A valóság semmi a szó szoros értelmében.

4 A H.-ban megnyilatkozó próféta vonás, ami méltóvá teszi őt a nábi címre. a itt szemlélhető legjobban. Függetleníti magát minden földi vonatkozástól és egyedül Istenre támaszkodva mutatja meg a jövődő útját. Nem latolgatja a politikai lehetőségeket, nem vet számot a gazdasági adottságokkal, általában félrevet minden emberi számítási alapot, csak az isteni lehetőségeket látja és ragadja meg, amely a semmiből vagy semminek látszóból is csodálatos valóságot tud előhozni. Erre a lehetőségre épít fel mindent és ezzel bátorít, ragadja meg a vezetőket és a népet.

b „Most hát rajta” — hangzik a biztatás Zerubbábelhez, Jósuához és az egész néphez: „dolgozzatok tovább!” Az összehasonlítás lesújtó eredménye, a jelen állapot, a jelentkező akadályok ne kétséget és kedvetlenséget szüljenek, hanem új neki-feszülésre serkentsenek, új lendületre készítsenek.

- c Hiszen az Úrnak olyan ígérését bírják, ami a diadalt, a céltérést feltétlenül biztosítja számukra. Ez ígérlet ugyanaz, ami első alkalommal is elosztotta a félelmet, megszüntette a kétségeskedést: „*én veletek vagyok!*” Ez a reménység záloga, amit fényesen igazolt a múlt, a történelem is. Aki csügged, Isten erejét vonja kétségbe, aki kétségeskedik, az Ő mindenhatósága ellen lázad s ezzel nemcsak önmaga, nemcsak Isten ellen, de a gyülekezet, a közösség s annak érdekei ellen is vét. Két út áll a nép előtt és vezetők előtt: vagy Isten mellé állanak és folytatják a munkát, vagy a gáncsvetőkre hallgatnak, tétlenségbe merülnek s meghosszabbítják az áldás nélküli állapotot.
- 5 Am a gáncsvetőknek erre az ígérethez is megvan a kifogása: Hogyan hirdetheti a próféta, hogy velünk az Úr, mikor hajléka nincs kész, a szentek szente hiányzik. a Előbb ezeknek kellene késznek lenni s akkor lehetne szó az ígérlet valóságáról. Két egymást keresztező nézet. Mindkettő ősi hagyományokon alapszik, mely olyan mélyen belevette magát a nép tudatába, hogy még a hetven éves templom nélküli állapot sem tudta kitörölni, megváltoztatni. A hagyomány ma is olyan drága kincse keletnek, amihez hozzányulni szentségtörés, megváltoztatása pedig szinte lehetetlen. Az atyák hitéhez nem lehet hozzányulni. Az idő haladhat, a körülmények változhatnak, de a hagyomány él változatlanul. Az élet útját kitaposták, rendjét megállapították az elődök, az utódoknak csak az a feladatuk, hogy erre az útra lépjenek, ehhez a rendhez alkalmazkodjanak. Ez a felfogás érvényesül a külső életben, mennyivel inkább a belső lelki életben. A hit dolgait nemcsak az atyák pecsételték meg, de maga az Úr is szentesítette. Ki merészelt azokhoz nyúlni, azon változtatni vagy azt éppen újjal is helyettesíteni?
- b A nép most is szigorúan és szósz szerint ragaszkodik a hagyományhoz, hogy a templom az Úr földi lakóhelye és jelenléte a templomhoz kötött. (I. Kir. VIII:13 v.). A gáncsvetők ezt a hagyományt használják ki s erre hivatkozva is igyekeznek a próféta hitelét rontani, az építés folytatását megakadályozni.
- c Maga a próféta is ragaszkodik a hagyományhoz. Nem képvisel új álláspontot, nincs szándékában változtatásokat eszközölni. Már az első beszédben is megnyilatkozott az a felfogás, hogy Isten akkor mutatja meg dicsőségét teljes mértékben, ha a templomban tiszteltetik a abban gyönyörködik (I:8. v.) De a próféta tágabb értelemben veszi a hagyományt. Dicsősége *teljességét* csak akkor mutatja meg majd az Úr, ha lakóhelye, temploma készen áll. Hiánya azonban nem jelenti az ígérlet valótlanságát, hogy t. i. közöttük van, velük lesz. A templom mellett van egy másik tényező is, ami ennek levetőségét kétségbevonhatatlanná teszi: *Ígéje*. Az íge alatt, mint azt kifejezésre is juttatja a próféta, a sinai-hegyi szövetségkötés okmányát, szövegét érti. „*Az ígével, mellyel szövetkeztem veletek, mikor Egyiptomból kijöttetek*” Hogy milyen szöveget ért ezalatt a próféta, azt pontosan meg nem határozhatjuk. Aligha tévedünk, ha e'sősorban a dekalogusra, tágabb értelemben pedig a szövetségkönyvére gondolunk (Ex. XIX—XXIII. fe.) De ez nem is lényeges itt. Fontos maga a tény, hogy az íge (*haddábár*) mintegy kiemelkedetten jelenik meg, — ahogy az exilium előtt nem találjuk — és tekintélyes szerephez jut. A fogság, általában a templom nélküli állapot új orientálódást teremtett. Így terelődik a figyelem az ígére, mint Istentől származó, Istennel kapcsolatban tartó obiectumra. A fejlődés folyamán alapja lesz a zsinagógális istentiszteletnek, a teológiában pedig hypostasis jelentőséget nyer s az újszövetségi logosz fogalom ösévé válik. (Bvt. I. 433—434 lk.).
- d Ezzel az ígével együtt „...*Lelkem is közöttetek tartózkodik.*” Isten Lelke (*rúach*) a munkáló, teremtő hatalom, az isteni erő képviselője. Szerepét legjobban szemlélteti az első teremtés történet (Gen. I. f.), ami egyben legáltalában jellemzi a szóval, az ígével való kapcsolatát is. Eszerint Lélek és Íge szorosan együvé tartoznak (V. ö. Es. LIX:21. v.). A Lélek az Íge által hat, munkálkodik, teremt, viszont az Íge jelenléte feltételezi a Lélek jelenlétét. A szövetség Ígéjével Isten biztosította a nép számára Lelke jelenlétét is. Ez a közöttük levő Lélek burdította fel őket, a bennük levő le'ket (szintén: *rúach*)-már az első beszéd nyomán és készítette, képesítette munkára (I:14. v.).
- e A hagyomány tehát, mely a templomhoz, mint isten lakóhelyéhez fűződik sértetlen marad. A próféta sem támadja meg, de csak Isten dicsősége helyenként,

szerepel előtte, amivel összefügg áldásainak teljes közlése. Ettől függetlenül Lelkének jelenlétét már az Ígével kapcsolja, ami független a templomtól és állandó jellegű. Amikor így mutatja fel a dolgokat, hatalmas és döntő csapást mér ellenfeleire, diadalmasan ragadja meg a már korábban felbuzdult gyülekezetet. Az ígéretnek reális alapjára mutat rá s erre hivatkozva bátorítja őket: „*Ne féljetek!*”

a A következőkben arra mutat rá a próféta, hogy miért nincs ok a félelemre, a hogy az Úr, akinek Lelke közöttük van, milyen változásokat teremt, amire most nem is számítanak, nem is gondolnak. A bekövetkező esemény időpontját nem jelöli meg pontosan, csak általánosságban: „*rövidesen.*” Tehát egy, még a templomépítés befejezése előtt bekövetkező, küszöbön álló eseményre kell gondolni. Nem eschatologikus messzeségbe tekint a próféta, nem egy, valahol az idők méhében szunnyadó isteni aktus a céloz.

b Maga az esemény, melyet az Úr hajt végre, nem lesz új lényegében, hanem csak ismétlődése valami hatalmas, már egyszer tapasztalt isteni erő és kegyelem nyilvánításnak. „*Még egyszer*” olyan dolgot cselekszik az Úr, amit népével kapcsolatban már régebben véghez vitt, amiről már beszél a történelem.

c Mint akkor, úgy most is „*megrenditem az eget és a földet, a tengert és a szárazföldet.*” Milyen eseményt jelöl e képes kifejezéssel a próféta? A magyarázók jó része szerint a Dárius uralkodása kezdetén kirobbant lázadásokat, melyek megrendíteni látszottak a perzsa világbirodalmat s amelyekről részletesen szól magának a királynak a behisztuni nagy felirata. H. azonban nem politikus személyiség s amint semmit sem állít politikai síkra, úgy itt is valami másra gondol. Ha eljutottak is hozzá a távoli események hírei, ő ezeken túl más összefüggéseket lát és más eseményeket hirdet. Gondol elsősorban az Egyiptomból való szabadulás tényére, amikor nem a nép önereje, nem a politikai alakulások hozzák a változást, hanem kizárólagosan az Úr ereje és hatalma szerez szabadulást. A tízcsapástól a honfoglalás befejezéséig olyan események sorozata kapcsolódik egybe, amelyek hatalmasen tanúszkodnak a menny és föld, a tenger és a szárazföld megrendüléséről. Mindezeket az Úr cselekedte népéért. Nem volt világhatalom, világ hódító sereg sem semmi természeti akadály, ami az Úr cselekedetének útjába állhatott volna. A csodák sorozatában az Úr szeretete nyilvánult meg népével szemben és mindenható ereje az egész világgal szemben. Ez a szeretet és erő fog most is megnyilvánulni csodás események kapcsán.

a Ezek az események azonban csak előkészítői, vagy kísérői lesznek a tulajdonképpeni, a központi eseménynek: „*felindítom az összes nemzeteket.*” Eddig csak egyetlen nép ismerte meg a mindenség Urát, amelyik megélte az egyiptomi szabadítást. Most elérkezik az időpont, amikor minden nép megismeri, hogy ez az egyetlen Isten, az egyetlen szuverén Úr és számukra nincs más lehetőség, minthogy meghódolnak előtte, szolgálatába szegődnek, hogy dicsősége reájuk is sugározzék, hogy áldásainak ők is részesei lehessenek. Eddigi isteneiket, akik bálványistenek, vagy nacionális-particularis istenek, elvetik és elfelejtik.

b Az Urat voltaképpen ismerik már. Az assyr, majd a babyloni fogság, sőt az Egyiptomba való szóródás elég alkalmat szolgáltatott arra, hogy az érintkezések útján a különböző népek széles rétegei megismerjék. Most már csak az hiányzik, hogy az Úr utáni vágyakozás ébredjék fel bennük és annak szolgálatába álljanak. Ezt a vágyakozást alkalmas pillanatban maga az Úr fogja felkelteni bennük és ezzel új irányt ad a népek életének.

c Mindenki az egyetlen Úr u'án vágyakozik. Így kerül Jeruzsálem, illetve a jeruzsálemi templom az összes népek érdeklődése középpontjába. Mindnyájan oda igyekeznek, hogy hódolatukat kifejezzék. Ezzel szorosan összefügg az is, hogy „*ide özönlik minden nemzet kincse.*” A hódolat kifejezése áldozatokkal történik. Ahogy ők — az Úr népe — kezdettől fogva javaik legjobbját nyújtották az Úrnak hódolatuk jeléül, áldozatul, ugyanúgy cselekszik azt az Urat megismerő és követő népek, összes nemzetek is. Ezek nem hozhatják termésük zengéjét, állataik első fajását messze vidékekről, de hozzák azok váltságaként aranyukat és ezüstjüket.

d Ezzel a változással a templom helyzete is megváltozik. Most már nemcsak egy maradék-nép gyülekező helye, kultusz központja lesz, hanem az összes népek szi-

- vükön viselik sorsát. Az odaözönlő kincs lehetővé teszi nemcsak azt, hogy ismét felépüljön, de azt is, hogy ragyogó pompában ékeskedjék. Amit a nép a jelen állapotok között nem válthat valóra, véghezviszi az Úr: „*megtöltöm e templomot pompával.*”
- 8 A pompa forrása emberi viszonylatok között az arany és az ezüst. De végeredményben ezeknek is az Úr a birtokosa, aki teremtette azokat. „*Enyém az ezüst, enyém az arany is!*” Szabadon cselekedhetik azokkal s mi természetesebb, mint, hogy saját templomát kívánja ezekkel elsősorban ékesíteni, hogy ezáltal is különbözzék a legfényesebb palotáktól, emberi lakóhelyektől, hogy messze felülemelkedjék azokon.
- b Ezt akarják azonban az Őt megismerő emberek is. Mindent az Úr szolgálatába állítanak. Megszűnik az emberi önzés, megszűnik az anyagi javaknak az Úr akarával ellentétes célok szolgálatába állítása. Olyan új világrend bontakozik ki, melynek középpontjában az Úr áll. Az egész világot a theocentrikus felfogás jellemzi s megvalósul a legteljesebb theokratia.
- c Ilyen összefüggésben szemléli a próféta a dolgokat. Független ez gyarló emberi spekulációktól és messze felette áll kora történeti eseményeinek, Az Úrnak olyan cselekedete, erejének, hatalmának, dicsőségének olyan megnyilvánulása lesz ez, mely méltán állítható az Egyiptomból való szabadítás fenséges ténye mellé. Akkor egy népre terjedt ki csak kegyelme, most pedig minden nép részesévé lesz annak.
- 9 Az Úr ígérete, hogy népével van, ebben a diadalmas történeti tényben nyer a igazolást. A gáncsvetők megszégyenülnek. A templomépítés ellenzői, vagy az új templom ócsárlói ilyen isteni ígéret ellenében tehetetlenekké lesznek. Most már el kell ismerni, hogy „*pompásabb lesz ez utóbbi templom, mint volt az első.*” A salomoni templom pompáját emberek szerzették s egy nép szolgáltatta, mégis ragyogó, messze földön híres volt, méltó az Úrhoz. Mennyivel különb lesz e második templom, melynek pompáját az Úr szerzi s az összes népek szolgáltattják.
- b És amint teljes pompájában áll majd a templom, akkor itt fogja megdicsőíteni magát az Úr azzal a legnagyobb cselekedetével, hogy itt szerez és itt nyújt békeséget mindazoknak, akik azt áhítják és sóvárognak. „*E helyen szerez majd békeséget.*” Nemcsak arra vonatkozik, hogy annak az országnak, tehát Júdának és népének békeséget nyújt a harcok idején, hanem békeséget nyújt mindazoknak, akik eljönnek, nyújtja kivétel nélkül az összes népeknek, akiket felindít, akiket a maga ismeretére elvezérel.
- c A népek életét örökös háborgás, bizonytalanság jellemzi. Nincs békeségük, nyugodalmuk. Egymás ellen törnek, egymást pusztítják, emésztik, mert még nem ismerik az Urat. Békeséget ők is csak az Úrtól nyerhetnek és csak ezen a helyen, Jeruzsálemben, az Úr templomában nyerhetnek. A kultusz közösségbe való bekapcsolódásuk nyomán részesülnek a belső, lelki békeség ajándékában, ami záloga és biztosítéka lesz a külső békeségnek is.
- d Ezt az időt a magyarázók általában *messiási* időnek nevezik. Itt azonban, mint látjuk, nincs szó messiásról, sem senki másról, hanem kizárólagosan az Úr kegyelmi és hatalmi tényéről. Ha mindenképen meg akarjuk különböztetni e kort az előbbitől, akkor is legfeljebb a békeség korának nevezhetjük.
- e A prófétai beszéd e legkézenfekvőbb értelmezése szerint H. a legemelkedettebb és legteljesebb *univerzalizmus* képviselője. Az Úr az egész teremtett mindenség Ura. Hatalma alatt áll menny és föld, tenger és száraz. minden nemzet és minden élték. Eddig egy nép atyai istene volt, a békeség korának jöttével az összes népek áldó Istene lesz. Júda népe csak idői és helyzeti előnyt élvez, amennyiben az Úr először őket méltaita ismeretére és áldásaira közöttük építtette meg templomát. Egyébként a békeség korától kezdve a többi népek is mindenben egyenjogú részesei lesznek áldásainak s nem úgy jelennek meg, mint e nép szolgái, hűbéresei. Júda dicsősége csak az elsőszülött dicsősége lesz a népek testvéri közösségében. De ránézve ez is felémeltetés, ez is a megújulás állapota lesz. A népek, akik eddig lenézték. semmibe sem vették, sőt támadták, üldözték, megalázták, most elismerik egyenrangú társnak, sőt az Úrért tisztelettel és elismeréssel ajándékozzák meg.
- f A békeség idejének ilyen reménysége nemcsak H. nál jelentkezik, hanem korásánál, Zakariásnál is (VIII:20-23. vk.). Ő is beszél a népek megmozdulásáról, akik az Úr keresésére és engesztelésre indulnak s Jeruzsálembé özönlenek: a kultusz-közösségbe kapcsolódnak.

(Folytatása következik.)

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche. (Lietzman és Eltester kiadásában.)

Az 1933. évfolyam Carl Schmidt, a jeles ägyptológus emlékére szánt emlékkötet amely épen ennélfogva nem annyira újszövetségi problémákkal foglalkozik, mint inkább a keresztyénségnek első évszázadaival, a keleti, részben egyiptomi emlékekkel és ezek értékelésével.

Az 1939. ikt évfolyam a következő figyelemre méltó tanulmányokról szól:

Fr. Dornseiff szerint a Jel. k.-nek apokaliptikus lovasai az állatövi csillagrendszerrel függenek össze, mint az állatöv megfelelő hónapjait jelző és ezekben bekövetkező háborus veszedelmekre figyelmeztető vezérlovasok.

C. M. Edsmann Jk. I, 18 alapján alapján az öskeresztyén kozmológiáról szól. Amíg az újabb magyarázók szerint e hely az embernek az evangélium által való újjászületésére vonatkozik, addig szerző Dibeliussal az egyházi atyák nyomán különböző teremtési motívumoknak lazán egymás mellé állítására gondol.

K. Goetz arra figyelmeztet, hogy az urvacsoráról szóló Lukács és Pál féle leírásban az „amely érettetek kiontatott” mondatot filológiai szempontból a „pohárra” vonatkoztatja, mert a görög nyelvben gyakori az előre mutató demonstrativum. Ez esetben pedig véleménye szerint Pál is Lukács is az urvacsorát szűkebb értelemben Jézus emlékére tartott áldozat bemutatásnak tekinti. Érvei azonban nem ellensúlyozhatják az urvacsorára vonatkozó ismert közfelfogást.

A. Fridrichsen a lábmosásra (Jn. 13) vonatkozólag a zsidó tisztulási ceremóniákkal való összefüggésre és egyúttal különbségre mutat rá. A tanítványok tiszták, nem a zsidó rítus értelmében, ha-

nem Jézus ígéje és a vele való kapcsolat értelmében. Hogy itt János a fürdészel kapcsolatban a keresztségre gondolt volna, az nem bizonyítható.

W. Grundmann a görög nyelvű keresztyénség problémáját vizsgálja a jeruzsálemi ösgyükekezetben. Véleménye szerint az István köré csoportosulóknak tekinthetők az ösgyükekezetben a hellénisztikus keresztyénség képviselőinek.

E. A. Hoffmann vizsgálja egyéb e körbe vágó tanulmányainak folytatásaként, hogy Chrisostomus miként vélekedik Pál apostolról. Megállapítása szerint igen sokra értékeli, mintaképpül is választja és mégis jelentős pontokban eltér tőle, így az akarat szabadságának kérdésében, valamint a kegyelem, az erkölcs és a hit felfogásában. Példája mutatja, a későbbi katolikus felfogásra való áttérést.

J. Jeremias az újonnan felfedezett görög Hénoch szövegben előforduló újszövetségi idézeteket vizsgálja és mutat rá ezeknek azt mondhatjuk egyik legkorábbi magyarázására.

E. Lohmeyer ugyancsak a lábmosás problémájával foglalkozik és Campenhausen állításával szemben, aki szerint ez a keresztségre való utalás, ill. maga a keresztség első aktuusa, amelyet a Lélek ajándéka követ, utal arra, hogy erről az ögyház semmit sem tud és elvi szempontból sem lehet a lábmosást az ösker. keresztség megalapozásaként tekinteni. Az urvacsorával sem lehet kapcsolatba hozni. Azon a véleményen van, hogy a lábmosás a tanítványokat az öskeresztyén étkezésünnep szolgáláivá, papiaivá, az Úr tanítványává és a gyülekezet vezetőivé teszi.

Végül meg kell említenünk, hogy e kötet végén az egész sorozatnak (1-37 k.) részletes név és tárgymutatóját, ill. tartalomjegyzékét találjuk meg H. Kittel összeállításában.

Dr. Kiss Jenő

KÜLFÖLDI SZEMLE.

D. Emil Brunner: Der Mensch im Widerspruch. — Die christliche Lehre vom wahren und vom wirklichen Menschen. — Furche — Verlag, Berlin. 1937. — XV+572 S.

Ismeretes az az ellentét, mely a két nagy svájci teológus, Brunner Emil és Barth Károly között a „theologia naturalis” kérdésében fennáll. Ez az ellentét leghatározottabban az u. n. „Anknüpfungspunkt,” vagyis a „kapcsolódási pont” kérdésénél jelentkezik, de felismerhető a két teológus teológiájának más területein is. Szinte azt mondhatnók, hogy ma már egyetlen olyan kardinális tétele sincs a prot. teológiának, amelyben e két theologus teljesen egyetértene. A brunneri és barthi teologia között szinte áthidalhatatlan szakadék tátong. Hogy csak pár példát vegyünk: Barth az idvesség kérdésében a „sola fide” merev álláspontját képviseli, míg Brunner aktív részt juttat az embernek is az idvesség elnyerésének aktusából. Barthnak nincs a szó teológiai értelmében vett anthropológiája. Minden, ami az emberrel történik, a szuverén Isten műve. Brunner embere ezzel szemben az Isten képére teremtett, s ha a bűn következtében összetört képet is, de az Isten képe mását hordozó lélek, akinek legjellemzőbb vonása a fe-

lelősség. Továbbá: Barth csak az Isten kijelentett ígéjében nyert istenismeretet fogadja el ilyennek, míg Brunner szerint az Isten bizonyos mérvű megismerésének más forrásai is vannak. Ez az ellentét Barth és Brunner között a harmincas évek elején már annyira elmélyült és elmergesedett, hogy bár mindketten ugyanazon theolog. irányynak, az u. n. dialektikai teológiának voltak a főképviselei az új prot. teológiában, nyílt szakításra került a sor közöttük. Ennek lett sajnálatos áldozata a háború utáni idők kétségkívül legnívósabb tudományos teológiai folyóirata, a Zwischen den Zeiten, melynek utolsó száma — tudvalevően — 1933 őszén jelent meg. Brunner a Natur und Gnade c. könyvében összefoglalta és leszögezte a „theologia naturalis” kérdésben vallott nézeteit, Barth pedig az erre válaszképpen adott „Nein! Antwort an Emil Brunner” c. füzetében továbbra is fenntartotta állításait és az addiginál jóval élesebb hangon megismételte támadását Brunner ellen, mint aki szerint a „theologia naturalis,” s ami ezzel egyértelmű: a római katolicizmus útvesztőibe tévedt.

Brunner a „Natur und Gnade” második kiadásának előszavában, mintegy válaszképpen a Barth füzetére, kijelentette, hogy csak egy széles alapo-

kon kifejtett ker. anthropológiával tudná elfogadhatni azt a tételt, amit Barth vele szemben tagad, s amit ő oly makacsul védelmez, nevezetesen: az emberi felelősséget. Azt az allitást, hogy még a hitellen ember is felelős tetteiért, és hogy ezt a felelősséget az isteni kegyelem sem szünteti meg. Ez az itt jelzett, részletesen kifejtett ker. anthropológia Brunner legújabb nagyszabású műve, a *Der Mensch im Widerspruch*. Több előtanulmány után látott napvilágot ez a terjedelmében és témájában egyaránt hatalmas opus. Gondolatai ott vannak szerző Gesetz und Offenbarung, Christliche Psychologie, Gott und Mensch, Die andere Aufgabe der Theologie, Natur und Gnade c. írásaiban. Mint maga Brunner mondja róla: „Thema mit Variationen.“ Ez a már régebben annyit fejtegetett téma jön elének újabb és újabb variációkban a majdnem 600 oldalas könyvében; anélkül azonban, hogy az olvasó ismétlésnek vagy unalmasnak találja. Nekünk is az volt érzésünk, mikor letettük, hogy valóban olyan élményt nyújt e könyv, mint egy pompás utazás Brunner ezer csodával megáldott, gyönyörű hazájában, a svájci havasok között a koralagútakkal; ugyanazt látjuk különböző oldalokról, de mindíg nagyobb és nagyobb magasságokból. (Ezt a képet szerző is felhasználja a könyv előszavában.)

A könyv felosztása. 1-3 fejezet: Die Frage des Menschen, 4 fejezet: Die Voraussetzungen der christlichen Lehre vom Menschen. 5. fej.: Der Ursprung: Die Gottebenbildlichkeit, imago Dei. 6. fej.: Der Gegensatz: Die Zerstörung des Gottesbildes. — 7. fej.: Der Widerspruch von Ursprung und Gegensatz: Der wirkliche Mensch. — 8. fej. Die Einwände gegen die christliche Lehre und die Rückfrage von der Wirklichkeit her. — 9-20. fejezet: Die Einheit der Person und ihr Zerfall. Menschengeist und Menschenvernunft, Freiheit und Unfreiheit, Der Einzelne und die Gemeinschaft, Der Charakter und die Mannigfaltigkeit der Charaktere, Individualität und Humanität, Mann und Frau, Seele und Leib, Das Werden des Menschen und die Entwicklungslehre, Der Mensch im Kosmos, Der Mensch in der Geschichte, Der Mensch in der Zeitlichkeit und der Tod. — 21. fejezet: Die Aufhebung des Widerspruchs zwischen dem wirklichen und dem wahren Menschsein. — Függelékben: Das Ebenbild Gottes in der Lehre der Bibel und der Kirche, Zur Dialektik des Gesetzes. Zum Problem der „natürlichen Theologie“ und der „Anknüpfung.“ Philosophische und theologische Anthropologie, Das antik-philosophische und das christliche Menschenverständnis.

A könyv tartalmi ismertetése. — Kicsoda az ember? Ez a kérdés szükségképeni velejárója az emberi létnek. A különböző anthropológiák nem egyebek, mint erre az örök kérdésre adott feleletek. Így az ember lényegi mivoltának meghatározására irányuló kísérletek a XX. században a modern társadalmi-politikai irányok, mint a fascizmus, marxizmus és a német nemzeti szocializmus. Ezek mind megannyi anthropológiák. A különféle társadalom-politikai irányokat nem a gazdasági élet erői, hanem az emberről vallott elvek teremtik. Marx pl. mint anthropológus csinált történelmet, s nem mint a közgazdaság elméletének tudósa. (24. o.) Így Mussolini, Hitler és Freud is igazában modern anthropológusok. Hogyan jöttek létre az általuk alapított társadalompolitikai irányok, kérde Brunner? Úgy, hogy az embert elabszolútizálták, eszmévé, valláspótlóvá, istenivé tették. Így lett az

ember történelemképző erővé, s innen magyarázható, hogy az anthropológia mindig fontos szerepet játszik a vallások életében. A ker. vallásnak is van anthropológiája, s ennek lényege a felelősség. Ez Brunner könyvének is az alappondolata. Minden ember tudja, hogy ő felelős lény. Különböző nem volna ember, hanem Isten vagy ördög. „Christ und der Teufel haben keine Conscienz.“ (39. o.)

Mit mond ez a ker. anthropológia az emberről? Azt, hogy az ember csak az Isten igéjéből érthető meg. Továbbá azt, hogy Isten a Teremtő, s minden az Ő igéjéből nyeri létét. Az ember is. Isten igéje tehát nem csupán ismereti alap az ember számára, hanem egyben létalap is. (61. o.) Isten a teremtő. Ez azt is jelenti az emberre vonatkoztatva, hogy az ember teremtény, vagyis nem önálló lény. Következésképp minden olyan törekvés, amely az embert függetlenné akarja tenni az Istentől, hiabavaló és bűnös törekvés. Erről az állásponttól nézve a darwini, természeti evolúciósizmus és a hegelianus anthropológiákat, azok erős korrekcióra szorulnak.

Továbbfejtegetve az ember és Isten egymáshoz való viszonyát megállapítja szerző, hogy amennyire felcserélhetetlenül elválasztja a teremtés ténye az embert Istentől, (épolyan elválaszthatatlanul össze is köti Istennel, (80 o.) Az ember teremtéséről szóló bibliai ígéket magyarázva kifejti a Biblia imago Dei tanát, majd részletesen ismerteti Irenaeus és Luther, illetve a reformáció imago Dei tanát Megállapítja, hogy a prot. theologia imago-tanába a reformáció hozta be a „Rest“ fogalmát, midőn azt tanította, hogy „bárlényegileg az istenkép az emberben összetört, egy bizonyos“ részecske“ megmaradt belőle; éppen annyi, hogy a humanum, ami az embert az állattól megkülönbözteti, eredetét illetőleg, tehát teológiailag megérthető (85. o.) Barth volt az első, aki ezt az imago-tant elvetette, ezzel az isteni és az emberi, az Ige és az értelem közti kapcsolat lehetőségét elvágta.

Brunner szerint a reformáció theológiája imago-tánával a humanizmusnak tulsokat és egyben tulkeveset adott. Ő, t. i. Brunner, ezt a tévedést akarja korrigálni, midőn új imago-tant ad. Ezzel: „Az Istennel való eredeti kapcsolat széttörésével megemmisült az istenképesség is. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az nincs többé, hanem azt, hogy mint széttört (kép) van ott. A személyiség nincs oda, hanem a személy személyi viszonya (t. i. Istenhez való viszonya. 129. o.) Olyan a bűnbeesett ember, írja Brunner, mint a kirakó játék: összezsavart, bár egyes darabjaiban ép, mégis értelmetlen figurák, amelyeknek csak az tud értelmet adni, aki látja az eredeti képet.

Brunner tehát szembeszáll mind az irenausi (róm. kath.), mind a reformátori imago-tannal. Szerinte a bűneset után is megvan az emberben a humanum, vagyis az a mίνőségi többlet, ami az embert minden más teremtenytől megkülönbözteti. Azonban ez a specifikusan „emberi“ nem a romlatlan emberi természet, ahogy azt a róm. kath. egyház tanítja, nem is csupán az eredeti emberi természetnek egy kis „maradványa“ (Rest-je), amint azt a reformátorok tanítják. Megvan az Isten képre teremtett emberi mivolt a maga egészében, csak teljes megfordíttóságában van meg. Az emberi, mint forma, mint alkat — vagyis mint felelős lét — megmaradt, az emberi, mint tartalom, vagyis, mint szeretetben-lét, elveszett. (166. o.) Más szavakkal: az ember elvesztette személyiségé-

nek tartalmát, vagyis az Isten szeretetében való létét. Ami benne az eredeti lényegből megmaradt, az az emberi lét formája csupán; ez a forma azonban egy, az eredetivel ellentétes tartalommal van kitöltve. Az ember a bűneset következtében nem lett állat; humanus maradt továbbra is, de az isteni szeretettel elveszítette a humanitas tulajdonképpeni emberi tartalmát. Ebből az eredeti humanitásból neki csak a formális maradt meg, vagyis az öntudat és az önértékelés, mint az emberség elveszítethetetlen ismérvei. A bűn következtében elvesztett az ember Istennel való létegyesége is az ember számára. Ezért keresi a bűnös ember szakadatlanul a saját én-jét. Ezért egyensúlyát veszített és értelmetlen élet a bűnös ember élete, s ezért kering Isten helyett az elveszített és éppen ezért keresett emberi én körül. Innen a cor incurvatum in se ipsum. Ez az emberre annyira jellemző antropocentrikus magatartás és kiirathatatlan egoizmus az ősbűn következménye és állandó jele. (230–31. o.) Itt azután, természetesen, ebben az állapotban, már nem a szeretet, hanem a törvény a felelősség rugója.

A hit és az értelem egymáshoz való viszonyáról szólva szerző a reformátorok nézetét vallja; az értelem Istennek egyik legdrágább ajándéka, s mint ilyenek, a maga természetes határain belül meg kell adni jogait. Nem az értelem, mint az embernek Istentől kapott egyik ajándéka áll ellentétben a hittel, hanem az önmagát megistentető értelem. Nem az értelem ellen vivja élet-halálharcát a hívő teológia, hanem az ész ama titáni erőfeszítése ellen, hogy Istent detronizálja, s magát megistentse. Az ész egyenesen nélkülözhetetlen eszköz az Ige megértéséhez, de csak addig jár helyes úton és csak addig jogosult a szerepe, amíg az Igét engedi magával mondatni, s nem hiszi azt magáról, hogy az Igét maga tudja érteni és hirdetni. (246.)

A hit és értelem ellentéte egyébként természetes, sőt szükségszerű tünet az embernél. Az ember ugyanis mint már fentebb mondtuk, a bűn következtében elvesztette létegyeségét, szakadás történt létében. Felismerhető benne az isteni eredet épügy, mint az Istentől való elszakadás, az istenkép épügy, mint annak széttört volta. Ez az ellentét-pár, ez a magával ellenmondásban lévő ember a „der Mensch im Widerspruch.” (417. o.) Ez az Isten képére teremtettség és a bűn ellenmondásában élő ember a valóságos ember, mondja Brunner, aki a könyv témáját éppen ebben jelöli meg (Die christliche Lehre vom wahren und vom wirklichen Menschen).

Brunner szerint tehát a ker. életszemlélet embere az eredeti Istenhez kötöttség és az ember hazug önállósága, autonóm volta tragikus ellenmondásában élő ember. (499. o.) Ez az egyetlen reális emberszemlélet. Minden más antropológia hazug és téves. Ilyen emberismerete azonban nem minden embernek lehet. Csak a keresztyén embernek. Mint ahogy reális haditudósítást csak az adhat, aki maga is ott harcol a tűzvonalban. Csak a keresztyén ember szerezhethet ilyen ismereteket az emberről magáról, mert ilyen emberismeret csak hitben és hit által szerezhető. Az igazi emberismeret tehát hitismeret, és ugyancsak hit által juthatunk ki az embert annyira jellemző ellenmondásból, mert a hit nem egyéb, mint nem-etmondás a bűnre és visszatérés a teremtettség eredeti állapotába. A bűn leglényege ugyanis éppen az ember elfordulása, függetlenítése a Teremtőtől,

kiszakadás az eredeti állapotból. A bűnös ember ezt a teremtettséggel járó függőségét tagadja le a maga autonómia-örületében. Ez az autonómia, ez az annyit kikiáltott önuraság az ősi magva az emberi egzisztenciában konstatálható ellenmondásnak. Persze, a valóságban nem autonóm az ember. A humanizmus és idealizmus által annyit hangoztatott „autonóm ember” nem valóság, hanem illúzió. Az ember nem ura önmagának, és legkevesebbé lesz szabad azáltal, ha az Igétől, léte és szabadsága alapjától függetleníti magát. Ez a szabadság hazugság, s ez a hazugság éppen lényegének annyi gyötrelmet jelentő, tragikus ellenmondásában tükröződik a legeklatánsabbban. (501. o.) Ennek a magatartásnak a hit a legyőzője, mivel a hit nem más, mint az Istennek engedelmeskedés útjára való visszatérés.

A hit nem egyszerű átlépés a „keskeny út”-ra. A hitnek, mint az Istennel szemben való emberi magatartásnak kettős mozgása van: előbb vissza kell menni a „széles út”-on, számba kell venni a multat a hit fényeségénél, és csak azután lehet követni az Ige által mutatott utat. Ebben a magatartásban bűnismeret és bűnbánat van. Meghalás ez, mielőtt élet lenne. Bűnös multam ott áll a visszafelé vezető úton, mint roppant kódarab, amit magam semmiképpen nem tudok eltávolítani onnan. Isten szeretete és kegyelme gördíti el az utóból ezt a szörnyű akadályt azzal, hogy Jézus áldozatáért megbocsát és annullálja minden bűnömet. Hitem csak így tudja megtenni az utat visszafelé, és tud elindulni „hazafelé”. (502. o.) Így, és csakis így történhetik meg a „restitutio imaginis”, hitben Krisztus által, s így és csakis így tűnik el a léthasadás, s a „der Mensch im Widerspruch” tragikus alakjából így lesz megváltott, azaz „igazi” ember. (505. o.)

Rendkívül értékes része a könyvnek a Függelékben adott öt tanulmány is. Ezek a tanulmányok a könyvben tárgyalt rész-problémák részletesebb, és az illető kérdés szakirodalmát is jelző kitérői, amelyek a külön dicséretet érdemlő, egyébként Brunnertől megszokott, élvezetes stílusban megírt nagyértékű ker. antropológia megértését hathatósan elősegítik.

Dr. Farkas Ignác.

A STANDARD AMONG THE NATIONS. (Egy százló a népek közt.) A kist Nemzeti Bibliatársulat évkönyve 1938 ról. 8. 174 old. Edlburg & Glasgow, 1939.

Azt hinné az ember, hogy Nagybritanniában, ahol az évszázados multtal bíró s a világon minden tekintetben a legelső bibliaterjesztő társulat, a British Foreign Bible Society székel, nem lehet életképes egy másik bibliatársulat. De a National Bible Society of Scotland évről-évre megjelenő beszámoló-könyve mást beszél, noha a mostani beszámoló az elterjesztett Bibliák és bibliarészek számát illetőleg visszaesésről szól: az 1937 évi 4,426,289 példánnyal szemben csak 2,602,850-at tud kimutatni, tehát 1,823,409-nyi csökkenést. Ez átlagon alulmaradó forgalmával is azonban a negyedik helyen áll a világ bibliaterjesztő társulatai közt. A terjesztésbeli csökkenés oka jórészt a zavaros világhelyzet. Amint az egyes munkamezőkről közölt, biztató epizódok mutatják, nincs lankadóban és nem vált feleslegessé a Társulat missziói munkája. Sőt a társulat multévi 38,454 fontnyi kiadásához a brit adakozók most még a szokottnál többet, 8852 fontot és 6 pennyt (1937-ben 7914 f. 13 sh. 6. p.-t) adtak össze.

A Társulatnak ez a 79-ik éve, de valójában eredete visszamegy az 1809-ben létrejött Edinburgi Bible Society-re s az 1812-ben megalapított Glasgow Bible Society-re. Megbízottai az egész világon mintegy 82 országban terjesztik, olcsón vagy ingyen, a Szentírást s annak egyes részeit Európában 1938 folyamán majd mindenütt esett a terjesztés Emelkedés (jelentősebb) volt: Lettországbán (közel 100%-os). Magyarországon

(34,641-ről 40,473-ra) és Portugáliában (30%-os). Majdnem egyharmadára esett vissza az otthoni terjesztés. A más világrészek közül csak Afrikában volt emelkedés, különösen északon és keleten. A szép munkáról világos áttekintést nyújtó könyvecskét a Társulat ügyvezető titkára, Christolm F. Róbert, volt erdélyi zsidómiszionárius állította össze s közreadása sok tanulsággal, buzditással jár.
Dr. Horváth Jenő.

HAZAI IRODALOM.

Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára, írták barátai és tanítványai. Debrecen 1939. 638 lap.

A világpolitikai és a vele összefüggő világgazdasági helyzet évek óta tartó súlyos válsága bémítólag hat a köz- és magánélet egész területére: az általános bizonytalanság vagy már előre elveszi az emberek kedvét a munkától és tervezetéstől, vagy pedig utólagosan teszi nyilvánvalóvá, hogy a a legszebb tervek is meddőségbe fúlnak, a jól elvégzett munka sem tudja elérni célját, nem tudja betölteni hivatását.

Hogy csak egy példát említek, olyat, amely e folyóirat olvasóit közelről érdekli: nem volt-e fájdalmas tapasztalat számunkra, hogy a debreceni református kollégiumnak, Magyarország legnagyobb múltú főiskolájának négyévszázados jubileumát nem lehetett méltó módon, a művelt világ nyilvánossága előtt megünnepelni? Nem segített az időpontnak egy évvel való elhalasztása sem, a szép terv végképen meghiúsult.

A jubileumi alkalmakéltő módon való megünnepelésére az egyéni élet szűkebb keretében sem járnak jó idők. Az olyan terv, amely az egyéni munkásság egy-egy évfordulóját nem csupán társasvacsorával, hanem maradandó értékű szellemi közös alkotással akarja emlékeztetést tenni, nem tartozik a legkönnyebb vállalkozások közé. Aki nincs is egyvéleményben a sötétben látókkal s nem vallja is, hogy manapság a szeretet jobban megfoghatkozott az emberekben, mint a korábbi, békés időszakok folyamán, az is elismeri, hogy mostanában nemcsak az elmélyedő, tudományos munkássághoz szükséges lelki nyugalmat zavarja meg több akadály, mint régebben, hanem az elkészült tudományos dolgozatok nyilvánosságra juttatása is sokkal nehezebb feladat, mint egy emberöltővel ezelőtt.

Annál öröndetesebb és figyelemreméltóbb, ha egyszerre két példája is tárul elénk az egyéni érdemek e legméltóbb módon való jubiláris megünnepelésének. A mi számunkra különösen is öröndetessé teszi e két egyidejű szép jubileumot az a körülmény, hogy kapcsolatban vannak a magyar református egyház legtörténelmibb jelentőségű, legnagyobb hatáskörzetű és legjellegzetesebb szellemiségű Alma Materével, a debreceni kollégiummal; szinte azt mondhatnók: az intézet elmaradt nagy jubileumának két jól sikerült egyéni, személyi vonatkozású rész-mozzanata. Egyévi időhalasztást ennek a két szép egyéni jubileumnak is el kellett szenvednie, nem szellemi vagy erkölcsi okokból, hanem a könyvkiadásnak ma különösen érezhető anyagi nehézségei miatt.

Mind a két jubiláns a debreceni Tisza István-tudományegyetem azon tanárai közül való, akiket

az állami főhatóság a debreceni református kollégium akadémiai tagozatától vett át az egyetem bölcsészeti tanártestületébe: *Pap Károly* és *Mitrovics Gyula*. Sajnos, nem sok idő múlva végképen lehetetlenné lesznek az ilyen jubileumok. Épen ezért hangsúlyozzuk ennyire a két jubileumnak ezt a kollégiumunk történetébe is átnyúló, bennünket különösen is érdeklő oldalát.

A Pap Károly-emlékkönyvet Péterffy László szerkesztette. A munkatársak száma szokatlanul nagy: kettő híján félszázán vannak. Az ünnepelet professzornak tanítványai és barátai sorakoznak, itt fel egymás mellett, fiatalok és öregek, 25 éves-től 76 évesig. Már csupán ezért sem lehet az emlékkönyv tartalma tudományos érték tekintetében egyenletes színvonalú.

Az emlékkönyv anyaga tárgyi tekintetben gazdag változatosságú. Anyaféle tudomány-ág szerepel itt, hogy egy ember nem is mondhatna illetékes véleményt a dolgozatok értékerőle. A szemelvényes, válogató ismertetés már maga is értékelés volna. Az érték szempontját mi most egyáltalán nem érintjük: az értékelő bírálatot csak részletes megokolás tenné jogossá, erre pedig nincs elég terünk. Csak felsorolásszerű tartalmi ismertetést adhatunk, hogy jelezzük a hatalmas terjedelmű kötet tárgyi gazdagságát, mely joggal számíthat a legkülönfélébb érdeklődési körű olvasókra.

A dolgozatok zöme — igen helyesen — olyanokból áll, melyeknek tárgya valamilyen oldalról kapcsolatban van Debrecennel. *Csűry Bálint* épen magának a „Debrecen-kutatás” feladatkörének fejt ki mi mintegy a programját, megjelölve azokat a sokfelé ágazó útírványokat, amelyek hálás munkaterületekhez vezetnek adolgozni akaró és tudó fiatalembereket. Különben a Debrecen-kutatás terén a fiatalok munkakedvét is megszégyenítő, termékeny buzgósággal adja évtizedek óta a követéreméltó jó példát az élete estéjén levő *Zoltai Lajos*; most a Barta Boldizsár nagy szorgalommal összegyűjtött életadatait dolgozza fel, akinek 1666-ban megjelent Rövid Chronikája fontos forrásmű Debrecen múltjára vonatkozólag. — Érthető, hogy a Debrecennel kapcsolatos tárgyú dolgozatok legtöbbször nyelvi-irodalmi vonatkozású, ez a vonatkozás pedig majdnem mindig érintkezésbe jut a Kollégiummal is. *Molnár Pál* átfogó szempontú tanulmánya végigkíséri Debrecen irodalmi életének útját. Ugyanilyen jellegű az S. Szabó József munkája, mely a magyar nyelvnek és irodalomnak a debreceni kollégiumba való szerepét tekintí végig. A magyar irodalmi megújulás korára szorítkoznak az *Ember Ernő* (Kazinczy és Debrecen), *Kovács Máté* (Fazekas Mihály, a költő élményvilága), *Varga László* (Sina Miklós Minucius Felix interpretációja), *Törös László* (A Debreceni Grammatika vitás kérdéseit) dolgozatai, egyik felében a *Kardos Alberté* is

(Csokonai és Vörösmarty), *Oláh Gábor* verses ön-életrajzából közli az 1904–1910. évekre vonatkozó részletet, *Vajda Endre* a Tóth Árpád versfelépítő művészetét vizsgálja. Az irodalom körén kívül eső, de szintén debreceni vonatkozású a tárgya a *Szentpéteri Kun Béla* (A debreceni bölcsészeti akadémia), *Szentmihályiné Szabó Mária* (Képek Debrecen múltjából), *Szász Károly* (Debreceni levelek) és *vitéz Bessenyei Lajos* (Elődeimről) dolgozatainak. Debrecen környékén végzett és végzendő folklorista gyűjtésről ad ismeretést *Sebestyén Gyula* (Hajdúsági gyűjtés). Debrecen környékére is kiterjed az a folklorista gyűjtő munka, melyről *N. Bartha Károly* számol be. Debrecen tágabb értelemben vett környéke, a magyar alföld szerepel más-más vonatkozással *Hankó Béla* (Az alföldön élt avarok házisertése) és *Kéky Lajos* (Az alföld lelke költészetünkben) dolgozataiban.

A Debrecennel semmi különösebb kapcsolatban nem levő dolgozatok túlnyomó többségének is irodalmi vonatkozású a tárgya. Egy irodalom-proszszozr tiszteletére készült emlékkönyvben így is van ez helyén. E dolgozatokat tárgyak időrendje szerint soroljuk el. A középkori magyar irodalom köréből veszi tanulmánya tárgyát *Otrokocsi Nagy Gábor*. (A magyar irodalmi gótika problematikájához). A középkorból kibontakozó erasmista szellem egyik magyar termékét veszi vizsgálat alá *Erdős Károly*. (Komjáthy Benedek zárójelei és synonymjai). A megújulás korával kapcsolatos stílustörténeti kérdéshez nyúl *Némedi Lajos*. (A Kartágám nyelvéről) és *Zsigmond Ferenc* (A homonim szók szerepe megújuláskori irodalmunkban), ugyanannak a korszaknak egyik legjellegzetesebb íróját világnézetének egyik sarkpontjáról nézve mutatja be *vitéz Fehérvári Dezső* (A tajtiszaság gondolata Kisfaludy Sándornál). A reformkor két legnagyobb költőjével kapcsolatos a következő három dolgozat: a *Kozocsa Sándoré*, (Törédékek a Zalaán futása második kidolgozásából), a *Németh Antalé* (A Csongor és Tünde első színe alkalmazása) és a *Zlinszky Aladáré* (Miért írta Petőfi a Helység Kalapácsát?). Az ünnepekt professor kedves költőjével, Arany Jánossal hárman is foglalkoznak: *Péterffy László* (Miért lehet Arany a magyar ifjúság örök eszménye?), *Pintér Jenő* (Arany János lírája), *Voinovich Géza* (Arany János és Aristophanes). A legutóbbi századvég, századforduló és századkezdő időszakából veszi tárgyát *Vajthó László* (Reviczky Gyula önarcképe) *Angyal Dávid* (A Bontó vármegyei főispán beiktatása Mikszáth regényében), *Lázár Béla* (Pekár Gyula párizsi éveit), *Lengyel Imre* (Török Gyula a író), Gyulai Pál egyik leányának rajzolja meg az arcképet *Papp Ferenc* (Gyulai Margit). Az irodalom elmélet körébe tartoznak a *Péter Zoltán* (Az irodalom és világnézet kérdésehez) s *Tóth Béla* (Nép és irodalom) dolgozatai. Az esztétika alapvető kérdését tárgyalja *Mitrovics Gyula* (A szép). A latin irodalom egyik nagy költőjének magyar fordításait ismerteti s ezeket új műfordításokkal gazdagítja *Csengery János* (Martialis irodalmunkban).

A nyelvfilozófia köréből veszi tanulmánya tárgyát *Papp István* (A nyelvtan lélektani alapvetése), helynevekről ad szófejtő magyarázatot *Bátky Zsigmond* (Fenkő és Fentős helyneveink magyarázatához) és *Melich János* (Néhány német földrajzi névről). Történelmi tárgyú dolgozat a *Rugonfalvi Kiss Istváné* (Szent László kanonizációs jegyzőkönyvének nyomai) és *Mártffy Oszkáré*

(Olaszországban élt emigránsaink Garibaldihoz intézett kiadatlan levelei) Neveléstani kérdéssel foglalkozik *Jausz Béla* (Tanárképzés — nemzetnevelés). *Fleri Renato* olasznyelvű szonettet írt Papp Károly tiszteletére.

Emlékkönyvünknek épen e kivételes tartalmi sokoldalúsága teszi folyóiratunk szempontjából megemlítendővé a theologiai vonatkozású tárgyak hiányát *Révész Imrének* az egyháztörténet körébe vágó s a magyar irodalomtörténet területével is érintkező tárgyú tanulmánya (egy Méliusz Péter életére és működésére vonatkozó cseh külföldi magyar fordítása és bírálata) csak külső akadály miatt maradt ki az emlékkönyvből.

A könyv végén *Giday Endre* összeállította Papp Károly irodalmi munkásságának jegyzékét.

Ez a nagyszabású emlékkönyv mindenképpen megérdemli, hogy minél szélesebbkörű nyilvánosság vegyen róla tudomást.

Zsigmond Ferenc

Trócsányi László dr.: A német protestantizmus a Harmadik Birodalomban. Budapest 1939. Mérnökök Nyomdája. 106 lap.

Közel másféleszázéves németországi tanulmányút „kapcsán” érlelődött meg a szerzőben az a gondolat, hogy a német protestantizmus életének legújabb szakaszát jogi szempontból földolgozza. Az ugyanis a véleménye, hogy a német helyzetet „a bírálók legnagyobb része theologiai szempontból ítélte meg.” Trócsányi L. most a kérdés jogi földolgozását akarja nyújtani, úgy azonban, hogy az események háttérében álló eszmei rugókat is meg akarja keresni és az eseményeket az általános szellemtörténeti összefüggésbe akarja beállítani. Erre az előszóban tett ígéretére itt mindjárt bírálatom kezdetén meg kell jegyeznem, hogy éppen az eszmei rugóknak és szellemtörténeti összefüggéseknek a feltárása — legalább is a református theologiat, illetve egyházjogtudományt kielégítően — nem sikerült Trócsányinak. Emiatt nem tudta meglátni a német protestantizmusnak az államrendszer szempontjából való különleges helyzetének való magyarázó okait sem.

A *Bevezetés*-hez nincs sok megjegyezni valóm. Rövid, ügyes ismertetését adja a *német-lutheránus egyházi fejlődésnek*, különösen a gyülekezet és egyházi szervezet kialakulásának a weimari korszakon át a nacionalszocialista hatalomvételig. De már ebben a részletben megnyilatkozik a könyv legnagyobb, úgyszólván egyetlen hibája: a *német egyházi események egyoldalú jogi szempontból való szemlélete*. Ma minden keresztény teológus és olvasó azt várja minden ezel a tárggyal foglalkozó könyvtől, hogy végre egyszer mutasson már rá azokra a — végső fokon igenis kizárólagosan csak szellemtörténeti, világosabban: *theologiai* okokra, melyek a németországi lutheránus protestantizmus általános (és nemcsak jogi) katasztrófájához vezettek. Miért jutott a lutheri fejlődés oda, ahová és miért állottak éppen a Kálvin szellemétől jobban áthatott egyházak sikeresebben ellen az állami mindenhatóság ruhájába öltözött neopaganizmusnak, antichristianizmusnak (Confessio Barmensis)?

A német újpogányság apologetái és a nacionalizmus zavarosfejű egyházi pártfogói joggal hivatkoznak arra a tényre, hogy *Luther* az egyház külső rendjének dolgát a fejedelem kezébe tette le. Ez, hogy korszerűen fejazzem ki magam, a „történelmi

lutheránizmus"-ból ésszerűleg következhetett. Hogy Luther ezt kényszerűségből, vagy felületességből tette-e, az most nem kérdés tárgya; csak az a tény a fontos, hogy az ő ingadozó és semmikép sem a teljes Írásra alapított államtheológiája (egyházjoga) vésszes gyümölcsseit aratja ma a németországi protestantizmus és abban a világ protestantizmusa. A kálvini reformációval jobban átitott protestantizmus lakóhelyein — Németországon kívül — ilyen nyíltan és brutális erővel még nem tudott a probléma föltörni.

A hajdani szerzetes Luther-nek éppen államtheológiáján, egyházjogán ütközik át legjobban. Szellemtörténetileg látószemek számára észrevehető „survival”-ek ezek... A középkori kereszténység a „Világ,” a gyakorlati keresztény élet, a gyakorlati etika, hegyibeszéd, állam és az egyház nagy problémáját úgy oldotta meg, hogy kettészakította az egységes életet világra és kolostorra (államra-egyházra), hogy elviselhetővé tegye az Istenország, a *civitas dei* és a *civitas terrena* közötti istenakarta feszültséget, „dualizmust.” Még Augustinus tisztán látja, hogy a *civitas terrena* (állam) születési oka az emberi bűnösségben van. A modern állam-gondolat (totalizmus) eredete nem bibliai, hanem római. Aquinoi Tamis már értett ahhoz — Aristoteles hatása alatt — hogy ezt a bibliai gondolatot elmossa és az államban az egyház architektonikus természetétől — fogva — jó alapéptéményét látassa. Az a feszültség, mely a Biblia profétái és különösen a Jelenések világszemléletében megvan Isten országa és minden e világi *basilea* között, elsikkadt; helyére pedig odalépett ennek az egységes (világnak), életnek kettéosztása valóságban (világ és kolostor) és elméletben (természeti állam-erkölcs, jog és kolostori-hegyibeszédi erkölcs) egyaránt. A pápák és császárok hatalmi vitája inkább földi-hatalmi vita volt, mint a pogány állam és a keresztény eszme küzdelme; nem volt különbség a keresztény császár és a világi pápa között. Azoknak, akik ezt nem tudták elviselni telkiismeretükben, az egyház módot nyújtott ahhoz, hogy egy kolostor zárt falai mögött bensőleg élhessenek „krisztusi” életüket, teljesen odaszentelhesék magukat Istennek. A tökéletes és tökéletlen keresztény állapot a megkülönböztetésében oldotta meg a középkori kereszténység az állam, földi élet és a kereszténység feszültségének kérdését. A földi élet egyre jobban a pogány-római bölcsészet és jogi gondolkodás hatása alá került (*rinascimento*).

Hogy az evangéliumi ébredés a reformáció idején ezen a téren is újat akart hozni, az természetes: a kétféle keresztény-állapot („*Christenstand*”) elmélete nem elégíthette ki. A reformátori lelkiembernek a helye ebben a világban van (Ján. 17: 15). Luther lángoló tisztaságú alapélménye megérezte azt, hogy nem lehet a hegyibeszédet kiváltságosak és egyesek, vagy osztályok erkölcsnévé tenni, hanem az *mindenegy* keresztény ember életének irányítójá. Mikor azonban az ő reformációját támogató világi hatalommal meg kellett találania a *modus vivendit*, *viszanyúlt* — helyesebben: nem tudott másképp gondolkodni, mint középkori elődei — a középkori elgondoláshoz. Szerinte az élet két területből (*Regimente*) áll, amikor az egyházzól ezt mondja: „Darum um mehren Vorstandes und der Kurz willen, wollen wir heissen eine *geistliche innerliche Christenheit*, Die andere... eine *leibliche auserliche Christenheit*...¹ „Nem akarta

¹Lásd Luthers Werke, Erlang. Ausg. 27. köt. 96. köv. 1., SCHOCH, Calvin's Beschouwing over Kerk en Staat. Groningen, 1902, 24—28. l.

ő ezt a kettőt egymástól elválasztani, mégis az ilyen megkülönböztetés végzetes útra vezetett: a két „*Regiment*”-nek, területeknek, szférának két különböző törvénye van! Az egyikben a *Hegyibeszéd* egyéni tökéletes erkölce az irányadó. A másikban az u. n. állami morál. Az első tökéletesen keresztényen, a másodikat Luther csak relativ kereszténynek tekintette, *alapjában az antik-pogány természetjogból vezette le*, melyet az ótestamentumi törvényben is megtalált. Amikor a keresztény ember személyes életében és viszonyaiban kerül kérdések elé, akkor az első az irányadó ránézve: „*a hegyelem rendje*.” Amikor azonban mint keresztény *állampolgár* cselekszik a másodikat tartozik követni: „*a teremtes rendjét*.” A fentemlített középkori kettéosztása az egységes keresztény életnek, illetve a *kompromisszumos megoldás*, *Luthernél* sem tűnt el, sőt, nem két életformára elosztva, hanem minden egyes egyén lélekének a mélyén vezetett az egész élettartás kettőségére, kompromisszumra: megteremtette az egyéni és az u. n. „*Amtsmoral*”-t. Helyesen mondja ezért TROELTSCH, hogy ez nem megoldása, csak új fogalmazása a problémának. Itt gyökeredik Luther naiv bizalma a világi hatalom, állam irányában és ez a teológiai terneltsége a lutheránizmusnak adott alkalmat a mindenkori fejedelmeknek ahhoz, hogy pápáként intézkedjenek egyházi ügyekben. Csodálattal a worms-i Itt-állók-másként-nem tehetek Luthere iránt — ezt el kell mondanunk: ami Németországban történik, annak legnagyobbbrészt a történelmi lutheránizmus az oka.

A könyv szerzője a megengedettnél nagyobb barátsággal értékeli a nemzeti szocialista világnézetnek az egyházi életbe való betörését (lásd 14-17), az u. n. „*artgemässes Christentumot*”. Az a tény, hogy ilyen mindig volt, még nem lehet védelmezője a kereszténység helyi faji polarizációjának, töréseinek.

A birodalmi püspök személye körüli harcok (19—25. l.) és A biztosok kora (26—33. l.) c. fejezeteiben a jelenlegi helyzetnek a világháború utáni helyzettel való összefüggését ismerteti, tartalmilag nem terhetünk ki a részletekre. Az ismertetés egészen részletes, anélkül, hogy terjengős lenne. Mindenütt egyekszik jegyzeteiben az események okiratossá felületével hűségesen megismertetni. Ez a részletesség és viszonylagos tárgyilagosság képezi az egész könyv jóindulatát, Értékelő nyilatkozatoktól nagyban tartózkodik. A sorok között azonban úgy érzem, hogy a hitvalló kereszténynek helyzetének megértéséhez mutat kevesebb képességet, E sorai jellemzők: „A birodalmi egyházalkotmány (1934. július 11. és 14) tehát ádáz küzdelmek árán végre mégis testet öltött s a tények a „német keresztény” mozgalmat s ezzel az állami intervenció politika szükségességét igazolták. A formajogot (!) áttörte az élet (ártsd: a nemzetiszocialista világnézet) s ezt a hívők választása megerősítette.”² Mégis csak több volt az, amiért a hitvallók küzdöttek — talán jogi formákba kapaszkodva is — a rideg és üres „formajog”-nál?

Könyvének Problematika c. második főrészében először a Szervezeti egység, felekezeti megosztottság kérdését tárgyalja (34-46. l.). Visszamenve az uniós-kor problémáihoz, a lutheri és kálvini reformáció különböző szemponjait ismerteti. A megkülönböztetése meglehetősen felületes: a lutheri teológiában az egyház ismérve a helyes igehirdetés, ennek zsinórmértéke az ágostai hitvallás, mely mellett egyéb magyarázat nem férhet meg.

²A zárójelbeliek tölem erednek, P. L. M.

A gyülekezet mint lelkeszi ténykedés tárgya lép előtérbe. Más hitvallást követőkkel való közösség még szervezeti vonatkozásban is az egyház fogalmával ellentétben áll. (36. l.) Nem akarunk vele vitába szállani, csak mint jellemző részletet közöljük a következőket, hogy mennyire értette meg a kálvinizmust: „A kálvinizmus éppenígy saját felismerést tartotta egyedül helyesnek. Ezt a felismerést azonban a gyülekezet hordozta magában, amennyiben az egyházhoz az tartozott csak aki a hitvallást a sokszor nehéz megpróbáltatások közepette magáévá tudta tenni. Az egyház intézmény-jellegét tehát itt a testületi-jelleg váltja fel, ami annyit jelent, hogy a gyülekezet maga a cselekvő alany s így a szervezet kiépítésénél valamely rokon egyházi közösséggel való kapcsolatot a hitvallás sérelme nélkül elképzelhető. Ez a reformátusoknál azonban annál is könnyebben ment, mert az elveirendelés bizonyossága egy esetleg tágabb testvéri közösség ápolására a talajt régen előkészítette.” (37. l.) Az új alkotmány lehetőségére egy szervezeti unió volt, a hitvallások egyenjogúsítása mellett. A paritásos elv érvényesülését vázolja a 41. köv. lapokon.

A politika és egyházalkotmány c. fejezetében jól fölmutatja azt aényt, hogy a német evangélikus egyház sorsa a mindenkori politikai viszonyok tükröképe. Az elvi megfontolások c. szakaszban arra a kérdésre felel, hogy mennyiben érvényesülhetett a „Führerprinzip” a püspöki kormányzat formájában a lutheri és kálvini talajon. Az alkotmány kerete c. szakasz megismerteti a részleteit annak a folyamatnak, hogy az új birodalmi alkotmányban az elvi megfontolásokon túl a gyakorlati politikai erők és kívánalmak érvényesültek. Ehez csatlakozik az alkotmány szerkezetéről szóló szakasz. Az új alkotmány igyekezett összhangot teremteni hitvallások, a birodalom és a federaliztikus elemek között. A kérdés csak az maradt, hogy az alkotmányjogi kompromisszum az elentés erők feszítése mellett fenn tudja-e tartani magát. Az alkotmány sorsa c. szakasz leírja azt, hogy a politika kezdeményezés egyházi területen nem vezetett egysegehez, csak zavarhoz és az új alkotmány fölbomlott.

A Hitvallás, jog, valóság c. fejezetében minden egyházalkotmány ez alapkérdéseit állítja egymás mellé. A birodalmi egyházkormány a porosz tartományegyház bekebelezésénél nem volt tekintettel a rajna-westfáliai egyházi rendtartás évszázados református tradícióira. A tiltakozó zsinatot a titkosrendőrség feloszlatta s ezzel megindította a barmeni hitvallásban kifejeződő hitvallók elszakadását. Trócsányi elismeri ugyan, hogy a hitvalló egyház „amennyiben a hitvallások eszmei örökét meg akarta őrizni, nem tehetett egyebet.” (71. l.), mégis nagy mértékben védelmébe veszi az állami beavatkozást és az egyház szabadságának megsemmisítését: „Kétségtelen, hogy a beavatkozás célja a jogbizonytalanság megszüntetése mellett a békés megégyezés előkészítése volt.” (73. l.) Ezen a ponton a leghatározottabban szembe kell szállnunk a könyv szellemével, mert ma már kétségtelen a világ minden egyes hitvalló keresztényen közössége előtt az, hogy a sorozatos állami beavatkozások célja nem volt más, mint a kereszténységnek Rosenberg szellemében való rombolása és minden pozitív kereszténység elfojtása. A jogbizonytalanság csak a casus belli volt és a cél megsemmisíteni minden lehető nem-nemzeti-szocialista szellemi erőt, megteremteni a talajt és

szabad mezőt a n. sz. „mythos”-nak. Az állam nem engedte meg, hogy a hitvalló egyház megalkotná a maga alkotmányos szerveit. Ezért teljesen elfogadhatatlanok Trócsányi ilyen kijelentései: „Kétségtelen, hogy az egyház az alkotmányos szerveket nem nélkülözhetette tovább, s így az állami beavatkozás elkerülhetetlen volt.” Vagy: „... bizonyos, hogy az állam gyakorlatilag még sem tehetett egyebet.” (75. l.) Ezek a kijelentései a „szellemtörténeti összefüggések” nemismerését tanúsítják, valamint azt, hogy a „német egyházi hatóságok” (?) „szíves kezsége” becstakták szeméit a német nemzetiszocialisták egyház- és keresztényellenes irodalma előtt. Ha *abba* is beletekintett volna, úgy szellemtörténeti buvárkodás és előismeretek nélkül is tisztán kellett volna látni a német evangéliumi kereszténység ellen törvölődi eröket illetve az egyházi zürzavar valódi indítékait is. Naiv kívánság az, amivel ezt a fejezetet befejezi: „A legkívánatosabb volna azonban kétségtelenül az, ha az ellentétek az evangélium egységében feloldódhatnának. A megoldás ezzel önként adná magát, eltekintve attól, hogy a legkrisztusibb volna.” (75. l.) Néhány idevágó bizonyítékot megolvashat a Református Élet 1939. jan. 8. számának „Mi történik külföldön” c. rovatában).

Az egyház és az állam c. harmadik főrészét Trócsányi könyvének (78—103 lapok) református szempontból elfogadhatatlannak tartjuk. Itt nincs hely arra, hogy részleteiben szembeszálljunk vele. Trócsányi saját elgondolása alapjaiban egy kompromisszum az evangélium és az állam között. Gondolkodása tengelye az a „természeti törvény” illetve theológia naturalis, vagy „Schöpfungstheologie”, amelyet hitvalló református alapon soha el nem lehet fogadnunk. Minden emberi ténykedés végső rugójának a léthez való ragaszkodást tartja. „Ez a természeti törvény azonban nemcsak társadalmilag, hanem etikailag is döntő tényező, sőt a keresztényen hit sem más, mint az élet fogalmának transcendens irányba való kiszélesítése.” (101. l.) Ez nem egyéb vaskos szociális eudaimonizmusnál, aminek a kereszténységhez semmi köze. (V. ö. Mt. 10:28, 39: 16:25—26 6 33, stb.) Az egyház földi hivatása az önmaga látható létformája és a ránezve aktuális szociális közösség léte árán is (ha kell): Isten akaratának a hirdetése (V. ö. a francia reformátusok 1559—böl való hitvallásának 25/26 és 39/40. artikulusát mely hitvallás Kálvini személyes nézetét hiven-visszaadja. Minden elvi és a gyakorlati kompromisszumot a Szentírás nyelvén csak „paráznság”-nak lehet nevezni, Trócsányi könyve végkövetkeztetése ez: „Kétségtelen, hogy a mai hivatalon irányzat az evangélium alapján nem mindenben igazolható, mégsem lehet teljesen elítélni, mert... hit mely az egyetemes emberi célok mellett most ismét helyet követel magának. Igaz, hogy ez a hit nem az evangélium mélyéből fakad, . . . — mégis az eddigi, minden transcendentalis vonatkozást mereven elutasító értékrendszerektől eltrőleg reflexüteteiben ismét az immanencia fölé gravitál. Az egyház feladata itt csak az lehet, hogy a történeti pillanatot felismerve ezt a szellemi és lelki gravitációt az evangélium forrásához vezesse vissza. . . Ennek a helyes felismerésétől függ, hogy a világnézetek és vallás kölcsönhatásának törvényszerűsége értelmében a kereszténység elérkezhetik-e még egy reformációhoz, avagy elmulik a „régik” kultureszményekkel együtt.”

Amilyen sok értékes adatot nyújt a külső események ismerete tekintetében ez a könyv és amennyiben hézagpótló a hazai irodalomban ezen a téren, szellemi álláspontját és értékelő nézeteit az evangéliumi kereszténység alapján el kell utasítanunk. A német helyzet helyes megismerésére a T. Sz. közönségét továbbra is az olyan könyvekhez kell irányítanunk, mint Dr. A. Fraynek a T. Sz. egyik megelőző számában már ismertett munkája. Néhány apróbb tárgyi zavarosságot is megjegyezhetnénk. pl.: „(Kálvin) Theocentrikus gondolatvilágának megfelelően az egyházban minden felsőbbség uralmát elutasítja. Genf szervezetét vallási tanításához képest alakítja át, ami azonban másutt megvalósulást nem nyerhetett.” (50. l.) Ezzel szemben Sz. Kun Béla, akit Tr. könyve előszavában említ, erről a kérdéstről így

nyilatkozik: „Az Ordonance tehát nem felel meg mindenben Kálvin elméleti tételeinek. Különösen az által tér el, hogy az állami hatóságunk közvetlen és jelentékeny befolyást biztosít...” (Magy. ref. egyházalkotmány' Debrecen, 1908, 48. l.) Kálvin tanai éppen Genfben kívül érvényesültek tisztában: „A református egyházalkotmány a maga egészében Franciaországban fejlett ki legelőbb” stb. (u. o.) Sajtóhiba, különösen a jegyzetekben bőven akad a könyvben. Miért nincs a Mérnökök Nyomdájának elegendő magyar n betűje s miért fordul e.ö annyi v-ékezettel ellátott n betű a jegyzetekben? (65. l. l jegyz. 67. l. 3. jegy. stb.) Elvi elutasításunk ellenére is a könyvet gazdag adattárként értékesnek és theol irodalmunk nyereségének tartom

Pákozdy László Márton.

TUDOMÁNYOS ÉLET

DR. HORNYÁNSZKY ALADÁR

1939 no-

vember 29-én halt meg Bécsben D. Hornyánszky Aladár, a pozsonyi ág. hitv. evangélikus theologiai akadémia, utóbb a pozsonyi Komensky egyetem evang. theologiai fakultásának professzora, akit méltán tekinthetünk a még világháború előtti Magyarországon a sémi, közelebről a héber nyelvvel való tudományos foglalkozás újra megindítójának,

Hornyánszky nagyon fiatalon került a pozsonyi evangélikus theol. akadémia ösztöveltségi tanszéke-re. Élete végéig ennek a főiskolának a professzora maradt, mert az egyetemi fakultást a theol. akadémiából szervezték, — de az államfordulat után az újszövetségi tanszék tanára lett.

Elsőrangú sémi filológus volt. Testesül-lelkessel az ő korában virágkorát élő nagy Wellhausen tanítványa volt és ez meglátszott egész theologiai gondolkodásán. Az exegezisben mindig a héber nyelv alapos tudását kívánta meg elsősorban. És méltán! mert a leglekiismeretesebb alapossággal és pontossággal tudta tanítani. Meggyőző, szinte lenyűgöző erő áradt ki belőle a legelvontabb kérdések tanítása közben is. Értett ahhoz, hogy azokkal, akik tárgya iránt érdeklődtek azt meg is tudta szeretetni. Theológiai felfogása más volt, mint a hazai főiskolákon vele együttműködő kortársaié, mert elsősorban a szöveg filológiai és történetkritikai megismerésére fektette a hangsúlyt. De akkor, amikor a tudományos exegezis eszközeivel vizsgálta velünk a Szent Írást, megérezte mindíg előadásából, hogy nemcsak nagyon ismeri, hanem mélységesen szereti is az Ótestamentumot. Ezért tudta előttünk feltárni Mózesben, a prófétákban, a Zsoltárokból mindenhol az Ótestamentum lelkét.

Irodalmi munkásságát tekintve nem tartozott a produktív emberek közé. A tanításra, az anyagközlésre fektette a hangsúlyt. De „Héber Nyelvtan“-a, amely a Keleti Könyvtár I. kötete gyanánt

jelent meg, korszakalkotó a magyar theologiai tudományos irodalomban, mert hangtani tökéletes megalapozásra fektette a fősúlyt: felér a nálasokkal terjedelmesebb külföldi nyelvtanok részletességével. Örök kára marad a magyar semitológiának, hogy Hornyánszky sohasem tudta megírni nyelvtana folytatását, az alaktan után a mondat-tani részt is. Doktori disszertációjára, amelynek címe: „A prófétai extasis és a zene” volt, szintén felfigyeltek a szakemberek. Minden tiszteletet megérdemelnek a kis prófétákból vett szemelvényes fordításai is.

Rajta kívül álló okok voltak azok, amelyek Hornyánszkyt gátolták abban, hogy tudásának teljes gazdagságát irodalmilag is teljesen kibonthassa előttünk. De mi, akik tanítványai voltunk, őszinte halálával kell elismerjük, hogy igen sokat köszönhetünk neki. És mi, akik tőle tanultunk, tudjuk azt is, hogy neve soha el nem múlhat, mert helye ott van az újabb magyar semitológia úttörője és örök büszkesége: Goldziher Ignácé mellett.

Kállay Kálmán.

Új theologiai doktorok. A debreceni tudomány egyetem hittudományi karán december hó 12. és 13. napján négyen tettek theológiai doktori szigorlatot. A gyakorlati theológiai tudományok szakcsoportjából *Kathona Géza* csákerényi lelkész „summa cum laude” fokozattal. Dolgozatának címe: Samarjai János gyakorlati theológiája. *Dr. Kiss Tihamér László* szegedi lelkész „magna cum laude” fokozattal ugyancsak a gyakorlati theológiai szakcsoportból. Dolgozatának címe: A református kátétanítás módszertana. Szintén a szakcsoportból tett szigorlatot *Erdei Mihály* segédlelkész „cum laude” fokozattal. Dolgozata: Az egyház és az ifjúság. — Az ószövetségi tudományok szakcsoportjából tett szigorlatot *Ótvös János* segédlelkész „cum laude” fokozattal. Dolgozatának címe: Egyiptomi és arab hatások Mózes alkotásában. —

SZERKESZTŐ ÜZENETEI.

Kimutatás a „Teologiai Szemle részére 1939. évi XV évfolyam 3 számában a 228. lapon közzétett kimutatás lezárása (1939 szept. 15.) óta az 53. 735 sz. csekk számlán történt befizetésekről. Ref. egyház Tiszakürt 9. —; Rásky László sl. Felsőörs 1. —; Ref. theol. egyházjogi szeminárium Bpest. 11.30; Iványos Lajos Kalocsa 10. — Dr. Farkas Pál Debrecen 9. — Ref. egyház Kőrösnagybánya 144. — Paczolay György Nagykőrös 520, Ref.

egyház Kuncsorba 9. — Ref. gimn. igazg. Hajdúnánás 450, Perjesi Ferenc Tatabánya 9. — Szabó Károly Monor 450. Ref. egyház Géberjén 9. —, Ref. egyház (német) Balmazújváros 9. —, Takács Károly Bpest 9. — pengő.

A 41357. számú csekk számlán Ruzsás Lajos Siklós 15. —, Komjáthy Aladár Tárkány 9. — pengő.

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában megjelent művek:

<i>Dr. Lencz Géza</i> : Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ara félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P
<i>Dr. Halmi János</i> : Aranyhárfá. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lev. oktáv lap. Ara félbörkötésben 15 P
<i>Régi Magyar Református Könyvtár</i> első kötete: <i>Ottokocsi Foris</i> Ferenc gályarab-lelkész műve: Fenevad Dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyosságot tevők ellen. 1679. Fordította <i>Dr Herpay Gábor</i> , előszóval ellátta <i>Csikesz Sándor</i> . 1933. és <i>Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica</i> . Tomus primus; Ab auctore Francisco <i>Foris Ottocociano</i> V. D. M. Furor Bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigi curavit <i>G. Herpay</i> Dr phil., cum originali manuscripto Turicino comparavit <i>Leo Weisz</i> Dr ing. Cum appendice ab <i>Alexandro Csikesz</i> collata: „ <i>De Vita Francisci Foris Ottocociani.</i> ” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás ára fűzve 7 P.
<i>A Lelkész Tudományos Segédcskőzei</i> , első kötete: <i>Szegeledy S., Hamar I., Kállay K.</i> szerkesztésében: <i>Bibliai Lexicon, Csikesz Sándor</i> kiadói előszavával. Ara az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben. 16 P.
<i>Theologiai Szemle</i> , Tudományos folyóirat. Szerkeszti: <i>Csikesz Sándor</i> , egyetemi professor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ara 60— P. III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex, oktáv lap. Ara 40— P. V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ara 40— P. VII—VIII. évfolyam, 1931—32. év. Ara 40— P.
<i>Theologiai Szemle</i> tudományos folyóirat. Új folyam. Szerkeszti: <i>Csikesz Sándor</i> egyetemi professor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12— P. XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9— P. XIII. évf. 1937. Ara 9— P. XIV. évf. 1938. Ara 9.— P. XV. évf. 1939 Ara 9.— P.

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmaért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakfértől álló bizottság mond véleményt.
3. A Theologiai Szemlében megjelent minden cikk a *Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető különlenyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25—50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Meg nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépellal, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára írt kéziratot fogadjunk el előzetes megbírálásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbélyegezett s megcímezett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhető nem tartozik indokolni.

MÁGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK. Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

1939. október 8 — 1940. május 18 ig.

Debrecen állomásról indul mikor, hova?

4.50 Nyirábrány — 4.55 Ungvár—Miskolc, 5.05 Füzesabony, 5.20 Tiszalök, 6.21 Nagykereki, 7.24 Bpest ny. p. u, 7.40 Hajdunánás, 7.58 Nagyléta-Vértes, 8.15 Nyiregyháza 8.17 Nyirábrány, 9.29, Derecske, **11.53 Ungvár gyors**, 12.07 Füzesabony **12.10 Bp. nyug. p. u. gyors** 12.25 Tiszalök, 12.30 Bpest ny. p. u. 12.31 Nyirábrány, 14.27 Ungvár—Miskolc, 14.30 Nagyléta—Vértes, 14.32 Nyirábrány 14.35 Tiszalök, 14.40 Püspökladány, 14.43 Balmazújváros, 14.51 Nagykereki, **15.26 Ungvár, sinauto**. **16.00 Füzesabony**, **17.11 Bpest ny. p. u. gyors**, 18.43 Nyirábrány, 18.45 Tiszalök, 18.48 Ungvár, 18.58 Nagykereki, 19.00 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta—Vértes. **20.35 Bpest keleti p. u. sinauto**, 21.44 Bpest nyug. p. u. 22.23 Nyiregyháza.

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

4.35 Bpest ny. p. u, 6.52 Tiszalök, 7.02 Tiszafüred, 7.05 Nyirábrány, 7.12 Nagykereki, 7.15 Nyiregyháza, 7.22 Püspökladány, 7.42 Nagyléta-Vértes, 8.35 Tiszalök, 8.58 Püspökladány, 9.10 Nyiregyháza, 10.13 Nagyléta-Vértes, 11.25 Hajdunánás, 11.30 Nyirábrány, 11.35 Derecske, 11.40 Ungvár—Miskolc, **11.46 Bpest ny. p. u. gyors**, 12.23 Füzesabony, 13.52 Bpest ny. p. u., 14.22 Nagykereki, **15.24 Bpest kel. p. u. sinauto**, **16.12 Tiszalök**, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta-Vértes. **17.04 Ungvár gyors**, 18.25 Nagykereki, **18.35 Bpest ny. p. u. gyors**, 18.39 Nyiregyháza, 20.10 Tiszafüred, 20.28 Tiszalök, **20.33 Ungvár sinauto**, 21.20 Ungvár—Szerencs, 21.30 Nyirábrány, 22.15 Bpest ny. p

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 2. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
36. szám *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tana az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
37. szám *D. Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacSORAOSZTÁS Dunántúl a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
39. szám. *Dr. Ila Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: Az ígéhirdetés és theologiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református theologiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Fongrácz József, Dr. Tavasz Sándor, Dr. Révész Imre, Dr. Csikesz Sándor.* 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcselése. 108 lex. okt. lap. Ára 4.— P.
43. szám *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. o. lap. Ára: 4.— P.
44. szám *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. o. l. Ára: 3.20 P.
45. szám *Patay Lajos*: Kálvin vallásnevelésének. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. szám *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő ifjúság lelki gondozásának története, 143 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
47. szám. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.— P.
48. szám. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. 19 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
49. szám. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin hatása Erdélyre (XVI—XVII sz.). 12 lex. oktáv l. Ára 1.— P.
50. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképével. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.— P.
51. szám. *Nagy S. Béla*: A reformátusistentiszelet Kálvin felfogása szerint. 152 lex. o. l. Á. 5.— P.
52. szám. *Dr. Feigl József*: Kultura és keresztény világnézet. 24 lex. o. l. Ára 1.50 P.
53. szám. *Bartha Tibor*: Az Isten ígéje és ígéhirdetésünk. 62 lex. okt. lap. Ára: 2.50 P.
54. szám. *Tunyogi Csapó András*: Szempontok az Ószövetség theologiai magyarázásához. 15 lex. okt. lap. Ára: 1.— P.
55. szám. *Dr. Horkay László*: Böhm és a német idealizmus 26 lex. okt. lap. Ára: 1.50 P.
56. szám. *Pákozdy László*: Az istennevek használata a Bileám-perikopában. 8 lex. okt. lap. Ára: — 50 P.
57. szám. *Lukács László*: Törvény és evangélium. Sajtó alatt.
58. szám. *Bodonhelyi József*: A superintendentensi intézmény a skót református egyházban. 80 lex. oktáv lap. Ára: 3.50 P.
59. szám. *D. Dr. Schumann Fr. Károly*: Kijelentés és teremtés. 23. lex. okt. lap. Ára: 1.50 P.
60. szám. *Gál Lajos*: Geleji Katona István ígéhirdetése 202 lex. okt. lap. Ára 6 P.
61. szám. *Kathona Géza*: Samarjai János gyakorlati theologijája. 224 lex. okt. lap. Ára: 6— P.
62. szám *Dr. Kiss Tihamér László*: A magyar református kátétanítás módszertana. 80 lex. okt. lap. Ára: 3.50 P.
63. szám. *Dr. Módos László*: Haggeus próféta és könyve. Exegetikai feldolgozás. 56 lex. okt. lap. Ára 2 —P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de a ThSz. Kiadóhivatala útján is. (Debrecen, Kollégium.)

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: *Csikesz Sándor*, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház múlt századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: A debreceni református kollégiumi nevelés lényeges vonásai. 8. lex. oktáv lap. Ára .50 P.
4. szám. *Dr. Csikesz Sándor*: Bíráló jegyzetek a kátétanítás újabb módszertanához. — 50 P.
5. szám. *Nagy Antal*: A Ref. egyh. törv. I. tc. 89. §-a szerinti „általános többség” értelmezése a zsinatpresbiteri elv világításánál. Ára: — 50 P.
6. szám. *Dr. N. Balogh Ernő*. Orvosok és a materialista világnézet. 16 lex. okt. lap. Ára: 1.— P.
7. szám. *Tomay Dezső*: Az élmény lélektana és szerepe a nevelésben. (Különös tekintettel a cserkészetre.) 32 lex. okt. lap. Ára: 2.— P.
8. szám. *Csendes József*: Reáliák tanítása a 400 éves debreceni református Kollégiumban. 32 lex. okt. lap. Ára: 2.— P.
9. szám. *D. Csikesz Sándor*: A debreceni Kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlatja. 8. lap. Ára —.50 P.
10. szám. *Erdei Mihály*: Egyház és ifjúság. 176. lap. Ára 4.— P.
11. szám. *D. Csikesz Sándor* közreadásában: A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem hittudományi karának memorandumja a theologus internátus építése tárgyában. 4 lex. okt. lap. Ára —.30 P.
12. szám *D. Dr. Pröhle Károly*: Schneller István Emlékezésed. 4 lex. okt. lap. Ára: -30 P.
13. szám. *Diósádi Elek György dr*: Profeszor Hatvani receptcei a debreceni diákok részére 1780 körül. 4 lex. okt. lap. Ára— 30P.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XV.
Nr. 4.

Debrecen, 1939.
Weihnachten..

Redigiert von Universitäts-Professor ALEXANDER CSIKESZ Debrecen, Ungarn.
Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.
Bezugspreis pro Jahr Goldmark 10., Schw. Fr. 10.
Erscheint vierteljährlich. — Mit der Unterstützung des Uagarländischen Reformierten Pastoren-Vereines

INHALT:

- Das Wort:** Christus ist auferstanden! *D. Freiherr Paul von Podmaniczky*, SS. 229—230.
Studien: Denkschrift der reformierten theologischen Fakultät der königl. ung. Universität „Graf Stephan Tisza“ von Debrecen über den Bau des Internates für Theologen, SS. 231—234. — *D. Dr. Karl Pröhle:* Stephan Schneller, Gedächtnisrede, SS. 235—238. — *Dr. Georg von Elekes:* Professor Hatvani's Rezepte für die Studenten von Debrecen um die Jahre 1780, SS. 239—242. — *D. Lad. Módis:* Der Prophet Haggai und sein Buch, SS. 243—268.
Zeitschriftenschau: Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft 1938—1939, *D. Eugen Kiss*, S. 269.
Auslandschau: *D. Emil Brunner:* Der Mensch im Widerspruch, 1937, *Dr. Ignác Farkas*, SS. 269—271. A standard among the Nations, 1939, *D. Eugen Horváth*, SS. 271—272.
Vaterländische Literatur: Festschrift für's Jubiläum der Hochschultätigkeit Professors Karl Pap, 1939, *Dr. Franz Zsigmond*, SS. 272—273. — *Dr. Ladislaus Trócsányi:* Der deutsche Protestantismus im Dritten Reich, 1939. — *Lad. M. Pákozdy*, SS. 273—276.
Wissenschaftliches Leben: Dr. A. Hornvánszky *Kol. Kállay* S. 276. Neue Doktoren der Theologie S. 276.
Redaktionspost: S. 276. Empfangsbestätigungen.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volumen XV.
Number 4.

Debrecen 1939
Christmas:

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.
Chief-contributors Emerich Révész University-professor and John Deák University-professor.
Subscription price 10 s. or. 3 Dollars.
Threemonthly periodical. — Protected by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

- The Word:** Christ is risen! *P. Podmaniczky* D. D. pp. 229—230.
Essays: Memorial of the Theological Faculty of the Debrecen University in the matter of the building of a student home, pp. 231—234. — *D. Dr. Charles Pröhle:* Schneller István. In memoriam, pp. 235—238. — *Dr. med. G. Elekes:* Medical prescriptions of Prof. Hatvani for the Debrecen students, pp. 239—242. — *L. Módis:* The Prophet Haggai and his Book, pp. 243—268.
Review of Reviews: p. 269 — **Foreign Review:** pp. 269—272. — **Home Litteratur:** pp. 272—276
Scientific Life: p. 276. — **Editorial Messages:** p. 276.

REVUE DE THÉOLOGIE

XV. Année.
Number 4.

Debrecen 1939.
Noël.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d'université, Debrecen, Hongrie.
Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Emerich Révész, professeur d'université.
Abonnement 10 francs suisses par an.
Paraissant tous les 3 mois. — Protégé par l'Association Nationale de Pasteurs Réformés de Hongrie

SOMMAIRE:

- La Parole:** *D. baron Paul Podmaniczky:* Le Christ est ressuscité! pp. 229—230.
Études: Un projet proposé par la Faculté de Théologie de l' Université de Debrecen à propos de la construction d'une maison pour les étudiants en Théologie, pp. 231—234. — *D. Dr. Charles Pröhle:* Éloge, Etienne Schneller, pp. 235—238. *Dr. Georges Elekes de Diósadi:* Les récipes de prof. E. Hatvani pour les élèves de Debrecen, pp. 239—242 — *Dr. Ladislav Módis:* Le prophète Aggée et son livre, pp. 243—268.
Revue de Revues: p. 269. — **Littérature étrangère:** pp. 269—272. — **Littérature hongroise:** pp. 272—279. — **Vie scientifique:** p. 276. — **Editorial:** p. 276.

Nyomatott: Beke Zoltán könyv- és lapkiadóvállalatánál Debrecen, Baltazár Dezső utca 9.